

Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.)

**Hrvatski pogledi na odnose
između hrvatskoga, srpskoga
i bosanskoga/bošnjačkoga jezika**

**Die kroatische Sichtweise
der Unterschiede zwischen
dem Kroatischen, Serbischen
und Bosnischen/Bosniakischen**

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Izvori
2010

Branko Tošović – Arno Wonisch (ur.)

**HRVATSKI POGLEDI
NA ODNOS IZMEĐU
HRVATSKOGA,
SRPSKOGA I
BOSANSKOGA/
BOŠNJAČKOGA
JEZIKA**

**Die kroatische Sichtweise
der Unterschiede zwischen
dem Kroatischen, Serbischen
und Bosnischen/Bosniakischen**

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz

Izvori

2010

Tošović, Branko; Wonisch Arno (ur.). Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika. – Graz – Zagreb: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Izvori: 2010.

© Branko Tošović, Arno Wonisch, Graz 2010
Alle Rechte vorbehalten. Sva prava pridržana.

Für die Herausgeber / Za nakladnike
Damir Mikuličić
Branko Tošović

Satz / Prelom
Arno Wonisch
Korrektur / Korektura
Damir Mikuličić

Graphisches Design / Grafički dizajn
Stanislav Vidmar

Verlag / Nakladnik	
Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz Merangasse 70 8010 Graz www.uni-graz.at/slawa www-gewi.uni-graz.at/gralis Österreich/Austria Tel.: ++43 316/380 25 22	Nakladnička kuća Izvori Trnjanska cesta 64 10000 Zagreb info@izvori.com www.izvori.com Hrvatska Tel. +387 33/200 117

Druck / Tisak	
HPK Zagreb, März 2010. Auflage	HPK Zagreb, ožujak 2010. Naklada
400	

Gedruckt mit Förderung des Bundesministeriums für Wissenschaft und Forschung in Wien	Publikacija je finansirana od strane Ministarstva za znanost i istraživanje u Beču
--	--

BMW_F^a

Sadržaj

<i>Predgovor</i>	11
<i>Vorwort</i>	13
 <i>I. Opći aspekti</i>	 15
Jagoda Granić (Split). PLANIRANJE STATUSA I PLANIRANJE KORPUSA BOSANSKOG/BOŠNJAČKOG, HRVATSKOG I SRPSKOG STANDARDA	17
Anita Peti-Stantić (Zagreb). STANDARDIZACIJA – KONVERGENCIJE I DIVERGENCIJE	35
Ivo Pranjković (Zagreb). O AKTUALNOME SOCIOLINGVISTIČKOM I LINGVOPOLITIČKOM STATUSU STANDARDNIH JEZIKA NA NOVOŠTOKAVSKOJ OSNOVICI	49
 <i>II. Pravopis</i>	 55
Lada Badurina – Mihaela Matešić (Rijeka). ORTOEPIJA I ORTOGRAFSKA NAČELA (NA PRIMJERU HRVATSKE I SRPSKE ORTOGRAFSKE NORME)	57
Lada Badurina – Mihaela Matešić (Rijeka). USPOREDBA KONCEPCIJA PRAVOPISNIH RJEČNIKA HRVATSKOGA, BOSANSKOGA/BOŠNJAČKOGA I SRPSKOGA JEZIKA	75
Josip Silić (Zagreb). FONETSKO-FONOLOŠKE I ORTOGRAFSKO-ORTOEPSKE RAZLIKE IZMEĐU BOSANSKOGA (BOŠNJAČKOGA), HRVATSKOGA I SRPSKOGA JEZIKA	87
 <i>III. Leksik</i>	 99
Branka Drljača Margić (Rijeka). ENGLSKI ELEMENT U OGLAŠAVANJU NA HRVATSKOME I SRPSKOME JEZIKU	101
Branka Drljača Margić (Rijeka). STAVOVI IZVORNIH GOVORNIKA HRVATSKOGA I SRPSKOGA JEZIKA PREMA UTJECAJU ENGLSKOGA NA NJIHOVE JEZIKE	119
Sandra Forić (Graz). KROATIZMI U HRVATSKOME I SRPSKOME JEZIKU NA TEMELJU MATERIJALA IZ GRALIS-KORPUSA	133
Jagoda Granić (Split). PURIZAM ILI O(D)BRANA AUTOHTONE BOSANSKE/BOŠNJAČKE, HRVATSKE I SRPSKE LEKSIČKE NORME	151
Marijana Horvat – Barbara Štebih Golub (Zagreb). GLOBALIZACIJA I INTERNACIONALIZACIJA U HRVATSKOME I SRPSKOME JEZIKU	171
Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb). HRVATSKO I SRPSKO RAČUNALNO NAZIVLJE	187
Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb). MOCIJSKA TVORBA U HRVATSKOME I SRPSKOME JEZIKU	193

Lelija Soćanac (Zagreb). ANGLICIZMI U HRVATSKOM I SRPSKOM JEZIKU: SLIČNOSTI I RAZLIKE	215
IV. Fonetika. Fonologija. Prozodija	229
Sandra Forić (Graz). SUODNOS KRATKOUZLAZNOG I KRATKOSILAZNOG NAGLASKA HRVATSKOGA JEZIKA U GRALIS-KORPUSU	231
Damir Horga (Zagreb) – Vesna Požgaj Hadži (Ljubljana) – Marko Liker (Zagreb). FONETSKI OPIS SEGMENTALNE RAZINE HRVATSKOG JEZIKA I SPOSOBNOST HRVATSKIH GOVORNIKA U SLUŠNOM RAZLIKOVANJU BOŠNJAČKOG, HRVATSKOG I SRPSKOG GOVORA	243
Damir Horga (Zagreb) – Vesna Požgaj Hadži (Ljubljana) – Ines Šafarić (Zagreb). FONETSKO-FONOLOŠKE RAZLIKE GOVORA U BEOGRADSKOM, SARAJEVSKOM I ZAGREBAČKOM TELEVIZIJSKOM DNEVNIKU	257
Sanda Martinčić-Ipšić (Rijeka). RASPOZNAVANJE I SINTEZA HRVATSKOGA GOVORA	271
Blaženka Martinović (Pula). AKCENATSKE RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA STANDARDNOG JEZIKA	291
Blaženka Martinović (Pula). LEKSIČKI NAGLASAK KAO RAZLIKA (PRIMJER PREFIGIRANIH ODGLAGOLNIH IZVEDENICA SUFIKSOM -Ø)	311
Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb). USPOREDBA HRVATSKOGA I SRPSKOGA FONOLOŠKOG NAZIVLJA	333
Elenmari Pletikos (Zagreb). AKUSTIČKE I PERCEPTIVNE OSOBINE NAGLASAKA RIJEČI U HRVATSKIM NADDIJALEKTALNIM GOVORIMA	353
Tea Pršir (Genève/Ženeva – Leuven/Louvain). USPOREDNA PROZODIJA BOSANSKOG, SRPSKOG I HRVATSKOG POMOĆU PROSOGRAMA	379
V. Morfologija	387
Jagoda Granić (Split). GRAMATEMI KAO DISTINKTIVNA OBILJEŽJA BOSANSKOG/BOŠNJAČKOG, HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA	389
Blaženka Martinović (Pula). OBLIČNI NAGLASAK KAO RAZLIKA (PRIMJER TIPOLOGIJE IMENICA)	401

<i>Izvori</i>	429
Branko Tošović – Arno Wonisch (Graz). DIE KROATISCHE SICHTWEISE DES VERHÄLTNISSES ZWISCHEN DEM KROATISCHEN, SERBISCHEN UND BOSNIAKISCHEN	433
<i>Inhalt</i>	439

Predgovor

Ova publikacija predstavlja rezultat četvrte faze znanstveno-istraživačkog projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (Graz 2006–2010), koji financira austrijski Fond za potporu znanstveno-istraživačkog rada (P-19158-G03). U ovom zborniku objedinjeni su svi radovi hrvatskih autora izašli u publikacijama tiskanim tijekom prve, druge i treće faze Projekta (2006–2009) ili pripremani u njegovu okviru.

Zbornik je tematski podijeljen u šest cjelina. Prvi dio sadrži analizu općih aspekata odnosa između hrvatskoga, srpskoga i bosansko-ga/bošnjačkoga jezika. U drugom se razmatraju pitanja pravopisne problematike. Treći blok je posvećen leksiku i tvorbi riječi. Četvrti dio obuhvaća fonetiku, fonologiju i prozodiju. U petom dijelu govori se o morfološkim pitanjima.

Autori radova dolaze iz različitih sveučilišnih centara. Najviše ih ima iz Zagreba. Nekoliko je radova nastalo u Grazu, Ljubljani, Puli, Rijeci, Splitu i Ženevi/Leuvenu.

U zborniku se prvi put cjelovito i sveobuhvatno prezentiraju pogledi hrvatskih stručnjaka na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosansko-ga/bošnjačkoga jezika pa će zbog toga biti od koristi svima onima koji se bave ovom problematikom kako na sistemskolingvističkom, tako i na sociolingvističkom planu.

Radovi su unificirani prema standardu koji je korišten za izradu zbornika iz prve, druge i treće faze istraživanja.

Branko Tošović

Arno Wonisch

Vorwort

Diese Publikation stellt das Ergebnis der vierten Phase des Forschungsprojektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ (Graz, 2006–2010) dar, das vom österreichischen Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung (FWF) unter der Projektnummer P19158-G03 gefördert wird. In vorliegendem Sammelband trifft man auf sämtliche Arbeiten kroatischer Autorinnen und Autoren, welche in der Veröffentlichungen im Zuge der ersten, zweiten und dritten Projektphase (2006–2009) abgedruckt oder im Rahmen des Projektes verfasst wurden.

Thematisch gliedert sich der Sammelband in sechs Kapitel. Das erste beinhaltet eine Analyse allgemeiner Aspekte des Verhältnisses zwischen der kroatischen, serbischen und bosnischen/bosniakischen Sprache. Im zweiten werden orthographische Fragen erörtert; der dritte Teil ist den Themen Lexik und Wortbildung gewidmet; im vierten Kapitel erfolgt eine Behandlung phonetischer, phonologischer und prosodischer Aspekte und das fünfte betrifft morphologische Fragestellungen.

Die Autorinnen und Autoren sind in unterschiedlichen universitären Zentren tätig, wobei die meisten aus Zagreb stammen. Einige Arbeiten entstanden in Genf bzw. Leuven/Löwen, Graz, Ljubljana, Pula, Rijeka und Split.

In diesem Sammelbandes werden erstmals in umfassendem Kontext die Sichtweisen kroatischer Fachleute auf das Verhältnis der Sprachen Kroatisch, Serbisch und Bosnisch/Bosniakisch dargelegt, weshalb er für all jene Personen von Nutzen sein wird, die sich mit diesem Thema sowohl in systemlinguistischer als auch in soziolinguistischer Hinsicht befassen.

Die Beiträge wurden gemäß demjenigen Standard vereinheitlicht, der auch für die Sammelbände aus der ersten, zweiten und dritten Forschungsphase zur Anwendung gekommen war.

Branko Tošović

Arno Wonisch

I.

Opći aspekti
Allgemeine Aspekte

Jagoda Granić (Split)

Planiranje statusa i planiranje korpusa bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog standarda

Planiranje statusa jezika obuhvaća i hijerarhiju idioma i ime jezika koje je nerijetko sinonim za identitet i jezika i jezične zajednice koja je njime određena. Status itekako utječe na korpus jezika koji u radikalnim slučajevima može dovesti i do promjene odnosno gubitka identiteta, no dobro promišljene mjere jezične politike drže situaciju pod kontrolom. U slučaju bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog treba jasno precizirati je li riječ o standardima u matičnim državama ili izvan njih – u drugim sredinama, i jesu li i koliko podudarne jezične politike, odnosno planiranja jezika na razini korpusa. Stupanj sličnosti i razlika utjecat će na stavove govornika i način upotrebe tih idioma.

1. Uvod: Planiranje jezika

Planiranje jezika (ili *language planning* – termin koji je davno skovao E. Haugen) odgovor je na svako divergiranje jezika, na horizontalnu i vertikalnu stratifikaciju i, dakako, na višejezičnost. Svi očekivani problemi – od onih političkih i socijalnih do edukacijskih i kulturnih – vaze za rješenjima, istina ne i konačnima jer jezik nije statičan, ali u svakom slučaju onima koji garantiraju kakvu takvu stabilnost i usustavljenost. I teorijska, i deskriptivna, i primijenjena sociolingvistika na najbolji način po/do/kazuju kompleksnost planiranja jezika: od stvaranja idioma s rangom j e z i k a , određivanja njegova položaja u mreži kanala javne komunikacije, njegove (re)standardizacije, odnosno djelomične (rjeđe potpune) rekonstrukcije ortoepije, ortografije, leksičke norme pa do funkcionalnog raslojavanja standarda itd.

Planiranje, dakako, ne obuhvaća samo standard, nego i korpus nestandardnih idioma: utvrđuje se i uloga i značaj dijalekata i vernakulara u izgradivanju kulturnog identiteta neke zajednice (v. Granić 2003). Upravo se na primjeru novoštokavske k o i n e na najbolji način uočava važnost postojanja nekih narječja, odnosno dijalekata i njihovih uloga u konstruiranju različitih identiteta i određivanja granica među jezicima. Mi ćemo se ipak ograničiti na standard – eksplicitnu normu – rezultat najčešće koordiniranih akcija, bilo da su produkt državnih tijela ili paradržavnih institucija (više o parastandardizaciji u Škiljan 1988).

No standard, kao i bilo koji drugi idiom, nije za sva vremena. Mijenja se i malo i postupno, ali i radikalno i naglo, čak postaje i neki novi idiom na razini imena i/ili sadržaja. Naravno, sve ovisi o govornicima koji mu osim primarne općekomunikacijske funkcije pridaju i neke druge koje ponekad, iako paradoksalno, imaju prednost pred primarnom i obaveznom kategorijom kakva je – usporedimo li je s kategorijom predikata u rečenici – komunikacijska funkcija. Parafrazirajući još ulogu predikata, reći ćemo da komunikacijska funkcija o t v a r a m j e s t o sama sebi i ostalim, fakultativnim jezičnim funkcijama. Zahvaljujući njima, jezik stvara i jezikom se stvaraju nove

vrijednosti, najčešće kontekstualizirane i ekstralingvističke koje intenziviraju razlike ne samo među jezicima nego i među govornicima, posebice ako je jezik važan segment njihova identiteta. A identitet postoji sve dok postoji onaj Drugi. On i jest jedina mjera nečijeg identiteta, pa i jezičnog, dakako. Identitet se lako proizvodi iz negacije poznatog (postojećeg).

Jezik je identity card, izraz lojalnosti ili pak animoziteta, ovisno o stupnju unutarnje homogenosti jezičnih zajednica i identifikaciji govornika jezikom koji svjedoči o (potpunoj!) pripadnosti toj zajednici. No lojalnost nije ograničena pripadnošću jednoj i samo jednoj jezičnoj zajednici, ako se složimo sa Škiljanovom strogom definicijom jezične zajednice (Škiljan 2002) koja je nužno jednojezična, a samo su govornici višejezični, jer zahvaljujući svojim jezičnim i komunikacijskim kompetencijama mogu istovremeno pripadati više jezičnih zajednica te na taj način i dijeliti svoju lojalnost na više njih. Pitanje je da li ta činjenica negira potpunu pripadnost i jesu li zbog toga jednojezični govornici lojalniji od drugih. Može li se i smije li se govoriti o podvojenoj lojalnosti ili je u skladu s političkom korektnošću bolje govoriti o ekvipotentnoj dvo/više/lojalnosti?

Planiranje jezika proces je odnosno zadatak jednako (samo po važnosti) obvezujući i za lingviste i za nelingviste (najčešće su to političari) – pod ingerencijom je jezične politike bilo koje provenijencije (usp. Spolsky 2004, Škiljan 1988). Rezultat je hijerarhija komunikacijskih dosega idioma u službenoj upotrebi odnosno u javnoj komunikaciji.

1.1. Planiranje statusa jezika

Planiranjem statusa jezika standard (jedan ili više njih) dobiva povlašteni status u formalnom smislu koji mu osigurava i funkcionalnu ulogu, ali se u jezičnoj praksi ova druga ne potvrđuje u svim sredinama. Stoga je jedino stvarni status standarda u javnoj komunikaciji (privatna nas ni ne zanima, a i standard je rijedak u takvoj komunikaciji) najbolji pokazatelj njegova mjesta na ljestvici idioma. Ne možemo ne primijetiti da takav status svoje mjesto ima zahvaliti mjerama jezične politike i pripuštanju drugih, nestandardnih idioma kanalima javne komunikacije koji niječu i superiornost standarda i njegovu općevažecu, ali očito ne i općeprihvaćenu normu.

Ne možemo ne primijetiti i sve veći značaj urbanih idioma, onih velikih gradova, centara moći koji zahvaljujući političkom i svakom drugom položaju promiču svoj idiom kao, barem, nekakav supstandard koji u praksi zamjenjuje standard i zapravo ga gura u drugi plan (v. Granić 1999). No gotovo u ozračju davnih romantičarskih dana sve novonastale države (bez obzira na to kako su nastale) i danas standardnom (državnom?) jeziku pridaju pažnju koja mu po njihovu mišljenju pripada, a to znači definiraju ciljeve i zadatke jezične politike: kategorizacija službeni i neslužbeni jezi/k/ci, status manjinskih jezika itd.

Za mnoge je nacije, ali i za države u nastajanju (s već postojećim nacijama) jezik vrlo važan fenomen, toliko važan da su nažalost i neki stručnjaci – kojima znanje o jeziku ne bi smjelo dopustiti neutemeljene stavove, donosili pogrešne odluke, deskripcije i preskripcije – na granici voluntarizma i diletantizma. Sve je to u svrhu nekih nelingvističkih ciljeva, pa odatle i probuđeni jezični nacionalizmi i lingvicizmi (usp. Barbour/Carmichael 2000, Granić 2003, Phillipson 1993).

Planiranje statusa jezika tiče se *i i m e n a j e z i k a* koje je nerijetko sinonim za identitet i jezika i jezične zajednice koja je njime određena. Ime u nekim slučajevima zna biti kamen spoticanja kao što je to u ovom slučaju naziv *bosanski/bošnjački jezik*, a mogao bi se, iako sa sasvim drugačijim implikacijama, pojaviti (ili se već i pojavio) problem s crnogorskim koji se i u bivšoj Jugoslaviji smatrao „samo“ podvarijantom srpske varijante hrvatskosrpskog/srpskohrvatskog jezika. No budući da crnogorska (državna) jezična politika još uvijek nije i službeno inaugurirala crnogorski jezik, o njemu neće ni biti govora u tom kontekstu. No možemo anticipirati takvu vjerojatno skoro realnost s obzirom na činjenicu da je Crna Gora stekla svoju nezavisnost stoga, kao i druge bivše jugoslavenske republike, želi svoj *d r ž a v n i j e z i k* koji će potvrditi njenu *d r ž a v n o s t* i samobitnost. S druge strane, treba znati da i u Crnoj Gori i u drugim novostvorenim državama žive i drugi narodi (isključuju se oni koji su bili manjina i u ex-Jugoslaviji) koji su u nekim državama, kao što je primjerice Federacija BiH, konstitutivni narodi pa u tom slučaju ni jezici – koje smatraju bitnim elementom svog entiteta – nisu niti smiju postati manjinski (ni formalno-pravno ni funkcionalno). Uz to, u slučaju bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog, treba jasno precizirati je li riječ o standardima u matičnim državama ili izvan njih – u drugim sredinama, i jesu li usporedive (podudarne) jezične politike, odnosno planiranja jezika na razini korpusa (planiranje statusa umnogome ovisi o jezičnim politikama drugih sredina, a nerijetko se one u tom segmentu oblikuju prema modelu reciprociteta: kakav status ima jezik A u sredini B, takav će status imati jezik B u sredini A – ako su, dakako, svi drugi izvanlingvistički elementi kompatibilni). Tako dolazimo do odnosa *i n s i d e r : o u t s i d e r* koji je, razumljivo, kontekstualiziran pa je očekivana i zamjena uloga.

Standard je idiom javne komunikacije pa treba definirati domene i diskurse javne komunikacije (Škiljan 2000) u kojima se očekuje njegova primjena, a što nas opet vodi k planiranju jezika na drugoj razini.

1.2. Planiranje korpusa jezika

Planiranje korpusa odnosi se na samu jezičnu strukturu, na promjene koje se događaju u vokabularu, morfologiji, fonologiji, grafiji – primjerice (ne)prihvatanje novog pisma (!). Drugim riječima, sve ono što se tiče samog sustava, promjena istog tog sustava elemenata pa time i relacija među njima – intervencije, sinkronijska i dijakronijska deskripcija – to je planiranje korpusa.

Njime se pokušavaju predvidjeti i normirati „pravi“ modeli upotrebe. No i tu treba biti oprezan: nije svako predloženo rješenje bez obzira na pozitivne recenzije struke „nedodirljivo“, jedino moguće. Jer, poznato je to i iz teorije jezika, jedini dokaz „valjanosti i primjenjivosti“ jezičnog obrasca jest njegovo prihvaćanje, odnosno upotreba modela u jezičnoj praksi. Jezična praksa jedini je pravi arbitar. Budući da su svi predloženi modeli produkt dogovora, znači da su jednako tako i lako zamjenjivi boljim. Nema, ili barem ne bi trebalo biti, dileme *n a š i l i n j i h o v*. Bez obzira na želje, što god ne zaživi u jeziku svakodnevne komunikacije, odnosno u standardu, nije element tog jezika nego nekakav uljez, nešto što „idealni govornik“ ne „ovjerava“ kao svoju jezičnu jedinicu (neovisno o stupnju i razini njezine kompleksnosti).

Standardizacija je proces koji se najčešće izjednačava s planiranjem korpusa: obuhvaća deset dobro poznatih etapa – od selekcije, deskripcije, preskripcije i elaboracije do akceptacije, implementacije, ekspanzije, kultivacije, evaluacije i rekonstrukcije. Ne postoji univerzalni model standardizacije jer naravno ne postoje ni takve govorne zajednice. Među nekima ima sličnosti, ali još su uvijek razlike te koje iziskuju različite modele. Rezultat je standardizacije, dakako, eksplicitno normirani sociolekt – standard, idiom s vrlo jakim državotvornim, nacionalnim i kulturološkim elementom.

2. Planiranje bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog standarda

2.1. Sličnosti i razlike

Sam naslov našeg projekta eksplicitno upućuje na razlike, a implicitno i na sličnosti. Dapače, sličnosti su apriorne, jer kad bi ta tri skupa: bosanski/bošnjački, hrvatski i srpski – matematički kazano – bili disjunktivni skupovi, ne bi ni bili zanimljivi za istraživanje. Dakle, samo nespominjanje sličnosti uopće ih ne isključuje. Razlike postoje, one su na razini standardizacije (i na nekim drugim razinama) uvijek i postojale, ali pitanje je, dakako, kolike su u ovoj sinkroniji i u kojem pravcu idu.

„Izbor općeporabnoga jezika zbivao se je različitim putovima, jer su i izvori iz kojih su jedan i drugi jezik mogli crpsti bili potpuno različiti i jer su i temelji iz kojih su mogli birati bili potpuno različiti“ (Kačić 2001: 130) Poznato je da svijest o autonomiji jezika može počivati na različitim osnovama, na Klossovoj tipologiji autonomija: *A u s b a u* ili *A b s t a n d* (v. Škiljan 1988). I bez novih spoznaja o tome lako je uočiti da je na djelu tzv. *A u s b a u* - autonomija koja se pojačava sinergijom lingvističkih i ekstralingvističkih postupaka. Kao da postojeće i neke najnovije razlike, koje su rezultat najčešće nelingvističkih razloga, nisu dovoljan dokaz o samobitnosti i „jedinstvenosti“ ma kakva ona bila (pa makar se zasnivala na najstrožim matematičkim parametrima identiteta – vektorskom modelu – primjenom kojega se broj idioma dodatno povećava).

Na političko-simboličkoj razini, prema sociolingvističkoj klasifikaciji, uistinu možemo govoriti o tri (a čini se uskoro s crnogorskim) i o četiri jezika nacionalnog ili nacionalno-teritorijalnog imena. Njihova su imena i u ustavima i zakonima novostvorenih država i odigrala su važnu ulogu u njihovu konstituiranju. Kako kaže Ranko Bugarski, „u meri u kojoj jezik ide sa državom oni su posebni jezici administrativno i politički“ (Bugarski 1997: 14). A ono što je sporno „nisu same jezičke razlike nego simboličke vrednosti koje im se pridaju u jednoj etničkoj, konfesionalnoj, socijalnoj i političkoj izdiferenciranoj zajednici govornika“ (Bugarski 1997: 13). Također je mišljenja da se na drugoj – lingvističko-komunikacijskoj razini, prema genetskolingvističkoj klasifikaciji, može govoriti o jednom jeziku jer, rekli bismo, nema buke u komunikacijskom kanalu između govornika iz Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine i, dakako, iz Crne Gore. Za dijasistem ranga jezika kojim govore ljudi iz tih zemalja Brozović je u zamjenu za također svoj davni naziv *standardna novoštokavština* predložio novi: *srednjojužnoslavenski jezik* koji funkcioniše kao konstrukt, a njegove su konkretizacije standardi kojima se služe Bošnjaci, Hrvati, Srbi i Crnogorci.

Premda su ovo dvije jezične stvarnosti koje ne isključuju jedna drugu, jer su i polazišta različita, zadržimo se na planiranju jezika koje u jednom svom segmentu upravo i podrazumijeva sociolingvistički kriterij.

2.2. Bosanski ili bošnjački – različiti stavovi

Bosanski/bošnjački jezik danas je jedan od tri službena jezika u Bosni i Hercegovini. Od 1945. do 1990. u službenoj je upotrebi bio srpskohrvatski ili kraćeg imena *sh-jezik*. Devedesetih se počeo stvarati novi standard. Dokaz su i tada novi normativni priručnici. Prvi među njima bio je *Bosanski jezik* Senahida Halilovića 1991. a onda je 1996. (Halilović 1996) objavio i prvi pravopis novog standarda, tj. „Pravopis bosanskoga jezika“. Alija Isaković autor je „Rječnika karakteristične leksike u bosanskom jeziku“ 1992. (kasnija izdanja: „Rječnik bosanskoga jezika“), a Dževad Jahić, Senahid Halilović i Ismail Palić autori su deskriptivne i normativne „Gramatike bosanskoga jezika“ objavljene 2000. (Jahić et al. 2000). U svim je naslovima novo (u odnosu na dotadašnje) ime jezika – *bosanski jezik*.

Prema dostupnim informacijama (Dodig 2004: 71) pri usvajanju Washingtonskog sporazuma 1994. u radnim materijalima hrvatskih zastupnika pisalo je (prijevod s engleskog): „Službeni su jezici Federacije bošnjački jezik i hrvatski jezik. Službeno je pismo latinica.“ U materijalima bošnjačkih zastupnika pisalo je *bosanski* a ne *bošnjački* (na engl. je pisalo *Bosniac language*). U svakom slučaju od 1994. navode se različiti nazivi – i *bošnjački* i *bosanski*.

Kao i u mnogočemu drugome, nema slaganja u vezi s imenom jezika: *bosanski* ili *bošnjački*? Jednaki stav nemaju ni bošnjački lingvisti, iako se većina zalaže za *bosanski*, dok Srbi i Hrvati plediraju za *bošnjački jezik*.

Ne-Bošnjaci misle da se u postdaytonskoj Federaciji BiH nastojalo stvoriti „državni jezik“, dakle jedan standard za sve njene građane: Bošnjake, Hrvate, Srbe i druge državljane. Dokaz ovoj tvrdnji navodno je neprihvatanje normativnih priručnika vlastitih lingvista Bošnjaka i nastavljanje s upotrebom tzv. *sh-jezika* iz prijeratnih vremena. Nepostojanje konsenzusa ni na jednoj od nacionalno definiranih strana rezultiralo je paralelnim korištenjem oba idioma, novostandardiziranim i onim starijeg oblika. Nije ništa neobično jer lakši bi bio zadatak naučiti novi p r a v i s t r a n i jezik, nego usvojiti n o v o g o v o r . A novi standardi tri su i n o v o g o v o r a u BiH. Situacija je u BiH bitno drugačija nego u Hrvatskoj i Srbiji (da ne spominjemo Crnu Goru), jer je jezik u BiH bio determiniran ekstralingvističkim faktorima kojih nije bilo ni u Hrvatskoj ni u Srbiji i zbog kojih je taj standard i bio prepoznatljiv kao standard sarajevske, a ne zagrebačke ili beogradske redakcije.

Ono što nije sporno u drugim dvjema jezičnim zajednicama, hrvatskoj i srpskoj, to je ime jezika. Postoje dakle dva jezika – *hrvatski jezik* i *srpski jezik*.

Problem s imenom *bosanski*, odnosno *bošnjački*, postoji i u BiH i izvan njenih granica. Lingvisti (a ako je suditi po internetskim forumima, i nestručnjaci), ili barem većina iz drugih sredina (hrvatske i srpske) u nečemu se ipak slažu. Na pitanje: *bosanski* ili *bošnjački*? spremno odgovaraju: *bošnjački*. Mišljenja su, doduše, da svaka zajednica ima pravo na svoj jezik, pa i ona u BiH koja svoj jezik želi imenovati *bosanskim*. Ali, ipak priželjkuju drugo ime – *bošnjački*, koji bi bio treći jezik u BiH kao jezik *bošnjačkog* naroda, ali ne i jezik svih građana BiH. Zato i misle da je prikladniji naziv *bošnjački*, a ne *bosanski* jer upućuje na unifikaciju i jezik svih Bosanaca (dodat ćemo, i Hercegovaca, iako tog naziva nema u imenu novog standarda; bio je u nazivu standarda BiH u ex-Jugoslaviji: *bosanskohercegovački standardnojezični izraz* koji su neki izjednačavali sa srpskim standardnim jezikom ijekavskog izgovora) i predstavlja nekakav z e m a l j s k i / d r ž a v n i jezik BiH. U usporedbi s hrvatskim i srpskim, *bošnjački* nije nazvan po naciji nego po zemlji koju dijele sve tri nacije (Hrvati, Srbi i Bošnjaci) pa je i to razlog zašto ga ne-Bošnjaci smatraju neprimjerenim. U bivšoj BiH u upotrebi je bio srpskohrvatski ili popularno zvani *sh-jezik* – iako hibrid, zapravo je to bio srpski jezik (prepoznatljive morfologije, sintakse i semantike) ijekavskog izgovora, s latinicom kao najčešće upotrebljavanim pismom.

Što se tiče imena *bosanski jezik* i isticanja njegova povijesnog kontinuiteta, hrvatski jezikoslovci koji se protive nazivu *bosanski jezik* za jezik trećeg entiteta u BiH navode čvrste argumente: to su ime ponajviše koristili sami Hrvati – primjerice sam Bartol Kašić, ali i hrvatski pisci u Bosni i Hercegovini (Divković, Posilović, Sitović, Bandulović) – i to kao oznaku štokavskog ikavskog govora nasuprot dubrovačkom štokavskom jekavskom ili za miješani štokavsko ikavski-jekavski, jezik franjevačke književnosti srednje Bosne koji se razlikovao od ilirskog ili slovinskog – u ono vrijeme visokostiliziranog hrvatskog jezika.

Da je pitanje jezika ozbiljna tema, pokazuje i najnoviji dokument „Hrvatski jezik“ (Hrvatski jezik 2007) koji je je predsjedništvo HAZU jednoglasno prihvatilo 24. siječnja. 2007., a u kojem se još uvijek navodi samo naziv *bošnjački*, ne (i) *bosanski*:

„[...] hrvatski, bošnjački i srpski standardni jezik zapravo i crnogorski, imaju iz raznih razloga, odabranu prema posebnim vlastitim različitim razlozima i u razna doba, novoštokavsku dijalekatnu osnovicu s određenim povijesno-dijalektološkim razlikama kojih su govornici uglavnom svjesni. Razlika u civilizacijskoj nadgradnji standarda među njima je često veća nego među standardnim jezicima sa samo srodnim dijalekatnim osnovicama“ (istakla J. G.).

Poznato je da je Odbor za standardizaciju srpskog jezika 16. veljače. 1998. zaključio da nitko ne može zabraniti Bošnjacima da svoj jezik na svome jeziku nazivaju kako hoće, svojim imenom. Ali što se tiče naziva jezika Bošnjaka na srpskom jeziku, Odbor smatra: „Nema nijednog (socio)lingvističkog razloga da se standardni jezik današnjih muslimana/Muslimana/Bošnjaka – koji je izvorno varijanta srpskog standardnog jezika (danas s nešto uočljivih hrvatskih ukrasa, mahom u leksici i stilistici, i s novom bujicom turcizama, koja, s punom obnovom foneme **h** i gde joj jeste i gde joj nije po etimologiji mesto /npr. *aždaha*, *hudovica*/, prodiere u treći, bošnjački jezični standard naziva *bosanskim jezikom*, ne barem u onom jeziku što, nakon raspada srpskohrvatske standardnojezičke zajednice (p)ostaje srpski“ (Dodig 2004: 71).

U ovome se slažu i Srbi i Hrvati, i to oni u matičnim državama, ali i oni u BiH. Stavovi su im zajednički.

No, kao što kaže Ivan Lovrenović (Lovrenović 2002) a i drugi oponenti, među kojima ima i lingvista, ovaj bosanski nije povijesni *bosanski* nego „politički simbol ograđen horizontom jednog etničkog komuniteta. Značka identiteta.“ Kompromitiran naziv u političkom procesu.

Naila Hebib-Valjevac (Hebib-Valjevac 1999) razumjela je emotivan pristup izradi „Pravopisa“ (ratna vremena), ali ne i drugo („jezik je poslužio politici, i politika jeziku“), kritizira nekonzistentnost, preopširnost (npr. 98 pravila o pisanju malog i velikog slova!), dominaciju orijentalizama (pravopis uspoređuje s rječnikom stranih riječi, bolje reći turcizama).

Izdvojit ćemo neke inovacije u pravopisu (među kojima ima i potpuno nesvrhovitih):

forsiranje znakovitog bošnjačkog **h**: *hlabavo/labavo*, *hlupati/lupati*, *hurlik/urlik*, *nahuditi/nauditi*, *ohlupina/olupina*, *zijehati/zijevati*,

promijenjeni oblici: *prijegled*, *prijelet*, *prijekid priječnica* (pr: *prijevod*, *prijevoz*),

arhaizacija i ruralizacija jezika (npr. navezak **a** ili u bosanskom **pokretno a** u prisvojnim je pridjevima u urbanim idiomima netipičan oblik, a ima ga u naslovu pravopisa: *Pravopis bosanskoga jezika*; inače je taj navezak **a** u genitivu hrvatski specifikum pa bi netko mogao reći da je u pitanju i kroatizirani oblik),

primjetna leksička i sintaktička kroatizacija.

Oznaka **v.** (vidi): **X v. Y** znači da Halilović prednost daje drugom obliku, ali koji nije pravopisno točniji. Slično je bilo i s hrvatskim pravopisom autorskog trojca Babić-Finka-Moguš (oznaka **>** znači **b o l j e o v a k o**), a na što je svojedobno učestalo upozoravao Josip Silić. Dakle; ne smije pravopisna norma biti iznad gramatičke i leksičke!

Svaki bi pravopis trebao nuditi pravopisna rješenja, to mu je osnovna zadaća, a ne upućivati na **b o l j i** izbor riječi.

No N. Hebib-Valjevac nema primjedbi u vezi s imenom jezika, zalaže se za naziv *bosanski jezik* koji je i „lingvistički, i kulturološki, i tradicijski opravdan“, dapače tvrdi da se u BiH oduvijek govorio bosanski (bez obzira na nacionalnu pripadnost) pa ga treba i preporučiti za standardni jezik BiH.

Poslije je, 21. ožujka. 2002., napisana i „Povelja o bosanskom jeziku“ (Povelja 2002) koju su potpisali mnogi viđeniji bošnjački intelektualci. Bosanski je jezik, prema Povelji, jezik Bošnjaka i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim, što bi značilo da drže „otvorena vrata“ svima koji se iz bilo kojeg razloga žele identificirati s Bošnjacima, barem u jezičnoj praksi ako ne i u nečem drugom. Potpisnici Bošnjaci govore o kontinuitetu tog imena i isključuju bilo kakvu unifikaciju i unitarizaciju, govore i o „legitimnom pravu da svoj jezik nazivaju njegovim historijskim i u narodu ukorijenjenim imenom“ (što je u skladu s jezičnim pravima koja jamči svaka demokratska država).

Strani slavisti, poput Nijemca Wenera Lehfeldta, na strani su Bošnjaka i imena *bosanski jezik* (Jurić-Kappel/Stojić 1999) koji je Senahid Halilović ovako definirao: „Bosanski jezik je materinski jezik Bošnjaka i drugih naroda Bosne i Hercegovine, kao i onih koji žive izvan ove zemlje ako oni prihvataju bosanski jezik kao svoj jezik“ (Halilović 1996: 6) Lehfeldt (prema Jurić-Kappel/Stojić 1999) to ovako komentira: „Bošnjaci ne zahtijevaju da bosanski jezik postane isključivo njihovom ‘svojinom’ nego namjeravaju govoriti i pisati jezikom zajedničkim svim ostalim narodima njihove zemlje.“ A tu Srbi i Hrvati u BiH i vide problem – u unifikaciji i odricanju svog nacionalnog jezika. Ima mišljenja i da je bosanski puno manje „bošnjakiziran“ nego što je hrvatski „kroatiziran“ ili srpski „srbiziran“. No složiti ćemo se da je optika subjektivna, jer svaka strana u BiH vidi ono što želi vidjeti. Isto vrijedi i za tzv. nezavisne promatrače, pa bili oni i etablirani znanstvenici.

Što se tiče drugih, populističkih, stavova vrijedi i njih upoznati, barem neke: evo nekoliko zanimljivih komentara na jednom forumu – forum-ww – s napomenom da je riječ o izvorniku, tj. zapis je vjerno prenesen, nisu ispravljene nikakve jezične pogreške, bilo koje vrste (pravopisne, gramatičke, stilske). Tekst je pisan bez dijakritičkih znakova, što je tipično za elektroničku komunikaciju (e-mail i forum). Ono što nas zapravo zanima jest sam sadržaj, stav prema jeziku i njegovu imenu.

novamama	23-11-2003, 20:47
Bosnjacki jezik?	
Je li to onaj jezik kojeg pričaju i bosanski Srbi, samo bez onih parturskih riječi i po koje m-visku slova iz medju?	
Dok god Bosnjaci ne tvrde da je bosnjacki i bosanski, onda je o.k. jer svatko ima pravo na svoj jezik. I, naravno, dok ga ne zele nametnuti ostalim narodima u BiH i uvesti ga u sve škole ne obaziruci se, kojem entitetu djeca pripadaju.	
ADEX	24-11-2003, 00:54
Bosnjacki jezik vjestacki nametnut izraz za lokalne dijalekte u Bosni i Hercegovini. Po meni bi bilo ispravnije Bosanski.	
Preterano naglasavanje na glasu H, trpanje turcizama i gdje treba i gdje ne treba. Sa druge strane hrvati u Bosni jos uvijek broje na prste kada trebaju da kazu mjesec u godini na hrvatskom. Srbi su pokusali ekavicu pa nije islo. Ali eto oni mogu da se vade na cirilicu kao nesto osobeno.	
24-11-2003, 03:20	
Jer ako si vec nacija onda moras imas imati i neke osobenosti. Ovi imaju svoje mjesece u godini, ovi imaju cirilicu pa moraju i oni nesto imati i onda se sjetili turcizama.	
Rijeci koji su opstale u ruralnim krajevima Bosne su odjedanput postale "okosnica" jezika.	
Nemam nista protiv sto se u skolama predaje o lijepotama glasa H u Bosnjackom jeziku. Samo sto se ne koristi samo u Bosnjackom, nego na citavom teritoriju i to uz razliku od regiona do regiona.	
Mene su iz lingvistike naucili da u jeziku ne postoji ispravno i neispravno, nego usvojeno i neusvojeno.	
Tako mozes reci da ono sto je danas bosanski je u stvari nekadasnji sh/hs. s jos vise postovanja i otvorenosti prema arhaizmima bilo koje vrste (turcizmima, italijanzimima, itd.)	
Slazes se daje jezik bosanski ali stalno guras pojam "bosnjacki jezik". Ne bi bilo lose kada bi to malo rascistio sam sa sobom.	
Ako bosnjacki podrazumjeva obavezno koristenje turcizama i glasa H onda ima jako malo materijala da se nazove jezikom.	

Ova su izdvojena zapažanja l a i k a karakteristična po tome što se podudaraju sa stavovima struke sredine iz koje dolaze. Lako se prepoznaje nacionalni identitet, pogotovo kad polemiziraju o imenu jezika.

2.3. Hrvatski jezik

Iako je ustavnim rješenjima iz 1970-ih (amandmani iz 1971. i Ustav iz 1974.) bio uveden kao službeni naziv *hrvatski književni jezik koji narod naziva hrvatski ili srpski jezik* (takvu je formulaciju bio potvrdio i Sabor SR Hrvatske u lipnju 1989.), po Ustavu Republike Hrvatske od 22. 12. 1990. danas je službeni naziv jezika jedino *hrvatski jezik*.

Dokument „Hrvatski jezik“ prihvaćen je u Razredu za filološke znanosti 15. siječnja 2007. i dostavljen Predsjedništvu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti koje ga je jednoglasno prihvatilo na sjednici od 24. siječnja 2007. Osim već navedenog citata iz tog dokumenta u kojem se uz ostale spominje i

bošnjački jezik, a ne (i) *bosanski*, što još jednom dokazuje da se stav u vezi s imenom tog jezika nije nimalo promijenio, navodimo i citat koji upravo govori o podudarnostima i razlikama između standardnog hrvatskog jezika i ostalih novoštokavskih standarda Bošnjaka, Crnogoraca i Srba.

Dakle: „Standardni (književni, opći) idiom hrvatskoga jezika zajednički je jezični izraz svih Hrvata. Kako standardni jezici Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba imaju, uz manje razlike i otklone, uglavnom zajedničku novoštokavsku dijalekatnu osnovicu, a to znači glasovlje, gramatički sustav i osnovni rječnik, među govornicima tih standardnih jezika moguć je visok stupanj uglavnom kvalitetnog sporazumijevanja (osobito uz odgovarajuće pripreme i sustavno učenje), ali treba naglasiti da mnoge elemente jednoga standardnog jezika redovito nije moguće upotrebljavati u drugome; nijedan od aktivnih korisnika tih standardnih jezika nije, bez dugotrajnih i složenih prethodnih priprema, sposoban proizvoditi ni govorne, ni pisane posve prihvatljive tekstove na nekom od drugih novoštokavskih standardnih jezika koji bi bili autentični, odnosno takve tekstove koje bi prihvaćali izvorni njihovi korisnici. Osim toga hrvatski standardni jezik pokazuje znatne razlike prema bliskim standardnim jezicima u tzv. civilizacijsko-jezičnoj nadgradnji (tj. u strukovnom nazivlju, kulturološkom i civilizacijskom nazivlju, frazeologiji i višoj sintaksi, u intelektualnome rječniku, pojedinostima norme itd.).“

Hrvatski jezik službeni je jezik RH, jedan od tri službena jezika u BiH, i jedan od službenih jezika u Vojvodini (Srbija), prema tome u planiranju jezika treba voditi računa i o službenom hrvatskom izvan matične zajednice (ovdje su to dvije druge sredine). Što se tiče planiranja korpusa hrvatskog standarda i izrade normativnih priručnika, posljednjih dvadesetak godina (točnije od 1990.) obilježeno je još uvijek nepostojanjem službenog pravopisa, iako je više njih objavljeno. Pravopis je postao sinonim za (ne)učinke tekuće jezične politike, odnosno za nepostojanje iste.

U međuvremenu su objavljeni i različiti novi rječnici, od kojih je najpoznatiji onaj opći Anićevo (posljednji je tzv. Veliki Anić), ali 2006. i „Gramatika hrvatskoga jezika“ čiji su autori Josip Silić i Ivo Pranjković.

Budući da je komunikacija primarna jezična funkcija i odvija se u dva medija: u zvuku (govorenje) i pismu, očekivano je veliko zanimanje za (orto)grafijska pitanja (v. Brozović 2006). Što se tiče pravogovora, tu je situacija još teža (terra incognita, rekao je jednom Josip Silić; više o toleranciji hrvatskih govornika na pogrešne naglaske u Škarić 2006: 112–123). Dakle, pravopis bi trebali svi naučiti, ali koji – to je ključno pitanje. Budući da većina govornika nelingvisti preporuku neke institucije (primjerice onu hrvatskog Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa) tumači (slučajno ili ne) kao važeću, službenu, čini se da je u ovom slučaju na djelu nekakva poluslužbena formulacija koju svatko može interpretirati kako hoće, i što je najvažnije, neće pogriješiti. No to, dakako, samo pridonosi kaotičnoj situaciji, a ne rješavanju ozbiljnog problema.

Da je ortografija ozbiljna tema pokazuje i slučaj francuskog p r a v o p i s a - n j a kao ozbiljnog kulturnog i političkog pitanja koje se ni nakon dugih priprema i najavljenih reformi nije promijenilo, jer se očito ni stručna ni šira javnost nije mogla složiti što napraviti – modernizirati ortografiju ili je ostaviti onakvu kakva je dosad.

Ponovno treba reći dvije stvari: 1. pravopis je samo rezultat dogovora, 2. pravopisna norma ne može biti iznad gramatičke i leksičke. Na žalost, neki pravopisi u rječniku kao dijelu priručnika (a trebao bi obuhvatiti samo one riječi koje se najčešće iz mnogih razloga pogrešno pišu) sadrže upute o izboru riječi, što dakako nije uopće pitanje ortografske norme.

O hrvatskom jeziku i normi brine jedno tijelo – Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika kojemu predsjedava Radoslav Katičić, slično kao što u srpskom brine Odbor za standardizaciju srpskog jezika. Čini se da sličnosti nisu samo u ciljevima i zadacima, nego i u (ne)efikasnosti njihova djelovanja.

Što se tiče hrvatskog jezika, odnosno standarda, Srbi mu zamjeraju izraziti purizam, naglašeno kroatiziranje, upotrebu arhaizama koji svi zajedno namjerno potiču razlike i udaljuju ga od zajedničke novoštokavske osnove.

2.4. Srpski jezik

Srpska je jezična politika konzervativna, direktivnog tipa kao i hrvatska. Raspadom Jugoslavije 1991. dotadašnji srpskohrvatski postaje srpski jezik, kao potvrda nacionalnog identiteta Srba: 1993. prerađeni Pravopis iz 1960., objavljen kao „Pravopis srpskog jezika“ (Pešikan et al. 1993 – autori Pešikan, Pižurica, Jerković), službeni je pravopis od 1995. u Srbiji, Republici Srpskoj u BiH i Crnoj Gori. Ravnopravna su dva pisma: ćirilica i latinica, dvije su verzije: i ekavska i ijekavska. Po Ustavu iz 2006. u službenoj su upotrebi u Republici Srbiji srpski jezik i ćirilično pismo (to samo znači koje je pismo „zvanične korespondencije“, a ne koja su pisma srpskog jezika: i dalje su oba), isto i u Republici Srpskoj, a u Crnoj Gori u službenoj su upotrebi i ćirilica i latinica.

Srpski lingvisti (posebno Pavle Ivić) ističu kako u srpskom nema nasilnog izbacivanja internacionalizama kao što je to slučaj u hrvatskom, ali ni kroatizama, no reafirmirala se ćirilica, ranije potisnuta. Semantika latinice prilično se ispolitizirala, postaje znak zapadnjačke orijentacije. Republika Srpska u BiH, želeći svoj standard izjednačiti s onim u Srbiji, uvodi ekavski izgovor kao službeni (u Crnoj Gori to se nije dogodilo!), ali ta praksa, očekivano, nije zaživjela jer se tamošnje stanovništvo s tim nije moglo identificirati. Za planiranje standarda zadužen je Odbor za standardizaciju srpskog jezika, no, čini se, nema onaj značaj koji bi se eventualno mogao očekivati i iščitati iz njegova imena.

3. Planiranje standarda izvan matičnih jezičnih zajednica. Varijante standarda

Dalibor Brozović ne jednom je istaknuo u svojim javnim nastupima da Hrvati u BiH ne žele izgrađivati nikakav bosanskohercegovački hrvatski, nego baš isti standard kakav je u Hrvatskoj te da vjeruje da isto misle i bosanskohercegovački Srbi. No teško je složiti se s ovakvim predviđanjima, jer nisu u skladu s osnovnim postulatima kontaktne i geografske lingvistike i očekivanog raslojavanja jezika. Naime Hrvati u drugim sredinama, pa i u BiH, imaju svoje dijalektne i sociolektne (primjerice razgovorne) karakteristike koje su posljedica jezičnih dodira, odnosno prožimanja jezika i kultura na tom području. I posve je očekivano da vremenom takav jedan idiom bude sve sličniji susjednim idiomima i sve udaljeniji od standarda u matičnoj zemlji. U svakom slučaju, kad se prožimaju slični standardi, postoji veća opasnost da se jedan od njih stopi u drugi i na taj način nestane kao zaseban entitet, nego kad – najčešće zbog fizičke diskontinuiranosti – u početku jedan te isti standard vremenom postaje novostvorena (druga) varijanta istoga (npr. kanadski francuski, švicarski francuski ili švicarski talijanski, australski engleski, austrijski njemački itd.) ili jedan novi standardizirani oblik jednog te istog jezika. Jezični su dodiri prirodni procesi i ni jednog ih trenutka ne treba ni zanemariti ni podcjenjivati. Naprotiv, prava jezična politika svojim će strategijama obuhvatiti i ovo važno pitanje i u skladu s očekivanjima govornika poduzeti određene mjere.

Danas se – bez obzira na Brozovićeva razmišljanja, a u kontekstu promišljanja srpskog kao nepurističnog jezika u odnosu prema hrvatskom – postavlja pitanje broja njegovih varijanti. S obzirom na razlikovna obilježja, Miloš Okuka (Okuka 2002: 45–46) spominje tri varijante srpskog standarda: južnu (crnogorsku i istočnohercegovačku) istočnu (srbijsku) i zapadnu (bosanskohercegovačku).

U jezičnoj praksi zasigurno ima dokaza za sljedeću tvrdnju:

www.forum.hr

24-11-2003, 00:54

Vjerujem da hrvati u hrvatskoj ne razumiju polarijenci koje koriste bosanski hrvati.
 Pa bi možda trebao **Bosansko-hrvatski**=**Hrvatski-rijecnik** pored tog Hrvatsko=Bosnjackog rijecnika, a ne bi bilo lose kada bi neko i sastavio Srpsko=Hrvatski rijecnik....
 A takodjer bi trebalo sastaviti **Bosansko=Hercegovački-rijecnik**, jer oni se tek ne razumiju.

rolleyes

ADEX

24-11-2003, 04:08

Smijesno je proturanje Bosnjackog jezika kao specifikuma bosanskih muslimana.
 Isto sto je smijesno upiranje ovih drugih da se jezinco spoje sa maticama. Ovi hrvati nece nikada imati ista zajednicko sa Zagorcima kao ni ovi srbi nece nikada nista zajednicko sa Nisljama, makar sto se jezika tice.
 Ovi su svi Bosanci i Hercegovci. Gdje god da dodju uvijek ce za svoje maticne zemlje biti Bosanci.

Zanimljivo je u ovoj razmjeni mišljenja uočavanje sličnosti i razlika između novonastalih standarda (bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog) i dotadašnjih varijanata jednog jezika (Bugarski uvodi i novi termin za oznaku te vrste restandardizacije, tzv. U m b a u prema A u s b a u i A b s t a n d, v. Bugarski 2002b: 148). Zasiurno je teško bilo svaki od tih idioma očistiti od natruha bivše *koine* (hrvatskosrpskog/srpskohrvatskog) pa ima i šaljivih primjera iz jezične prakse u svim sredinama: govornici su zbunjeni, ispravljaju se i kad treba i kad ne treba, jer su im nametnuti neki novi puristični oblici (a nekad i sasvim pogrešni!). Nasilna rješenja, vidjet će se kasnije, nisu preživjela test jezične upotrebe i nestala su onako kako su i došla. Ono što je realno jest postupno stvaranje varijantnih oblika triju novonastalih standarda – dokaz su varijante drugih jezika koje su se, jer su udaljene od matice, prirodno pojavile u drugim sredinama.

No što onda reći na oblike: *posljedak, prijegled, jezikoslov, prijeslik(a), prikazbeni, nazivak, usmjerba, uvedba* umjesto *posljedica, pregled, jezikoslovac/lingvist, prikazani, naziv, usmjerenje* koji su uobičajeni(ji), neobilježeni oblici u hrvatskom jeziku u RH (v. hercegbosna-www). U ovim je primjerima vidljiv naglašen odmak od uobičajane norme. Rašić (2002: 177) ovakav hrvatski naziva *hyper-Croatian* (hiperhrvatski), nema ga u matičnoj sredini ali je zato potvrđen u Hercegovini. Ako bismo označili varijante hrvatskog standarda, onda bismo ga mogli imenovati kao *hercegovački hrvatski* za razliku od hrvatskog u Bosni (*bosanski hrvatski*). Ako tome dodamo i hrvatski u Vojvodini, onda bi to bila neka treća varijanta.

A bosanski će zasiurno biti tema od nacionalnog interesa Bošnjaka u Sandžaku, pa se može očekivati i nekakva varijanta bosanskog/bošnjačkog (*srbijanski bosanski*).

Kao što je već kazano, u Republici Srpskoj već su odustali od ekavskog izgovora koji im je nametnuo srpski standard i pitanje je što će se još događati u budućnosti. Što se ortoepije tiče, tu će se tek sva tri jezika u BiH dodirivati i vjerojatno stvoriti nekakav amalgam kakav je bio i prije rata. No to će ponajprije ovisiti o nelingvističkim razlozima: životu na zajedničkom području, medijima, miješanim brakovima i svakodnevnoj komunikaciji u kojoj će biti teško sačuvati svu čistoću svog identiteta pa se hibrid nameće kao jedina logična i očekivana posljedica. Nikakav zakon o jeziku ne može bitno utjecati na takvu jezičnu sliku.

4. Umjesto zaključka: O sličnostima i razlikama uopće

Kao što smo vidjeli, uspoređujući planiranja standarda (bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog) u različitim sredinama, prepoznali smo neke iste stavove, privremene političke i strukovne *s a v e z e*.

Ono što je zajedničko Bošnjacima i Hrvatima – to je novi dokument o vlastitom jeziku: Povelja o bosanskom jeziku (2002), odnosno Hrvatski jezik (2007).

Ono što je pak zajedničko Srbima i Hrvatima jest formiranje tijela koje će makar formalno voditi računa o standardizaciji nacionalnih jezika: Odbor za standardizaciju srpskog jezika i Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika.

Osim o tome, Srbi i Hrvati imaju isti stav i o imenu nacionalnog jezika trećeg entiteta u BiH – Bošnjaka, smatrajući da bi se tim imenom trebao nazivati i njihov jezik, dakle bošnjački. Očito postoji strah da srpski i hrvatski entitet, konstitutivni narodi BiH, ne postanu manjina, čime će i njihovi jezici postati manjinski, što znači da će unatoč deklarativnim jezičnim pravima oni dobiti i drugi status – status manjinskih jezika. Koliko je važan status bilo kojeg jezika, ne treba posebno dokazivati jer je praksa pokazala da status itekako utječe na korpus jezika koji u radikalnim slučajevima može dovesti i do promjene identiteta: od superstrata do supstrata i polaganog izumiranja. A da do toga ne bi došlo, briga je i lingvista i političara koji u tome – jer riječ je o planiranju jezika – imaju, istina drukčiju, ali ne manje važnu ulogu.

Primarnost jezične funkcije nimalo ne umanjuje simboličku funkciju koju jeziku daju sami govornici u kojoj se prepoznaje individualni i kolektivni identitet, kulturni i nacionalni (usp. Thomas 1998). Sličnosti i razlike među jezicima upravo to i dokazuju.

Literatura

Barbour/Carmichael 2000: Barbour, S./Carmichael, C. (Hg.). *Language and Nationalism in Europe*. Oxford: Oxford University Press.

- Brozović 2006: Brozović, D. *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bugarski 1997: Bugarski, R. *Jezik u društvenoj krizi*. Beograd: Čigoja štampa.
- Bugarski R. (2002a): Bugarski, R. *Lica jezika*. Zemun: Biblioteka XX vek – Beograd: Čigoja štampa.
- Bugarski 2002b: Bugarski, R. Serbo-Croatian and its descendants: a case of umbau? In: Lučić, R. (Hg.): *Lexicography and Language Policy in South-Slavic Languages after 1989*. München: Otto Sagner. S. 145–149.
- Dodig 2004: Dodig, R. Opaske o imenu Bošnjaka. In: *Status*. Nr. 4. S. 70–74.
- Granić 1999: Granić, J. Gradski idiomi i eksplicitna norma – dvosmjerni proces. In: Badurina, L. et al. (Hg.). *Teorija i mogućnosti primjene pragmatolingvistike*. Zagreb – Rijeka: HDPL. S. 271–277.
- Granić 2003: Granić, J. Planiranje jezika u višejezičnoj zajednici / Language Planning in a Plurilingual Community. In: Pavličević-Franić, D./Kovačević M. (Hg.). *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini / Communicative Competence in Language Pluralistic Environment*. Zagreb: Naklada Slap/Sveučilište u Zagrebu. S. 136–147.
- Halilović 1996: Halilović, S. *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo: Preporod.
- Jahić et al. 2000: Jahić, Dž. et al. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Kačić 2001: Kačić, M. *Jezikoslovna promišljanja*. Zagreb: Pergamena.
- Okuka 2002: Okuka, M. Montenegrin vs. Serbian, or: is there a separate Montenegrin Language at all? In: Lučić, R. (Hg.): *Lexicography and Language Policy in South-Slavic Languages after 1989*. München: Verlag Otto Sagner. S. 38–48.
- Pešikan et al. 1993: Pešikan, M. et al. *Pravopis srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Phillipson 1993: Phillipson, R. *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Rašić 2002: Rašić, N. What happened to Serbo-Croatian? Sociolinguistic changes on territories of Former Yugoslavia. In: Lučić, R. (Hg.): *Lexicography and Language Policy in South-Slavic Languages after 1989*. München: Verlag Otto Sagner. S. 173–182.
- Spolsky 2004: Spolsky, B. *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Škarić 2006: Škarić, I. *Hrvatski govori*. Zagreb: Školska knjiga.

Škiljan 1988: Škiljan, D. *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.

Škiljan 2000: Škiljan, D. *Javni jezik*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

Škiljan 2002: Škiljan, D. *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.

Thomas 1998: Thomas, J-P. Fonction communicative et fonction symbolique de la langue sur l'exemple du serbo-croate: bosniaque, croate, serbe. In: *Revue des études Slaves*. Nr. LXX/1. Paris. S. 27–37.

Izvori

forum-www: www.forum.hr

hercegbosna-www: <http://www.hercegbosna.org/ostalo/jezik3.html>

Jagoda Granić (Split)

Planung von Status und Korpus des bosnischen/bosniakischen, kroatischen und serbischen Standards

Durch eine Sprache werden neue – meist kontextualisierte und extralinguistische – Werte geschaffen, die die Unterschiede sowohl zwischen Sprachen als auch Sprechenden vergrößern, wobei dies umso stärker zutrifft, je mehr einer Sprache Identität stiftende Funktion zukommt. Auf diese Weise stellt Sprache eine „Identity card“ dar, einen Ausdruck von Loyalität oder sogar Animosität, ganz in Abhängigkeit vom Grad der inneren Homogenität von Sprachgemeinschaften und vom Grad der Identifikation von Sprechenden mit einer Sprache, durch die sich die (völlige!) Zugehörigkeit zu einer Sprachgemeinschaft zeigt.

Die Planung eines Sprachstatus betrifft neben der Festlegung der Hierarchie vor allem den Namen einer Sprache, der vielfach ein Synonym für die Identität einer Sprachgemeinschaft darstellt, die sich seiner bedient. Der Status nimmt ohne Zweifel auch Einfluss auf das Korpus einer Sprache, wobei es in Extremfällen zur Änderung bzw. sogar zum Verlust der Identität kommen kann. Im Falle des Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen muss klar festgehalten werden, ob man vom jeweiligen Standard in den Mutterländern oder von jenen außerhalb dieser spricht und in welchem Verhältnis die Sprachpolitik bzw. die Sprachplanung auf der Ebene des Sprachkorpus zueinander stehen. Die Standards außerhalb der Mutterländer erfahren naturgemäß eine Vermischung mit Nachbaridiomen und werden auf diese Weise zu varietätischen Formen, nicht jedoch (zumindest anfangs) zu neuen Idiomen im Range einer Sprache.

Die primäre Funktion einer Sprache schmälert dabei nicht die symbolische Funktion von Sprachen, die ihnen von den Sprechenden verliehen werden und in denen sich die einzelnen Identitäten – individuelle und kollektive, kulturelle und nationale – erkennen lassen. Einen Beweis dafür erbringen gerade die Ähnlichkeiten und Unterschiede zwischen den hier behandelten Sprachen.

Jagoda Granić
Filozofski fakultet
Radovanova 13
21 000 Split
Kroatien
Tel.: ++385 21 488 486; ++385 98 176 44 37; Fax:++385 21 489 582
privat: 21000 Split, Matice hrvatske 23
E-mail: jgranic@ffst.hr

Anita Peti-Stantić (Zagreb)

Standardizacija – konvergencije i divergencije

Autorica na primjeru suvremenoga standardnoga hrvatskoga jezika raspravlja o procesima do kojih dolazi promjenom društvenopolitičkih okolnosti koje uvjetuju promjenu statusa i korpusa već standardiziranog jezika. Riječ je o procesima koji se sastoje od niza pojedinačnih, međusobno povezanih sastavnica koje se očituju u provođenju jezične politike, a dijelom se oslanjaju na obrasce poznate iz razdoblja prvotne standardizacije dok se dijelom od tih obrazaca odmiču.

1. Uvod

Cilj je ovoga rada iznijeti viđenje sociolingvističkih i sociopolitičkih uvjeta oblikovanja i preoblikovanja hrvatskoga standardnoga jezika u njegovu aktualnom južnoslavenskom jezičnom i društvenom kontekstu.

U sociolingvistici je općepoznata tvrdnja da se svaki standardni jezik zasniva na čvrstoj i općeobvezatnoj normi s jedne, i elastičnoj stabilnosti s druge strane. U nešto je manjoj mjeri primjetno kako ta dva obilježja istovremeno reprezentiraju nužnu i stalnu dijalektičku napetost između onoga što i kako u standardnom jeziku jest normirano, tj. onoga što u njemu već postoji i onoga što „kuca na vrata standarda”, novoga koje pripada području jezičnih promjena. S tim u vezi odmah na početku treba reći da se i u sociolingvističkoj literaturi, a posebno u javnosti, norme nerijetko smatraju skupom propisa i ograničenja, dok se elastična stabilnost smatra obilježjem koje omogućuje stilsku diferencijaciju, a znatno je manji broj onih koji norme i elastičnu stabilnost drže dvjema stranama istoga, reprezentantima janusovskog lica standardnoga jezika koji živi svoj život između apstrakcije i pokoravanja svojim govornicima. Norme i elastičnu stabilnost na taj način vide oni koji, poput Samardžije (Samardžija 1999: 312), ističu kako je standardnojezična norma samo nadređenica, zajedničko ime za niz segmentnih norma od kojih je svakom normiran pojedini odsječak cjeline, a kako je upravo elastična stabilnost obilježje koje otvara put mijenama i pomicanju standardnojezične neutralnosti, prije svega u području leksičko-semantičke i stilističke norme, mislimo li da o njima možemo raspravljati s normativnoga stajališta.

Shvatimo li spomenutu dijalektičku napetost kao svakodnevicu standardnoga jezika s kojom on živi i kroz koju se malo pomalo mijenja, svakodnevicu bez koje ga ne bi bilo, nego bi ostao „mrtvo slovo na papiru“, svakodnevicu u kojoj govornici svakoga jezika žive iz dana u dan i u kojoj stalno donose „svoje male“ odluke o odabiru jednoga ili drugoga, jasno je da je riječ upravo o onoj svakodnevici standardnoga jezika koja ga čini živim i dnevno promjenjivim, koja iz dana u dan nadograđuje i promiče jezičnu kulturu i koja omogućuje oblikovanje svijesti o potrebi podizanja standardnojezične kompetencije svakoga pojedinca jer se samo tako čovjek u suvremenom društvu, kao sudionik polifunkcionalne komunikacije, može dobro i kvalitetno izraziti i jezikom izreći ono što želi. Takva svakodnevica odgovara mirnom vremenu liše-

nom većih promjena i potresa, onakvom na kakvo smo u posljednjih nekoliko desetljeća u Europi uglavnom bili navikli.

Pitanje koje unatoč iznesenoj slici ostaje otvoreno tiče se standardnoga jezika u razdobljima znatnih promjena i potresa (bez obzira na to je li riječ o promjenama s pozitivnim ili s negativnim predznakom) u kojima se sociopolitički kontekst mijenja u tolikoj mjeri da dovodi u pitanje dotadašnju opstojnost jezične zajednice proširujući joj ili sužavajući granice ili je postavljajući u podređen ili u nadređen položaj u odnosu na druge, obično susjedne, jezične zajednice. To je situacija u kojoj je, naime, nužna promjena odnosa prema dotada postojećem standardnom jeziku kao izrazu određene zajednice koja se našla u novim uvjetima. To je situacija u kojoj se ne može očekivati zadržavanje *s t a - t u s a q u o* i u kojoj se zajednica prema svome jeziku mora postaviti u znatno aktivniji odnos nego u mirnim vremenima uljuljkanosti u postignute standardizacijske dosege. To je situacija u kojoj zajednici nije ostavljeno na izbor hoće li ili neće preispitati status i korpus svoga standardnoga jezika u novonastalim sociopolitičkim okolnostima, već u kojoj se takvo preispitivanje mora provesti. Smatram da je upravo to, u najkraćim crtama, situacija u kojoj se nalaze hrvatska i srpska varijanta standardnoga jezika od devedesetih godina dvadesetog stoljeća naovamo. Ne pretendirajući govoriti o srpskoj strani medalje, usredotočit ću se samo na one elemente jezične politike u aktualnoj hrvatskoj situaciji koje smatram sastavnicama (očekivane) reakcije na novonastalu situaciju s uvjerenjem da će takva analiza tipološki omogućiti i jasnije sagledavanje situacije u srpskom i u bosanskom jeziku nakon njihova konstituiranja kao posebnih standardnih jezika.

2. Preispitivanje

U nastavku rada kao polazišnu uzimam tezu da suvremeni standardni hrvatski jezik prolazi kroz proces preispitivanja svoga statusa i korpusa od strane jezične zajednice kojoj pripada. Preispitivanje pri tome razumijem kao traženje uporišta i ponovno hijerarhiziranje svojih vrijednosti te pronalaženje i uspostavljanje kriterija ostvarivanja sebe same i standardnoga jezika kao svoga reprezentanta u novim okolnostima.

Pri tome svjesno ne koristim termin novonastala standardnojezična zajednica, i to zato što su se i u nas i u inozemstvu vodile žučne rasprave oko toga treba li jezike oblikovane nakon raspada SFRJ i formiranja novih država kao novonastalih smatrati novonastalim jezicima ili ne. Ne ulazeći dublje u tu problematiku, ovdje želim samo istaknuti stav kako i hrvatska i srpska kulturnojezična zajednica, premda su u najvećem dijelu dvadesetog stoljeća, a dijelom već i u devetnaestome, bile politički tijesno povezane, nisu istovjetne i kako ih se, dakako, u određenom kontekstu može smatrati bližima nego što su te iste zajednice u odnosu na neke druge susjedne, ali da je unatoč tomu njihova posebnost, koja je dijelom i dovela do rastakanja jugoslavenskoga sustava, bila uoč-

ljiva i tijekom suvremene povijesti, isto kao što je bila uočljiva i u razdobljima prije nego što se počelo govoriti o standardnim jezicima. Uostalom, da u tim zajednicama nisu postojali posebni, pa i nacionalni identiteti do devedesetih godina dvadesetog stoljeća, ne bi ni bilo potrebe za razdvajanjem, a ne bi bilo ni ujedinjujućeg elementa oko kojeg su se zajednice bar u nekim segmentima društvenoga života homogenizirale.

Vodeći računa o novonastalim okolnostima, hrvatska kulturnojezična zajednica odlučila se za jasno očitovanje prema dvjema prominentnim simboličkim funkcijama suvremenoga standardnoga jezika – ujedinjujućoj i odvajajućoj. Kao i prilikom prvotne standardizacije, tako se i prilikom preispitivanja prvo preispitivao i mijenjao status standardnoga jezika, a tek potom i njegov korpus.

I ujedinjujuća i odvajajuća funkcija, naime, kao simboličke funkcije standardnoga jezika, sudjeluju u uspostavljanju njegova statusa. S obzirom na činjenicu da se ujedinjujuća funkcija ostvaruje u ujedinjavanju više različitih prostornih (a nerijetko se razumije i u vremenu protežnih) cjelina u jednu standardnojezičnu zajednicu djelujući na identifikaciju svakog pojedinačnog govornika s tom standardnojezičnom zajednicom, u novonastalim se političkim okolnostima traži redefinicija društvene identifikacije kao njezine sociolingvistički relevantne sastavnice. S druge strane odvajajuća funkcija, koja se ostvaruje u odvajanju jedne standardnojezične zajednice od drugih, susjednih standardnojezičnih zajednica, u istim tim političkim okolnostima izbija u prvi plan predstavljajući element društvene solidarnosti među govornicima jezika o kojem je riječ.

Da bi se razumjelo moguće dosege promjena, treba reći i to da ujedinjujuća funkcija standardni jezik suprotstavlja narječjima, idiomima i idiolektima, a da je samo odvajajuća funkcija ona koja jedan standardni jezik suprotstavlja drugom standardnom jeziku, pa se upravo ona nerijetko iskazuje u purističkim nastojanjima i u isticanju opreka kao što su *naše* : *ne naše*; *naše* : *vaše*; *naše* : *tuđe* u javnome diskursu. Kako je riječ o funkciji koja prije svega služi kao simbol posebnog (nacionalnog) identiteta, uz nju se redovito veže visok stupanj emocionalnog naboja. Različiti oblici njezina ostvarivanja u različitim fazama standardizacijskoga procesa variraju pak od inicijalnog traženja i odabira jednog dijalekta u dijalektnom kontinuumu koji će poslužiti kao osnovica novom standardnom jeziku do provođenja obrambenih i samoobrambenih taktika i strategija koje služe tome da se jedan standardni jezik odupre obuhvaćanju od strane drugog, genetski bliskog ili jednostavno susjednog.

Već je iz navedenoga jasno da je odvajajuća, a ne ujedinjujuća funkcija, ona koja se novonastalim društvenopolitičkim okolnostima postala dominantnom, tj. da je upravo ona zahtijevala promptno redefiniranje standardizacijskih kriterija suvremenog hrvatskog jezika. Gotovo preko noći je, naime, sve

ono što je bar za dio govornika bilo *naše*, na simboličkoj razini, dakako, postalo *ne naše, vaše i tuđe*.

U tom je kontekstu proces preispitivanje statusa standardnoga hrvatskoga jezika, kao što bi bio i proces preispitivanja bilo kojega drugoga standardnoga jezika u danim okolnostima, bio uvjetovan nizom međusobno povezanih, ali o jeziku neovisnih sastavnica društvenoga života. Ne samo da ih ovdje nije moguće sve pobrojati, nego je sasvim sigurno da su te sastavnice različite gledamo li na njih s različitih stajališta, da se i ne govori o vrijednosnim procjenama. Stoga ću nešto reći samo o već spomenutoj promjeni sociopolitičkih okolnosti vezanoj uz činjenicu da je hrvatska država postala samostalna i suverena politička zajednica. To je promjena koja se dogodila neovisno o jeziku, ali koja je za status jezika imala trenutačne posljedice jer se njegov status odmah promijenio utoliko što je od varijante postao poseban standardni jezik načelno odvojen od srpskoga s kojim je do tada bio povezan. Uz to je postao i službeni i državni jezik samostalne države, što također do tada nije bio. Za postizanje toga, dakle, nije bilo potrebno provoditi nikakve posebne mjere jezične politike. U danim okolnostima niti jedan drugi jezik osim hrvatskoga nije mogao biti smatran standardnim, službenim i državnim jezikom samostalne i suverene Republike Hrvatske, niti je ikoji drugi jezik mogao biti proglašen i priznat kao takav.

Kako je riječ o jeziku koji je u svojoj povijesti već jednom standardiziran i koji je od tada tijekom čitavoga dvadesetog stoljeća prolazio kroz proces prilagođavanja potrebama i uvjetima u jezičnoj zajednici, novonastala je promjena političkih okolnosti dovela do niza pojedinačnih koraka od kojih je velik dio usporediv s koracima koji su doveli do oblikovanja standardnoga jezika onako kako se oblikovao prilikom svoje prvotne standardizacije. O tome vrlo jasno i instruktivno govori Škiljan (2002: 280–281) pokazujući na koji se način simbolička funkcija promijenila u posljednjih petnaestak godina, ne samo kad je riječ o hrvatskome, nego o svim jezicima koji funkcioniraju u državama-nacijama kakva je Hrvatska postala, dakle i svim četirima jezicima koji su postali službeni standardni jezici svojih zajednica na štokavskoj osnovici ili su u fazi dovršavanja standardizacijskoga procesa¹:

„Stoga je moguće kazati da jezične zajednice u krajnjoj konsekvenciji konstruiraju svoje jezike. To se može potvrditi još jednim primjerom preuzetim iz novonastale jezične situacije na hrvatsko-srpskom području. Naime, dok je ono, u skladu s dominantnom ideologijom ‚bratstva i jedinstva‘, funkcioniralo kao jedan (premda nejedinstven) simbolički prostor, pitanje materinjeg jezika imalo je drugačije parametre nego što ga ima u novim državama: s jedne strane, na makrorazini, bilo je moguće svaki epihorski ili regionalni hrvatsko-

¹ Kao što je upravo slučaj s crnogorskim jezikom.

srpski idiom smjestiti pod simboličku kapu cjeline hrvatsko-srpskoga jezika bez pobliže etničke identifikacije, pa se netko mogao smatrati govornikom tog jezika a da ga istovremeno ne specificira kao hrvatski, srpski, crnogorski [...] i u autopercepciji a fortiori u administrativnim klasifikacijama; s druge strane, ni specifičnije identifikacije nisu bile nužno vezane uz etničku pripadnost, jer su se varijante standarda, kao što smo kazali, djelomično definirale republičkim teritorijima, a ne etničkim kriterijima (što ne znači da i oni nisu često bili bitne determinante jezičnih kolektiviteta), pa je bilo zamislivo da, na primjer, etnički Srbin iz Hrvatske smatra, unutar hrvatsko-srpske cjeline, da mu je hrvatski materinji jezik, kako što je i etnički 'osviještenom' Crnogorcu materinji mogao biti srpski. U novim nacionalnim državama takva je situacija gotovo nemoguća: ako je jezik nosilac – kako kažu ideolozi nacionalizama – čovjekove biti koja se mora realizirati i u pripadnosti određenom etničkom kolektivu, onda se pripadnik svake nacije u principu (od kojeg se izuzeci smiju pojaviti samo u posve specifičnim okolnostima, u trajnoj dijaspori, na primjer) rađa ujedno i unutar jezične zajednice nacionalnog jezika. Jednostavnije rečeno, Hrvat je materinji jezik hrvatski, Srbinu srpski, Bošnjaku bosanski, a Crnogorcu crnogorski, bez obzira na to kako oni, međusobno različito ili veoma slično, stvarno govorili.“

Za promjena korpusa s druge strane, do koje nije moglo doći ni automatski ni trenutačno, trebalo je provesti mjere jezične politike. Premda je čak i onima tek rubno upućenima u jezičnu problematiku jasno da ljudi koji žive na različitim područjima različito govore i da je u njihovu govoru moguće prepoznati ono što je drugačije (naglaske, lekseme, pa čak i gramatička obilježja), odgovor na pitanje na osnovi kojih se kriterija na geografskim kartama, ako to nisu granice među državama, povlače granice među jezicima, nije ni izbliza tako jasan i razumljiv. Prirodno se postavlja pitanje je li riječ o korpusu ili o statusu, a posebno se onda, u „nemirnim“ razdobljima, postavlja pitanje o mjeri uvođenja nužnih i mogućih promjena. U tom kontekstu ključnim mjestom smatram upravo mjeru promjena, i to zato što ono što tek mjeri razlikuje „mirna“ razdoblja od „nemirnih“.

3. Načela standardizacije i načela standardnosti standardnoga jezika

Da bismo bar dijelom odgovorili na postavljena pitanja, treba se prisjetiti razlikovanja načela standardizacije i načela standardnosti standardnoga jezika (Katičić 1999). Pojmovno i terminološki raščlanjujući načela standardnosti i načela standardizacije, Katičić (1999: 296) navodi sljedeće:

„Jezična standardizacija kao proces, kada krene, ima svoje vlastite silnice, vlastitu dinamiku i logiku koja iz nje proizlazi, pa se, jer u tome nadilazi svaku pojedinačnu volju ili shvaćanje, u svojim posljedicama podvrgava tek više ili manje, a nikada potpuno, načelima na kojima se temeljio njezin program. Načela standardnosti stoga

nikada nisu ista kao načela standardizacije. [...] Nema dvojbe da su standardizaciju hrvatskoga jezika pokretali i Kašić i Gaj i Maretić, i da su bitno utjecali na nju. A ipak načela koja su oni pri tome iznosili i proglašavali nisu ista kao načela standardnosti hrvatskoga jezika. Ta se mogu otčitati samo iz gotove standardizacije, takve koja je doista provedena, koja već funkcionira kao standardnost. To se vrlo jasno pokazuje kada se standardnost hrvatskoga jezika s kojom živimo usporedi s načelima na koja su se pozivali Kašić, Gaj i Maretić.“

U toj se raspravi kao prvo među načelima standardnosti navodi ono koje kaže da standardna norma određuje što je u jeziku stilski neutralno i stoga neobilježeno, a ne određuje što se u jeziku smije, a što u njem ne smije postojati, jer u njem smije postojati sve što u njem postoji, u središnjim slojevima i na rubu.² Promovirajući ideju o imanentnim načelima standardnojezične pravilnosti nekoga jezika koja su s jedne strane ovisna o jezičnome ustroju, a s druge strane o odabiru načinjenom odabirom standardne norme, autor standardizaciju vidi kao proces koji zahvaća i one sastavnice jezične kulture koje nisu u najtješnjoj vezi s unutarjezičnom strukturom. Tako se pojmovnim razlikovanjem između standardnosti i standardizacije uspostavljenim u tom radu otvara mogućnost za razmišljanje o ponovnoj standardizaciji već standardiziranog jezika prema načelima različitim od onih koja su bila inicijalno utvrđena. Govoreći o pomicanjima standardne neutralnosti, Katičić se dotiče teme koja je vjerojatno, uz pravopisna pitanja, najistaknutija u retorici „za“ i „protiv“ promjena u suvremenom hrvatskom jeziku. Riječ je o potrebi za jezičnim utočnjavanjem, okretanjem „izvornim hrvatskim riječima“ i „vraćanju korijenima“ iskazanoj u više navrata.

Da bi bilo jasno kako je doista riječ samo o neusklađenosti u pitanjima mjere, treba reći da procesi konvergencije i divergencije koji rukovode standardizacijskim načelima, u svakom prirodnom, a onda i u standardnom jeziku, postoje trajno. U jednim razdobljima preteže konvergencija, a u drugima divergencija. Te se procese danas u sociolingvistici smatra povezanim s ujedinjujućom i odvajajućom funkcijom standardnoga jezika, dok je funkcija prestiža prije svega u vezi s činjenicom prihvatanja ili neprihvatanja promjena koje nude i nastoje promovirati akteri jezične politike.

Tako shvaćena konvergencija je proces do kojega uvijek dolazi unutar jasno definirane jezične zajednice, s napomenom da ta jezična zajednica može (i nerijetko jest) biti i šira od standardnojezične zajednice. Tako se konvergencija u Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva (Simeon 1969: I: 700) definira kao „pojava da jezici istoga ili sličnog podrijetla u svojem razvitku dobivaju veće ili manje sličnosti po kojima se mogu ustanoviti savezi i porodice“. Osnovno pitanje na početku svake rasprave o konvergenciji unutar stan-

² V.: Katičić 1999: 297.

dardnojezične zajednice je gdje su granice zajednice koja se smatra relevantnom i poželjnom jezičnom zajednicom. S tim se u vezi na južnoslavenskom prostoru nakon utvrđivanja načela i kriterija standardizacije konvergencija tijekom dvadesetog stoljeća, dakako, odvijala unutar jezične zajednice koja je „pokrivala“ i govorno, upotrebno područje hrvatske i područje srpske varijante standardnoga jezika. U tom je razdoblju proces konvergencije bio nadređen procesu divergencije te se, bar kad je o hrvatsko-srpskom jeziku riječ (za razliku od, na primjer, makedonskoga u odnosu prema bugarskome), nije osjećala potreba za provođenjem mjera jezične politike koje bi naglašavale divergentne silnice prema susjednim jezicima.

Za divergenciju se s druge strane u navedenom rječniku kao osnovno tumačenje navodi da je to razilaženje, razbijanje jednoga glasa pod utjecajem njegova položaja u riječi, u toku njegova razvitka na dva ili više raznih glasova (Simeon 1969: I: 255), a tek se sasvim usputno spominje da „ako se (govorna) zajednica zbog preseljenja ili inozemnog upada razara, to promjene, koje nastaju u jednoj zajednici obično se šire samo u okviru te podzajednice, a kao rezultat toga govorne se navike različitih podzajednica diferenciraju“. Ona se danas u sociolingvistici uglavnom vidi kao proces koji jača u razdobljima pojačane potrebe za razlikovanjem od drugoga. Pitanje je, dakako, koje su to razine standardnoga jezika koje su dovoljno elastične i na kojima je uopće moguće provoditi politiku divergentnih inovacija, a da se ne naruši njegova stabilnost, a koje su takve da u njih nema smisla dirati. Kad je o tome riječ, sociolingvisti se unisono slažu da je, kad se o unutrašnjem jezičnom ustrojstvu riječ, dakle ne vodeći računa o pravopisu kao dogovornoj normi, leksička razina najpropusnija za inovacije te stoga najpogodnija za provođenje mjera jezične politike.

Unatoč činjenici da su oba navedena procesa s različitim intenzitetom stalno prisutna u životu standardnoga jezika, oni uglavnom nemaju bitnoga utjecaja na uspostavu njegove standardnosti na gramatičkoj razini, pa tako ni standardnosti hrvatskoga jezika koja se očituje u njegovu ustroju koji se, kao što se može pročitati u tekstu naslovljenom „Hrvatski jezik“, prihvaćenom na sjednici Razreda za filološke znanosti HAZU 15. siječnja 2007. godine te objavljenom na internetskoj stranici HAZU, ogleda u sljedećem.

„U morfologiji je u nekim deklinacijskim tipovima tzv. dugih oblika pridjeva vidljiva težnja za očuvanjem tradicionalne hrvatske razlike između dativa i lokativa, kao i razlike između neodređenih (kratkih) i određenih (dugih) oblika pridjeva u odgovarajućim funkcijama, razlike između triju stupnjeva demonstrativnosti (*ovaj ~ taj ~ onaj; ovdje ~ tu ~ ondje* itd.); za priloge je važno razlikovanje mjesta (odvijanja), smjera i cilja (*gdje ~ kuda ~ kamo; ovdje ~ ovuda ~ ovamo* itd.). Glagoli dosljedno razlikuju vid (svršenost: *svršeno ~ nesvršeno*; gotovost: *prezent ~ perfekt*); stilski imperfekt i aorist. Glagolskim se oblicima izražava sadašnje, prošlo i buduće vrijeme; načini su indikativ, imperativ i kondicional. Za sintaksu je karakteristična tzv. srednjoeuropska uporaba infinitiva, dok zamjenjivanje infinitiva zavisnom rečenicom (tzv.

konstrukcija *da* s prezentom) dolazi statistički znatno rjeđe, te uglavnom u stilskoj uporabi. Tradicionalno, hrvatski standardni jezik rijetko rabi pasiv“ (hazu-www).

Navedenom izvratku prethodi kratak prikaz fonološkog sustava hrvatskoga jezika, a slijedi navođenje uglavnom općenitih tvrdnji o leksičkome sloju koji je svakako u proteklih petnaestak godina predstavljao najvidljiviju i najprominentniju razinu upravljanja inovacijama.³

„Kako su se Hrvati razvijali pretežno u srednjoeuropskom i mediteranskom kulturnom krugu, svojstven im je specifičan civilizacijski i kulturni rječnik (vjerski život, svakodnevni život u kući i obitelji, odnosi u tradicionalnom društvu, kulinarnstvo, obrti i zemljoradnja, posebice pomorstvo i ribarstvo itd., frazeologija). U skladu s pripadnošću srednjoeuropskomu civilizacijskom krugu hrvatski u bogaćenju vokabulara, osobito strukovnih naziva, radije se služi tvorbom s pomoću vlastitih tvorbenih sredstava (pa makar i prema stranim uzorima: kovanice) nego posuđivanjem. Kada je hrvatski standardni jezik posuđivao riječi, posuđivao je najčešće iz češkoga, a koliko je to bilo moguće, izbjegavao je, za razliku od većine hrvatskih pučkih govora, posuđivanje iz njemačkoga, talijanskoga, mađarskoga i turskoga, ili je odatle posuđivao samo iznimno. Zbog svega toga u većine Hrvata postoji razvijena svijest da standardni jezik nije jednak svakodnevnomu govornomu i razgovornomu jeziku, da nije istovjetan ni s jednim narječjem ili govorom nekoga narječja, nego da je rezultat djelovanja mnogobrojnih jezičnih i kulturnopovijesnih silnica te dugotrajna razvoja na hrvatskome jezičnom prostoru. Odatle i svijest većine Hrvata da se standardni jezik treba sustavno učiti.“

S tim u vezi treba reći da, koliko god se u dijelu hrvatske jezikoslovne javnosti čulo glasova da hrvatsko-srpski standardni jezik zapravo nikada nije ni postojao te da se uvijek znalo tko govori hrvatskim, a tko srpskim standardnim jezikom jer se za svaku rečenicu moglo reći pripada li ona hrvatskom ili srpskom standardnom jeziku (a ne varijanti),⁴ isto tako, dakako, ima i onih koji zastupaju stajalište da su hrvatski i srpski, svaki sa svojim posebnostima, uvjetovima različitim pretpostavkama oblikovanja i sastavnicama koje se običava

³ O upravljanju inovacijama u kontekstu elemenata jezične politike v.: Cooper 1996.

⁴ Takve su tvrdnje više puta javno iznošene u novinskim člancima i intervjuima od strane nekih hrvatskih jezikoslovaca, među kojima su najistaknutiji Dalibor Brozović, Stjepan Babić i Radoslav Katičić, a takvi su se tonovi vrlo glasno čuli na okruglom stolu organiziranom u Matici hrvatskoj 2. veljače 2006. povodom objavljivanja hrvatskoga prijevoda knjige Roberta Greenberga „Jezik i identitet na Balkanu. Raspad srpsko-hrvatskoga“. Referati i snimljena rasprava s tog okruglog stola uskoro će biti dostupni u knjizi „Identitet jezika jezikom izrečen“ koja je upravo u tisku.

nazivati kulturno-civilizacijskom nadgradnjom, bili ujedinjeni u jedan standardni jezik koji je imao ograničen prostor uporabe (npr. u vojsci i diplomaciji).

Da bi se procijenilo mjeru promjena u korpusu, treba reći da se jezik u nas još uvijek, proizlazeći iz dikcije i pojmovlja klasične idealističke njemačke filozofije, pretežito shvaća kao emanacija nacionalnoga duha i temelj nacionalne samosvijesti. Tako shvaćen jezik vidi se kao jedan od temeljnih konstitutivnih elemenata (hrvatskog) identiteta ili, kako to Škiljan (2002: 232) kaže, fundamentalan kriterij i nosilac nacionalnoga. Jasno je da se u zajednici koja tako shvaća svoj jezik, a hrvatska standardnojezična zajednica većinski jest takva, upravo korpus standardnoga jezika nakon osamostaljenja države morao naći pod posebnim povećalom. Tako se nakon već navedene trenutačne promjene statusa vrlo brzo počela isticati i potreba za odvajanjem od dotada aktualnog jezičnog konteksta. Premda se činilo da se hrvatski jezik napokon odvojio od susjeda i da je nestala potreba za stavljanjem u kontekst prema susjedima, kao da je pritisak javnosti, opterećene društvenopolitičkom stvarnošću, preokrenuo odnos snaga i dio jezikoslovaca doveo do toga da, umjesto da opisuju i tumače jezik iz njega samoga, traže razlike i o njima pišu, umjesto obuhvatnih jednojezičnih objavljuju razlikovne rječnike (uvijek prema srpskom, dakako), a umjesto funkcionalno zasnovanih gramatika brojne jezične savjetnike.⁵

Očito je da se i razlikovnim rječnicima i jezičnim savjetnicima nastojalo dodati težine statusu hrvatskoga kao samostalnoga standardnoga jezika, da se nastojalo dodati težine već ionako istaknutoj simboličkoj odvajajućoj funkciji više nego što se doista željelo obrazovati javnost. Osim toga, jasno je i da se željelo povući granicu prema onim susjedima koji su nam po jeziku najbliži, koji su zbog te sličnosti i bliskosti i u novim okolnostima samostalnosti i suverenosti predstavljali potencijalnu ugrozu, premda sad odvojeni čvrstom političkom, no ne i dovoljno čvrstom i jasnom jezičnom granicom, tako da se do dana današnjega, dakle i petnaest godina nakon započinjanja procesa preispitivanja, u javnim iskazima, uglavnom elita, nerijetko nalaze tvrdnje kojima se povlače granice između *nas* i *njih*.

Jedan od iskaza takve potrebe za odvajanjem ponovno se može pročitati u tekstu „Hrvatski jezik“ na internetskim stranicama HAZU:

„Granica između hrvatskoga i slovenskoga nastala je duž jedne od najstarijih i najpostojanijih etničkih i političkih granica u Europi. Granica između hrvatskoga i mađarskoga duž rijeka Mure i Drave također je

⁵ Ne može se ne postaviti pitanje zašto oni koji su smatrali da hrvatsko-srpski standardni jezik nikada nije postojao nisu čekali? Zašto oni koji su smatrali da izvorni govornici hrvatskoga jezika nepogrešivo biraju ono rješenje koje je u hrvatskoj, a ne u srpskoj jezičnoj tradiciji, nisu imali više povjerenja u tu jezičnu zajednicu? Zašto su smatrali da su jezičnoj zajednici potrebni razlikovni rječnici i tako brojni jezični savjetnici koji brojem naslova i autora daleko nadmašuju sve ostale jezične priručnike?

stara i u jezičnom pogledu vrlo jasna, bez obzira na to što stanovnika mađarskoga jezika i danas ima i na teritoriju Hrvatske i što brojna hrvatska jezična manjina živi na području Mađarske. Naprotiv, granica između hrvatskoga i srpskoga – koja se nerijetko dovodi u pitanje – nastala je uzduž crte koja je od god. 395. dijelila Zapadno Rimsko Carstvo od Istočnoga Rimskoga Carstva (crta Beograd – Kotor, koja ide približno usporedno s tokom rijeke Drine) te, od srednjega vijeka dijeli različite hrvatske i bosanske formacije na jednoj strani od crnogorskih i srpskih na drugoj. Zbog niza masovnih premještanja stanovništva prema sjeverozapadu, kao posljedice osmanlijskih nadiranja, ta je granica tijekom vremena postala prilično neodređena“ (hazu-www).

Navedene sam dijelove teksta citirala želeći pokazati kako je iz retorike, jasno vidljive u navođenju aksiomatski postavljenih tvrdnji, evidentno kako se proces restandardizacije suvremenoga hrvatskoga standarda ne provodi jednakim intenzitetom na svim razinama. Još je važnije od toga da taj proces ne proizlazi iz promijenjenih lingvističkih okolnosti, nego iz promjene u hijerarhizaciji standardizacijskih načela.⁶

Ono što bi sa stajališta konvergentnih i divergentnih procesa, a i sa stajališta često izricanih prigovora da se prilikom provođenja aktualne jezične politike u Hrvatskoj „pretjeruje u inovacijama“, najzanimljivije istražiti, jest u kolikoj su mjeri predložene promjene prihvaćene, tj. u kojoj je mjeri upravljanje inovacijama uspješno provedeno. S tim u vezi već preliminarne analize korpusa pokazuju da brojna izrazito aktivno promovirana leksička rješenja nisu pronašla svoj put do korisnika i da se izvan državne uprave i tek dijelom sudionika u obrazovnom (uglavnom osnovnoškolskom) sustavu, iznimno rijetko upotrebljavaju.⁷ Takva situacija otvara vrata za razmišljanje u dva smjera – s jedne strane govori o tome koliko je simboličku promjenu na razini korpusa, pa čak i na najpropusnijoj leksičkoj razini, teško provesti, a s druge strane govori o tome kako je zbog poplave ponuđenih leksičkih promjena, slično kao što se događa i s aktualnim pravopisnim raspravama, javnost, umjesto da postane senzibilizirana, zapravo desenzibilizirana za stvarne probleme jezične kulture.

O nesigurnosti, do koje je dovelo neuređeno stanje u jezikoslovnoj struci, a uvelike i odnos između struke i javnosti (pogotovo medija), izričito se u više navrata govorilo u posljednjih nekoliko godina. Jedan od istaknutijih glasova u upozoravanju na navedene probleme bio je glas akademika Katičića koji je u predavanju o hrvatskom jezičnom standardu održanom u HAZU, a potom objavljenom i u tiskanom obliku (Katičić 2004: 7), izrazio stav da u

⁶ Više o tome u Peti-Stantić (u tisku).

⁷ To se, na primjer, može provjeriti pretraživanjem u Hrvatskom nacionalnom korpusu na internetskoj adresi <http://www.hnk.ffzg.hr/> ili pretraživanjem korpusa Hrvatska jezična riznica (riznica-www).

Hrvata postoji latentna nesigurnost oko standardnoga jezika te naveo pitanja koja s tim u vezi, eksplicitno ili implicitno, treba postaviti:

„Je li taj jezik doista hrvatski, ili bi ga valjalo zamijeniti drugim koji bi to nedvojbeno bio? Je li taj jezik uopće treba da bude hrvatski ili bi ga valjalo zamijeniti drugim kojemu se ne bi ni poznalo da je to jer bi bio određen silnicama iz širega, nehrvatskoga kulturnoga i duhovnoga prostora? [...] A postavlja se, napokon, i pitanje o tome je li hrvatski jezični standard uopće postoji! Kako god takvo pitanje u prvi mah osupne svakoga iole upućenijega, ako se malo razmisli o tome, može se i razumjeti odakle dolazi. To je izraz nesigurnosti oko standardnoga jezika, o kojoj je ovdje već bilo govora. Takvi misle da je za njihovu nesigurnost krivo to što pravoga hrvatskoga jezičnoga standarda zapravo i nema. Tako onda to što su u standardnom jeziku nesigurni nije njihova nedoraslost tomu jeziku, nego slabost i nedostatak, upravo manjkava razvijenost samoga toga jezika. Time, dakako, ne želim reći da su jedino oni sami krivi za tu svoju nedoraslost. Veliku ulogu pri tome igra sve ono što se u posljednjih sto i pedeset godina događalo s hrvatskim jezikom i oko njega. No to pitanje, postoji li hrvatski jezični standard, ove je jeseni postavljeno, iako samo implicitno, i s najvišega službenog mjesta.“

4. Završne napomene

U ovom se radu nastojalo pokazati kako su i konvergencijski i divergencijski procesi prilikom oblikovanja standardnoga jezika, ponajviše prilikom oblikovanja njegova (leksičkoga) korpusa stalan pratitelj standardizacijskoga procesa koji se shvaća kao trajan proces doradivanja standarda jezične upotrebe.

S tim u vezi smatram da bi za hrvatsko jezikoslovlje, posebno u kontekstu poredbenih kontrastivnih (a ne razlikovnih) istraživanja, jedan od prvih zadataka morao biti temeljita analiza živoga jezičnoga korpusa, s osobitim obzirom na reprezentativnost funkcionalnostilske i diskursivne diferencijacije.

Literatura

- Cooper 1996: Cooper, R. L. *Language Planning and Social Change*. Cambridge: University Press.
- Katičić 1999: Katičić, R. Načela standardnosti hrvatskoga jezika. In: Samardžija, M. (Hg.): *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 1999. S. 295–307.
- Katičić 2004: Katičić, R. Hrvatski jezični standard. In: *Predavanja održana u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti*. Bd. 73. Zagreb: HAZU.

- Kovačec 2004: Kovačec, A. Izazovi globalizacije i hrvatski jezični standard. In: *Predavanja održana u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti*. Bd. 73. Zagreb: HAZU.
- Peti-Stantić: Peti-Stantić, A. Restandardizacija hrvatskoga standarda. In: Badurina, L. et al. (Hg.). *Zbornik o standardnim jezicima u okviru štokavskoga sustava*. (In Druck).
- Picchio 1984: Picchio, R. Guidelines for a Comparative Study of the Language Question among the Slavs. In: Picchio, R./Goldblatt, H. (Hg.): *Aspects of the Slavic Language Question*. Yale Concilium of International and Area Studies. Bd. 1. S. 1–42.
- Samardžija 1999: Samardžija, M. (Hg.). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Simeon 1969: Simeon, R. *Enciklopedijski rječnik lingvističkoga nazivlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Škiljan 2002: Škiljan, D. *Govor nacije: Jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.

Izvori

hazu-www: www.hazu.hr

riznica-www: www.ihjj.hr

Anita Peti-Stantić (Zagreb)

Standardisierung – Konvergenz und Divergenz

In dieser Arbeit wird der soziolinguistische und soziopolitische Aspekt der Bildung und Umformung der kroatischen Standardsprache in ihrem aktuellen südslawischen Sprach- und Gesellschaftskontext dargestellt. Ausgangspunkt ist dabei die These, wonach die moderne kroatische Standardsprache einen Prozess der Neudefinition ihres Status und Korpus durchläuft. Diese Neudefinition versteht sich als Suche nach einer Basis und einer erneuten Werthierarchisierung sowie auch als Schaffung von Kriterien für die Herausbildung einer Standardsprache unter geänderten Bedingungen. In diesem Kontext werden vor allem einigende und trennende Funktionen der Standardsprache im Kontext von Konvergenz- und Divergenzprozessen untersucht, die – so die Meinung der Verfasserin – ständige Begleiter des Prozesses einer Sprachstandardisierung sind. Anhand zahlreicher Beispiele werden aktuelle Stellungnahmen zum Thema Sprachpolitik aufgezeigt, wobei die Verfasserin am Ende illustriert, wie der Prozess der Restandardisierung des modernen kroatischen Standards nicht auf allen Ebenen mit der gleichen Intensität betrieben wird und auch nicht den geänderten linguistischen Rahmenbedingungen entspringt, sondern vielmehr Ergebnis einer Neuhierarchisierung der standardologischen Prinzipien darstellt. Auf Grund des Symbolgehaltes derartiger Veränderungen in der modernen Gesellschaft und auch der jahrelangen minimalen und einzig auf bombastische Beispiele beschränkten Kommunikation zwischen Wissenschaft und Gesellschaft ist das Ergebnis der abgelaufenen Prozesse relativ bescheiden. Die Verfasserin ist der Meinung, dass – besonders im Kontext vergleichender kontrastiver (und nicht divergenter) Untersuchungen – eine der vordringlichsten Aufgaben der kroatischen Sprachwissenschaft in einer fundierten Analyse des tatsächlich aktiven Sprachkorpus liegen müsste, wobei der Repräsentativität einer funktional-stilistischen und diskursiven Differenzierung besonderes Augenmerk beizumessen wäre.

Anita Peti-Stantić
Odsjek za južnoslavenske jezike i književnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Lučićeva 3
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
anita.peti-stantic@ffzg.hr

Ivo Pranjković (Zagreb)

O aktualnome sociolingvističkom i lingvopolitičkom statusu standardnih jezika na novoštokavskoj osnovici

U prilogu je riječ o karakterističnim sociolingvističkim i, osobito, lingvopolitičkim novostima koje su se u vezi s hrvatskim, srpskim, bosanskim (bošnjačkim) i crnogorskim standardnojezičnim varijetetima događale od devedesetih godina naovamo.

U vezi s naslovljenom temom možda je ponajprije dobro postaviti pitanje što se u standardnim jezicima na novoštokavskoj osnovici i u vezi s njima promijenilo od devedesetih godina naovamo.

Odgovoriti se može da se u uželingvističkom smislu nije promijenilo ništa. Nije ni smanjen ni povećan broj jezika kao genetskih i/ili tipoloških pojavnosti, niti bi takvo što uopće bilo moguće. Pa ipak u odnosu na pojedine standardnojezične idiome i na jezičnu politiku koja se u vezi s njima vodila i/ili vodi ima promjena, i to velik broj. Najveća je od tih promjena političke naravi. Područje standardnih jezika na novoštokavskoj osnovici¹ pripadalo je do 1991. jednoj državi, a poslije toga pripada najprije trima državama (Srbiji i Crnoj Gori, Hrvatskoj i BiH), a zatim četirima (nedavno je posebna država postala i Crna Gora). Ta promjena ima velikih reperkusija na procese standardizacije jezika u novonastalim državama ponajprije po tome što svaka od novonastalih država vodi posebnu jezičnu politiku, dok je prethodna jezična politika bila u velikoj mjeri centralizirana (ili se bar na razini države tome težilo).

Svim novonastalim državama čini se da je zajedničko to što svoje posebne jezične politike odreda vode s dosta lutanja i puno nesporazuma čak i oko osnovnih pitanja standardizacije i jezične politike uopće. U Hrvatskoj u tom smislu ima raznolikih sukoba i nesporazuma (i političkih, i generacijskih, i klanskih, i „financijskih“), a najveći je, čini se, između onih koji smatraju da bi jezičnu politiku u toj državi trebalo voditi poštujući osnovne parametre opće standardologije i jezične politike i onih koji smatraju da se prije toga treba obračunati s prošlošću, sa srpskim standardnim jezikom, s jezičnom politikom koja se dugo vodila protiv hrvatskih jezičnih posebnosti, da hrvatski jezik treba

¹ Još uvijek su brojni istraživači, i među slavistima i uopće među onima koji se bave standardološkom problematikom, koji smatraju da se u slučaju bosansko-ga/hrvatskoga/srpskoga ne radi o posebnim standardnim jezicima, nego o varijantama jednoga, policentričnoga standardnog jezika. Za temu ovoga moga priloga međutim i nije toliko bitna dvojba radi li se o posebnim standardnim jezicima ili o jednom policentričnom standardnom jeziku. Bitna je činjenica da se na standardizaciji i kodifikaciji pojedinih standardnih idioma u Hrvatskoj, Srbiji i BiH od devedesetih godina naovamo radi odvojeno. Posebno to vrijedi za (eksplicitnu) pravopisnu normu i za normiranje leksika, osobito u području stručnoga nazivlja.

očistiti od naplavina unitarizacije i da se treba vratiti nečemu što se, s manje ili više prava, smatra hrvatskom jezičnom, posebno hrvatskom pravopisnom tradicijom. U najdrastičnijem obliku to dolazi do izražaja u stavovima onih, bilo laika bilo stručnjaka, koji smatraju da iz hrvatskoga jezika treba silom izbaciti ono što je u nj silom ušlo (usp. npr. u: Pranjković 1997, 117). U tom smislu ima i pojava za koje bi se moglo reći da nisu daleko čak ni od pravoga jezičnog inženjeringa, posebice u području pravopisa (npr. pokušaji uvođenja pisanja **ie** za reflekske dugoga jata, pisanje **je** u kratkim slogovima iza tzv. pokrivenoga **r**, tj. pisanje tipa *oprjeka*, *vrjedniji*, *brjegovit* i sl., pisanje tipa *podatci*, *otpadci*, pisanje *ne ću* itd.). Ima također i brojnih nastojanja u smjeru „razjednačivanja po srpskosti“, posebice u području leksika, uključujući tu i opći leksik (npr. forsiranje riječi na **-telj**, tipa *gledatelj*, *mislitelj*, *spasitelj*, ili riječi tipa *izvješće*, *uradak*, *zaporka*, *privitak*, *pristupnik*, *glede* itd.).

Kod Srba su također vrlo brojni nesporazimi vezani za jezičnu politiku. Kad je međutim riječ o onima koji su vezani za pravopisna pitanja, čini se da su tamo manje brojni oni koje se tiču pravopisne metodologije, a brojniji oni koji se tiču neslaganja među pojedinim jezikoslovcima i među skupinama jezikoslovaca (posebno među stručnim klanovima). Moglo bi se, čini se, također govoriti i povremenim sukobima između pojedinih institucija, posebice kad je riječ o pravopisu, npr. između Matice srpske s jedne strane, Odsjeka za srpski jezik Filološkoga fakulteta s druge, Srpske akademije s treće itd. Radikalizacija jezične politike kod Srba manje se tiče, rekao bih, konkretnoga jezičnog materijala, a puno više općih gledanja jezik, posebno na odnos između jezika i nacije. Tu je (bio) posebno izražen sukob između potpisnika i zagovornika „Slova o srpskom jeziku“ (Slovo 1998) i ostalih, između onih koje je predvodio Radmilo Marojević i onih koje je predstavljao pokojni Pavle Ivić.² Mislim da su sličnim razlozima bili motivirani i sukobi vezani za (neuspjelo) uvođenje eka-vice na područje BiH, odnosno na područje Republike Srpske. S tim u vezi vjerojatno možemo govoriti i o najgrubljem tipu inženjeringa u srpskoj jezičnoj politici zadnjih desetljeća jer mislim da se drukčije ne može ocijeniti tjeranje Srba na području Republike Srpske da u ime srpskoga jedinstva prijeđu na ekavicu, tim više što je riječ o govornicima koji (uz Crnogorce) pripadaju najizrazitijim ijekavcima među štokavcima uopće.

Na području Bosne i Hercegovine situacija je bez sumnje najsloženija. Tamo se ponajprije radi na standardizaciji i kodifikaciji jednoga novoga

² Da među potpisnicima „Slova o srpskom jeziku“ ima i ozbiljnih jezikoslovaca (osim R. Marojevića tu su npr. Miloš Kovačević i Božo Ćorić), teško je i razumjeti. Tvrditi danas da su svi štokavci Srbi i/ili da su sve inačice standardnoga jezika utemeljena na štokavskome narječju inačice (samo) srpskoga jezika, mislim da je, u najmanju ruku, krajnje neprilično i za same Srbe i srpsku jezičnu politiku više nego kontraproduktivno.

standardnog idioma, koji se najčešće naziva bosanskim, s tim da se i sam taj naziv često osporava, posebno često s hrvatske i srpske strane. Naime mnogi Srbi i Hrvati, i u stručnim krugovima i izvan njih (i oni u BiH i oni izvan nje), smatraju da se tim nazivom pretendira na to na novoformirani standard vrijedi na cijelom području BiH, da se njime želi zamijeniti ono što se nekad nazivalo *bosanskohercegovačkim standardnojezičkim izrazom*, a da je zapravo riječ o standardnojezičnom idiomu Bošnjaka, odnosno bosanskohercegovačkih muslimana, eventualno i muslimana izvan BiH (npr. onih u Sandžaku, u Hrvatskoj, u Sloveniji i drugdje). Sami Bošnjaci čini se da su u većini zadovoljni nazivom bosanski, s tim da se oni međusobno razlikuju s obzirom na to smatraju li da bi novi standard trebao biti namijenjen samo Bošnjacima ili svim stanovnicima BiH. Oni koji bosanski standardni jezik smatraju (samo) jezikom Bošnjaka često su skloni i radikalizaciji, posebno pretjeranom forsiranju turcizama, a oni koji zagovaraju „unitarnu“ standardizaciju obično smatraju da bi bosanski jezik trebao biti doradena i Bošnjacima prilagođena varijanta spomenutoga bosanskohercegovačkog standardnojezičkoga izraza.³ Srbi i Hrvati u većini misle da govore srpskim, odnosno hrvatskim standardnim jezikom. Neki od njih, posebice među bosanskohercegovačim Hrvatima, čak i prednjače u zagovaranju i/ili forsiranju onih posebnosti, uključujući i najnovije, po kojima se hrvatski standard razlikuje i od srpskoga i od bosanskoga.

Opća jezična situacija u BiH najsloženija je, možda čak i u svjetskim razmjerima, i zbog toga što je riječ o tome da u jednoj državi supostoje „tri nacionalna standarda sa istom govornom bazom“ (Mønnesland 2005: 518). Takva je situacija zanimljiva i s (opće)sociolingvističkoga stajališta jer je riječ o tzv. multistandardnom jeziku. Tu situaciju S. Mønnesland komentira i objašnjava ovako: „Mnogima, u svijetu i u bivšoj Jugoslaviji, nije jasno kako mogu postojati tri jezika, kad je toliko upadljiva jezička bliskost triju standarda. To dolazi zbog nepoznavanja razlike između govornog (organskog) idioma i književne norme (standardnog jezika). S obzirom da Bošnjaci, Srbi i Hrvati u Bosni i Hercegovini imaju svaki svoju kulturu (uključujući vjeru) i jezičku povijest, što je svugdje u svijetu sastavni dio standardnog idioma jednog naroda, nije čudo da postoje razlike u standardima. Srbima i Hrvatima u Bosni i Hercegovini srpska je odnosno hrvatska kultura u matičnim zemljama sastavni dio njihovih nasljeđa. Ali Bošnjaci, Srbi i Hrvati u samoj Bosni i Hercegovini ima-

³ S tim u vezi treba spomenuti da je među Bošnjacima (muslimanima ili Muslimanima) bilo relativno dosta i onih koji su bili nezadovoljni jezičnom politikom kakva se vodila u bivšoj Jugoslaviji. Oni su smatrali da njihove jezične i uopće kulturne specifičnosti nisu uzimane u obzir prilikom normativističkih procedura i pri izradi pojedinih normativnih priručnika, posebno novosadskoga pravopisa. Prosvjedovali su i protiv toga što nijedan njihov predstavnik nije sudjelovao u izradi toga pravopisa (opširnije o tome usp. u: Pranjković 1999: 246).

ju i toliko toga zajedničkog, na što se često zaboravlja u nacionalističkoj euforiji na sve tri strane. Moguće rješenje bi bila široka zajednička norma, ali iz političkih razloga to nije aktualno u sadašnjoj situaciji“ (nav. mj.). Mønnesland se u istom prilogu osvrće i na aktualne procese normiranja bosanskoga (bošnjačkoga) standardnog jezika, i uopće na one pojavnosti koje su dio tzv. bošnjačkoga preporoda, pa s tim u vezi piše i sljedeće: „Upoznavanje sopstvene kulture i kulture drugih uvijek je pozitivno. Zato je bošnjački preporod u Bosni i Hercegovini posljednjih decenija od velikog značaja ne samo za Bošnjake, već za sve stanovnike Bosne i Hercegovine, te za slavistički svijet koji se sad upoznao sa slavenskom kulturom koja do sada nije bila dovoljno istražena i poznata. S druge pak strane, nacionalizam u negativnom smislu, pretjerivanje u isticanju sopstvene kulture i nipodaštavanje kulture drugih, uvijek je opasan, pa i za narod koji tako postupa.“ Pri kraju svoga priloga Mønnesland, po mom sudu realno i razložno, zaključuje sljedeće: „Kako sada izgleda, Bosna i Hercegovina će imati tri standarda, sa dodatnom strujom, općebosanskom, kao slabijom, ali latentnom mogućnošću. Sudeći po današnjem stanju neće biti konvergenције standarda, već možda još veće razilaženje. Postojanje tri standarda jest činjenica od koje treba polaziti“ (Mønnesland 2005: 519).

Na području Crne Gore mogu se također izdvojiti bar dvije različite standardizacijske koncepcije. Jedni zagovaraju, pojednostavljeno rečeno, koncepciju prema kojoj bi crnogorski standardni idiom bio ijekavska varijanta srpskoga standardnog jezika, a drugi (posebno oni oko Vojislava Nikčevića) skloni su (re)standardizaciji posebnoga i u dosta elemenata specifičnoga crnogorskog standardnog jezika. Prvi smatraju da u standardizaciji jezika kakvim se služe Crnogorci ništa ne treba mijenjati, pogotovo ne ništa radikalno, a ovi drugi zagovaraju inovacije čak i na fonološkoj razini, pa npr. za alofone *š* i *ž* predlažu u novom crnogorskom standardnom jeziku status fonema, u primjerima tipa *prešednik* (za *predsjednik*) ili *ženica* (za *zjenica*).

Kad se sve rečeno uzme u obzir, može se konstatirati da se u vezi sa standardnim jezicima na štokavskoj osnovici dosta toga promijenilo. U svim novonastalim državama promijenio se odnos prema standardnim jezicima i kad je riječ o vlasti i kad je riječ o onima koji se neposredno brinu (ili bi se trebali brinuti) oko standardizacije pojedinih idioma. Manje ili više restandardizirani idiomi postali su važna nacionalna obilježja i sredstva nacionalne identifikacije, donekle i sredstva političke borbe, a u nekim slučajevima bili su čak i sredstva koja su pratila i/ili poticala oružane sukobe. U laičkim, ali ne samo u laičkim krugovima izrazito je porasla odbojnost prema onim jezičnim pojavnostima koje se smatraju, ili su se od devedesetih godina naovamo počele smatrati osobitostima drugih nacija (posebno to vrijedi za specifičnosti srpskoga standardnog jezika, npr. među Hrvatima, ali isto tako i među Bošnjacima).

Na pitanje što se može očekivati u budućnosti vrlo je teško odgovoriti. To će dobrim dijelom ovisiti i o općoj političkoj situaciji na prostoru bivše

Jugoslavije, o skorom (ne)ulasku u Europsku uniju, o razrješenju situacije u vezi s Republikom Srpskom i uopće s političkim statusom BiH, o razrješenju kosovske krize, o ekonomskoj i političkoj situaciji u Crnoj Gori itd. Kako sada stvari stoje, čini se da u bliskoj budućnosti ne treba očekivati intenzivnije konvergencijske procese, nego se naprotiv čini da treba očekivati kako će divergencijski procesi bar još neko vrijeme biti vrlo jaki, u nekim sredinama, kao npr. u Crnoj Gori, možda čak i u porastu.

Literatura

- Mønnesland 2005: Mønnesland, S (Hg.). *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo – Oslo: Institut za jezik u Sarajevu/Institut za istočnoevropske i orijentalne studije.
- Pranjeković 1997: Pranjeković, I. *Jezikoslovna sporenja*. Zagreb: Konzor.
- Pranjeković 1999: Pranjeković, I. Jezici i etnije na prostoru bivše Jugoslavije. In: Čačić-Kumpes, J. (Hg.). *Kultura, etničnost, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti/Naklada Jesenski i Turk/Hrvatsko sociološko društvo.
- Slovo 1998: Marković, A. et al. (Hg.). *Slovo o srpskom jeziku*. Beograd: Fond istine o Srbima.

Ivo Pranjeković (Zagreb)

Über den aktuellen soziolinguistischen und sprachpolitischen Status der Standardsprachen auf neuštokavischer Grundlage

In diesem Beitrag wird auf charakteristische Neuerungen im Zusammenhang mit den standardsprachlichen Varietäten auf neuštokavischer Grundlage hingewiesen, die sich nach dem Zerfall Jugoslawiens herausgebildet haben. Diese Neuigkeiten betreffen die Prozesse der Standardisierung, der Benennung der einzelnen Varietäten, ihre rechtspolitische Lage, aber auch die negativen Seiten derartiger Prozesse, die sich in übermäßiger Politisierung sprachlicher Fragen und in der Vornahme standardsprachlicher und quasistandardsprachlicher Eingriffe geäußert haben (und dies gegenwärtig noch immer tun), die dem Entwerfen von Sprachen auf dem Reißbrett nahekommen. Insbesondere werden in dieser Hinsicht die kroatische, serbische, bosnische (bosniakische) und montenegrinische standardsprachliche Varietät behandelt.

Ivo Pranjeković
Sveučilište u Zagreb
Filozofski fakultet
Odsjek za kroatistiku
Zagreb
Hrvatska

II.

Pravopis Rechtschreibung

Lada Badurina – Mihaela Matešić (Rijeka)

Ortoepija i ortografska načela (na primjeru hrvatske i srpske ortografske norme)

Autorice u svojem članku razmatraju odnos između ortografskih kodifikacija i ortoepskih normi u hrvatskome i srpskome jeziku. Taj odnos analiziraju na temelju ortografskih rješenja u suvremenim ortografskim priručnicima u tim dvama jezicima. Uočene arbitrarne razlike u ortografskim rješenjima objašnjavaju različitim teorijskim podlogama na kojima počivaju cjelokupne standardnojezične koncepcije tih standardnih jezika: hrvatski se standardni jezik nastoji osamostaliti od svoje osnove, a srpski se pak u svim svojim normama uvijek poziva na osnovicu (ili osnovice) kako bi se na nju (na njih) ugledao i s njome (s njima) ostvario što čvršću povezanost.

Polazimo od nekoliko teorijsko-metodoloških pretpostavki. (1) Ortografska se pitanja, a potom i ortografska rješenja ponajbolje prepoznaju u suodnosu s ortoepijom. (2) Ortoepska su i ortografska norma autonomne norme (standardnoga¹) jezika, ali tom konstatacijom nije ni izdaleka riješeno ključno metodološko pitanje njihovih kodifikacija. (Najavimo: upravo u toj činjenici nalazimo poticaje za promišljanje kakvo je najavljeno našom temom.) (3) Ortografska se norma najprirodnije i jedino obuhvatno može promatrati samo s obzirom na ortoepsku normu budući da je riječ o normama kojima se određuju dva plana jezične realizacije, *g o v o r i p i s m o*. (4) Na temelju se odnosa ortografske prema ortoepskoj normi svakog pojedinog jezika – pa tako i hrvatskoga i srpskoga – može zaključivati o još ponečem, primjerice, o različitim standardnojezičnim koncepcijama.

Prije svega nas će ovdje zanimati ortografski (ili pravopisni) problemi koji se prepoznaju ondje gdje postoje i ortoepski (odnosno pravogovorni) problemi, a postrani pak ostavljamo one koji nemaju svoj odraz na govornome planu, kao što su, recimo, veliko i malo početno slovo, pa uvelike i pisanje riječi iz stranih jezika i stranih vlastitih imena.² Moglo bi se, štoviše, dokazivati da su i prvi pravopisci – kako hrvatski tako i srpski – o pravopisu promišljali te pravopisne knjige koncipirali upravo sa sviješću o potrebi da se pravopis kao norma odredi prema pravogovoru. S obzirom na tu činjenicu izdvojena su

¹ Dok se za nestandardizirane idiome može utvrditi postojanje ortoepske norme (Matešić 2006: 37–38), ortografska se norma uspostavlja tek za standardni jezik. Nas će, dakako, ovdje zanimati suodnos dviju standardnojezičnih normi, hrvatske i srpske, točnije njihovih ortografija.

² Pisanje Shakespeare i šekspirovski ne implicira naime različite izgovore korijena jednom zapisana po načelu transliteracije, drugi put po načelu transkripcije. S obzirom na to ne može se na temelju različitih polazišnih načela za pisanje stranih vlastitih imena u hrvatskome i srpskom pravopisu zaključivati o različitim pristupima izgovoru u dvama standardnim jezicima.

nadalje pravopisna pitanja i organizirane pravopisne cjeline/poglavlja.³ Zanimljivo je: usprkos dobro postavljenim metodološkim temeljima koji su građeni na suodnosu dvaju jezičnih planova, ortoepska je norma ubrzo prestala biti u središtu zanimanja i hrvatskih i srpskih normativista. Usmjerenost je na pisani plan realizacije – čiji se korijeni nalaze i u koncepcijama obaju književnih/standardnih jezika, a prema kojima je književni/standardni jezik gotovo isključivo bio jezik pismenosti – rezultirala svođenjem standardiziranih jezika na jezik književne jezike (tj. književne jezike). Takvo se stanje odrazilo u metodologiji izrade (i hrvatskih i srpskih) pravopisnih priručnika: s jedne strane nekodificirana pravogovorna norma, s druge pak praktična potreba da se pravopis na nju ipak pozove, štoviše, da se pravopisna rješenja omjere i odrede s obzirom na pravogovorni ostvaraj (posebice se to odnosi na odabir temeljnih pravopisnih načela, fonološkog i morfonološkog ili morfološkog, odnosno na utvrđivanje tipa pravopisa) dovelo je do toga da su se u pravopisnim knjigama nužno morali naći i relevantni podaci o pravogovornim aspektima. Time je implicitno na četo pitanje o praktičnoj održivosti pre-poruke o insistiranju na metodološkoj čistoći jezikoslovnih priručnika, čistoći koja bi se trebala potvrđivati u povlačenju jasnih granica kompetencija i ingerencija pojedinih jezičnih normi i pripadajućih normativnih priručnika. Premda se i nkluzija ortoepskih podataka i u hrvatskim i u srpskim ortografskim knjigama izgradila i nametnula kao tradicija i hrvatske i srpske pravopisne

³ Valja nam ovdje spomenuti primjere iz „pretpravopisnoga“ (u smislu predkodifikacijskoga) razdoblja i u hrvatskoj i u srpskoj filološkoj prošlosti. Marćel Kušar (Kušar 1889) i Ljubomir Nedić (Nedić 1894) – i prije objelodanjivanja prvih pravopisnih knjiga u novijemu smislu riječi (Ivan Broz 1892 odnosno Aleksandar Belić (Belić 1923) – pravopisne će probleme prepoznavati na mnogim se mjestima vodeći, što implicitno što eksplicitno, upravo odnosom ortoepije i ortografije. Primjerice, Kušar će po kriteriju ortoepskoga ostvaraja prepoznavati i pojedina ortografska pitanja, i to u prvo-m redu ona na kojima će počivati različiti pravopisni tipovi fonetički i etimologijski – „Preudešavañe grupâ **ts** i **ds** **tš** i **dš**“ (Kušar 1889: 15–17) ili „Eufonijsko izgovarañe grupâ: 1) **ćc**, **ćk** i **ćs**. 2) **ćn** i **ćñ**, 3) **zr** i **žr**“ (Kušar 1889: 21–22), a naposljetku i ortografska rješenja ostvaraja nekadašnjega jata (Kušar 1889: 32–52) te ortografski ostvaraji pojedinih fonema (Kušar 1889: 52–71), a i probleme će „fonetičkoga“ pravopisa vidjeti u nepostojanju prihvaćena (standardnoga) izgovora (Kušar 1889: XI–XII). Pet godina nakon Kušara, a dvije nakon pojave Brozova „Hrvatskoga pravopisa“ Nedić će komentirati poteškoće u srpskome „fonetskom“ pravopisu: „Jer, ma koliko prosto izgledalo načelo fonetike da treba pisati kako se govori, u praktičnoj primeni svojoj ono nije tako prosto kao što se čini da je. Ne samo da se sva raznovrsnost glasova ne da obuhvatiti i svesti u izvestan ograničen broj azbučnih simbola, i da otuda proizlaze velike teškoće za potpuno fonetičko pisanje, no se ovo još i iz drugih uzroka ne da nikada potpuno izvesti. I fonetika ima svojih granica, kao i sve drugo. Čisto fonetičkog pisanja nema, niti ga može biti [...]“ (Nedić 1894: 22). Posljedica su toga pravopisne nedosljednosti, pa i pretjerana revnost za fonetiku kada se „odbacuje etimologija u rečima u kojima se ona očuvala u izgovoru“ (Nedić 1894: 23; istakle L. B. i M. M.).

norme⁴, ona nije ostala nepropitana. U tom su smislu zanimljiva iskustva na hrvatskoj strani. Naime ustrajanje na lišavanju pravopisne norme većine (načelno svega!) nepravopisnoga – što je potvrdilo već prvo izdanje Anić-Silićeva „Pravopisnog priručnika“ (usp. Anić/Silić 1986) – suočilo nas je s još jednim pitanjem: koliko smo spremni – usuprot tradiciji i vlastitim navikama – prihvatiti metodološku inovaciju u pisanju normativnoga priručnika? Vrijedna i nezaobilazna po svome ino-vativnom pristupu pravopisnome normiranju, ta je pravopisna knjiga dotakla i d r u g u s t r a n u istoga problema, ali neizravno i odgovorila na pitanje o održivosti m e t o d o l o š k i p r o č i š ć e n e koncepcije pravopisnih knjiga, podjednako kao i na pitanje o potencijalnoj komunikativnosti pravopisnih pravila koja bi (u svojim formulacijama) u potpunosti ignorirala pravogovorne podatke.

O nerazdruživosti odnosa pravogovora i pravopisa svjedoči međutim i dublje zagledanje u narav njihovih normi. Određivanjem pravopisa kao fonološkoga i/ili morfonološkoga/morfološkoga⁵ gubi se iz vida složenost njegove naravi, te se on time reducira samo na jedan svoj aspekt pod koji se ne mogu podvesti sve pravopisno zanimljive činjenice: tako će, primjerice, sastavljeno ili nesastavljeno pisanje riječi i izraza, kao i interpunkcijska načela, pisanje velikoga ili maloga početnog slova, pisanje riječi i imena iz stranih jezika i nadalje ostati izvan prethodno utvrđena t i p a p r a v o p i s a .

Naše razmišljanje o s l o ž e n o s t i pravopisne norme počiva naime na ideji o praktičnoj vrijednosti pojmovno-terminološkoga razlikovanja r a - z i n e i p l a n a u jeziku (usp. Matešić 2006: 8–9). Tu je razliku moguće utemeljiti na odnosu prema analiziranome entitetu: dok se tako za jezične razine f o n o l o g i j u , m o r f o l o g i j u , s i n t a k s u , itd. podrazu-mijevaju ne samo njihova međusobna odjelitost i samostalnost nego i njihov međusobni hijerarhijski odnos (razlikuju se niže i više razine⁶), termin će se p l a n rabiti

⁴ Dakako valjalo bi razmotriti jesu li – i koliko – obrazac pravopisnoga priručnika (njegovu osnovnu unutarnju koncepciju i oblikovanje pravila) kakav je zacrtao Ivan Broz u „Hrvatskome pravopisu“ 1892. godine, baštinili i srpski pravopisi, izdani nakon te knjige. Ta pitanja međutim ostaju izvan okvira koje smo sebi zadale u ovoj studiji.

⁵ Ne bavimo se ovdje problematikom određivanja pravopisnoga tipa, pa ni njegova imenovanja kao morfonološkoga, morfološkoga, morfološko-tvorbenoga, morfemskoga, naposljetku i kao korijenskoga ili etimološkoga. Danas je najšire prihvaćen (iako ne najsretniji) naziv morfonološki pravopis, odnosno morfonološko pravopisno/ortografsko načelo.

⁶ Hijerarhizacija se gradi s obzirom na izraz i funkciju pojedine vrste jezične jedinice, pa se tako fonološka razina smatra nižom od morfološke (jer se fonološka samo jednim svojim dijelom, izrazom, svrstava u jezikoslovlje, tj. bavi se samo „polovicom“ jezičnoga znaka), morfološka nižom od leksičke, leksička nižom od sintaktičke. Važno je primijetiti da je svojevrсно izrazno „narastanje“ jedinica koje se pojavljuju na

za one odjelite i samostalne (pod)entitete za koje nije potrebno ili nije moguće utvrditi hijerarhijski odnos prema drugim (pod)entitetima.⁷ Upravo je izostavljanje hijerarhijskoga pristupa analiziranom entitetu karakteristično za ispravno promišljanje odnosa ortoepije i ortografije, stoga će se o njima govoriti kao o jezičnim planovima, a ne razinama. Nadalje ovim se pojmovno-terminološkim razgraničenjem postiže jasan odnos ortoepije i ortografije prema razinama jezične strukture, zbog čega je ono i postalo podlogom pristupu odabranom u ovoj raspravi. U skladu s time ortoepija se i ortografija ne pozicioniraju ni na kojem dijelu „ljestvice“ jezičnih razina, odnosno njihova je narav drugačija od naravi ikoje jezične razine, mada oba ta plana korespondiraju sa svakom od razina. Takvim ćemo gledanjem bolje razumjeti i karakter jezičnih normi: norme se na jezičnim razinama utvrđuju u okviru pojedine jezične razine, pri čemu nije dopušteno (ili se barem ne preporučuje) miješanje razina – norma se unutar jezične razine stoga može nazvati jednostavnom; nasuprot tome norma je na jezičnim planovima složena, kombinirana od jednostavnih, a to se kombiniranje odvija prema zakonitostima svakoga od jezičnih planova. Tako će i norma ortografskoga plana, u cjelini gledano, u sebi objediniti elemente fonoloških/morfonoloških, morfoloških, sintaktičkih i semantičkih normi danoga jezika, probране prema načelu pravopisne relevantnosti te na ortografiji primjeren način organizirane. Ortografska se pak relevantnost u prvom redu određuje tek iz odnosa ortoepije i ortografije – kao l i c a i n a l i č j a ili, bolje, d v a j u l i c a jezične djelatnosti, odnosno komunikacije jezikom. Takva će interpretacija ortografske (kao i ortoepske) norme ići u prilog tezi da kategorizacije poput onih koje pravopis nazivaju f o n o l o š k i m , m o r f o n o l o š k i m , f o n o l o š k o - m o r f o n o l o š k i m i s l . (a koje su toliko uobičajene i u hrvatskoj i u srpskoj filološkoj tradiciji) opisuju tek parcijalno narav pravopisa, a ne pravopis u cjelini.

višim razinama u odnosu na niže razine samo najčešći slučaj, a nipošto pravilo (ili kriterij) jer naime fonem može izrazom biti ne samo manji nego i jednak ili manji od izraza morfema ili leksema, a leksem može biti i sintaktem (stoga se hijerarhizacija stvara na temelju kombiniranoga kriterija koji uključuje i izraz i funkciju).

⁷ Valja pritom istaći da se u hrvatskome jezikoslovlju ta dva pojma nerijetko poistovjećuju ili se pak pripadajući termini rabe s različitim, upravo i suprotnim značenjima. Tako će se planom nazivati raznorodna područja (primjerice, govori se o m o r f o l o š k o m e p l a n u , s t i l i s t i č k o m e p l a n u , a s o c i j a t i v n o m e p l a n u , p a r a d i g m a t s k o m e p l a n u , s i n t a g m a t s k o m e p l a n u , usp. Simeon 1969: natuknica plan). Slično, i naziv/pojam se razina – uz uobičajeno vezivanje za najzastupljenije, strukturalističko raščlanjivanje jezika na f o n o l o š k u , m o r f o l o š k u , l e k s i č k u , s i n t a k t i č k u i s e m a n t i č k u jezičnu razinu – ipak neočekivano (i neopravdano!) često javlja i u sintagmama poput ovih: s i n k r o n i j s k a r a z i n a (Muljačić 1972: 35; Barić et al. 1997: 296, § 846) a r t i k u l a c i j s k a , a k u s t i č k a , p e r c e p t i v n a razina/nivo (Muljačić 1972: 41).

Suodnos će se ortoepije i ortografije, štoviše, ogledati u percepciji vlastitoga pravopisa i u Hrvata i u Srba, ali i u načinu na koji su uspostavljane i propisivane njihove pravopisne norme – što će nadalje biti u središtu našega razmatranja. Naime pri kodifikaciji su se pravopisnih normi (i hrvatske i srpske) morala razgraničiti upravo dva plana jezične realizacije – g o v o r i p i s m o – pa su pritom odašiljane upadljive (i, svakako, didaktične) krilatice *Piši kao što govoriš* (kojom se i u hrvatskoj i u srpskoj filologiji nastojao odrediti „fonetički“, tj. fonološki pravopisni tip) ili pak *Piši za oči, govori za uši* (kojom se označavao hrvatski izrazitije morfonološki/morfološki, odnosno „etimologijski“ pravopis). I hrvatska su se i srpska ortografska norma morale stoga od samih svojih početaka – kao, uostalom, i danas! – praktično određivati spram ortoepije, pa se stoga i suvremena njihova stanja mogu motriti i s obzirom na zastupljenost ortoepskih podataka u ortografskim priručnicima, i s obzirom na odnos konkretnih ortografskih rješenja prema ortoepskim ostvarenjima, i naposljetku s obzirom na percepcije koje o vlastitim ortografskim normama imaju Hrvati i Srbi (tzv. autostereotipi).⁸ Pitanje pak koliko su autostereotipi bili uzrokom ili pak posljedicom stanja u pravopisnim normama, odnosno koliko su utjecali na metodologije izrade pravopisa, a koliko su sami njima bili uvjetovani iznimno je zanimljivo, ali ostaje izvan kruga našega razmatranja. Pozornost naime ovdje usmjeravamo na odabrana pravopisna rješenja i na odabrane formulacije pravopisnih pravila u novijim hrvatskim i srpskim pravopisnim knjigama, i to upravo s obzirom na najavljen teorijsko-metodološki problem.

Da je odnos spram ortoepije bio u podlozi ortografskih promišljanja (primjerice, pravopisnoga razmatranja odabranih, p r a v o p i s n o / p r a v o g o v o r n o o b i l j e Ź e n i h fonema), potvrđuje već i sam odabir i, uopće, koncepcija pojedinih pravopisnih cjelina/poglavlja kako hrvatskih tako i srpskih pravopisnih priručnika. Razlike među njima vidimo međutim u količini podudarnosti ortografskih ostvaraja s ortoepskima (odnosno, novijim „ortografskim metajezikom“ govori se o različitim omjerima fonološkoga i morfonološkoga/morfološkoga načela).

U razmatranja ćemo uzeti po dvije hrvatske i srpske pravopisne knjige novijega datuma: peto izdanje „Hrvatskoga pravopisa“ Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša (Babić et al. 2000), „Pravopis hrvatskoga jezika“ Vladimira Anića i Josipa Silića (Anić/Silić 2001), „Pravopis srpskoga jezika“ Matice srpske koji su priredili Mitar Pešikan, Jovan Jerković i Mato Pižurica

⁸ Zanimljivo bi u tom kontekstu bilo propitati i kako sami pravopisci (ili, uopće, jezikoslovci) definiraju određeni pravopisni tip. Tako se, primjerice, u predgovoru „Pravopisnom priručniku srpskoga književnog jezika“ u redakciji Radoja Simića (pod naslovom „Polazne osnove srpskog pravopisa“) polazi od sljedeće konstatacije: „Pravopis srpskoga jezika u suštini je fonetsko-fonološki.“ (Simić 1998: 5), što se u nastavku dovodi u vezu s djelatnošću Vuka Stefanovića Karadžića i s načelom *piši kao što govoriš*.

(Pešikan et al. 1994) te „Pravopisni priručnik srpskoga književnog jezika“ u redakciji Radoja Simića (Simić 1998).⁹ Pozabavit ćemo se pritom trima pitanjima: (1) u kojoj se mjeri odabrani ortografski priručnici pozivaju na ortoepske podatke; (2) koliko se ortografska rješenja – hrvatska i srpska – udaljuju od ortoepških ostvaraja; (3) po čemu se još ortografske norme – osim po omjeru fonološkoga i morfonološkoga načela – mogu dovesti u vezu s ortoepijom.

Dok se prvo pitanje – zastupljenost ortoepških podataka u ortografskim knjigama – tiče u prvome redu metodologije pisanja pravopisnih knjiga, drugo je – odnos ortografskih i ortoepških ostvaraja – u pravome smislu ortografske naravi. Obama ćemo se pozabaviti na primjerima pravila o pisanju kontinuanata nekadašnjega glasa jata. U hrvatskome će jeziku pravopisno biti zanimljiva ona kontinuantna jata koja se bilježi trografemski **ije** budući da suvremena ortoepska norma – priznajući stanje u uzusu (ili, drugim riječima, u uporabnoj stvarnosti; usp. Matešić 2006: 15) – propisuje njezin jednosložni ostvaraj.¹⁰ Na dvosložni će međutim ortoepški ostvaraj, koji i nadalje postoji kao stilska mogućnost, upozoriti oba razmatrana hrvatska pravopisa: „Na mjestu dvoglasnika u književnom se jeziku može izgovarati i troglasovni slijed **ije**, ali to je rijetko i stilski obilježeno jer dolazi samo u pjesništvu radi stiha.“ (Babić et al. 2000: 37); u Anić-Silićevu se pak pravopisu spominju jednosložan i dvosložan izgovor duge kontinuantne jata, a za dvosložan se ostvaraj napominje da je on „lokalan i stilski markiran“ (Anić/Silić 2001: 124).¹¹ Koliko god da su takvi podaci u pravopisnim knjigama u metodološkome smislu upitni, oni nas usmjeravaju na drugo postavljeno pitanje – na odnos ortoepske i ortografske norme. Zagledanjem pak u srpske ortografske knjige nalazimo još više ortoepških, pa i arealnolingvističkih podataka. Tako Pravopis Matice srpske donosi neku vrstu rasprave o problemima jata u koju su uključeni i podaci o različitim ortoepškim ostvarajima na različitim štokavskim područjima. Autori se, osim na **istočnoštokavsku ijekavicu u crnogorskim i hercegovačkim govorima**, osvrću, štoviše, i na hrvatsku ortoepsku normu, za koju kažu: „Jednosložni izgovor prihvata u novije vreme i hrvatska normativistika (ortoepska).“ (Pešikan et al. 1994: 129), nakon čega slijedi i opaska o naglašavanju riječi s tom kontinuantom jata u hrvatskim normativnim priručnicima. Metodološka se pitanja time umnažaju: uz već spominjan načelni problem razgraničenja dviju autonomnih normi, uočavamo

⁹ Sve su te knjige, smatramo to bitnim, nastale nakon osamostaljenja dviju država, čime je prestajala postojati politička i ideološka podrška za intencionalno ujednačavanje jezičnih normi dvaju standardnih jezika.

¹⁰ Taj se ostvaraj u suvremenome hrvatskom jezikoslovlju dvojako tretira: kao dvofonemski ili jednofonemski (dvoglasnik/diftong).

¹¹ Napomena o stilskoj markiranosti dvosložnoga ostvaraja ne postoji u izdanju iz 1986. godine (usp. Anić/Silić 1986: 106).

kao ključno i pitanje odnosa dvaju standardnih jezika, ali i odnosa srpskoga standardnog jezika i nestandardiziranih idioma. Slično će i u „Pravopisnome priručniku“ u redakciji Radoja Simića (Simić 1998) biti uspostavljen odnos između dvaju mogućih ostvaraja duge kontinuantne **jata** („Uz malo pažnje uočićemo da prema ijekavskom **ije** – u ekavskom stoji dugo **e**; a prema **je** – kratko“¹²; Simić 1998: 38–39), uz napomenu da „izbor ekavice ili ijekavice – sem pomenutog kolektivnog običaja [tj. da je na zapadu od Drine i Dunava uobičajen ijekavski, a na istoku od te crte ekavski izgovor, nap. L. B. i M. M.] – stvar je i individualne odluke svakog pojedinca“ (Simić 1998: 39). Tako je pravopisna knjiga – obuhvaćajući, kao normativno ravnopravne, i ekavski i (i)jekavski ortoepski ostvaraj jata – aktualizirala i pitanje stava i odnosa p o - j e d i n c a prema s t a n d a r d n o m e j e z i k u : ako je riječ o standardnome jeziku, može li naime odabir fonološke strukture, odnosno pitanje ortoepškoga i ortografskoga ostvaraja doista biti stvar individualne odluke?

Pitanju se odnosa ortoepskog i ortografskog ostvaraja vraćamo podsjećajući na autostereotipe: uvjerenje da Srbi i Hrvati *pišu kao što govore* na kušnji se našlo i pri kodifikaciji njihovih ortografskih normi. Naime i hrvatske su i srpske pravopisne knjige morale utvrditi granice fonološkoga načela, tj. zastupljenost morfonološkoga/morfološkoga,¹³ što je pak na planovima jezičnih

¹² Bez obzira na to koliko se o r t o e p s k i k r i t e r i j ovako formuliran može činiti jednostavnim i praktičnim, ključno je pitanje je li uistinu pouzdan. Koliko je, uopće, pažnje potrebno i je li nam ona dostatna? Zanimljivo je da je na preopćenitost takva pravila (koje nije novo ni u hrvatskoj ni u srpskoj filološkoj/ortografskoj tradiciji) upozoravao još M. Kušar: „Ali napomenuto pravilo da se u kratkim slogovima piše je a u dugim **ije** jeste odviše općenito i nije nipošto dovoljno da se može pravo pisati **je** kad treba je a **ije** kad treba **ije**. Tako n. p. pisac rodod ikavac ili ekavac ne može po ovom pravilu da znade kako mu je pisati one riječi sa **ĭ**, koje ima jekavština ali nema ıegova ikavština dotično ekavština, a tih ima priličan broj, kao što ima i ıekih riječi sa **ĭ** koje u ikavštini ili ekavštini imaju drugu kvantitet nego li u jekavštini pa tu mora da pogriješi pišući ko ne pozna jekavskoga govora; od pisca opet koji su rodod jekavci nema svaki tako tanak sluh da bi mogao sved razabrati je li slog dug ili kratak i kad sluša kako narod izgovara [...], ali ima još veći broj onih koji su općeći samo rijetko s prostim narodom a često s izobraženijim svijetom te ponajviše krivo izgovara pokvarili svoj izvorni izgovor.“ (Kušar 1889: 36–37).

¹³ Zanimljivo je da je o tome problemu progovorio još Ljubomir Nedić: „[...] ma koliko prosto izgledalo načelo fonetike da treba pisati kako se govori, u praktičnoj primeni svojoj ono nije tako prosto kao što se čini da je. Ne samo da se sva raznovrsnost glasova ne da obuhvatiti i svesti u izvestan ograničen broj azbučnih simbola, i da otuda proizlaze velike teškoće za potpuno fonetičko pisanje, no se ovo još i iz drugih uzroka ne da nikada potpuno izvesti. I fonetika ima svojih granica, kao i sve drugo. Čisto fonetičkog pisanja nema, niti ga može biti, kao što nema ni pisanja čisto etimološkog. I kada se govori o jednom ili o drugom načinu pisanja, onda to važi samo u smislu više fonetičkog ili više etimološkog, nikako u smislu jednoga od njih isključno.

realizacija (g o v o r i p i s m o) praktično značilo ili podudarnost ili nepodudarnost tih dviju realizacija. Iako je srpska pravopisna norma tradicionalno priklonjenija fonološkome načelu (usp. i Badurina 1995), i nju je trebalo ustanoviti u odnosu spram morfonološkoga/morfološkoga. Pritom se pravila utemeljena na morfonološkome načelu dovode u vezu s pripadajućim ortoepskim ostvarajem. Metodološki je višestruko složen odnos zamjetan u pravilima „Pravopisnoga priručnika“ iz 1998. godine: ne samo da se konfrontiraju dva plana jezične realizacije, **g o v o r i p i s m o**, nego se uz bok standardnome ortoepskom ostvaraju (takozvanom „knjiškom izgovoru“) ravnopravno stavlja i nestandardiziran „prirodni negovani govor“ (Simić 1998: 61). Ktome, pri propisivanju se fonološkoga ili pak morfonološkoga načela u pisanju potpuno ravnopravno navode ortoepski i ortografski ostvaraji: „Sugl. [t], [d] ne izgovaraju se i ne pišu na kraju osnove ispred nastavaka sa početnim [c], [č] i [ć].“; „Na spoju prefiksa i osnove u grupama **-tc-**, **-tč-**, **-té-** izgovor **t** nije jednoobrazan i jasan, a preporučuje se¹⁴ njegovo pisanje“ (Simić 1998: 61). „Pravopis“ pak Matice srpske u kodifikaciji ovog dijela pravopisne norme polazi od „raznih procesa uprošćavanja suglasničkih grupa **ra di la k š e g i z g o v o r a**“ te

Oni se uzajamno ograničavaju; povući njihove granice, to i jeste zadaća onih koji utvrđuju norme za pravilno pisanje.“ (Nedić 1894: 22; istakle L. B. i M. M.). S hrvatske pak strane Marčel Kušar je bio uvjereniji i dosljedniji „fonetičar“: štoviše, zamjerajući Vuku Stefanoviću Karadžiću pisanje skupova **ds** i **ts**, on jedine probleme „fonetičkoga“ pisanja vidi u različitim izgovorima, odnosno u nedefiniranosti standardnoga jezika jer različiti se naime ostvaraji čuju „u oblasti hercegovačkog dijalekta, o kojem svak’ kaže da ga treba uzeti temeljem za književni jezik, ali niko nije podrobno pokazao što je u tom narječju pristalo za pismeni jezik a što nije.“ (usp. Kušar 1889: XI–XII).

¹⁴ I ovdje se, dakako, može postaviti pitanje **n o r m a t i v n o g a s t a v a**, odnosno kako sami autori normativne knjige kakva je pravopis vide njezinu ulogu ili zadaću: je li naime misija norme preporučivanje ili propisivanje, naposljetku koje su njezine ingerencije te koliko su – i jesu li uopće – njezina pravila obvezujuća. Po svojoj prilici, takve su **n e o d l u č n o s t i** normativne knjige istodobno i uzrok i posljedica načelno negativnoga odnosa prema (jezičnim) zakonima, o čemu svjedoče i promišljanja poput ovih pribilježanih u rasponu od gotovo cijeloga stoljeća: „To je [što nema reda u interpunkciji, nap. L. B. i M. M.], delom, sasvim prirodna posledica toga što nam je književni jezik još nov i književnost mlada, a delom, bojim se, većim, dolazi od **n e t a č n o s t i n a š e i p r o t i v l j e n j a n a š e g s v a k o j s t e z i i p r a v i l u**, koje se ogleda tako živo u svemu radu i životu našem.“ (Nedić 1894: 7; istakle L. B. i M. M.); „Svi oni kojima je stalo do društvenog reda, pokoravaće se normama bez obzira kakvo mišljenje o njima imaju. [...] Zato je svrsishodno držati se odredaba norme čak i onda kada nismo uvereni u ekonomičnost, mudrost ili logičnost njenu. **O t p o r p r e m a n o r m i k o j i p r o i s t i č e i z u v e r e n j a o n j e n o j n e s v r s i s h o d n o s t i n i j e u v e k u p u t n o i z r a ž a v a t i j e d n o s t r a n i m o d u s t a j a n j e m o d n j e**, mada se to često dešava [...]“ (Simić 1991: 16; istakle L. B. i M. M.).

ustanovljava da je za pravopis – koji je „u o s n o v i utemeljen kao fonološki“ – „najbitnije jednačenje po zvučnosti“ (Pešikan et al. 1994: 144; istakle L. B. i M. M.). Upravo će navedena formulacija – „u osnovi“ – najaviti i odstupanja od dominantnoga načela, koja se, dakako, tiču samo ortografije: „Jednačenje po zvučnosti ipak se u p i s a n j u ne sprovodi sasvim dosledno“ (Pešikan et al. 1994: 144; istakle L. B. i M. M.). Ortografska rješenja koja to potkrepljuju oslanjaju se u prvome redu na tradiciju srpskoga pravopisa (pisanje je **d** ispred **s** i **š** „ustanovio sam Vuk Karadžić“¹⁵), potom javljaju se i u novotvorbama te u vlastitim imenima, posebice stranim. I u hrvatskoj će pravopisnoj normi udio morfonološkoga načela dobrim dijelom biti tradicijom utemeljen, a ono u čemu će se uspoređivane pravopisne knjige u većoj mjeri razlikovati jest n a č i n na koji je pravopisna norma propisana (konkretno, to će se odnositi upravo na njezino pozivanje ili nepozivanje na ortoepske podatke ili pak na postupke i formulacije kojima se ortoepski podaci uvode u ortografsku knjigu) te na samo t u m a č e n j e t r a d i c i j e (s obzirom na nerijetko turbulentna zbivanja s hrvatskom pravopismenošću ne bi naime trebalo biti sasvim neočekivano propitivanje na koji bi se segment pravopisne tradicije trebalo danas ugledati). Što se tiče prvoga – metodološkoga pristupa normiranju – Babić-Finka-Mogušev će Hrvatski pravopis ostati vjeran uspostavljanju veza s izgovorom.¹⁶ Uvodna će napomena da – što se j e d n a č e n j a š u m n i k a tiče – „pravopis bilježi većinu spomenutih jednačenja [tj. po zvučnosti, po izgovornome mjestu, i gubljenjem; nap. L. B. i M. M.]“ biti relativizirana napomenom da se „u želji [...] da napisana poruka bude sasvim jasna, ne bilježe [...], čak ni unutar jedne napisane riječi [...], sve preinake što se ostvaruju u govoru jer nisu prisutne u jezičnoj svijesti“¹⁷ (Babić et al. 2000: 49). Pravila koja slijede evidentiraju prvo bilježenje, a potom i nebilježenje j e d n a č e n j a g l a s o v a u p i s m u (pismo se, dakle ortografski model, eksplicitno pritom spominje, a o ortoepskoj strani doznajemo indirektno), primjerice: „Od toga se općeg pravila izuzima zvučni

¹⁵ Ni u vezi s time neće međutim izostati ortoepski podaci: „U narodnim govorima **d** se u ovoj poziciji ili pretvara u **t**, ili se gubi, ili se sliva s narednim **s** u **c** [...], ali ništa od toga ne ide u književni jezik.“ (Pešikan et al. 1994: 145), no informacija o standardnom ortoepskom ostvaraju izostaje.

¹⁶ Napomenimo da je takav pristup uistinu tradicionalan u povijesti hrvatskoga pravopisnog normiranja. Više ili manje eksplicitno uspostavljajući odnos pravopisa i pravogovora, svi su hrvatski pravopisni priručnici od Brozova „Hrvatskoga pravopisa“ (1892) navedenome pitanju pristupali na sličan način, naime pozivajući se na jednačenje glasova/suglasnika/šumnika (u govoru) i pismu.

¹⁷ Čini se međutim da se dva navedena moguća razloga odstupanjima od fonološkoga načela – semantički i (kvazi)psiholingvistički – međusobno ipak potiru. Teško bi naime bilo prihvatiti obrazloženje da u pisanju istodobno želimo sačuvati morfemske granice, a da morfemske strukture riječi pritom uopće nismo svjesni!

šumnik **d** koji u pismu ostaje nepromijenjen: a) u složenicama ispred bezvučnih šumnika **c**, **č**, **ć**, **s**, **š** [...]; b) u složenicama s prijedlozima *ispod* i *iznad* [...]; c) i u drugim složenicama radi jasnoće [...]“ (Babić et al. 2000: 50). Anić-Silićev pak „Pravopis hrvatskoga jezika“ redovito daje podatke samo o izgovoru riječi za koje je propisano da se bilježe morfonološki (dakle morfonološko se načelo potvrđuje i utvrđuje u nepodudarnosti dvaju planova jezične realizacije), pa onda i – također propisujući bilježenje fonema **d** ispred fonema /c/, /č/, /ć/, /s/, /š/ i /ž/ te ispred /s/ i /š/ – upućuje na geminiran izgovor [c:], [č:], [ć:], [s:], [š:] i [ž:], odnosno na ortoepsko [ts] i [tš] (usp. Anić/Silić 2001: 135–136). Ono međutim po čemu se hrvatske pravopisne knjige razlikuju i više no u načinu formuliranja pravopisnih pravila jest interpretacija tradicije hrvatske pismenosti. Intervenirajući u aktualnu hrvatsku pravopisnu normu (i praksu), izdanja su Babić-Finka-Moguševa „Hrvatskoga pravopisa“ u 90-im godinama 20. stoljeća omjer između fonološkoga i morfonološkoga/morfološkoga načela počela pomicati u korist morfonološkoga, pa je – nakon početnog dopuštanja dvostrukih rješenja – u petome izdanju propisano i sljedeće: „U ostalim imenicama [osim u ranije spomenutima *otac* (genitiv *oca*), *svetac* (genitiv *sveca*) i *sudac* (genitiv *suca*); nap. L. B. i M. M.] na samoglasnik + **-dac**, **-dak**, **-tac** i **-tka** ostaju **d** i **t**“ (Babić et al. 2000: 51). Prema tom će se pravilu pisati *mladci* prema *mladac*, a *mlatci* prema *mlatac*, *ledci* prema *ledac*, a *letci* prema *letak*, *iscjedci* prema *iscjedak*, *bitci* prema *bitak*, *pripovijetci* prema *pripovijetka* i sl. Opravdavajući priklanjanje takvim rješenjima razlozima semantičke polarizacije¹⁸ (npr. *ledci* ~ *letci* ili *mladci* ~ *mlatci*), propušteno je spomenuti da se u (pisanoj) jezičnoj komunikaciji te jedinice redovito pojavljuju u širem (kon)tekstu koji u pravilu (i inače) razrješava problem homonima/homografa, a prešućena je i činjenica njihove slabe frekventnosti. U isto vrijeme Anić-Silićev se Pravopis našao pred nimalo lakim zadatkom m i r e n j a različitih rješenja. Propisujući naime fonološko pisanje, nije se želio oglušiti ni na ono zasnovano na morfonološkom načelu: „Na granici se korijena i sufiksa skupovi **dc**, **tc**, **dč** i **tč** načelno ostvaruju kao **c** i **č**: *domorodac* – *domoroca*, *domoroci* i *domoroče*; *zubatac* – *zubaca*, *zubaci* i *zubače*; *dohodak* – *dohoci* i *dohoče*; *naputak* – *napuci* i *napuče*. U praksi se ponegdje pojavljuju i oblici *domorodca*, *domorodci*, *domorodče*; *zubatca*, *zubatci*, *zubatče*; *dohodci*, *dohodče*; *naputci*, *naputče* i sl.“ (Anić/Silić 2001: 134). Ta će se pravopisna knjiga posebno osvrnuti i na situacije „kontekstom nerješiva potiranja izrazne (pa onda i sadržajne) razlike između jednih i drugih oblika“, koje će stoga u pismu biti opravdano razlikovati, a što znači da je semantičkoj polarizaciji (tipa *ledac* – *ledci* ~ *letak* – *letci*) pridodan i aspekt konteksta

¹⁸ Oni su naime isticani kao razlog pomacima u normi u ranijim izdanjima toga „Pravopisa“, dok su autori smatrali potrebnim pravdati svoju i n o v a c i j u u normi.

(Anić/Silić 2001: 134–135). Štoviše, već u idućem paragrafu dodatno su komentirani homonomni oblici.

Što se tiče pisanja riječi sastavljeno ili nesastavljeno, moglo bi se samo naizgled pomisliti da je i za to moguće naći poveznice između pravopisnih izbora i normiranih pravogovornih ostvaraja: naime valja podsjetiti da se ono što se nalazi u istoj izgovornoj cjelini ne piše uvijek sastavljeno (usp. primjerice *kod kuće, do nogu*) a kad se i piše (npr. *uoči, uime, naizgled*), razlozi takvu ortografskome ostvaraju nisu uspostavljanje čvršće veze s izgovorom, nego oni leže u prijenosu značenja (i prelasku u drugu vrstu riječi). Pisanje futura I. jedina je tema unutar te pravopisne problematike za koju se može utvrditi da svoja pravila temelji na postavljenome odnosu ortografije prema ortoepiji: njegovo sastavljeno pisanje u srpskim pravopisnim propisima, te nesastavljeno u hrvatskima pokazuje da je srpska pravopisna norma i u tome primjeru povodljivija za izgovorom, nego što je to slučaj s hrvatskom.

Suodnos se ortoepije i ortografije u srpskoj i hrvatskoj ortografskoj normi može pratiti i na području interpunkcije, i to dvojako: (1) kako se pravopisne knjige određuju spram interpunkcijskoga tipa koji propisuju te (2) kakva su konkretna interpunkcijska rješenja i, ne manje zanimljivo, kako su formulirana pravopisna pravila. Polazeći naime od toga da može biti riječi o trima interpunkcijskim načelima – strukturnom, (logičko-) semantičkom i ritmo-melodijskom (usp. Badurina 1996 i Badurina 2005) – koja se u različitim omjerima i na različite načine ocrtavaju u ortografijama različitih jezika, valjat će propitati koliko su i po čemu i hrvatska i srpska interpunkcija semantičke (ili logičko-semantičke), a u čemu se pak priklanjaju ritmo-melodijskoj interpunkciji.¹⁹

¹⁹ Spomenimo naime da je hrvatska interpunkcija Broz-Boranićeva tipa (do 1960. godine) bila strukturna (tzv. gramatička). Srpska je *p r e d n o v o s a d s k a* interpunkcija (Belićeva) tzv. *s l o b o d n a*, upravo semantička (usp. Belić 1950: 79, 80–81; također i Belić 1923: 127 i d., iako u praktičnoj primjeni *s l o b o d n e* interpunkcije u prvome izdanju „Pravopisa srpskohrvatskog književnog jezika“ sam i neće biti dokraja dosljedan). „Pravopisom hrvatskosrpskoga književnog jezika“ (1960) i u hrvatsku je pravopisnu normu uvedena semantička (tzv. *s l o b o d n a*) interpunkcija. Semantičko je interpunkcijsko načelo – kao dominantno – i danas zadržano u hrvatskoj interpunkcijskoj normi jer iako se – načelno – hrvatska pravopisna norma vratila Broz-Boranićevim rješenjima (nakon neuspjela pokušaja 1971. kada je Babić-Finka-Mogušev „Hrvatski pravopis“ zabranjen i uništen i formalan je prekid *s n o v o - s a d s k o m* pravopisnom normom označio Anić-Silićev „Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika“ iz 1986, a nadasve bogata je pravopisna djelatnost započela u 90-im godinama 20. stoljeća), u odabrani se – *s e m a n t i č k i* – interpunkcijski tip ni 70-ih, ni 80-ih, ni 90-ih ipak (srećom!) nije diralo (usp. i Badurina 2005).

U novijoj²⁰ će se srpskoj interpunkcijskoj normi u prvome planu prepoznavati ritmo-melodijsko načelo. Pravopis Matice srpske u neposrednu vezu dovodi smisao iskaza/teksta i njegovih izgovornih vrijednosti: „Ako bi se delovi govora – reči i rečenice – izgovarali bez ikakvog odvajanja i razdeobe na smisaone i ritmičke jedinice, kazivanje bi bilo ne samo monotono i zamorno nego u mnogo slučajeva i nejasno, dvosmisleno. Smisaona raščlanjenost usmenog govora postiže se pre svega time što pojmovne reči imaju svoj leksički naglasak (akcenat), a jasnost rečenice osigurava se intonacijom i ritmom, tj. dikcijom [...]“ (Pešikan et al. 1994: 252). Interpunkcijska će norma međutim u nastavku biti dobro relativizirana, prvo pozivajući se na stilističke razloge – „u primeni interpunkcije katkad se namerno ide mimo norme (u blažoj ili izrazitijoj meri), u traženju stilističkih efekata ili načina da se pojača umetnički i ekspresivni utisak“ (Pešikan et al. 1994: 253) – a potom još i više, upravo eksplicirajući misao o **slobodnoj** interpunkciji: „I kad nisu u pitanju posebni stilistički postupci, ni u kakvoj normativnoj obradi interpunkcije ne mogu se predvideti i normirati svi slučajevi i svi postupci u primeni pravopisnih znakova. Zato znatan deo te primene ostaje da ga rešava sam pisac ili redaktor koji mu pomaže, po analogiji s normiranim slučajevima i s pravopisnim običajima, kao i na osnovu **slobodne ocene** koji će postupak biti u najboljem skladu sa sadržajem“ (Pešikan et al. 1994: 254; istakle L. B. i M. M.). „Pravopisni“ pak „priručnik“ u redakciji Radoja Simića još snažnije naglasak stavlja na uvjetovanost interpunkcije značajkama govora, u prvome redu stankom i

²⁰ Valja međutim podsjetiti na to da je dominantno, polazišno načelo Beličeve interpunkcije bilo upravo semantičko: ne samo da je, govoreći o dvjema mogućim interpunkcijama – *gramatičkoj* (njemačkoj) i *slobodnoj*, „koja se upravlja prema smislu teksta“ (francuska, engleska) – za slobodnu utvrdio da je „uzeta kao osnovica savremenog srpskog pravopisa“ (Belić 1950: 79) nego je i vrlo jasno izrekao u čemu je *sloboda* takve interpunkcije: „Osnovno je načelo stavljanja ili nestavljanja zapete: sve što je organski, jezički ne poredno povezano ne može se odvajati zapetom, a sve što nije takvo – odvaja se zapetom jer je ono po prirodi svojoj odvojeno. [...] Može se reći da sve što čini jedan pojam – ne odvaja se zapetom (tj. delovi izraza ili sintagme sintaksički povezani zavisnošću), a sve što čini dva ili više na porrednih pojmova koji se neposredno ne određuju, tj. ne određuju jedan drugi, – odvaja se zapetom“ (Belić 1950: 80).

Spomenimo, štoviše, da je na sličan način o srpskoj interpunkcijskoj praksi promišljao još Ljubomir Nedić: zapažajući tri vrste interpunkcije – njemačku, francusku ili englesku i mješovitu, složenu od prvih dviju – najproblematičnijom smatra mješovitu (kakva je srpska) zbog koje Srbi upotrebljavaju „više zapeta no i jedan drugi narod“ stavlajući ih „tamo gde bi ih stavljali Francuzi i tamo gde bi ih stavljali Nemci“. Zalaže se stoga da se napusti njemačka interpunkcija „jer nije u duhu našeg jezika i naše sintakse“ te da se pisanje zareza ustanovljava na temelju smisla iskaza. usp. Lj. Nedić 1894: 26–28.

intonacijom: „Interpunkcijom obeležavamo govorne pauze.“ (Simić 1998: 97), odnosno „Interpunkcijom nazivamo pismeno raščlanjivanje i uobličavanje sadržaja govora pomoću interpunkcijskih znakova; – govorni izraz raščlanjivanja i uobličavanja – jesu *pauze* i *intonacija*“ (Simić 1998: 99). Utoliko se u tom „Pravopisnom priručniku“ za interpunkciju i moglo utvrditi da je „u pismenom predstavljanju govora – rezultatski ekvivalentna pauzama i intonaciji u govoru. Bolje rečeno: *interpunkcijom se obeležavaju govorne pauze i intonacija*; pre svega pauze“ (Simić 1998: 99; isticanja autorova). Tek u d r u g o m k o r a - k u slijedi povezivanje (obavezne!) p a u z e s rečeničnom s t r u k t u r o m i z n a č e n j e m , pa se takva interpunkcija naziva l o g i č k o m : „Osnovi logičke interpunkcije čine obavezne govorne pauze na razmeđima obličkog i sadržajnog grupisanja reči“ (Simić 1998: 99). Situacija se dodatno usložnjava uvođenjem pojmova s t i l s k e interpunkcije (koja „za predmet ima emocionalno ili smisaono pauziranje koje nema obavezni karakter“; Simić 1998: 100) te, kao prijelaznog tipa, l o g i č k o - s t i l s k e interpunkcije (koja „obeležava oblički naznačene, a izgovorno neobavezne pauze: pisac teksta pomoću nje izražava sopstvene stavove o predmetu kazivanja“; Simić 1998: 101). Nakon svega slijedi i napomena kojom ne samo da su dodatno uzdrmani (labavi) kriteriji navedene podjele nego je piščeva s l o b o d a opet pretpostavljena interpunkcijskim pravilima koja tek trebaju uslijediti: „Nije uvek moguće razgraničiti ove vrste interpunkcije. U našem pravopisu one se kombinuju slobodno. Ipak, ta sloboda je veća u poetskom izrazu nego drugde. U školskoj praksi, naučnim i poslovnim tekstovima – p r e p o r u č l j i v o j e p o m o - g u ć s t v u držati se logičkih načela“ (Simić 1998: 101; istakle L. B. i M. M.).

Bitno je drukčija situacija s hrvatskom interpunkcijom koja je u hrvatskim pravopisnim knjigama najavljivana kao semantička ili logičko-semantička.²¹ Ne potirući pritom, dakako, veze s ni s rečeničnom/iskaznom strukturom ni s rečeničnom prozodijom (usp. Silić 1998; Silić 2003; Badurina 2005), zacijelo će biti zanimljivo utvrditi koliko je d e k l a r i r a n o inter-

²¹ Iako s dobrim razlozima u novijim hrvatskim pravopisnim priručnicima nema uvodnih rasprava o interpunkcijskome tipu (takva se naime obrazloženje ne bi trebala ni tražiti ni nalaziti u normativnim priručnicima koji, jednostavno, trebaju propisati kako valja pravilno pisati), ipak će se u pravopisnim pravilima pročitati i formulacije na temelju kojih se ipak može zaključivati o interpunkcijskome tipu, npr. od više načelne konstatacije „ispravno [je] razumijevanje napisanog najvažniji kriterij u pisanju“ (Babić/Finka/Moguš 2000: 94) do konkretnih pravopisnih pravila: „Zavisni dio koji se nalazi s desne strane glavnog dijela ne odvaja se zarezom kad je s njime u izravnoj značenjskoj vezi, tj. kad izlazi izravno iz konteksta u kojem se ostvaruje.“ (Anić/Silić 2001: 13); „Zavisni dio koji se nalazi s desne strane glavnog dijela odvaja se od njega zarezom kad s njime nije u izravnoj značenjskoj vezi, tj. kad ne izlazi izravno iz konteksta u kojem se ostvaruje.“ (Anić/Silić 2001: 15); „Posebno valja voditi računa o tome kad granica između zavisnog i glavnog dijela ima razlikovni karakter“ (Anić/Silić 2001: 18) i sl.

punkcijsko načelo prisutno i u formulacijama pravopisnih pravila i, konkretno, u pojedinim pravopisnim rješenjima. Primjerice, u Babić-Finka-Moguševu je „Hrvatskome pravopisu“ već uvodno uspostavljena jasna i neizravna veza između, s jedne strane, smisla govora i rečenične intonacije i tempa te, s druge strane, između intonacijskih značajki i interpunkcije, pa se tom činjenicom i opravdava metodološki postupak u kojem će se već samome početku sučeliti oba plana jezične realizacije, g o v o r i p i s m o : „Za misaono oblikovanje govora, za rastavljanje većih ili manjih govornih cjelina u govoru služe kraće ili dulje stanke, intonacija, jačina i rečenični tempo, a u pismu se to označuje razgodcima. Zbog različitosti naravi govorenoga i pisanoga jezika razgodci ne mogu u potpunosti biti jednakovrijednice govornim vrijednotama. Stoga u prikazivanju razgodaka polazimo u prvome redu od njihove uloge u pismu, a tek se usputno osvrćemo i na njihove govorne vrijednosti“ (Babić et al. 2000: 86). Teško bi međutim temeljnim – s e m a n t i č k i m – interpunkcijskim načelom bilo opravdati pravilo poput ovoga, također iz Babić-Finka-Moguševa „Hrvatskoga pravopisa“: „Kao naknadno dodani dio zarezom se m o ž e odvojiti i skup riječi ispred glavnih dijelova rečenice [...]“. Očigledno priklanjanje upravo ritmo-melodijskome načelu (kojim je jedino moguće o p r a v d a t i navedeno pravilo) neupitno d e s t a b i l i z i r a semantičku interpunkciju (i, posljedično, pisanu praksu), pa stoga i ne bi trebao odviše iznenađivati nastavak istoga pravopisnog pravila (koji svjedoči o nastojanju pravopisaca i da izađu na kraj s neodređenošću pravopisnog pravila i da ipak o g r a n i č e najavljenу s l o b o d u u pisanju interpunkcijskih znakova: „Takve dijelove n e v a l j a o d v a j a t i m e h a n i č k i, kako se uobičajilo u nekim publicističkim tekstovima [...]. Uopće, n e v a l j a p r e t j e r i v a t i pa zarezima odjeljivati svaku riječ i skupinu riječi koju možemo smatrati manje važnom za smisao rečenice, a time onda i naknadno dodanom“ (Babić et al. 2000: 104; istakle L. B. i M. M.). S obzirom na moguće kriterije u pisanju interpunkcijskih znakova – gramatički/strukturni, semantički/značenjski i intonacijski – sažetom se, a (pravopisno) obuhvatnom pokazuje definicija rečenice iz „Pravopisa hrvatskoga jezika“: „Rečenica je gramatički, značenjski i intonacijski cjelovita komunikacijska jedinica“ (Anić/Silić 2001: 12). U toj će postavci opravdanje naći pozivanje na intonacijske značajke iskaza u pojedinim interpunkcijskim pravilima, ali tek kao na pomoćni, drugorazredni kriterij, primjerice: „U takvim složenim rečenicama [kad se zavisni dio koji se nalazi s desne strane odvaja od njega zarezom, nap. L. B. i M. M.] glavni dio ostvaruje se silaznom intonacijom, što ga čini relativno završenom komunikacijskom jedinicom“ (Anić/Silić 2001: 16).

Zaključno o interpunkciji: semantičku interpunkciju nije nimalo lako propisati; njezina međuovisnost i s rečeničnom (i tekstnom) strukturom i s ritmo-melodijskim značajkama iskaza čini pravopisna poglavlja o pisanju interpunkcijskih znakova metodološki iznimno zahtjevnima. Potvrdila su to i hrvatska i srpska iskustva s pisanjem pravopisnih priručnika. (Spomenimo tek uzgred da bi se veća priklonjenost ritmo-melodijskome načelu posebice u novi-

joj srpskoj interpunkcijskoj normi mogla dovesti u vezu i s inače tješnjim odnosom s govorenom realizacijom koji se uspostavlja u srpskome pravopisu, naposljetku i s često isticanom maksimom *piši kao što govoriš*.)

Iako se obično o suvremenim pravopisnim normama hrvatskoga i srpskoga jezika zaključuje kako se one, budući da se obje deklariraju kao fonološke, tj. pretežito fonološke, i ne razlikuju mnogo – tek u nekim pravilima – ipak je, držimo, važno reći da je međusobni odnos ortografskih odabira i ortoepske stvarnosti, odnos na kojem uvelike počiva oblikovanje norme čitava jednoga jezičnog plana – ortografskoga – u hrvatskoj i srpskoj pravopisnoj praksi postavljen bitno različito. Veća je naime podudarnost između odabira ortografske slike i ortoepskih ostvaraja u srpskome nego u hrvatskome pravopisu. Zagledanjem u različitost odnosa ortografije prema ortoepiji u svakome ovdje razmatranom jeziku bjelodanom se pokazuje i različitost standardnojezičnih koncepcija: hrvatske, koja se nastoji osamostaliti od osnovice i koja svoje postojanje (i postojanost) vidi u posebnosti u odnosu na sustav osnovice te druge sustave (i standardne jezike), te srpske, koja se u svim svojim normama uvijek vraća osnovici (ili osnovicama) – a to znači i sustavu, dakako samo štokavskome – kako bi se na nju (na njih) ugledala i s njome (s njima) ostvarila što čvršću povezanost. Dijametralna, i korjenita, suprotnost tih dviju koncepcija i ne može rezultirati drugim doli razlikama koje, kad se povede računa o svemu onome o čemu se i u ovome radu raspravlja, svoju pojavnost doduše imaju na površini i u arbitrarnim pravilima, ali prave razloge svojega postojanja nalaze zapravo na teorijskim zasadama duboko i davno postavljenima, kako na jednoj tako i na drugoj strani.

Literatura

- Anić/Silić 1986: Anić, V./Silić, J. *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber/Školska knjiga.
- Anić/Silić 2001: Anić, V./Silić, J. *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber/Školska knjiga.
- Babić et al. 2000: Babić, S. et al. *Hrvatski pravopis*. V. prerađeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Badurina 1995: Badurina, L. Pravopis hrvatski – pravopis srpski. In: *Časopis za filološka istraživanja*. Rijeka: Fluminensia. Nr. 7/2. S. 59–69.
- Badurina 1996: Badurina, L. O interpunkcijskim načelima – s osobitim obzirom na hrvatsku interpunkciju. In: *Časopis za filološka istraživanja*. Rijeka: Fluminensia. Nr. 8/1–2. S. 257–264.
- Badurina 2005: Badurina, L. Hrvatska interpunkcija u drugoj polovici 20. stoljeća: od rečenice prema tekstu. In: *Časopis za filološka istraživanja*. Rijeka: Fluminensia. Nr. 17/2. S. 47–58.

- Badurina 2006: Badurina, L. Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću. In: Matica hrvatska (Hg.). *Zbornik Hrvatski jezik u XX. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska. S. 145–158.
- Barić et al. 1997: Barić, E. et al. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Belić 1923: Belić, A. *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- Belić 1950: Belić, A. *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*. Novo, dopunjeno i ispravljeno izdanje. Beograd: Prosveta.
- Kušar 1889: Kušar, M. *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (foničkom ili etimologijskom)*. Dubrovnik: naklada piščeva.
- Matešić 2006: Matešić, M. *Odnos ortoepije i ortografije u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Univ. Dissertation.
- Muljačić 1972: Muljačić, Ž. *Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Nedić 1894: Nedić, Lj. *O pravopisu i interpunkciji: predlog književno-umetničkoj zajednici podnesen 8. aprila 1894*. Beograd: Parna štamparija D. Dimitrijevića.
- Pešikan et al. 1994: Pešikan, M. et al. *Pravopis srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Silić 1998: Silić, J. Komunikativno ustrojstvo rečenice i interpunkcija. In: *Kolo. Časopis Matice hrvatske*. Zagreb. Nr. VII/3. S. 389–400.
- Silić 2003: Silić, J. Semantičko interpunkcijsko načelo i prozodija rečenice. In: *Govor. Časopis za fonetiku*. Zagreb. Nr. XX/1–2. S. 411–420.
- Simeon 1969: Simeon, R. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Simić 1998: Simić, R. (Hg.). *Pravopisni priručnik srpskoga književnog jezika*. Beograd: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika.
- Simić 1991: Simić, R. *Srpskohrvatski pravopis. Normativistička ispitivanja u ortografiji i ortoepiji*. Beograd: Naučna knjiga.

Lada Badurina (Rijeka) – Mihaela Matešić (Rijeka)

Orthoepie und orthographische Grundsätze (am Beispiel der kroatischen und serbischen orthographischen Norm)

In dieser Arbeit wird von einigen theoretisch-methodologischen Voraussetzungen ausgegangen: (1) Orthographische Fragen, somit auch orthographische Lösungen, lassen sich am besten im Verhältnis zur Orthoepie erkennen, (2) die orthoepische und orthographische Norm sind autonome Normen der Standardsprache, (3) die ortho-

graphische Norm lässt sich am natürlichsten und gänzlich umfassend einzig im Hinblick auf die orthoepische Norm betrachten, da es hier um die Normen geht, durch die zwei sprachliche Realisierungsebenen bestimmt werden, nämlich Sprechen und Schreiben sowie (4) aus der Relation zwischen der orthographischen und der orthoepischen Norm in jeder einzelnen Sprache – so auch im Kroatischen und Serbischen – kann man auf standardsprachliche Konzeptionen schließen.

Eine Analyse der Relation zwischen der orthographischen Auswahl und orthoepischen Realität in der kroatischen und serbischen Standardsprache zeigt, dass es betreffend das Verhältnis zwischen orthographischem Bild und orthoepischer Realisierung größere Übereinstimmung in der serbischen als in der kroatischen Rechtschreibung gibt. Dieses Ungleichgewicht hinsichtlich Orthographie und Orthoepie in diesen beiden Sprachen beruht auf der Unterschiedlichkeit der standardsprachlichen Konzeptionen: auf der einen Seite die kroatische Konzeption, die sich um ihre Selbstständigkeit in Bezug auf die Basis bemüht und ihre Existenz (und Resistenz) in ihrer Besonderheit bezüglich des Basissystems und anderer Systeme (sowie Standardsprachen) sieht und – auf der anderen Seite – die serbische Konzeption, die sich in allen ihren Normen stets auf die štokavische Basis beruft, diese als Vorbild nimmt und ihre feste Verbundenheit mit ihr betont.

Lada Badurina
Filozofski fakultet
Trg I. Klobučarića 1
51000 Rijeka
Hrvatska
Tel.: ++385 (0)51 315 232; 315 233; Fax: ++385 (0)51 315 228
privat: HR-51000 Rijeka, Bok 34
lbadurin@ffri.hr
www.ffri.hr

Mihaela Matešić
Filozofski fakultet
Trg I. Klobučarića 1
51000 Rijeka
Hrvatska
Tel.: ++385 (0)51 315 232; 315 233; Fax: ++385 (0)51 315 228
privat: HR-51000 Rijeka, D. Godine 1
mmatesic@ffri.hr
www.ffri.hr

Lada Badurina – Mihaela Matešić (Rijeka)

Usporedba koncepcija pravopisnih rječnika hrvatskoga, bosanskoga/bošnjačkoga i srpskoga jezika

Dvodijelnu su strukturu Hrvatskoga pravopisa Ivana Broza (Zagreb, 1892), prvoga u nizu pravopisnih priručnika kojima je izgrađivana novija hrvatska (fonološko-morfonološka) pravopisna norma, oblikovanu kao popis pravopisnih pravila i popis pravopisno zanimljivih riječi (na)slijedile sve hrvatske pravopisne knjige – i ne samo one: pravopisni priručnici i za srpski te bosanski/bošnjački jezik iste su takve strukture. Razmatranjem se upravo koncepcija pravopisnih rječnika otkriva, s jedne strane shvaćanje pojma pravopisne obilježnosti jezičnih jedinica, a s druge odabir i način primjene leksikografskih postupaka na temelju kojih će se izgraditi takav rječnik. Budući da na pravopisnome planu svoj odraz nalaze sve jezične norme, praktična će potreba sastavljanja pravopisnoga rječnika primorati pravopisce na zauzimanje stava i prema normativnim problemima na pojedinoj jezičnoj razini, ali i prema neriješenim pitanjima standardizacije pojedinoga jezika – usporedba će koncepcija pravopisnih rječnika hrvatskoga, bosanskoga/bošnjačkoga i srpskoga jezika tako pokazati da se svaki od spomenutih jezika susreće (u praksi) s drugačijim normativnim i standardizacijskim problemima.

Kada promišljamo o pravopisnoj koncepciji, u pravilu pravopisni jezični plan gledamo kroz prizmu strukturalizmom zacrtane razinske jezične strukture.¹ U tom smislu pravopise proglašavamo bilo pretežito fonološkima bilo izrazitije morfonološkima, ali i druga pravopisna poglavlja više ili manje dovodimo u vezu s korespondentnim gramatičkim područjima (morfoloģijom, tvorbom riječi, sintaksom i suprasintaksom), naposljetku i s leksičkom i semantičkom normom. Raščlamba na jezične razine odražava se i na poimanje opisa jezičnih normi, tako što se norme nazivaju prema pojedinoj jezičnoj razini na koju se odnose, a napokon i na kodifikaciju normi – tako što se svakome jezičnom priručniku nastoji omeđiti područje kompetencije i proglasiti ga *zaduženim* i *odgovornim* za koju jezičnu normu ili norme. Tako će naprimjer rječnik obuhvaćati primarno leksičku, odnosno leksičko-semantičku normu i shvaćat će se redovito kao priručnik za leksičku normu, premda se u suvremenim rječnicima mogu naći, u većoj ili manjoj mjeri, i odabrani morfološki, akcenatski, sintaktički (npr. kolokacije), stilistički i pragmatolingvistički podaci. Jednako tako,

¹ Ovdje odmah napominjemo da je u ovome radu terminološki izbor „plana“ za imenovanje područja pravopisne problematike i njegovih ingerencija učinjen upravo kako bi se jednoznačno uputilo na različitost „prirode“, *na jednoj strani*, fenomenā koji se nazivaju fonologijom, morfoloģijom, morfonologijom, sintaksom, leksikom i semantikom, izdvojenih kao plod najraširenije i u suvremenoj znanosti priznate raščlambe jezika na razine, te *na drugoj strani*, pravopisa, koji je, prema istim kriterijima prema kojima su one izdvajane, bilo teško podvesti pod pojam jezične razine, budući da se autonomnost njegove norme gradi na uspostavljanju odnosa prema normama svih jezičnih razina.

tradicijskomu je priručniku zvanom gramatika pripisivana kompetencija nad dvjema normama: morfološkom (bilo u užem bilo pak i u užem i u širem smislu) i sintaktičkom, međutim zagledaju li se novije gramatičke knjige, primjetno je da se u njih redovito uključuje i jezična fonologija (koja se kao funkcionalna fonetika 30-ih godina 20. stoljeća emancipirala od g o v o r n e fonetike). Nadalje između fonologije i morfologije pozicionirana je morfonologija, kao međurazina koja obuhvaća fonemske alternacije u sastavu morfema. Nerijetko se iz morfologije izdvaja i tvorba riječi kao zasebna disciplina (potom i kao zasebna ili morfologiji priključena gramatička cjelina) koja uspostavlja relacije i s leksikologijom. Kad je riječ o hrvatskome jeziku, na početku 21. stoljeća pojavila se gramatika izrazitije zainteresirana i za jezičnu uporabu (i to za govoreni i za pisani plan), a na tragu toga je gramatičkom opisu/propisu priključena i gramatika funkcionalnih stilova – riječ je o Gramatici hrvatskoga jezika, autora J. Silića i I. Pranjkovića (Zagreb, 2005 – o tome usp. i Badurina 2006b).²

Nakana nam je ovdje pokazati da se na pravopisni plan može motriti kao na stjecište svih jezičnih razina. Naime pravopisna norma nužno mora uzeti u obzir norme svake pojedine jezične razine. To dakako ne znači da je pravopisna norma zbirka odabranih, (pravopisno) relevantnih elemenata pojedinih jezičnih normi, a niti samo propis i objašnjenje načina njihova prijenosa u pisani lik/medij (plan realizacije). Pravopisnoj se normi upravo ne može odreći njezina samostalnost, potvrđena u specifičnoj strukturiranosti pravopisne norme kao složene, međutim ne eklektički sabrane i svakako ne s težnjom da pravopisni priručnik zamijeni ostale jezične priručnike³, već, naprotiv, svjesnim/intencionalnim odabirom elemenata/pojedinosti iz svake jezične norme te uklopljenih u novi, pravopisni kontekst. Pitanje koje se pritom nužno ponavlja i kojime se o v j e r a v a pravopisna relevantnost u pravopisnom normom (i knjigom/priručnikom) uspostavljenih pravila jest pripada li promatrani problem pravopisu ili pak nadilazi granice pravopisne mjerodavnosti (o pitanjima pravopisne kompetencije usp. Silić 2002).

² Spomenimo, postoje – doduše rijetka – iskustva s inkorporiranjem pragmatolingvističkih spoznaja u lingvističke opise/propise. Kad je riječ o gramatikama, svakako valja spomenuti Gramatiku srpskohrvatskog jezika za strance Pavice Mrazović i Zore Vukadinović (usp. Mrazović/Vukadinović 1990).

³ Iako dakle postoji navika u poimanju jezičnoga priručnika kao knjige u kojoj je opisana i propisana određena jezična norma, kao što je već spomenuto, u konkretnim će normativnim knjigama metodološki više ili manje utemeljeno dolaziti do i n t e r f e r e n c i j a normativnih i n g e r e n c i j a. I pravopisna je knjiga dakako jezični priručnik – ne po tome što bi se u njemu popisivale, opisivale i propisivale jezične norme, jer se u njemu to doista i ne treba i ne smije činiti, već po tome što se njime propisuju samo pravila kako se norme nekoga jezika prenose u pisani medij.

U razmatranju pravopisne metodologije (ili metodologije pravopisnog normiranja i/ili metodologije izrade pravopisnih knjiga) moguće je izdvojiti tri aspekta:

1. **opseg pravopisne relevantnosti** (koji pojedinačni problemi pripadaju pravopisu, a koji ne, odnosno koji se prepoznaju kao pravopisni, a koji ne);
2. **struktura pravopisne knjige** (kojim će se pravopisnim problemima posvetiti poglavlja, a koji će se navoditi samo u pravopisnome rječniku te jesu li pravopisu potrebni dodaci i koji sve, i sl.);
3. **oblikovanje pojedinih pravopisnih pravila** (kako učinkovito oblikovati pravilo – pravopisna se metodologija tu suočava s problemom kako ispravno pretpostaviti korisnikovo lingvističko predznanje, i na jednostavan način korisniku objasniti pravopisno pravilo, te mu i pomoći da ga „nauči“ tj. memorira; u vezi je s time i iznimno složeno pitanje pravopisnoga metajezika).

Dakako, spomenuta se tri aspekta pravopisne metodologije međusobno prožimaju i nisu potpuno odvojiva (kao što su dobrim dijelom neodvojive metodologija pravopisnog normiranja i metodologija izrade pravopisnih knjiga), no za potrebe ove analize oni su razloženi kako bi se i na taj način upozorilo na kompleksnost teorijsko-metodološkog pristupa pravopisnom normiranju.

Temeljna d v o d i j e l n o s t pravopisnih knjiga – koja pretpostavlja supostojanje pravopisnih pravila i pravopisnoga rječnika – najavljena je prvom hrvatskom pravopisnom knjigom, Hrvatskim pravopisom Ivana Broza (Zagreb 1892).⁴ Štoviše, utemeljeno ćemo ustvrditi da će ista struktura pravopisnog priručnika kasnije biti prihvaćana i u srpskim, i u bosanskim/bošnjačkim, i u crnogorskim pravopisnim knjigama.

Kad je riječ o metodologiji pravopisnoga normiranja, izdvojit ćemo kao zasebnu cjelinu pitanje metodologije sastavljanja pravopisnoga rječnika! Duboko ukorijenjene probleme pokušat ćemo pritom iščitati iz korpusa pravopisnih rječnika triju jezika (u razmatranje uzimamo Pravopis bosanskoga jezika Senahida Halilovića, Hrvatski pravopis Stjepana Babića, Božidara Finke i Mi-

⁴ Ne načinjemo ovdje pitanje kronološkog prvenstva u hrvatskoj pravopisnoj normativistici – ona je bogata i ne započinje dakako s pravopisom Ivana Broza. Pa ipak, više je razloga – zbog kojih se upravo Brozov priručnik smatra prvim u nizu pravopisnih priručnika kojima je izgrađivana novija fonološko-morfonološka pravopisna norma: taj je pravopisni priručnik postao temelj na kojem je građen kontinuitet hrvatske suvremene pravopisne norme kako u metodološkom tako i u strukturnom smislu.

lana Moguš, Pravopis hrvatskoga jezika Vladimira Anića i Josipa Silića te Pravopis srpskoga jezika Mitra Pešikana, Jovana Jerkovića i Mate Pižurice⁵).

Činjenica da se pravopisni rječnici redovito javljaju kao sastavni, štoviše i najviše upotrebljavani dijelovi pravopisnih knjiga svakako ima i svoje praktične (pragmatične) razloge:

- (a) pravopisni će rječnik omogućiti brz i pouzdan odgovor na konkretnu pravopisnu (leksičku) nedoumicu;
- (b) pravopisni će se rječnik prepoznati i kao u t o č i š t e za mnoge pravopisne s l u č a j e v e koji ostaju neobuhvaćeni pravopisnim pravilima;
- (c) pravopisni će rječnik ujedno biti svojevrsna dopuna (ili čak supstitut, p a r s p r o t o t o) pravopisu – u njemu će biti sadržano (gotovo) sve što i u pravopisnim pravilima, ali neopterećeno *utegom* lingvističkog (pravopisnog) metajezika, pa utoliko i primjerenije i dostupnije korisnicima „izvan struke“.

Iako su navedeni pragmatični razlozi otpočetak bili dobro intuirani u pravopisnim knjigama – i stoga su im rječničke cjeline redovito i dodavane – činjenica je da su se u konkretnim slučajevima sastavljanja pravopisnih rječnika pojavljivali i neki problemi koji su rješavani na različite načine. Vođene tom mislju načiniti ćemo usporedbu spomenutih pravopisa, upravo njihovih pravopisnih rječnika i to s dvaju gledišta: s obzirom na inventar jedinica te s obzirom na njihovu pravopisnorječničku obradu.

Različitost pristupa najavit ćemo prikazom dviju hrvatskih (dijelom različitih) metodologija u izradi pravopisnih rječnika (naime i više no stoljeće duga hrvatska tradicija izrade pravopisnih priručnika rezultirala je stanovitim metodološkim divergencijama koje će nam se ovdje pokazati zanimljivima i poticajnim za najavljenju usporedbu), sve kako bismo potom razmotrile stanje i u bosanskom/bošnjačkom i u srpskom pravopisnom rječniku.

Jedno od najvažnijih, načelnih pitanja s kojim će se svaki pravopisac morati ozbiljno suočiti jest hoće li u pravopisni rječnik unositi isključivo standardnojezične lekseme ili, drugim riječima, je li pravopis dužan pomoći i kad/ako svjesno ili nesvjesno rabimo nestandardnojezične i/ili supstandardne lekseme. Iz te se situacije generira još jedno sasvim praktično pitanje: ako u pravopisni rječnik ulaze (i) nestandardnojezične riječi, valja utvrditi koje i koliko njih te u kojem će se odnosu taj „ustupak“ naći spram temeljnog načela pri sastavljanju posebnog tipa rječnika – načela pravopisne obilježenosti i sl. Na-

⁵ Razlog zbog kojega u obzir uzimamo dva hrvatska pravopisna naslova opravdavamo (novijom) hrvatskom pravopisnom situacijom, odnosno supostojanjem dvaju dijelom različitih pristupa pravopisnom normiranju.

vedimo odmah neke primjere hrvatskih pravopisnih metodoloških dvojbi! Po načelu bi se pravopisne obilježnosti u hrvatskome pravopisnom rječniku trebale naći i ove statusno supstandardne/nestandardne riječi: *ćef, ćilibar, ćuprija, đul, pomjeriti, saobraćajac, skeledžija, uputstvo* i sl. Naprotiv, njihovi hrvatski standardnojezični „parnjaci“ jednostavno nisu pravopisno zanimljivi: *volja, jantar, most, ruža, pomaknuti, prometnik, skelar, uputa*. Slična je situacija i s nekim (pravopisno obilježenim) internacionalizmima i njihovim pravopisno nezanimljivim hrvatskim zamjenama: *biblioteka – knjižnica, dijafragma – ošit, destinacija – odredište, eksperiment – pokus, eksport – izvoz, eksterni – vanjski* itd. Uz te će se probleme nažalost vezati i česte poteškoće u pravilnom i prihvatljivom služenju pravopisnim knjigama, napose njihovim rječničkim sastavnicama.⁶

Ostavljajući zasad postrani zanimljivo pitanje na koji će način i u kojoj mjeri navedene poteškoće osjetiti i bosanski/bošnjački i srpski pravopisci, odnosno što će sve postati dijelom bosanskog/bošnjačkog i srpskog pravopisnorječničkog i n v e n t a r a – a sve da bismo se toj temi poslije vratili – usmjeravamo se drugom najavljenom gledištu: načinu na koji su i n v e n t a r i z i r a n e j e d i n i c e rječnički obrađene/opisane.

Jedan je od temeljnih problema obrade u pravopisnim rječnicima opisivanje onih leksema koje ćemo nazivati p r a v o p i s n i m m i n i m a l n i m p a r o v i m a ⁷ (Matešić 2006). Riječ je o semantičkim podacima uz

⁶ Znajući za sklonosti korisnika hrvatskih pravopisnih knjiga – odnjegovane, dakako, na iskustvima služenja pravopisnim rječnicima koji su htjeli (ili, u nekim vremenima, i trebali) preuzimati ulogu koja im nikako nije namijenjena: ulogu normativnog rječnika hrvatskog jezika i/ili jezičnog savjetnika – postavlja se pitanje kako izbjeći brzoplete i svakako neprihvatljive zaključke poput ovoga: hrvatski se kaže samo *saobraćajac* jer *prometnika* nema u pravopisu!?! (Slični se metodološki problemi javljaju, doduše, i kod sinonimnih standardnojezičnih izraza od kojih svi članovi niza nisu pravopisno obilježeni!) Razumno rješenje da na koncepciju pravopisnog rječnika – pa onda i način služenja njime – valja upozoriti (i) u predgovoru ne mora uvijek biti praktično: znamo, nažalost, da kod korisnika naših normativnih priručnika baš i ne postoje navike čitanja predgovora!

⁷ Pravopisni minimalni par čine one strukture koje svoju razlikovnost postižu na ortografskome planu, a ne i na ortoepskome. U tom smislu ortografski su minimalni parovi npr. *Rijeka* (grad) i *rijeka* (opća imenica), *Ravna Gora* (mjesto) i *Ravna gora* (gora), *vidjet će te* i *vidjet ćete*, koji ne mogu ostvarivati pravopisom iskazanu razlikovnost i na pravogovornome planu. Pravopisni su minimalni parovi i one riječi koje svoju ortoepsku razlikovnost ostvaruju fakultativno, poput: *uzšetati se* i *ušetati se*, *uzzidati* i *uzidati*. Nadalje pravopisni se minimalni parovi mogu promatrati i na interpunkcijskom planu: rečenice kao npr. *On dolazi.* i *On dolazi?* razlikuju se značenjem, i rečeničnom intonacijom. Držimo da je termin *pravopisni minimalni par* potreban upravo da bi se pokazao odnos pravopisnoga plana prema pravogovornome i kako bi se objasnila težnja k pravopisnoj razlikovnosti, kao i da bi se razmotrili mogući povratni utjecaji

primjere poput: *kopačica* – *kopaćica*, *spavačica* – *spavaćica*. Naime u hrvatskim se pravopisima tradicionalno obrađuje razlikovanje nekih parova fonema, što je potaknuto sociolingvističkim stanjem koje pokazuje da se u znatnog (ili čak i pretežitog) broja govornika hrvatskoga (standardnog) jezika oni izgovorno poistovjećuju, a ortografskom je normom upravo propisano provođenje toga razlikovanja, što te foneme čini pravopisno zanimljivima. Dva su načina kako pritom postupaju aktualni hrvatski pravopisi: Babićev, Finkin i Mogušev Hrvatski pravopis donosi u takvim slučajevima značenjsku preobliku, npr.: „**kopačica** (žena koja kopa)“, „**kopaćica** (zamjena pridjevu kopaći, npr. motika kopačica)“; dok se u Anićevoj i Silićevoj Pravopisu hrvatskoga jezika zbog metodološke dosljednosti izbjegavaju izravne uputnice na semantiku i autori se odlučuju za indikaciju na semantičku razinu dajući uporabna/komu-nikacijska⁸ oprimjerenja uz takve parove – „*kopačica*: Ose *kopačice* kopaju duboke hodnike u pijesku“, „*kopaćica*: To je motika *kopaćica*“.

Homografi su u Babić–Finka–Moguševu pravopisu katkad razrješavani, npr. „*pače*, -*eta*, N mn. pačići, *zb.* pačad“, „*pače* (pril.)“, dok u Aniće–Silićevoj nisu (tj. konkretno, u ovome primjeru postoji samo jedna pravopisna natuknica *pače* bez navođenja ijednog od značenja) jer homografi ne podrazumijevaju pravopisnu razlikovnost. Pravopisnorječnička obrada u Babić–Finka–Mogušu upravo spomenutoga primjera vodi nas i do sljedećega problema – a to je pitanje navođenja ili nenavođenja morfoloških podataka o natuknicama: daje se nastavak za G jd., oblik za N mn., oblik zbirne imenice, podatak o vrsti riječi. Konkretno, u navedenom primjeru pravopisnu opravdanost za navođenje imali bi samo oni oblici u kojima se pojavljuje *pravopisno* zanimljiv problem (oblici *pačići* i *pačad* zbog pravopisne distribucije č i ć). Nadalje BFM donosi i takva objašnjenja u kojima izrijekom supostavlja primjere koji nisu pravopisni minimalni parovi⁹, npr.: „*deva* (pustinjska životinja s jednom ili dvije grbe), *drugo je djeva*“, „*djeva* hip. od djevojka (*djevica*), *drugo je djeva*“. Aniće/Silić uopće i ne donosi primjer *deva*, jer on nije pravopisno zanimljiv – pravopisnome priručniku nije naime namjena upozoravati korisnika na to u kojim je rije-

pravopisa na pravogovor. Uz to, leksički su pravopisni minimalni parovi, pokazat će se to i u ovome radu, važan element u metodologiji izrade pravopisnoga rječnika.

⁸ Važnim se ovdje čini istaknuti upravo komunikacijsku ulogu konteksta, u kojemu se fonemi (koji čine opreku unutar pravopisnih minimalnih parova) javljaju. Naime izostanak ortoepske opreke među takvim fonemima neće narušavati komunikaciju jer ona snažno ovisi o kontekstu. U temelju je metodologije primijenjene u Aniće–Silićevoj pravopisnoj knjizi pozivanje/podsjećanje na komunikacijski kontekst!

⁹ Pravopisne smo minimalne parove, podsjetimo, definirali s obzirom na pravogovorni plan, tj. nerazlikovanje na pravogovornome planu, a razlikovanje na pravopisnome planu, dok je u sljedećim primjerima riječ o razlikovanju na obama planovima (dakako, unutar istoga jezika!).

čima (bilo etimološki bilo analogno tj. hiperkorektno) zastupljena kontinuantu starojezičnoga glasa jata, a gdje je nema, već je njegov zadatak samo to da propiše kako se piše, s *ije* ili *je*, ono što se ortoepski ostvaruje kao [jē]¹⁰, odnosno [je]. Ktome, po svoj će prilici najjači, upravo metodološki razlog zbog kojega *deva* neće ulaziti u ortografski minimalni par s *djeva* te zašto je i ne treba uvrstiti u hrvatski pravopisni rječnik biti taj što ekavski ostvaraj kontinuantu jata jednostavno ne dolazi u obzir u hrvatskome standardnom jeziku!

Nadalje, u navođenju nepravopisno motiviranih podataka pri obradi pravopisne natuknice osobito su zanimljivi oni, zastupljeni u Babić–Finka–Moguša, koji pravopisnome rječniku dodaju dimenziju jezičnoga i stilističkog savjetništva, npr. neki su primjeri obilježeni asteriskom i znakom upućivanja za koje se u toj pravopisnoj knjizi daju objašnjenja da „Uz stilski obilježene riječi, ne baš prijeko potrebne tuđice ili manje preporučljive riječi koje po navedenim pravilima ulaze u pravopisni rječnik, dolazi znak >, a iza njega stilski neutralna riječ, domaća zamjena ili normativno preporučljivija riječ ili oblik. Ako je stilska obilježenost veća, tada ispred prve dolazi još i zvjezdica.“¹¹ Tako se primjerice upućuje: „**džak* > vreća“; „**parče*, -eta > komad(ić)“; „**pirinač*, -nča > riža“; „**preimućstvo* > premoć, prednost“; „**sto* > stol (*dio pokućstva*)“; „**ubijediti* > uvjeriti“; „**ubistvo* > ubojstvo, umorstvo“; „**vozovođa* > vlakovoda“, itd. Zanimljivo je da se u Aniće–Silića od svih navedenih primjera pojavljuje samo prvi, *džak*, a neuvršćavanje ostalih nije posljedica manjega opsega pravopisnoga rječnika,¹² nego upravo odnosa prema inventaru rječničkoga korpusa na način da se u nj uvrštavaju samo oni pravopisno zanimljivi primjeri koji pripadaju hrvatskome standardnom jeziku, neovisno o njihovoj (funkcionalno)stilističkoj ili drugoj obojenosti (Anić/Silić 2001: 217). Prema tome na-

¹⁰ Ne otvaramo ovdje složeno pitanje ortoepškoga *ostvaraja* (kao diftonga ili dvofonemskoga slijeda) ni *st* *a* *t* *u* *s* *a* (fonem ili morfonem) spomenute jezične jedinice, o čemu postoje sukobljena stajališta u suvremenoj kroatistici.

¹¹ Vidjeti u poglavlju Napomene ovome rječniku (Babić et al. 1996: 148–149). Ipak, valja spomenuti da takav tip jezičnoga savjetništva u hrvatskim pravopisnim rječnicima nije novum iz 90-ih godina prošloga stoljeća: takav su postupak aktualni hrvatski pravopisci nasljedovali još iz Brozova Hrvatskoga pravopisa, u kojemu stoji: „Što je obilježeno zvjezdicom *, nek se ne upotrebljava u književnom govoru“ (usp. Broz 1893: 72); pomoći je u leksičkom odabiru naročito bio sklon Babić–Finka–Mogušev Hrvatski pravopis iz 1971, tzv. londonac (znajući da je nastao kao reakcija na jezični unitarizam propagiran Pravopisom hrvatskosrpskoga književnoga jezika iz 1960, tzv. novosadskim pravopisom, to zacijelo i ne bi trebalo čuditi!). Danas, čak i ako ne nalazimo stručnih opravdanja za takav metodološki postupak, možemo ga razumjeti kao *uteg* tradicionalizma (i/ili konzervativizma) koji se, očito je, ne vezuje samo uz pravopisnu normu nego i uz način njezina opisa/propisa!

¹² Naime Babić–Finka–Mogušev pravopis ima oko 34.600 pravopisno-rječničkih natuknica, a Aniće–Silićev oko 56.000.

čelu leksem se *džak* pojavljuje unutar korpusa hrvatskoga (standardnog) jezika (kao stilem, regionalizam, turcizam), a ostale su izvan njega.

Bit će zanimljivo promotriti kako su takvi problemi obrade natuknica riješeni u rječničkome dijelu Pravopisa srpskoga jezika Matice srpske (Pešikan et al. 1994), ponajviše zato što se standardnojezična norma srpskoga jezika tipološki razlikuje od standardnojezične norme hrvatskoga jezika. Naime srpski se pravopis odlučuje za naporedno navođenje i ekavskih i ijekavskih varijanata u rječniku zbog inkluzivnoga karaktera norme srpskoga standarda koja jednako prihvata obje varijante srpskoga standarda. Tako npr. uz natuknice „*ded*“, „*prelep*“ stoji oznaka „(ek.)“, a uz natuknice „*djed*“, „*prelijep*“ oznaka „(ijek.)“. O statusu varijante u jeziku (a ne i u pravopisu!) takvih primjera govori i izostanak oznake upućivanja kod takvih natuknica s jedne na drugu,¹³ čime govornik svake od varijanata može provjeriti kakav je pravopisni lik riječi koja mu je jezično već poznata, tj. pravopisni rječnik ne poučava ijekavce tome da je u srpskome jeziku moguća i ekavska varijanta pojedinog leksema, već ih samo informira o tome piše li se tražena riječ s *ije* ili *je*, kao što niti ekavce neće upozoravati na to je li grafemom *e* u pojedinoj riječi predstavljen fonem /e/ ili je njime predstavljena kontinuanta starojezičnoga glasa *jata* u srpskome jeziku. Nadalje uz morfonološku pojave kraćenja kontinuantu ijekavskoga *jata* kao /e/, zbog koje je dobiven isti rezultat kao i pri kraćenju kontinuantu ekavskoga *jata*, navodi se ovakva opaska, npr.: „*prezir* (ek. i ijek.), t. 68b(1)“. Sve to govori o supostojanju dvaju leksičko-pravopisnih korpusa/potkorpusa unutar pravopisnoga rječnika – ekavskoga i ijekavskoga. I ne samo to: budući da su ijekavski oblici pravopisno obilježeni već samim ijekavskim ostvarajem kontinuantu *jata*, upravo zbog cjelovitosti prikaza obaju varijantnih korpusa/potkorpusa u pravopisni su rječnik morale ući i one riječi koje svojom fonološkom strukturom i nisu pravopisno zanimljive, npr. *cvet*, *svet*.

Priručnik koji nam je poslužio za uvid u pravopisni rječnik bosansko-ga/bošnjačkoga jezika pripada, doduše, tipu školskoga pravopisnog priručnika,

¹³ Pritom napominjemo da se organiziranjem nekih natuknica na sljedeći način, npr.: „*denuti* (ek.), *djenuti* (ijek.) – d(j)enem; d(j)enuh-d(j)enu i d(j)edoh-d(j)ede; d(j)enuo-d(j)enula, pored deo-dela (ek.), dio i djeo, djela (ijek.); d(j)enut i d(j)even (i det, djet); tako i u slož. glagolima, npr. *nad(j)enuti*, *nad(j)enem*; u istom zn. i *desti* (v.), *djesti*, *deti*, *djeti*, *nad(j)esti* itd. (stariji, ali još živi oblici)“ te „*djenuti*, v. pod *denuti*“ ne namjerava zapravo sugerirati upućivanje s jedne na drugu varijantu u normativnom smislu, već se, iščitava se to iz uvida u cjelinu rječnika, samo nastoji smanjiti opterećenost rječničkoga inventara ponavljanjem rječničkih članaka opsežnih zbog obilja morfoloških oblika, koji se, uzgred rečeno, ovdje navode, dakako, zbog pravopisnih razloga. (Ne možemo međutim utvrditi da je takav pristup dosljedno proveden: ima i rječničkih natuknica koje se udvajaju po načelu ijekavska ~ ekavska, v. npr. *umeti* i *umjeti*; usp. Pešikan et al. 1994: 483.)

no budući da ga potpisuje isti autor kao i Pravopis bosanskoga jezika,¹⁴ smatrat ćemo ga dovoljnim za ogledna razmatranja najavljena ovim radom. Odmah je zamjetno da se u tome rječniku uz svaku natuknicu upućuje na paragraf s pravopisnim pravilom/pravilima kojim/kojima je obuhvaćena pojedina natuknica. Kad je riječ o rječničkim uputnicama na pravopisna pravila, valja napomenuti da ostali pravopisi postupaju u tome smislu različito: u Babić–Finka–Moguševu se takve uputnice na rabe, u Anić–Silićevu navode se samo za neke kategorije pravopisnih problema (vezane za provođenje fonološkoga i morfonološkog načela te morfonoloških alternacija jata), dok se u Pravopisu srpskoga jezika takve uputnice daju uz veliku većinu natuknica.

Dok se jezičnosavjetnička obilježja u Babić–Finka–Moguševu pravopisnome rječniku mogu objasniti posebnom situacijom u kojoj se našao hrvatski standardni jezik kada više nije bilo političkih/ideoloških pritisaka da se njegove norme ujednačavaju s normama srpskoga standardnog jezika, zanimljivo je provjeriti kakav je postupak primijenjen u pravopisu bosanskoga/bošnjačkoga standardnoga jezika, koji je tek potkraj 20. stoljeća došao u priliku glasno se izjasniti o svojim normativnim vlastitostima, odnosno pokušati provesti unutarnji odabir među normativnim pravilima te ih kodificirati. Tako su primjerice u bosanskome/bošnjačkome standardnom jeziku pravopisno normirani primjeri s tzv. sekundarnim (tj. neetimološkim) /h/: *lahko*, *mahrāma*, *mehkoća*, *mehlem*, *sahat-kula*, *hastal*, *hrđa*, a oni se objašnjavaju i na njih se sustavno upozorava u pravopisnim pravilima, dok se u rječniku ne ponavljaju savjetnički podaci, tj. nema natuknica bez takva /h/ s kojih bi se upućivalo na primjere u kojima se ono piše (i izgovara). (Spomenimo, rječnik u Babić–Finka–Moguševu pravopisu, nasuprot, postupa upravo tako da s primjera koji nije u skladu s normom suvremenoga hrvatskog standardnog jezika upućuje na normativno prihvatljiv, npr.: „**lahko* > *lako*“, „**mahrāma* > *marama*“ i sl.) Nadalje pravopisna je norma bosanskoga/bošnjačkoga jezika – očekivano više nego srpska, a pogotovo više nego hrvatska – zainteresirana osobito za dio leksika primljena iz turskog jezika – i to ne samo općega leksika, nego i za standardni jezik jednako tako važnoga (zbog svoje zastupljenosti i frekventnosti) onomastičkog korpusa (imena su uključena u pravopisni rječnik¹⁵).

¹⁴ Pravopis bosanskoga jezika Senahida Halilovića izdan je 1996. godine (Preporod, Sarajevo), a njegov Pravopis bosanskoga jezika: priručnik za škole izdan je 1999. godine (Dom štampe, Zenica).

¹⁵ Uopće, od razmatranih je pravopisnih rječnika samo Anić–Silićev donio poseban rječnički dodatak s onomastičkim primjerima – objašnjivo je to i inače evidentnim nastojanjem za metodološkom dosljednošću u Anić–Silića zbog koje je nejezične probleme (a pisanje velikoga ili malog početnog slova upravo je možda i najizrazitiji sustavni nejezični problem koji zbog svoje pravopisne važnosti ipak mora biti evidentiran u pravopisu!) primjerenije razmotriti odvojeno od onih jezičnih (a opći se pravopisni rječnik nastoji baviti samo njima).

Kao moguća nam se zaključna misao nameće spoznaja da se i u pravopisnim rječnicima zrcale i presijecaju složeni odnosi već zamijećeni među područjima kompetencija, stoga i ingerencijama pojedinih standardnojezičnih normi. Zbog toga se sastavljači takva leksikografskog popisa suočavaju s ozbiljnim metodološkim problemima i u smislu odabira inventara natuknica i u smislu njihove leksikografske obrade. Najsloženiji se problemi, smatramo, pritom pojavljuju u hrvatskome jeziku jer je hrvatska leksička norma znatno restriktivnija nego bosanska/bošnjačka i srpska. To je osobito vidljivo u primljenim dijelovima leksičkoga korpusa pri čemu se hrvatska leksička norma (i zbog njezinih tradicionalnih sklonosti k aktiviranju domaćega jezičnog materijala u zamjenu za strani) mora i u pravopisu odrediti spram takvih korpusa: odlukom da će iskoračiti iz svoje primarno (i jedino?) pravopisne mjerodavnosti u jezičnosavjetničku (kao što je zamijećeno u Babić–Finka–Moguševu pravopisnom rječniku) ili pak da će natuknice ulaziti u pravopisnorječnički korpus prema dvama temeljnim kriterijima – ako su dijelom leksika hrvatskoga standardnoga jezika (bilo kojega njegova funkcionalnog stila) te ako su istodobno pravopisno (i samo pravopisno) zanimljive (što je najdosljednije provedeno u Anić–Silićevu pravopisnom rječniku). Takva delikatna pitanja koja će morati rješavati sastavljači hrvatskih pravopisnih rječnika dobrim će dijelom mimoići autore pravopisnih rječnika bosanskoga/bošnjačkoga i srpskoga jezika. Ipak, zbog posebne će normativne situacije u kojoj se nalazi bosanski/bošnjački jezik od trenutka osamostaljivanja države u kojoj on ima status jednoga od službenih jezika bosanski/bošnjački standardolozi nastojati zauzeti čvrsta normativna gledišta i donijeti odluke o odabiru konkretnih jezičnih, pa i pravopisnih rješenja. Pravopisni pak rječnik namijenjen cjelini srpskoga (standardnoga) jezika (tj. svim njegovim varijantama) pokazuje da će za nj valjati razviti poseban metodološki pristup leksikografskoj problematici jer se jezično stanje u kojem se njeguje ravnopravnost srpskih jezičnih varijanata mora u pravopisnim rječnicima (pa i u pravopisu kao cjelini) odraziti kao *jedinstvo različitosti*, tj. kao supostojanje ravnopravnih potkorpusa, svakog sa svojim sistemskim (jezičnim) pravilima za koje mora vrijediti isti pravopis.

Literatura

- Anić/Silić 2001: Anić, V.; Silić, J. *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber – Školska knjiga.
- Babić et al. 1971: Babić, S. et al. *Hrvatski pravopis*. Pretisak. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić et al. 1996: Babić, S. et al. *Hrvatski pravopis*. IV. izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

- Badurina 2006a: Badurina, L. Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću. In: Zbornik Hrvatski jezik u XX. stoljeću. Zagreb: Matica hrvatska. S. 145–158.
- Badurina 2006b: Badurina, L. O gramatici s razlogom. In: Silić, J.; Pranjković, I. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga. Dazu auch in: Novi Kamov. Nr. 6/19(2). S. 87–93.
- Broz 1892: Broz, I. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- Broz 1893: Broz, I. *Hrvatski pravopis*. Drugo izdanje. Zagreb: Troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- Halilović 1999: Halilović, S. *Pravopis bosanskoga jezika: Priručnik za škole*. Zenica: Dom štampe.
- Matešić 2006: Matešić, M. *Odnos ortoepije i ortografije u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Univ. Dissertation.
- Mrazović/Vukadinović 1990: Mrazović, P.; Vukadinović, Z. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
- Pešikan et al. 1994: Pešikan, M. et al. *Pravopis srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Pravopis 1960: *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* (izradila Pravopisna komisija). Zagreb – Novi Sad: Matica hrvatska – Matica srpska.
- Pranjković/Silić 2005: Silić, J.; Pranjković, I. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Silić 2002: Silić, J. Dvije-tri načelne o kompetencijama pravopisa In: *Dometi*. Rijeka, Nr. 1–4. S. 47–51.

Lada Badurina – Mihaela Matešić (Rijeka)

Spelling dictionaries of Croatian, Bosnian and Serbian languages: a structural comparison

Ivan Broz's Hrvatski pravopis [Croatian Orthography] (Zagreb, 1892), the first in a series of spelling dictionaries that created the modern Croatian (phonological-morphonological) orthographic norm, consists of two parts: a list of spelling rules and a list of orthographically interesting words. This two-part structure has been emulated not only by all Croatian spelling dictionaries since, but also by Serbian and Bosnian/Bosniak ones. An analysis of the way spelling dictionaries are structured shows how the notion of orthographic markedness of linguistic units is understood, as well as how lexicographic methods are chosen and implemented in the making of such dictionaries. As all linguistic norms are reflected in orthography, the practical requirements of compiling a spelling dictionary force each author to define an approach to problems

of norming at each linguistic level and to the unsolved standardisation problems of the language in question. Comparing spelling dictionaries of Croatian, Bosnian/Bosniak, and Serbian in fact shows that practical problems of norming and standardisation are different for each of those languages.

Lada Badurina
Filozofski fakultet
Trg I. Klobučarića 1
51000 Rijeka
Hrvatska
Tel.: ++385 (0)51 315 232; 315 233; Fax: ++385 (0)51 315 228
privat: HR-51000 Rijeka, Bok 34
lbadurin@ffri.hr
www.ffri.hr

Mihaela Matešić
Filozofski fakultet
Trg I. Klobučarića 1
51000 Rijeka
Hrvatska
Tel.: ++385 (0)51 315 232; 315 233; Fax: ++385 (0)51 315 228
privat: HR-51000 Rijeka, D. Godine 1
mmatesic@ffri.hr
www.ffri.hr

Josip Silić (Zagreb)

Fonetsko-fonološke i ortografsko-ortoepske razlike između bosanskoga (bošnjačkoga), hrvatskoga i srpskoga jezika

U uvodnome dijelu članka autor govori o tome da pri raspravljanju o standardnome jeziku treba voditi računa o razlici između jezika kao sistema i jezika kao standarda. Jezik kao sistem, po njegovu mišljenju, podliježe lingvističkim, a jezik kao standard sociolingvističkim zakonitostima. U tome smislu štokavsko narječje uzima kao sistem, a bosanski (bošnjački), hrvatski i srpski kao standardne jezike u okviru štokavskoga sistema. Štokavsko je narječje kao sistem, kaže, ono što je isto, a bosanski (bošnjački), hrvatski i srpski ono što je različito. Spomenute standardne jezike smatra naime različitim standardnim jezicima. Nakon toga govori o tome što te jezike čini različitim. Kao takvi oni se, kaže, i standardiziraju i normiraju sami po sebi i sami za sebe, tj. neovisno jedni o drugima.

Ovdje ću se ukratko osvrnuti na ono što u teorijskome i u metodološkome smislu smatram da treba uzeti u obzir kad se govori o razlikama između bosanskoga (bošnjačkoga), hrvatskoga i srpskoga jezika.

Tko želi govoriti o razlikama između bosanskoga (bošnjačkoga), hrvatskoga i srpskoga jezika, treba biti načistu s time koje su to razlike i čime su uvjetovane. Postoje naime razlike koje su uvjetovane lingvističkim i razlike koje su uvjetovane sociolingvističkim razlozima. Razlike su koje su uvjetovane lingvističkim razlozima razlike jezika kao sistema, a razlike koje su uvjetovane sociolingvističkim razlozima – razlike jezika kao standarda. U našem slučaju lingvističke razlike svode na razlike unutar štokavskoga sistema, a sociolingvističke na razlike između bosanskoga (bošnjačkoga), hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika u okviru štokavskoga sistema. Prve (lingvističke) nazivamo unutarnjima, a druge (sociolingvističke) vanjskima. Prve spomenute jezike čine istima, a druge različitim.

Prve su alosistemske naravi. One štokavski sistem čine štokavskim alosistemom. One takve nisu ni fonološke ni morfološke ni sintaktičke, nego fonetske, morfonološke i leksičke naravi. U tome ih smislu mi vidimo isključivo u refleksima glasa jat. Varijante su naime varijante jedino u okviru istoga sistema. Zato nije u redu kad se razlike između bosanskoga (bošnjačkoga), hrvatskoga i srpskoga jezika nazivaju varijantama. (Sociolingvističke razlike standardne jezike u okviru štokavskoga sistema (bosanski, hrvatski, srpski i crnogorski) čine (potpuno) različitim.)

Razlike su između spomenutih standardnih jezika nastale bilo u kontaktu s organskim govorima bilo u kontaktu sa standardnim jezicima drugih jezičnih sistema (grčkoga, latinskoga, francuskoga, engleskoga, njemačkoga i dr.). Te razlike spomenute standardne jezike čine autonomnim. Oni se i razvijaju i normiraju neovisno jedan o drugome. No to ne znači da jedan na

drugi, na ovaj ili onaj način, ne djeluje. Oni (treba naglasiti – kao autonomni) također podliježu uzusima jezika u kontaktu.

Vrlo je važno pritom to da razlike o kojima je riječ (koje su nastale u prošlosti, koje nastaju u sadašnjosti i koje će nastajati u budućnosti) spomenute standardne jezike niti su isključivale niti isključuju niti će isključivati iz štokavskoga sistema. Njihova će temeljna (tj. lingvistička) pravila biti i dalje pravila štokavskoga sistema. Sociolingvistička će ih pravila, naprotiv, činiti različitima.

Ovdje nije naodmet reći još jednom da se ono što se pripisuje nacionalnomu identitetu ne vezuje uz štokavski kao sistem, nego uz njegove standardne jezike. I osjećaj se pripadnosti jeziku kao sredstvu komunikacije i (naročito) jeziku kao sredstvu orijentacije (nalaženja i snalaženja u izvanjezičnome univerzumu) vezuje pojam standardnoga jezika. Ne slažemo se s onima koji kažu da će taj osjećaj s vremenom nestati. Etičke i druge vrijednosti koje društvo čine društvom kao identitetom ne nestaju. U te vrijednosti ubrajamo, dakako, i vrijednosti standardnoga jezika.

Iz onoga što je rečeno izvodi se zaključak da ne posuđuje sistem, nego standard. Sistem naime ima sve što mu treba. Standard posuđuje, ali tako da sve ono što je posudio prilagođuje sistemu kojemu pripada.

Kad se navode višestruki oblici, treba imati na umu to da svaki od njih odgovara pravilima potencije sistema. U tome će slučaju i nenavodenje nekih od njih biti opravdano. Tako će biti opravdano i navođenje obaju oblika, npr. *predlog* i *prijedlog*, i navođenje samo jednoga od njih, npr. *prebjeg*. Potenciji naime štokavskoga sistema odgovara i oblik *prijebjeg* (iako komunikacijski nije potvrđen).

Osim razlike između jezika kao sistema i jezika kao standarda treba imati u vidu i razliku između jezika kao sistema i jezika kao strukture. Jezikoslovci kažu da je jezik kao sistem mreža odnosa, a jezik kao struktura ispunjena mreža odnosa. Jezik kao mreža odnosa (tj. kao potencija) ima sve što mu treba da omogući komunikaciju, a jezik kao ispunjena mreža odnosa (tj. kao realizacija potencije) samo ono što od njega traži konkretna komunikacija. Sistem ima i sve suodnose koje čine zvučni i nezvučni suglasnici i sve suodnose koje čine tvrdi i meki suglasnici. Strukturi pak nisu potrebni ni zvučni suglasnici **č**, **ć** i **đ** (koji čine suodnose **c** : **č**, **f** : **ć** i **h** : **đ**) ni meki suglasnici **ž** i **š** (koji čine suodnose **ž** : **ž** i **š** : **š**). No ako se steknu uvjeti da se i oni pojave sa svojom distinktivnošću, struktura će ih uzeti iz sistema. Tako se dogodilo u crnogorskome jeziku pri promjeni morfonoloških pravila refleksa glasa jat. Ondje je **j** iz refleksa **je** dobilo svojevrsan karakter jote, pa je postalo uzročnikom jotacije. Usp.: *ževjka* i *čerati*. Tako se dogodilo i sa **z** + **j** u *zjenica* (usp. *ženica*) i sa **s** + **j** (usp. *šenica*). Time je mreža odnosa **ž** : **č** i **š** : **ć** postala ispunjena mreža odnosa **ž** : **ž** i **š** : **š**, čime su stvoreni uvjeti da se ostvare opreke *ženica* (deminutiv) : *ženica* (iris) i *šenica*

(pšenica) : *šenica* (ptica). Crnogorski time, dakako, nije dobio dva fonema više od bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga. On je samo ostvario ono što mu je štokavski sistem kao potencija pružio.

U vezi s jatom i njegovim refleksom **je** u „Hrvatskome pravopisu“ (Babić et al. 2000) i u „Pravopisu srpskoga jezika“ (Pešikan et al. 1994) pojavile su se dvije metodološke pogreške. U „Hrvatskome pravopisu“ stoji: „Razlika je između dvoglasnika **je** i skupa **je** na njegovu mjestu i u tome što u književnom izgovoru ispred dvoglasnika glasovi **l**, **n** ostaju bez promjene pa se *lijep*, *lijevak*, *slijep*, *gnijezdo*, *snijeg*, *snijet* izgovara [l̥iêp], [l̥iévak], [sl̥iêp], [gn̥iêzdo], [n̥iêg], [sn̥iêt], a kad na to mjesto dolazi kratko **je**, ti se glasovi sa **j** u **je** zamjenjuju sa **lj**, **nj** [l̥, n̥], pa se *ljepota*, *ljevčić*, *sljepoća*, *gnjezdašce*, *snježan*, *snjetljiv* izgovaraju [l̥epòta], [l̥èvčič], [sl̥epòća], [gn̥èzdāšce], [sn̥èžan], [sn̥èt̚ljiv].“ (37) U „Srpskome pravopisu“ stoji: „Od znatnijih kategorijskih pojava ne priznaju se kao književne: ijekavsko jotovanje [...] *čerati*, *đevojka*, *trpljeti*), izuzevši **l** i **n** (*ljeto*, *nježan*) [...]“. (128).

Ni jedno ni drugo nije točno. Svugdje je tu **je** činjenica refleksa **jata**, a ne „skup“ **je** (kao, primjerice, u *zamoljen* i *ranjem*). **J** tu ima istu ulogu kao **j** u *tjerati* i **j** u *djevojka*. *Ljepota* se izgovara [l̥iépòta], *ljevčić* – [l̥ièvčič], *sljepoća* – [sl̥iépòća], *gnjezdašce* – [gn̥ièzdāšce], *snježan* – [sn̥ièžan], *snjetljiv* – [sn̥ièt̚liv], *ljeto* – [l̥ièto] i *nježan* – [n̥ièžan]. Kad bi bilo tako kako kažu spomenuti pravopisi, [sl̥iépòća] bi u izgovoru bilo [śl̥épòća] (u pismu *sljepoća*), a [sn̥ièžan] – [śn̥èžan] (u pismu *snježan*). (U crnogorskome je *šljepoća* u pismu *šljepoća*, a *snježan* – *šnežan*.)

Pojavu kraćenja i duljenja **e** kao refleksa glasa jat treba promatrati u okviru ekavskih govora na jedan, a u okviru ijekavskih govora na drugi način. Metodološki nije u redu kad se odnos **é** : **ije** (*prédlog* : *prijédlog* : *prijédlog*) uspostavlja u suodnosu ekavski govori : ijekavski govori. Refleks **e** tu (*prédlog*) u ekavskim govorima nema unutarnje veze s refleksom **ije** (*prijédlog* i *prijédlog*) u ijekavskim govorima. Odnos ijekavsko **e** : ijekavsko **ije** u ijekavskim govorima upućuje na različito u istome, a odnos ekavsko **e** : ijekavsko **ije** (pa onda i ijekavsko **e**) različito u različitome. Norma književnoga jezika o tome mora voditi računa.

U jeziku koji je kao svoje interpunkcijsko načelo prihvatio semantičko interpunkcijsko načelo ortoepija prethodi ortografiji, pa onda i ortoepska pravila ortografskim pravilima. Kako pak ortoepskim pravilima upravlja smisao, on mora biti parametar koji će odlučiti o uporabi sredstava interpunkcije. Pritom treba imati na umu to da smisao u komunikaciji igra distinktivnu ulogu. On naime takav, kao distinktivan, nudi isključivo jednoznačna rješenja. Smisao ne dopušta pristup istoj pojavi na dva ili više

načina. On, drugim riječima, ne dopušta slobodu pristupa pojavi. Po njemu nema slobodne interpunkcije. (Za interpunkciju o kojoj je riječ, a koja je zajednička svima trima jezicima, mnogi pravopisni priručnici kažu da je slobodna. Pritom je još nazivaju i logičkom, što je u sukobu s pojmom „slobodna“. – Ovom se prilikom treba zapitati je li ona doista „francuska“ ili „engleska“. „Francuskom“ naime upravlja ritmo-melodijsko interpunkcijsko načelo, a „engleskom“ semantičko interpunkcijsko načelo. No i jednoj je i drugoj izvorište smisao.)

Smislom pak upravlja prozodija, tj. intonacija sa svojim distinktivnim parametrima melodijom, (iskaznim) naglaskom i pauzom. Svaki je pojedini smisao određen njima i samo njima. Tako je jedan (jedini) i (Želiš li odgovarati?) – *Ne želim.* i (Ne želiš odgovarati, je li?) – *Ne, želim; Ono što je rekao njima, nije jasno.* i *Ono što je rekao, njima nije jasno;* i *Njegov sin, koji je stigao jučer, ostat će ovdje.* i *Njegov sin koji je stigao jučer ostat će ovdje.* i (Hoćeš li i ti sudjelovati na Simpoziju?) – *Hoću, ali ću samo slušati.* i *Hoću. No samo ću slušati.* i *Hoću. Međutim ću samo slušati.* (ili: *Međutim samo ću slušati.*) Itd. (Razlika je samo u sredstvima kojima je taj smisao ostvaren.)

U skladu s time treba reći da je izvorište rješenja smisao, a ne interpunkcija. (Neki priručnici misle drukčije.) Smisao naime prethodi interpunkciji, a ne interpunkcija smislu.

Čini nam se da pojmovi *p i s m e n i j e z i k i u s m e n i j e z i k* ne govore ono što bi trebali govoriti. Postoji naime pisana i govorena realizacija komunikacije. One su uvijek u suodnosu. Pritom treba imati na umu to da govorena realizacija prethodi pisanoj. Govorena je realizacija u uskoj vezi s distinktivnošću smisla. Ona naime tu distinktivnost mora uvažavati. Pisana pak realizacija mora na adekvatan (tj. na jednojednoznačan) način to materijalizirati sredstvima koja su joj na raspolaganju.

Primijetili ste da riječi *no* i *međutim* nismo odvojili zarezom. Zašto? – Gotovo je pravilo da se i u bosanskome i u hrvatskome i u srpskome jeziku one odvajaju zarezom. To je zato što se kategorijalno različite riječi (čestice, vezna sredstva i modalne riječi) poistovjećuju. Riječi *no* i *međutim* znače i modalne riječi i vezna sredstva. Kad znače modalne riječi, odvajaju se zarezom; a kad znače vezna sredstva (na razini teksta), ne odvajaju se zarezom. Gotovo se u svim jezičnim priručnicima (svih triju jezika) postupa drukčije. – Modalne riječi imaju drukčiji prozodijski status od veznih sredstava, pa onda i drukčiju ulogu u organizaciji teksta. One imaju ulogu sličnu ulozi vokativa i uzvika. Svojevrzne su naime poruke. Njima se iskazuje odnos autora teksta prema sadržaju teksta. (Takve su riječi i izrazi još: *dakle, pak, naime, stoga, prema tome, u skladu s time, osim toga, u vezi s time* i sl.)

Odnos prema dubletama ovisi o shvaćanju norme. Norma tipa „i/i“ (konjunktivna) ne daje prednost ni jednoj od njih, a norma „ili/ili“ (disjunktivna), naprotiv, daje. Disjunktivna to čini tako da uz konkretnu dubletu

stavlja oznake „bolje“, „obično“, „neobično“, „rijetko“ itd. Konjunktivna norma navodi kao podjednako prihvatljive i morfonološke dublete tipa *preglas* i morfonološke dublete tipa *prijeglas*. Tako čini „Bosanski pravopis“ (Halilović 1996). Usp.: *preglas* : *prijeglas*, *prezir* : *prijezir*, *prekid* : *priekid*, *preklop* : *prieklop*, *prestup* : *prijestup*, *preplet* : *prijeplet*, *preskok* : *prijeskoko* itd. „Srpski pravopis“ (uz najveći dio takvih dubleta) navodi kao prihvatljive samo morfonološke dublete tipa *preglas*. Usp.: *prebeg*, *pregib*, *prekid*, *prelet*, *premaz*, *prepad*, *prestup*, *prezir*, *premor* itd. Isto to čini i „Bosanski pravopis“: *previd*, *pregib*, *prekid*, *preljub*, *premaz*, *premet*, *premor*, *prepad*, *pretok*, *prepis*, *prebol*, *pregled*, *prezir*, *prekid*, *prerez*, *presjek* itd. I u hrvatskim se normativnim priručnicima navode najčešće i jedne i druge dublete, ali se u „Hrvatskome pravopisu“ daje prednost dubletama tipa *prijeglas*. Usp.: *prijeboj*, *prijedlog*, *prijeglas*, *prijegor*, *prieklet*, *priekop*, *priekor*, *prijelaz*, *prijelom*, *prijenos*, *prijepis*, *prijepor*, *prijesad*, *prijetvor*, *prijevod*, *prijevoj*, *prijevor*, *prijevoz* itd.

Od morfonoloških dubleta tipa *kanalizirati*, *kanalisati* i *kanalizovati* „Pravopis srpskoga jezika“ navodi najčešće samo drugu i samo treću: *kanalisati*, *kapitalisati*, *karakterisati*, *kartelisati*, *kategorisati*, *kolorisati*, *komentarisati*, *konkurisati*, *konstruisati*, *kontrolisati*, *koncentrisati*, *kooperisati*, *kultivisati* itd.; *ekranizovati*, *komponovati*, *kanalizovati*, *kandidovati*, *kapitalizovati*, *kvalifikovati*, *klerikalizovati*, *kodifikovati*, *komandovati*, *komponovati*, *kritikovati* itd. Ponekad ih navodi i zajedno: *balsamovati* i *balsamirati*, *glorifikovati* i *glorificirati*, *eksperimentisati* i *eksperimentirati*, *koketovati* i *koketirati*, *koncipovati* i *koncipirati* itd. (On kaže da se **-isati**, **-irati** i **-ovati** daje kao „izbor prema jez. osećanju“.) On navodi i dobar dio dubleta tipa *kanalizirati*: *kalkirati*, *kapitulirati*, *karikirati*, *kastrirati*, *kvadrirati*, *kiksirati*, *klonirati*, *koegzistirati*, *konfrontirati*, *koordinirati*, *korespondirati*, *korodirati*, *korumpirati* itd. „Hrvatski pravopis“, „Pravopis hrvatskoga jezika“ (Anić/Silić 2001) i „Hrvatski jezični savjetnik“ (Barić et al. 1999) navode samo morfonološke dublete tipa *kanalizirati*: *kampirati*, *kanalizirati*, *kandidirati*, *kapitalizirati*, *kvalificirati*, *kibicirati*, *kidnapirati*, *kvalificirati*, *kodificirati*, *komandirati*, *komponirati*, *konsolidirati*, *kapitalizirati*, *karakterizirati*, *kategorizirati*, *komentirati*, *konkurirati*, *konstruirati*, *kontrolirati*, *koncentrirati* itd. Bosanski također navodi ponekad po dvije dublete zajedno: *kidnapovati* i *kidnapirati*, *koncentrirati* i *koncentrisati* itd.

U vezi s morfonološkim dubletama tipa *diplomacija* i *diplomacija* hrvatski priručnici navode samo dublete tipa *diplomacija* (*demokracija*, *birokracija*, *teokracija* itd.), a „Pravopis srpskoga jezika“ i „Pravopis bosanskoga jezika“ i jedne i druge (*diplomacija* i *diplomacija*, *demokratija* i *demokracija*, *birokratija* i *birokracija*, *teokratija* i *teokracija* itd.).

Slično je i s dubletama s nepostojanim **a** i s dubletama bez nepostojanoga **a** u posuđenim riječima. Hrvatski priručnici navode samo dublete bez nepostojanoga **a** (*afekt*, *dijalekt*, *eksperiment*, *imperfekt*, *objekt*, *pluskvamper-*

fekt, parlament, subjekt, insekt, intelekt, element, dokument, fundament, instrument itd.). „Pravopis srpskoga jezika“ navodi dosljedno obje dublete (*afekat* i *afekt*, *dijalekat* i *dijalekt*, *eksperimenat* i *eksperiment*, *imperfekat* i *imperfekt*, *objekat* i *objekt*, *pluskvamperfekat* i *pluskvamperfekt*, *parlamenat* i *parlament*, *subjekat* i *subjekt*, *insekat* i *insekt*, *intelekat* i *intelekt*, *elemenat* i *element*, *dokumenat* i *dokument*, *fundamenat* i *fundament*, *instrumenat* i *instrument* itd.) Za neke dublete s nepostojanim **a** kaže da su neobične (npr. *intelekat*). „Pravopis bosanskoga jezika“ ponekad navodi obje dublete, a ponekad samo dublete bez nepostojanoga **a** (*dijalekat* i *dijalekt*, *imperfekat* i *imperfekt*, *objekat* i *objekt*, *subjekat* i *subjekt*, *pluskvamperfekat* i *pluskvamperfekt* itd.; *afekt*, *element*, *eksperiment*, *parlament*, *insekt*, *intelekt*, *dokument*, *instrument* itd.). I „Pravopis bosanskoga jezika“ i „Pravopis srpskoga jezika“ navode i dublete koje se javljaju isključivo bez nepostojanoga **a**. „Bosanski pravopis“ u tome smislu navodi *instinkt*, *element*, *konsultant/konzultamt*, *kontakt*, *kontinent*, *pacijent*, *procent*, *prospekt*, *produkt*, *intelekt*, a „Pravopis srpskoga jezika“: *instinkt*, *kontakt*, *kontinent*, *pacijent*, *intelekt*.

Od dubleta tipa *vol* i *vo* hrvatski priručnici navode kao hrvatske isključivo dublete tipa *vol* (*vol*, *bivol*, *dol*, *sol*, *sokol*, *stol*). „Pravopis bosanskoga jezika“ navodi samo dublete tipa *vo* (*vo*, *bivo*, *do*, *so*, *soko*). Jedino uz dubletu *sto* navodi i dubletu *stol*. „Pravopis srpskoga jezika“ navodi i jedne i druge dublete, ali uz dublete tipa *vol* stavlja oznaku **sh.**, koja znači „na hrvatskosrpskome području“.

U futuru prvome enklitike se (zanaglasnice) *ću*, *ćeš*, *će*, *ćemo*, *ćete*, *će* u srpskome jeziku i pišu i izgovaraju s prethodnim infinitivom zajedno: *pišaću* (izg. [písaću]), *pisaćeš* (izg. [písaćeš]), *pisaće* (izg. [písaće] itd. U bosanskome (bošnjačkome) i hrvatskome pišu se odvojeno, a izgovaraju zajedno: *pisat ću* (izg. *písaću*), *pisat ćeš* (izg. *písaćeš*), *pisat će* (izg. *písaće*) itd.

Od morfonoloških dubleta spominjemo još dublete tipa **st** : **št** i **st** : **šč**. Hrvatski priručnici navode samo jedne ili samo druge. Navodimo samo suodnos infinitiv : glagolski pridjev trpni. Usp.: *ožalostiti* : *ožalošćen*, *počastiti* : *počašćen*, *zamastiti* : *zamašćen* itd.; *ovlastiti* : *ovlašten*, *uvrstiti* : *uvršten*, *nagovijestiti* : *nagoviješten*, *iskoristiti* : *iskorišten*, *krstiti* : *kršten*, *zaprepastiti* : *zaprepašten*, *oprostiti* : *oprošten*, *opustiti* : *opušten*, *osvijestiti* : *osviješten* itd. „Pravopis srpskoga jezika“ uz dublete tipa **st** : **šč** navodi (zajedno) i dublete tipa **st** : **št**: *ovlastiti* : *ovlašćen* i *ovlašten*, *uvrstiti* : *uvršćen* i *uvršten*, *nagov(e/ije)stiti* : *nagov(e/ije)šćen* i *nagov(e/ije)šten*, *iskoristiti* : *iskorišćen* i *iskorišten*, *krstiti* : *kršćen* i *kršten*, *zaprepastiti* : *zaprepašćen* i *zaprepašten*, *oprostiti* : *oprošćen* i *oprošten*, *opustiti* : *opušćen* i *opušten*, *osv(e/ije)stiti* : *osv(e/ije)šćen* i *osv(e/ije)šten* itd. To čini i „Pravopis bosanskoga jezika“: *ovlastiti* : *ovlašćen* i *ovlašten*, *uvrstiti* : *uvršćen* i *uvršten*, *nagovijestiti* : *nagoviješćen* i *nagoviješten*, *iskoristiti* : *iskorišćen* i *iskorišten*, *zaprepastiti* : *zaprepašćen* i *zaprepašten*, *osvijestiti* : *osviješćen* i *osviješten* itd.

Za razliku od „Pravopisa srpskoga jezika“ on uz *krstiti* navodi samo *kršten*, uz *oprostiti* samo *oprošten* i uz *opustiti* samo *opušten*.

Pri stvaranju pridjeva na **-in-Ø** od imenica na **-ic-a** „Pravopis bosanskoga jezika“ navodi ih bez promjene **c** u **č**: *djevojčica* > *djevojčicin*, *domaćica* > *domaćicin*, *spavačica* > *spavačicin*, *plesačica* > *plesačicin*, *plivačica* > *plivačicin*, *gospođica* > *gospođicin*, *učiteljica* > *učiteljicin* itd. Pravopis je srpskoga jezika načelno za oblike na **-ičin**, ali izuzimlje *p(j)evačicin*, *prodavačicin*, *spremačicin*, *Ančicin*, *Dubravčicin*, („da se izbegne glasovno nelagodno **-ičin**“). Hrvatski pravopisi i savjetnici navode samo: *devojičin*, *domaćičin*, *spavačičin*, *plesačičin*, *plivačičin*, *gospođičin*, *učiteljčin* itd.

Gdje hrvatski pravopisi u dodirima prefiksa i osnove imaju skupove **dc**, **dč** i **dć** „Pravopis srpskoga jezika“ i „Pravopis bosanskoga jezika“ imaju skupove **tc**, **tč** i **tć**. Usp.: *podcijeniti* – PS i PB: *potc(elije)niti*, *podčiniti* – PS i PB: *potčiniti*, *odćušnuti* – PS i PB: *otćušnuti*.

„Hrvatski pravopis“ takve skupove donosi kao pravilo i na granici osnove i sufiksa: *izvadci*, *naputci*, *mladci*, *mladčev* itd. Iz njega isključuje riječi *otac*, *svetac* i *sudac*. Za njih vrijedi pravilo o neispadanju glasova **d** i **t** ispred **c** i **č**. „Pravopis hrvatskoga jezika“ takvo pravilo (o ispadanju glasova **d** i **t** ispred glasova **c** i **č** na granici osnove i sufiksa) prakticira, ali dopušta i pravilo o neispadanju glasova **d** i **t** ispred glasova **c** i **č**. On međutim pravilo o kojemu je riječ, o neispadanju glasova **d** i **t** ispred glasova **c** i **č**, primjenjuje i na riječi *otac*, *svetac* i *sudac*. Njegovi autori naime smatraju da je to problem jezika, a ne problem pravopisa. U tome slučaju iznimke, kao što se zna, nisu dopuštene.

Tako je i s problemom hoće li se u *jesen* pisati sastavljeno ili nesastavljeno. U kompetenciji pravopisa nije hoće li se riječi pisati nesastavljeno ili sastavljeno. To je isključivo u kompetenciji jezika. Postojeći pravopisi međutim to ne uvažavaju. U pisanju se *začas*, *dozlaboga*, *ispotiha*, *naizmak*, *naiskap*, *nažalost*, *ujutro*, *nadohvat*, *nadomak*, *napamet*, *ututanj*, *navečer* (SP – *naveče*) i *zauzvrat* slažu BP, SP (on dopušta i pisanje *za uzvrat*) i PHJ. U pisanju se *naizgled*, *nasilu*, *načistac*, *nizdlaku*, *ujesen*, *ukoštac*, *naodmet* i *naljeto* slažu BP i PHJ. SP i HP nude pisanje *na izgled*, *na silu*, *na čistac*, *niz dlaku*, *u jesen*, *u koštac*, *na odmet* i *na ljeto* (SP – *na leto*). HP jedini nudi pisanje *na žalost*, *u jutro*, *na dohvat*, *na domak*, *na iskap*, *na pamet*, *na smrt*, *u tutanj* i *na večer*.

HJS nudi pisanje *začas*, *ispotiha*, *naizmak*, *naiskap*, *nažalost*, *ujutro*, *nadohvat*, *nadomak*, *napamet*, *navečer*, *zauzvrat*, *naizgled*, *nasilu*, *načistac*, *nizdlaku*, *ujesen*, *ukoštac*, *naodmet* i *naljeto*.

Jezična pravila traže da se u takvim slučajevima struktura prefiks + osnova razlikuje od strukture prijedlog + imenica. Razlika u sastavljenome i nesastavljenome pisanju takvih struktura često ima distinktivnu ulogu. Usp.:

Prepao se nasmrt pomislivši na smrt; On se, nažalost, nije osvrnuo na žalost svojih prijatelja itd.

Evidentna je razlika i u njihovoj prozodiji. Usp.: *nažalōst* i *na žalōst*, *nažglēd* i *na ižglēd*, *užutro* i *u južro* itd. Rijetki će (ako ih uopće ima) *na žalost* izgovoriti *nažalōst*, *na pāmēt* – *na pāmēt* itd.

Sve to govori o tome da takve razlike nisu ni varijantne ni dubletne.

Na kraju navodim neke važnije fonetske razlike između bosanskoga (bošnjačkoga), hrvatskoga i srpskoga jezika.

PSJ	PBJ	PHJ
<i>promaja</i> i <i>promaha</i>	<i>promaja</i> i <i>promaha</i>	<i>promaja</i> i <i>promaha</i>
<i>proja</i> i <i>proha</i>	<i>proja</i> i <i>proha</i>	<i>proja</i> i <i>proha</i>
<i>aždaja</i> i <i>aždaha</i>	<i>aždaja</i> i <i>aždaha</i>	<i>aždaja</i> (samo)
<i>jendek</i> i <i>hendek</i>	<i>jendek</i> i <i>hendek</i>	<i>jendek</i> (samo)
<i>muva</i> i <i>muha</i>	<i>muva</i> i <i>muha</i>	<i>muha</i> (samo)
<i>buva</i> i <i>buha</i>	<i>buva</i> i <i>buha</i>	<i>buha</i> (samo)
<i>kuvati</i> i <i>kuhati</i>	<i>kuvati</i> i <i>kuhati</i>	<i>kuhati</i> (samo)
<i>protuva</i> i <i>protuha</i>	<i>protuva</i> i <i>protuha</i>	<i>protuha</i> (samo)
<i>đinduva</i> i <i>đinduha</i>	<i>đinduva</i> i <i>đinduha</i>	<i>đinduha</i> (samo)
<i>uvo</i> i <i>uho</i>	<i>uvo</i> i <i>uho</i>	<i>uho</i> (samo)
<i>suv</i> i <i>suh</i>	<i>suv</i> i <i>suh</i>	<i>suh</i> (samo)
<i>gluv</i> i <i>gluh</i>	<i>gluv</i> i <i>gluh</i>	<i>gluh</i> (samo)
<i>pastuv</i> i <i>pastuh</i>	<i>pastuv</i> i <i>pastuh</i>	<i>pastuh</i> (samo)
<i>amajlija</i> i <i>hamajlija</i>	<i>hamajlija</i> (samo)	<i>hamajlija</i> (samo)
<i>ajvar</i> i <i>hajvar</i>	<i>ajvar</i> i <i>hajvar</i>	<i>ajvar</i> (samo)
<i>hemija</i> i (hs.) <i>kemija</i>	<i>hemija</i> i <i>kemija</i>	<i>kemija</i> (samo)
<i>hlor</i> i (hs.) <i>klor</i>	<i>hlor</i> i <i>klor</i>	<i>klor</i> (samo)
<i>hronika</i> i (hs.) <i>kronika</i>	<i>hronika</i> i <i>kronika</i>	<i>kronika</i> (samo)
<i>hirurg</i> i (hs.) <i>kirurg</i>	<i>hirurg</i> i <i>kirurg</i>	<i>kirurg</i> (samo)
<i>istorija</i> i (hs.) <i>historija</i>	<i>istorija</i> i <i>historija</i>	<i>historija</i> (samo)
<i>Vavilon</i> i (hs.) <i>Babilon</i>	<i>Babilon</i> (samo)	<i>Babilon</i> (samo)
<i>Atina</i> i (hs.) <i>Atena</i>	<i>Atina</i> (samo)	<i>Atena</i> (samo)
<i>okean</i> i (hs.) <i>ocean</i>	<i>okean</i> i <i>ocean</i>	<i>ocean</i> (samo)
<i>haos</i> i (hs.) <i>kaos</i>	<i>haos</i> i <i>kaos</i>	<i>kaos</i> (samo)
<i>Kipar</i> i (hs.) <i>Cipar</i>	<i>Kipar</i> (samo)	<i>Cipar</i> (samo)
<i>evnuh</i> i (hs.) <i>eunuh</i>	<i>evnuh</i> i <i>eunuh</i>	<i>eunuh</i> (samo)
<i>ofanziva</i> i (hs.) <i>ofenziva</i>	<i>ofanziva</i> (samo)	<i>ofenziva</i> (samo)

Literatura

Anić/Silić 2001; PHJ: Anić, V./Silić, J (2001): *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Babić et al. 2000; HP: Babić, S. et al. *Hrvatski pravopis*. V. prerađeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

- Halilović 1996; PBJ: Halilović, S. *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo: Preporod.
- Barić et al. 1999; HJS: Barić, L. et al. (Hg.). *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje/Pergamena/Školske Novine.
- Pešikan et al. 1994; PSJ: Pešikan, M. et al. *Pravopis srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.

Josip Silić (Zagreb)

The phonetic-phonological and orthographic-orthoepic differences between Bosnian, Croatian and Serbian language

The introduction of this paper discusses the difference between a language as a system and a language as a standard. While the language as a system is subjected to linguistic rules, the language as a standard is subjected to sociolinguistic rules. In that sense, Štokavian group of dialects is a system and Bosnian, Croatian and Serbian are standard languages within the framework of this system. Therefore, the Štokavian group of dialects indicates sameness and Bosnian, Croatian and Serbian differences. Consequently, these standard languages are different standard languages, as discussed in the paper. As such they are standardized completely independently.

Josip Silić
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Zagreb
Hrvatska

III.

Leksik. Tvorba riječi

Lexik. Wortbildung

Branka Drljača Margić (Rijeka)

Engleski element u oglašavanju na hrvatskome i srpskome jeziku

U radu se govori o engleskom elementu u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa. Utjecaj engleskoga analizira se na korpusu koji čine reklame prikupljene u časopisima namijenjenim ženskoj populaciji Cosmopolitan, Elle, Grazia, Lisa i Glorija za rujan i listopad 2007. godine, a koji izlaze u Hrvatskoj i Srbiji. U radu se analizira zastupljenost engleskog elementa u reklamama, razlozi uporabe engleskoga kao i mogući učinci koje ta uporaba ima. Na temelju prikupljenoga korpusa posebna se pozornost posvećuje usporedbi prisutnosti engleskoga u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa.

Uvod

U radovima koji se bave jezikom reklama¹ najviše se pozornosti posvećuje jezičnomu miješanju. Najčešće se govori o miješanju engleskoga i drugih jezika, odnosno načinima i razlozima inkorporiranja engleskog elementa u reklame na drugim jezicima (Bhatia 2001; Hilgendorf/Martin 2001; Jung 2001; Martin 2002, 2007; Piller 2003; Ustinova/Bhatia 2005; Wei-Yu Chen 2006). U nekim se radovima uspoređuje zastupljenost engleskog elementa u reklamiranju u nekoliko zemalja (Gerritsen et al. 2007).

Ovim se radom objedinjuju ciljevi prethodnih radova. Osim što se istražuju načini i razlozi englesko-hrvatskoga i englesko-srpskoga jezičnog miješanja, uspoređuje se zastupljenost engleskog elementa u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa².

Kratak osvrt na purizam u hrvatskome i srpskome jeziku

Ako se slijedi uobičajena podjela standardnih jezika na one koji su naklonjeniji kalkovima i one koji su naklonjeniji posuđenicama (Thomas 1991: 202), u prvu skupinu uobičajeno ulazi hrvatski jezik, a u drugu srpski. Naime „u Hrvatskoj je purizam kao opiranje jezičnom bezakonju i neosjetljivosti za stilističko raslojavanje tradicionalan“ (Turk 1996: 77), odnosno u hrvatskome je jeziku „razvijen samoobrambeni mehanizam koji podrazumijeva iznalaženje odgovarajućih zamjena za strane izraze“ (Badurina 2005: 3). Srpski je jezik s druge strane izrazito otvoren stranim utjecajima, a purizam je u srpskome „slab i neučinkovit“ (Klajn 2001: 90). T. Prčić (2005: 69) govori o nastajanju jednog novog sociolekta srpskoga jezika, odnosno hibridnoga jezika koji bi se mo-

¹ U radu se naizmjenice rabe izrazi *reklamiranje* i *oglašavanje*, *reklama* i *oglas*, *konzument* i *potrošač*.

² Pod hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa ili tiskovinama misli se na jednake časopise koji paralelno izlaze u Hrvatskoj na hrvatskome jeziku i u Srbiji na srpskome.

gao nazvati anglosrpskim. Anglosrpski nastaje kao „posledica preuzimanja materijala iz engleskog jezika bez ikakvog sistema, osmišljenosti i obaziranja na eventualnu normu“ (ibid: 84). Posuđenice tradicionalno nailaze na neznatan otpor, dok je sustav derivacije slabo razvijen, posebice u usporedbi s hrvatskim. I. Klajn (2001: 90) ističe da bi svaka izrazita purifikacija jezika, kakva je prisutna u Hrvatskoj, bila nepojmljiva u Srbiji. S takvim stavom, da se u hrvatskome provodi purifikacija, posebice u odnosu prema utjecaju engleskoga jezika, zasigurno se ne bi složili neki hrvatski jezikoslovci. M. Samardžija (2002: 436) smatra da se u neprekidnome dodiru hrvatskoga s engleskim koji traje od pedesetih godina 20. stoljeća nakupilo nešto vlastita iskustva u borbi protiv anglicizama, ali je u tim nastojanjima zabilježeno manje uspjeha negoli bi općenito bilo korisno. Prema mišljenju N. Opačić (2006: 5) u hrvatskome jeziku zavladale su ravnodušnost i nebriga i dovele su do toga da je komunikacija između medija i konzumenata zbog preobilja engleskih riječi i izraza ozbiljno narušena i smjera prema nerazumljivosti. Hrvatski jezikoslovci odnos prema anglicizmima u hrvatskome nerijetko uspoređuju s odnosom prema anglicizmima u slovenskome, kao što to čini I. Klajn kada uspoređuje odnos prema stranome jezičnom utjecaju u srpskome s odnosom prema stranome jezičnom utjecaju u hrvatskome. Hrvatski jezikoslovci ističu da „slovenski primjer uvjerljivo dokazuje kako sustavna skrb za jezik, uza sve razumljive poteškoće, postupno ipak daje ploda“ (Samardžija 2002: 437). A. Kovačec (2004: 64) smatra da se samo na temelju pomno razrađenih i znanstveno utemeljenih kriterija te na temelju mišljenja strukovnih savjetovaništa može odlučiti koji se strukovni naziv može preuzeti u stranom obliku, koji treba kalkirati, a koji preraditi i nanovo osmisлити. Autor ističe da takav pristup u Hrvatskoj nedostaje, dok je kod Slovenaca vrlo uspješan. Bilo bi zanimljivo istražiti što o tome kažu slovenski jezikoslovci i uspoređuju li se oni s kime, ali to izlazi iz okvira ovog istraživanja.

S obzirom na to da je utjecaj engleskoga na druge jezike velik i da engleski danas predstavlja najčešći jezik davalac, činilo se potrebnim i zanimljivim usporediti kako se dva jezika, tradicionalno različitih jezičnih politika i različita stava prema stranim utjecajima, odnose prema utjecaju engleskoga jezika. S jedne strane realno je pretpostaviti da su posuđenice engleskoga podrijetla prisutnije u srpskome jeziku s obzirom na njegovu otvorenost prema stranim utjecajima. S druge strane treba uzeti u obzir da su sveprisutnost engleskoga jezika i nezaobilaznost njegova utjecaja rezultirali razvojem tolerantnijega stava čak i u jezicima koji se tradicionalno navode kao izrazito puristički i oprezni prema stranom utjecaju (npr. francuski, islandski, mađarski).

Utjecaj engleskoga na hrvatski i srpski jezik usporedili smo na primjeru jezika reklama u hrvatskim i srpskim tiskovinama. S obzirom na to da reklamiranje predstavlja domenu koja je pod izrazitim utjecajem angloameričkih

trendova, svako sustavno izbjegavanje riječi i izričaja engleskoga podrijetla značio bi veliki angažman i proizvođača, i oglašivača, i novinara.³

Metodologija

Ciljevi rada

Ciljevi su rada: (a) analizirati zastupljenost engleskog elementa u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa, (b) proučiti razloge uporabe engleskoga u reklamama kao i moguće učinke koje ta uporaba ima, (c) uvidjeti postoji li razlika u zastupljenosti engleskoga u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa.

Istraživačka pitanja koja će pomoći u realizaciji ciljeva ova su:

1. Koliki postotak oglasa u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa sadrži riječi i izraze engleskoga podrijetla?
2. Koliki je postotak oglasa isključivo pisanih na engleskome jeziku, a koliki na hrvatskome jeziku u hrvatskim tiskovinama, odnosno srpski-ma na srpskome?
3. Koliki se postotak riječi engleskoga podrijetla prosječno javlja po oglasu u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa?
4. Je li engleski element češći u reklamama u srpskim izdanjima časopisa nego u reklamama u hrvatskim izdanjima časopisa?

Tekst reklame podijelili smo na šest dijelova: naziv proizvoda (pod nazivom pritom ne podrazumijevamo općenite *brendove* kao što su *Grand* ili *Col-listar*, već specifične nazive proizvoda koji se reklamiraju, primjerice *Pleasure* (vrsta kave *Grand*) ili *Perfect lashes* (naziv maskare iz kolekcije *Collistar*); kratak tekst koji podrobnije opisuje proizvod; slogan; informacija koja sadrži podatke o mjestu gdje se proizvod može kupiti, broj telefona, mrežnu stranicu; izvadak iz teksta reklame, odnosno dio teksta koji je inače odvojen od ostatka teksta ili pisan većim fontom da bi na taj način bio uočljiviji (npr. *5000 litara termalne vode u jednoj kremi*); podnaziv proizvoda (kratka sintagma kojom se na drugačiji, širi način imenuje proizvod, npr. *Oriflame – natural Swedish cosmetics* ili *Nivea Oxygen Power – prva hidratantna krema s kiseonikom*).⁴

³ Zaključci se ovoga rada temelje na proučavanju reklamnoga diskursa, koji je nedostatan za donošenje općih zaključaka i ocjena purizma u hrvatskome i srpskome jeziku. Za donošenje takvih zaključaka bilo bi potrebno promotriti i ostale diskursne tipove te uzeti u obzir mnogo širi korpus.

⁴ Sliku proizvoda koja je najčešće dio reklame nismo uzimali u obzir jer su glavne informacije s ovitka proizvoda gotovo uvijek navedene u ostalim dijelovima reklame.

Iz takve podjele proizlazi posljednje istraživačko pitanje:

5. Koliko je engleski element zastupljen u pojedinim dijelovima reklame?

Korpus

Za potrebe ovoga rada analizirali smo korpus koji čine reklame proizvoda prikupljene u časopisima namijenjenim ženskoj populaciji *Cosmopolitan*, *Elle*, *Grazia*, *Lisa* i *Glorija* za rujan i listopad 2007. godine, a koji izlaze u Hrvatskoj i Srbiji. Časopisi *Cosmopolitan* i *Elle* mjesečnici su, a *Lisa* i *Glorija* tjednici u obje zemlje. *Grazia* je mjesečnik u Srbiji, a u Hrvatskoj je tjednik, pa smo u Hrvatskoj slučajnim odabirom uzeli dva tjedna izdanja *Grazie* koja opsegom odgovaraju mjesečniku koji izlazi u Srbiji. Kako navedeni časopisi vrve reklamama, ograničili smo se na reklame koje zauzimaju od pola do dvije stranice. Ako se ista reklama na pojedinome jeziku javila više puta unutar korpusa, uzeli smo je u obzir samo jednom. Podatke smo analizirali pomoću računalnog programa *Excel*. Ukupno je analizirano 497 reklama: 230 u hrvatskim izdanjima časopisa i 267 u srpskima. Proizvodi koji se reklamiraju kodirani su brojevima od 1 do 23 pri čemu je: 1 – kozmetika ($93 \rightarrow 37 + 56^5$); 2 – parfemi ($40 \rightarrow 18 + 22$); 3 – odjeća i obuća ($86 \rightarrow 52 + 34$); 4 – časopisi ($38 \rightarrow 24 + 14$); 5 – mobilna telefonija ($15 \rightarrow 8 + 7$); 6 – banke ($25 \rightarrow 9 + 16$); 7 – saloni ljepote ($4 \rightarrow 3 + 1$); 8 – auti ($24 \rightarrow 13 + 11$); 9 – hrana i piće ($61 \rightarrow 25 + 36$); 10 – higijenski ulošci ($3 \rightarrow 2 + 1$); 11 – nakit i satovi ($16 \rightarrow 2 + 14$); 12 – hrana za kućne ljubimce ($1 \rightarrow 1 + 0$); 13 – sredstva za čišćenje ($9 \rightarrow 1 + 8$); 14 – tehnika ($11 \rightarrow 5 + 6$); 15 – lijekovi ($10 \rightarrow 5 + 5$); 16 – zubne paste ($6 \rightarrow 2 + 4$); 17 – trgovački centri ($17 \rightarrow 9 + 8$); 18 – namještaj ($8 \rightarrow 6 + 2$); 19 – javna događanja, televizijski programi ($21 \rightarrow 4 + 17$); 20 – kontracepcija ($1 \rightarrow 0 + 1$); 21 – igre na sreću ($1 \rightarrow 0 + 1$); 22 – telefonske mreže ($3 \rightarrow 2 + 1$); 23 – putničke agencije ($3 \rightarrow 2 + 1$).

Reklame smo prema jeziku kodirali u pet kategorija: (1) reklame na engleskome jeziku, (2) reklame s engleskim elementima, (3) reklame na hrvatskome jeziku u hrvatskim tiskovinama, odnosno na srpskome u srpskima, (4) reklame u kojima nema teksta, (5) reklame na nekome četvrtom jeziku. Evo nekoliko primjera:

(1) Versace – The new fragrance for women!

Davidoff Cool water – The power of cool!

Diesel – Human after all!

(2) *Hill's* hrana dostupna je samo kod veterinara i u *pet shopovima*!

⁵ Prvi se broj odnosi na broj reklama u hrvatskim izdanjima časopisa, a drugi na broj reklama u srpskim izdanjima časopisa.

Natuzzi – *It's how you live!* Prepustite se čarima zadnjih novosti talijanskog dizajna!

Novi Nivea *Visage Young: Be beautiful!* Čini tvoju kožu savršeno glatkom.

Zadivljujuće precizan: novi *Mastertouch* korektor. *The make-up of make-up artists.*

Omiljene pesme pronadi na *portalu* wap.telenor.co.yu/muzika. *Tec-hno, funky, soul*, domaća muzika...

Audi – ...*exclusive* stilski paket u crnoj boji...dnevna svjetla sa senzorom za kišu i *coming/leaving home* funkcijom.

(3) Volim te ludo! Kao Smoki Čokoladu!

A koliko Bronhija si ti danas pojeo? Bronhi – Lakše se diše!

(4) Lacoste – un peu d'air sur terre.

Engleski element koji smo analizirali čine riječi engleskoga podrijetla koje su na fonološkoj i(li) morfološkoj razini prilagođene sustavu kako hrvatskoga tako i srpskoga jezika (npr. *džuboks*, *biznis*, *stiker*) kao i neprilagođene riječi engleskoga podrijetla (npr. *style*, *show*, *look*). U višerječnim izrazima svaku smo riječ engleskoga podrijetla analizirali kao zaseban engleski element (npr. *It's how you live!* – pet riječi engleskoga podrijetla, *coming home* funkcija – dvije riječi engleskoga podrijetla).

Analiza rezultata

Od 497 reklama 14,1% reklama na engleskome je jeziku (13,5% u hrvatskim izdanjima časopisa, a 14,6% u srpskima). Engleski je element prisutan u 46,9% reklama (47,4% u hrvatskim izdanjima časopisa, a 46,4% u srpskima). Iz toga proizlazi da je ukupan broj reklama koje su na engleskome jeziku ili sadrže engleski element 303, odnosno 61% (60,9% u hrvatskim izdanjima časopisa, a 61% u srpskima). Dakle engleski se element javlja u gotovo dvije trećine reklama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa i gotovo je istim intenzitetom prisutan u oba jezika⁶. Trećina reklama pisana je isključivo na hrvatskome jeziku u hrvatskim tiskovinama (32,2%), odnosno na srpskome u srpskim (32,6%). Zanimljivo je i važno istaknuti da je od ukupnoga broja analiziranih reklama tek 0,6% (0,4% u hrvatskim, a 0,7% u srpskim izdanjima časopisa)

⁶ To je potvrđeno i provedbom hi-kvadrat testa koji je na razini rizika od 5% pokazao da nema statistički značajne razlike u broju reklama na engleskome ($\chi^2(1) = 0,13$, $p > 0,05$) i reklama s engleskim elementima ($\chi^2(1) = 0,045$, $p > 0,05$) u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa.

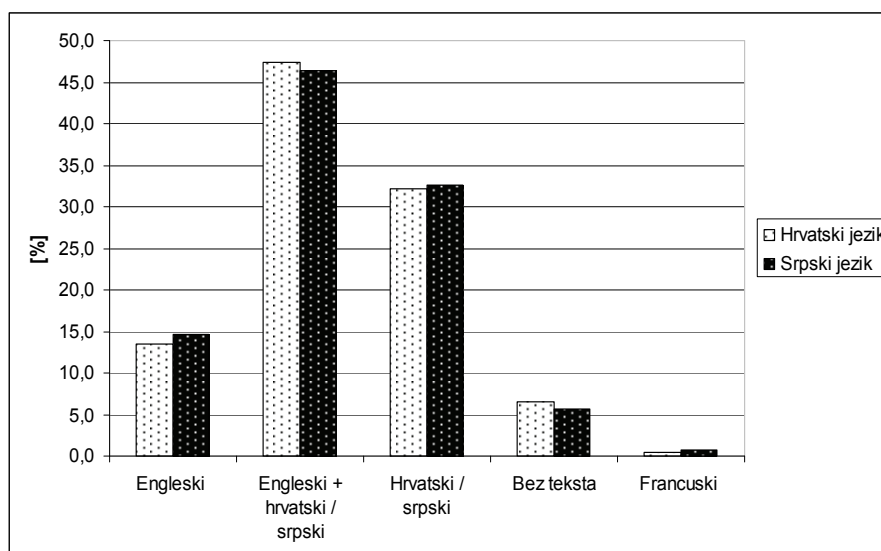
na nekome četvrtom jeziku⁷, i to na francuskome. Radi jasnijega prikaza i bolje mogućnosti usporedbe navedeni se rezultati prikazuju u tablici 1 i grafu 1.

	Hrvatski jezik	Srpski jezik ⁸
Broj reklama na engleskome jeziku	31	39
	13,5%	14,6%
Broj reklama s engleskim elementima	109	124
	47,4%	46,4%
Broj reklama na hrvatskome jeziku u hrvatskim tiskovinama, odnosno na srpskome u srpskima	74	87
	32,2%	32,6%
Broj reklama u kojima nema teksta	15	15
	6,5%	5,6%
Broj reklama na nekome četvrtom jeziku	1	2
	0,4%	0,7%
Ukupan broj reklama	230	267

Tablica 1

⁷ Valja napomenuti da je četvrti jezik u nekoj mjeri prisutan i u reklamama koje su klasificirane kao reklame na engleskome, s engleskim elementima ili na hrvatskome jeziku u hrvatskim tiskovinama, odnosno na srpskome u srpskima. Naime u hrvatskim je izdanjima časopisa u 6,5% reklama koje su klasificirane kao reklame na engleskome jeziku prisutan i element nekoga četvrtog jezika. Među reklamama koje su klasificirane kao mješavina engleskoga i hrvatskoga 6,4% reklama sadrži element nekoga četvrtog jezika. Takav element sadrži i 5,4% reklama na hrvatskome jeziku. U srpskim je izdanjima časopisa taj postotak također ograničen na 7,7% u reklamama na engleskome jeziku, 9,7% u reklamama s engleskim elementima, a 5,7% u reklamama na srpskome jeziku. Četvrti se jezik prvenstveno odnosi na francuski jezik, a u manjoj su mjeri zastupljeni njemački, latinski i talijanski jezik. Samo 0,7% reklama u srpskim izdanjima časopisa napisano je ćirilnim pismom.

⁸ Nazivi se *hrvatski* i *srpski jezik* u tablicama i grafovima odnose na hrvatska i srpska izdanja časopisa.

Graf 1

Na temelju broja riječi engleskoga podrijetla u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa može se vrlo generalno reći da su u jednoj reklamama na engleskome jeziku u hrvatskim izdanjima časopisa prosječno 4 riječi engleskoga podrijetla, a u srpskima 4,7 riječi. U reklamama s engleskim elementima u hrvatskim je izdanjima časopisa prosječno 3,5 riječi, a u srpskima 3,8. Raspon prisutnosti riječi engleskoga podrijetla isti je u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa: od 1 do 34 riječi engleskoga podrijetla po reklamama (vidi tablicu 2).

	Hrvatski jezik	Srpski jezik
Broj riječi engleskoga podrijetla u reklamama koje su na engleskome jeziku	124	183
Prosječan broj riječi engleskoga podrijetla po jednoj reklamama na engleskome jeziku	4	4,7
Broj riječi engleskoga podrijetla u reklamama s engleskim elementima	384	471
Prosječan broj riječi engleskoga podrijetla po jednoj reklamama s engleskim elementima	3,5	3,8
Raspon prisutnosti riječi engleskoga podrijetla	1 – 34	1 – 34

Tablica 2

Kao što smo već napomenuli, tekst reklame podijelili smo na šest dijelova. Analiza korpusa podrazumijevala je bilježenje prisutnosti ili neprisutnosti riječi engleskoga podrijetla u pojedinim dijelovima reklame. Prisutnost riječi

engleskoga podrijetla kodirali smo kao 1, a izostajanje takvih riječi kao 0. Rezultati analize prikazani su u tablici 3 i grafu 2.⁹

	Hrvatski jezik	Srpski jezik
Naziv	59/70	83/96
	84,3%	86,5%
Podnaziv	33/66	44/79
	50%	55,7%
Slogan	32/123	27/150
	26%	18%
Tekst	21/112	33/116
	18,8%	28,4%
Izvadak iz teksta	26/127	29/134
	20,5%	21,6%
Informacija	18/164	23/160
	11%	14,4%

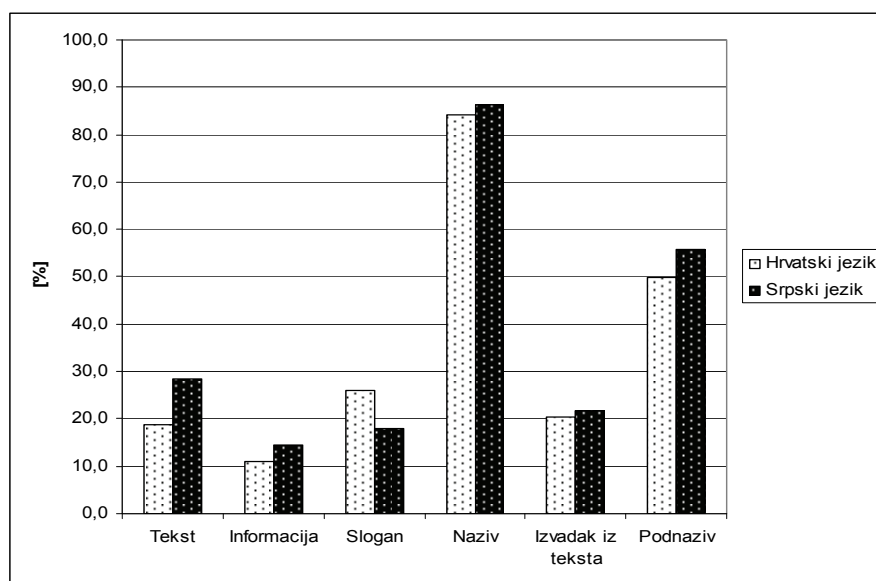
Tablica 3

– **Hrvatski jezik:** naziv > podnaziv > slogan > izvadak iz teksta > tekst > informacija

– **Srpski jezik:** naziv > podnaziv > tekst > izvadak iz teksta > slogan > informacija

U oba se jezika engleski element najčešće javlja u dijelu reklame koji smo nazvali naziv proizvoda. Više od 80% proizvoda nosi naziv engleskoga podrijetla. Ti se rezultati podudaraju s Bhatijinim istraživanjem iz 1987. godine prema čijim rezultatima skoro 90% japanskih, indijskih, talijanskih, ruskih i njemačkih proizvoda i kompanija nosi naziv engleskoga podrijetla (Bhatia 2001: 203). Nakon naziva proizvoda slijedi podnaziv proizvoda. Oko polovice podnaziva proizvoda u oba jezika sadrži engleske elemente. Najmanje engleskih elemenata sadrži dio reklame koji smo nazvali informacija. Ovakav omjer ne čudi s obzirom na to da su naziv i podnaziv proizvoda najistaknutiji dijelovi reklame i najprije privlače pozornost konzumenata. Informacija je manje uočljiv dio reklame i sadrži osnovne informacije o nabavci proizvoda. Kreativnost jezičnoga miješanja i uporabe engleskoga u informaciji ne igra veliku ulogu jer se konzumente, nakon što ih se kreativnim jezičnim načinima privuče proizvodu, o daljnjim informacijama vezanim uz proizvod većinom informira na vlastitu jeziku jer je bitno da konzumenti razumiju informaciju.

⁹ Hi-kvadrat test pokazao je da nema statistički značajne razlike u zastupljenosti engleskog elementa u pojedinim dijelovima reklame u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa: naziv ($\chi^2(1) = 0,155$, $p > 0.05$), podnaziv ($\chi^2(1) = 0,469$, $p > 0.05$), slogan ($\chi^2(1) = 2,564$, $p > 0.05$), tekst ($\chi^2(1) = 2,965$, $p > 0.05$), izvadak iz teksta ($\chi^2(1) = 0,054$, $p > 0.05$), informacija ($\chi^2(1) = 0,847$, $p > 0.05$).

Graf 2

Razlozi i učinci uporabe engleskog elementa u oglašavanju

Uporabu stranih elemenata u oglasima većinom su kroz povijest analizirali jezični puristi.¹⁰ Taj su fenomen s nepurističkoga stajališta među prvima obrađivali T. K. Bhatia (2001) i I. Piller (2003). Autori su analizirajući engleski element u reklamama pozornost posvetili pitanjima u kojoj se mjeri, kako i zašto engleski elementi rabe u oglašavanju u zemljama u kojima engleski nije prvi jezik. T. K. Bhatia (2001) govori o negativnome, neutralnome i pozitivnome pristupu jezičnomu miješanju u globalnom oglašavanju. Negativni se pristup temelji na jezičnome purizmu i preskriptivizmu te opisuje jezično miješanje kao znak loša jezičnog ponašanja. Neutralni pristup polazi od toga da je jezično miješanje u oglašavanju motivirano estetskim kriterijima i kratkotrajnim privlačenjem pozornosti. Pozitivni pristup gleda na jezično miješanje kao na organiziran i složen fenomen koji zadovoljava potrebu za kreativnošću i inovativnošću unutar domene oglašavanja. Takav se pristup temelji na složenim socio-psihološkim učincima jezika. Autor zaključuje da je jezično miješanje s engleskim jezikom motivirano željom za kreativnošću te da se negativni i neutralni stav ne mogu opravdati jer u svojim interpretacijama jezičnoga miješanja u oglašavanju ne ulaze u dubinu fenomena i ne uzimaju u obzir društvene i psihološke čimbenike koji leže u njegovoj pozadini.

Jedan je od razloga integracije engleskog elementa u oglašavanje proširenost engleskoga u svijetu i njegov ulazak u gotovo sve pore javnoga i privat-

¹⁰ Više o tome vidi u Gerritsen et al. (2007: 294).

noga života. Osim što je engleski prvi jezik Sjedinjenih Američkih Država kao izrazito jake ekonomske, vojne i političke sile, njegovoj proširenosti uvelike doprinosi razvijenost audio-vizualnih medija u kojima je engleski izrazito zastupljen te njegova široka zastupljenost u elektronskoj tehnologiji.

U cjelokupnosti utjecaja engleskoga jezika utjecaj na domenu oglašavanja čini važan dio. Osim proizvoda koji nastaju na engleskome govornom području, što za sobom posljedično vuče nazivanje proizvoda na engleskome jeziku te prisutnost engleskoga u sloganima i ostalim dijelovima reklama, engleski je izrazito zastupljen i u reklamama proizvoda kojima podrijetlo nije s engleskoga govornog područja. Među prvim je takvim proizvodima *walkman* kojega je napravila japanska tvrtka *Sony*. Naime tendencija je proizvođača u cijelome svijetu integrirati riječi i izraze engleskoga podrijetla u oglašavanje svojih proizvoda. Tu smo tendenciju uočili i u našem korpusu. Tako se u VIP-u nudi *Vipme Easy* tarifa i *prepaid* paket, u Iskonu *friend mobilni broj*, a Privredna banka Zagreb uvodi *PBZInvestor* uslugu. U srpskim se izdanjima časopisa reklamira kava *Grand Pleasure*, *DeltaCity shopping* (*sic!*) *mol* i *Multiactiv light* kozmetika; Vojvodanska banka nudi *best buy* potrošački kredit, zlatara Stefanović predstavlja novu *collection*, a Beogradska filharmonija *is coming soon!*

Cilj je svakog oglašavanja postići međunarodni interes za proizvod koji se oglašava, a engleski jezik svojim statusom najzastupljenijega jezika u svjetskoj komunikaciji tomu uvelike pridonosi. Engleski usto nosi konotacije modernoga, privlačnoga i potrebnoga, a upravo su to karakteristike koje treba imati proizvod da bi bio privlačan konzumentima. Cilj je stvoriti poseban učinak na potrošače, odnosno privući njihovu pozornost, predstaviti im proizvod na najbolji mogući način i nagovoriti ih da kupe proizvod. Neki pritom rabe samo engleski, dok većina potrošačkoj populaciji prilazi mješavinom prvoga jezika određene zemlje i engleskoga da bi na taj način spojila lokalno i globalno. Lokalnim se proizvođači žele što više približiti populaciji dajući reklami dašak poznatoga, tradicionalnoga i domaćega, dok se globalnim u konzumenata stvara osjećaj pripadnosti populaciji konzumenata cijeloga svijeta, a reklami daje dašak internacionalnoga i interkulturalnoga. Taj proces, koji se u literaturi naziva globalizacijom (usp. Bhatia 2001: 213), ima za cilj ostvariti raznovrsnost, a ne uniformnost, koja se najčešće pripisuje procesu globalizacije. Globalizacija se u korpusu koji smo analizirali ostvaruje kontaktom engleskoga s hrvatskim i srpskim jezikom te adaptacijom engleskih elemenata prema sustavu hrvatskoga i srpskoga jezika na svim jezičnim razinama (fonetizirano pisanje riječi: *zum*, *sajt*, *šoping*, *diler*, *piling*; dodavanje domaćih¹¹ nastavaka: *shopovi*,

¹¹ *Domaće* se u radu odnosi kako na ono što pripada hrvatskome jeziku tako i na ono što pripada srpskome jeziku, pod uvjetom da su analizirane čestice istovjetne u oba jezika.

make upa, showu; sekundarna semantička adaptacija riječi: *bar* kao 'noćni zabavni lokal', dakle u značenju u kojemu riječ ne postoji u engleskome jeziku). Glocalizacija je vidljiva i u brojnim hibridnim tvorevinama poput *onetastičan*, *surfastične*, *nalijep-it*, *upal-it*, *rapid pranje*, *štedni economic program*; pseudoanglizmima poput *happy end* (engl. happy ending); tautološkim konstrukcijama poput *strong gum* *žvakaća guma* i konverzijama poput *leasing* (riječ se u engleskome rabi kao pridjev i particip sadašnji, a u hrvatskome i srpskome najčešće se rabi kao imenica). Miješanjem kodova unutar reklama stvara se živost i raznolikost pisane poruke u tekstu reklame, što privlači pozornost konzumentata.

Nije nužno da konzument razumije engleski. Važno je da prepozna da se radi o engleskome jeziku. Konzument riječi koje izgledaju i zvuče engleski povezuje s modernim, razvijenim, globalnim i zanimljivim. Forma u ovome slučaju na učinkovitiji način prenosi poruku nego sam sadržaj.

Engleski ima neutralan status, dok se druge jezike povezuje s određenim etnokulturalnim stereotipima. Ti se stereotipi, koji se originalno vežu uz određeni jezik i njegove govornike, u reklamama dovode u vezu s reklamiranim proizvodom (Piller 2003: 172)¹². Engleski se, naprotiv, veže samo uz društvene stereotipe koji ga opisuju kao moderan jezik koji karakteriziraju prestiž i transkulturalnost (Gerritsen et al. 2007: 309), a samo ga se sporadično dovodi u vezu s nekim etnokulturalnim odrednicama, kao što su britanska viša klasa, američki zapad, urbana (crnačka) kultura i supkultura mladih (Piller 2003: 175). Drugim riječima, engleski elementi u reklamama u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa konzumente najčešće ne asociraju na nešto američko, britansko ili zapadno, već na moderno, sofisticirano, inovativno i privlačno.

Ekonomičnost i preciznost izraza engleskoga podrijetla također mogu biti razlozi njegove uporabe u oglašavanju. Reklami su potrebni kratki, zvučni, pamtljivi izrazi i fraze kojima se želi privući pozornost potrošača, a prijevodom se to možda ne bi postiglo. Iz tih će se razloga u reklamama prije naći izrazi *fit* i *accessories shop* nego njihovi dulji prijevodi *u dobroj fizičkoj/t(j)elesnoj kondiciji* i *prodav(ao)nica s(a) modnim dodacima*.

Uporabom izraza engleskoga podrijetla može se doprinijeti opuštenijoj i neformalnijoj komunikaciji s konzumentima, nego što bi se to postiglo uporabom domaćih ekvivalenata, posebice onih koji nisu zaživjeli među širom populacijom (npr. *svemrežje* umjesto *internet* ili *uspješnica* umjesto *hit* u hrvatskome, *upravljačka palica* umjesto *džojstik/joystick* ili *svemirski avion* umjesto

¹² Francuski jezik nosi konotacije modernoga, elegantnoga i ženstvenoga; uz španjolski se vežu odrednice slobode, avanture i muškosti; uz njemački karakteristike pouzdanosti, preciznosti i razvijene tehnologije; dok talijanski karakteriziraju dobra hrana i pozitivan stav prema životu (Piller 2003: 173).

spejs-šatl/space shuttle u srpskome jeziku). Konzumenta bi usto mogla zasmetati nepoznata ili nedovoljno proširena domaća riječ više nego što bi ga mogao zasmetati engleski element, pa čak i ako ga ne razumije.

Izrazi se engleskoga podrijetla često rabe samo zato što prema mišljenju proizvođača i oglašivača bolje zvuče. Tako se u našem korpusu javljaju izrazi poput *air bag*, *style*, *shopping/šoping*, *look*, *new collection* umjesto izraza *zračni jastuk* (*vazдушna vreća*), *stil*, *kupovina*, *izgled*, *nova kolekcija*. T. K. Bhatia (2001: 211) ističe da unatoč tomu što je moguće pronaći ili skovati domaći ekvivalent koji bi u oglašavanju mogao poslužiti kao ekvivalent engleskom elementu, uporaba takvih izraza često nema isti socio-psihološki učinak koji ima uporaba engleskih elemenata.

Sintaktičko-tvorbeni aspekt englesko-hrvatskih i englesko-srpskih dodira u reklamama

Osim leksika engleskoga podrijetla koji je najtransparentniji pokazatelj utjecaja engleskoga jezika na hrvatski i srpski jezik, utjecaj engleskoga prisutan je i na sintaktičko-tvorbenoj razini obaju jezika. U ovome ćemo se radu osvrnuti na jezičnu pojavu koju S. Babić (1991: 44–45, 366) svrstava na granicu između sintakse i tvorbe. Radi se o spojevima dviju imenica u kojima prva atributivno određuje drugu i ne sklanja se, a obje imenice čuvaju svoj naglasak. Takve se konstrukcije u literaturi nazivaju jukstapozicijama dviju imenica¹³ bez spojnika ili polusloženicama. Polusloženica je pod utjecajem engleskoga jezika postala sve produktivniji tvorbeni obrazac u hrvatskome i srpskome jeziku. Engleski je, ističe S. Babić (1983/84: 57), aktivirao taj obrazac u drugim jezicima i doprinio njegovu širenju.

Polusloženica se kao tvorbeno-sintaktički oblik zbog nesklonjivosti prvoga dijela i nesudjelovanja u tvorbi ne uklapa lako ni u hrvatski ni u srpski jezični sustav. Na problem njihove neuklopljivosti često se upozorava u literaturi. Ž. Bujas (1957/58: 62) upozorava da bi spojeve poput *Belasco teatar*, u kojima vlastito ime stoji pred općom imenicom i u službi je atributa ili apozicije, trebalo pisati kao *teatar Belasco*. M. Mihaljević (1998: 84) u *Terminološ-*

¹³ Iako se polusloženice najčešće definiraju kao spojevi dviju imenica, treba spomenuti da se nerijetko radi o višerječnim spojevima kojima se sastav ne može jednostavno opisati kao imenica u nominativu + imenica u nominativu. Takvi spojevi najčešće sadrže sklonjivi pridjev između dviju imenica (npr. Dove *hidratantna* krema), višerječni modifikator na mjestu prvoga, nesklonjivog elementa (npr. *metal fever hi-tech* rumenilo) ili pak višerječne modifikatore prije i poslije glave imenske skupine (npr. *Eucerin* dnevni piling za umivanje). Takvi se izrazi mogu smatrati proširenim strukturama polusloženice s obzirom na to da dijele osnovne značajke s polusloženicama: atributivnost prvoga dijela u odnosu na drugi, nesklonjivost prvoga dijela ili nekih njegovih članova i sintaktičku cjelovitost. Uloga je višerječnoga premodifikatora u detalje opisati kakav je proizvod i kako funkcionira (Leech 1966: 127).

kome priručniku ističe da se polusloženice ne uklapaju lako u hrvatski jezični sustav. T. Prčić (2005: 66–67) govori o paralelnoj običajnoj normi, pojavi u kojoj se uvezena norma primjenjuje paralelno s postojećom propisanom normom s tendencijom prevlasti nad postojećom normom. Na nivou gramatike autor pojavu paralelne norme ilustrira polusloženicom, tj. primjerima poput *internet veza* i *streč pantalone*.

Polusloženica se može prilagoditi kako hrvatskoj tako i srpskoj jezičnoj normi na nekoliko načina. Najčešći su načini da se (stranim) pridjevima/imenicama dodaju domaći pridjevski nastavci: *opelovi dileri*, *HP-ov fotopisač*, *internetske stranice*, da se prvi, nesklonjivi element prevede domaćim, sklonjivim elementom: *trgovački/kupovni centar* ili da se naziv proizvoda stavi nakon opće imenice: *punjeni keksi Mulino Bianco*.

Unatoč utemeljenim i argumentiranim prigovorima jezikoslovaca polusloženice danas predstavljaju izuzetno frekventan i plodan tvorbeno-sintaktički obrazac u obama jezicima. One često zadovoljavaju ekonomičan i precizan prijenos stranoga modela i kao takve su prihvaćene i proširene među govornicima. U analiziranome se korpusu tako prije spomenuti primjeri češće javljaju u obliku polusloženice: *Opel dileri*, *HP fotopisač*, *shopping/šoping centar* i *Mulino Bianco punjeni keksi* nego u obliku prilagođenom hrvatskoj jezičnoj normi i srpskoj jezičnoj normi.

Evo nekoliko primjera iz korpusa: *beauty-trendovi*, *info telefon*, *fashion news*, *web site*, *up&under kombinacije*, *shoe shop*, *SMS druženje/poruka*, *fashion ovisnost*, *vitality napitak*, *wellness paket*, *friend mobilni broj*, *shopping centar*, *top model*, *light osveženje*, *business paket*, *supersound tehnologija*, *best buy potrošački kredit*, *call centar*, *show program*, *piling rukavica*, *CD uređaj* itd.¹⁴ Među polusloženicama prevladavaju spojevi u kojima je barem jedan, najčešće prvi, dio engleskoga podrijetla. Iako znatno rjeđe, u korpusu se javljaju polusloženice u kojima niti jedan dio nije engleskoga podrijetla. Takvi su primjeri *auto proizvođač*, *audio uređaj*, *poklon torba* i sl.

U oglašavanju je polusloženica postala nezamjenjiva. Ona se najčešće javlja u obliku u kojemu je robna marka u atributivnome položaju u odnosu na opću imenicu. Neki su od primjera iz korpusa: *Juicy društvo*, *Nivea gel*, *Garnier intenzivna njega*, *Lotto kolekcija*, *Disney proizvodi*, *Eduro ugradni ormari*, *Iris parfumerije*, *Dolcela kroasani*, *Fidelinka testenine*, *Toyota easy flat sistem*, *Michelin zimske gume*, *Gorenje frižideri* itd. Primjeri pokazuju da je polusloženica, kao ekonomičan, učinkovit i zvučan tvorbeni oblik, zaživjela u hrvatsko-

¹⁴ Što se tiče ortografske nedosljednosti u pisanju polusloženica, koja se uočava u primjerima iz korpusa, treba istaknuti da bi se spojница između sastavnih dijelova polusloženice trebala pisati jer se njome označuje nesklonjivost prvoga dijela polusloženice (Barić et al. 1999: 203).

me i srpskome jeziku, te se javlja i bez poticaja stranoga jezika. Iako korpus nudi primjere paralelne uporabe polusloženice i spojeva u kojima je prva imenica u službi apozicije, npr. *iFX četkica/četkica iFX*, prvim se oblikom učinkovitije i marketinški probitačnije izražava da se radi baš o toj četkici, a ne nekoj drugoj. Ako se u obzir uzme da se jezici sporo, ali ipak kontinuirano mijenjaju, onda se polusloženicu zbog opisane proširenosti i prihvaćenosti u hrvatskome i srpskome jeziku može smatrati svojevrsnom inovacijom norme.

Zaključak

Na početku smo rada krenuli od pretpostavke da će, s obzirom na veću otvorenost srpskoga jezika prema stranim utjecajima, u srpskim izdanjima časopisa broj reklama na engleskome jeziku ili s engleskim elementima i broj riječi engleskoga podrijetla biti veći nego u hrvatskim izdanjima časopisa. Analiza rezultata pokazala je da nema značajne razlike. Stoga se u zaključku priklanjamo drugoj pretpostavci koju smo iznijeli na početku rada a koja glasi da je intenzivan utjecaj engleskoga jezika doveo do svojevrsna približavanja jezika na koje utječe, a u smislu njihove otvorenosti prema stranom utjecaju. U domeni reklamiranja utjecaj je engleskoga u različitim jezicima, različitim jezičnim politikama i različita stava prema utjecaju stranih jezika, prisutan sličnim intenzitetom. Utjecaju se engleskoga jezika zbog svih njegovih prije navedenih značajki teško othrvati. Kao što smo rekli na početku rada, sveprisutnost engleskoga jezika i nezaobilaznost njegova utjecaja rezultirali su razvojem tolerantnijega stava čak i u jezicima koji se tradicionalno navode kao izrazito puristički i oprezni prema stranom utjecaju (npr. francuski, islandski, mađarski). Iako se spomenuto približavanje ne odnosi na jezične politike pojedinih zemalja, može se govoriti o približavanju njihova svakodnevnog jezičnog ostvaraja, posebice u domeni reklamiranja. Pitamo se stoga možemo li danas, u svijetu globalizacije i intenzivnog utjecaja engleskoga, još uvijek govoriti o podjeli jezika na one naklonjenije kalkovima i one naklonjenije posuđenicama ili se to u današnje vrijeme može smatrati jezičnim mitom¹⁵. Smatramo da podjela još uvijek postoji, ali su granice fleksibilnije, a u domeni reklamiranja one gotovo da i ne postoje.

Francuski primjer jasno pokazuje da ono što stoji u zakonima, zabranama i preskripcijama nije nužno i ono što se ostvaruje u svakodnevnome pisanom i govorenom jeziku. I. Piller (2003: 174) ističe da je francuska jezična politika dovela do kontraučinka, odnosno česte uporabe anglizama u oglasima. Iako znaju da bi za to mogli platiti novčanu kaznu, mnogi se oglašivači, ističe autorica, nisu spremni odreći uporabe engleskoga kao moćna reklamnog oruđa. S. Hilgendorf i E. Martin (2001: 238) u zaključku svojega rada ističu da oglasi prikupljeni u Francuskoj nakon 1994. godine (kada na snagu stupa zakon *Loi*

¹⁵ Više o pojmu jezičnoga mita i primjerima jezičnih mitova vidi u Bauer 1998.

Toubon kojim se propisuje uporaba francuskoga u oglašavanju te navođenje vidljiva domaćeg prijevoda uz izraze na stranome jeziku) jasno daju zaključiti da pokušaji zabrane jezičnoga miješanja u oglašavanju ne mogu biti realni.

Analiza rezultata pokazuje da je u oglašavanju u hrvatskim i srpskim izdanjima časopisa podjednakim intenzitetom prisutan engleski element. Analizirani bi se korpus mogao proširivati još i drugim vrstama oglašavanja (npr. radijskim, televizijskim itd.) radi postizanja obuhvatnije reprezentativnosti korpusa. Ipak, i iz analize ovakva korpusa vidljive su tendencije jezične uporabe kojima je izložena cjelokupna komunikacijska zajednica, kako hrvatska tako i srpska.

Literatura

- Babić 1983/84: Babić, S. Ljudi moji, postao sam nepismen: ne razumijem više hrvatski. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXXI/2. S. 55–59.
- Babić 1991: Babić, S. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: HAZU – Globus.
- Badurina 2005: Badurina, L. Hrvatski jezik ima razvijen samoobrambeni mehanizam. In: *Novi list, Mediteran*. 20.2.2005. S. 2–3.
- Hrvatski jezični savjetnik 1999: Barić, E. et al. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine.
- Bauer 1998: Bauer, L.; Trudgill, P. (Hg.). *Language Myths*. London: Penguin Group.
- Bhatia 2001: Bhatia, T. K.: Language Mixing in Global Advertising. In: Thumboo, E. (Hg.). *The Three Circles of English*. Singapore: UniPress. S. 195–215.
- Gerritsen et al. 2007: Gerritsen, M. et al. English in product advertisements in Belgium, France, Germany, the Netherlands and Spain. In: *World Englishes*. Nr. 26/3. S. 291–315.
- Hilgendorf/Martin 2001: Hilgendorf, S.; Martin, E. English in Advertising: Update for France and Germany. In: Thumboo, E. (Hg.). *The Three Circles of English*. Singapore: UniPress. S. 217–240.
- Ivić 2001: Ivić, P. Language planning in Serbia today. In: *International Journal of the Sociology of Language*. Nr. 151. S. 7–17.
- Jung 2001: Jung, K. The Genre of Advertising in Korean: Strategies and Mixing. In: Thumboo, E. (Hg.). *The Three Circles of English*. Singapore: UniPress. S. 257–275.
- Klajn 2001: Klajn, I. Neologisms in present-day Serbian. In: *International Journal of the Sociology of Language*. Nr. 151. S. 89–110.

- Kovačec 2004: Kovačec, A. Izazovi globalizacije i hrvatski jezični standard. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 51/2. S. 60–66.
- Leech 1966: Leech, G. *English in Advertising. A Linguistic Study of Advertising in Great Britain*. London: Longmans, Green and Co Ltd.
- Martin 2002: Martin, E. Mixing English in French advertising. In: *World Englishes*. Nr. 21/3. S. 375–402.
- Martin 2007: Martin, E. Frenglish for sale: multilingual discourses for addressing today's global consumer. In: *World Englishes*. Nr. 26/2. S. 170–188.
- Mihaljević 1988: Mihaljević, M. *Terminološki priručnik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Opačić 2006: Opačić, N. *Hrvatski u zagradama*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Piller 2003: Piller, I. Advertising as a site of language contact. In: *Annual Review of Applied Linguistics*. Nr. 23. S. 170–183.
- Prčić 2005: Prčić, T. *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
- Samardžija 2002: Samardžija, M. Hrvatski jezik u vrijeme globalizacije. In: Car-Mihec, A. et al. (Hg.). *Riječki filološki dani*. Rijeka: Filozofski fakultet. S. 435–438.
- Thomas 1991: Thomas, G. *Linguistic purism*. London – New York: Longman.
- Turk 1996: Turk, M. Jezični purizam. In: *Fluminensia*. Nr. 1–2. S. 63–79.
- Ustinova/Bhatia 2005: Ustinova, I. P.; Bhatia, Tej K. Convergence of English in Russian TV commercials. In: *World Englishes*. Nr. 24/4. S. 495–508.
- Wei-Yu Chen 2006: Wei-Yu Chen, C. The mixing of English in magazine advertisements in Taiwan. In: *World Englishes*. Nr. 25/3–4. S. 467–478.

Branka Drljača Margić (Rijeka)

English in product advertisements in the Croatian and Serbian language

This paper focuses on the occurrence of English elements in product advertisements in the Croatian and Serbian language. The advertisements in women's magazines *Cosmopolitan*, *Elle*, *Grazia*, *Lisa* and *Gloria* from September and October 2007 were collected and analysed. These magazines are published both in Croatia and Serbia. The author analyses the use of English in advertising, as well as the reasons for and effects of that use. The occurrence of English elements in the advertisements in Croatian and Serbian is quantitatively investigated and compared.

Branka Drljača Margić
Filozofski fakultet, Trg Ivana Klobučarića 1, 51000 Rijeka
Tel.: ++385 51 315 227
Fax: ++381 51 315 228
Private: 51000 Rijeka, Dubrovačka 1
brankadrljaca@yahoo.co.uk
www.ffri.hr

Branka Drljača Margić (Rijeka)

Stavovi izvornih govornika hrvatskoga i srpskoga jezika prema utjecaju engleskoga na njihove jezike

Cilj je rada istražiti tendencije u stavovima govornika hrvatskoga i srpskoga jezika prema anglicizmima u njihovim jezicima. Uzorak ispitanika čine 63 studenta engleskoga jezika u Hrvatskoj i Srbiji. Pri ispitivanju stavova studenata rabi se metoda upitnika. Posebna se pozornost posvećuje usporedbi stavova govornika hrvatskoga i govornika srpskoga jezika.

Više i manje puristički jezici

Standardni se jezici uobičajeno dijele na one naklonjenije kalkovima i one naklonjenije posuđenicama (Thomas 1991: 202), pa se tako često govori o francuskome, mađarskome i islandskome kao izrazito purističkim jezicima, a o portugalskome kao izrazito otvorenome jeziku.

Rumunjski se smatra 'gostoljubivim' jezikom u kojemu je anglofilija zamijenila tradicionalnu frankofiliju (Constantinescu et al. 2002: 187). Španjolci, ističe Braselmann (2004: 107), nisu toliko emotivni ili drastični u pogledu utjecaja stranih jezika na njihov jezik kao što su Francuzi, ali nisu ni tako indiferentni kao Nijemci. Pulcini (2002: 153) talijanski opisuje kao demokratičan jezik, otvoren posuđivanju iz drugih jezika, a jezike poput islandskoga, francuskoga i španjolskoga kao introvertne jezike. Gottlieb (2004: 40) navodi da je utjecaj engleskoga od 1945. godine rezultirao s 90% modernih posuđenica engleskoga podrijetla u svim skandinavskim jezicima osim u islandskome i finskome, koji su poznati po tendenciji stvaranja, pronalaženja i promoviranja domaćih zamjena za strane riječi. Oakes (2001: 161) uspoređuje stavove Šveđana i Francuza prema utjecaju engleskoga jezika na njihove jezike i zaključuje da su Šveđani otvoreniji prema posuđenicama u znanstvenome diskursu od Francuza. U Švedskoj se, objašnjava autor, podupire uporaba anglicizama jer oni imaju internacionalni status, a njihova uporaba u znanstveno-tehnološkome diskursu omogućuje švedskome ulazak u zapadnoeuropsku jezičnu zajednicu.

Brojni autori koji se bave posuđenicama u nazivljima ističu podjelu jezika na više i manje purističke, odnosno na one naklonjenije kalkovima i one naklonjenije posuđenicama. Humbley (2002: 111) uočava da u nazivljima na francuskome jeziku prevladavaju kalkovi, odnosno preporučeni službeni nazivi, dok u njemačkim znanstvenim publikacijama prevladavaju posuđenice. Corr (2003: 52) navodi da je u računalnome nazivlju na njemačkome jeziku daleko više anglicizama nego u nazivlju na francuskome jeziku, a prema istraživanju iz 1999. godine njemački je među jezicima koji imaju najmanje izvornih izraza u računalnome nazivlju – samo 57%, dok francuski ima 86%, a španjolski 80%. Haarmann (1989: 16) ističe da se tehnološko nazivlje na japanskome u velikoj mjeri oslanja na adaptaciju i integraciju izraza engleskoga podrijetla za razliku

od, primjerice, Finske gdje leksička modernizacija u daleko manjoj mjeri ovisi o engleskome jeziku.

Muhvić-Dimanovski (1998: 498) ističe da iako su opći rječnici puno češće normativno orijentirani od rječnika novih riječi, francuski i njemački primjeri dijelom dokazuju suprotno. Francuski rječnici novih riječi gotovo u pravilu uz posuđenice donose napomene službenih tijela da postoje domaće zamjene kojima treba dati prednost. S druge strane, u njemačkim se općim jednojezičnim rječnicima nalazi ogroman broj suvremenih neologizama stranoga podrijetla uz koje se ne daju nikakvi komentari u smislu savjeta ili sugestija o uporabi domaćih zamjena.

Razlike među pojedinim jezicima i njihovim purističkim usmjerenjima ističu i sudionici ljetnih jezičnih škola u Brnu i Leuvenu. Riječ je o studentima jezičnoga usmjerenja iz različitih europskih zemalja među kojima smo u lipnju i kolovozu 2007. godine proveli ispitivanje stavova prema utjecaju engleskoga na njihove prve jezike. Ispitanica iz Belgije ističe da se u Nizozemskoj anglizmi primaju s mnogo više entuzijazma nego u Belgiji. Isto tvrdi ispitanik iz Češke kada uspoređuje odnos Čeha i Nizozemaca prema anglizmima. Prema riječima ispitanice iz Bjelorusije ruski je mnogo otvoreniji utjecaju engleskoga od bjeloruskoga. Ispitanik iz Bugarske kaže ovako:

„Moj je dojam da većina ljudi u Bugarskoj ne rabi angлизme ako za njih postoje domaće zamjene. Takvo se što, prema momu mišljenju, ne odnosi na Njemačku ili Nizozemsku gdje se anglizmi široko rabe, u prvome redu da bi se pojednostavila komunikacija. Mislim da su mali narodi osjetljiviji na stranojezične utjecaje i snažnije povezuju jezik i identitet.“¹⁶

Hrvatski i srpski – različiti stavovi prema posuđenicama

Iako su i Hrvati i Srbi dolazili u kontakt s različitim (neslavenskim) narodima i njihovim jezicima, što zbog tuđinskih upada i osvajanja što zbog kulturnih veza i migracija, dva su naroda razvila različite stavove prema utjecajima stranih jezika. Ako se slijedi tradicionalna podjela (Thomas 1991), hrvatski je jezik naklonjeniji kalkovima, odnosno nastojanju da se „inojezični obrasci i uzori ne preuzimaju izravno nego da se prema njima aktiviraju vlastite izražajne mogućnosti“ (Katičić 1973/74: 88), dok je srpski jezik vrlo otvoren stranim utjecajima, a purizam je u srpskome „slab i neučinkovit“ (Klajn 2001: 90). Za razliku od srpskoga, koji se „ne odlikuje purizmom no internacionalizmom“ (Radovanović 2009: 209), u hrvatskome je jeziku oduvijek bila jasno izražena

¹⁶ Dodatni su komentari ispitanika napisani na engleskome, hrvatskome i srpskome jeziku. Komentari na engleskome za potrebe su rada prevedeni na hrvatski, dok su komentari na hrvatskome i srpskome prepisani doslovno. Podebljanja i kurzivi u navodima su autoričini.

težnja za jezičnom čistoćom. Ona je prisutna u hrvatskome književnom jeziku već od njegovih početaka i obilježila je čitavu njegovu povijest (Turk 1996: 69). Predstandardno razdoblje karakterizira implicitni purizam, a u standardnome razdoblju od polovice 18. stoljeća uz implicitni sve je jači i eksplicitni purizam, usmjeren u prvome redu prema posuđenicama. Hrvati su, ističe Greenberg (2005: 60–61), uvijek iskazivali autentičnost uvođenjem arhaičnih, zastarjelih ili novoskovanih izvornih hrvatskih riječi, dok je za Srbe dosezanje autentičnosti bilo moguće odbacivanjem svih riječi koje su se smatrale umjetnima, knjiškima ili radikalno različitim od riječi koje su se upotrebljavale u običnome govoru. U Titovoj je Jugoslaviji, nastavlja autor (ibid, 62), zapadna varijanta zajedničkoga jezika, osim administrativnih termina, koji su bili isti uz manje fonetske razlike, zadržala posebne hrvatske leksičke jedinice, dok su se u istočnoj varijanti upotrebljavali internacionalizmi ili riječi stranoga podrijetla. Od 1991. godine politička, društvena i kulturna razmatranja potvrđuju različite stavove u vezi s prihvaćanjem leksičkih posuđenica: u prvi plan izbija hrvatska puristička tradicija, odnosno „hipersenzibilnost prema pretpostavljenim srbizimima i na drugi način nehrvatskim riječima“ (ibid, 63), i srpsko uključivanje elemenata narodnoga govora u standardni jezik (ibid, 66–67).

Od devedesetih godina 20. stoljeća oba se jezika susreću s intenzivnim priljevom riječi engleskoga podrijetla. Globalizacijski procesi, povezanost modernoga svijeta i razvijenost sredstava javnoga priopćavanja, koji uvelike podrazumijevaju uporabu engleskoga, izloženost engleskome i, posljedično, utjecaj engleskoga na druge jezike, dovode do slabljenja jačih purističkih tendencija i popuštanja jezičnoj hibridizaciji.

Babić (1995) sa žaljenjem ističe da se u Hrvatskoj izgubio onaj osjećaj za tuđice koji je stoljećima bio važno obilježje hrvatskoga jezika. Zahvaljujući pravodobnome djelovanju hrvatskih jezičnih purista, ističe Samardžija (2002: 56), njemački, talijanski i mađarski jezik na hrvatski su jezik utjecali većinom na regionalnoj razini, a samo je manji broj posuđenica ušao u visoki stil hrvatskoga standardnog jezika. Iako smo pod njemačkom prevlašću bili četiri stoljeća, u hrvatski smo književni jezik, ističe Babić (1995: 75), primili ni četrdeset čistih njemačkih riječi.

Nestao je onaj romantičarski zanos za posebnosti i malo tko danas upozorava na to da anglizmi „razaraju hrvatski jezik i hrvatski jezični osjećaj“ (Babić 1995: 60) i da internacionalizam znači smrt malim narodima i njihovim jezicima (ibid, 61). Čak i pokušaji da se globalni procesi ublaže i uspore davanjem prednosti dobrim hrvatskim riječima pred kasnije uvezenim anglizmima nisu uvijek dobrodošli, a gdjekad izazivaju i podsmjeh (Opačić 2007: 24).

Brzina i vremenska stiska, kaže Samardžija (2006: 144), najjasnije objašnjavaju zašto je hrvanje s anglizmima u hrvatskome, uz nešto iznimaka, danas tako teško i uglavnom neuspješno. Za razliku od posuđivanja u prošlosti, naglašava autor (2002: 72), angloamerikanizmi svojom brojnošću i brzinom

pritjecanja čine sredstva tradicionalnoga jezičnog purizma djelomično učinkovitima ili posve neučinkovitima. Čini se da je brzina ulaska anglizama i njihova širenja u funkcionalne stilove hrvatskoga standardnog jezika, kao i u organske idiome, poduprijeta sve snažnijim utjecajem sredstava javnoga priopćavanja, zatekla hrvatske jezikoslovce nespremnima (Samardžija 2002: 55). Dio te nuspješnosti i nespremnosti, smatra autor, potječe i od neodgovarajuće i neinstitucionalizirane skrbi za hrvatski jezik.

Tako se i u hrvatskome i u srpskome sociolingvističkom kontekstu pojavljuju anglohibridi kao što je hrengleski u Hrvatskoj i anglosrpski u Srbiji. Tvrtko Prčić anglosrpski opisuje kao jedan novi hibridni sociolekt srpskoga jezika koji nastaje kao „posljedica preuzimanja materijala iz engleskoga jezika bez ikakvoga sustava, osmišljenosti i obaziranja na eventualnu normu“ (Prčić 2005: 84). Hrengleski, ističu Vilke i Medved-Krajnović (2006), karakteriziraju napola razumljene, pogrešno napisane ili izgovorene jezične jedinice ‘pokupljene’ iz medija koje unakazuju hrvatski jezik i pritom ne odražavaju pravo znanje engleskoga jezika.

S obzirom na modernu tendenciju slabljenja jačih purističkih tendencija i popuštanja jezičnoj hibridizaciji s jedne strane i tradicionalno različite jezične politike i različite stavove prema jezičnome posuđivanju s druge smatrali smo i potrebnim i zanimljivim istražiti uočavaju li se razlike u stavovima prema utjecaju engleskoga jezika između govornika hrvatskoga i govornika srpskoga jezika, odnosno jesu li govornici hrvatskoga oprezniji i zatvoreniji prema utjecaju engleskoga na njihov jezik od govornika srpskoga jezika.

Metodologija istraživanja

Istraživanje je uključilo 63 ispitanika, 34 izvorna govornika hrvatskoga jezika (u daljnjemu tekstu govornici hrvatskoga) koji žive u Hrvatskoj i 29 izvornih govornika srpskoga jezika (u daljnjemu tekstu govornici srpskoga) koji žive u Srbiji. Ispitanici su studenti engleskoga jezika treće i četvrte godine studija. Nastojali smo pritom da skupine ispitanika budu što sličnije po svim društvenim parametrima osim po njihovu prvome jeziku i podrijetlu koji u velikoj mjeri utječu na stavove govornika prema stranojezičnome utjecaju, odnosno dovode do razlika u stavovima među pojedinim skupinama govornika.

Kako cilj ovoga istraživanja nije reprezentativnost rezultata, uzima se prigodan uzorak koji sačinjavaju skupine bogate relevantnim podacima (Milas 2005), a to su u ovome slučaju skupine studenata jezičnoga usmjerenja, odnosno skupine studenata engleskoga jezika. Ispitanici su jezično obrazovani korisnici jezika koji dobro poznaju jezične politike svojih zemalja. Ujedno je to uzorak sastavljen od mladih ljudi koji su svakodnevno izloženi engleskome jeziku i čija je svakodnevna komunikacija pod izrazitim utjecajem engleskoga.

Kao mjerni instrument pri ispitivanju stavova poslužio je upitnik. Upitnik je sastavljen za potrebe većega istraživanja koje smo proveli 2007. godine u jezičnim ljetnim školama u Leuvenu u Belgiji i Brnu u Češkoj među 324 stu-

denta jezičnoga usmjerenja iz većine europskih zemalja među kojima su bili i ispitanici iz Hrvatske i Srbije čiji se stavovi analiziraju u ovome radu. S obzirom na prirodu uzorka upitnik je sastavljen na engleskome jeziku i sastoji se od tvrdnji kojima ispitanici izražavaju stupanj slaganja na skali od 1 do 5 gdje je 1 – uopće se ne slažem, 2 – uglavnom se ne slažem, 3 – niti se slažem niti se ne slažem, 4 – uglavnom se slažem, a 5 – slažem se u potpunosti.

Podatke smo analizirali s pomoću računalnoga programa Microsoft Office Excel 2003 koristeći se deskriptivnom statistikom.

Ciljevi su rada:

- glavni cilj
 - istražiti tendencije¹⁷ u stavovima govornika hrvatskoga i govornika srpskoga prema anglizmima u njihovim prvim jezicima;
- podciljevi
 - ispitati tendencije u stavovima prema uporabi anglizama u hrvatskome i srpskome;
 - ispitati tendencije u stavovima prema iznalaženju domaćih zamjena za anglizme;
 - ispitati tendencije u stavovima prema tzv. posuđenicama iz luksuza;
 - ispitati što misle ispitanici tko je najzaslužniji za iznalaženje domaćih ekvivalenata, a tko za njihovu popularizaciju.

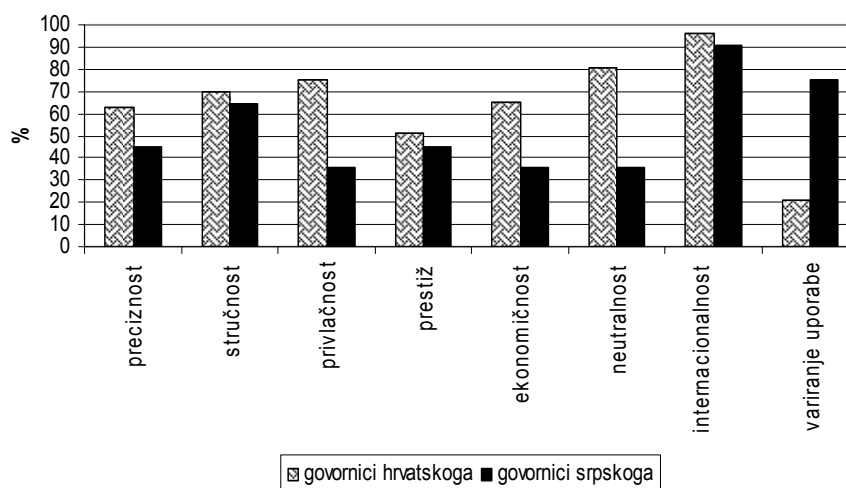
Analiza rezultata

Većina ispitanika u objema skupinama (89% govornika hrvatskoga i 73% govornika srpskoga) smatra da je posuđivanje iz engleskoga jezika neizbježno. S obzirom na izloženost engleskome jeziku i njegov današnji status priljev engleskih riječi nezaobilazna je realnost svih europskih jezika. Sve većemu broju anglizama u drugim europskim jezicima, slažu se gotovo svi ispitanici, pogoduju novi predmeti i pojmovi koji nastaju na engleskome govornom području i koje prate jezične inovacije. Pritom ispitanici u prvome redu imaju na umu denotativne posuđenice, kojima se popunjavaju leksičke praznine u jeziku primaocu, a zanemaruju konotativne posuđenice, koje se najčešće posuđuju zbog prestiža jezika davaoca.

¹⁷ S obzirom na ograničenost uzorka u radu se govori o tendencijama u stavovima.

Među razlozima uporabe anglizama, i denotativnih i konotativnih, u upitniku su bili ponuđeni preciznost i jednoznačnost anglizama, njihova stručnost, privlačnost, prestiž engleskoga jezika, ekonomičnost anglizama, njihova neutralnost, internacionalni status anglizama i variranje uporabe. Govornici se hrvatskoga u natpolovičnoj većini slažu sa svim navedenim razlozima osim s variranjem uporabe. Među govornicima su srpskoga, s druge strane, razlike u važnosti pojedinih razloga izraženije. Oni razloge uporabe anglizama uglavnom vide u internacionalnom statusu anglizama i njihovoj proširenosti, u mogućnosti variranja uporabe anglizama i njihovih domaćih parnjaka i stručnosti anglizama (preko 50% ispitanika). S ostalim se razlozima slaže manje od polovice ispitanika iz Srbije.

Graf 1 pokazuje u kolikome se postotku govornici hrvatskoga, a u kolikome govornici srpskoga slažu s pojedinim razlozima.

Graf 1

Posuđenice engleskoga podrijetla za koje otprije postoje riječi u jeziku primaocu, kao što su *look/luk*, *shopping/šoping*, *fighter/fajter*, *leader/lider*, *booking/buking*, a koje se u prvome redu posuđuju kao posljedica prestiža što ga ima jezik davalac i koje se u literaturi nazivaju konotativnim posuđenicama ili posuđenicama iz luksuza, 36% govornika srpskoga i 56% govornika hrvatskoga smatra nepotrebnima. Među govornicima hrvatskoga izražajnija je rezistentnost spram takvih posuđenica jer, kako ističe ispitanik iz Hrvatske, „njihova pretjerana uporaba zvuči snobovski, isforsirano i neprirodno“, odnosno, kako dodaje drugi, „velik broj anglizama znak je nemara i niske obrazovne i intelektualne razine onih koji prate taj trend“.

Ostali ispitanici smatraju da su takve posuđenice potrebne jer omogućavaju značenjsko, stilističko i funkcionalno raslojavanje leksičke uporabe i jer

je, kako naglašava ispitanik iz Srbije, „svaki oblik leksičkoga bogaćenja dobar i potreban“.

Zanimljivo je, međutim, napomenuti da opisivanje konotativnih posuđenica kao nepotrebnih često ne isključuje stav da su one potrebne, i to iz niza razloga, kao što su semantička raslojenost, različite konotacije koje se pripisuju anglizmu i njegovu domaćem parnjaku, uporaba anglizma i njegova domaćeg parnjaka u različitim situacijama/kontekstima i ulazak anglizma i njegova domaćeg parnjaka u različite kolokacije. Ispitanici katkad takve posuđenice isprva opisuju nepotrebno jer ih one asociraju na medijske programe lošije kvalitete, snobizam i forsiranje neprirodnih izraza čijom se uporabom pojedinci prave važni, ali kad o njima razmisle u odnosu na njihove domaće parnjake, uočavaju da postoje semantičke ili stilističke razlike koje opravdavaju uporabu obaju izraza. Ovo su neki od komentara koji to i ilustriraju:

„Između novijih anglizama i starijih srpskih riječi dolazi do kontekstualnoga raslojavanja, pa ne zvuči prirodno upotrijebiti srpski ekvivalent za anglizam *stage* kada se govori o rock klubu“ (ispitanik iz Srbije).

„*Make up* u odnosu na *šminka* doživljavam kao pojam koji puno više toga pokriva (obuhvaća), odnosno kao širi pojam od pojma *šminka*, tako da ne nalazim u pojmu *šminka* adekvatnu zamjenu za pojam *make up*“ (ispitanik iz Hrvatske).

„Imam problema s odrednicom potrebno/nepotrebno jer bi to značilo da možemo odrediti granice optimalne, neredundantne komunikacije. Ne postoji redundantno u komunikaciji“ (ispitanik iz Srbije).

Zanimljiv je komentar ispitanika iz Srbije koji nehotice pokazuje koliko je teško govoriti o kategoriji potrebnoga i nepotrebnoga u jeziku i koliko je granica fleksibilna, posebice kada se uzmu u obzir konkretni primjeri iz jezika:

„Anglicizmi se ne smeju listom odbacivati, ali određena doza opreza (ili možda zdravog razuma) pri njihovom pozajmljivanju mora da postoji. U slučajevima kao što su *tender* – *konkurs* ili *kasting* – *audicija*, pa čak i *mejkap* – *šminka* ili *stejdž* – *scena/bina*, očigledno podvučene reči predstavljaju 'novine' koje mnogi smatraju nepotrebno pozajmljenim. Međutim, ukoliko malo bolje pogledamo, podvučene reči predstavljaju nešto 'specijalizovanije' (stručnije) reči. Treba, naravno, obratiti pažnju da ovo ne ode u drugu krajnost, pa da se umesto *spровођења* ili *primene* kaže *implementacija*, *rezervisanja* karata *booking* itd.“ (mada bi i ovi primeri mogli da budu slučajevi pod 1).

Iako se većina ispitanika na kraju slaže da dolazi do semantičkoga, stilističkoga i funkcionalnoga raslojavanja između anglizama i njihovih domaćih parnjaka i da su konotativni anglizmi potrebni, odnosno da je svaka posuđenica, kako kaže Hope (1971: 721), nužna jer je u vrijeme njezina posuđivanja postojao dobar razlog ili poticaj za njezinu posudbu, zanimljivo je istaknuti da je prvotna, instinktivna reakcija na konotativne anglizme pokazala da znatno veći broj ispitanika iz Hrvatske smatra konotativne posuđenice nepotrebnima.

Izražajnije jezično čistunstvo među govornicima hrvatskoga potvrđuje i razina slaganja s tvrdnjom da bi drugi jezici, odnosno njihovi govornici, trebali iznalaziti domaće zamjene za anglizme što je više moguće. S time se slaže 76% govornika hrvatskoga i 55% govornika srpskoga. Ispitanik iz Hrvatske ističe da bi trebalo iznalaziti domaće zamjene za anglizme i potencirati njihovu uporabu da bi se očuvao jezik:

„Prije sam mislila da je francusko ograničavanje uporabe engleskoga i anglizama putem zakona pretjerano. Zbog današnje sam poplave anglizama u hrvatskome promijenila mišljenje i smatram da bi širu javnost trebalo osvijestiti da treba rabiti hrvatski i hrvatske izraze gdje god je to moguće. U protivnom bi za sto ili dvjesto godina hrvatski jezik mogao izumrijeti.“

Oni koji ne smatraju da bi većina izraza engleskoga podrijetla trebala imati domaće zamjene ističu da su anglizmi ionako fonološki i morfološki prilagođeni sustavu jezika primaoca i da na taj način postaju udomaćene riječi za koje ne treba tražiti domaće zamjene jer, kako ističe ispitanik iz Srbije, „anglizmi nisu engleske riječi“. Neki smatraju da su nastojanja da se za strane riječi nađu domaće zamjene u suštini dobra i poželjna, ali nerijetko rezultiraju isforsiranim i smiješnim prevedenicama koje ne zažive u uporabi i koje, kako ističe ispitanik iz Hrvatske, „ne odražavaju stvarnu komunikaciju među govornicima, nego su rezultat preskriptivnih nastojanja“. Ispitanik iz Hrvatske ističe:

„Pronalaženje domaćih zamjena i njihova implementacija dvije su posve različite stvari, kao što i znamo iz iskustva:-).“

Obje skupine ispitanika smatraju da bi najučinkovitiji u iznalaženju domaćih zamjena za anglizme mogli biti posebni timovi jezikoslovaca i stručnjaka različitih područja kao i jezična društva, s time da se govornici hrvatskoga s njihovom učinkovitošću slažu u većemu postotku, što ne čudi ako se u obzir uzme tradicionalna težnja hrvatskih jezikoslovaca za jezičnom čistoćom. Čak 100% govornika hrvatskoga (prema 82% govornika srpskoga) smatra da bi skupine jezikoslovaca i stručnjaka različitih područja mogle biti učinkovite, dok 88% ispitanika iz Hrvatske (prema 55% ispitanika iz Srbije) vjeruje u učinkovitost samih jezikoslovaca, odnosno jezičnih društava. Jedan od ispitanika iz Srbije ističe:

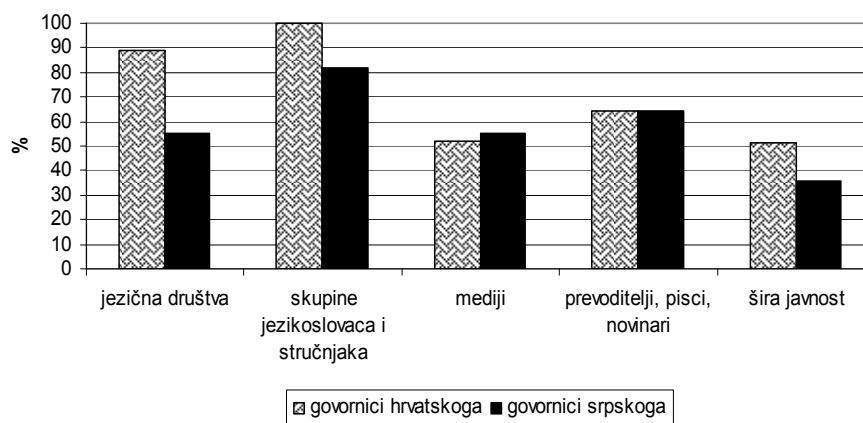
„Smatram da su timovi jezikoslovaca i stručnjaka pojedinih područja najprimjereniji za pronalazak domaćih zamjena za angli-

zme, ali ne i najučinkovitiji, posebice ako je suditi prema predloženim izrazima koji nisu zaživjeli u uporabi i koje šira govorna zajednica nije prihvatila.“

S učinkovitosti medija te prevoditelja, pisaca i novinara obje se skupine ispitanika podjednako slažu.

Govornici hrvatskoga vjeruju u učinkovitost šire javnosti pri pronalasku domaćih zamjena za anglizme u većoj mjeri nego govornici srpskoga. To se može objasniti time da je u hrvatskome ukorijenjena puristička tradicija koje je svjesna i šira govorna zajednica. U Hrvatskoj se, osim toga, kroz natječaj časopisa Jezik nastoji uključiti širu javnost u pronalazak domaćih zamjena za anglizme. Od 1993. Jezik organizira natječaj za najbolju novu hrvatsku riječ, čiji je idejni začetnik akademik Stjepan Babić, a nagradu dodjeljuje Zaklada „Dr. Ivan Šreter“. Samo za ilustraciju, na natječaj časopisa za najbolju hrvatsku riječ 2009. godine prijavilo se 1000 natjecatelja koji su predložili 4000 novih riječi. Prvu je nagradu odnijela riječ *proširnica* za engleski izraz *stent*, drugu izraz *daljinac* za *daljinski upravljač*, a treću izraz *pretjecajnik* za *pretjecajni trak na cesti* (www.tportal.hr). O rezultatima se toga natječaja inače govori u medijima, posebice tisku, a predložene se i nagrađene riječi široko komentiraju na internetskim forumima. Govornici hrvatskoga, u znatno većoj mjeri nego govornici srpskoga, tako svjedoče želji i potrebi da se za anglizme iznađu adekvatne domaće zamjene i da se u to uključi i šira javnost.

Graf 2 pokazuje u kolikome se postotku govornici hrvatskoga, a u kolikome govornici srpskoga slažu, s učinkovitosti jezikoslovaca, stručnjaka, medija, prevoditelja, pisaca, novinara i šire javnosti u iznalaženju hrvatskih zamjena za anglizme.

Graf 2

Objekti skupine ispitanika smatraju da bi najučinkovitija u popularizaciji domaćih zamjena za anglizme mogla biti njihova uporaba u medijima i obrazovanju. Stavovi se ispitanika mogu sažeti u komentar ispitanika iz Srbije:

„Mediji, škole i fakulteti ključni su za promicanje domaćih zamjena za anglizme. Kada bi domaće zamjene bile u udžbenicima, na školskim pločama, na televiziji, radiju itd., većina bi im ispitanika bila izložena, što bi dovelo do usvajanja tih riječi i njihove uporabe među širom javnosti.“

Preko 80% ispitanika u objema skupinama smatra da bi uporaba domaćih ekvivalenata u različitim državnim institucijama također doprinijela njihovoj popularizaciji i široj uporabi. To je u skladu s mišljenjem da se u suvremenim društvima status prestižnosti sve više premješta na jezik državne uprave i jezik medija (Langston 1999: 194; Peti-Stantić 2002: 366).

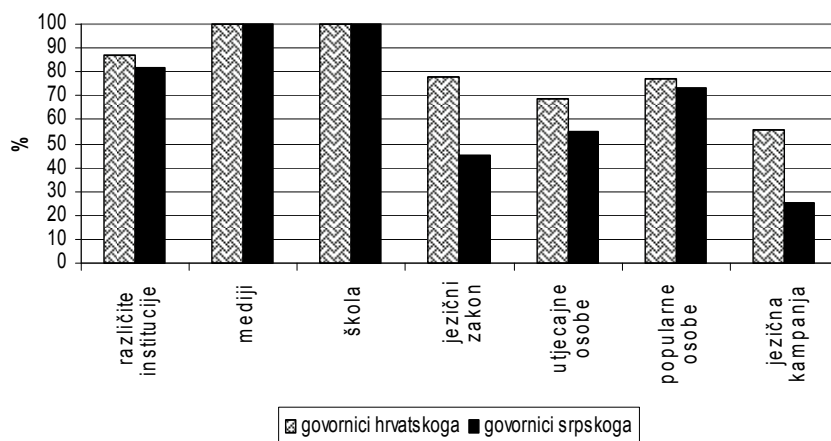
S obzirom na prethodne odgovore ne čudi činjenica da znatno veći postotak govornika hrvatskoga (75%) smatra da bi jezični zakon također bio učinkovit u popularizaciji domaćih zamjena za anglizme. S time se slaže 45% govornika srpskoga. S popularizacijom domaćih zamjena za anglizme putem kampanje također se slaže veći postotak govornika hrvatskoga (56%) nego govornika srpskoga jezika (25%). Ispitanik iz Srbije ističe:

„Ako se i provodi kampanja, to nikako ne bi smjela biti anti-kampanja, već kampanja kojom bi se podizala svijest govornika o važnosti vlastita jezika i njegova opstanka.“

Više od polovice ispitanika u objema skupinama smatra da bi domaće zamjene za anglizme mogle zaživjeti u široj uporabi ako ih uobičajeno rabe javne, utjecajne i/ili popularne osobe. Hoće li domaće zamjene naposljetku zaživjeti u uporabi, najviše ovisi, ističu ispitanici, o stavovima govornika prema njima.

Graf 3 prikazuje postotak slaganja obiju skupina ispitanika s pojedinim načinima popularizacije domaćih zamjena za anglizme.

Čak 85% govornika hrvatskoga i 64% govornika srpskoga smatra da velik broj anglizama u područjima kao što su računalstvo ili biznis priječi razvoj jezika primaoca. Unatoč tome samo petina ispitanika obiju skupina smatra da je ulazak riječi engleskoga podrijetla znak slabosti njihovih jezika. Drugim riječima, jezici su uvijek posuđivali jedni od drugih i takav način leksičkoga bogaćenja, odnosno nazivanja novih stvari i pojava ne znači slabost jezika, ali velik broj riječi stranoga podrijetla u tzv. elitnim područjima (Berg et al. 2001), za koje ne postoje domaće zamjene, prema većini ispitanika znak je nerazvijenosti jezika (u tim područjima).

Graf 3

Zaključak

Ovom se studijom formiralo nekoliko hipoteza koje bi se mogle u nekom budućem istraživanju provjeriti na reprezentativnome uzorku. Analiza podataka pokazala je da su govornici hrvatskoga osjetljiviji na problematiku i posvećuju joj više pozornosti. Oni su oprezniji i zatvoreniji prema utjecaju engleskoga na njihov materinski jezik od govornika srpskoga. Govornici hrvatskoga usto izražavaju veću zabrinutost za razvoj njihova prvog jezika, odnosno u znatno većoj mjeri od govornika srpskoga jezika smatraju da današnji utjecaj engleskoga jezika priječi razvoj njihova materinskog jezika.

Takvi su stavovi u skladu s jezičnom praksom koju opisuje Ljudmila Vasiljeva u svojem proučavanju dinamike razvoja leksika dvaju jezika na prijelazu 20. u 21. stoljeće: „Za jezičnu je praksu Hrvata karakteristično aktiviranje leksičkih jedinica koje su se pojavile na temelju domaćih jezičnih sredstava i modela te slijede hrvatsku jezičnu tradiciju. Srpski je i dalje otvoren za posuđenice“ (Vasiljeva 2009: 251).

Unatoč modernim tendencijama slabljenja jačih purističkih tendencija i približavanja različitih jezičnih politika istraživanje je potvrdilo da je tradicionalna podjela jezika na one naklonjenije kalkovima i one naklonjenije posuđenicama (na primjeru hrvatskoga i srpskoga jezika) još uvijek primjenjiva.

Literatura

- Babić 1995: Babić, Stjepan. *Hrvatski jučer i danas*. Zagreb: Školske novine.
- Berg et al. 2001: Berg, Cathrine E.; Hult, Francis M.; King, Kendall A.. Shaping the climate for language shift? English in Sweden's elite domains. In: *World Englishes*. 20/3. S. 305–319.
- Braselmann 2004: Braselmann, Petra. Language Policies in East and West. National Language Policies as a Response to the Pressures of Globalization. In: Gardt, Andreas; Hüppauf, Bernd (ed.). *Globalization and the Future of German*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. S. 99–118.
- Constantinescu et al. 2002: Constantinescu, Ilinca; Popovici, Victoria; Ștefănescu, Ariadna. Romanian. In: Görlach, Manfred (ed.). *English in Europe*. Oxford: Oxford University Press. S. 168–194.
- Corr 2003: Corr, Rachael. *Anglicisms in German Computing Terminology*: <https://www.cs.tcd.ie/courses/csll/corr0203.pdf>.
- Gottlieb 2004: Gottlieb, Henrik. Danish Echoes of English. In: *Nordic Journal of English Studies*. 3/2. S. 39–65.
- Greenberg 2005: Greenberg, Robert D. *Jezik i identitet na Balkanu. Raspad srpsko-hrvatskoga*. Prevela Anita Peti-Stantić. Zagreb: Srednja Europa.
- Haarmann 1989: Haarmann, Harald. *Symbolic Values of Foreign Language Use. From the Japanese Case to a General Sociolinguistic Perspective*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Hope 1971: Hope, Thomas E. *Lexical Borrowing in the Romance Languages. A Critical Study of Italianisms in French and Gallicisms in Italian from 1100 to 1900*. Oxford: Basil Blackwell.
- Humbley 2002: Humbley, John. French. In: Görlach, Manfred (ed.). *English in Europe*. Oxford: Oxford University Press. S. 108–127.
- Katičić 1973/74: Katičić, Radoslav. O purizmu. In: *Jezik*. 3–4. S. 84–90.
- Klajn 2001: Klajn, Ivan. Neologisms in present-day Serbian. In: *International Journal of the Sociology of Language*. 151. S. 89–110.
- Langston 1999: Langston, Keith. Linguistic cleansing: Language purism in Croatia after the Yugoslav break-up. In: *International Politics*. 36. S. 179–201.
- Milas 2005: Milas, Goran. *Istraživačke metode u psihologiji i drugim istraživačkim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Muhvić-Dimanovski 1998: Muhvić-Dimanovski, Vesna. Neologizmi na razmeđu jezične otvorenosti i jezičnoga purizma. In: *Filologija*. 30–31. S. 495–499.

- Oakes 2001: Oakes, Leigh. *Language and National Identity Comparing France and Sweden*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Opačić 2007: Opačić, Nives. Prodor engleskih riječi u hrvatski jezik. In: *Jezik*. 54–1. S. 22–27.
- Peti-Stantić 2002: Peti-Stantić, Anita. Funkcionalno preslojavanje suvremenoga standarda. In: Stolac, Diana (Ur.). *Riječki filološki dani*. S. 365–374.
- Prčić 2005: Prčić, Tvrtko. *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
- Pulcini 2002: Pulcini, Victoria. Italian. In: Görlach, Manfred (ed.). *English in Europe*. Oxford: Oxford University Press. S. 151–167.
- Radovanović 2009: Radovanović, Milorad. Srpski jezički standard. In: Badurina, Lada; Pranjković, Ivo; Silić, Josip (Ur.). *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*. Zagreb: Disput. S. 199–213.
- Samardžija 2002: Samardžija, Marko. *Nekoć i nedavno. Odabrane teme iz leksikologije i novije povijesti hrvatskoga standardnoga jezika*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Samardžija 2006: Samardžija, Marko. *Hrvatski kao povijesni jezik*. Zaprešić: Vlastito izdanje.
- Thomas 1991: Thomas, George. *Linguistic purism*. London – New York: Longman.
- Turk 1996: Turk, Marija. Jezični purizam. In: *Fluminensia*. 1–2. S. 63–79.
- Vasiljeva 2009: Vasiljeva, Ljudmila. Dinamika razvoja srpskog, hrvatskog i bosanskog leksika krajem XX. i početkom XXI. stoljeća. In: Badurina, Lada; Pranjković, Ivo; Silić, Josip (Ur.). *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*. Zagreb: Disput. S. 237–252.
- Vilke/Medved-Krajnović 2006: Vilke, Mirjana; Medved-Krajnović, Marta. Govorite li hrengleski? In: Granić, Jagoda (Ur.). *Jezik i mediji – jedan jezik: više svjetova*. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. S. 769–778.

Izvor

www.tportal.hr/kultura/knjizevnost/13536/Prosirnicac-daljinac-i-pretjecajnik-su-nove-hrvatske-rijeci.html

Branka Drljača Margić (Rijeka)

Attitudes of native speakers of Croatian and Serbian to the influence of English on their respective languages

The paper aims to investigate attitudes of Croatian language speakers and Serbian language speakers to anglicisms in their respective languages. The sample includes 63 students of English in Croatia and Serbia, who were asked to fill in a questionnaire. Special attention is paid to the comparison between attitudes of native speakers of Croatian and native speakers of Serbian.

Branka Drljača Margić

Filozofski fakultet, Trg Ivana Klobučarića 1, 51000 Rijeka

Tel.: ++385 51 315 227

Fax: ++381 51 315 228

Privat: 51000 Rijeka, Dubrovačka 1

brankadrljaca@yahoo.co.uk

www.ffri.hr

Sandra Forić (Graz)

Kroatizmi u hrvatskome i srpskome jeziku na temelju materijala iz Gralis-Korpusa

Cilj je ovoga rada utvrditi postotak kroatizama u srpskome i hrvatskome jeziku u Gralis-Korpusu. Rezultati su pokazali da se poželjnije hrvatske riječi (kroatizmi) koriste više od manje poželjnih riječi, čak u 81% slučajeva, dok su leksemi, koji se u hrvatskom jeziku suprotstavljaju izrazu u srpskom jeziku, zastupljeni s 90%. U srpskim tekstovima kroatizama je u 7% primjera.

Uvod

Iako je srpskohrvatski ili hrvatskosrpski jezik bio službeni jezik Jugoslavije, neki se lingvisti danas slažu s teorijom da su se hrvatski i srpski tada intenzivno miješali, ali postoje i žestoki pobornici mišljenja da je riječ o pojmu koji ima političko-povijesni, ali ne i lingvistički sadržaj. Budući da je nemoguće nasilno zaustaviti jezik da poprima svoje prirodne oblike, koji nastaju zbog zemljopisnih dodira te zbog kriterija razumljivosti koji omogućava bliskost medija i odnosa običnog puka, jezici se isprepliću i nastaju novi oblici, koje će se prije ili kasnije udomačiti u postojeću jezičnu situaciju. Činjenica je da i u hrvatskome jeziku postoje riječi koje su ušle iz srpskoga jezika ili nekog drugog jer je jezik „živ sustav“ koji se neprestano mijenja zbog unutarjezičnih razloga (nedostaju vlastite riječi ili je njezino značenje šire, odnosno uže od strane riječi) ili pak zbog izvanjezičnih razloga (politički, gospodarski, kulturni, znanstveni i zemljopisni dodiri), što vrijedi i za kroatizme u srpskome jeziku. Ono što se ipak isprva ne čini smislenim jest da se uz likove ubačene iz tuđih jezika može govoriti i o riječima koje se iz nekog jezika uvrštavaju u taj isti jezik, o čemu govori Škarić (2005: 122) te takvu pojavu objašnjava osvrćući se na jezike kao što su ukrajinski, koji je razaran pod utjecajem rusoga, velški i irski na koje je utjecao engleski te norveški na koji je utjecao danski, katalonski na koji je utjecao kastiljski i druge europske jezike koji su bili pod snažnim utjecajem kojega drugog jezika.

Budući da je Škarićevo mišljenje o pojmu kroatizama u hrvatskome jeziku vrlo neobično, a u srpskome se jeziku o njima nije mnogo pisalo, u ovom ih istraživanju želim analizirati tako da utvrdim njihovu učestalost na temelju građe iz višejezičnoga paralelnog korpusa za istraživanje slavenskih jezika – Gralis-Korpusa prema riječima iz radova Ive Škarića (kroatizmi u hrvatskome jeziku) i Ivana Klajna (kroatizmi u srpskome).

U ovom kratkom istraživanju, ukazat ću i na neke od problema na koje treba obratiti pažnju pri pretraživanju korpusa.

Metoda

Rad je posvećen kroatizmima u hrvatskome i srpskome jeziku isključivo prema likovima iz radova suprotstavljenih pozicija Ive Škarića i Ivana Klajna.

na. Pri analizi su osim Gralis-Korpusa, korišteni i Hrvatski nacionalni korpus, Hrvatska jezična riznica te Korpus savremenog srpskog jezika. Pretražena je 371 riječ, 96 iz hrvatskih i 175 iz srpskih tekstova. Istraživanje je vršeno početkom ove godine, a stanje korpusa je iz 14. siječnja 2009. Gračka zbirka tekstova sadrži golem broj književnih djela, administrativnih tekstova te najnovijih novinskih članaka, a sastoji se od oko 3 milijuna i 300 tisuća pojava (token). Svi su leksemi podijeljeni prema tipovima, a zatim uvršteni u tablice. U radu se objašnjavaju samo najistaknutiji primjeri riječi.

Definicija

Iako su kroatizmi riječi uzete iz hrvatskoga jezika i ubačene u koji drugi jezik, Škarić (2005) tvrdi da postoje i kroatizmi u hrvatskome jeziku. Njegova definicija i stajalište glasi ovako:

Kroatizmi su jezični likovi uzeti iz hrvatskoga jezika, koji se u njega ubacuju sa svrhom da mu ojačaju rastočenu samobitnost. Ili u strogom određenju: kroatizmi su u hrvatskome jeziku jezični likovi koji svojom učestalošću u hrvatskome jeziku većom negoli je u drugima na štokavštini zasnovanima jezicima (u bošnjačkome, u crnogorskom i u srpskome), uvećavaju hrvatskomu jeziku njegovu samobitnost uz procjenu znatne množine hrvatskih govornika i/ili uz procjenu službene normativne odredbe da su to obilježeni likovi u hrvatskome jeziku.

(Škarić (2005: 125))

Kod samog bi se naslova moglo postaviti pitanje kako u hrvatskome jeziku uopće mogu postojati kroatizmi, ali treba se osvrnuti na činjenicu da neki jezikoslovci upotrebljavaju drugo nazivlje.

Lučić ovaj lik naziva *uvedenicama*, odnosno samo one neologizme, arhaizme, stilistički obilježene oblike i ostale jezične elemente koji su, zahvaljujući utjecaju jezične politike (uglavnom preko medija), zauzeli mjesto onih dotadašnjih oblika koje je velik dio jezične zajednice smatrao dijelom svoga identiteta (lucic-www). On oštro osuđuje da joj glavna motivacija nije potreba za novim izražajnim mogućnostima, već stvaranje prepoznatljivog simbola nacionalnog identiteta. Opačić ih pak naziva *oživljenicama* ili *zastarjelicama*, neke čak i *prighupnicama* (lucic-www). Za Škarića (2005: 125) su to kroatizmi proizašli iz jasnog stava da je jezik simbol državnog identiteta:

Ako jezik nije samo struktura posebnih znakova i komunikacijska pogodnost nego i simbol državnoga identiteta, ne bi li onda taj jezik u tim funkcijama trebalo potanko Ustavom i zakonom jasno odrediti, kao što je to učinjeno za grb, zastavu i himnu?

(Škarić 2005: 127)

Škarić (2005: 126) u svom djelu dijeli kroatizme u dvije skupine, A i B. Prvu skupinu čine kroatizmi koje podržavaju ozbiljni hrvatski jezikoslovci, ali im je spontana jezična uporaba upitna, a skupinu B čine spontani hrvatski likovi koje nisu prihvatili autoritativni standardolozi. Skupinu A Škarić naziva

spotanizmima, a skupinu B klasičnim likovima. Spontanizmi su najčešći i suprotstavljaju se kroatizmima, za razliku od nekih koje su zapravo jezične pogreške nasuprot ispravnim likovima, a suprotstavlja se općem novoštokavskome idiomu uzetom kao zajednički temelj svim štokavskim standardnim jezicima. Npr. *ja bi, mi bi* itd., *jesti sa žlicom* umjesto *jesti žlicom*. Spontanizmi su tada likovi koje jezik kao sustav nudi i to likovi koje nudi kao jedini izbor. Svojim pojavljivanjem prekrivaju kroatizme koji nisu ništa jezično opravdaniji, osim što su svojstveniji hrvatskomu (Škarić 2005: 127).

Od kroatizama u hrvatskome treba razlikovati nadrikroatizme – konstrukcije zbog poruge (npr. *zrakomlat*) ili diskvalifikacije (tzv. ustaške tvorenice) te umišljene „prave“ hrvatske likove s *krugovalom* umjesto *radija*, *sudicom* umjesto *sutkinje*, s „etimološkim“ pisanjem npr. *odpor*, *Zagrebcani* i sl., s pisanjem dugoga jata sa *ie* jer da su „Hrvati uvijek tako pisali“, s izgovaranjem *imat će*, *gradski*, *odšetati* sa **t** i **d** jer je odlika hrvatskoga da se „uvijek čisto i jasno“ izgovara (Škarić 2005: 124).

Kroatizmi u hrvatskome jeziku. Rezultati

U ovom je istraživanju dokazano da se riječi tipičnije za hrvatski jezik koriste češće od suprotstavljenih likova (Tablica 1.) i to čak 10 puta više, npr: *šport* umjesto *sport* (32 : 6), *tijekom* umjesto *tokom* (230 : 9). Škarić također tvrdi da je *osjetilo* učestalije od *čulo*, što je i u Gralis-Korpusu slučaj, *čulo* se pojavljuje 10 puta, a *osjetilo* 100 puta. Zanimljivo je da se i neobavezni navezak **a** pojavljuje dvostruko više u primjerima *tvog-tvoga* (37 : 12) i u *dobrog-dobroga* (9 : 19).

Ulazeći dublje u analizu, naizgled se može zaključiti da i jezična jedinica *milion* ulazi u leksik standardnoga hrvatskog jezika jer se ovdje pojavila dva puta. Naime, nakon što su u istom publicističkom tekstu u SET European Times pronađene obje riječi, i *milijun* i *milion*, a upotrijebio ih je novinar iz Beograda, čiji je materinji jezik srpski, koji s engleskoga jezika prevodi tekstove na bosanski, hrvatski i srpski jezik, može se zaključiti da je riječ isključivo o pogrešci i nepažnji autora. Tako je i s drugim slučajem s leksemom *milion*, koji se nazire također u publicističkom tekstu autora materinskoga bosanskog jezika iz Bosne i Hercegovine, koji također prevodi tekstove na srpski i hrvatski jezik. Dakle, riječ je o dvjema pogreškama u prijevodu. Iz tih se primjera može vidjeti kako Gralis-Korpus ima veliku prednost jer svaki tekst (posebno publicistički) sadrži link kojim možemo iznova pozvati izvor iz kojeg je riječ potekla i istražiti zašto se ona pojavljuje određen broj puta.

Slučaj je u Hrvatskoj jezičnoj riznici sličan. U sedam se primjera navode tekstovi s jezičnom jedinicom *milion*, ali i ovdje treba spomenuti da su tri od sedam tekstova nastali prije 1950. godine, a drugi su citati iz doba Jugoslavije, što ne oslikava postojeću jezičnu situaciju hrvatskoga jezika.

Osvrćući se na ostale Škarićeve konstatacije, kao npr. da se *prilika* koristi češće od *prigoda*, istraživanje pokazuje da su one točne, mada je razlika u

Gralis-Korpusu gotovo neprimjetna. Naizgled je jednako i u Hrvatskoj jezičnoj riznici, gdje se i *prigoda* i *prilika* pojavljuju 25 puta, ali ako se leksom detaljnije pretraži, odnosno ako se otkriju izvori u određenom korpusu, zaključit će se da brojčano stanje ne ovisi samo o funkcionalnom stilu, već i o samoj temi teksta, npr. *prilika* se u Hrvatskoj jezičnoj riznici pojavljuje samo u tekstu „Planine“ Petra Zoranića (čak 8 puta). Isto tako, ako bismo analizirali turcizme u hrvatskome jeziku, ne bi bilo svejedno nalazi li se u korpusu djelo *Na Drini ćuprija* Ive Andrića ili *Zovem se crvena* Orhana Pamuka ili ne. Stoga je potrebno svaku riječ istražiti prije nego se donese zaključak o općem stanju u korpusu.

KROATIZMI U HRVATSKOM JEZIKU				
Riječ	Književno-umjetnički stil	Administrativni stil	Publicistički stil	Ukupno
<i>prigoda</i>	70	–	6	76
<i>prilika</i>	73	–	6	79
<i>šport</i>	32	–	–	32
<i>sport</i>	–	–	–	6
<i>osjetilo</i>	100	–	–	100
<i>čulo</i>	10	–	–	10
<i>milijun</i>	197	–	8	201
<i>milion</i>	–	–	2	2
<i>tvoga</i>	37	–	–	37
<i>tvog</i>	12	–	–	12

Tablica 1.

Zbrojivši poželjne i manje poželjnije likove u hrvatskome jeziku, dolazi se do zaključka da se najvećim dijelom koriste poželjniji likovi (1953: 221), čak u 90 % slučajeva.

Kroatizmi u hrvatskome jeziku		
poželjan lik	1953	oko 90%
manje poželjan lik	221	oko 10%

Pravi i umišljeni kroatizmi

U skupini spontanizama i kroatizama (Tablice 2.) prevladavaju riječi svojstvenije hrvatskome jeziku, neke čak i više od deset puta od ukupnog zbroja, kao što su *njezin* umjesto *njen*, *mnogo* umjesto *značajno*, dok u riječima

doprinijeti umjesto *pridonijeti* i *doznati* umjesto *saзнати* nema prevelike razlike. Interesantno je da se *trenutačno* koristi dvostruko više od *trenutno*.

PRAVI I UMIŠLJENI KROATIZMI					
Oblik	Književno-umjetnički stil	Administrativni stil	Publicistički stil	Paradigma	Ukupno
<i>saзнати</i>	37	2	–	55	94
<i>doznati</i>	22	–	–	77	99
<i>doprinijeti</i>	–	–	–	3	3
<i>pridonijeti</i>	2	2	–	1	5
<i>značajno</i>	52	–	–	58	110
<i>mnogo</i>	753	–	–	451	1240
<i>znatno</i>	65	–	5	20	90
<i>njen</i>	8	–	4	92	104
<i>njezin</i>	200	–	–	1131	1331
<i>trenutno</i>	8	–	3	10	21
<i>trenutačno</i>	17	–	12	28	57

Tablica 2.

Iz zbroja kroatizama i manje hrvatskih riječi, može se konstatirati da poželjniji likovi čine 89% ukupnog zbroja tih izraza u Gralis-Korpusu.

Kroatizmi u hrvatskome jeziku		
hrvatskiji lik	2732	oko 89%
manje hrvatski lik	332	oko 11%

Što se tiče riječi neobjašnjive učestalosti našli su se kroatizmi koji su češći od spontanizama (Tablica 3.), kao što je na primjer *jest* umjesto *jeste*, *poznat* umjesto *čuven*, *jednostavno* umjesto *naprosto*, dok spontanizmi kao što su *metal* umjesto *kovina* i *pažnja* umjesto *pozornost* prevladavaju. Podjednako se koriste riječi kao što su *izučen/obučen*, *prisutan/nazočan*, *darovitost/nadarenost* i *opeka/cigla*, odstupanja su vrlo mala. Interesantno je kako je golema razlika između *ako* i *ukoliko*: *ako* je u korištenju 1388, a *ukoliko* samo 67 puta. Škarić (2005: 127) tvrdi da običan puk radije koristi izraze koji se koriste u njegovu okruženju, dok onaj tko želi 'pravilno govoriti' pomno misli koje će riječi upotrijebiti tako da prvo razmisli o prestižu među ponuđenim likovima. Dakle, domaći i pučki izraz *jeste* je 'finije' nego *jest*, iako to iz primjera tekstova u Gralis-Korpusu nije slučaj, kao i u primjeru *ukoliko*, koje ipak nije biranije od *ako*.

PRAVI I UMIŠLJENI KROATIZMI					
Riječ	Književno- umjetnički stil	Admi- nistrativni stil	Publicistički stil	Para- digma	Ukupno
<i>jeste</i>	68	–	–	–	68
<i>jest</i>	318	–	–	–	318
<i>ukoliko</i>	51	10	6	–	67
<i>ako</i>	–	–	–	–	1388
<i>sankcionirati</i>	–	–	–	5	5
<i>kazniti</i>	12	–	–	146	158
<i>naredni</i>	–	–	–	7	7
<i>idući</i>	22	–	–	27	49
<i>objediniti</i>	–	–	–	6	6
<i>spojiti</i>	3	–	–	–	3
<i>izuzetno</i>	31	–	1	20	52
<i>iznimno</i>	62	–	–	25	87
<i>metal</i>	19	–	–	98	116
<i>kovina</i>	29	–	–	44	73
<i>obučen</i>	4	1	3	–	8
<i>izučen</i>	–	–	–	11	11
<i>čuven</i>	3	–	–	21	24
<i>glasovit</i>	5	–	1	12	18
<i>poznat</i>	78	–	3	351	432
<i>točak</i>	1	–	–	1	2
<i>kotač</i>	20	–	–	65	85
<i>prisutan</i>	7	–	2	59	68
<i>nazočan</i>	–	–	1	71	72
<i>uputstvo</i>	2	–	–	1	3
<i>naputak</i>	–	–	–	8	8
<i>pažnja</i>	9	–	1	241	251
<i>pozornost</i>	109	–	–	48	157

<i>takmičenje</i>	–	–	–	1	1
<i>natjecanje</i>	10	–	1	40	50
<i>nadarenost</i>	6	–	–	27	33
<i>darovitost</i>	12	–	–	26	38
<i>opeka</i>	1	–	–	7	8
<i>cigla</i>	9	–	–	31	9
<i>traka</i>	4	–	–	16	20
<i>vrpca</i>	16	–	–	74	90
<i>kičma</i>	–	–	–	2	2
<i>kralježnica</i>	5	–	–	16	21
<i>dućan</i>	21	–	–	39	60
<i>trgovina</i>	13	–	3	56	72
<i>naprosto</i>	25	–	–	–	25
<i>jednostavno</i>	224	–	–	136	360
<i>kompjuter</i>	2	–	–	4	6
<i>računalo</i>	4	–	–	13	17

Tablica 3.

Od ukupnog zbroja umišljenih i pravih kroatizama, manje hrvatskih izraza je samo 19%.

Pravi i umišljeni kroatizmi	
hrvatskiji lik	3498
manje hrvatskiji lik	832

Natkroatizmi u hrvatskome jeziku

Neki smatraju da natkroatizmi nikada nisu prihvaćene u standardni hrvatski jezik, iako Hrvatski nacionalni korpus naizgled potvrđuje suprotno. *Krugoval* se koristi tri puta (Slika 1.), a *zrakomlat* četiri puta (Slika 2.). Naime, ove su riječi svjestan odabir autora, koji pripadaju ekstremnoj purističkoj struji, da uvrsti jezičnu jedinicu u standardni hrvatski jezik.

a u hrvatskome se pokušalo s kovanicom **krugoval**. Bežična telegrafija, ili kako bi se danas reklo iseljenike u Chicagu Nezavisni hrvatski **krugoval** "Lijepa naša" iz Chicaga odnedavno ima novenom tekstu. Dakle, Nezavisni hrvatski **krugoval** "Lijepa naša" jest u ovom času najvažniji me

Sl. 1.

Zapaljen duh Eugena Savojskog i Todorčev **zrakomlat** BARANJSKO PETROVO SELO - Pokladni običaji boravi u Baranji (stoga mu je i zapaljen **zrakomlat**), da ne ruši beljske bircuze i da što Predsjednika nagovorili da im kupi neki novi **zrakomlat** sa skijama da ih može što brže i u kratkim jer su to riječi jednoga pojedinca kao i **zrakomlat** (helikopter) , koje drugi ljudi nisu prihvatili

Sl. 2.

Na primjeru teksta iz Hrvatskog nacionalnog korpusa može se uočiti da da je *zrakomlat* leksem pojedinca, koji drugi ljudi nisu prihvatili (Slika 3).

oloslovlje (matematika) , kmboslovlje (kibernetika) , mamutnjak i k tomu slično ? - Takvih riječi nema u Rječniku , jer su to riječi jednoga pojedinca kao i **zrakomlat** (helikopter) , koje drugi ljudi nisu prihvatili . Zapisali smo riječ vrtilet , jer se ona rabi u vojnoj terminologiji . Vrtilet je prevedenica iz ruskoga jezika . Narod još govori helikopter , pa je on obrađen kao i svaka druga riječ definicijom

Sl. 3.

I u Hrvatskoj jezičnoj riznici postoje dva slučaja u kojem se pojavljuje *zrakomlat*, ali tekst je identičan ovom u Hrvatskom nacionalnom korpusu, stoga nije posebno opisan.

U Gralis-Korpusu ne postoje *sudica*, *zrakomlat* i *krugoval* (tablica 4.)

NATKROATIZMI U HRVATSKOME JEZIKU					
Riječ	Književno-umjetnički stil	Administrativni stil	Publicistički stil	Paradigma	Ukupno
<i>helikopter</i>	—	—	—	8	10
<i>zrakomlat</i>	—	—	—	—	—
<i>radio</i>	153	—	—	30	183
<i>krugoval</i>	—	—	—	—	—
<i>sutkinja</i>	—	—	—	3	3
<i>sudica</i>	—	—	—	—	—

Tablica 4.

Kroatizmi u srpskom jeziku. Prvi sloj

Kroatizmi u srpskome jeziku riječi su preuzete iz hrvatskoga jezika, o čemu govori Klajn (2005: 87) grupirajući ih u slojeve. Prvi sloj čine riječi koje su danas potpuno izgubile hrvatsko obilježje, drugi, znatno brojniji čine riječi koje još zadržavaju neodređeni hrvatski prizvuk, ali se bez većeg otpora upotrebljavaju u Srbiji, i treći, povremeno upotrebljeni kroatizmi. Neki jezikoslovci kroatizme još nazivaju i hrvatizmima.

Za riječi iz prvog sloja (Tablica 5.) sumnja se da su bile 'hrvatske' i prije rata (Klajn 2005: 78). Kroatizmi kao što su *svratište*, *strahovlada*, *jezikoslovac* (-vni), *odveć* i *traperice* nisu našle svoje mjesto u srpskim tekstovima u

Gralis-Korpusu, a u najučestalije riječi ubrajaju se: *navodno* (77), koja se u Korpusu savremenog srpskog jezika (dalje: KSS) pojavljuje čak 1608 puta, što sam pokazuje koliko se ona udomaćila u srpski jezik. Jezična jedinica *svetlo* (177), koja je pak u KSS-u registrirana 609 puta, *oprost* 108, dok KSS sadrži 33. Leksem se *uređaj* u Gralis-Korpusu pojavljuje 65 puta, a u KSS-u 173 puta.

Važno je naglasiti da se pretražujući Korpus savremenog srpskog jezika ne može dobiti detaljniji podatak (izvor teksta) od tražene riječi u kraćem okruženju s lijeve i desne strane, što stvara nemogućnost detaljnije analize.

Razmatrajući stanje u obima korpusima, može se pretpostaviti da se tipične riječi za hrvatski jezik kao što su *jezikoslovac*, *svratište*, *odveć* i *traperice* danas u suvremenom srpskom jeziku ne upotrebljavaju, dok su *navodno* i *svetlo* postale sastavni dio suvremenoga srpskog jezika.

KROATIZMI U SRPSKOM JEZIKU					
Riječ	Književno-umjetnički stil	Administrativni stil	Publistički stil	Paradigma	Ukupno
<i>računar</i>	–	–	–	5	5
<i>računalo</i>	3	–	–	–	3
<i>farmerke</i>	1	–	–	2	3
<i>traperice</i>	–	–	–	–	–
<i>brojka</i>	–	1	1	11	14
<i>ishod</i>	10	–	7	8	25
<i>učinak</i>	–	–	6	2	8
<i>uređaj</i>	10	–	–	55	65
<i>tečaj</i>	1	–	–	1	2
<i>oprost</i>	2	–	1	105	108
<i>dopust</i>	–	–	1	89	90
<i>vozilo</i>	3	–	2	31	36
<i>zdravstvo</i>	–	–	3	17	20
<i>pouzeće</i>	–	–	–	1	1
<i>potraga</i>	–	–	–	4	4
<i>glasina</i>	9	–	–	40	49
<i>latica</i>	4	–	–	10	14
<i>svratište</i>	–	–	–	–	–

<i>drvored</i>	–	–	–	1	1
<i>redosljed</i>	2	–	–	5	7
<i>jezikoslovac</i> (-vni)	–	–	–	–	–
<i>strahovlada</i>	–	–	–	–	–
<i>svetlo (ime- nica)</i>	35	–	3	139	177
<i>temeljiti</i>	–	–	–	4	4
<i>obziran</i>	1	–	–	1	2
<i>poguban</i>	1	–	–	1	2
<i>napadan</i>	–	–	–	3	3
<i>najaviti</i>	–	–	–	24	24
<i>izvestiti</i>	5	–	–	24	29
<i>opovrgnuti</i>	2	–	–	1	3
<i>navodno</i>	43	2	9	23	77
<i>odveć</i>	–	–	–	–	–

Tablica 5.

Drugi sloj

Od riječi koje imaju neodređeni hrvatski prizvuk, koje pripadaju najbrojnijem sloju kroatizama, u Gralis-Korpusu najviše se koristi *kao* (čak 5552 puta), dok je kroatizam *poput* (250 puta) znatno rjeđi. Slijedi *posle* umjesto kroatizma *nakon* (842 : 161), mada je omjer *posle* i *nakon* u KSS-u 30725 : 5025, zatim *prema* umjesto kroatizama *naspram*, i *nasuprot* (1172 : 14 : 16). Nešto su manje učestale riječi kroatizmi *znatiželja* umjesto *radoznalost* (27 : 110) i *stupanj* umjesto *stepen* (38 : 108). Upravo od leksema koje još zadržavaju neodređeni hrvatski prizvuk ne postoje u srpskim tekstovima u Gralis-Korpusu *istodoban* (*istovremen* se pojavljuje 157 puta) i *ćutnja* (*ćutanje* 192).

KROATIZMI U SRPSKOM JEZIKU					
Riječ	Književno- umjetnički stil	Admi- nistrativ- ni stil	Publicistič- ki stil	Paradigma	Ukupno
<i>mučnina</i>	4	–	–	5	9
<i>gađenje</i>	11	–	–	5	16
<i>upala</i>	4	–	–	57	61
<i>zapaljenje</i>	6	–	–	2	8

<i>prehlada</i>	1	–	–	9	10
<i>nazeb</i>	1	–	–	13	14
<i>rasveta</i>	–	–	–	2	2
<i>osvetljenje</i>	18	–	–	158	176
<i>prigoda</i>	–	–	–	3	3
<i>prilika</i>	34	–	8	293	335
<i>posuda</i>	6	–	–	44	50
<i>sud</i>	–	–	–	oko 50	50
<i>odgoj</i>	–	–	–	1	1
<i>vaspitanje</i>	6	–	–	8	14
<i>zagovornik</i>	–	–	–	3	3
<i>pobornik</i>	–	–	–	–	–
<i>stupanj</i>	2	–	–	35	37
<i>stepen</i>	30	–	6	75	108
<i>ćutnja</i>	–	–	–	–	–
<i>ćutanje</i>	12	–	–	181	192
<i>žmigavac</i>	–	–	–	–	–
<i>migavac</i>	–	–	–	–	–
<i>dojam</i>	–	–	–	1	1
<i>utisak</i>	97	–	2	29	128
<i>postotak</i>	–	–	–	–	–
<i>procenat</i>	7	–	1	7	14
<i>stotinka</i>	–	–	–	–	–
<i>stoti deo</i>	1	–	–	–	1
<i>znatiželjan</i>	3	–	–	24	27
<i>radoznalost</i>	23	–	1	86	110
<i>neboder</i>	–	–	–	–	–
<i>oblakoder</i>	1	–	–	4	5
<i>smeće</i>	3	–	–	1	4
<i>đubre</i>	14	–	–	24	38
<i>ples</i>	5	–	–	13	18

<i>igra</i>	126	–	–	538	664
hir	1	–	–	11	12
<i>ćef</i>	2	–	–	2	4
<i>kapric</i>	1	–	–	5	6
dragulj	10	–	–	7	17
<i>dragi kamen</i>	1	–	–	–	1
zubar	1	–	1	6	8
<i>zubni lekar</i>	–	–	–	–	–
konobar	–	–	–	1	1
-ica	2	–	–	–	2
<i>kelner</i>	6	–	–	25	31
-ica	–	–	–	–	–
pretinac	–	–	–	–	–
fah	2	–	–	–	2
<i>pregradak</i>	1	–	–	–	1
tračnica	–	–	–	2	2
<i>išna</i>	–	–	–	–	–
kvačilo	–	–	–	–	–
<i>kuplung</i>	–	–	–	–	–
očit	–	–	–	9	9
<i>očigledan</i>	6	–	–	191	197
<i>očevidan</i>	–	–	–	3	3
rastresen	1	–	–	10	11
<i>rasejan</i>	3	–	–	36	39
istodoban	–	–	–	–	–
<i>istovremen</i>	–	–	–	157	157
odgoditi	–	–	–	1	1
<i>odložiti</i>	4	1	3	28	35
opskrbiti	–	–	–	2	2
<i>snabdeti</i>	–	–	–	46	46
pridoneti	–	–	–	2	2

<i>doprineti</i>	2	–	–	53	55
<i>zavredeti</i>	–	–	–	1	1
<i>zaslužiti</i>	–	–	–	57	57
<i>poprimiti</i>	3	–	–	17	20
<i>steći</i>	10	–	–	35	45
<i>raskrinkati</i>	2	–	–	33	35
<i>demaskirati</i>	–	–	–	1	1
<i>napokon</i>	13	–	–	–	13
<i>najzad</i>	86	–	–	–	86
<i>u povodu</i>	–	–	–	–	–
<i>povodom</i>	21	1	2	18	42
<i>poput</i>	–	–	–	–	250
<i>kao</i>	–	–	–	–	5552
<i>naspram</i>	10	–	–	4	14
<i>prema</i>	–	–	–	–	1172
<i>nasuprot</i>	15	–	1	–	16
<i>nakon</i>	–	–	–	–	161
<i>posle</i>	–	–	–	–	842

Tablica 6.

U ovom sloju riječi u 7% slučajeva upotrijebit će se kroatizam.

Kroatizmi u srpskome jeziku		
kroatizam	787	oko 7%
srpski ekvivalent	10236	oko 93%

Prema Klajnu (2005: 87) poneki od tih izraza i nemaju pravi „srpski“ ekvivalent (Tablica 7.). Likovi kao što su *testenina*, *glasilo*, *vodokotlić* i *ljubić* nisu zastupljene u Gralis-Korpusu, a samo jednom su upotrijebljene riječi tipa *pouzeće*, *odskora* i *dojmiti se*. Najviše je zastupljen kroatizam *priuštit* (9), iza čega slijede *nazor* (6), *vikendica* (6) i *zagovarati* (6).

Što se pak rezultata u Korpusu savremenog srpskog jezika tiče, *testenina* se upotrebljava 9 puta, kao i *zagovarati* i *nazor*, dok se *glasilo* koristi mnogo češće, 148 puta, *pouzeće* nešto manje (78), *vikendica* (40), dok *vodokotlić*, *ljubić*, *dojmiti se* uopće nije zastupljeno. Budući da se ni u jednom od ova dva korpusa ne pojavljuju *ljubić* i *vodokotlić* pretpostavlja se da nisu sastavni dio

srpskoga standardnog jezika, dok je kroatizam *dojmiti se* vrlo rijetko korištena riječ.

KROATIZMI U SRPSKOM JEZIKU					
Riječ	Književno-umjetnički stil	Administrativni stil	Publistički stil	Paradigma	Ukupno
<i>testenina</i>	–	–	–	–	–
<i>nazor</i>	–	–	–	6	6
<i>glasilo</i>	–	–	–	–	–
<i>pouzeće</i>	–	–	–	1	1
<i>vodokotlič</i>	–	–	–	–	–
<i>odskora</i>	1	–	–	–	1
<i>vikendica</i>	2	–	2	2	6
<i>kafić</i>	1	–	–	4	5
<i>ljubić</i>	–	–	–	–	–
<i>dojmiti se</i>	–	–	–	1	1
<i>zagovarati</i>	–	–	–	6	6
<i>uterivaš</i>	–	–	–	–	–
<i>priuštiti</i>	5	–	–	4	9

Tablica 7.

Hrvatsko *elektrana*, *hidroelektrana*, *termoelektrana* dobrim je dijelom potisnulo starije i glomaznije srpsko *električna* (*hidroelektrična*, *termoelektrična*) *centrala*, a *toplana* i nema zamjene; up. i *plinara*, *plinski* (npr. *plinska svjetlost*, *plinski štednjak*, dok je imenica *plin* mnogo rjeđa u Srbiji nego *gas* (Klajn 2005: 78). Iz Tablice 8. može se uočiti da *toplana* i *termoelektrana* nisu u upotrebi, dok se *plin* koristi samo jednom, a *elektrana* i *hidroelektrana* više puta.

KROATIZMI U SRPSKOM JEZIKU					
Riječ	Književno-umjetnički stil	Administrativni stil	Publistički stil	Paradigma	Ukupno
<i>elektrana</i>	–	–	–	2	2
<i>hidroelektrana</i>	–	–	–	4	4
<i>termoelektrana</i>	–	–	–	–	–
<i>toplana</i>	–	–	–	–	–

<i>plinski</i>	-	-	-	6	6
<i>plin</i>	-	-	-	1	1

Tablica 8.

Treći sloj

Od povremeno upotrijebljenih kroatizama (Tablica 9.), najzastupljeniji su u Gralis-Korpusu kroatizmi *oponašaš*, (čak 30 puta) i *tekućina* (14 puta). Riječi koje se uopće ne spominju su: *svetonazor*, *natuknica*, *žgaravica*, *stanovit*, *dvojiti*, *duljiti*, *nadomestiti*, *ponukati*, *nedvojeno* i *dapače*, dok su *netom*, *ponuditi*, *osebujan*, *nepatvoren* i *razina* upotrijebljeni jednom.

KROATIZMI U SRPSKOM JEZIKU					
Riječ	Književno-umjetnički stil	Administrativni stil	Publicistički stil	Paradigma	Ukupno
<i>razina</i>	—	—	—	1	1
<i>tekućina</i>	—	—	—	14	14
<i>urota</i>	—	—	—	2	2
<i>svetonazor</i>	—	—	—	—	—
<i>natuknica</i>	—	—	—	—	—
<i>žgaravica</i>	—	—	—	—	—
<i>stanovit</i>	—	—	—	—	—
<i>nepatvoren</i>	—	—	—	1	1
<i>osebujan</i>	—	—	—	1	1
<i>dvojiti</i>	—	—	—	—	—
<i>duljiti</i>	—	—	—	—	—
<i>posuditi</i>	—	—	—	1	1
<i>nadomestiti</i>	—	—	—	4	—
<i>oponašaš</i>	—	—	1	29	30
<i>ustvrditi</i>	—	—	—	5	5
<i>ponukati</i>	—	—	—	—	—
<i>nedvojbeno</i>	—	—	—	—	—
<i>dapače</i>	—	—	—	—	—
<i>netom</i>	—	—	—	1	1

Tablica 9.

Zaključak

Budući da se kroatizmi mogu podijeliti na kroatizme u hrvatskome i u kojemu drugom jeziku, ipak najveće polemike postoje u kriterijima koji neke riječi uvrštavaju u skupinu kroatizama u hrvatskome jeziku. Neki misle da je najvažniji hrvatski prizvuk, drugi da je najvažnije postojanje jednoga jezičnog lika koji se nužno uspoređuje s nekim drugim, a treći misle da bi se Škarićev termin *kroatizam* u hrvatskome jeziku trebao drukčije nazivati. Rješenje oko slaganja lingvista o tome što jest kroatizam u hrvatskome jeziku, a što nije, i postoji li on uopće i dalje će se tražiti na mnogim znanstvenim jezikoslovnim skupovima.

Rezultati analize kroatizama iz rada I. Škarića u Gralis-Korpusu pokazuju da se u izrazima koji su u standardu poželjnije hrvatske riječi (kroatizmi) ipak koriste više od manje poželjnih riječi (čak u 81% slučajeva). Od riječi koje se suprotstavljaju izrazu u srpskom jeziku, kroatizama je 90%. Potvrđeno je ono što je bilo očekivano da *kafa* nije pronađena ni u jednome hrvatskom tekstu u Gralis-Korpusu, kao ni natkroatizmi *zrakomlat*, *krugoval* i *sudica*.

Kroatizmi se u srpskome jeziku dijele u nekoliko slojeva, a u Gralis-Korpusu u srpskim tekstovima zastupljeni su u 7% slučajeva.

Literatura

- Klajn 2005: Klajn, Ivan. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike za nastavna sredstva.
- Škarić 2005: Škarić, Ivo. Kroatizmi u hrvatskome jeziku ili što to o jeziku doista propisuje hrvatski ustav. In: *Jezik* 52/4. Zagreb. S 121–128.
- Anić 2006: Anić, Vladimir. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Izvori

glas_istre-www: [http://www.vokabular.org/forum/index.php?topic=](http://www.vokabular.org/forum/index.php?topic=1274.0)

1274.0 Datum: 14.1.2009.

purizam-www: [http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199311/](http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199311/31117-002-pubs-zag.htm)

31117-002-pubs-zag.htm Datum: 14.1.2009.

lucic-www: [http://209.85.129.132/search?q=cache:HMgTOU6klG8J:](http://209.85.129.132/search?q=cache:HMgTOU6klG8J:home.medewerker.uva.nl/r.lucic/bestanden/Lucic.doc+Rado+van+Lu%C4%8Di%C4%87+Uvedenice&cd=2&hl=de&ct=clnk&gl=at&client=firefox-a)

home.medewerker.uva.nl/r.lucic/bestanden/Lucic.doc+Rado van+Lu%

C4%8Di%C4%87+Uvedenice&cd=2&hl=de&ct=clnk&gl=at&client=firefox-a. Datum: 14. 1. 2009

Sandra Forić (Graz)

**Kroatismen im Kroatischen und Serbischen
anhand des Gralis-Korpus**

Das Ziel dieser Arbeit liegt darin, anhand einer im Gralis-Korpus durchgeführten Analyse den Prozentsatz an Kroatismen im Serbischen und Kroatischen zu erfassen. Die Ergebnisse lassen den Schluss zu, dass eher akzeptierte kroatische Lexeme (Kroatismen) um 81% häufiger Verwendung finden als weniger akzeptierte Worte, während kroatische Wörter, die im Serbischen über Äquivalente verfügen mit 90% vertreten sind. In serbischen Texten beträgt der Anteil an Kroatismen bei sieben Prozent.

Sandra Forić
0412726
Heinrichstrasse 145
8010 Graz
Austria
sandraforic@yahoo.com

Jagoda Granić (Split)

Purizam ili o(d)brana autohtone bosanske/bošnjačke, hrvatske i srpske leksičke norme

Ambivalentan odnos prema jezičnom purizmu proistječe iz njega samog: purizam je istovremeno i nužan i nepoželjan, ovisno o njegovu opsegu i intenzitetu; u tijesnoj je vezi s normativnom leksikologijom i to je zasigurno razlog zašto se purističke tendencije prihvaćaju kao normativne. Za razliku od srpskog, hrvatski jezik (standard) odavno ima etiketu (u nekim sinkronijama i pretjeranog) purizma ili čistunstva dok je bosanski/bošnjački leksik očekivano doživio značajne promjene (naglašena upotreba orijentalizama) kako bi se razlikovao i od hrvatskog i od srpskog, što je za njegovu autonomnost vrlo važno. Upitno je da li je purizam posljedica elastičnosti odnosno poroznosti leksičke norme te koliko purističke intervencije čuvaju (brane) njezinu autohtonost, tim više što su jezični dodiri prirodni i očekivani, ali nisu nužno dvosmjerni. Etimološki obilježene, tuđice i posuđenice (ili neutralni tzv. *k o n t a k t e m i*) uvijek su rezultat aloglotskih utjecaja i (ne)posredno upućuju i na stavove govornika prema drugim jezicima i kulturama i njihovim govornicima (na objema razinama: individualnoj i kolektivnoj), ali i prema vlastitom jeziku i njegovu identitetu.

1. Uvod: Purizam i normativna leksikologija

Dijakronijska perspektiva purizma najbolji je dokaz da je purizam „vječna tema“ standardnih jezika, važan segment jezične kulture koja, kao i svaka kultura, pretpostavlja neke kriterije, tj. „vrijednosne razlike“. Prema purizmu nitko nije ravnodušan, suprotni stavovi osiguravaju mu aktualnost u različitim vremenima, u različitim komunikacijskim kontekstima i u različitim jezičnim zajednicama. Purizam postoji stoljećima, još od prvih nacionalnih akademija iz 16. i 17. stoljeća do danas. Sve su europske nacije u različitim razdobljima imale različite purističke tendencije želeći zaštititi nacionalnu kulturu i jezik od (pre)jakih drugih, tuđih utjecaja (v. Görlach 1996). Izrada normativnih rječnika koji će kontrolirati, smanjiti (nemoguće je – i zabraniti) posuđivanje leksičkih jedinica, bio je i ostao njihov strateški nacionalni zadatak. Prigovori protiv leksičkih posuđivanja mijenjali su se ovisno o statusu jezika koji je, dakako, uvijek determiniran ekstralingvističkim faktorima, no danas je purifikacija ponovno aktualna u različitim sredinama širom svijeta, ali iz istog razloga – zbog straha od gubitka jezičnog (nacionalnog) identiteta ako se nastavi nekontrolirano i često nepotrebno leksičko posuđivanje, i to ponajprije iz engleskog jezika.¹⁸

¹⁸ Američki lingvistički imperijalizam zabrinuo je aktualnog venezuelskog državnika Huga Chaveza pa je u travnju 2008. pokrenuo kampanju te je radnicima telekomunikacijskih tvrtki naložio da u poslovnoj komunikaciji široko rasprostranjene anglicizme – kao što su, primjerice, *marketing*, *password*, *meeting* i *sponsor* – zamijene španjolskim „prikladnicama“ *mercadeo*, *contrasena*, *reunion* i *patrocinador*. (v. <http://www.vokabular.org/forum/index.php?topic=2046.msg18993>). U nekim pak azijskim

Iako je uvriježeno mišljenje da je leksik najmanje podložan normiranju, a ima i jasno izraženih sumnji u postojanje leksičke norme jer je to o t v o r e n s u s t a v (usp. Lisac 1999; Tafra 1999), leksička su pitanja od iznimne važnosti u standardizaciji svakog jezika. Uostalom, za Andréa Martineta popis monema je *liste ouverte*, no ni otvorenost jezika na toj i bilo kojoj drugoj razini, jer je jezik otvoren odnosno dinamičan sam po sebi, ne niječe normu u jeziku koja je *conditio sine qua non* svakog sredstva komunikacije pa i jezika, dakako.

Norma, kao i svaki sustav, nije samo definirana popisom jedinica nego i opisom i propisom (deskriptivna i preskriptivna norma). Leksička norma, dakle, pretpostavlja opis riječi, ali propisuje i njezinu upotrebu. U „otvorenom popisu“ kakav je svaki rječnik neke riječi nestaju, neke nastaju, ima i semantičkih pomaka, dodanih, drugih/više značenja itd. Sve te i druge promjene koje se događaju u leksiku (vokabularu) standardnog jezika u domeni su planiranja korpusa, segment su eksplicitne norme koja – uz leksičku – podrazumijeva i ortografsku, i ortoepsku, i gramatičku, i stilističku normu. Otvorenost leksika zasigurno otežava posao svima koji se njime bave, riječi stalno „ulaze“ i „izlaze“, mijenjaju značenja. Manjkaju i normativni rječnici pa je zaista teško reći što je današnja leksička norma, oslanjamo se na **jezični osjećaj** (teško razumljiv pojam jer uključuje sentimentalnost, afektivnost) koji zasigurno, kako kaže i Branka Tafra, „u standardu **ne bi smio** biti mjerilo ispravnosti“¹⁹ (Tafra: 1999: 260; istakla J. G.). O jezičnom osjećaju davno je govorio Petar Guberina: „... mi imamo jezični osjećaj prema riječima zato, što te riječi, a ne druge, upotrebjavamo u izražavanju svojih misli i osjećaja. Mi se s tim riječima istovjetujemo, jer su one nosioci našeg bića i što više imamo svijest o sebi, to je naš jezični osjećaj jači“ (Guberina 1941 prema Samardžija 2008: 196).

Svaka leksička jedinica normativnog rječnika trebala bi proći poznate etape standardizacije – od selekcije do rekonstrukcije (najčešće djelomične ali dovoljno dinamične da osigura jeziku isti takav karakter, i to najizraženiji u leksiku). U fazi elaboracije (koja je uz deskripciju i preskripciju standardizacija u najužem smislu) nastaju i stilistički priručnici i savjetnici, terminološki rječnici, specijalni rječnici (rječnici stranih riječi²⁰, rječnici pojedinih razdoblja i

skim i afričkim zemljama institucije zadužene za planiranje jezika i njegovu ekspanziju odbacuju internacionalizme, čak i stručne termine, i na taj način pokazuju otpor modernom kolonijalizmu koji nazivaju *Western cultural colonialism*.

¹⁹ I kad bi „jezični osjećaj“ mogao biti mjerilo ispravnosti, tj. kompetencije, još je važnije pitanje **čiji** bi to bio jezični osjećaj – chomskyevskog *idealnog govornika* u liku leksikografa/leksikologa ili, vjerojatnije, vladajuće elite koja bilo eksplicitno bilo implicitno (su)kreira jezičnu politiku odnosno planiranje jezika (tzv. parastandardizacija).

²⁰ Rječnik stranih riječi također je rječnik nekog jezika i popis dijela njegova leksika.

autora, frekvencijski rječnici, rječnici frazema), ali i tzv. „negativni“ priručnici (rječnici barbarizama, dijalektizama, nepravilnih ili loših stilističkih konstrukcija). Ako je eksplicitna norma elastično stabilna – kako su nam to objasnili p r a ž a n i, jer je s jedne strane zbog dinamike jezika kao socijalne činjenice promjenjiva, a s druge, kao svaka norma, teži stabilnosti, tj. minimalnoj promjenjivosti – i **leksička norma** kao jedan njezin segment ima iste te karakteristike. No u usporedbi s ostalim normama (i unatoč činjenici da su promjene moguće, uostalom, i potvrđene na svim jezičnim razinama), promjene su u leksiku najintenzivnije, najčešće lako uočljive i u vrlo uskom intervalu – kratkoj sinkroniji. Stoga upravo leksička norma najviše pridonosi elastičnosti eksplicitne norme. Svjesni njezine „neposlušnosti i razigranosti“, jezikoslovci i lingvistički entuzijasti – amateri, samozvani i samoproглаšeni jezični „skrbnici“ i „znalci“ (uz veliku pomoć purizma kao provjerenog mehanizma obrane jezika i njegova identiteta) – nastoje sačuvati leksičku normu od svih tzv. „loših“ utjecaja i „osvajačkih pretenzija“, i planiranih i slučajnih/nehotimičnih.

Funkcionalno polivalentan standardni jezik, obilježen dakle i leksičkom normom, drukčije funkcionira u svakom novom stilu, što posebno vrijedi za leksičku i sintaktičku normu. Stoga se ni purizam ne prepoznaje u svakom stilu – znanstvenom, beletrističkom, administrativnom ili publicističkom. Naime, svaki od stilova obilježen je „svojim“ stručnim terminima bez kojih se ne može.

Ambivalentan odnos prema jezičnom purizmu proistječe iz njega samog: purizam je istovremeno i nužan i nepoželjan, ovisno o njegovu tumačenju, opsegu i intenzitetu. Elementarni purizam u tijesnoj je vezi s normativnom leksikologijom i to je zasigurno razlog zašto se neke purističke tendencije prihvaćaju kao normativne. No činjenica da tanka, jedva primjetna granica dijeli nužnu brigu za jezik i njegov identitet od ksenofobije upućuje na pojačan oprez i strah da se takvo što ne dogodi.

2. Semantika purizma: je li purizam „ekstremno čistunstvo“?

Tumačenje purizma, odnosno njegov semantički opis, nije jednoznačan, čak ni prevedenica 'čistunstvo' nije ekvivalent na semantičkoj razini jer implicira pretjerani purizam te a p r i o r i ima negativne konotacije a nerijetko nema ni lingvističko polazište. Budući da čistunstvo simbolizira „protjerivanje“, stigmatiziranje riječi (preciznije: govornikā) drugih jezika, znači da je i protiv tuđica koje bi vremenom mogle, budu li općeprihvaćene, promijeniti svoj status i postati posuđenice.²¹ Purizam se u odnosu prema čistunstvu (iako je lat. *purus* 'čist') drukčije percipira, kao neka vrsta zaštitne mjere ili „čuvar identiteta“. Ta malo manje stroga percepcija pojave, inače karakteristične i po-

²¹ U kategoriji jezičnih „leksičkih“ prava posuđenice su, neovisno o podrijetlu, ravnopravne s ostalim riječima koje su dio općeg rječnika nekog jezika.

sve uobičajene za bilo koji jezik koji „drži do sebe“, upućuje na neke dopuštene „posudbe“ koje neće niti bi smjele narušiti strukturu nekog jezika, prouzročiti njegovu eroziju, a s vremenom i potpunu transformaciju.

Ranko Bugarski stavlja znak ekvivalencije između **čistunstva** i **purizma** te smatra da predstavlja obrambenu reakciju na stvarnu ili umišljenu ugroženost nacionalnog i jezičnog identiteta i „izraz je straha od asimilacije“ (Bugarski 1997: 122). Dakako, sve što je pretjerano nije dobro, pa ni u čistunstvu, jer jezik lišen kontakata s drugim jezicima (i susjednim i udaljenim, i srodnim i nesrodnim) postaje tijesan za bilo koji oblik komunikacije i u zajednici i izvan njezinih granica, pogotovo u globalnoj, međunarodnoj komunikaciji. „Propusna granica ipak dopušta ograničeni ‘ulaz’ i ‘izlaz’, čime je stvorena pretpostavka za promjenu entiteta između dviju granica (Granić 2007a: 201)“. Bugarski spominje i veličanje materinskog jezika, ali purizam to nužno ne pretpostavlja jer se tiče jezika samog a ne planiranja statusa koji se odnosi na njegovu upotrebu (ekspanziju, komunikacijski doseg i drugo). Uz to, spominje i pretjerivanje u čistunstvu, što nas navodi na pomisao da postoji i neko „nepretjerano“ čistunstvo/purizam koji onda vjerojatno nije *a priori* negativno. Drugim riječima, očito možemo pretpostaviti različite vrste purizma.

3. Vrste i stupnjevi purizma

Purizmi se i nazivaju različitim imenima, najčešće zbog različitih stupnjeva purifikacije u jeziku. S obzirom na već postojeće, ali i neke moguće kvalifikacije, purizam se može opisati kao **poželjan** i **nepoželjan**, dakako s pripadajućim osobinama (v. Tablicu 1.).

P U R I Z A M	
I. Poželjan	II. Nepoželjan
+ elementarni + implicitni + nesvjesni/spontani + pasivni + umjereni/blagi	– dogmatski – eksplicitni – svjesni/planirani – aktivni/agresivni – radikalni/ekstremni

Tablica 1. Vrste (kvalifikacije) purizma

Dvije vrste purizma čine ovi oblici:

I. Elementarni, implicitni, nesvjesni/spontani, pasivni, umjereni/blagi

➤ **nisko određen, poželjan, „porozan“**

II. Dogmatski, eksplicitni, svjesni/planirani, aktivni/agresivni, radikalni/ekstremni

➤ **visoko određen, nepoželjan, „nepropustan“**

Radoslav Katičić tvrdi da je purizam u naravi svakog jezika, da mu je imanentan. Svakako jest u onoj mjeri u kojoj ga ograničava njegova struktura,

tj. sustavnost, jer je svaki sustav po definiciji restriktivan, ukida kaos. Purizam čiji je cilj obrana same strukture jednog jezika i koji se suprotstavlja dezintegriranju u osnovi je elementaran, spontan i prirodan, kaže Katičić. I dodaje: „Odbijanje jezičnih sredstava tuđeg podrijetla samo je jedan od oblika u kojem se čistunstvo može pojaviti, ..., dodatno ograničenje ... ne mora se sastojati u tome da se diskvalificiraju tuđice. Može se sastojati i u čemu drugome“ (Katičić 1986: 68). Katičić spominje i „alergiju prema kovanicama“ a ne samo prema tuđicama. No s druge strane upozorava na moguću diskvalifikaciju svega što ne pripada sustavu, a što se iz ekstralingvističkih razloga (koji tako lako korespondiraju s „jezičnim osjećajem“ jer je u osnovi nelingvistički) smatra vrijednim.

Dogmatski purizam isključiv je prema svakoj tuđici, stilistički je neosjetljiv i nekreativan. U potpuno drugom smjeru, ali jednako dogmatski purizam podrazumijevao bi nekritičko prihvatanje svih tuđica iz prestižnog (engleskog) jezika rezultat kojega je neizgrađivanje vlastitog terminološkog sustava. Po učinku je taj oblik purizma jednak uobičajenijoj percepciji purizma kao deklariranog protivnika tuđica. No većina lingvista kao i Robert D. Greenberg (Greenberg 2005) dogmatski purizam prepoznaje u ekstremnom, nacionalističkom i agresivnom stavu prema svemu što je izvan granica neke jezične zajednice, odnosno što ta jezična zajednica ne može ili ne želi „ovjeriti“ kao svoje jezične jedinice, neovisno o tome kakve su i na kojoj su jezičnoj razini.

Za neke je purifikacija važna jer univerzalna upotreba „pravilnog“ jezika demokratizira jezik. Za druge bi „nepravilna“ upotreba jezika mogla značiti gubitak jezičnog identiteta i svega drugog s čime on korespondira. Oponenti pak smatraju da su stari koncepti dobrog stila *o n e - n o r m c o n c e p t i o n* i pripadaju društvenoj eliti. Bez obzira na različita polazišta, jedno je sigurno: normativne politike i njihova primjena široko su rasprostranjene ili kao državne, eksplicitne jezične politike ili one ekspanzionističke putem medija (koji su u vlasništvu države i/ili moćnika).²² Leksička modernizacija od osobite je važnosti za izgradnju i održavanje standarda²³, terminološko ujednačavanje,

²² Jezični savjeti u novinama – stalne rubrike (i u Izraelu, Japanu, Poljskoj, Švedskoj, a ne samo u Hrvatskoj u Vjesniku), na radiju (A Moment of Hebrew, Izrael; Govorimo hrvatski – Hrvatski radio) i na televiziji (HTV – Služba za jezik i govor, ali i specijalizirane emisije kao Jezikomjer – kratka emisija u kojoj se pojave dvije rečenice – jedna je ispravno, a druga pogrešno napisana. Zadatak je prepoznati dobro napisanu rečenicu a potom slijedi i kratko objašnjenje. Primjeri su najčešće greške na svim jezičnim razinama.). U Švedskoj postoji čak i telefonski servis za jezične savjete, a tiskaju se i tekstovi na „pravilnom jeziku“ za popularnu upotrebu.

²³ Upravo tzv. **interni** purizam pretpostavlja zaštitu prihvaćenog standarda od bilo kakvih utjecaja nekodificiranih oblika upotrebe jezika, dakle nestandardnih idioma istog jezika (njegovih vertikalnih i horizontalnih stratuma). S druge strane, **eksterni** purizam štiti jezik od stranih, vanjskih utjecaja (usp. Nahir 2003).

posebno u struci i znanosti, te stilističke simplifikacije, odnosno definirana stilistička norma olakšat će komunikaciju na svim razinama i među različitim društvenim grupama.

4. Purizam u bosanskom/bošnjačkom, hrvatskom i srpskom jeziku: stereotipi i predrasude

„Sva ta strka oko novih riječi ima političku pozadinu...hrvatski jezik bježi od srpskog, bosanski od hrvatskog, crnogorski od srpskog...”²⁴

U različitim ili čak i u istim sinkronijama, u više-manje sličnim društvenim kontekstima, različite ili jednake vrste purizma (i elementarni i dogmatski purizam) obilježile su i bosanski/bošnjački i hrvatski i srpski jezik.

U bliskoj prošlosti (devedesetih godina prošlog stoljeća) jezik je u trenutku nastajanja novih država (Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine, ali, nedavno i Crne Gore) bio snažan državotvoran i nacionalni entitet (kao u doba romantizma i nastajanja prvih nacionalnih država). Ranko Bugarski tvrdi da se u to vrijeme „...malo šta desilo interno u **srpskom**, koji se stoga može uzeti kao stabilna referentna tačka. Nasuprot tome, **hrvatski** se udaljava neobičnom brzinom, kao predmet usredsređene reforme motivisane nastojanjem da se on učini što različitijim od srpskog. Ovo je veoma jasna ilustracija načina na koji jezička diferencijacija i purifikacija idu ruku pod ruku sa političkim separatizmom. **Bosanski** takođe divergira, premda sporije i u drugom pravcu, naglašavajući svoje orijentalno nasleđe“ (Bugarski 1997: 24–25, istakla J. G.). Ivo Žanić promišlja uzajamnu (ne)razumljivost samo kao konkretno socijalno situiranu i varijabilnu: „...samo neki Hrvati razumiju samo neke Srbe (i obratno), ali ni oni uvijek niti u svim vremenima, a i kada ih razumiju, nije to samo zbog veće ili manje lingvističke srodnosti, nego i zato što ih iz nekog razloga žele – ili, u obratnom slučaju, ne žele – razumjeti“ (Žanić 2007: 9).

Sličnost i razumijevanje bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika ne isključuje njihovu različitost koja je, ako se zadržimo samo na standardnim idiomima, postojala i ranije (v. Granić 2007). Uz poznate razlike na fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj razini, one na semantičkoj – leksičke bile su očekivana posljedica društvenih prilika u turbulentnim vremenima. Isticanje razlika, a ne sličnosti, bio je zadatak i implicitne i eventualne eksplicitne jezične politike na svim trima stranama. „Alergija na tuđice/posuđenice“, na Drugog, uvijek se shvaća kao „jezična isključivost – čistunstvo“ koje korespondira s nacionalnom isključivosti pa se stoga i osuđuje i odbacuje, ali vrlo dobro funkcionira u teškim ratnim i poratnim prilikama na suprotstavljenim stranama. Etikete nacionalizma, isključivosti, netolerancije, ksenofobije, pretjeranog purizma i svih drugih negativnosti uvijek su se lako lijepile za Drugog, a niti jedan od tih zna-

²⁴ www.dnevniavaz.ba/forum/viewtopic.php?f=2&t=142&start=40

kova nije se vidio (i još se uvijek teže nazire) u vlastitom društvenom kontekstu.

4.1. Bosanski/bošnjački purizam: strane i „naše“ riječi

banjaluka.com forumi

Tema posta: Re: Novogovor

📧 **Poslato:** 02 Mar 2008, 12:22

Stranih riječi je oduvijek bilo u našem jeziku/jezicima. To su riječi koje smo posudili u nedostatku vlastitih, a koje smo zaboravili „vratiti nazad“. Teško je sad ispravljati „kri-ve Drine“, jer nas to sada vodi ka novogovoru. Moje lično mišljenje je (drugi se ne moraju složiti), da je bolje da i dalje razumno koristimo tuđice, kao što smo navikli, nego da svake godine budemo prisiljeni da izbacimo par stotina (da ne kažem hiljada) starih riječi koje nisu „naše“, ali kojima svi znaju značenje, i umjesto njih uvodimo „vlastite“ koje neko tek treba da izmisli.

I u Bosni i Hercegovini bila je i još je izražena tendencija da se bosanski/bošnjački jezik što više udalji od srpskog i hrvatskog jer tako dokazuje svoju autonomnost. I u javnoj i u privatnoj komunikaciji, znači i u nestandardnim idiomima, brojne su (oko deset tisuća) tuđice i posuđenice iz orijentalnih jezika: arapskog, perzijskog i turskog (nekad je samo posrednik). Sve one nemaju ni jednak status ni upotrebnu vrijednost niti u pojedinim vertikalnim i/ili horizontalnim stratumima niti u standardu u davnoj/bliskoj prošlosti i sadašnjosti.

Orijentalizmi su vrlo česti u onomastici, ali i u općoj upotrebi, posebno u nekim sredinama, sigurno su kao posljedica aloglotskih utjecaja i življenja s Bošnjacima češći u Srba i Hrvata u BiH nego onih u Srbiji i Hrvatskoj. Drugo je pitanje, premda je odgovor lako pronaći, zašto su neki orijentalizmi prenaplašeni, zašto su neki od njih historizmi, neki dijalektizmi, a neki će tek postati dijelom suvremenog leksika. Naravno da je riječ o purizmu koji postaje dogmatski nerijetko i za *insidere*. Uz to, nastali su i brojni semantički pomaci te dvo/više/značnost. Upotreba orijentalizama uvjetovana je komunikacijskim kontekstom pa se može govoriti o diglosiji na bosanskohercegovačkom komunikacijskom prostoru. Pri tom treba uzeti u obzir i utjecaj gradskih sredina, posebno Sarajeva (v. Vajzović 1997), na jezik javne komunikacije, odnosno na standard.²⁵

Orijentalizmi nisu obilježili samo bosanskohercegovačku jezičnu stvarnost, odnosno njezina tri entiteta i tri jezična identiteta, jer su neki odavno i nužni dio općeg hrvatskog i srpskog leksika o kojemu nitko ni ne razmišlja

²⁵ O gradskom idiomu kao projekciji višedimenzionalnog lingvističkog prostora, o hijerarhiji gradskih idioma i njihovu utjecaju na eksplicitnu normu v. Granić 1999.

kao tuđem. Većina ni ne zna za njihovo orijentalno podrijetlo (npr. *alkohol*, *arsenal*, *hajduk*, *kiosk*, *kutija*, *lepeza*, *sanduk*, *čarape*, *pamuk*, *sapun*, *sandale*, *zenit* itd.). Revitalizacija orijentalnog leksika (tzv. oživljenice) naročito je bila uočljiva ratnih devedesetih, u prvim normativnim priručnicima, kao pokazatelj ondašnjih društvenih prilika. Novi (i stari) orijentalizmi danas su prisutni u svim semantičkim poljima, u svim funkcionalnim stilovima, u diskursu religije naročito, što je i očekivano.

Što se tiče medija, učestalost upotrebe orijentalizama najčešće ovisi o njihovoj političkoj/ideološkoj orijentaciji pa je u skladu s tim češća u bošnjačkoj periodici: Ljiljan, Behar, Dnevni avaz.

Zanimljivo je također da se, unatoč dubletama (koje postoje i u novom rječniku), neke riječi preferiraju: primjerice kroatizmi *zrak* (ne vazduh), *uvjet* (ne uslov), *sigurnost* (ne bezbjednost), *vlastiti* (ne sopstveni), *grah* (ne pasulj), *odgoj* (ne vaspitanje), *otok* (ne ostrvo). No zato *voz* ne odstupa pred kroatizmom *vlak*. Usporedo s internacionalnim nazivima mjeseci (latinizmima) postoje i slavenizmi *ožujak*, *svibanj* itd.

U izdanju Instituta za jezik u ožujku 2008. javnosti je u Visokom predstavljen deskriptivni Rječnik bosanskog jezika nastao pod voditeljstvom Ibrahima Čedića (Čedić et al. 2007). Rječnik sadrži sve slojeve leksika bosanskog jezika, izvorne slavenske riječi i posuđenice (germanizme, latinizme, grecizme, anglizme, orijentalizme, bohemizme, romanizme...). Danas u bosanskom jeziku ima i novih slojeva leksika, prednjače anglicizmi zbog intenzivnih globalizacijskih procesa, ali i političkih prilika (protektorata međunarodne zajednice). Posebnost bosanskog/bošnjačkog jezika jesu dvo/više/strukosti i mogućnost izbora koju priređivači posebno ističu kad kažu da, primjerice, stanovništvo Bihaća i Sarajeva nema isti leksik. S jedne strane to nije nikakva bh-specifičnost jer nigdje nema ekvivalencije među urbanim idiomima i u drugim sredinama, a s druge strane Bihać je u intenzivnijem kontaktu s hrvatskim jezikom u susjednoj državi pa se tako u Bihaću preferira oblik *općina* a ne *opština*. Kako će u standardu supostojati dva oblika *opština* i *općina*, koji se ne razlikuju na leksičkoj razini, drugo je pitanje, no očito je da potpuna sloboda upotrebe dvostrukih oblika bilo na fonološkoj bilo na morfološkoj razini narušava sustav i pitanje je kamo će ga dovesti.

4.2. Hrvatski purizam: tradicija vlastitih tvorbenih mogućnosti

Hrvatski purizam ima dugu tradiciju, ali i značajne aloglotske utjecaje i u sintaksi i u leksiku: od romanizama (utjecaj latinskog, mletačkog, talijanskog, dalmatskog), grecizama, galicizama, germanizama, hungarizama, bohemizama, turcizama (orijentalizama) do danas naročito prisutnih anglicizama (v. Skelin Horvat 2004). Hrvatski je purizam, kaže Marko Samardžija (v. Štajduhar 1993), imao svoje amplitude, u nekim je povijesnim razdobljima bio politički dirigiran i dogmatski, u nekim jedva čujan, opet u skladu s političkom situacijom, ali i stavovima prema hrvatskom jeziku i drugim jezicima koji su možda u

danim prilikama imali bolji status od hrvatskog jezika pa su i neke jače (i emotivne) reakcije bile očekivane. Uspoređujući različite sinkronije, slične stavove uočavamo prema različitim jezicima, davno prema turskom i poslije njemačkom (iako se Bogoslavu Šuleku pridaju najveće zasluge za purifikaciju hrvatskog jezika uopće, treba podsjetiti da je on bio najveći protivnik germanizama u hrvatskom jeziku), a danas prema engleskom i srpskom (iz globalne i lokalne/regionalne perspektive), no više deklarativno a manje u jezičnoj stvarnosti.

U vezi s ovim drugim, kaže Marko Samardžija, „mnogi olako sumnjiče i potom kao nehrvatske otpisuju brojne hrvatske riječi, hrvatske jezične osobine. Odnosno, tražeći krivca na drugoj strani, ne vide da bi ‘krivac’ mogao biti i na vlastitoj... Jedno bi u vezi s tim svakako trebalo imati na umu: riješiti se kompleksa riječi-simbola i riječi koje su dokaz ‘dobrog hrvatstva’... Govoriti i pritom sa strahom listati u mislima rječnik – to je najsigurniji put u mucavost“ (Štajduhar 1993).

Iako je, prema Katičiću, „glavnina tradicije hrvatskoga književnog jezika nedvosmisleno upravljena protiv dogmatskog purizma“ (Katičić 1986: 72) – izuzevši neka razdoblja politički dirigitiranog purizma u zakonima i provedbenim naredbama nekadašnjeg Hrvatskog državnog ureda za jezik četrdesetih godina prošlog stoljeća (v. Samardžija 2008) – ipak se može reći da prema hrvatskom purizmu postoje neke predrasude, posebno sa srpske strane.

Točno je da je zbog posebnih nelingvističkih okolnosti uvijek postojala „jako izražena sklonost da se inojezični obrasci i uzorci ne preuzimaju izravno nego da se prema njima aktiviraju vlastite tvorbenne mogućnosti“ (Katičić 1986: 71), što nije neočekivano s obzirom na to da je u jezičnim kontaktima hrvatski jezik uvijek uzimao, posuđivao, a nikad davao. Dokaz toj tvrdnji jest podatak Ranka Matasovića koji, govoreći o odnosima velikih i malih jezika, na primjeru hrvatskog potvrđuje supremaciju velikih, ali i razbija predrasude o izrazitim purističkim tendencijama hrvatskog u odnosu na srpski koji se uvijek smatrao „otvorenijim“ u kontaktima, pa time i „modernijim“, neugroženim, lišenim svakog kompleksa. Matasović tvrdi da čak 72% hrvatskog rječnika čine posuđenice, a samo 28% naslijeđeno je od indoeuropskog preko staroslavenskog (Matasović 2005).

Premda je u novijoj povijesti standardni hrvatski jezik bio opterećen brojnim nesporazumima, politikantskim zloupotrebama i „prisilnim unitarističkim zahvatima“ (u Kraljevini SHS nestalo je hrvatsko pravno i vojno nazivlje, a drugo nepravedno smatrano hrvatskim provincijalizmima), izuzetno je važno oduprijeti se „pretjeranim purističkim i/ili puritanističkim nastojanjima, jezičnoj ksenofobiji, ‘čišćenju’ leksika od svih **-izama**, a osobito od srbizama i kvazisrbizama“ (Pranjeković 1997: 5–6). Odgovor na unitarizam bila je i nespretna preporuka u pravopisu, poznatom „Londoncu“ (reprint 1994.) koji sadrži pravopisni rječnik, da se ne upotrebljavaju strane riječi (u ovom slučaju anglicizmi), nego da se stvaraju novotvorenice prema modelu koji je 1994. predložio

jedan od autora (Stjepan Babić): *kopnica* 'AIDS, sida', *mamutnjak*, 'džambodžet, jumbo-jet', *bankovnica* ili *glavnjak* 'džekpot, jack-pot', bogataši ili *mondenci* 'džetset, jet-set' (prije u slengu a danas i u razgovornom stilu često se upotrebljava i oblik *jet-seter/ica*), *naddobit* 'ekstraprofit', *limunika* 'grejpfrut', *računstvo* 'matematika', *proteg* 'dimenzija'. Nijedan od tih prijedloga do danas nije prihvaćen – ne postoji u jezičnoj praksi. Prijedlozi su bili radikalni, pogotovo zamjene za riječi iz opće upotrebe kakve su *matematika*, *dimenzija*. Zanimljivo je spomenuti da je *limun* inače orijentalizam prema kojemu je Babić stvorio riječ *limunika*, što je najbolji dokaz kako riječi s vremenom mijenjaju svoj status od tuđice preko posuđenice do tzv. 'domaće' riječi.

Premda vanjski promatrači spominju tzv. „apsolutnu purifikaciju“ hrvatskog jezika, tobože uklanjanje svih tuđica, tome nije tako. Razlog je jednostavan: ni onda a ni sada u Hrvatskoj nema jasno definirane jezične politike na svim razinama, ima samo nekih polovičnih rješenja. Bilo je, a ima ih i danas – ali ne općevažjećih i općeprihvaćenih pa se o normativnosti ne može ni govoriti – elementa novogovora (no ima ih i u bosanskom/bošnjačkom i u srpskom, da ne spominjemo i mnoge druge jezike): *nadnevak/datum*, *pismohrana/arhiva*, *radiopostaja/radiostanica*, *pučanstvo/narod*, ali ne i *krugovalna postaja*, kako neki podmeću. Riječi *životopis* i *biografija* (i *CV*) podjednako su u upotrebi kao i mnogi drugi slični parnjaci na semantičkoj razini. Druga je stvar što su neki svojim izborom politički/ideološki obilježenog leksika time slali određene poruke o svom političkom i/ili nacionalnom identitetu.

Nakon nekoliko godina neki su se oblici udomaćili u upotrebi, postali su neobilježeni pa ih ni starije, a kamoli nove generacije, više tako ne identificiraju: primjerice riječ *pričuva*. Arhaizam *glede* bio je naročito stilski obilježen kad se tek počeo upotrebljavati, ali nije zauzeo mjesto koje mu je – ako ni zbog čega drugog, a ono zbog ekonomičnosti (jer zamjenjuje oblike *u vezi s*, *s obzirom na*) – moglo pripasti. No jezična praksa pokazala je suprotno.

Turbulentnih ranih devedesetih godina prošlog stoljeća pojavili su se razlikovni rječnici različitih autora²⁶. Među njima je bilo i diletanata (usp. Pranjković 2008; 1997), ali oni su u svom pragmatizmu „prepoznali“ povoljan politički trenutak za izradu tzv. normativnih priručnika (jezičnih savjetnika,

²⁶ Među njima su: Brodnjak 1993, Šimundić 1994, Šamija/Lukačić 1991 i Krmpotić 1992. Pranjković posebno upozorava na diletantizam Šamije i Lukačića te Krmpotića čiji je Jezični priručnik izdao HRT (sadrži popis „dopuštenih“ riječi). Autor navodi niz riječi za koje „misli“ (samo nije jasno na čemu je izgradio svoj stav, op. J. G.) da im „nije mjesto u hrvatskom novinarstvu“, primjerice: *adresa*, *beskonačnost*, *besparica*, *crtanje*, *čudesan*, *čudovište*, *deklinacija*, *domaći*, *doprinos*, *dodatak*, *feljton*, *gradnja*, *gramatički*, *greška*, *gužva*, *hitan*, *hladovina*, *izdajnik*, *izdanje*, *jačina*, *klima*, *krajnost*, *lisnica*, *maglovit*, *nacija*, *odrednica*, *park*, *policija*, *ponekad*, *sumnja*, *upotreba*, *veza*, *violina*, *zarada* (v. Pranjković 1997: 120).

rječnika) koji su „nerijetko nemušto sastavljeni i bez prave lingvističke ili filološke utemeljenosti“ (Škiljan 1991: 57). S druge strane većina govornika bila je zbunjena novonastalom situacijom i opterećena činjenicom da je očekivana pojava h r v a t s k o g n o v o g o v o r a upućivala na njihovu slabu jezičnu i komunikacijsku kompetenciju, i to jezika čiji su oni izvorni govornici, ali očito ne i „idealni“ jer ne znaju što bi ovjerili kao riječi (rečenice) svog jezika. Intuitivni jezični osjećaj bio je uistinu nedovoljan za takvu prosudbu. I ranije nepoznavanje eksplicitne norme situaciju je dodatno zakompliciralo: što je opći a što normativni leksik? Nepostojanje normativnog rječnika, iako opći, deskriptivni rječnik doduše označava sve nestandardne **-izme**, te niska razina jezične kulture zajednički su (naslijeđeni) problemi i Bošnjaka i Hrvata i Srba i njihovih sugrađana.

Stoga su normativni priručnici bili „dobrodošli“ jer su „neznalice“ trebali podučiti pravilnom hrvatskom jeziku. Budući da nije postojala eksplicitna jezična politika (a opći je zaključak da u cjelini ne postoji ni danas), ni diletantski, paranormativni jezični priručnici nisu mogli biti njezini eksponenti. Problem leksičke norme bio je jedan od problema koji je trebalo brzo riješiti. Ni mediji se nisu mogli snaći u prvom trenutku, ali neupitno je da su bili (i još su uvijek, dakako) moćni jer su u doslovnom smislu riječi (pre)nositelji jezika, a televizija je bila (i ostala) neupitan uzor.

Nepotrebne tuđice često su znak pomodnosti i snobizma, no s kontraefektom. Svako vrijeme obilježeno je riječima koje su, kako se to danas kaže, *in*, tj. u modi.²⁷ N o v o g o v o r je degradirao dio leksika na „semantički prazne riječi“ (Sesar/Vidović 2000), no časopis Jezik već je nekoliko puta raspisao natječaj za najbolju novu hrvatsku riječ (1993, 1994, 1998, 2006 i 2007). Na posljednjem je natječaju bilo više od 500 prijedloga, 47 riječi ušlo je u uži izbor a pobijedila je riječ *uspornik* koja je trebala zamijeniti metaforički izraz ‘ležeći policajci’ ili *hupseri*. Evo nekih riječi: *istinomjer* ‘poligraf’, *mimoučinak* ‘nuspojava’, *tiskalo* ‘printer, pisac’ itd. Sandra Ham, glavna urednica časopisa Jezik i predsjednica natječajnog povjerenstva, istaknula je da je „hrvatski jezični osjećaj jak i da su stvarateljske jezične sposobnosti hvale vrijedne“ (Matejčić 2007: 65). Nude se zamjene za anglicizme kao i sve druge tuđice, pa i europeizme koji su već udomaćeni: *rukal* ‘tenis’, *grijovod*, *mlačnik*, *mlačnjak*, *prokuhavalo*, *vodogrijalica* ‘bojler’, *dvokriška*, *dvokrušac* ‘sendvič’, *crtaljka* ‘rebus’, *izoblika* ‘karikatura’, *sitnobiće*, *maložiće* ‘mikroorganizam’, *skutnik* ‘laptop’.

No s tolikom željom da ostanemo/budemo dio europskog kulturnog kruga, sama ideja o odbacivanju općeprihvaćenih dugovječnih europeizama i internacionalizama (posebice u terminologiji) zaista je daleko od jezične stvar-

²⁷ Ima i smiješnih situacija. Tako je, primjerice, jedna televizijska novinarka olako posegnula za sveprisutnim pridjevom *transparentan* i pridodala ga imenici *potok*, jer joj se tako, da se našalimo, činio puno bistrijim.

nosti (v. Granić 2008), a „diletantsko individualno izmišljanje leksičkih novotvorina, često bez sustava i bez svrhe, ostaje samo loš folklor“ (Kovačec 2006: 95). No to, dakako, ne znači da svakodnevno ne nastaju različite kategorije neologizama (v. Muhvić-Dimanovski 2005), od kojih će neke u budućnosti potvrditi i jezična praksa pa će se nakon toga naći i u (općem, a možda i u normativnom) rječniku. Toga su zapravo svjesni i oni koji podržavaju „natječaje“. Iako je za Katičića purizam „kulturno opredjeljenje“, u nedostatku eksplicitne jezične politike to je političko opredjeljenje, jer izbor neke jezične jedinice, bez obzira na razinu, ovisi i o političkim prepoznavanjima i identifikacijama.

4.3. Srpski purizam i jezična sloboda

Poznata je često ponavljana teza o otvorenosti srpskog jezika za sve utjecaje jer purizam nije bio svojstven srpskim jezikoslovcima i piscima. No iako se etiketa purizma u srpskom lako odbacuje i najčešće prebacuje na hrvatski, Karadžićeva jezična reforma i uvođenje narodnog jezika davni je prvotni oblik purizma (Vuk S. Karadžić bio je dosljedan purist i protivnik crkvenoslavenskih jezičnih elemenata). Naime, književnici, pisci odnosno privilegirani obrazovani sloj morao se odreći svojih idioma i naučiti i prihvatiti narodni jezik kao opći, standardni jezik. Tadašnji novi, moderni standard udaljio je Srbe od Rusa i Bugara, a približio ih je Hrvatima, a danas i Bošnjacima.

Ivan Klajn jedan je od srpskih lingvista koji kaže da „kod Srba nikada nije postojao uskogrudni purizam i stvaranje veštačkog novogovora kakvi su karakteristični za Hrvate“. Klajn tvrdi da „crnogorske riječi“ ne postoje, osim dijalektalnih, a također ni „bošnjačke riječi“, osim turcizama i arabizma koje, ističe, „Bošnjaci danas na silu umnožavaju“.²⁸

Opće je mišljenje da srpski jezik koristi purizam u znatno manjoj mjeri nego hrvatski jer posuđenice imaju prednost pred neologizmima. Ipak, purizam je tema o kojoj se i u Srbiji izjašnjavaju i stručnjaci i lingvistički voluntaristi. Tako je o purizmu 2003. godine raspravljao Odbor za standardizaciju srpskog jezika koji je 2004. organizirao Seminar srpske jezičke kulture u sklopu kojega je bilo i predavanje pod naslovom Upotreba stranih reči i purizam.²⁹ Zanimanje za jezične teme pokazuju i čitatelji u svojim pismima novinama (Politika), uočavaju promijenjena – pogrešna značenja (npr. *akcija* nije *rasprodaja*), neki se bune protiv kroatizama (a u Hrvatskoj protiv srbizama), pretjerane upotrebe akronima i pseudopismenosti uopće.

Naime, unatoč deklarativnoj otvorenosti srpskog jezika prema posuđenicama, i lingvisti i ne-lingvisti svjesni su nekontroliranog prodora brojnih *-izama*. Najbrojniji su anglicizmi koji mnogim govornicima „bolje zvuče“ i lako

²⁸ www.novosti.co.yu/code/navigate.php?Id=12&status=jedna&vest=

²⁹ <http://www.rastko.org.yu/filologija/odbor/odluka029.html>

se prepoznaje njihov plan sadržaja, za razliku od neologizama i prevedenica s kojima se govornici teško ili nikako ne identificiraju (za njih je to nerazumljiv novogovor). Stoga daju prednost riječima kao što su: *bilbord, pi-ar, brend, interfejs, softver, sajt, folder, brner, fajl*.

Ima i u srpskom jeziku pokušaja (v. forume) da se autohtoni leksik obarani od globalnog engleskog, da se strane riječi zamijene vlastitim jezičnim elementima, ali bez uspjeha (kalkiranje se ne prihvaća). O tome svjedoči i Vlado Đukanović, koji je predložio da se riječi *kompjuter/notebook, desktop computer* i *laptop computer* zamijene prevedenicama *računar, nadstolnik* i *nadlaničnik*. Reakcije su bile očekivane: „prevedenice su *hrvatske*, to je *novogovor*“, iako su, kaže Đukanović, *sto, krilo, dlan* srpske riječi, kao i sufiks **-(n)ik**. „Sve srpsko, samo o p ć i d o j a m n i j e s r p s k i !...eto dokaza da je alhemija ozbiljna nauka jer od tri srpska jezička sastojka dobijete reč koja zvuči – hrvatski. S druge strane, dojam vara jer to nije ‘hrvatski proizvod’.“³⁰

Ipak, nezanemariv je dio slavenskih neologizama u srpskom preuzet iz hrvatskog (npr. *računovodstvo, vodovod, sladoled, pojam, rukomet, zubobolja, idolopoklonstvo, časopis, kišobran...*) i postao je dijelom srpskog leksika.

Što se tiče kroatizama, neki se uopće (zasad?) ne upotrebljavaju, primjerice *oporba, sustav, skrb, šegrt, pristojba* ili su rjeđe u upotrebi – *krivo* (pogrešno), *poduka, zastupnik, zastor*. Neke se riječi upotrebljavaju „bez osećanja da su svojstvene drugima, kao: *izvedba, cesta, biskup, gmaz, ishitren, izumitelj, jezikoslovac, kazalo, kovčeg, krimić, naslonjač, nogomet, odrezak (šnicla), papir, plin, priuštiti (sebi), doimati (se), sadnja, zarez i dr.*“³¹

S obzirom na broj kroatizama u srpskom (naročito pod utjecajem medija), moglo bi se govoriti o nekakvom hrvatskom kulturnom imperijalizmu.

Tako u leksiku suvremenog srpskog jezika svoje mjesto nalaze *brojka, tečaj, učinak, uređaj, vozilo, ples, zdravstvo, drvored, pouzeće, ishod, strahovlada, mučnina, upala, prehlada, posuda, smeće, navodno, konobar, vodokotlić, kvačilo, glasilo, kafić ...* ekavizirani oblici *redosled, testenina, promer*.

U izdanju Matice srpske 2007. godine pojavio se i Rečnik srpskoga jezika (Pižurica 2007), veoma važan za srpsku kulturu (u Hrvatskoj je od devedesetih do danas objavljeno i četvrto izdanje Anićeva Rječnika hrvatskoga jezika a 2007. godine u BiH je izašao Rječnik bosanskog jezika). Posebna je zanimljivost da su u Rečniku ostale neke „hrvatske“ riječi kao što su *juha, tjedan, glazbenik, kolodvor...* Jedanaest autora Rečnika poznati su stručnjaci Instituta za srpski jezik SANU i suradnici Odbora za standardizaciju srpskog jezika.

³⁰ <http://forum.krstarica.com/showthread.php?t=71494>

³¹ <http://forum.bgdcafe.com/indfex.php?showtopic=3538&st=40>

Rječnik ima više od 80.000 akcentuiranih riječi, nakon Vukova rječnika iz 19. stoljeća i šestotomnog iz 20. stoljeća Srbi su prvi put dobili popis standardiziranih riječi – normativni rječnik – jer su izostavljene nefrekventne tuđice i dijaletizmi.

5. Mjerilo bosanskosti/bošnjačkosti, hrvatskosti i srpskosti leksika

Najteže je pitanje što uvrstiti u rječnik. Činjenica jest da leksikografski posao počiva na korpusu, ali važno je ustanoviti kriterije odabira riječi i njihova – u slučaju bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog – pridruživanja jednom, dvama ili svim trima jezicima. Postoje riječi za koje i leksikograf dvojili pripadaju li jednom ili dugom jeziku. Dakle, „elementarno je lingvističko pitanje kako se razaznaju riječi jezika čiji se rječnik sastavlja od onih drugih riječi, koje ne ulaze u leksikon tog jezika. Taj problem ima svoju dublju, metalingvističku i epistemološku dimenziju kojom, vjerujem, nadilazi razinu leksikografske metodologije i prakse i zadire u same temelje znanosti o jeziku“ (Škiljan 1993: 200).

Usporedba bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog leksika potvrđuje mnoge podudarnosti, ali i razlike koje su dobile prenaplašeno simboličko značenje. Upravo su razlikovna obilježja glavna obilježja bosanskosti/bošnjačkosti, hrvatskosti i srpskosti neke riječi (usp. Dulčić 1997). No lako je kad neke riječi nema u korpusu drugog jezika, problem nastaje kad se nalazi i u jednom i u drugom, odnosno trećem jeziku. Nekim govornicima veoma je stalo da znaju „čija je bila (naj)prije“ da bi je mogli etiketirati kao svoju, autohtonu. Istodobno, zaboravljaju da su riječi oduvijek lako prelazile granice (primjerice slavenizam *tisuća*, riječ koja je u različitim sinkronijama bila etiketirana kao srbizam, odnosno kroatizam, premda u hrvatskom općem rječniku uz nju postoji i *hiljada/iljada/ijada*, ali ne i u normativnom leksiku) i udomaćile se u novim sredinama te su nakon nekog vremena postale jednakopravne sa svim jedinicama autohtonog leksika. Nekim je pak govornicima potpuno svejedno pripada li neka riječ i drugom jeziku, nemaju nikakvog osjećaja o njezinoj pripadnosti drugom jeziku/drugim jezicima (primjer su kroatizmi u današnjem srpskom: *izvedba, cesta, biskup, gmaz, izumitelj, jezikoslovac, kazalo, kovčeg, krimić, sat, nogomet, odrezak (šnicla), papir, plin, priuštiti (sebi), doimati (se), sadnja, zarez* i dr.).

Za leksikografski izbor važni su i unutarnji (inherentni sistemu) i vanjski kriteriji (sociolingvistički, psiholingvistički, kulturalni, vrijednosni) koji se temelje na jezičnom osjećaju (koji po definiciji ne može biti eksplicitan). Što se pak tiče mjerila bosanskosti/bošnjačkosti, hrvatskosti i srpskosti neke riječi, tradicija – o kojoj svjedoče brojne knjige, periodika, razni dokumenti, pisani i govoreni materijali, čak i usmena predaja – na najbolji i nedvosmislen način potvrđuje njezin status.

6. Zaključak

Upitno je da li je purizam posljedica elastičnosti odnosno poroznosti leksičke norme te koliko purističke intervencije čuvaju (brane) njezinu autohtonost, tim više jer su jezični dodiri prirodni i očekivani – a to je pokazala i dijakronijska perspektiva – nisu nužno dvosmjerni. Pretjerivanje u purizmu, odbacivanje posuđenica u korist isforsiranih neologizama ili riječi iz lokalnog, arhaičnog fundusa koje gotovo nitko više ne upotrebljava, može biti kontraproduktivno – može doći do akcelerirane destabilizacije samog jezika, ali i do drastičnog snižavanja stupnja jezične kulture, jer govornici odbijaju nove oblike, a ne uspijevaju usvojiti ni zadržati postojeće (semilingvizam). Danas svaki purizam nastoji barem donekle obraniti autohtoni leksik od globalnog engleskog. Anglicizmi, ili jednostavno „globalizmi“, ispred su svih internacionalizama.

Etimološki obilježene tuđice i posuđenice (iako se inkorporiraju u novi sustav i onda neovisno o etimologiji postaju riječi tog jezika) ili neutralni *kontaktami* uvijek su rezultat aloglotskih utjecaja i (ne)posredno upućuju na stavove govornika prema drugim jezicima i njihovim kulturama, ali i njihovim govornicima koji promiču svoj jezik i svoju kulturu, nerijetko na štetu onih koji se olako odriču i svog jezika i svoje kulture, a time i svog identiteta. Upravo elementarni, implicitni, nesvjesni i pasivni purizam jamči njegovo održanje, a dogmatski, eksplicitni, svjesni i aktivni purizam postaje svrha sam sebi, odnosno jezičnim predrasudama i izvanjezičnoj stvarnosti.

Literatura

- Brodnjak 1993: Brodnjak, V. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine.
- Bugarski 1997: Bugarski, R. *Jezik u društvenoj krizi*. Beograd: Čigoja štampa – XX vek.
- Čedić et al. 2007: Čedić, I. et al. *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik.
- Dulčić 1997: Dulčić, M. (Hg.). *Govorimo hrvatski: jezični savjeti*. Zagreb: Hrvatski radio – Naprijed.
- Görlah 1996: Görlah, M. Purism and the UDASEL. In: *Suvremena lingvistika*. Zagreb. Vol. 41–42, Nr. 2. S. 163–184.
- Granić 2008: Granić, J. Jezična stvarnost: novogovor u užem izboru. In: Granić, J. (Hg.). *Jezična politika i jezična stvarnost/ Language Policy and Language Reality*. Zagreb: HDPL (u tisku).
- Granić 2007: Granić, J. Planiranje statusa i planiranje korpusa bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog standarda. In: Tošović, B. (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et al.: LIT Verlag. S. 45–61.
- Granić 2007a: Granić, J. Identitet na granici. In: Granić, J. (Hg.). *Jezik i identiteti*. Zagreb–Split: HDPL. S. 195–206.
- Granić 1999: Granić, J. Gradski idiomi i eksplicitna norma – dvosmjerni proces. In: Badurina, L. et al. (Hgs.). *Teorija i mogućnosti primjene pragmatolingvistike*. Zagreb–Rijeka: HDPL. S. 271–277.
- Greenberg 2005: Greenberg, R. D. 2005: *Jezik i identitet na Balkanu*. Zagreb: Srednja Europa.
- Katičić 1986: Katičić, R. *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kovačec 2006: Kovačec, A. Hrvatski jezik i Europa. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. LIII/3. S. 87–96.
- Krmpotić 1992: Krmpotić, M. *Jezični priručnik*. Zagreb: HRT.
- Lisac 1999: Lisac, J. Leksička norma i hrvatska narječja. In: Samardžija, M. (Hg.). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. S. 246–259.
- Matasović 2005: Matasović, R. *Jezična raznolikost svijeta: podrijetlo, razvitak, izgledi*. Zagreb: Algoritam.
- Matejčić 2007: Matejčić, B. Krompulja sa skutnikom. In: *Vjesnik* 28. i 29. travnja 2007. Zagreb. S. 65.

- Muhvić-Dimanovski 2005: Muhvić-Dimanovski, V. *Neologizmi – problemi teorije i primjene*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Nahir 2003: Nahir, M. Language Planning Goals: A Classification. In: Paulston, B.; Tucker, Ch.; Richard, G. (Hg.) *Sociolinguistics: The Essential Readings*. Malden, MA–Oxford: Blackwell Publishing. S. 423–448.
- Pižurica 2007: Pižurica, M. et al. *Rečnik srpskoga jezika*. Beograd: Matica srpska.
- Pranjeković 2008: Pranjeković, I. *Sučeljavanja: polemički dueli oko hrvatskoga jezika i pravopisa*. Zagreb: Disput.
- Pranjeković 1997: Pranjeković, I. *Jezikoslovna sporenja*. Zagreb: Konzor.
- Samardžija 2008: Samardžija, M. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u NDH*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Sesar/Vidović 2000: Sesar, D.; Vidović, I. Što je novogovor učinio hrvatskome jeziku? In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XLVII/3. S. 81–120.
- Skelin Horvat 2004: Skelin Horvat, A. Posuđivanje u hrvatski jezik u dvama razdobljima. In: *Suvremena lingvistika*. Zagreb. Nr. 57–58. S. 93–104.
- Šamija/Lukačić 1991: Šamija, A. B.; Lukačić, D. *Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga nazivlja: rječnik hrvatskih i srpskih inačica*. Zagreb: MAXprint.
- Šimundić 1994: Šimundić, M. *Rječnik suvišnih tuđica u hrvatskomu jeziku*. Zagreb: Barka.
- Škiljan 1993: Škiljan, D. *Lingvistički qui pro quo ili leksikograf pred izborom*. In: *Suvremena lingvistika*. Zagreb. Nr. 1–2. S. 199–209.
- Škiljan 1991: Škiljan, D. *Jezično novo ruho*. In: *SOL*. Zagreb. Nr. 6/12–13. S. 55–64.
- Štajduhar 1993: Štajduhar, M. *Amplituda hrvatskog purizma*.
<http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199311/31117-002-pubs-zag.htm>
- Tafra 1999: Tafra, B. Povijesna načela normiranja leksika. In: Samardžija, M. (Hg.). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. S. 260–281.
- Vajzović 1997: Vajzović, H. Sarajevo i orijentalizmi – pola milenija poslije. In: Juzbašić, Dževad (Hg.). *Prilozi historiji Sarajeva*. Sarajevo: Orijentalni institut. S. 179–190.

Žanić 2007: Žanić, I. *Hrvatski na uvjetnoj slobodi. Jezik, identitet i politika između Jugoslavije i Europe*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Izvori

<http://www.vokabular.org/forum/index.php?topic=2046.msg18993>

<http://www.dnevniavaz.ba/forum/viewtopic.php?f=2&t=142&start=40>

<http://www.forum.banjaluka.com/viewtopic.php>

<http://www.novosti.co.yu/code/navigate.php?Id=12&status=jedna&vest>

<http://www.rastko.org.yu/filologija/odbor/odluka029.html>

<http://forum.krstarica.com/showthread.php?t=71494>

<http://forum.bgdcafe.com/index.php?showtopic=3538&st=40>

Jagoda Granić (Split)

**Purism or Defense of Autochthonous
Bosnian/Bosniak, Croatian and Serbian Lexical Norms**

Ambivalent reactions to language purism are a natural consequence of the phenomenon itself: purism is at once necessary and undesirable, depending on its extent and intensity. It is closely linked to normative lexicography, which is surely the reason that puristic tendencies are accepted as normative.

Unlike Serbian, the Croatian (standard) language has long had a reputation for being (at some periods exaggeratedly) puristic and doctrinaire. The Bosnian/Bosniak vocabulary, as one might expect, has undergone significant changes (for instance conspicuous use of Orientalisms = Near Eastern influences) so as to be distinct both from Croatian and from Serbian, a vital condition for its autonomy.

Every norm is by definition strict and static, or at least seeks to be so. The elasticity of an explicit norm is most obvious in the lexicon. We may question whether purism is the result of elasticity, or porosity, of the lexical norm, and how far puristic interventions maintain (defend) the autochthony of the lexical norm, especially since language contacts are natural and expected, though they are not necessarily bidirectional.

Etymologically marked, foreign words and loanwords (or the neutral items called *contactemes*) are always the result of outside influences. They directly or indirectly indicate speakers' attitudes to other cultures and languages and to their speakers (on two levels, the individual and the collective) as well as to their own language and its identity. Elementary, implicit, unconscious, and passive purism helps them in this. Dogmatic, explicit, conscious and active purism becomes a goal in itself, an outgrowth of language prejudices and extralinguistic reality.

Jagoda Granić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Radovanova 13
21 000 Split
Hrvatska
Tel.: ++385 21 488 486
Fax: ++385 21 489 582
jgranic@ffst.hr

Marijana Horvat – Barbara Štebih Golub (Zagreb)

Globalizacija i internacionalizacija u hrvatskome i srpskome jeziku

Posljedice globalizacijskih procesa vidljive su i u jeziku kao težnja i tendencija k internacionalizaciji. Internacionalizacija, ili možda preciznije angloamerikanizacija, zahvatila je sve jezike modernoga svijeta. Ni hrvatski ni srpski jezik nisu iznimke. U ovom radu spomenut ćemo samo neke od posljedica internacionalizacije, i to na leksičkoj, tvorbenoj, sintaktičkoj te semantičkoj razini.

Pokazat ćemo da su navedeni procesi prisutni i u hrvatskome i u srpskome jeziku, kao i u većini ostalih slavenskih i drugih europskih jezika.

1. Pod pojmom *g l o b a l i z a c i j a* podrazumijeva se proces sve intenzivnijeg internacionalnog povezivanja gospodarstva, politike, kulture. Glavnim se uzrocima globalizacije smatraju tehnički napredak, osobito onaj na području komunikacijskih tehnologija i transporta, i političko prihvaćanje liberalnoga kapitalizma i slobodne trgovine. Taj prijemni proces ostavlja tragove u svim područjima ljudskoga djelovanja – njegove posljedice nalazimo u našem bankarskom sustavu, izgledu naših gradova, pa čak u hrani koju jedemo. Globalizacija je utjecala i na sve jezike tzv. razvijenog svijeta. U tom se kontekstu često govori o *i n t e r n a c i o n a l i z a c i j i* jezika, što je zapravo tek eufemizam za angloamerikanizaciju. Naime, pojmom internacionalizacija obično se obuhvaćaju procesi kao što su jezično posuđivanje (na svim jezičnim razinama) i hibridizacija, tj. miješanje domaćih i stranih jezičnih elemenata. Hrvatski i srpski jezik također su zahvaćeni internacionalizacijom. U ovom ćemo se radu osvrnuti na njezine posljedice u hrvatskome i srpskome jeziku na leksičkoj, tvorbenoj i semantičkoj razini.

2. Utjecaj engleskoga kao globalnog jezika najuočljiviji je na leksičkoj razini kao najpropusnijoj jezičnoj razini. Do intenziviranja englesko-hrvatskoga i englesko-srpskoga jezičnog dodira dolazi poslije Drugoga svjetskog rata, a do vrhunca na prijelazu s dvadesetog na dvadeset i prvo stoljeće. U oba istraživana jezika prodiru anglizmi s područja znanosti i tehnologije, masovnih medija, mode, popularne kulture. Posuđenice iz engleskoga karakteriziraju i jezik znanosti i govor urbane mladeži (npr. hrvatski: *beauty sleep, breaking news, coming out, fusion food, one night stand, pay gap, pet sitting, protective shallowness*; srpski: *džangl i dram en bejs setovi, džez festival, fešn selekšn, internet sajt, online šoping, part tajm sistem, rialiti šou, spejs šatl, video klip*³²). Anglizmi su vrlo česti u imenima tvrtki, ugostiteljskih objekata, manifestacija (hrvatski: *Zagreb Film Festival, Zagreb Human Rights Festival*; srpski: *Džuli, Suzy*).

³² Korpus za naše istraživanje prikupljen je iz dnevnih tiskovina, njihovih elektroničnih izdanja, internetskih foruma i portala (ponajprije www.index.hr i www.blitz.yu).

Budući da se o fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj adaptaciji anglizama već dosta pisalo,³³ ovom se prigodom njima nećemo detaljnije baviti.

3. Terminom *h i b r i d i z a c i j a* opisuje se proces miješanja jezičnih elemenata koji potječu iz dvaju jezika (npr. *auto* + *mobil* (grč./lat.)). Upravo je ekspanzija hibridizacije i hibridnih tvorenicu jedna od posljedica jezične internacionalizacije. Tijekom druge polovice dvadesetoga stoljeća neki su jezikoslovci utvrdili da su hibridne tvorenice vrlo česte i plodne u nekim slavina (ruski i poljski), dok u drugima (u njih su ubrajali hrvatski, srpski i bugarski) nisu.³⁴ Za suvremeni hrvatski, srpski (pa i bugarski) ta konstatacija više ne vrijedi. Hibridizacija se u hrvatskome i srpskome jeziku manifestira na nekoliko načina.

Prvu skupinu hibridnih tvorenicu čine riječi motivirane anglicizmima. Naime, prilagodivši se u potpunosti sustavu jezika primatelja, anglicizmi i sami počinju sudjelovati u njegovim rječotvornim procesima. Najčešće je riječ o sufiksalskom i prefiksalskom izvođenju³⁵ (hrvatski: engl. *babysitter* > hrv. *bejbisiter* > *bejbisiterica*, engl. *doping* > hrv. *doping* > *dopingirati*, engl. *farmer* > hrv. *farmer* > *farmerica*, engl. *hostess* > hrv. *hostesa* > *hostesirati*, engl. *manager* > hrv. *menadžer* > *menadžerica*, engl. *software* > hrv. *softver* > *softverski*, engl. *sponsor* > hrv. *sponzor* > *sponzorūša*; srpski: engl. *globetrotter* > srp. *globtroter* > *globtroterka*, engl. *marketing* > srp. *marketing* > *marketinški*, engl. *partner* > srp. *partner* > *partnerka*, engl. *speaker* > srp. *spiker* > *spikerka*). Budući da je sudjelovanje prilagođenica u tvorbenim procesima jezika primatelja uobičajenu rezultat jezičnog posuđivanja i adaptacije posuđenica, ta vrsta hibridnih tvorenicu načelno nije inovacija u sustavima istraživanih jezika (osim na leksičkoj razini).

Drugu vrstu jezičnih hibrida čine tvorenice koje se sastoje od domaće osnove i strane vezane osnove. U literaturi koja se bavi elementima koje mi nazivamo vezanim osnovama, vlada veliko terminološko šarenilo koje je posljedica teškoća pri njihovu definiranju i klasificiranju. Neki od njih su adjektivni morfem, aglutinativni element, analitički pridjev, konfiks, kvaziprefiks, leksikomorfem, poliprefiks, prefiksoid, pridjevski morfem, radiksoid, terminoelement, unifiksi, uniradiksoidi, vezane komponente, vezane osnove³⁶.

Riječ je o elementima uglavnom klasičnoga, grčkoga i latinskoga, podrijetla koji, za razliku od prefiksa i sufiksa, imaju i leksičko značenje. Zasnjih

³³ Usp. Filipović (1985), Sočanac et al. (2005).

³⁴ Usp. Ćorić (2008: 153).

³⁵ U našem korpusu nije zabilježena niti jedna složenica čija je jedna od osnova anglicizam. O poslušloženicama motiviranim anglicizmom još će biti riječi.

³⁶ V. Ćorić (2008: 123).

desetljeća dolazi do njihove ekspanzije u većini jezika razvijenoga svijeta, ponajprije u stručnim terminologijama, ali sve više prodiru i u opći leksik.

U radovima hrvatskih jezikoslovaca uglavnom se rabi naziv *vezane osnove* (Babić 1991), *punoznačne vezane osnove* (Silić/Pranjeković 2005)³⁷ ili *vezani leksički morfemi* (Barić 1980; HJS³⁸), što onda obuhvaća i prvi i drugi dio imenične složenice, dakle i prefiksoide i sufiksoide.

Prefiksoid je dakle onaj dio tvorenice koji po podrijetlu nije prijedlog, a nalazi se u riječi na mjestu prefiksa. Njihova je uloga da tvore nove riječi, „ali dok prefiksi imaju uopšteno, više ‘relaciono’ nego ‘leksičko’ značenje, prefiksoidi zadržavaju značenje celih reči“ (Klajn 1978: 188). O razgraničenju prefiksa i prefiksoida S. Babić (2002: 37) kaže: „Katkada je teško naći granicu između vezane osnove u prvom dijelu i prefiksa pa se u raznim djelima neki prvi dijelovi navode sad kao prefiksi sad kao vezane osnove. Kao kriterij se može uzeti je li prvi dio punoznačna ili pomoćna riječ ili ima takvo značenje. Tako su prvi dijelovi **polu-**, **vele-** vezane osnove, a nisu prefiksi, a **protu-** je prefiks jer je alomorf prijedloga. Prefiksoid je dakle onaj dio tvorenice koji po podrijetlu nije *protiv*. Dio **pro-** je prefiks jer ima značenje prijedloga **kroz-**, a toj kategoriji pripada i **pra-** jer ako i znači ‘prvotni, veoma star’ ne pripada punoznačnim riječima i nije njihov alomorf. Nešto je teže kad je posrijedi

³⁷ „Mi prefiksoide određujemo kao punoznačne vezane osnove koje se pri tvorbi dodaju ispred osnove ili riječi i tvore novu tvorenicu, a sufiksoide kao punoznačne vezane osnove koje se pri tvorbi dodaju iza osnove i tvore novu tvorenicu. Pod vezanom osnovom podrazumijevamo osnovu od koje dodavanjem samo gramatičkih morfema ne možemo dobiti samostalnu riječ.“ (Silić/Pranjeković 2005: 213)

³⁸ U „Hrvatskom jezičnom savjetniku“ (1999: 241) primjerice nalazimo ovakvo objašnjenje: „Vezanim leksičkim morfemom zove se prvi ili drugi dio imenične složenice koji ima leksičko značenje, ali ne dolazi samostalno, npr. **makro-** u *makrokozmos* ili **-logija** u *terminologija*. Vezani leksički morfemi većinom su tuđega podrijetla, latinskoga ili grčkoga, a oni koji dolaze u prvom dijelu završavaju samoglasnikom *o*, npr. *bio-*, *fito-*, *zoo-*, rijetko kojim drugim, npr. *e* u *tele-*. Zovu ih i vezane osnove. Neki vezani leksički morfemi nastaju pokraćivanjem pridjeva do samoglasničkog *o*, npr. **leuko-** od *leukocitni*, **eko-** od *ekološki*. Njima se pridružuju vezani leksički morfemi domaćega podrijetla, također nastali pokraćivanjem, npr. **dvo-** od *dvostruk* u *dvodno*, **poljo-** od *poljoprivredni* u *poljooprema*, **vodo-** od *vodovodni* u *vodoinstalat*. Pišu se sastavljeno s leksomom uz koji dolaze. Vezani leksički morfem rijetko dolazi kao prvi dio složenoga pridjeva, npr. *auto-vizualan* i tada vrijedi općepravilo o pisanju složenih pridjeva.“ Vezani leksički morfemi u prvom dijelu (HJS 241–245): **aero-**¹ (*aerolinija*), **aero-**² (*aerodinamika*), **agro-**, **antropo-**, **avio-**, **auto-**¹ (*autocesta*), **auto-**² (*autogol*), **avio-**, **bio-**, **demo-**, **eko-**, **etno-**, **euro-**, **foto-**¹ (*fotočelija*), **foto-**² (*fotokopija*), **makro-**, **maksi-**, **mikro-**, **narko-**, **psiho-**, **seksi-**, **socio-**, **tele-**, **termo-** i dr. Vezani leksički morfemi u drugom dijelu (HJS 245–246): **-bus**, **-drom**, **-fil**, **-filija**, **-fob**, **-fobija**, **-grafija**, **-gram**, **-id** (npr. *plenetoid*), **-logija**, **-man**, **-skop**, **-skopija**, **-teka**.

vezana strana osnova. No i tada može poslužiti značenje ili analogija značenja s našom riječi.“ I. Klajn (2002: 147) zaključuje da je „finalno -o... jedno od tipičnih obeležja prefiksoida“, ali „da se ni pomoću semantičkih ni pomoću obličkih kriterijuma prefiksoidi ne mogu nedvosmisleno razgraničiti od prefiksa.“ Neki pak autori smatraju da razliku između prefiksa i prefiksoida nije moguće uvijek jednoznačno utvrditi jer između njih i nema načelne razlike (Simić 2006²: 122).

Kao što smo već spomenule, vezane se osnove prije svega odnose na stručno nazivlje (odatlje i naziv t e r m i n o e l e m e n t i), no sve su češće i u općem jeziku. Usporedivši popise vezanih osnova koje donose S. Babić (1991: 35) i „Hrvatski jezični savjetnik“ (1999) s našim korpusom, utvrdile smo da čitav niz vezanih osnova, uglavnom prefiksoida, nije potvrđen u tim starijim izvorima. Zamijećeno je da se isti prefiksoidi i sufiksoidi javljaju i u hrvatskom i u srpskom korpusu, a spominje ih i novija serbistička literatura koja se bavi tim problemom.³⁹ Neki su od tih „novijih“, vrlo čestih prefiksoida ovi: **afro-** (hrvatski: *afrofrizura, afrobend, afroritam, afropletenica, afronoć*; srpski: *afroamer, afrodiva, afrofazon, afrofriz, afroritam, afrostil, afrovibracija, afrozvuk*), **alko-** (hrvatski: *alkotest, alkotester, alkotestiranje, alkooproza, alkolobij, alkoindustrija*; srpski: *alkoavantura, alkobiznismen, alkoikona, alkojunak, alkokrevet, alkomafija, alkosklonost, alkovikend*), **anarho-** (hrvatski: *anarhofeminizam, anarhointelektualac, anarholiberalizam, anarhopodjebateljski (ton), anarhoskindends, anarhoprimitivizam, anarhosajam, anarhosцена, anarhosindikalizam, anarhoveteran*; srpski: *anarhođukela, anar-hoforum, anarhogrupa, anarhoideologija, anarhokružok*), **astro-** (hrvatski: *astrohumor, astromolitva, astroforum, astrofotografija, astroedukacija, astro-početnica, astrorječnik, astrosavjetnik, astroservis, astroškola, astrovodič*; srpski: *astroanaliza, astrodizajn, astrodruštvo, astroekonomija, astrofenomen, astro-pisac, astrospport*), **cro-**⁴⁰ (hrvatski: *crocafe, croportal, cropoker, crosacro, crocert*), **gastro-**⁴¹ (hrvatski: *gastroikona, gastroizložba, gastrokuharica, gastronatjecanje, gastroponuda, gastroscena, gastrostranice, gastrošpijun, gastroturizam, gastrovečer*), **homeo-**⁴² (hrvatski: *homeoinjekcija, homeoliječnik, homeolijek, homeoterapija, homeotretma*), **info-** (hrvatski: *infoblagajna, infodan, infoblagajna, infocentar, infoizlog, infomaterijali, infopult, infosajam, infoservis, infosredište, infousluga*; srpski: *infokiosk, infomrak, infotehnologija, infovek*), **krim-** (hrvatski: *krimdetalj, krimistraga, krimkomedija, krimobrada, krimodjel, krim policija, krimsvijet*; srpski: *krimdirektorka, krimgrupa, krimklasik, krimko-*

³⁹ Klajn (2002), Ćorić (2008).

⁴⁰ Nije potvrđen u srpskim izvorima.

⁴¹ Nije potvrđen u srpskim izvorima.

⁴² Nije potvrđen u srpskim izvorima

medija, krimlik, krimserija, krimslučaj, krimspodobnost), **lezbo-** (hrvatski: *lezboanketa, lezbocura, lezbofilmic, lezboigrice, lezboinformacije, lezboiskustvo, lezbopoljubac, lezbopopulacija, lezbosuperjunakinja, lezbošok, lezboszabava*; srpski: *lezboakcija, lezboamerikanka, lezbogrupa, lezboekipa, lezbo+osoba, lezboskup, lezbosport, lezbožena, lezbožurka*). Od prefiksoida koji su već spominjani u literaturi, pravi su „procvat“ doživjeli: **agro-** (hrvatski: *agroburza, agroredit, agroportal, agrosubvencija, agroturizam, agrozanimljivost*; srpski: *agroatrakcija, agroberza, agrohemija, agroklima, agromenadžer, agrooprema, agroplan, agroprogram*), **bio-** (hrvatski: *biofarma, biokozmetika, biomaska, bioplin, biopark, bioproгноza, bioproizvod, biorazgradiv, bioriza, biosandalice, biosir, bioznanost*; srpski: *biogas, bioelektronika, biokuća, biookruženje, biorazličitost, bioregion*), **eko-** (hrvatski: *ekočizmica, ekofrotir, ekohrana, ekoigračka, ekojastuk, ekokošara, ekokoža, ekomama, ekoneta, ekoodbor, ekooaza, ekopamuk, ekoriba, ekoškola, ekoturizam, ekovoćarstvo*; srpski: *ekobudućnost, ekofarma, ekogerila, ekonaselje, ekomera, ekoministar, ekoukus, ekoviđenje, ekovino, ekozačin*), **etno-** (hrvatski: *etnoatrakcija, etnobaština, etnofrizura, etnoglazba, etnograd, etnokuća, etnonakit, etnosuvenir, etnovečer, etnozaraza, etnozvučak*; srpski: *etnobiznis, etnoblamaža, etnomelos, etnomonografija, etnonaboj, etnonasleđe, etnoselo, etnosmerenje, etnozvučak*), **euro-** (hrvatski: *eurogroznica, eurokovanica, euronogomet, euronovčanica, euroskepticizam, eurostranica, eurotečaj, eurotržište*; srpski: *euroredit, euronovčanica, europrotokol, euroselo, eurozona*), **narko-** (hrvatski: *narkodiler, narkodržava, narkolanac, narkomafija, narkonovac, narkopodzemlje, narkoskupina, narkošef, narkotrojac, narkoubojica, narkoveza*; srpski: *narkoanaliza, narkobaza, narkobirokratija, narkobos, narkolovac, narkoparada, narkotrafikant*) i **psih-** (hrvatski: *psihokutak, psihopriča, psihovještačenje, psihozvučak*; srpski: *psihobiografija, psihoginekologija, psihogrupa, psihodrama, psihoistoričar, psihomehanika, psihosekta, psihošok*). Osim internacionalnih u korpusu nalazimo i domaće prefiksoidne, nastale skraćivanjem domaćih leksema (*jugo < Jugoslavija, jugonostalgic*).

Od sufiksoida vrlo je frekventan **-fest** koji se najčešće javlja upravo u imenima raznih festivalskih događanja (hrvatski: *Animafest, Brodfest*⁴³, *Festungfest, Marijafest, Nebofest, Rokajfest, Špancirfest, Uskrsfest, Zadarfest, Zagrebfest*; srpski: *akvafest, bajkfest, Balkanfest, Joakimfest, kiflafest, mimosafest, rakijafest, Teslafest*⁴⁴).

Iz navedenih je primjera vidljivo da su u oba istraživana jezika vezane osnove sve manje „terminoelementi“, a da ih sve češće nalazimo u općem, čak razgovornom jeziku.

⁴³ Festival koji se održava u Slavonskom Brodu.

⁴⁴ Primjeri iz srpskoga jezika prema Ćorić (2008).

Česte su i tvorenice u kojima se vezane osnove kombiniraju s posuđenicama, katkad ortografski neprilagođenima (*astrolink*, *crolink*, *crosacro*, *gastromarketing*, *Špancirfest*). Novija je razvojna tendencija i tvorba s pomoću više prefiksoida (*alkonarkopušač*, *anarhomegahit*, *antropobiogeokemijski (ciklus)*, *Croartfotoklub*, *croetnoizvod*, *cromotoportal*, *ekoetnofestival*, *ekoetnosajam*, *ekoetnoselo*, *ekoetnostaza*, *ekoetnoudruga*, *enoekogastrostol*, *enogastrohotel*, *enogastrotour*, *lezbomoelement*).

Dok su neki prefiksoidi samo dijelovi složenica (**bio-**, **elektro-**, **psiho-**), drugi se osamostaljuju, tj. pojavljuju i kao samostalne imenice (*art*, *auto*, *eko*, *etno*, *gastro*, *info*, *radio*)⁴⁵, dakle oni koje Avramova smatra radiksoidima (*Jeste li već eko?*; *Mi smo više eko nego naši roditelji.*; *On sluša etno.*; *Makedonski etno u srcu Zagreba.*; *Mala zemlja za veliki etno.*; *Pula: smještaj, znamenitosti, gastro.*). Budući da prefiksoidi sudjeluju i u tvorbi imena poslovnih prostora, časopisa, mrežnih stranica, upitno je imaju li u takvim tvorenicama status vezanih osnova ili se javljaju kao samostalne riječi pa se zapravo radi o jukstapozicijama (hrvatski: *Astromagazin*, *Eko Kvarner*, *Eko Lika*, *Ekomavrović*, *Eko Međimurje*, *Gastroglobus*, *Gastrokorčula*; srpski: *Astro Vojvodina*, *Astro Srbija*).

Poteškoće u definiranju takvih jedinica očituju se, vidjeli smo, raznolikošću u nazivlju, ali i u pisanju takvih jedinica. Pogledale smo kako je taj problem riješen u hrvatskim i jednom srpskom pravopisu te u *Hrvatskom jezičnom savjetniku*. U *Hrvatskom školskom pravopisu*, sukladno namjeni i ciljnoj skupini, tj. učenicima prije svega osnovnih škola, ograničen je izbor takvih jedinica. Nalazimo samo da se imenice „pišu sastavljeno kad im je prvi dio **auto** (*autocesta*), **audio** (*audiovizualan*), **foto** (*fotoreporter*), **kino** (*kinopredstava*), **radio** (*radiopostaja*), **video** (*videoklub*)“ (Babić/Ham/Moguš 2005: 45). U Babić-Finka-Moguševu pravopisu (2003⁷) također je propisano pravilo za sastavljeno pisanje, npr. *agrobotanički*, *agrokemija*, *aviomehaničar*, *diskoklub*, *diskoteka*, *ekologija*, *ekologistički*, *ekopatrola* (ekološki nadzor), *autobiografija*, *autocesta*, *autodidaktički*, *autogaraža*, *ekorazvoj* (ekološki razvoj), *ekosustav* (ekološki sustav), *Euroazija*, *fonozapis*, *makročestica*, *makroprojekt*, *mikročestica*, *mikrofilm*, *neonacistički*, *radioprogram*, *radiotelevizija*, *psihofizički* i dr. To se potvrđuje i u *Hrvatskom jezičnom savjetniku* (1999: 203) te u *Hrvatskom pravopisu* autora Lade Badurine, Ivana Markovića i Krešimira Mićanovića (2008).

Iako se navedeni hrvatski priručnici slažu u tome da se tvorenice s prefiksoidima (tj. s vezanim osnovama / vezanim leksičkim morfemima) pišu sastavljeno, ipak ne postoji jednoznačno rješenje u shvaćanju pojedinačnih tvorenica. Tako se, primjerice, u *Hrvatskom jezičnom savjetniku* i u Babić-Finka-Moguševu pravopisu tvorenice *radiotelevizija* i *psihofizički* pišu sastavljeno,

⁴⁵ Usp. o tome I. Klajn (1978).

dok Badurina-Marković-Mićanovićev pravopis propisuje pisanje sa spojnicom (*psiho-fizički*, *radio-televizija*). U tom su pravopisu donesena pravila da se sa spojnicom pišu „dvopojmovne imeničke složenice kojih prvi ima oblik prefiksoida: *audio-videooprema*, *Austro-Ugarska*, *auto-motodruštvo*, *eko-etnoturizam*, *radio-televizija*“ (2008: 148) i „dvopojmovne pridjevske složenice u kojima prvi dio ima oblik prefiksoida, odnosno one nastale od dvopojmovnih imeničkih složenica: *alfa-numerički prikaz* (alfabetni i numerički), *Austro-ugarska nagodba* (austrijska i ugarska), *bio-bibliografski* (biografski i bibliografski, prema *bio-bibliografija*), *ćirilo-metodska tradicija* (ćirilska i metodska), *psiho-fizičko zdravlje* (psihičko i fizičko), *psiho-socijalna pomoć* (psihološka i socijalna), *radio-televizijski prijenos* (radijski i televizijski, prema *radio-televizija*)“ (2008: 156) te da nije dobro npr. *audio-* i *videooprema* (bolje je *audiooprema* i *videooprema*), *hidro-* i *termoizolacija* (bolje je *hidroizolacija* i *termoizolacija*) (2008: 149). Zamjetno je da samo u Badurina-Marković-Mićanovićevu pravopisu nalazimo kako pisati tvorenice s dvostrukim prefiksoidima.

U *Srpskome pravopisu* Radoja Simića (2006²: 121) tvorenice s prefiksoidima pišu se dvojako: „(a) ako čuvaju poseban akcent, odvajamo ih crticom od reči uz koju stoje; (b) ako izgube svoj akcent, pišemo ih spojeno“. Tako prvoj skupini pripadaju npr. *àëro-klùb*, *àëro-mìting*, *àvìo-mehànìčàr*, *àùto-regulatìva*, *màkro-kompozìcija*, *mìkro-organìzam*, *mìkro-čèstica*, *nàdri-lèkàr*, *fòto-mòdel*, *mìni-vàl*, *prèš-bìrò*, *rèmek-dèlo*; a drugoj npr. *aeronautika*, *àutogòl*, *autògraf*, *makrokòzmos*, *hidrostàtika*, *mikroorganìzam*⁴⁶, *mikrostruktúra*, *paravòjska*, *parapsihològija* (2006²: 122–123).⁴⁷

Na temelju iznesenoga uočavamo dva osnovna pristupa: jedan polazi od shvaćanja takvih tvorenica kao da su polusloženice, što se u pisanju onda označava spojnicom, dok drugi pristup polazi od činjenice da je riječ o složenicama pa se pišu sastavljeno. Autor ističe da nije uvijek jednostavno odrediti ima li takva riječ jedan ili dva naglaska, odnosno da dok su procesi u tijeku, nije moguće svesti ih na jednoznačna pravila. „U našem slučaju može vredeti sledeće uputstvo: da se držimo koliko je moguće pravila o izgovoru; inače *prefiksoide da pišemo slobodno* – sastavljeno ili sa crticom“ (Simić 2006²: 123–124)⁴⁸

⁴⁶ Nalazi se u obje skupine?!

⁴⁷ Kaže se da između prefiksoida i prefiksa nema načelne razlike pa se primjeri navode zajedno.

⁴⁸ U istom pravopisu na str. 119. daju se upute za pisanje **imeničkih polusložbenica**: kad je prvi dio skraćen, „ili inače neobičan kao pojava, a nosi poseban akcent, sa drugim delom spojiće ga crtica, kao u prim.: [...] *àvìo-prèvoz*, *aèro-flòta*, *àero-*

U hrvatskom se korpusu potvrđuju ovi načini pisanja:

a) sastavljeno pisanje tvorenicama s prefiksoidima, npr. *agroglas*, *agropaket*, *aeroklub*, *afrobend*, *afrofrizura*, *afropletenica*, *alkoindustrija*, *alkotestiranje*, *alustolarija*, *anarhosajam*, *anarhosцена*, *antropotehnoški*, *aromasauna*, *astromagazin*, *astromolitva*, *astrovodič*, *autooglas*, *audioprilog*, *audioservis*, *autotržnica*, *autoškola*, *autovijesti*, *aviokompanija*, *aviolinija*, *aviomehaničar*, *biokutak*, *bioproгноза*, *biofarma*, *biogorivo*, *biosir*, *bioznanost*, *blictest*, *blicvijesti*, *ekoturizam*, *ekovrtić*, *etnonakit*, *etnospomenik*, *etnovikend*, *fototoprema*, *gastroponuda*, *gastroscena*, *gastroužitak*, *homeolijek*, *homeoterapija*, *infoizlog*, *infoblagajna*, *infosajam*, *infostranica*, *narkodiler*, *narkomafija*, *narkopopis*, *narkotest*, *videofilm*, *videoprilog*, *videosnimka*, *videotrgovina*, *videousluga*

b) pisanje sa spojnicom, npr. *eko-igračka*, *eko-lutka festival*⁴⁹, *eko-oaza*, *Eko-Međimurje*, *Eko-Liburnija*

c) rastavljeno pisanje, npr. *Auto Staklo*, *Auto Hrvatska*⁵⁰, *Auto Luka*, *Eko Kvarner*, *Eko Lika*.

4. Osobitu vrstu hibrida čine j u k s t a p o z i c i j e . Riječ je o najčešće dvočlanim tvorbama sastavljenima od imenica koje se uvijek javljaju u određenom, nepromjenjivom redoslijedu i od kojih prva određuje drugu. Prvi je član redovito nepromjenjiv, dok se druga imenica ponaša prema pravilima fleksije hrvatskoga, odnosno srpskoga jezika. U jezikoslovlju se takve strukture različito tretiraju – neki ih autori smatraju složenicama (Surdučki 1978), drugi polusloženicama (Babić 2002; Muhvić-Dimanovski 1992), a treći novim sintaktičkim strukturama (Starčević 2006). Pravopisna fiksacija jukstapozicija ovisit će o njihovoj definiciji. *Hrvatski školski pravopis* (2005) ne bavi se previše tim problemom. Autori samo donose pravilo da se „bez spojnice i rastavljeno pišu stalne imeničke sveze“ i to ako se obje imenice sklanjaju (*čovjek žaba*, *čovjek zvijer*) te ako je riječ o nazivima časničkih činova (*general bojnik*, *general pukovnik*). Autori L. Badurina, I. Marković i K. Mićanović uvode naziv j e d n o p o j m o v n e i m e n i č k e s l o ž e n i c e b e z s p o j i n a - o - i propisuju da ih se ima pisati sa spojnicom kao polusloženice (*alibi-potez*,

zagađenje, *fòto-čelijska*; [...] *psiho-terapeutika*, *soćio-dijagnostika* [...]“ Na str. 122–123 nalazimo i ovo: „[...] susreli smo se s problemom skraćivanja prvog dela polusloženice. Katkada više nismo sigurni o kakvom je skraćivanju reč: npr. da li je **avio-** = *avion*, **aero-** = *aeroplan* ili sl. Mnogo je pozajmljenih (ili u našem tvorbenom sistemu nastalih) jedinica – koje su sasvim, ili skoro sasvim nepoznate u službi posebnih reči, a u izgovoru često zadržavaju poseban akcenat. To su tzv. ‘prefiksoidi’. Rečeno je da između prefiksoida i prefiksa nema načelne razlike [...]“

⁴⁹ To je primjer jukstapozicije čiji je prvi član tvorenicama s prefiksoidom.

⁵⁰ *Hrvatski jezični savjetnik* (1999: 370) ima sastavljeno pisanje: *Autohrvatska*.

baka-servis, čik-pauza, fetus-položaj, rave-kultura). Promatrani srpski pravopis ne donosi takve tvorbe.

U ranijim razdobljima na pojavu jukstapozicijskih tvorenica utjecali su njemački, francuski i turski jezik, no na njihovu hipertrofiju u suvremenom hrvatskom i srpskom jeziku ponajprije utječe engleski jezik. Velik broj takvih struktura zapravo su poluprevedenice (hrvatski: *chick literatura* < engl. *chick literature*, *gay scena* < engl. *gay scene*, *internet stranica* < engl. *internet site*, *patchwork obitelj* < engl. *patchwork family*; srpski: *chat soba* < engl. *chat room*, *horor klasik* < engl. *horror classic*, *spa centar* < engl. *spa center*), no javljaju se i prave unutarjezične tvorenice (*kontakt policajac*, *Gavrilović tradicija*, *Zvijezda kvaliteta*). Katkad je teško razlikovati dvije spomenute kategorije (hrv. *gay priča* < engl. *gay story*?).

U ranijim se istraživanjima jukstapozicija dokazivalo kako je riječ o dvočlanim sintagmama koje su sastavljene od marginalnog sastavnog elementa, odnosno atributa, i nuklearnog elementa, odnosno upravne riječi te da je prvi član uvijek atribut druge imenice (Surdučki 1978). Novija istraživanja pokazuju, međutim, da odnos dvaju elemenata ne mora nužno biti atributivan, već može biti i apozicijski. A. Starčević (2006) razlikuje tako *predatribute* (*hip-hop kultura*, *jagoda koktel*, *kontakt podatak*) i *predapozicije* (*Dacia automobil*, *Mango vestica*, *Milford čaj*, *Mercator centar*, *Volvo limuzina*). Autorice se ne slažu s terminom predapozicija. Naime, budući da je u primjerima ime nukleus, a opća imenica apozicija u primjerima poput *Mango vestica* i *Škoda vozilo*, apozicije se nalaze u položaju iza nukleusa te bi stoga trebalo govoriti o *p o s t a p o z i c i j a m a*.

Isti autor razliku između predatributa i predapozicija objašnjava time da predatributi izriču posvojnost (*Iris parfumerija* > *Irisova parfumerija*), a predapozicije ne (*Iris grupa* > **Irisova grupa*). Smatramo da Starčevićovo istraživanje treba biti tek polazište za temeljitije istraživanje sintaktičkih odnosa dijelova jukstapozicija koje će biti provedeno na znatno većem korpusu.

Jukstapozicijske tvorenice obično čine hrvatska ili srpska riječ⁵¹ i anglizam (hrvatski: *gay klapa*, *gay susret*, *gay mladež*, *gay priča*, *gay knjižara*, *gay turizam*, *gay prosvjed*, *gay frajer*, *gay zabava*, *gay muškarac*, *gay odjeća*, *internet oglašavanje*, *sendvič sir*, *tuna sendvič*; srpski: *andergraund scena*, *biznis anđeo*, *brend konferencija*, *chat soba*, *folk zvezda*, *gej i lezbo populacija*, *internet peticije*, *lajfstajl magazin*, *noutbuk računar*, *online Hrvati*, *online Srbija*, *rokenrol zvuk*, *sajber kriminal*, *spa centar*, *wireless mreža*), pri čemu su u srpskome primjeri toga tipa češće ortografski prilagođeni.

Česte su i jukstapozicijske tvorenice sastavljene od domaće riječi i osobnog imena ili imena proizvoda (hrvatski: *Bipa bebi dani*, *Coca cola okus*,

⁵¹ Ili riječ koja u navedenim jezicima ima status prilagođenice.

Podravka juha, Swarofski efekt, Škoda vozač, Škoda vozilo; srpski: *Barbi igra, Barbi kućica, Barbi pašteta, Bond devojka, Kinder jaje, Lego kocka, Visa kartica*).

U hrvatskome je korpusu registrirano i nekoliko tročlanih jukstapozicija (*Bipa bebi dani, Motovun film festival, Pula film festival*), što je novina u sustavu. Zabilježeni su i slučajevi kada je prvi član jukstapozicijskih tvorenica višečlani izraz stranoga podrijetla, dok je drugi član domaća riječ (*all-star-momčad, art déco-namještaj, best buy-ponuda, big game-ribolov, dial-up-pristup, hands-free-uređaj, make-up-tehnika, new age-pokret, peer-to-peer-tehnologija*).⁵²

Jukstapozicije mogu označavati:

a) posvojnost (*beba centar, kič estetika, kino program, kino projekt, Škoda paket, Škoda trgovac, Škoda vozilo*)

b) tipičnost (*Coca cola okus, hip hop kultura, macho izdanje, macho ponašanje, Swarofski efekt*)

c) mjesto (*Bipa bebi dani, internet kiosk, internet oaza, kino premijera, kino projekcija*)

d) sredstvo (*internet marketing, internet televizija, internet usluge, internet oglašavanje, internet zarada*)

e) svrhu (*beauty stvarčice, doping sredstvo, doping supstanca, kontakt osoba, kontakt podaci, kontakt policajac, pizza šunka, sendvič sir, kino ulaznica*)

f) sadržaj (*coming out priča, doping skandal, gay film, gay priča, kino blog*)

g) materijal (*kašmir mafija, najlon vrećica, tuna sendvič, višnja čaj*)

h) ciljnu skupinu (*chick literatura, gay ikona, gay knjižara, gay priča, gay turizam*)

i) pripadnost (*gay frajer, gay mladež, gay muškarac, macho mladoženja*).

Značenje pojedinih jukstapozicijskih tvorbi nije uvijek moguće jednoznačno odrediti (*kino oglašavanje* 'oglašavanje putem kina' ili 'oglašavanje u kinu', *internet marketing* 'marketing na internetu' ili 'marketing putem interneta').

⁵² Primjeri i pravopisno rješenje prema Badurina/Marković/Mićanović (2008).

Često je da se s pomoću prvoga člana jukstapozicije tvore čitavi nizovi novih riječi, zbog čega ih neki autori izjednačuju s prefiksoidima⁵³ (*doping* > *doping test*, *doping tvar*, *doping test*; *gay* > *gay klapa*, *gay knjižara*, *gay mladež*, *gay priča*, *gay susret*; *Škoda* > *Škoda kupac*, *Škoda prodavač*, *Škoda salon*, *Škoda vozač*).

Jezikoslovci koji opravdavaju uporabu jukstapozicija u hrvatskome jeziku te smatraju da ih treba dopustiti i u standardnom jeziku, u obranu svojih stavova iznose sljedeće argumente⁵⁴:

a) Riječ je o ekonomičnim i praktičnim tvorenicama (*Peugeot dijelovi* 'dijelovi za Peugeotova vozila', *Hooters djevojke* 'djevojke koje rade u lancu restorana Hooters', *heureka pogled* 'pogled koji kaže Heureka!').

b) Dok praktički svaka imenica može stajati uz bilo koju drugu imenica, nije moguće od svake imenice izvesti pridjev koji bi bili prirodni izvornom govorniku (**bananski koktel*).

c) Zbog svoje kraćine jukstapozicije imaju veći marketinšku učinak na potrošače.

d) Jukstapozicijama se naglašava i čuva ime marke proizvoda ili usluge (*Hugo Boss odijela*).

Međutim, hrvatski se standardolozi slažu da je riječ o konstrukcijama stranim hrvatskome jeziku i da ih treba izbjegavati i upotrebljavati pridjev ili imenicu u kosom padežu kad je moguće (*bejzbolska palica* umjesto *bejzbol palica*, *igralište za golf* umjesto *golf igralište*).

5. Osobitu vrstu interferencije čini polisemijsko semantičko posuđivanje. Prema M. Popoviću (1997: 347) riječ je o pojavi prenošenja značenja strane riječi na domaću riječ⁵⁵ sličnog oblika i najčešće istog etimona zbog identifikacije po obliku. Budući da većina jezika modernoga svijeta ima dio zajedničkog vokabulara (tzv. internacionalizmi ili europeizmi), često preuzetog iz klasičnih jezika, semantičko posuđivanje česta je pojava. Polisemijske semantičke posuđenice od lažnih se prijatelja razlikuju po tome što njihov status u jeziku nije stabilan. Naime, često uporaba polisemijske semantičke posuđenice nije u skladu s normom jezika te se klasificira kao pogrešna uporaba riječi.

⁵³ Usp. B. Ćorić (2008: 119) govoreći o prefiksoidima i jukstapozicijama, uvodi naziv *strane prepozitivne komponente*.

⁵⁴ Prema Starčević (2006: 652).

⁵⁵ Pri tome „domaća riječ“ može biti i posuđenica prilagođena sustavu jezika primatelja.

Tako je, primjerice, i u hrvatskome i u srpskome riječ *ikona* uz prvobitno značenje 'sveta slika' pod utjecajem engleskog jezika u računalnom nazivlju dobila i značenje 'grafički simbol na ekranu', a posljednjih se godina počela javljati i u kolokacijama kao što su *modna ikona* (hrvatski: *Paris Hilton – modna ikona ili modna katastrofa*; srpski: *Viktorija Bekam – modna ikona ili žrtva mode*), *gay ikona* (hrvatski: *Krunoslav Borovec postao domaća gay ikona*; srpski: *Ali lista gej ikona srpske političke scene, koju je na našu molbu sastavio Predrag Azdejković, gej aktivista iz Beograda i urednik Queeria veb portala, donela je i neka nemala iznenađenja.*), *pop ikona* (hrvatski: *D. Beckham – nogometna zvijezda ili pop ikona*; srpski: *Madona je pop ikona, neosporno velika zvijezda i bilo da je ljudi vole ili ne, lentu najveće pop zvijezde joj ne mogu oduzeti.*).

Riječ *afera* u hrvatski je jezik preuzeta iz francuskoga (< fr. *affaire*) i ima značenje 'neugodan ili nepriličan slučaj koji odjekuje u javnosti, odigrava se pred javnošću'. Premda *afera* toga tipa ne nedostaje, u novije se vrijeme pod utjecajem engleskoga riječ upotrebljava i u značenju 'ljubavna veza' (*Polovica Hrvata imala aferu, za 25% to je samo sex.; Demokrat Edwards priznao vanbračnu aferu, dijete ne.*). Isto semantičko proširenje nalazimo i u srpskome (1910. *upoznaje Anu Ahmatovu sa kojom će imati aferu uprkos činjenici da je ona udata.; Život je kratak – imajte aferu!*).

Slična je situacija s pridjevom *ultimativan* čije se značenje u rječnicima stranih riječi opisuje kao 'odlučan, posljednji, krajnji'. Zbog interferencije s engleskim jezikom i u hrvatskome i u srpskome pogrešno se upotrebljava (hrvatski: *Pravilan strastveni poljubac je ultimativan oblik dobre predigre.; Ultimativna je fantazija većine muškaraca u krevet odvesti Angelinu ili Madonnu.; Svaki oblik lica iziskuje određena pravila pri nanošenju rumenila, a ove su zime ultimativan hit nježni ružičasti tonovi.*; srpski: *Serija koja dolazi iz Crne Gore! Ultimativan humor, inspirisana monty pythonom, jednom recju genijalnost!; Ultimativna torta Jelene Karleuše!*).

Nekritičko prevođenje i nepoznavanje vlastita jezika pokazuju i medijski napisi kao što su: „Visoki dužnosnik za drugog mandata Bila Clintona priznao je da je tijekom 2003. godine dvaput iznio klasificirane dokumente, sakrivši ih u odjeći, te da ih je kasnije uništio.“ (hrvatski) ili „Iako je budžet CIA-e klasificiran, izvještaj Associated Pressa procjenjuje da će budžet ove agencije porasti sa cifre od između 1,5 i 2 milijarde dolara.“ (srpski). Naime, u oba jezika glagol *klasificirati* znači 'svrstati ili razvrstati po klasama', no u engleskome *classified document* ne znači 'razvrstan dokument', već 'povjerljiv, tajni dokument'.

6. U oba istraživana jezika, i u hrvatskome i u srpskome, zapažamo iste tendencije koje su posljedica globalizacije i jezične internacionalizacije: preuzimanje velikoga broja anglizama, hibridizaciju jezika i polisemijsko posuđivanje. Također se u oba istraživana jezika spomenute tendencije nalaze u

sivoj zoni između standardizacije i prihvatanja i proskripcije. Premda standardolozi načelno odbacuju i uporabu tuđica i uporabu jukstapozicija, često se ne nude adekvatne zamjene. Također status hibridnih tvorenica, ni pravopisni ni tvorbeni, nije jednoznačno određen. Međutim, iste tendencije nalazimo i u ostalim jezicima tzv. razvijenog svijeta, a ni hrvatski ni srpski ne pripadaju skupini jezika koji imaju najviše problema s utjecajem engleskog jezika jer su se s engleskim utjecajem suočili još pedesetih godina XX. stoljeća i donekle izgradili jezične obrambene mehanizme.⁵⁶

Literatura

- Babić 1991: Babić, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: HAZU.
- Babić 2002: Babić, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus.
- Babić/Finka/Moguš 2003⁷: Babić, Stjepan; Finka, Božidar; Moguš, Milan. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić/Ham/Moguš 2005: Babić, Stjepan; Ham, Sanda; Moguš, Milan. *Hrvatski školski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Badurina/Marković/Mićanović 2008: Badurina, Lada; Marković, Ivan; Mićanović, Krešimir. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Barić 1980: Barić, Eugenija. *Imeničke složenice neprefiskalne i nesufiskalne tvorbe*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- HJS: Barić, Eugenija; Hudeček, Lana et al. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Bidwell 1969: Bidwell, Charles. Two Morpho-syntactic Patterns in Serbo-Croatian. In: *Language*. 45/1. S. 31–34.
- Ćorić 2008: Ćorić, Božo. *Tvorba imenica u srpskom jeziku*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Filipović 1985: Filipović, Rudolf. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: JAZU – Školska knjiga.
- Fleischer/Barz 1995: Fleischer, Wolfgang; Barz, Irmhild. *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Klajn 1978: Klajn, Ivan. O prefiksoidima u srpskohrvatskom jeziku. In: *Naš jezik*. XXII/5. S. 87–197.

⁵⁶ Usp. Samardžija (2002: 436).

- Klajn 2002: Klajn, Ivan. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*. Beograd: Pantenon.
- Kovačec 2005: Kovačec, August. Izazovi globalizacije i hrvatski jezični standard. In: *Jezik*. 51. S. 60–66.
- Mihaljević/Ramadanović 2006: Mihaljević, Milica; Ramadanović, Ermina. Razradba tvorbenih načina u nazivlju (s posebnim obzirom na odnos među složenicama bez spojnika -o-, sraslicama i tvorenicama s prefiksoidima). In: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 32. S. 193–213.
- Minović 1983: Minović, Milivoje. Internacionalne tendencije u razvoju savremenog srpskohrvatskog književnog jezika. In: *Književni jezik*. 12/1. S. 19–34.
- Muhvić-Dimanovski 1992: Muhvić-Dimanovski, Vesna. Prevedenice – jedan oblik neologizama. In: *Rad HAZU*. 446. S. 93–205.
- Opačić 2006: Opačić, Nives. *Hrvatski u zgradama*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Popović 1997: Popović, Mihajlo. O nekim novim slučajevima polisemijskog semantičkog pozajmljivanja. In: *Srpski jezik* ½. S. 347–354.
- Samardžija 2002: Samardžija, Marko. Hrvatski jezik u vrijeme globalizacije. In: Stolac, Diana (Ur.). *Riječki filološki dani*. 4. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci. S. 435–439.
- Silić/Pranjeković 2005: Silić, Josip; Pranjeković, Ivo. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Simeon 1969: Simeon, Rikard. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Simić 2006²: Simić, Radoje. *Srpski pravopis*. Beograd: Jasen.
- Sočanac et al. 2005: Sočanac, Lelija et al. *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima*. Zagreb: Globus.
- Starčević 2006: Starčević, Anđel. Imenice kao atributi – nove strukture u hrvatskom jeziku. In: Granić, Jagoda (Ur.). *Jezik i mediji*. Split: HDPL. S. 645–655.
- Surdučki 1978: Surdučki, Milan. Imeničke složenice bez spojenog vokala u srpskohrvatskom jeziku. In: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. 7. S. 189–196.

Izvor

www.index.hr i www.blitz.yu

Marijana Horvat – Barbara Štebih Golub (Zagreb)

**Globalisierung und Internationalisierung in der
kroatischen und in der serbischen Sprache**

Die Autorinnen beschäftigen sich mit einigen sprachlichen Folgen der Globalisierung, die vor allem die Internationalisierung, bzw. Angloamerikanisierung im Kroatischen und Serbischen betreffen. Es wird festgestellt, dass in den untersuchten Sprachen gleiche Entwicklungstendenzen wie auch in allen anderen Sprachen der „entwickelten“ Welt bestehen. In diesem Zusammenhang wird von einer Hybridisierung auf mehreren sprachlichen Ebenen gesprochen, nämlich auf der lexikalischen und syntaktischen wie auch auf der Ebene der Wortbildung.

Marijana Horvat
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16
10 000 Zagreb
Hrvatska
mhorvat@ihjj.hr

Barbara Štebih Golub
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16
10 000 Zagreb
Hrvatska
bstebih@ihjj.hr

Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb)

Hrvatsko i srpsko računalno nazivlje

U radu se uspoređuju najčešći načini postanka hrvatskih i srpskih računalnih naziva. Uočavaju se sličnosti (brojni anglizmi), ali i razlike u dvama analiziranim jezicima.

1. Uvod

Svaka struka ima svoje nazivlje. Nazivlje je skup naziva koji pripadaju nekoj struci. Tako postoji matematičko, lingvističko, povijesno, računalno itd. nazivlje. Dakle, računalno je nazivlje nazivlje koje pripada određenome jeziku (hrvatskome, srpskome) i računalnoj struci. Iz definicije je očito da je terminologija interdisciplinarna znanost jer nazivlje pripada i jeziku (u našem slučaju hrvatskome ili srpskome) i određenoj struci (u našem slučaju računalstvu).

Problemi povezani s izgradnjom računalnog nazivlja nisu posebnost samo hrvatskog i srpskog jezika. Zbog brzog napretka na području računalstva te zbog djelovanja globalizacijskih procesa, svi se jezici razvijenoga dijela svijeta susreću s istim fenomenima: potrebom da se nekako imenuju novi pojmovi, dvojboj treba li se prihvatiti engleski naziv ili stvoriti domaći, prodorom anglizama i problemima njihove adaptacije te strategijama stvaranja novog nazivlja.

Računalno nazivlje zanimljivo je jezikoslovcima u prvome redu zbog velikog utjecaja na opći jezik te zbog ogromnoga broja neprilagođenih engleskih riječi i poluprilagođenih angizama. Stoga je računalno nazivlje i standardološki problem. U hrvatskoj se jezikoslovnoj i savjetničkoj literaturi mnogo pisalo o računalnome nazivlju te se o njemu govorilo u emisijama na radiju i televiziji⁵⁷. Također je objavljen velik broj rječnika računalnog nazivlja. Međutim, to je tema za koju nikada ne možemo reći da je obrađena i zaključena jer se stalno pojavljuju novi pojmovi, nova područja i novi nazivi te novi računalni rječnici i priručnici. Iako se računalno nazivlje stalno obogaćuje i izgrađuje, u njemu je prisutan i sve veći broj anglizama i posve neprilagođenih engleskih naziva. Problem računalnog nazivlja posebno se aktualizira u sklopu globalizacijskih procesa i mogućnosti ulaska Hrvatske i Srbije u Europsku uniju te potrebe prevođenja ogromnoga broja dokumenata.

Za hrvatsko računalno nazivlje konzultirale smo velik broj izvora od računalnih rječnika (od kojih je najsveobuhvatniji Kišev rječnik – Kiš 2000), časopisa *Bug*, priloga u dnevnim novinama do internetskih izvora. Od srpskih izvora, konzultirale smo forume računalnih stručnjaka, nekoliko elektroničkih rječnika i nama dostupne udžbenike informatike. Također smo konzultirale i Gralis Text-Korpus.

⁵⁷ Vidi Mihaljević 2003, Samardžija 2002, Dulčić 1997.

2. Kako nastaje računalno nazivlje

Računalno nazivlje (i hrvatsko i srpsko) kao i nazivlje ostalih struka može nastati na nekoliko načina.

1. preuzimanjem gotovih engleskih naziva s manjom ili većom razinom prilagodbe pravopisnom, morfološkom, tvorbenom, leksičkom i sintaktičkom sustavu jezika primatelja. Dok su se stariji računalni nazivi u hrvatskome najčešće prilagođivali barem na pravopisnoj (*hardver*, *softver*) i morfolškoj razini (*adresa*, *aplikacija*), danas se u hrvatskome sve češće u praksi susreću posve neprilagođeni engleski nazivi (npr. *desktop*, *download*, *firewall*, *freeware*, *provider*, *shareware*, *site*, *web*). Koliko smo mogle utvrditi iz nama dostupnih srpskih izvora, u srpskome se nazivi u pravilu pravopisno prilagođuju (npr. *baner*, *kuki*, *leptop*, *provajder*, *sajt*, *softver*, *šerovanje*). Ipak i u srpskome smo zabilježili određen broj pravopisno neprilagođenih naziva, npr. *clinet*, *domain*, *newsletter*. Kod naziva kod kojih nema razlike između engleskoga izgovornog i ortografskog lika o toj razlici ne možemo govoriti ni u hrvatskome ni u srpskome jeziku, npr. *blog* (pokrata od *weblog*), *hard disk*, *link*, *server*. Ti su nazivi potvrđeni i u hrvatskome i u srpskome jeziku. Rjeđe se i u jednome i u drugome jeziku nalaze pravopisno poluprilagođeni anglicizmi, npr. *adress*, *hardwer*. Tu se vjerojatno radi o pogrešci i navedene se nazive ne može smatrati usvojenim računalnim nazivima. Na morfolškoj su razini u hrvatskome jeziku posuđenice uglavnom posve prilagođene. Imenice su najčešće muškoga roda i ne dodaje im se nikakav nastavak (npr. *desktop*, *hardver*, *server*, *softver*). Sklanjaju se po *a*-sklonidbi. Iako se u praksi katkad griješi, najčešće se nastavci dodaju na osnovu bez spojnice: *softvera*, *softveru*. Pregledavajući srpske izvore uočile smo da se tu mnogo češće nastavci s osnovom povezuju spojnicom iako ona ni po srpskome pravopisu ne bi tu trebala doći, npr. *adress book-u*, *client-a*, *newsletter-u*, *server-a*.

Na sintaktičkoj razini u srpskim je izvorima iznimno česta jukstapozicija (sintaktički kalkovi)⁵⁸: *Internet društvo*, *Internet stranica*, *internet terminologija*, *Internet worm – Internet crv*. U hrvatskome se također mogu potvrditi navedeni nazivi, ali se u biranim tekstovima znanstvenoga funkcionalnog stila (rječnici, udžbenici) češće nalaze normativno preporučljiviji nazivi: *internetski crv*, *internetsko društvo*, *internetsko nazivlje*, *internetska stranica*.

2. Računalni nazivi nastaju i domaćom tvorбом. Pišući o novotvorenicama u hrvatskome Vesna Muhvić Dimanovski (2005: 71) zaključuje: „Na primjeru računalne terminologije koja je u mnogim jezicima ponajprije usko vezana uz izvorno englesko nazivlje, može se pokazati kako nije nimalo lako prevesti tu vrlo razgranatu mrežu termina ili bar naći odgovarajuće domaće nazive za

⁵⁸ O jukstapozicijama kao sintaktičkim kalkovima nastalim u hrvatskom jeziku pod utjecajem engleskoga te o njihovoj klasifikaciji v. Starčević 2006: 645.

mnoštvo novih pojmova iz tog područja. Tako je primjerice u talijanskome bilo pokušaja da se *hardware* i *software* zamijene domaćim nazivima pa je za hardware predloženo više varijanti: *apparecchiatore*, *strumentazione*, *strumentario*, *parte rigida*, *componenti fisiche*, *componenti di base*, *componenti macchina*. Ne čudi stoga, smatra M. Dardano (1986: 246), što se i dalje rabe anglizmi. Ne samo što prijedloga ima mnogo pa nije lako odabrati najbolji, nego je također u nekim slučajevima anglizam pogodniji za oblikovanje pridjeva.

Slična je situacija i u dvama istraživanim jezicima. Kod domaćeg je nazivlja uglavnom riječ o doslovnim i djelomičnim prevedenicama (prema Betzovoj terminologiji iz 1949.) ili o formalno neovisnim neologizmima, iako je katkad jasno razgraničenje između spomenutih skupina nemoguće. Navest ćemo primjere nekoliko domaćih hrvatskih tvorenica: *browser* – *pretražnik/prebirnik/razglednik*, *computer* – *računalo*, *server* – *poslužnik/poslužitelj*, *link* – *poveznik*, *search engine* – *tražilica*.

Čini se da u srpskome ima mnogo manje domaćih tvorenica (zabilježili smo samo *browser* – *pretraživač*, *computer* – *računar*, *printer* – *štampač*) te da se češće pojavljuju ili domaći višerječni nazivi ili posuđenice.

3. Višerječni nazivi

Računalni naziv veoma je često *i v i š e r j e č a n*, tj. sastoji se od više riječi (*default* – *pretpostavljena vrijednost*, *softver* – *računalna/programska podrška*). Nedostatak je takvih naziva da su neekonomični te da se od njih teško tvore novi izvedeni nazivi (*softverski* – ?). Često se jednorječni ili višerječni engleski naziv prevodi višerječnim nazivom u hrvatskome i srpskome jeziku. Evo nekoliko primjera: engl. *active desktop* > srp. *aktivna radna površina*, engl. *access counter* > srp. *brojač poseta*, engl. *channel operator* > srp. *aministrator kanala*, engl. *chat room* > srp. *soba za ćaskanje*, engl. *chat server* > srp. *server za ćaskanje*, engl. *firewall* > srp. *vatreni bedem*, engl. *handle* > srp. *priručno ime*, engl. *home page* > srp. *matična strana*, engl. *host* > srp. *računar domaćin*, engl. *hotspot* > srp. *aktivna tačka*, engl. *mailbot* > srp. *poštanski robot*, engl. *mailing list* > srp. *lista slanja*, engl. *newbie* > srp. *novajlija*, *početnik na internetu*, engl. *Trojan horse*, *Trojan* > srp. *trojanski konj*.

Navodimo i neke hrvatske primjere višerječnih naziva: engl. *default* > hrv. *pretpostavljena vrijednost*, engl. *laptop* > hrv. *prijenosno računalo*, engl. *mother board* > hrv. *matična ploča*, *osnovna ploča*, engl. *software* > hrv. *programska / računalna podrška*, *spelling checker* > hrv. *pravopisni provjernik*, *računalni pravopis*, engl. *web page* > hrv. *web stranica*, *mrežna stranica*.

Analizom navedenih primjera vidimo da hrvatski i srpski višerječni računalni nazivi mogu nastati prijevodom višerječnoga engleskog naziva, ali i prijevodom jednorječnoga engleskog naziva.

Katkad višerječni nazivi mogu biti i poluprevedenice, tj. sastojati se od jedne posuđene i jedne prevedene sastavnice, npr. *web stranica* (potvrđena i u hrvatskome i u srpskome, ali se u hrvatskome preporučuje *mrežna stranica*).

4. Računalni nazivi mogu nastati i u p o r a b o m p o s t o j e ć i h r i j e č i u n o v o m e z n a č e n j u . Tu se najčešće radi o semantičkome posuđivanju, tj. hrvatska riječ ili prihvaćeni internacionalizam pod utjecajem engleskog jezika dobiva novo značenje (*icon* – *ikona*, *mouse* – *miš*). U hrvatskome smo zabilježili sljedeće primjere: engl. *button* > hrv. *gumb*, *puce*, *sličica*, engl. *cookie* > hrv. *kolačić*, engl. *menue* > hrv. *izbornik*, *jelovnik*, *meni*, engl. *virus* > hrv. *virus*, engl. *worm* > hrv. *crv* itd. U srpskom također bilježimo brojne primjere semantičkog posuđivanja: engl. *chat* > srp. *časkanje*, engl. *lurk* > srp. *šunjanje*, engl. *net* > srp. *mreža*, engl. *network* > srp. *mreža*, engl. *nickname* > srp. *nadimak*, engl. *node* > srp. *čvor* itd.

Nazivi za isti pojam (engleski naziv) mogu nastati na više načina, npr. preuzimanjem engleskog naziva i hrvatskom tvorbom. Tako nastaju sinonimni računalni nazivi. Posljedica je toga da često za isti pojam i isti strani naziv nastaju mnogi hrvatski nazivi, tj. jednomu stranom nazivu odgovara niz hrvatskih naziva nastalih različitim postupcima, npr. *printer* – *ispisivalo*, *pisač*, *pisalo*, *printer*, *štampač*, *tiskač*, *tiskalo*, *tiskaljka*. Danas je prihvaćen naziv *pisač*. U srpskome jeziku nismo uspjeli pronaći sinonimne nizove s toliko članova, ali navodimo nekoliko primjera: engl. *compressed file* > srp. *komprimovana datoteka*, *sabijena datoteka*, engl. *file sharing* > srp. *delenje*, žarg. *šerovanje*, engl. *mail bot* > srp. *mail robot*, *poštanski robot*, engl. *nick name* > srp. *nadimak*, *ekransko ime*, *priručno ime*.

Postojanje istoznačnih naziva za terminološki sustav nije dobro pa bi svakako bilo nužno među nazivima koji označuju isti pojam odabrati jedan i to onaj koji je prema određenim načelima najbolji. Pri sređivanju nazivlja neke struke jednomu od istoznačnih naziva treba dati prednost pred ostalima (u gornjemu hrvatskom primjeru nazivu *pisač*) jer sinonimija u nazivlju nije poželjna. To se naravno ne može raditi napamet, prema osobnomu intuitivnom jezičnom osjećaju, nego prema određenim načelima. U hrvatskome jeziku prihvaćena su ova terminološka načela:

- domaći naziv ima prednost pred stranim
- nazivi latinskoga i grčkoga podrijetla imaju prednost pred nazivima preuzetim iz engleskoga, francuskoga, njemačkoga itd.
- prošireniji naziv ima prednost pred manje proširenim
- naziv koji je korisnicima (stručnjacima određene struke) prihvatljiviji ima prednost pred nazivom koji je manje prihvatljiv
- naziv mora biti usklađen sa (fonološkim, morfološkim, tvorbenim, sintaktičkim) sustavom hrvatskoga standardnog jezika

- kraći nazivi imaju prednost pred duljim
- naziv od kojega se lakše tvore tvorenice ima prednost pred onim od kojega se ne mogu tvoriti tvorenice
- unutar istoga terminološkog sustava naziv ne smije imati više značenja
- značenje naziva ne smije se bez valjana razloga mijenjati
- ako jedan naziv već ima određeno značenje, ne treba istomu nazivu davati nova značenja
- naziv ima prednost ako odgovara pojmu kojemu je pridružen i odražava svoje mjesto u pojmovnome sustavu, a o tome može odlučiti predmetni stručnjak.

3. Zaključak

Usporedimo li hrvatsko i srpsko računalno nazivlje možemo doći do ovih zaključaka:

1. I u hrvatskome i u srpskome računalnome nazivlju nalazi se mnogo anglizama. Ipak čini nam se da su zbog purističnih težnja, u hrvatskome jeziku anglizmi nešto prisutniji nego u srpskome računalnome nazivlju. Također nam se čini da se anglizmi u srpskome jeziku češće prilagođuju na pravopisnoj razini, a rjeđe na morfološkoj i sintaktičkoj razini nego anglizmi u hrvatskome jeziku. To znači da su u hrvatskome jeziku češći pravopisno neprilagođeni anglizmi (tu je sporno pitanje možemo li uopće govoriti o anglizmima ili jednostavno o neprilagođenim engleskim riječima), češće sklanjanje imenica sa spojnicom te češća jukstapozicija.

2. U hrvatskome su računalnome nazivlju iznimno česte tvorenice koje u znanstvenome funkcionalnom stilu često zamjenjuju posuđenice. Tvorenice su rjeđe u srpskim izvorima.

3. Višerječni nazivi česti su i u hrvatskome i u srpskome jeziku.

Na kraju tablično prikazujemo neke razlike u hrvatskome i srpskome računalnom nazivlju:

engleski	hrvatski	srpski
chatroom	pričaonica/brbljaonica	soba za ćaskanje
chat	brbljanje	ćaskanje
computer	računalo	računar
Internet	internet	Internet
Internet page	internetska stranica	Internet stranica
laptop	prijenosno računalo	leptop
provider	davač/davatelj	provajder
server	poslužnik/poslužitelj	server
site	mjesto, mjestište, stranice	sajt
software	programska podrška	softver

Literatura

- Dulčić 1997: Dulčić, M. (Hg.). *Govorimo hrvatski. Jezični savjeti*. Zagreb: Hrvatski radio – Naprijed.
- Kiš 2000: Kiš, M. *Englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski informatički rječnik*. Zagreb: Ljevak.
- Mihaljević 1998: Mihaljević, M. *Terminološki priručnik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Mihaljević 2003: Mihaljević, M. *Kako se na hrvatskome kaže www? (Kroatički pogled na svijet računala)*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Muhvić-Dimanovski 2005: Muhvić-Dimanovski, V. *Neologizmi. Problemi teorije i primjene*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Samardžija 2002: Samardžija, M. Dvojbe oko internacionalizacije leksika na primjeru hrvatskoga glazbenog i računalnog nazivlja. In: *Nekoć i nedavno*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka. S. 74–81.
- Starčević 2006: Starčević, A. Imenice kao atributi – nove strukture u hrvatskom jeziku. In: Granić, J. (Hg.). *Jezik i mediji*. Zagreb – Split: HDPL. S. 645–657.

Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb)

Croatian and Serbian Computer Terminology

The authors compare the most common ways of the origin of Croatian and Serbian computer terms. They notice similarities (large number of anglicisms) as well as differences between the two analyzed languages.

Milica Mihaljević, Barbara Štebih Golub
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16
10 000 Zagreb
Hrvatska
mmihaljevic@ihjj.hr

Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb)

Mocijska tvorba u hrvatskome i srpskome jeziku

U radu se mocijskoj tvorbi pristupa sa sociolingvističkog i leksikografskog stajališta. Analiziraju se hrvatski i srpski radovi o mociji, zastupljenost mocijskih tvorenica u korpusu hrvatskoga i srpskoga jezika te se njihova uporaba uspoređuje. Također se analizira i uspoređuje leksikografska obradba mocijskih tvorenica u dvama jezicima. Zaključuje se da se u hrvatskome češće upotrebljavaju ženske mocijske tvorenice, ali se u srpskoj leksikografskoj praksi one češće nalaze u posebnome rječničkom članku.

0. Proučavanje mocije i u kroatistici i u serbistici ima dugu tradiciju. U literaturi nalazimo tako i mnogobrojne definicije mocije.

U Simeonovu „Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva“ (1969) nalazimo samo vrlo kratku definiciju mocije: „Moviranje (njem. *Movierung*) – tvorba imenica ž. roda izvođenjem od oblika za m. rod pomoću posebnih nastavaka, npr. nj. **-in**: *Ärzt-in*, *Bäuer-in*, *Genoss-in*; usp. u hs. *kum-a*, *susjed-a*¹ (često uz promjenu naglaska).“ Kao što je vidljivo iz definicije, autor, u skladu s namjenom leksikona te vrste, samo definira pojavu, ukratko je oprimjeruje, no ne zalazi dublje u rječotvornu problematiku.

Nešto širu definiciju nalazimo u „Metzler Lexikon Sprache“: „*Movierung* (lat. *movere* ‘bewegen’. Auch: *Motion*, *movierte Bildung*, *Mutation*) *Morpholog. Ableitung weibl. Personen- und Tierbezeichnungen von den männl. Sie hat im Dt. (verglichen mit dem Engl.) eine histor. gewachsene starke Position. Movierte Formen (Mobilia) sind besonders im Bereich der Berufs- und Funktionsbezeichnungen außerordentlich produktiv. Als Regelfall nimmt man an, daß das Mask. unmarkiert ist und die Basis für die Ableitung darstellt, z. B. Gärtner, -in²; einzige Ausnahmen: Hexer, Witwer und einige Tiernamen, z. B. Mäuserich. Bei M. gibt es im Ggs. zum Differentialgenus auch im Plural ein Motionssuffix, z. B. Gärtnerinnen. Andere Bildungsmuster sind überwiegend mit Einzelbeispielen vertreten und meist pejorativ, z.B. Masseuse, Mätresse. Ebenso sind i.d.R. weibl. Vornamen von männl. abgeleitet, selten umgekehrt, z. B. Pauline. Movierte Feminina sind nicht unabhängig von den Maskulina; sowohl synchron/diachron, morpholog. als auch realiter besteht für das Bezeichnete ein Verhältnis der Voraussetzung. Da außerdem das Mask. generisch gebraucht wird, erscheinen Maskulina als vorrangig. M. ist in der sprachkrit. Bestandsaufnahme der feministischen Linguistik ein Beispiel für die*

¹ Primjere su kurzivirale autorice rada.

² Primjere su kurzivirale autorice rada.

sprachl. Widerspiegelung einer patriarchal. Gesellschaftsentwicklung.“³ U tom se leksikonu donose osnovna načela mocijske tvorbe. Navodi se da se kao ne-markiran uzima muški član, osim u rijetkim slučajevima koji se navode te se daju i osnovni mocijski sufiksi u standardnome njemačkom jeziku. Također se spominje i kritički odnos tzv. feminističke lingvistike prema mociji kao jednoj od novijih jezičnih pojava.

Prema S. Babiću (1991: 270) o mocijskoj se tvorbi govori čim se ženski lik izvodi iz muškoga, odnosno kod izvođenja imenica koje znače žensko biće prema muškome. Te imenice označuju zanimanje, stalno ili prigodno bavljenje čime, nositeljicu kakve osobine ili svojstva, pristalicu filozofskoga smjera, vjere, pripadnicu društvenoga i vjerskoga udruženja.

Imeničku mociju B. Ćorić (1982: 6) definira kao tvorbeni način obilježavanja razlike u spolu, odnosno kao sposobnost jezika da s pomoću određenih formata gradi nazive za bića ženskoga spola od odgovarajućih imenica muškoga roda.

U *Hrvatskoj gramatici* (1997) skupine autora nalazimo sljedeću definiciju: „Mocijskom tvorbom zove se tvorba imenica jednoga roda od imenice drugoga roda s razlikom u spolu. Javlja se za oznaku osoba i životinja.“

Unatoč kritikama definicija mocije prema kojima unošenje nelingvističkoga pojma, pojma spola nije dopušteno u gramatičkome opisu, mišljenja smo da se upravo kategorija spola, ma kako izvanlingvistička ona bila, u definiranju mocije ne može izostaviti. Bit mocijske tvorbe upravo je u tome da se od imenice jednoga roda, koja može biti generički pojam, ali označuje i osobu jednoga spola, izvodi imenica drugoga roda koja označuje osobu drugoga spola. Osim toga o mocijskoj se tvorbi najčešće govori u kontekstu seksizma u jeziku,

³ Lexikon Sprache: Movierung (2008: 6267). „Moviranje (lat. movere „kretati se“. Također i: mocija, mocijska tvorba, mutacija). Morfološko izvođenje ženskih oznaka za osobe i životinje od muških ekvivalenata. U njem. (za razliku od engl.) ima čvrstu, povijesno utemeljenu poziciju. Movirani femininum (mobilia) vrlo su produktivni u područjima oznaka zanimanja i funkcija. Kao pravilo se uzima da je muški oblik neobilježen i da je osnova za izvođenje, npr. *Gärtner*, *-in*; pojedinačne iznimke su: *Hexer*, *Witwer* i neki nazivi životinja, npr. *Mäuserich*. Kod m. za razliku od diferencijalnoga roda i u pluralu postoji mocijski sufiks, npr. *Gärtnerinnen*. Ostali tvorbeni obrasci javljaju se uglavnom u pojedinim primjerima i najčešće su pejorativni, npr. *Masseuse*, *Mätresse*. Isto se tako smatra da su ženska osobna imena izvedena od muških, rijetko obrnuto, npr. *Pauline*. Ženski mocijski parnjaci nisu neovisni o muškim; sinkronijski/dijakronijski, morfološki i real. za označeno postoji odnost pretpostavljenosti. Budući da se osim toga muški rod upotrebljavaju generički, smatraju se primarnima. Feministička lingvistika u svojem bavljenju mocijom smatra da je riječ o zrcaljenju patrijarhalnih društvenih odnosa“ (prijevod autorica)

seksističke uporabe jezika, androcentrizma u jeziku i feminističke lingvistike te se kao primjer jezične diskriminacije navode oblici zanimanja i titula.

O aktualnome stanju na području imeničke mocije u hrvatskome i u srpskome jeziku već se pisalo. B. Ćorić (2008) problemu je u prvome redu pristupio sa stajališta distribucije pojedinih mocijskih sufiksa i zastupljenosti ženskih mocijskih parnjaka u pojedinim hrvatskim i srpskim rječnicima. Načelno se slažemo s rezultatima Ćorićeva istraživanja koja se tiču distribucijskih pravila ženskih mocijskih dometaka i leksikografske potvrđenosti mocijskih tvorenica te ćemo se u ovome radu u prvome redu baviti sociolingvističkim i leksikografskim aspektima mocijske tvorbe.

1. Kako bismo što bolje opisale sociolingvističke aspekte mocijske tvorbe, ukratko ćemo prikazati društvene i političke uvjete u trima europskim zemljama u kontekstu kojih se vodi / vodila rasprava o uporabi ženskih mocijskih parnjaka.

Premda u Hrvatskoj tek osamdesetih godina prošlog stoljeća dolazi do glasnijih rasprava o položaju žene u društvu, a time i o uporabi ženskih mocijskih parnjaka, usamljene glasove borkinja za ženska prava nalazimo već u 19. st. Naime, u to vrijeme na području čitave Monarhije dolazi do sve glasnijih istupa žena koje zahtijevaju svoje pravo na sudjelovanje u javnome životu. Vrijeme je to kada se ženama omogućava školovanje (u ženskim gimnazijama, pa i na sveučilištima), stjecanje zvanja i obavljanje različitih zanimanja (najčešće je riječ o učiteljicama). Među prvim je ženama koje se zalažu za tzv. ženska prava, kao što je glasačko pravo, i književnica Marija Jurić Zagorka. Pogled na onodobne časopise pokazuje u kojemu su se smjeru kretale vođene rasprave. Tako se u časopisu „Domaće ognjište“ raspravljalo o tome treba li učiteljice i ostale neudane žene koje same zarađuju za život oslovljavati s „gospodo“ ili s „gospodice“. Godine 1934. u časopisu „Naš jezik“ izlazi članak Mihajla Janjanina pod naslovom „Gospoda profesor“. Autor smatra nakaradnim korištenje muških oblika zanimanja za ženske osobe i kaže: „[...] ni na kakav način ne možemo ostati pri nazivu gospoda profesor i sl. To je atentat na naš jezik. A zašto bi i ostali? Kad je jezik svuda stvorio za ženske posebne nazive, može stvoriti i za ovih nekoliko reči. Zašto bismo zadržali ove pogrešne nazive koji ne stoje u skladu s duhom i principima jezika!“⁴

U Njemačkoj je još 1873. godine Hedwig Dohm tražila pravo glasa za žene, a u svojim je tekstovima dosljedno koristila oblike *Ärztinnen*, *Modernistinnen* koji su u ono doba bili neuobičajeni i vrlo neobični, dok su danas sastavnim dijelom neobilježenoga njemačkog leksika⁵.

⁴ Citirano prema Glovacki-Bernardi (2008: 78).

⁵ Podatci prema Glovacki-Bernardi (2008).

Rasprava o ženskim likovima za nositeljice zanimanja i titula nije dakle ništa nova. Samo se s povećanjem broja školovanih i zaposlenih žena i kao posljedica pojave ženskih pokreta u zapadnim zemljama intenzivirala.

Većina zapadnoeuropskih zemalja i zakonski je regulirala uporabu ženskih i muških mocijskih parnjaka u zakonskim tekstovima.

U Saveznoj Republici Njemačkoj u pojedinim su saveznoj zemljama već osamdesetih godina donošeni dokumenti koji jamče ravnopravno tretiranje žena i muškaraca u zakonskim tekstovima i službenom jeziku. Tako je primjerice Savezna Država Hessen 1986. donijela odredbu koja propisuje da: „Im Gesetzestext sollen grundsätzlich die weibliche und die männliche Form oder eine neutrale Form einer Personenbezeichnung aufgeführt werden.“ i „Die männliche Form einer Bezeichnung kann nicht als Oberbegriff angesehen werden, der die weibliche und männliche Form einschließt.“⁶

U Austriji je 23. lipnja 1988. donesen Ustavni zakon kojim je uvedena odredba prema kojoj se nazivi službe mogu koristiti u obliku što iskazuje spol nositelja ili nositeljice službe. U toj je zemlji pitanje jednake zastupljenosti u jeziku na razini zakonskih tekstova i državne uprave riješeno u Priručniku s preporukama za korištenje rodno neutralnih oblika, a kada to nije moguće, onda treba navoditi oba oblika usporedno.

21. veljače 1990. Ministarski odbor Vijeća Europe donosi Preporuku R (90)4 kojom se od zemalja članica traži da potiču neseksistički jezik. Također se preporučuje da se u pravnim tekstovima, javnoj uporabi i u nastavi upotrebljava rodno neobilježeni jezik. Zemlje članice također se trebaju zauzimati za to da se jezik u medijima ne koristi seksistički.

U Hrvatskoj je 14. srpnja 2003. donesen „Zakon o ravnopravnosti spolova“ koji predviđa i sprječavanje diskriminacije u jeziku. Međutim, u izvješću za 2004. godinu pravobraniteljica za ravnopravnost spolova ukazala je na poteškoće pri oglašavanju za zapošljavanje. Naime, sukladno članku 13. stavak 2. „Zakona o ravnopravnosti spolova“ pri oglašavanju za zapošljavanje mora biti jasno istaknuto da se za oglašeno radno mjesto mogu javiti osobe obaju spolova. Analiza 162 oglasa objavljenih u dnevnim novinama pokazala je da se ova zakonska odredba ne poštuje i da se samo mali broj zanimanja, i to stereotipno ženskih, navodi u ženskome rodu: *sekretarica*, *dadilja*, *domaćica*, *sobarica*, *čistačica*... Da „Zakon o ravnopravnosti spolova“ ipak zaživljava pokazuje usporedna analiza provedena tri godine kasnije prema kojoj se odredbe iz članka 13. stavka 2. provode u znatno većoj mjeri. Slučajevi nepoštivanja Zakona za-

⁶ Podatci prema Glovacki-Bernardi (2008: 54). „U zakonskim se tekstovima načelno moraju navoditi ženski i muški oblik ili neutralni oblik za označavanje osobe.“ i „Muški oblik označitelja ne smije se smatrati širim pojmom koji obuhvaća ženski i muški oblik“ (prijevod autorica).

bilježeni su u dnevnim novinama koje imaju besplatne oglase za radna mjesta u kojima su i dalje uočljivi rodni stereotipi.

Zakonska regulacija uporabe paralelnih oblika koji označuju osobu muškoga i osobu ženskoga spola ili uporabe generičkih oblika (primjerice u engleskome *chairperson* umjesto *chairman*, *firefighter* umjesto *fireman*, *mail carrier* umjesto *mailman*) danas je na području Europe pravilo, a ne iznimka. Iako protivnici uporabe ženskih mocijskih parnjaka često kao argument iznose da su oblici muškoga roda generički oblici, na umu treba imati činjenicu da je jedan od glavnih argumenata protivnika glasačkoga prava žena u Švicarskoj⁷ bio da Ustav to pravo daje samo muškarcima jer se u švicarskome temeljnom zakonu upotrebljava isključivo imenica muškoga roda *der Schweizer*, što implicira da su žene od toga prava isključene.

Povećanjem broja žena koje obavljaju tradicionalno „muška“ ili prestižna zanimanja, odgovarajućom zakonskom regulativom i politički korektnom jezičnom politikom, mijenja se i uporaba mocijskih tvorenicu u svakodnevnom životu. M. Bukarica u svojem članku iz 1999. godine tvrdi: „U verbalnoj komunikaciji u hrvatskome muški se naziv za žensku osobu upotrebljava u službenom ophođenju i u formalnijem razgovoru prilikom obraćanja i upoznavanja, i to kao apozicija uz riječi iz poštovanja, uz prezime ili uz ime i prezime: *Gospođa inženjer (profesor, doktor), profesor Marija N., Marija N., liječnik*.“⁸ U hrvatskome jeziku taj se uzus mijenja. S jedne strane „Zakon o akademskim titulama propisuje“: „Završetkom poslijediplomskog sveučilišnog studija koji traje u pravilu tri godine i čijim se završetkom stječe u pravilu 180 ECTS bodova, osoba stječe akademski stupanj *doktor znanosti* odnosno *doktorica znanosti* ili *doktor umjetnosti* odnosno *doktorica umjetnosti* uz naznaku znanstvenog odnosno umjetničkog polja i grane, sukladno propisu kojim se uređuju znanstvena i umjetnička područja, polja i grane.“⁹ U medijima se također uz osobe ženskoga spola koristi i titula ženskoga roda: „U svojoj novoj knjizi *doktorica znanosti* Marilyn Glenville, jedna od vodećih svjetskih nutricionistica terapeutkinja, pokazuje kako simptome obuzdati i zauvijek ih se riješiti.“¹⁰ ili „O programima i aktivnostima koje će u Samoboru provoditi udruga Umijeće življenja porazgovarali smo s *doktoricom znanosti* Sanjom Koštrun.“¹¹ Ispitivanje koje su provele autorice, premda na manjem uzorku¹², također ukazuje na

⁷ U toj su zemlji žene glasačko pravo dobile / izborile tek 1971.

⁸ Bukarica (1999: 19).

⁹ www.vlada.hr

¹⁰ www.vasezdravlje.hr

¹¹ www.samoborskioglasnik.net

¹² U ispitivanju su sudjelovale studentice četvrte godine germanistike na Filozofskome fakultetu u Zagrebu i djelatnice Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. To

promjenu uzusa. Naime, ispitivane osobe redovito su kao poželjan način oslovljavanja ili predstavljanja birale „*doktorica XX*“ ili „*ovo je doktorica znanosti XX*“. Isto vrijedi i za druge prestižne akademske titule: „Andrea Zlatar, *redovna profesorica* na Odsjeku komparativne književnosti Filozofskog fakulteta; od 2001. – 2005.g. članica Gradskog poglavarstva grada Zagreba zadužena za područje kulture; članica Hrvatskog društva pisaca i hrvatskog PEN-kluba.“¹³; „*Redovna profesorica* na katedri za teatrologiju i filmologiju Odsjeka za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu, *doktorica filologije*, piše znanstvene radove, kazališne kritike i prikaze knjiga, izlaže na hrvatskim i međunarodnim skupovima s temama na presjecištu teatrologije, antropologije, književne teorije i feminističke kritike.“¹⁴

Istraživanje uporabe akademskih titula u nama dostupnim srpskim izvorima ukazuje na to da u tome jeziku uzus varira, odnosno da se za označavanje osobe ženskoga spola upotrebljava i muški i ženski mocijski parnjak: „Ubijena *profesorka* Medicinskog fakulteta (naslov) *Redovni profesor* Medicinskog fakulteta u Nišu dr Dragana Nikić, čiji je nestanak bio prijavljen, ubijena je u svojoj vikendici.“¹⁵; „*Doktorka nauka* veterinarske medicine i specijalista ishrane. Nakon 5. oktobra postala prva *žena direktorka* Instituta za veterinarstvo Srbije, sada na mestu višeg naučnog savetnika.“¹⁶

2. Budući da se i u hrvatskome i u srpskome jeziku nositeljicu određenog zanimanja ili titule može imenovati na nekoliko načina (imenicom muškoga roda kao generičkom imenicom, mocijskom tvorenicom ili analitičkim oblikom¹⁷) na paralelnome korpusu Gralis provele smo manje istraživanje čiji je cilj bio ustanoviti koji od triju spomenutih načina prevladava u srpskome, a koji u hrvatskome jeziku. Iz istraživanja smo isključile tradicionalno ženska zanimanja i usredotočile se na prestižnije profesije i titule. Rezultati ukazuju na zaključak da je u hrvatskome uobičajena uporaba ženskog mocijskog parnjaka, dok se u srpskome prednost daje profesijskim imenicama muškoga roda (hrvatski: „Njemačka *kancelarka* Angela Merkel, francuski predsjednik Jacques

su dvije skupine ispitanika koje su nam bile dostupne za ovo istraživanje. Naravno da to nije reprezentativan korpus te da bi se potpuniji rezultati dobili ispitivanjem ispitanika nelingvista, tj. ispitanika koji nemaju jezično obrazovanje. Ipak ovo je samo još jedna potvrda navedenih teza.

¹³ www.sczg.hr

¹⁴ www.sczg.hr

¹⁵ www.rtv.rs

¹⁶ www.revija.kolubara.info.rs. Primjer je osobito zanimljiv zato što se unutar istoga teksta upotrebljava ženska mocijska tvorenica i analitička forma „žena direktorka“.

¹⁷ Npr. *žena padobranac* ili *žena premijer*.

Chirac i danski premijer Anders Fogh Rasmussen bili su među onima koji su poduprli odluku.“; srpski: „Nemački *kancelar* Angela Merkel, francuski predsjednik Žak Širak i danski premijer Anders Fog Rasmussen bili su među onima koji su podržali odluku.“; hrvatski: „Još uvijek ima vremena da premijer Sali Berisha ponovno pokrene razgovore kako bismo mogli spasiti izborni proces i ponuditi Albancima, kao i našim međunarodnim partnerima, kompromis, razumijevanje i sve što je vezano za slobodne i pravedne izbore“, izjavila je *tajnica* Socijalističke stranke za vanjske odnose Arta Dade.“; srpski: „Još uvek ima vremena da premijer Sali Beriša ponovo pokrene razgovore kako bi mogli da spasemo izborni proces i ponudimo Albancima, kao i našim međunarodnim partnerima, kompromis, razumevanje i sve što je vezano za slobodne i pravedne izbore“, rekla je *sekretar* Socijalističke partije za spoljne odnose Arta Dade.“; hrvatski: „Zbog odgađanja u sudovima, procesi se često okončavaju zbog isteka zakonskog roka, dok se presudama često odbacuju optužbe bez potrebnog razmatranja“, izjavila je *državna tužiteljica* Vesna Medenica u izvješću za 2005. godinu.“; srpski: „Zbog odlaganja u sudovima procesi se često okončavaju zbog isteka zakonskog roka, dok se presudama često odbacuju optužbe bez neophodnog razmatranja“, izjavila je *državni tužilac* Vesna Medenica u izveštaju za 2005. godinu.“

3. Zanimljivo je pitanje kako se mocijske tvorenice obrađuju u hrvatskim i srpskim rječnicima. Nesporno je da navođenje ili nenavođenje mocijskih tvorenica kao posebnih natuknica ovisi o vrsti, opsegu i namjeni rječnika. Stoga ćemo ovdje ukratko navesti razredbene kriterije prema kojima možemo podijeliti rječnike te za svaku vrstu utvrditi trebaju li mocijske tvorenice biti posebne natuknice.

Ovisno o razredbenome kriteriju razlikujemo više vrsta rječnika. Ovdje ćemo navesti samo one podjele koje su bitne za daljnju razradbu ove teme.

Prema obuhvaćenome leksiku rječnici se dijele na opće i posebne. Opći rječnici obuhvaćaju riječi koje pripadaju općemu jeziku te najčešće nazive. Posebni rječnici obuhvaćaju riječi ograničenoga područja (npr. terminološki rječnici obuhvaćaju samo nazive određene struke), određenoga funkcionalnog stila (npr. rječnik žargona), riječi samo određenoga podrijetla (npr. rječnik stranih riječi), riječi među kojima postoji određeni odnos (npr. rječnik sinonima i antonima, rječnik homonima). U terminološkim jednojezičnim rječnicima obično se ne navode mocijski parnjaci ni kao posebne natuknice ni kao moguće istovrijednice u rječničkome članku. Tako u Kiševu (2000) rječniku imamo natuknice:

operator – operator, poslužitelj računala, poslužitelj računalnog sustava

programmer – programer

hacker – haker

Nigdje nije naveden mocijski parnjak, iako je jasno da se svim navedenim djelatnostima može baviti i žena. Budući da se od navedenih imenica mogu izvesti odgovarajući ženski mocijski parnjaci, bilo bi dobro da se i taj podatak nalazi u rječniku pogotovo kod imenica koje označuju nazive zanimanja (*programerka/operaterka/poslužiteljica*).

U „Rječniku stranih riječi“ (2000) Anića i Goldsteina mocijski se parnjaci navode u zagradi uz osnovnu natuknicu, npr.:

psihòlog m (ž spol + konstr. *psihòloškinja*)¹⁸.

Zanimljivo je upozoriti na Anićevo (1998) nedosljednost pri obradbi ženskih mocijskih parnjaka. Obradba natuknice *pedagog* izgleda ovako:

pedàgog m (ž spol + konstr. *pedàgoškinja/žarg. pedàgogica*).

Nije jasno zašto nisu navedeni najčešći i normativno najprihvatljiviji likovi *pedagoginja* i *psihologinja*¹⁹, te zašto i pod natuknicom *psiholog* nije navedeno *žarg. psihologica*. Dodatno je pitanje možemo li zaista riječi *psihologica* i *pedagogica* smatrati žargonskim izrazima. Moglo bi ih se odrediti kao izraze koji pripadaju razgovornomu funkcionalnom stilu standardnog jezika, ali smatramo da ih je pretjerano određivati kao žargonizme²⁰. Ni Sabljakov (2001) *Rječnik hrvatskoga žargona* ne navodi te riječi.

Rječnik stranih riječi B. Klaića (1961) ne navodi mocijske tvorenice ni kao natuknice ni kao podnatuknice (nema tako mocijskih parnjaka od *antropolog*, *pedagog*, *psiholog*, ali je naveden posvojni pridjev *antropologov*, *pedagogov*, *psihologov*)²¹.

S obzirom na narav rječničkog članka rječnici se dijele na objasnidbene i prijevodne. Objasnidbeni rječnici navode definiciju, katkad primjer uporabe ili ilustraciju. Prijevodni rječnici samo povezuju označioce na raznim jezicima. U prijevodnim rječnicima normalno je da se mocijske tvorenice posebno navode ako razlika postoji u ishodišnome jeziku, npr. u hrvatsko-engleskome rječniku: *glumac* – actor, *glumica* – actress, i u englesko-hrvatskome rječniku: *actor* – glumac, *actress* – glumica.

¹⁸ Istovjetna je i obradba te natuknice i u Anićevo (1998.) *Rječniku hrvatskoga jezika*.

¹⁹ Babić (1995: 131) ističe da u takvim imenicama danas sve češće prevladava lik s *-loginja* (1995: 131).

²⁰ U Rječniku iz 2006. istog autora navode se oblici *pedagogica* razg. *pedagoginja* neodm. i *pedagoškinja* konstr. i *psihologinja*, *psihološkinja* konstr. neob.

²¹ Takva se obradba naravno može objasniti vremenom postanka rječnika.

Takav je postupak uobičajen u svim prijevodnim rječnicima ako razlika postoji u ishodišnome jeziku pa to nije potrebno dalje analizirati.

Problem je zanimljiviji ako razlika postoji samo u ciljnome jeziku. U Bujasovu je *Englesko-hrvatskom rječniku* (1991) uz natuknicu *teacher* navedena istovrijednica *nastavnik (-ica)*, dakle naveden je i mocijski parnjak. Međutim, taj postupak nije dosljedno proveden pa su uz natuknicu *student* navedene samo istovrijednice *učenik*, *student*, a ne i *učenica*, *studentica*. Isto je tako uz natuknicu *judge* navedena istovrijednica *sudac*, ali ne i *sutkinja*.

Filipovićev (1983) *Englesko-hrvatski rječnik* uz natuknicu *teacher* navodi punu mocijsku tvorenicu *učiteljica*, a ne samo tvorbeni nastavak. Međutim, ni u tome rječniku postupak nije dosljedno proveden pa uz natuknicu *student* imamo također samo istovrijednice *učenik*, *student*.

S obzirom na odnos prema korpusu rječnici se dijele na napametne i korpusne. U korpusnim je rječnicima izbor riječi određen ponajprije izborom korpusa, dok u napametnim rječnicima obrađivač slobodno unosi riječi. Korpusni rječnici dijele se na rječnike koji se temelje na korpusu²² i rječnike koji su vođeni korpusom²³. U korpusno vođenim rječnicima nužno je da su mocijske tvorenice posebne natuknice jer su one posebne pojavnice u korpusu. Kao što smo pokazale, ženski su mocijski parnjaci u hrvatskome jeziku iznimno česti u korpusu.

S obzirom na raspored građe rječnici se dijele na abecedne, sustavne i čestotne. U čestotnome rječniku mocijske tvorenice moraju imati posebnu natuknicu jer se njihova čestota ne poklapa s čestotom jedinice od koje se u tvorbi polazi. Tako u *Hrvatskome čestotnom rječniku* Milana Moguša, Maje Bratanić i Marka Tadića (1998) nalazimo kao posebne natuknice *student – studentica*; *učitelj – učiteljica*, *učenik – učenica* itd. Mocijski su parnjaci posebne ravnopravne natuknice te se uz svaku natuknicu nalazi podatak o broju pojava.

U odostražnome rječniku (koji je podvrsta abecednog rječnika) mocijske tvorenice naravno moraju imati posebnu natuknicu.

S obzirom na odnos prema standardnome jeziku rječnici se dijele na propisne ili normativne i opisne ili deskriptivne. Normativni rječnici propisuju kako bi što u jeziku trebalo biti, određuju normu. Oni mogu biti normativni svojim izborom natuknica, tj. natuknice su samo one riječi koje su normativno prihvatljive, pravilne ili njihova normativnost proizlazi iz sustava uputnica, tj. s

²² Obrađivač se služi korpusom, ali može slobodno procijeniti što treba unijeti u korpus te korpus može po potrebi dopunjavati. Dakle, može slobodno unijeti ili izostaviti mocijske tvorenice.

²³ U njima mora biti sve što se nalazi u korpusu i ne smije biti ništa čega u korpusu nema.

natuknice koja se smatra normativno neprihvatljivom ili samo lošijim od koje druge natuknice upućuje se na bolje ili prihvatljivije natuknice. Za normativne je rječnike veoma važno navođenje mocijskih tvorenica kao posebnih natuknica jer su s njima povezani neki normativni problemi. Budući da se i u izvođenju posvojnih pridjeva od mocijskih tvorenica često griješi²⁴, dobro je da i oni u takvim rječnicima budu posebne natuknice. Zbog toga mocijske tvorenice i iz njih izvedeni posvojni pridjevi trebaju biti posebne natuknice i u jezičnim savjetnicima, tj. u savjetničkim rječnicima.

U daljnjoj ćemo se analizi ograničiti na opće jednojezične normativne (ili deskriptivno-normativne) rječnike, jer je u tim rječnicima problem mocijske tvorbe najizraženiji.

U dosada objavljenim suvremenim jednojezičnim rječnicima hrvatskog jezika (Anić, Šonje) mocijske se tvorenice najčešće navode u zagradi uz osnovnu riječ od koje se u mocijskoj tvorbi polazi. Anić (1998) tako uz natuknice koje odgovaraju imenici muškog roda u zagradi navodi njihov mocijski parnjak. Mocijski je parnjak naglašen, ali uz njega nema nikakve obradbe.

nòvinār m (ž spol nòvinārka) osoba koja piše ili priprema tekstove za dnevni i periodični tisak

učitelj m (ž spol + učiteljica) 1. prosvjetni službenik koji po zanimanju radi u osnovnoj školi

tenisač m (ž. spol tenisačica) <gen. jd tenisača> igrač tenisa.

Isti je postupak primijenjen i u Šonjinu rječniku (2000):

nòvinār (ž. r. nòvinārka) osoba koja piše ili priprema tekstove za novine

učitelj m (ž učiteljica) 1. pov. prosvjetni radnik

tenisač m (ž. tenisačica) <G tenisača...> igrač tenisa.

Nijedan navedeni rječnik nema natuknice *učiteljev*, *učiteljičin*, *tenisačev* i *tenisačičin*, ali oba rječnika imaju natuknice *učiteljski* i *tenisački*.

Hrvatski enciklopedijski rječnik koncepcijski se razlikuje od navedenih rječnika. Za ovu je temu bitno napomenuti da su u tome rječniku riječi povezane u tvorbeno-značenjske grozdove. Sukladno takvoj koncepciji mocijski se

²⁴ Govornici hrvatskoga jezika često će umjesto *učiteljičin* kako propisuje standardnojezična norma reći *učiteljicin*, umjesto *čitateljičin* *čitateljicin* itd. Posebno se često griješi u posvojnim pridjevima koji završavaju na **-čić**, npr. umjesto ispravnog *djevojčićin* češće se čuje *djevojčicin*.

parnjaci navode pod odgovarajućom osnovnom riječju, npr. pod osnovnom natuknicom *učiti* nalaze se podnatuknice *učitelj* i *učiteljev* i *učiteljica* i *učiteljičin*.

Iako se o Akademijinu i Benešićevu rječniku ne može govoriti na istoj razini kao o navedena tri rječnika (nisu rječnici suvremenoga hrvatskog jezika), ipak da bi se pokazala hrvatska leksikografska tradicija, napomenut ćemo da se u Akademijinu rječniku mocijski parnjaci i od njih izvedeni posvojni pridjevi navode kao posebne natuknice:

učitel, m. čovjek, koji koga uči.

učitelev, adj. poss. od *učitel*

učiteljica i *učiteljica* f. fem. prema masc. *učitel*

učiteljičin adj. poss. od *učiteljica*

I u Benešićevu rječniku mocijski parnjaci imaju posebne natuknice, npr.:

novinār, m. koji piše novinske članke.

novnārka, f. žena novinar.

U Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje izrađen je *Prvi hrvatski školski rječnik*. Taj rječnik ima približno 2500 natuknica i namijenjen je učenicima 1., 2. i 3. razreda osnovne škole. Cilj je rječnika naučiti učenike leksikografskome razmišljanju i pripremiti ih za služenje pravim rječnicima. Dakle, knjiga je zamišljena kao edukativni priručnik koji bi učenike naučio kako riječima opisati pojmove koje oni uglavnom već znaju. Definicije su oblikovane prema leksikografskim načelima, tj. nastoji se svaki pojam definirati u odnosu na nadređeni pojam te ga od istoređenih pojmova razgraničiti s pomoću specifične razlike. Budući da se radi o rječniku maloga opsega, u njemu mocijske tvorenice nisu mogle biti posebne natuknice. Međutim, mocijske se tvorenice donose ravnopravno s imenicama muškog roda iz kojih su izvedene.

arhitekt, *arhitekti* *arhitektica*, *arhitektice*, *arhitekt* / *arhitektica* je osoba koja je završila studij arhitekture i koja izrađuje nacрте prema kojima se grade zgrade i oblikuje prostor u kojemu radimo i živimo.

trgovac, *trgovci*, *trgovkinja*, *trgovkinje* **1.** *Trgovac* / *trgovkinja* je osoba koja se bavi trgovanjem, kupuje i prodaje na veliko. **2.** *Trgovac* / *trgovkinja* je osoba koja vodi trgovinu ili koja radi u trgovini.

U *Školskom rječniku hrvatskoga jezika* koji se izrađuje u Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, mocijske tvorenice imaju posebnu natuknicu. Navodimo nekoliko primjera obradbe. Ako je uz posvojni pridjev povezan i neki normativni problem, i on se navodi kao posebna natuknica.

čembàlist im. m. <G čembàlista, V čembàlistu; mn. N čembàlisti, G čembàlistā> glazbenik koji svira čembalo

čembàlistica im. ž. <G čembàlisticē; mn. N čembàlistice, G čembàlisticā> glazbenica koja svira čembalo

najavlživāč im. m. <G najavlživāča, V nājavlživāču; mn. N najavlživāči, G najavlživāčā> osoba koja što najavljuje, koja čita najave *televizijski* ~; ~ *programa*]

najavlživāčica im. ž. <G najavlživāčicē; mn. N najavlživāčice, G najavlživāčicā> žena koja što najavljuje, koja čita najave [*televizijska* ~; ~ *programa*]

najavlživāčičin prid. <G najavlživāčičina; ž. najavlživāčičina, s. najavlživāčičino> koji pripada najavlživāčici

Od srpskih su izvora pregledani „Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika“ i „Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika“. U oba pregledana rječnika ženska mocijska tvorenica navedena je u posebnome rječničkom članku (npr. *stradalac* – *stradalnik* – *stradalnica*, *tifusar* – *tifusarka*, *učitelj* – *učiteljica* – *učiteljka* itd.).

Pregledom većega broja stranih rječnika možemo zaključiti da postoji nekoliko mogućnosti za obradbu mocijskih parnjaka:

- 1) Mocijski parnjaci obrađeni su u posebnim natuknicama te imaju posve neovisnu obradbu i cjelovitu rječničku definiciju. Takva je obradba u rječniku *Collins Cobild*, u „Slovaru slovenskega knjižnega jezika“, u pregledanim srpskim rječnicima i u „Školskom rječniku hrvatskoga jezika“.
- 2) Mocijski parnjaci obrađeni su u posebnim natuknicama, svaki ima neovisnu morfološku sastavnicu, ali izvedeni mocijski parnjak ima tvorbenu definiciju. Takav je pristup proveden u rječniku „Słownik współczesnego języka polskiego“.
- 3) Izvedeni je mocijski parnjak naveden u zagradi uz osnovni mocijski parnjak i uz njega nema nikakve obradbe. Takav pristup imaju Aničev i Šonjin rječnik.
- 4) Osnovni je mocijski parnjak natuknica, a izvedeni podnatuknica. Takav je pristup primijenjen u rječniku ruskog jezika „Толковый словарь русского языка“.
- 5) Osnovni je mocijski parnjak natuknica, a u zagradi je naveden samo sufiks s pomoću kojega se tvori izvedeni mocijski parnjak. Takav je pristup primijenjen u Zingarellijevu rječniku.
- 6) Rječnik ima strukturu grozda, oba su mocijska parnjaka podnatuknice, dok je osnovna natuknica glagol od kojega se u tvorbi polazi. Takav je pristup primijenjen u Dudenovu rječniku i u „Hrvatskome enciklopedijskom rječniku“.

Ne osporavajući činjenicu da se nenavođenjem mocijskih parnjaka štedi prostor te da je eventualno takav pristup primjeren rječnicima džepnog formata, u daljnjemu ćemo tekstu članka navesti argumente protiv takva postupka, tj. argumente koji govore u prilog navođenju mocijskih tvorenica kao posebnih natuknica. Ti se argumenti naravno odnose samo na opći objasnidbeni jednojezični rječnik.

1. Izvanjezični razlozi

Izvanjezični razlozi (ravnopravnost spolova) navedeni su u prvome dijelu referata.

2. Jezični razlozi

a) Morfološko-naglasna sastavnica

Uz natuknicu u rječniku se obično nalazi i morfološka sastavnica u kojoj se navode i sporni oblici, tj. oblici s kojima je povezan koji jezični problem ili nedoumica. U *Školskome rječniku hrvatskoga jezika* navođeni su npr. dosljedno dativ i lokativ imenica na *-ka* jer se u njima ne provodi sibilizacija, npr.

növinārka im. ž. <G *növinārkkē*, DL *növinārki*; mn. N *növinārke*, G *növinārkkā/növinārkkī*> žena koja piše ili priprema tekstove za novine, radio i televiziju

Ako se ženski mocijski parnjak navodi u zagradi iza natuknice, nema mogućnosti navođenja morfološke sastavnice uz njega.

b) Izvedenice od mocijskih tvorenica

Kad spomenemo problem izvedenica, prvo je pitanje koje se postavlja treba li navoditi i posvojni pridjev kao posebnu natuknicu. Budući da tu postoje određeni normativni problemi i kolebanja, smatramo da bi potpuni rječnik hrvatskog jezika koji ima i elemente normativnosti, morao navoditi i posvojni pridjev izveden od osnovne imenice i posvojni pridjev izveden od mocijskoga parnjaka. U nekim je slučajevima moguće izvesti dva posvojna pridjeva (*rudarov* = *rudarev*), dok je u drugim slučajevima jedan lik normativno neprihvatljiv i mora se zamijeniti drugim (*učiteljov* → *učiteljev*, *učiteljicin* → *učiteljičin*). Zbog takvih normativnih problema smatramo da bi trebalo navoditi posvojne pridjeve obaju mocijska parnjaka ili barem onih s kojima je povezan koji normativni problem. U *Školskome se rječniku* tako dosljedno navode posvojni pridjevi od imenica na *-ica* i *-lac*, npr.:

prodavāčičin prid. <G *prodavāčičina*; ž. *prodavāčičina*, s. *prodavāčičino*> koji pripada prodavačici

U nekim je slučajevima potrebno navesti i druge izvedenice od ženskih mocijskih parnjaka, npr. *glumičica* (loša, beznačajna glumica), *udovištvo* itd.

Anićev (1998) rječnik kao posebnu natuknicu navodi i izvedenicu *udovičica*, ali ne navodi *glumičica* iako je ta riječi u praksi sigurno mnogo češća.

c) Sveze

Zanimljivo je primijetiti da se u frazemima rijetko nalaze riječi koje označuju vršitelja radnje, a još rjeđe profesijske imenice (npr. *svatko je kovač svoje sreće*).

S ženskim mocijskim parnjacima postoje neke, iako rijetke, sveze, npr. *crna udovica*, *ratna udovica* i *bijela udovica*. *Crna udovica* mogla bi biti i posebna natuknica jer označuje posebnu životinju, a ne vrstu udovice²⁵, ali *bijela udovica* sigurno ne bi imala svoju natuknicu, dakle ne bi ni mogla biti obrađena ako *udovica* nije posebna natuknica, nego je samo u zagradi navedena iza natuknice *udovac*. I Anićev i Šonjin rječnik taj problem rješavaju tako što odstupaju od načela dosljednosti i navode posebnu natuknicu *udovica*.

Šonjin rječnik od tog načela odstupa i kod riječi *prijateljica* i navodi je kao posebnu natuknicu uz koju navodi i sveze *dugogodišnja ~*, *imati ~*, *dobra ~*, ali nema *~ noći*.

U Anićevu je rječniku *prijateljica* obrađena kao i ostale mocijske tvorenice, dakle u zagradi nakon natuknice *prijatelj* i uz nju se ne navode sveze.

d) Normativni odnosi među mocijskim tvorenicama

Mnogi su jezični savjeti usmjereni na to da se odgovori na pitanje koji je pravilan mocijski parnjak od neke određene osnovne riječi. To je posebno izraženo kod profesijskih imenica i taj se problem postavlja u mnogim strukama²⁶. Na neka od tih pitanja moguće je dati jasan, neupitan i jednoznačan odgovor (npr. *zubarka* → *zubarica*), ali ima i takvih oko kojih su se vodile polemike i u stručnim krugovima (npr. *akademkinja/akademikinja*, *katolikinja/katolkinja*). Od nekih je imenica moguće izvesti nekoliko mocijskih tvorenica. S druge se strane od nekih osnovnih riječi koje označuju mušku osobu ne može izvesti ženski mocijski parnjak (npr. od *ličilac*, *ronilac*). U posljednje se vrijeme pojavljuje imenica *roniteljica* koju bilježi i *Školski rječnik hrvatskoga jezika*.

Sve te odnose nije moguće objasniti ako ženski mocijski parnjak nije naveden u posebnoj natuknici.

e) Semantički odnosi

U nekim slučajevima postoji razlika u značenju među mocijskim tvorenicama koje se razlikuju sufiksom ili naglasno. Tako S. Babić (1991: 155)

²⁵ O tome vidi više u Mihaljević 1991.

²⁶ Usp. Lapaine (2000: 108–110).

navodi razliku u značenju između izvedenica tvorenih različitim sufiksom. Katkad mocijska izvedenica znači i ženu (suprugu) muške osobe: *čizmarica*, *generalica*, *majorica* itd. Babić dalje ističe da se danas žene bave gotovo svim zanimanjima pa se sufiksom **-ica** trebaju tvoriti mocijske tvorenice koje označuje ženu koja obavlja određeno zanimanje, a u značenju 'žena, supruga' treba iskoristiti otprijedne tvorenice, npr. *bilježnikovica*, *namjesnikovica*, *pašinica*, *predsjednikovica* itd. (U skladu s time u Anićevoj rječniku imamo natuknicu *ministrovica* žarg. 'ministrova žena').

Tvorenica *ministrica* navedena je pod natuknicom *ministar*.

Ipak, smatramo da bi se u općemu rječniku uz riječi kao *čizmarica*, *generalica*, *majstorica* trebalo navoditi i značenje 'čizmarova, generalova, majstorova žena', ali bi uz njega mogla stajati i odrednica *zast.* Takva je obradba nužna da bi rječnik mogao poslužiti i za čitanje djela hrvatske književnosti (npr. u *Šegrtu Hlapiću* jedno je od glavnih lica dobra majstorica, žena majstora Mrkonje).

f) Primjeri uporabe

Ako se rječnik temelji na korpusu te ako se u njemu navode primjeri iz korpusa, jasno je da se primjeri s imenicom ženskog roda ne mogu navoditi uz natuknicu muškog roda.

Problem kad treba upotrijebiti ženski, a kad muški mocijski parnjak također je problem mnogih jezičnih rasprava pa bi trebao biti oprimjeren i u rječniku.

4. Na kraju možemo zaključiti sljedeće:

1. „Neobičnost“ novotvorenoga ženskog mocijskog parnjaka nije argument za njegovu neuporabu. Naime, kao što su danas možda još neobični oblici *padobranka*, *satnica*, *streljačica* krajem 19. st. Nijemcima je bio neobičan oblik *Ärztin*, Hrvatima osamdesetih godina 20. st. *odvjetnica*²⁷, a devedesetih *psihologinja*. Razvojem društva, pojavom sve većeg broja vršiteljica određenog zanimanja ili nositeljica titula i odgovarajućom zakonskom regulativom ženske mocijske tvorenice ulaze u uporabu te postaju dijelom svakodnevnog vokabulara.

²⁷ E. Barić (1988: 45) s oduševljenjem je ustvrdila: „Što je s posebnim zadovoljstvom zapaženo (a ovdje s poštovanjem registrirano) na javnom profesijskom natpisu u Berislavićevoj 16 u Zagrebu, na kojem stoji: ODVJETNICA DAFINKA VEČERINA.“ Očigledno da je oblik *odvjetnica* još prije samo dvadesetak godina bio vrlo neobičan.

2. U literaturi se često kao argument protiv uporabe profesijskih imenica ženskoga roda iznosi semantička asimetrija profesijske imenice muškoga i one ženskoga roda. Kao primjer se obično donose imenice *sekretar – sekretarica*, *tajnik – tajnica*. Riječ je, međutim, o još jednom slučaju kada izvanjezična stvarnost utječe na jezični razvoj, u konkretnom slučaju na semantičko proširenje značenja ženskoga mocijskog parnjaka. Naime, u hrvatskom se jeziku riječju *tajnica* nakon pojave državnih i stranačkih tajnica označuje prestižno i cijenjeno zanimanje (*Državna tajnica za politička pitanja u Ministarstvu vanjskih poslova i europskih integracija Bianca Matković održala je u petak, 14. studenoga 2008. godine, političke konzultacije sa zamjenicom podtajnika za europska pitanja Ministarstva vanjskih poslova Republike Turske Zergün Korutürk*.²⁸);

4. Iako mocijskom tvorbom u jeziku nastaju i novi homonimi, to ne utječe na razumljivost iskaza (*„Zamjenica je promjenjiva vrsta riječi.“ – „Zamjenica predsjednika otvorila je konferenciju.“*).

5. Smatramo da ni argument o dvosmislenosti ženskih mocijskih tvorenica, naime o dvojbi je li riječ o profesijskoj imenici ili o matrimonijalnoj izvedenici, zbog suvremenoga društvenog razvoja više nije prihvatljiv. Nije vjerojatno da će pri spominjanju *ministrice*, *županice* ili *doktorice* itko u Hrvatskoj pomisliti da je riječ o suprugama ministra, župana ili doktora.

6. Paralelna uporaba profesijskih imenica, zamjenica i glagolskih pridjeva u muškom i ženskom rodu, kao što je propisuje zakon, može biti neekonomična (*„Akademijsko vijeće: 1. donosi Statut Akademije natpolovičnom većinom... 2. bira dekana/dekanicu i prodekane/prodekanice; 3. provodi izbore za člana/članicu i zamjenika/zamjenicu člana/članice Senata Sveučilišta; 4. provodi izbore za članove/članice i zamjenike/zamjenice članova/članica; 5. imenuje predstojnike/predstojnice odsjeka, pročelnike/pročelnice katedara, ispitna povjerenstva i mentore/mentorice...“*). U takvim slučajevima ipak treba upotrebljavati generičku imenicu, tj. imenicu muškoga roda čak i ako u konkretnome slučaju većinu osoba na koje se to odnosi čine žene. Ipak ženski je mocijski parnjak potrebno upotrebljavati tamo gdje se govori o konkretnoj ženskoj osobi jer se na taj način postiže najveća obavijesnost. Područje uporabe muškog roda kao općeg roda sve se više sužava. Muški rod kao opći rod upotrebljava se još samo u apstraktnoj komunikaciji i to u prvome redu u tekstovima normativnopravne naravi (npr. *Prava su zaposlenika:...*). Ako se radi o konkretnoj ženi (npr. na posjetnici, vratima, u životopisima²⁹ itd.), nema razloga da se ne navode nazivi zanimanja u ženskome rodu, dakle: *pomoćnica direktora*

²⁸ www.mei.hr

²⁹ O ženskim zanimanjima u „Hrvatskome bibliografskome leksikonu“ vidi više u Babić (1999: 191–193).

Društva, inženjerka prodaje, komercijalistica, rukovoditeljica projekta, direktorica, prevoditeljica, tajnica itd.

7. Istraživanja na korpusu³⁰ kao i u literaturi ukazuju na to da su ženski mocijski parnjaci u uporabi daleko češći u hrvatskome nego u srpskome jeziku. Unatoč tome u leksikografskoj praksi hrvatskoga jezika, do pojave *Školskog rječnika* koji se izrađuje u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje, obrađivani su u istoj rječničkoj natuknici s njihovim muškim parnjakom. U pregledanim srpskim rječnicima njihove su natuknice razdvojene.

Zaključit ćemo riječima hrvatske jezikoslovke Z. Glovacki Bernardi (2008: 105):

„Svako je društvo odgovorno za svoj jezik, a to znači i za navike i veze što uvjetuju funkcionalnu distribuciju jezičnih oblika u društvu kao i za interakciju i promjene u jeziku. Ustrajanje na lingvističkoj akciji odnosno njezinoj prilagodbi nužno je u onim područjima gdje jezična formulacija može izravno uvjetovati stvarnu diskriminaciju.“ (2008: 45) i „Dosljedno promišljanje ovih postavki dovodi nas do zaključka da za čovjeka stvarnost postoji jedino po jeziku i u jeziku i time je rodna korektnost u jeziku nužna i moguća, jer se jezik ostvaruje u konkretnom pojedinačnom govorenju što znači da nismo bespomoćno podložni moći naslijeđenog jezika nego da svaki pojedinac i svaka generacija mogu utjecati na jezik i mijenjati ga.“

Literatura

- Anić 1983: Anić, Vladimir. Rod i spol u srpskohrvatskom jeziku: razgraničenje. In: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. 13/1. S. 1–15.
- Anić 1998: Anić, Vladimir. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Goldstein/Anić 1999: Goldstein, Slavko; Anić, Vladimir. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi liber.
- Babić 1973/1974: Babić, Stjepan. Tvorba imenica sa završetkom **-ica** i **-ice**. In: *Jezik*. 19/4–5. S. 102–123.
- Babić 1980: Babić, Stjepan. Kako se kaže kad je žena sudac? In: *Jezik*. 27/3. S. 86–87.
- Babić 1989: Babić, Stjepan. Katolkinja ili katolikinja. In: *Jezik*. 37/2. S. 59–60.
- Babić 1988/1989: Babić, Stjepan. Dva normativna problema i njihova rješenja. *Jezik* 46/3. S. 104–106.

³⁰ Autorice su na paralelnome korpusu analizirale pojedine primjere, ali nisu obradile dovoljan broj primjera da bi se moglo doći do statistički relevantnih podataka.

- Babić 1988/1989: Babić, Stjepan. Tip artistica kao normativni problem. In: *Jezik* 46/4. S. 142–144.
- Babić 1990: Babić, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.
- Babić 1992: Babić, Stjepan. Modeliranje u tvorbi riječi. In: *Suvremena lingvistika*. 34. S. 35–40.
- Babić 1995: Babić, Stjepan. Mocijska tvorba. In: *Hrvatski jučer i danas*. Zagreb: Školske novine.
- Babić 1999: Babić, Stjepan. Tip artistica kao normativni problem. In: *Jezik*. 46/4. S. 142–144.
- Babić 1999¹: Babić, Stjepan. Ženska zanimanja u Hrvatskome bibliografskome leksikonu. In: *Jezik*. 46/5. S. 191–193.
- Babić et al. 1991: Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Moguš, Milan; Pavešić, Stjepan; Škarić, Ivo; Težak, Stjepan. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.
- Bajec 1997: Bajec, Anton. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Barić 1978: Barić, Eugenija. Mocijski parnjaci i njihova upotreba. In: *Rasprave Zavoda za jezik* 13. S. 9–18.
- Barić 1988: Barić, Eugenija. Tvorbeni status ženskog mocijskog parnjaka. *Rasprave Zavoda za jezik* 14. S. 43–49.
- Barić 1989: Barić, Eugenija. Ženski mocijski parnjak kao funkcionalna komunikacijska kategorija. In: *Jezik* 37/1. S. 12–21.
- Barić 1999: Barić, Eugenija et al. *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Barić 1992: Barić, Eugenija. Naglasak u mocijskim parovima. In: *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*. 18. S. 17–42.
- Benešić 1989: Benešić, Julije. *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do I. G. Kovačića*. Zagreb: JAZU – Globus.
- Bratanić et al. 1998: Bratanić, Maja; Moguš, Milan; Tadić, Marko. *Hrvatski čestotni rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bujas 1999: Bujas, Željko. *Veliki englesko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Bukarica 1999: Bukarica, Milica. Rod imenica koje znače profesiju u hrvatskom i ruskom jeziku. In: *Suvremena lingvistika*. 25. S. 3–29.

- Ćorić 1978: Ćorić, Božo. Nomina agentis na -lica s posebnom nijansom značenja. In: *Književni jezik I*. S. 24–32.
- Ćorić 1982: Ćorić, Božo. *Mocioni sufiksi u srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.
- Ćorić 1991: Ćorić, Božo. Sociolingvistički status naziva za osobe ženskog pola u srpskohrvatskom jeziku. In: *Fluminensia*. II/1/2. S. 103–108.
- Ćorić 1992: Ćorić, Božo. Tvorbeno i leksičko značenje (naša leksikografska praksa). In: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. 22/2. S. 257–262.
- Ćorić 1995: Ćorić, Božo. O nekim specifičnostima sufiksalne derivacije imenica u srpskom razgovornom jeziku. In: *Književnost i jezik*. XLII/1/2. S. 35–41.
- Ćorić 2006: Ćorić, Božo. Mociona tvorba danas (zvanja, zanimanja i titule ženskog roda). In: Lukašaneć, A. (Ur.). *Funkcijanaljnja aspekti slovajutvarenija*. Minsk: Prava i ekanomika. S. 280–288.
- Ćorić 2008: Ćorić, Božo. *Tvorba imenica u srpskom jeziku*. Beograd: Književnost i jezik.
- Čilaš Šimpraga et al. 2008: Čilaš Šimpraga, Ankica; Jojić, Ljiljana; Lewis, Kristian. *Prvi školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Daničić 1880–1976: Daničić, Đuro (Ur.). *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.
- Dulčić 1997: Dulčić, Mihovil (Ur.). *Govorimo hrvatski (jezični savjeti)*. Zagreb: Naprijed.
- Bogusław 1996: Dunaj, Bogusław (Ur.). *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa Wilga.
- Filipović 1983: Filipović, Rudolf. *Englesko-hrvatski ili srpski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga – Grafički zavod Hrvatske.
- Fleischer; Barz 1995: Fleischer, Wolfgang; Barz, Irmhild. *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Jojić/Matasović 2002: Jojić, Ljiljana; Matasović, Ranko. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi liber.
- Glovacki-Bernardi 2008: Glovacki-Bernardi, Zrinjka. *Kad student zatrudni. Rasprava o rodnoj perspektivi u jeziku*. Zagreb: Alfa.
- Glück 2004: Glück, Helmut (Ur.). *Metzler Lexikon Sprache*. Digitale Bibliothek. 24. Berlin: Metzler Verlag.
- Hraste 1956/1957: Hraste, Mate. Tvorba imenica ženskoga roda od stranih imenica muškoga roda sa završetkom -t. In: *Jezik*. 5/4. S. 106–107.

- Hudeček et al. 1999: Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica; Vukojević, Luka (Ur.). *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školske novine – Pergamena.
- Hudeček/Mihaljević (in Druck): Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica et al. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Kiš 2000: Kiš, Miroslav. *Englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski informatički rječnik*. Zagreb: Ljevak.
- Klaić 1966: Klaić, Bratoljub. *Veliki rječnik stranih riječi*. Zagreb: Zora.
- Klajn 2003: Klajn, Ivan. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*. Beograd: Pantenon.
- Lapaine 2000: Lapaine, Miljenko. Zvanja i zanimanja na geodetskom fakultetu. In: *Jezik*. 47/3. S. 108–110.
- Mihaljević 2004: Mihaljević, Milica. Mocijska tvorba kao leksikografski problem (*Zbornik Dalibora Brozovića*, in Druck).
- Ожегов/Шведова 1992: Ожегов, С. И.; Шведова, Н. Ю. *Толковый словарь русского языка*. Москва: Российская Академия Наук..
- Radčenko 2002: Radčenko, Marija. Mocijska tvorba u hrvatskom i ruskom jeziku. In: *Suvremena lingvistika*. 53/54. S. 195–203.
- Sinclair 1995: Sinclair, John. *Collins Cobild English Dictionary*. London: HarperCollins Publishers.
- Sabljak 2001: Sabljak, Tomislav. *Rječnik hrvatskog žargona*. Zagreb: L. B. Z.
- Silić 2002: Silić, Josip. Mocijska tvorba u hrvatskome jeziku. In: *Riječki filološki dani*. 5. S. 481–487.
- Simeon 1969: Simeon, Rikard. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Stevanović 1996: Stevanović, Milivoj (Ur.). *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Beograd: Srpska akademija nauka – Institut za srpskohrvatski jezik.
- Stramljič-Breznik 2004: Stramljič-Breznik, Irena. *Besedodružinski slovar slovenskega jezika*. Maribor: Zora.
- Šonje 2000: Šonje, Jure. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.
- Zingarelli 1990: Zingarelli, Nicola. *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.

Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb)

Movierung im Kroatischen und im Serbischen

In der vorliegenden Arbeit wird die Movierung in der kroatischen und in der serbischen Sprache vom soziolinguistischen und lexikographischen Standpunkt aus analysiert. Es wird der Gebrauch von movierten Feminina in den beiden genannten Sprachen analysiert und dabei festgestellt, dass, obwohl movierte Feminina in serbischen Wörterbüchern selbstständige Lemmata darstellen, sie in der Sprache seltener Gebrauch finden.

Milica Mihaljević
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16
10 000 Zagreb
Hrvatska
mmihaljevic@ihjj.hr

Barbara Štebih Golub
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16
10 000 Zagreb
Hrvatska
bstebih@ihjj.hr

Lelija Sočanac (Zagreb)

Anglicizmi u hrvatskom i srpskom jeziku: sličnosti i razlike

Engleski kao globalni jezik utječe na sve jezike s kojima dolazi u dodir. U članku će biti riječi o tipovima engleskog utjecaja u hrvatskom i srpskom jeziku, te sličnostima i razlikama u adaptaciji anglicizama na ortografskoj, morfološkoj, tvorbenoj i semantičkoj razini. Poslije analize korpusa anglicizama u dva promatrana jezika, razmotrit će se pitanje jezične ideologije i prakse u hrvatskom i srpskom na primjeru anglicizama.

1. Uvod. Engleski kao globalni jezik snažno utječe na sve jezike s kojima dolazi u dodir. Taj se utjecaj intenzivirao poslije Drugog svjetskog rata, a svojevrsni vrhunac dostiže na prijelazu s dvadesetog na dvadeset i prvo stoljeće kao jezik globalizacije. Engleski utjecaj prodire u sferu suvremene znanosti i tehnologije, masovnih medija, popularne kulture, mode i novih stilova života. S jedne strane, sve je prisutniji u terminologijama različitih znanosti, a s druge karakterizira govor mladih urbanih generacija koje su odrasle s internetom i kojima engleski više nije strani jezik. Za starije generacije, dodiri s engleskim pripadali su neizravnom kulturnom posuđivanju. Danas možemo govoriti o bliskom posuđivanju čak i u situacijama gdje nema izravnih kontakata između sugovornika koji komuniciraju unutar globalnog virtualnog prostora. Engleski utjecaj, koji se još u nedavnoj prošlosti ograničavao na leksičko posuđivanje, sve se više očituje u različitim oblicima prebacivanja kodova, komunikacijske strategije dvojezičnih govornika.

Leksički utjecaji na brojne jezike primatelje mogu imati niz zajedničkih osobina s obzirom na semantička polja kojima posuđenice pripadaju. S druge pak strane, svaki jezik prilagođava engleske posuđenice prema zahtjevima vlastita sustava, a pri tome se i sami sustavi jezika primatelja mogu mijenjati – na koji način i u kojem smjeru tek će pokazati budućnost. Osim strukturalnih, važnu ulogu imaju i izvanjezični faktori kao što su odnos prema jeziku, jezična ideologija, jezična politika i jezična praksa.

Imajući sve to u vidu, istražiti ćemo engleski utjecaj na dva srodna jezika koji su još do nedavno činili zajednički standard: hrvatskom i srpskom. Usporedit ćemo tipove posuđivanja u dva jezika, te pokušati utvrditi sličnosti i razlike u procesu adaptacije, koje nam mogu ponešto reći o sličnostima i razlikama između dvaju jezika primatelja.

2. Korpus. Istraživanje je provedeno na dva korpusa: za starije anglicizme kao izvor smo koristili rječnik anglicizama R. Filipovića (Filipović 1990), dok je korpus novijih anglicizama izrađen na temelju tiska i internetskih stranica. Rječnik je također poslužio kao odredište za utvrđivanje recentnosti posuđenica, te eventualnih promjena do kojih je moglo doći u razdoblju nagle divergencije između nekadašnjih varijanti. No, premda je naslov Anglicizmi u

hrvatskom ili srpskom jeziku, rječnik najvećim dijelom uključuje anglicizme u hrvatskom jeziku. Izvori anglicizama nisu navedeni unutar natuknice, što u nekim primjerima predstavlja problem ukoliko želimo razdvojiti istočnu od zapadne varijante nekadašnjeg standarda. Identičnost oblika engleskih posuđenica u hrvatskom i srpskom tako je nemoguće utvrditi; uočljive su jedino razlike, o kojima će biti više riječi u tekstu koji slijedi.

Izvori za nove anglicizme u hrvatskom i srpskom uključuju dnevni tisak i tjednike, te prvenstveno internetske stranice: www.index.hr i www.blic.yu. Budući da se ne radi o rječničkom korpusu nego o izvornim tekstovima, moguće je istražiti identične, slične i različite oblike anglicizama u hrvatskom i srpskom. Stoga ćemo na ovome korpusu izvršiti detaljniju analizu tipova jezičnih utjecaja, te ortografske, morfološke i semantičke prilagodbe posuđenica.

3. Tipovi jezičnih utjecaja. Ponajprije ćemo nešto reći o tipovima posuđivanja. Dok su se ranije najvećim dijelom posuđivali pojedinačni leksemi, danas primjećujemo tendenciju prema naglašenom preuzimanju čitavih sintagmi, što je zapravo na granici između posuđivanja i prebacivanja kodova. Za takav tip transfera stranih elemenata potrebna je proširena dvojezičnost unutar jezične zajednice: dvojezični govornik koji takve sklopove unosi u jezik primatelj pretpostavlja odgovarajući stupanj jezične kompetencije primatelja poruke kako bi komunikacija takvoga tipa uopće bila moguća. Navodim primjere preuzimanja engleskih sintagmi u hrvatskom i srpskom, pri čemu su u mom korpusu engleske sintagme u hrvatskom brojnije nego u srpskom, gdje češće susrećemo preuzimanje pojedinačnih engleskih leksema.

Hrvatski korpus: beauty sleep, breaking news, coming out, fusion food, one night stand, impression management, pay gap, pet sitting, protective shallowness. Budući da nisu prilagođeni sustavu hrvatskog jezika, velikim bismo ih dijelom mogli smatrati primjerima prebacivanja kodova.

Engleske su sintagme iz srpskog korpusa uglavnom ortografski adaptirane, što vidimo iz sljedećih primjera.

Srpski korpus: Ol star meč, Gitar art festival, internet sajt, džez festival, fešn selekšn, part tajm sistem, online šoping, džangl i dram en bejs setovi, rialiti šou, spejs šatl, video klip.

Iznimke su u pogledu ortografska adaptacije u srpskom korpusu rijetke. Mogli bismo navesti izraze poput: *boy meets girl, the money people*, koje bismo također mogli smatrati primjerima prebacivanja kodova.

Hibridne sintagme, grupe leksema koje uključuju engleske i hrvatske/srpske elemente, uglavnom čine nominalne grupe nastale prema engleskome modelu, gdje je izrazito uočljiv utjecaj engleske sintakse. U hrvatskom korpusu nalazimo sljedeće primjere u kojima je prvi element (modifikator) engleski leksem dok je glavna riječ (imenica) hrvatska: *Beauty stvarčice, break*

lopta, coming out priča, cargo hlače, chick literatura, CV muškarac, dance-trance glazba, fashion linija, funk poslastica, gay scena, hip-hop kultura, internet stranice, melting pot teorija, on-line naručivanje, one-man splitska tvrtka, patchwork obitelj, stand-up komičarka, street odjeća, web poduzetnik. Primjeri u kojima hrvatski element prethodi engleskom znatno su rjeđi: *razgovor na temu returns i revenues, milijunaš wannabe.*

U srpskom korpusu nalazimo primjere ovoga tipa koji su najvećim dijelom ortografski prilagođeni: *andergraund scena, biznis anđeo, brend konferencija, chat soba, folk zvezda, gej i lezbo populacija, horor klasik, internet peticije, lajfstajl magazin, noutbuk računar, online Hrvati, online Srbija, rokenrol zvuk, sajber kriminal, spa centar, wireless mreža.*

U hrvatskom se korpusu javljaju i složenice u kojima je jedan engleski element adaptiran, a drugi nije: *cyberdžungla*, ili sintagme u kojima su neki elementi ortografski i morfološki adaptirani a neki nisu: *flagship dizajnerski dućan, dizajner hip-hop odjeća.* Primjećujemo da su unutar navedenih primjera stariji anglicizmi prilagođeni sustavu jezika primatelja, dok su noviji neprilagođeni.

4. Ortografska adaptacija. Kada je riječ o ortografskoj prilagodbi, možemo govoriti o općenitim tendencijama u hrvatskom i srpskom, premda uvijek ima i odstupanja. Naime, poznato je da u hrvatskom postoji tendencija zadržavanja izvorne grafije anglicizama, dok je u srpskom prisutna tendencija ortografske prilagodbe na temelju izgovora. U srpskom je ta tendencija naglašena prvenstveno zbog različitog pisma – ćirilice – zbog čega se ponajprije strana imena ortografski adaptiraju prema izgovoru, a isto se primjenjuje i na posuđenice. Ista je tendencija prisutna i kod anglicizama u internetskim tekstovima koji su pisani latinicom. Navest ćemo primjere iz oba korpusa:

Hrvatski korpus: *account executive, all stars, arty, backhand, beach club, body language.*

Srpski korpus: *džangl i dram en bejs set, lajfstajl magazin, ol-star, part tajm, tač skrin, sajber kriminal, spejs šatl.*

No, katkada dolazi do zadržavanja izvorne grafije i u srpskom kada se radi o novijim anglicizmima (*chat, e-mail, touchpad, web, wireless*). U hrvatskome, s druge strane, do ortografske adaptacije često dolazi kada je riječ o starijim anglicizmima, tako da se u takvim slučajevima replike u hrvatskome i srpskome ne razlikuju: *business > biznis, bluff > blefirati, brand > brend, design > dizajn, designer > dizajner, fair > fer, frontman > frontmen, handicap > hendikep, interview > intervju, quiz > kviz, college > koledž, leader > lider, manager > menadžer, rocker > roker, summit > samit, sexy > seksi, single > singl, sniper > snajper, spray > sprej, stress > stres, striptease > striptiz, swing > sving, shopping > šoping, team > tim, training > trening, week-end > vikend.*

U hrvatskome se, nadalje, javlja tendencija ortografske adaptacije prema izgovoru novijih engleskih posuđenica koje pripadaju razgovornom jeziku: *loser* > *luzer*, *skate* > *skejtati*, *break* > *brejkati*, *cash* > *keš*, *biker* > *bajker*, *smile* > *smajlić*. (npr. *Na faksu sam hodala s napornim luzerom koji je bio Škorpion*).

Novi anglicizmi u hrvatskome ostaju velikom većinom ortografski neadaptirani, dakle, zadržavaju englesku grafiju, što je vezano uz sve viši stupanj poznavanja engleskog jezika.

4. Morfološka adaptacija anglicizama u hrvatskome i srpskome. U tekstu koji slijedi analizirat ćemo adaptaciju vrsta riječi koje su među engleskim posuđenicama najčešće, a to su imenice, pridjevi i glagoli.

4.1. Adaptacija imeničkih anglicizama. U adaptaciji imeničkih anglicizama pozornost treba posvetiti određivanju osnovnog oblika te prilagodbi roda, broja i padeža.

4.1.1. Utvrđivanje osnovnog oblika: transmorfemizacija. Posuđenice s nul-tim vezanim morfemom, što je slučaj s velikim brojem imeničkih anglicizama, pripadaju **nultoj transmorfemizaciji** ukoliko u jeziku primatelju zadrže isti oblik. (Filipović 1986: 120) Takvi su primjeri vrlo brojni u oba korpusa. Primjere koji slijede nalazimo u istom obliku u hrvatskom i srpskom: *ace* > *as*, *band* > *bend*, *business* > *biznis*, *brand* > *brend*, *chat*, *chip* > *čip*, *design* > *dizajn*, *fan*, *golf*, *quiz* > *kviz*, *game* > *gem*, *goal* > *gol*, *hit*, *pop*, *site* > *sajt*, *set*, *trend*.

Imenički anglicizmi koji zadržavaju engleski vezani morfem pripadaju **kompromisnoj transmorfemizaciji**. Najčešći su pri tome sufixi **-er** (najčešće za vršitelja radnje) i **-ing** (glagolska imenica). Razlike između hrvatskoga i srpskoga u zadržavanju stranih vezanih morfema nisu uočljive, tako da bismo primjere koji slijede mogli pronaći u oba korpusa:

Hrvatski korpus: **-er:** *broker*, *dealer* > *diler*, *driver*, *glitter*, *cruiser* > *kruzer*, *leader* > *lider*, *loser* > *luzer*, *manager* > *menadžer*, *shaker*, *shimmer*, *showbizer*, *show maker*, *skipper* > *skiper*, *scooter* > *skuter*, *sweater*, *teaser*, *tinejdžer*, *trendsetter*, *winner*; **-ing:** *feeling*, *holding*, *peeling*, *screening*, *shopping* > *šoping*, *timing* > *tajming*, *wake-boarding*; **-ance:** *performance*.

Srpski korpus: **-er:** *broker*, *dealer* > *diler*, *designer* > *dizajner*, *downloader*, *hacker* > *haker*, *manager* > *menadžer*, *punker* > *panker*, *rapper* > *reper*, *rocker* > *roker*, *sniper* > *snajper*, *surfer*, *tender*, *trendsetter* > *trendseter*, *thriller* > *triler*; **-ing:** *branding* > *brending/brendiranje*, *casting* > *kasting*, *marketing*, *shopping* > *šoping*, *timing* > *tajming*, *training* > *trening*.

Potpuna transmorfemizacija, zamjena stranog vezanog morfema domaćim, razmjerno je rijetka, pa primjera među novim anglicizmima nema niti u hrvatskom niti srpskom korpusu. Kod starijih anglicizama u srpskome postoji izraženija tendencija zadržavanja stranih sufixa, dok se u hrvatskome češće zamjenjuju domaćim: srp: *bokser*/ hrv. *boksač*; srp. *teniser*/ hrv. *tenisač*.

4.1.1.2. Određivanje roda. Razlike između načina određivanja roda u hrvatskome i srpskome nismo uočili. Kod primjera prirodnog roda, rod imenica se određuje prema spolu, pri čemu se oblici za ženski rod tvore u fazi sekundarne adaptacije, o čemu će biti riječi u tekstu koji slijedi. U većini ostalih primjera prevladava tendencija muškog roda koju bismo mogli povezati i s morfološkim oblikom: velika većina anglicizama, naime, završava na konsonant te i uslijed toga dobiva muški rod u jeziku primatelju: *band* > *bend*, *brand* > *brend*, *business* > *biznis*, *break*, *chat*, *chip*/čip, *crack*, *date* > *dejt*, *hit*, *feeling*, *event*, *job*, *joint*, *cash* > *keš*, *mail*, *outfit*, *slogan*, *web*.

4.1.1.3. Deklinacija. Imenički anglicizmi u oba korpusa dobivaju domaće nastavke kako bi se uklopili u deklinacijski sustav jezika primatelja, pri čemu također nismo uočili razlike između dvaju sustava. Pri tome nema razlika između pojedinačnih leksema i sintagmi. U hrvatskome tako nalazimo sljedeće primjere sklonidbe:

Hrvatski korpus

Genitiv (jednina): *body language* > *body languagea*, *boy band* > *boy benda*, *fusion food* > *fusion-fooda*, *reality show* > *reality showa*, *celebrity* > *celebrityja*, *chillout* > *chillouta*; (množina): *date* > *dejtova*, *yuppie* > *yuppieja*;

Dativ: *blockbuster* > *blockbusterima*;

Lokativ: *second-hand shop* > *po second-hand shopovima*, *event* > *eventima*;

Instrumental: *body painting* > *body paintingom*, *shimmer* > *shimmerom*, *street style* > *street styleom*, *vintage* > *vintageom*.

U srpskome nalazimo sljedeće primjere:

Srpski korpus

Genitiv: *band* > *benda*, *billboard* > *bilborda*, *blockbuster* > *blokbastera*, *break dancer* > *brejkdensera*, *laptop* > *laptopa*, *show business* > *šou biznisa*, *rock and roll* > *rokenrola*;

Dativ: *baseball* > *bejbolu*, *reality show* > *rialiti šouu*;

Akuzativ: *mail* > *mejlove*;

Lokativ: *hot spot* > *hot spotovima*;

Instrumental (jednina): *business* > *biznisom*, *click* > *klikom*, *pop-art* > *pop-artom*.

Takvi su oblici karakteristični za razgovorni stil i ukazuju na izraženu hibridizaciju i na području morfologije.

4.1.1.4. Množina. U pogledu tvorbe pluralnih oblika nema većih razlika između dvaju korpusa. Jednosložne imenice muškog roda dobivaju množinski

umetak **-ov-**, a višesložne imaju kratku množinu koja se tvori uz pomoć nastavka **-i**.

Hrvatski korpus

Duga množina: *asovi, dejtovi, klonovi, testovi*;

Kratka množina: *blockbusteri, dileri, editoriali, eventi, luzeri, skiperi*.

Srpski korpus

Duga množina: *sajtovi, šoping molovi*;

Kratka množina: *bilbordi, blokbusteri, brejkdenseri, pankeri, reperi, trendseteri*.

U hrvatskom korpusu ima primjera zadržavanja engleskog plurala na **-s**: *cornflakes*. Zanimljivi su pluralni oblici imenica kao što su *close-up: close-upovi* kod kojih drugi element složenice (u ovom slučaju engleski prijedlog) dobiva dugu množinu.

4.1.1.2. Sekundarna adaptacija imenica. U fazi sekundarne adaptacije posuđenice su u potpunosti prilagođene sustavu jezika primatelja i dalje se razvijaju kao bilo koja druga domaća riječ. U toj je fazi najčešća tvorba ženskih oblika imeničkih anglicizama, pri čemu je u hrvatskom češći sufiks **-ica**, a u srpskom **-ka** ili **-kinja**, kao što vidimo iz navedenih primjera:

Hrvatski korpus: -ica: *babysitter* > I *bejbisiter* > II *bejbisiterica*, *farmer* > I *farmer* > II *farmerica*, *farmer* > I *farmer*, *globetrotter* > I *globtroter* > II *globtroterica*, *manager* > I *menedžer* > II *menedžerica*, *partner* > I *partner* > II *partnerica*, *speaker* (pseudoanglicizam) > I *spiker* > *spikerica*, *sport* > II *sportaš* > II *sportašica*, *tennis* > *tenisač* II > II *tenisačica*, *teenager* > I *tinejdžer* > II *tinejdžerica*.

Srpski korpus: -ka, -kinja: *babysitter* > I *bejbisiter* > *bebisiterka*, *farmer* > I *farmer* > *farmerka*, *globetrotter* > I *globtroter* > II *globtroterka*, *manager* > I *menedžer* > II *menedžerka*, *partner* > I *partner* > *partnerka*, *speaker* > I *spiker* > II *spikerka*, *sport* > I *sportist* > II *sportistkinja*, *tennis* > II *teniser* > II *teniserka*, *teenager* > I *tinejdžer* > II *tinejdžerka*.

Među starijim izvedenicama za ženski rod u srpskome nalazimo i na oblike izvedene iz anglicizama koji označuju mušku osobu, kao što su: *businessman* > I *biznismen* > II *biznismenka*, *superman* > I *supermen* > II *supermenka* i *showman* > I *šoumen* > II *šoumenka*.

U korpusu novih anglicizama više smo potvrdili za izvedenice ženskog roda našli u hrvatskom korpusu nego u srpskom.

Hrvatski korpus: *biker* > I *bajker* > II *bajkerica*, *copywriter* > I *copywriter* > II *copywriterica*, *head-hunter* > I *head-hunter* > II *head-*

hunterica, fighter > I *fajter* > II *fajterica*, *friend* > I *frend* > II *frendica*, *trend-setter* > I *trendseter* > II *trendseterica*;

S r p s k i k o r p u s : *blogger* > I *bloger* > II *blogerka*.

Jedina je izvedenica za ženski rod na **-uša** u hrvatskom korpusu pejorativna izvedenica *sponzoruša* (*sponsor* > I *sponzor* > II *sponzoruša*), koju u istom značenju nalazimo i u srpskom korpusu.

Deminutivne izvedenice muškog roda tvore se uz pomoć sufiksa **-ić** i nisu osobito česte u našem korpusu. Primjeri koji slijede preuzeti su iz hrvatskih izvora: *porno* > I *porno* > II *pornić*, *soft porn* > I *soft porn* > II *softić*, *smiley* > II *smajlić*.

5. Glagolski anglicizmi. Glagolski anglicizmi u hrvatskom tvore se dodavanjem infinitivnog sufiksa **-ati** ili **-irati**:

H r v a t s k i k o r p u s

-ati: *box* > *boksati*, *break* > *brejkati*, *chat* > *četati/chatati*, *deal* > *dilati*, *download* > *downloadati*, *skate* > *skejtati*, *snowboard* > *snowbordati*, *start* > *startati*, *strike* > *štrajkati*;

-irati: *bluff* > *blefirati*, *camp* > *kampirati*, *kidnap* > *kidnapirati*, *clone* > *klonirati*, *lobby* > *lobirati*, *serve* > *servirati*, *scan* > *skenirati*.

Pri tome glagoli na **-ati** često pripadaju razgovornom jeziku, a na **-irati** višem registru. Do označavanja glagolskog vida može doći u fazi sekundarne adaptacije dodavanjem infiksa **-nu-** *break* > I *brejkati* > II *brejknuti*.

Neki su glagoli izvedeni od imeničkih anglicizama: *doping* > I *doping* > II *dopingirati*, *hostess* > I *hostesa* > II *hostesirati*.

U srpskom korpusu glagoli najčešće dobivaju formant **-ovati**, a katkada **-ati** ili **-irati**:

S r p s k i k o r p u s

-ovati: *bluff* > *blefovati*, *box* > *boksovati*, *bunker* > *bunkerovati*, *chat* > *četovati*, *download* > *downloadovati*, *camp* > *kampovati*, *kidnap* > *kidnapovati*, *sprint* > *sprintovati*, *start* > *startovati*, *step* > *stepovati*, *surf* > *surfovati*, *strike* > *štrajkovati*;

-ati: *break* > *brejkati*, *download* > *downloadati*;

-irati: *book* > *bukirati*, *brand* > *brendirati*, *design* > *dizajnirati*, *scan* > *skenirati*, *shock* > *šokirati*, *test* > *testirati*, *zoom* > *zumirati*.

6. Adaptacija pridjevskih anglicizama. Veći dio pridjevskih anglicizama u hrvatskom kao i srpskom ostaju neadaptirani: *casual*, *cool*, *feminine*, *folk*, *fizzy*, *gay*, *oil-free*, *second-hand*, *shishy*, *trendy* > *trendi*.

Hrvatski korpus

Jednostavni pridjevski anglicizmi: *casual kolekcije/kombinacije/prilike, folk zvijezda, gay klub, gay scena;*

Složeni pridjevski anglicizmi: *full-frontal susret, oil-free puder, second-hand krpe;*

Srpski korpus

Jednostavni pridjevski anglicizmi: *folk zvezda, horor klasik, top izvoznici;*

Složeni pridjevski anglicizmi: *part-tajm sistem.*

Manji broj pridjeva adaptiran je potpunom transmorfemizacijom: *glamorous* > *glamurozan*, *hectic* > *hektičan*. Adaptirani se pridjevi lako kompariraju: *glamurozan* – *glamurozniji* – *najglamurozniji*.

U hrvatskom korpusu katkada dolazi do nizanja nekoliko pridjevskih anglicizama: *“seksi push-up efekt”*.

6.1. Sekundarna adaptacija pridjeva. U fazi sekundarne adaptacije pridjevi se često izvode iz imeničkih anglicizama. Sljedeće primjere nalazimo u hrvatskom i srpskom korpusu bez razlika:

Hrvatski i srpski: -ski/-ški: *designer* > I *dizajner* > II *dizajnerski*; *laser* > I *laser* > II *laserski*, *manager* > I *menadžer* > II *menadžerski*, *marketing* > I *marketing* > II *marketinški*, *partner* > I *partner* > II *partnerski*, *software* > I *softver* > II *softverski*, *sniper* > I *snajper* > II *snajperski*, *surfer* > I *surfer* > II *surferski*.

Pridjevski anglicizmi koriste se u hrvatskome i srpskome atributivno i predikativno. Primjere atributivne uporabe već smo spomenuli, slijede primjeri predikativne uporabe:

Hrvatski korpus: „Madonna je uvjerila pola Hollywooda da je kabala *trendi*“.

Srpski korpus: „Niti je jasno, niti je *fer*“.

Nerijetko se javljaju *in* i *out* u funkciji pridjeva u predikativnom položaju:

Hrvatski: „Hijerarhija je definitivno *out*, a suradnja postaje pravi brand“.

Srpski: „Pogledajte samo šta je *in*: dominira ono 'ko nije za sebe, nije ni za drugog 'što nije netačno, ali je preforsirano u ultraakcentovano ono „za sebe“.

7. Transkategorizacija. Transkategorizacijom dolazi do prijelaza iz jedne vrste riječi u drugu. Engleski modalni glagol *must* često se i u izvorniku koristi kao imenica, i u toj se kategoriji javlja i u hrvatskom: Apsolutni „*must*“

Prijedložni anglicizam katkada se javlja u funkciji imenice:

H r v a t s k i k o r p u s

Prijedlog > imenica: „Jer vi to zaslužujete“, tepaju nam mazni glasovi u **offovima** reklamnih spotova.

Navest ćemo još neke primjere transkategorizacije iz hrvatskog korpusa:

Pridjev > imenica: „...vjernu publiku koja je nakon službenog dijela programa...izmamila obilati dodatak, svojevrsni ‘best of’“ odpjevan podjednako na slovenskom i na hrvatskom.“

„Ponosno nosim *fake*.“

Pridjev > prilog: „Takva mu je i nova knjiga: napisana pitko, ‘*smart*’, i iz pozicije rođenog šminkera.“

Uzvik > pridjev: „...najbolje vježbe i tretmani uz koje će još dugo biti – *wow!*“

8. Semantička adaptacija. Anglicizmi u hrvatskome i srpskome pripadaju istim semantičkim poljima, među kojima prevladavaju računalna tehnologija i s njom usko povezani suvremeni stilovi života. Slijede ekonomija, mediji, film, glazba, moda i sport. Navest ćemo nekoliko primjera.

Ekonomija

H r v a t s k i: *account executive*, *business* > *biznis*, *head-hunter* > *head-hunterica*, *holding*, *cash* > *keš*, *consulting* > *konzalting kuća*, *logo*, *marketing*, *manager* > *menadžer*, *pay gap*, *resource* > *resurs*, *returns* i *revenues*, *sponsor* > *sponzor*;

S r p s k i: *business* > *biznis*, *businessman* > *biznismen*, *brand* > *brend*, *broker*, *dealer* > *diler*, *flipping* > *fliping*, *holding company* > *holding kompanija*, *consulting* > *konsalting*, *leasing* > *lizing kompanija*, *logo*, *marketing*, *marketinški*, *manager* > *menadžer*, *resource* > *resurs*, *slogan*, *sponsor* > *sponozor*, *tender*;

Film

H r v a t s k i: *blockbuster*, *close-up*, *fantasy art trash film*, *horor*, *softić*, *triler*;

S r p s k i: *blockbuster* > *blokbaster*, *horror* > *horor*, *remake* > *rimejk*, *thriller* > *triler*;

Glazba

H r v a t s k i: *bend*, *b-bend*, *boy bend*, *CD shop*, *chillout*, *dance-trance glazba*, *DJ*, *funk poslastica*, *hit*, *jazz*, *rock*;

S r p s k i : *bend, CD, de-džej/DJ, folk, frontmen, hard rok, hit, pank, panker, reper, rokenrol, roker, singl, sving, unplugged izdanje;*

Mediji, zabava

H r v a t s k i : *Big Brother, breaking news, copywriter > copywriterica, gossip rubrika, intervju > intervju, press conference > pressica, reality show, scoop, show, show-bizer, stand-up comedian > stand-up komičarka, talk show;*

S r p s k i : *interview > intervju, quiz > kviz, life style magazine > lajfstajl magazin, reality show > rialiti šou, show business > šou biznis, tabloid;*

Moda, kozmetika

H r v a t s k i : *cargo hlače, casual kolekcija, fashion, fashion linija, glitter, high street marka, hip-hop odjeća, image > imidž, camp > kamp, look, oil-free puder, outfit, parka, peeling, push-up efekt, retro look, second-hand krpe, street odjeća, styling, sweater, tatoo efekt, top vizažist, trendsetter, tweed > tvid hlače, twin-set, wrap dress, zip;*

S r p s k i : *cardigan > kardigan, camp > kemp, spray > sprej, trendsetter > trendseter, trendy > trendi;*

Računalna tehnologija

H r v a t s k i : *chat, cyberdžungla, download > downloadati, driver, e-mail poruka, flash memorija, inkjet pisac, internet stranice, laptop, link, on-line naručivanje, scan > skenirati, software > softver, web poduzetnik, web stranice;*

S r p s k i : *ADSL, blackberry > blekberi, chat, chat room > chat soba, chat > četovanje, chip > čip, desktop, download > downloadovati, downloader, e-mail, gamer > gejmer, gigabyte > gigabajt, hacker > haker, hard disk, Internet, click > klik, computer > kompjuter, computer games > kompjuterske igre, computer crime > kompjuterski kriminal, laptop, link, mail > mejl, net, netizen, notebook > noutbuk, online, pager > pejdžer, provider > provajder, cyber crime > sajber kriminal, site > sajt, scanning > skeniranje, surfer, surferski, touch-screen > tač-skrin, touchpad, web, wireless mreža;*

Stilovi života

H r v a t s k i : *bad > biti u bedu, beach club, beauty sleep, body language, body painting, celebrity, coming out, concept store, date > dejt, event, gay club > gay klub, gay scene > gay scena, gift shop, feeling, fitness center > fitness centar, impression management, jack pot, job, cruiser > kruzer, lounge bar, loser > luzer, one night stand, party, patchwork family > patchwork obitelj, pet sitting, pilates body, protective shallowness, secondhand muškarac, shopping dan, striptease klub, water bar, wellness i spa centri, wellness tretmani, yuppie;*

S r p s k i : *fan, gay and lesbian population* > *gej i lezbo populacija*, *loser* > *luzer*, *Miss* > *misica*, *money people*, *spa centar*, *stress* > *stres*, *shopping* > *šoping*, *shopping mall* > *šoping mol*;

Sport

H r v a t s k i : *all stars regata*, *ace* > *as*, *backhand*, *beach volley-ball*, *break*, *break-lopta*, *break* > *breaknuti/brejknuti*, *game* > *gem*, *goal* > *gol*, *match race jedrenje*, *match* > *meč*, *serve* > *servirati*, *skate* > *skejtati*, *service* > *servis*, *set*, *training* > *trening*;

S r p s k i : *baseball* > *bejzbol*, *dress* > *dres*, *football* > *fudbal*, *football player* > *fudbaler*, *goal* > *gol*, *golf*, *goalkeeper* > *golman*, *Grand Slam* > *gren slem*, *all star match* > *ol star meč*, *single* > *singl*, *score* > *skor*, *tennis player* > *teniser*, *training* > *trening*, *waterpolo player* > *vaterpolist*, *wakeboard*.

Poznato je da je tijekom semantičke prilagodbe najčešće suženje broja značenja ili zadržavanje istog broja značenja u jeziku primatelju. Katkada dolazi do proširenja broja ili polja značenja, tj. korištenja posuđenica u značenjima koja su nova te u jeziku davatelju ne postoje. Takvih primjera ima više u hrvatskom nego u srpskom korpusu. Slijede primjeri promjena značenja u odnosu prema značenju modela:

Chip se koristi kao termin u računalnoj terminologiji, no dolazi i do pomaka značenja kao u sljedećim primjerima:

H r v a t s k i k o r p u s : „Lako je izgraditi institucije, ali je teško promijeniti *chip* u glavama.“

S r p s k i k o r p u s : „Voleo bih da imam implantiran mikročip u oku koji će mi omogućiti da vidim sve i danju i noću – izbliza i izdaleka.“

Hat-trick se u sljedećem primjeru s područja sporta premješta na područje politike:

H r v a t s k i k o r p u s : „Loše vrijeme bi se moglo odraziti na odziv te tako prirediti neugodno iznenađenje Baracku Obami koji je smatrao kako bi nakon subote mogao ponoviti još jedan „hat trick“ i potući donedavno neprikosnovenu bivšu Prvu damu te tako zadati još jedan, možda čak i smrtni udarac, njezinoj izbornoj kampanji.“

Jack-pot, preuzet u značenju 'najveći zgoditak u igrama na sreću' u našem se primjeru koristi u značenju 'sreća, sretna prilika':

H r v a t s k i k o r p u s : „U tom sam trenutku bila najjadnije biće na svijetu, ali dugoročno gledano, ta je noć bila jack-pot za ostatak mog života. Tad sam odlučila da me nitko više neće sprečavati da radim stvari koje želim samo zato što sam žensko...“

On board se u sljedećem primjeru s područja transporta premješta na malog putnika u majčinoj utrobi:

Hrvatski korpus: „Kako bismo vam pomogli da dobijete stvarni uvid u to što se događa kada je beba on board, zamolili smo liječnike i mame da odgovore na vaša najčešća pitanja o trudnoći.“

SF se iz sfere znanstvene fantastike u literaturi ili filmu premješta u kućansku sferu:

Hrvatski korpus: „...budući da ravnopravna podjela kućanskih poslova između supružnika još uvijek uglavnom spada u SF, u tu su svrhu poslužili izumi kućanskih aparata.“

Na temelju našeg korpusa moglo bi se zaključiti da više primjera poigravanja značenjem anglicizama ima u hrvatskom, gdje se očekuje i visok stupanj dvojezičnosti čitatelja koji mogu razumijeti često humoristički efekt koji se time želi postići.

9. Purizam i jezično posuđivanje. U hrvatskome su purističke tendencije tradicionalno uvijek bile izraženije nego u srpskome koji je bio otvoreniji prema jezičnom posuđivanju. Purizam je u hrvatskome i dalje prisutan na razini jezične ideologije koja se manifestira u kampanjama protiv uporabe anglicizama. No, pogledamo li jezičnu praksu, razlike između hrvatskoga i srpskoga se ne primjećuju – dapače, u hrvatskome je broj novih anglicizama, prvenstveno u obliku sintagmi, možda i veći nego u srpskome. Tradicionalni hrvatski purizam očituje se kod nekih starijih anglicizama – tako je, na primjer, englesko nogometno nazivlje zadržano u srpskom (*fudbal, fudbaler, fudbalski, gol, golman*) dok je u hrvatskome zamijenjeno domaćim ekvivalentima (*nogomet, nogometaš, nogometni, zgoditak*). Nazivlje elitnih sportova kao što je tenis uglavnom uključuje anglicizme u oba jezika.

10. Zaključak. U hrvatskome i srpskome javljaju se engleske sintagme koje nerijetko imaju status „ad hoc“ posuđenica i nalaze se na granici između posuđivanja i prebacivanja kodova – ta je pojava izraženija u hrvatskome nego u srpskome. Procesi primarne morfološke adaptacije imenica i pridjeva u hrvatskome i srpskome uglavnom se ne razlikuju. Anglicizmi u hrvatskome i srpskome pripadaju istim semantičkim poljima gdje se računalna tehnologija usko isprepliće sa suvremenim stilovima života. Razlike su uočljive u ortografskoj adaptaciji, morfološkoj adaptaciji glagola, tvorbi riječi i sekundarnoj semantičkoj adaptaciji. U hrvatskome dolazi češće do promjena značenja, pri čemu se od primatelja očekuje visok stupanj poznavanja engleskog jezika.

Literatura

- Brozović-Rončević et al. 1996: Brozović-Rončević, D.; Gluhak, A.; Muhvić-Dimanovski, V.; Sočanac, B.; Sočanac, L. *Rječnik novih riječi : mali vodič kroz nove riječi i pojmove u hrvatskim glasilima*. Zagreb: Minerva.
- Clyne 2003: Clyne, M. *Dynamics of Language Contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Filipović 1986: Filipović, R. *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb: JAZU – Školska knjiga.
- Filipović 1991: Filipović, R. *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku*. Zagreb: JAZU – Školska knjiga.
- Görlach 2001: Görlach, M. (Hg.). *A Dictionary of European Anglicisms : A Usage Dictionary of Anglicisms in Sixteen European Languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Görlach 2002: Görlach, M. (Hg.). *English in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Görlach 2003: Görlach, M. *English Words Abroad*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. In: Terminology and Lexicography Research and Practice. Vol. 7.
- Ivir/Kalogjera 1991: Ivir, V.; Kalogjera, D. (Hg.). *Languages in Contact and Contrast : Essays in Contact Linguistics*. In: Trends in Linguistics. Studies and Monographs 54. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Muhvić-Dimanovski 1990: Muhvić-Dimanovski, V. Some Recent Semantic Loans of English Origin in Serbo-Croatian. In: Filipović, R.; Bratanić, M. (Hg.). *Languages in Contact*. Zagreb: Institute of Linguistics, University of Zagreb. S 151–156.
- Nikolić-Hoyt/Sočanac 2006: Nikolić-Hoyt, A.; Sočanac, L. English in Croatia: Past and Present / Englisch in Kroatien in Vergangenheit und Gegenwart. In: Muhr, R. (Hg.). *Innovation und Kontinuität in Sprache und Kommunikation verschiedener Sprachkulturen / Innovation and Continuity in Language and Communication of Different Language Cultures*. Frankfurt am Main: Peter Lang. (Österreichisches Deutsch Sprache der Gegenwart; Bd. 9).
- Sočanac et al. 2005: Sočanac, L.; Dabo-Denegri Lj.; Dragičević, D.; Menac, A.; Nikolić-Hoyt, A.; Žagar-Szentesi, O. *Hrvatski u dodiru s europskim jezicima: adaptacija posuđenica*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Lelija Sočanac (Zagreb)

Anglicisms in Croatian and Serbian: Similarities and Differences

English as a global language today influences other languages in different ways. The author analyzes types of English linguistic influence in Croatian and Serbian, as well as similarities and differences in the adaptation of Anglicisms on the orthographic, morphological and semantic levels. Purism and linguistic borrowing are also discussed in the light of linguistic ideology and practice in two languages under consideration.

Lelija Sočanac
Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Gundulićeva 10
10000 Zagreb
Tel. 003851 4890204
e-mail: lelijasocanac@yahoo.com
lelija.socanac@pravo.hr

IV.

Fonetika. Fonologija. Prozodija
Phonetik. Phonologie. Prosodie

Sandra Forić (Graz)

Suodnos kratkouzlaznog i kratkosilaznog naglasaka hrvatskoga jezika u Gralis-Korpusu

Analizirajući neutralizaciju kratkouzlaznog i kratkosilaznog naglasaka, sa sigurnošću se može tvrditi da ona u ovome radu postoji i da se vrši u korist kratkouzlaznog naglasaka. U dubletima, doduše, kratkosilazni akcent je učestaliji. Ako se isto tako raščlani neutralizacija kratkih naglasaka kod anketiranih osoba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine prema lokalnom-prozodijskom obilježju, zamjećuje se samo kod govornika iz Hrvatske u korist kratkosilaznog akcenta.

Uvod

Hrvatska ortoepska norma već je dugo najproblematičnija norma hrvatskoga standardnog jezika, zbog očitih različitih koncepcija prozodijske norme, a uz sve to još postavlja se pitanje zašto se netko ne pridržava standardne akcentuacije? Odgovor bi glasio: „zato što je nije naučio“ (Mićanović 2006: 103). „Jezik se uči i poznavanje standardnog jezika rezultat svjesnog napora“ (Mićanović 2006: 13). A da bi ga naučio, smatra Pranjković, potrebno je novo realistično normativno rješenje, ali je vrlo teško naći ga, a još teže provesti (Pranjković-www).

Kako bi se standardna norma naučila, potrebno je najprije težiti razjašnjenju nekih nedoumica. Dosada se pokazalo da se odmaci od kodificirane naglasne norme tiču raspodjele naglasaka. Uz silazne tonove na nepočetnim slogovima, sve je rjeđe prenošenje kratkosilaznog naglasaka na proklitiku, izostanak naglasnih dužina te pomicanja uzlaznog naglasaka ulijevo. Osim ovih odnaka, problem predstavljaju i kratkouzlazni i kratkosilazni naglasak. Naime, u radu sa studentima i govornim profesionalcima, spikerima, voditeljima, novinarima i glumcima Škarić (2001) i Varošaneć-Škarić (2001) redovito su nailazili na konstantan problem – učestalu neutralizaciju kratkosilaznog i kratkouzlaznog na istom mjestu u korist kratkosilaznog kod tih govornika mada se neki istraživači zauzimaju za kratkouzlazni naglasak. Jedan od temeljnih akcentoloških problema je upravo kvaliteta kratkih naglasaka, tj. tendencija neutralizacije kratkouzlaznog i kratkosilaznog naglasaka prema kratkosilaznome u suvremenom hrvatskom govoru čemu je i posvećen ovaj rad.

Metoda

Ovo istraživanje je kratak isječak iz diplomskog rada u okviru projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“, čiji je rukovoditelj O. Univ.-Prof. Dr. Branko Tošović.

Audio zapis snimljen je diktafonom Olympusom WS-311M i Ediolom R-09. Korišteni su programi: WaveLab 5, Valorisarium i Screenshot Captor v2.30.03.

Ispitanici su čitali tekst *Jutro*, a rečeno im je da nakon svake rečenice naprave kratku stanku te da pokušaju što razgovjetnije pročitati svaku riječ. Na taj se način olakšalo slušanje naglasaka, ali i stvorio uvjet za njegovo bolje ostvarenje. Najvažnija napomena bila je da informanti nastoje govoriti onako kako misle da bi standardni hrvatski jezik trebao zvučati.

Gralis Speech-Korpus je usustavljena zbirka snimljenog materijala bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika, koja je razvijena u Institutu za slavistiku Sveučilišta u Grazu (<http://www-gewi.uni-graz.at/gralis>). Raščlanjuje se na Fix-Korpus, Wort-Korpus i Frei-Korpus te na subkorpuse Akzentarium, Transkribarium i Suprasegmentarium. Materijal je dostupan na njemačkom te hrvatskom, srpskom i bosanskom/bošnjačkom jeziku. Speech-Korpus čini snimljeni audio materijal ispitanika iz različitih regija Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije. Fix-Korpus se sastoji od snimljenog govora ispitanika koji su pročitali tekstove *Jutro*, *Na moru* ili *Odlazak na ispit* i koji su segmentirani na rečenice, dok Wort-Korpus sadrži audio materijal izgovorenih riječi. Obrada je izvršena tako što je uspostavljena intonacija, transkripcija i određen naglasak.

Ispitanici su čitali tekst *Jutro*, a rečeno im je da nakon svake rečenice naprave kratku stanku, posebno zbog opasnosti od mogućeg nabiranja, što utječe na intonaciju, te da pokušaju što razgovjetnije pročitati svaku riječ. Na taj se način olakšalo slušanje naglasaka, ali i stvorio uvjet za njegovo bolje ostvarenje. Najvažnija napomena bila je da informanti nastoje govoriti onako kako misle da bi standardni hrvatski jezik trebao zvučati.

Uzimajući u obzir da, kada se govori o hrvatskome standardnom jeziku, odnosno o njegovim govornicima, misli se na „profesionalne govornike koji će oslikati jezičnu uporabu, profesore hrvatskoga jezika, različitih startnih govora, jer se drži da bi upravo oni bili jedni od nositelja standardnog izgovora“ (Martinović 2008: 11), za potrebe ovoga istraživanja anketiran su uzorni govornici: jedan nastavnik hrvatskoga jezika, jedan učitelj, jedan profesor hrvatskoga jezika, jedan asistent na fakultetu i dva odvjetnika čiji se audio zapisi nalaze u Gralis Speech-Korpusu. Budući da su informacije o odabranim ispitanicima detaljne, a njihov identitet anoniman, iz opće evidencije može se kao najvažniji podatak o informantima izdvojiti mjesto boravka, odnosno obilježje lokalnog govora. U ovome je radu analiziran govor profesora hrvatskoga jezika iz Sarajeva, učiteljice iz Bjelovara, nastavnika hrvatskoga jezika iz Zagreba, asistenta na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost iz Zagreba te dvaju odvjetnika iz Mostara.

U tekstu *Jutro* pripadnost naglasnim tipovima određena je prema aktualnim priručnicima hrvatskoga jezika (među kojima su neki poslužili u specifičnim slučajevima): *Naglasak u hrvatskome knjiženom jeziku* S. Vukušića, I. Zoričić i Marije Grasselli-Vukušić (dalje: Vukušić/Zoričić/Graselli 2007), *Naglasna kolebanja imenica u hrvatskome standardnom jeziku* B. Martinović

(Martinović 2008) i *Naglasak pridjeva u hrvatskome književnom jeziku* I. Zoričića (Zoričić 1998), *Rječnik hrvatskoga jezika* J. Šonje (Šonje 2000), *Jezični savjetnik* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (JS 1999) i *Enciklopedijski rječnik* V. Anića (HER 2002) te su prema njima određene riječi koje u tekstu imaju kratkouzlazni ili kratkosilazni naglasak: *jutros, vrlo, rano, ptice, izašlo, brda, daljini, prostirala, velika, šuma, breze, omorike, livadama, šume, krave, dalje, ležala, rosa, cvrkutale, postepeno, ulice, postajale, bučnije, dvorištu, psa, oni, veselo, igrali, povremeno, lajući, dvorišta, dopirali, tramvaja, odlazak, neki, imali, sebi, džempere, trgovine, počele, poštari, raznosili, jutro, više i prelazilo*.

U ovome se radu najvećim dijelom koristio obavijesnik Vukušić/Zoričić/Graselli 2007, isključivo zbog njegovog prvobitnog cilja nastajanja „prikazati naglasak u suvremenome hrvatskom književnom jeziku, što znači obuhvatiti četiri velika područja: naglasak imenica, naglasak pridjeva, naglasak glagola i naglasak ostalih vrsta riječi“ (Vukušić 2007: 13) te zbog detaljno objasnjene naglasne tipologije, dok se ostali priručnici mogli poslužiti samo ako je imenica isključivo u genitivu jednine ili množine (Šonje 2000), u slučaju da se navodi iznimka sklanjanja nekih imenica (JS 1999) i kod glagola, ako se traženi oblik podudara s rješenjem u rječniku (JS 1999, Šonje 2000 i HER 2002).

Prema spomenutim priručnicima (Vukušić/Zoričić/Graselli 2007, Šonje 2000, HER 2002 i JS 1999) određeni su i dubleti u sljedećim oblicima: *parku, dvorište, džempere, ležala, igrali i postepeno*.

Rezultati i rasprava

Analizirajući neutralizaciju kratkouzlaznog i kratkosilaznog naglasaka sa sigurnošću se može tvrditi da se ona u ovome radu vrši u korist kratkouzlaznog naglasaka, što se vidi iz primjera leksema s kratkosilaznim naglaskom koje su ispitanici ostvarili s kratkouzlaznim: *brda, breze, počele, dalje i obližnjem*. Samo se u jednoj riječi može govoriti o obrnutom procesu i to u liku *povremeno*. Ukupan se odnos kratkosilaznog i kratkouzlaznog može prikazati u omjeru 2 : 5, odnosno, kratkosilazni je 5 puta zamijenjen u kratkouzlazni (Tablica 1.), dok se obrnuti proces dogodio samo dva puta. Zaključak je da ispitanici radije vrše preinaku u kratkouzlazni naglasak.

Govornici	Odnos ku i ks
Bjelovar_006k	ku:ks=3:0
Zagreb_009k	ku:ks=1:0
Mostar_005k	ku:ks=1:0
Sarajevo_001k	ku:ks=0:1
Mostar_003k	ku:ks=0:0
Zagreb_010k	ku:ks=0:1
ukupno	ku:ks=5:2

Tablica 1.

U listi riječi najnepoželjnije ostvareni naglasci dolaze redom u riječima *povremeno*, *breze*, *počele*, *dalje*, *obližnjem* i *brda*. U *povremeno* je dvaput preinačen kratkouzlazni u kratkosilazni (Tablica 2.), a *breze*, *počele*, *dalje*, *obližnjem* i *brda* po jednom u kratkouzlazni naglasak.

1.	<i>povremeno</i>	2
2.	<i>breze</i> <i>počele</i> <i>dalje</i> <i>obližnjem</i> <i>brda</i>	1

Tablica 2.

Kada se ovaj proces promatra pojedinačno, prema govornicima, dolazi se do zaključka da govornica iz Bjelovara najviše mijenja kratkosilazni u kratkouzlazni, čak tri puta, a suprotno niti jednom. Lekseme u kojima radije izgovara kratkouzlazni su: *breze*, *dalje* i *počele*, dok se tendencija neutralizacije se nije ostvarila kod ispitanika iz Mostara (Mostar_003k). Naime, sve je kratke naglaske ostvario prema naglasnoj kodifikaciji, što nije slučaj kod informanata, koji su izvršili zamjenu kratkosilaznog u kratkouzlazni akcent, ubrajaju anketirane osobe pod šifrom Zagreb_009k (*brda*) i Mostar_005k (*obližnjem*).

Iako ovo istraživanje dokazuje zamjenu kratkih naglasaka u korist kratkouzlaznog, kod dvaju nosioca govora to nije slučaj. U snimci Sarajevo_001k i Zagreb_010k jednom je umjesto kratkouzlaznog registriran kratkosilazni akcent u istoj riječi *povremeno*.

U namjeru da se odredi odnos kratkosilaznog i kratkouzlaznog naglasaka mnogi su istraživači¹ sastavljali korpus riječi koji se sastoji od dubleta kako bi se odredila razlika postoji li razlika u poželjnosti tih naglasaka u primjerima kada su oba kodificirana u naglasnim inačicama. Iako ovo istraživanje potvrđuje zamjenu kratkosilaznog u kratkouzlazni u zadanom govoru, važno je i odrediti ostvarenje kratkih naglasaka u naglasnim dubletima. Rezultati istraživanja pokazuje da anketirani govornici radije „biraju“ kratkouzlazni naglasak od kratkosilaznog, što se može prikazati odnosom 23 : 20. Kratkosilazni je izgovoren u 20, a kratkouzlazni u 23 oblika. Mada razlika nije velika, može se odrediti odnos ovih naglasaka u govoru nosioca hrvatskoga jezika, gdje očit prikaz prednjačenja kratkouzlaznog.

Ispitanica iz Bjelovara u najvećem broju izgovara kratkouzlazni naglasak, i to šest puta, u sljedećim jezičnim jedinicama: *parku*, *dvorišta*, *džempere*, *ležala*, *igrali* i *postepeno*. Kratkosilazni je pročitala u leksemu *dvorištu*. Informantu iz Mostara (Mostar_005k), u govoru je registrirano pet kratkouzlaznih

¹ Istraživanje je vršila Varošaneć-Škarić (2001).

(*parku*, *dvorištu*, *dvorišta*, *ležala* i *igrali*) i dva kratkosilazna naglaska (*ležala* i *postepeno*).

Interesantan je zajednički odnos kratkouzlaznih i kratkosilaznih akcenta 3 : 4 u preostale četiri anketirane osobe: Zagreb_009k, Sarajevo_001k, Mostar_003k i Zagreb_010k. Ovaj podatak ukazuje na češće ostvarenje kratkosilaznog naglaska u dubletima (Tablica 3.). Ako bismo obratili pažnju na broj govornika hrvatskoga jezika i njihovo ostvarenje kratkih naglasaka u ovome radu, zaključili bismo da u dubletima hrvatskoga jezika postoji zamjena kratkouzlaznog u kratkosilazni naglasak, kao u većini dosadašnjih istraživanja. Dakle, ako četvero od šestoro ispitanika više koristi kratkosilazni akcent, može se reći da je to akcent koji prednjači u govoru ovih profesionalnih govornika.

Govornici	Odnos ku i ks
Bjelovar_006k	ku : ks = 6 : 2
Zagreb_009k	ku : ks = 3 : 4
Mostar_005k	ku : ks = 5 : 2
Sarajevo_001k	ku : ks = 3 : 4
Mostar_003k	ku : ks = 3 : 4
Zagreb_010k	ku : ks = 3 : 4
ukupno	ku : ks = 23 : 20

Tablica 3.

S kratkouzlaznim naglaskom izgovoreni su oblici *parku* i *džempere*, dok su *igrali* s kratkouzlaznim naglaskom pročitale tri anketirane osobe (Sarajevo_010k, Zagreb_010k i Zagreb_009k). Isti naglasak pojavio se jednom u *dvorište* (Mostar_003k).

Jezične jedinice s kratkosilaznim akcentom koje su svi obavjesnici „identično“ izgovorili su *dvorištu*, *ležala* i *postepeno*. Troje informanata iščitalo je riječ *dvorište* (Sarajevo_001k, Zagreb_010k i Zagreb_009k).

Razmatrajući činjenicu da se *dvorište* pojavljuje dvaput u tekstu:

U dvòrištu su se pojavila dvâ psâ. i

Iza dvòrišta su dòpirali zvûci tràmvaja.,

može se reći da većina govornika ostvaruje kratkosilazni naglasak. Jednom je zastupljen kratkouzlazni na prvom slogu u rečenici *U dvòrištu su se pojavila dvâ psâ* (Mostar_005k), a ostalim slučajevima kratkosilazni. U *Iza dvòrišta su dòpirali zvûci tràmvaja* govornici su tri puta ostvarili kratkouzlazni na prvom slogu, ostatak s kratkosilaznim naglaskom.

Svi ispitanici su sljedeće likove izgovorili prema naglasnoj normi: *ptice*, *daljini*, *šuma/e*, *omorike*, *livadama*, *krave*, *rosa*, *psa*, *tramvaja*, *odlazak*, *džempere*, *trgovine*, *poštari*, *jutro*, *izašlo*, *prostirala*, *raznositi*, *imali*, *prelazilo*, *lajući*, *sebi*, *oni*, *neki*, *jutros*, *više*, *veselo*, *rano*, *velika*, *bučnije*, *dvorište*, *ležala*,

igrali i postepeno. S obzirom da je svaki informant čak i riječi koje se ponavljaju po dva puta uvijek pročitao u skladu s prozodijskom kodifikacijom, od 48, njih 35 je pročitano poželjno, a 15 se smatra nepoželjnim izgovorom, može se zaključiti da se hrvatski govornici u ovome radu, s obzirom na kratkosilazni i kratkouzlazni naglasak, prozodijske kodifikacije drže u 73% slučajeva.

Pitanja normativne akcentologije danas se veže uz određivanje „preporučljivoga i nepreporučljivoga“. Uspoređujući naglaske u govoru pojedinca u ovome radu s normom, govorimo o nepreporučljivom i preporučljivom govoru. Termini „pravilan i nepravilan“ mogli bi se upotrijebiti da ne vlada nesuglasje u području naglasne norme. Naime, kada je u pitanju standardna hrvatska govorna praksa, većina govornika nikada neće savladati ovakav „općeobvezatni, javni i službeni, kodificirani govoreni standardni jezik“ (Martinić 2008: 22). B. Petrović² (Petrović-www) smatra da je opći standardizacijski problem što se strukovnjaci ne slažu u tome što je hrvatski naglasni standard, pa nema ni opće prihvaćenih mjerila za procjenu govora kao ispravnog ili pogrešnog. Prema tome, i u ovome istraživanju govor ispitanika se neće okarakterizirati kao pravilan ili nepravilan, već kao poželjan ili nepoželjan, odnosno kao prihvaćen ili neprihvaćen prema normi koja je određena u suvremenim jezičnim priručnicima.

Kada se odabire informant čiji je izgovor najprihvaćeniji, bira se najmanji broj naglasaka, koji odstupa od standarda, misli se na kratkosilazne i kratkouzlazne naglaske. Takav govor očituje se u ovome istraživanju kod anketirane osobe pod šifrom Mostar_003k. Ispitanik nije nijednom izvršio zamjenu kratkih naglasaka. Ono što je za njega karakteristično je, osim da po kodifikaciji ostvaruje naglaske, da u dubletima radije izgovara kratkosilazni naglasak.

Najneprihvaćenija slika kratkih naglasaka vidi se kod govornice iz Bjelovara, koja čak tri puta mijenja kratkosilazni naglasak u kratkouzlazni, dok u naglasnim inačicama također više koristi kratkouzlazni naglasak.

U tekstu *Jutro* neki se leksemi pojavljuju dva puta:

ptice (N mn.):

*Jutros su me vrlo rano **ptice** probudile.*

*U obližnjem parku **ptice** su cvrkutale,*

šuma/e (N jd. i G jd.):

² B. Petrović (Petrović-www) navodi da su neslaganja standardologa o načelima standardnosti standardiziranja: a) jedni traže opravdanja za postojeće norme i propisuju oblike koje nitko ne govori; b) drugi tvrde da odlučivanje o tome što će biti propisano ne treba zasnivati na „kabinetskoj dedukciji“, nego na sociolingvističkim/sociofonetskim istraživanjima stanja, preferencija i tendencija.

U daljini se prostirala velika šuma.

Na livadama oko šume pasle su ovce i krave.,

dvorišta/u (D jd. i G jd.):

U dvorištu su se pojavila dva psa.

Iza dvorišta su dopirali zvuci tramvaja.

Riječi *ptice* i *šumale* su i u prvoj i u drugoj rečenici izgovorene prema naglasnoj kodifikaciji, s kratkosilaznim naglaskom. Jezične jedinice *ptice* i *šume*, koje pripadaju istom naglasnom tipu, ispitanici su pročitali s kratkosilaznim na prvom slogu.

Što se pak dubleta *dvorišta/u* u rečenicama:

U dvòrīštu su se pojavila dvâ psâ. i

Iza dvòrīšta su dōpirali zvûci trāmvaja.,

može se konstatirati da osim što većina govornika u obje rečenice ostvaruje kratkosilazni naglasak, važno je ukazati na činjenicu da se jednak broj kratkouzlaznih i kratkosilaznih ostvaruje u drugom primjeru. Naime, kratkouzlazni su pročitali: Mostar_003k, Mostar_005k i Zagreb_009k, a kratkosilazni Sarajevo_001k, Zagreb_010k i Bjelovar_006k. Iz ovoga se zaključuje da je odnos ovih dvaju naglasaka izjednačen. U prvoj rečenici *U dvòrīštu su se pojavila dvâ psâ* razlika je ipak uočljiva: samo jedan govornik (Mostar_005k) je odabrao kratkouzlazni akcent.

Budući da je lokalno obilježje triju govornika u ovome istraživanju upravo stanovanje u Bosni i Hercegovini, a analizirani su samo nosioci govora, čije se ostvarenje smatra najbližim standardu, profesionalni ispitanici su tretirani prema teoriji koju zastupa i Babić (2007: 24) da je hrvatski jezik u užem smislu – zajednički ili opći jezik svih današnjih Hrvata, koji ima dvije razine ovisno o tome kako su nastale (jezičnom politikom ili spontano u komunikaciji). Razlika se između hrvatskoga izgovora u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini ipak primjećuje. Govornici Mostar_003k, Mostar_005k i Sarajevo_001k očuvali su zanaglasnu dužinu više nego ispitanici iz Hrvatske, što je tipična prozodijska slika u Bosni i Hercegovini. U ovome su slučaju to ispitanici Sarajevo_001k i Mostar_03k, u čijem se govoru zanaglasne dužine u pravilu svaki puta očituju prema naglasnoj kodifikaciji te Mostar_005k, koji dužinu gubi u samo 10% slučajeva. To samo govori o činjenici da se lokalno-prozodijsko obilježje očituje i u profesionalnom govoru. Ako bi se isto tako raščlanila neutralizacija kratkih naglasaka kod anketiranih osoba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine prema lokalnom-prozodijskom obilježju (Tablica 12.), zamijetilo bi se da se u Hrvatskoj preinaka vrši u korist kratkosilaznog akcenta (kao i u dosadašnjim radovima), dok se u BiH nije dogodila promjena kratkosilaznog i kratkouzlazni, odnos je ostao isti (1 : 1).

Govornici iz države stanovanja	Odnos
RH	ku : ks = 4 : 1
BiH	ku : ks = 1 : 1
ukupno	ku : ks = 5 : 2

Tablica 12.

Analizirajući odabir naglaska u dubletima, sa sigurnošću se može opovrgnuti prije spomenuta konstatacija da se u naglasnim inačicama radije koristi kratkosilazni akcent (Tablica 13.). U govoru profesionalnih govornika hrvatskoga standardnog jezika i u BiH i u RH radije se izgovara kratkouzlazni akcent.

Govornici iz države stanovanja	Odnos
RH	ku : ks = 12 : 10
BiH	ku : ks = 11 : 10
ukupno	ku : ks = 23 : 20

Tablica 13.

Zaključak

Neutralizacija kratkouzlaznog i kratkosilaznog naglaska u ovome radu vrši se u korist kratkouzlaznog. Ipak, u dubletima je kratkosilazni akcent učestaliji. Ako se isto tako raščlani neutralizacija kratkih naglasaka kod anketiranih osoba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine prema lokalnom-prozodijskom obilježju, ona se zamjećuje samo kod govornika iz Hrvatske u korist kratkosilaznog akcenta.

S obzirom da se pitanja normativne akcentologije danas vežu uz određivanje „preporučljivoga i nepreporučljivoga“ u govoru, u ovome se istraživanju, nakon uspoređivanja ostvarenih naglasaka kod uzornih govornika, može zaključiti da, unatoč naglasnim otklonima, njihov je govor još uvijek većim dijelom preporučljiv. Ovoj konstataciji svjedoči činjenica da je 73% točno izgovorenih kratkouzlaznih i kratkosilaznih naglasaka u tekstu *Jutro*.

Inače, za pridržavanje standardne akcentuacije, smatra Pranjeković, potrebno je novo realistično normativno rješenje, ali je vrlo teško naći ga, a još teže provesti (Pranjekovic-www).

Prilog**Ostvarenje kratkosilaznog i kratkouzlaznog naglaska prema govornicima****a) Imenice**

Imenice	Mostar_ 003k	Mostar_ 005k	Sarajevo_ 001k	Zagreb_ 010k	Zagreb_ 009k	Bjelovar_ 006k
<i>ptice</i>	ks,ks	ks,ks	ks,ks	ks,ks	ks,ks	ks,ks
<i>brda</i>	ks	ks	vokalno r	proklitika	ku	ks
<i>daljini</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku
<i>šuma/e</i>	ks,ks	ks,ks	ks,ks	ks,ks	ks,ks	ks,ks
<i>breze</i>	ks	ks	ks	(du)	(du)	ku
<i>omorike</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku
<i>livadama</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku
<i>krave</i>	ks	ks	ks	ks	ks	ks
<i>rosa</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku
<i>parku</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku
<i>ulice</i>	ks	(ds)	ks	ks	ks	ks
<i>dvoriš- te/u</i>	ks,ku	ku,ku	ks,ks	ks,ks	ku,ks	ks,ks
<i>psa</i>	ks	ks	ks	ks	ks	ks
<i>tramvaja</i>	ks	ks	ks	ks	ks	ks
<i>odlazak</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku
<i>džempe- re</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku
<i>trgovine</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku
<i>poštari</i>	ks	ks	ks	ks	ks	ks
<i>jutro</i>	ks	ks	ks	ks	ks	ks

b) Glagoli

Glagoli	Mostar_ 003k	Mostar_ 005k	Sarajevo_ 001k	Zagreb_ 010k	Zagreb_ 009k	Bjelovar_ 006k
<i>izašlo</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku
<i>prostirala</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku
<i>ležala</i>	ks	ks	ks	ks	ks	ku
<i>cvrkutale</i>	ku	ku	ku	ku	(du)	ku
<i>postajale</i>	ku	(du)	ku	(du)	ku	ku
<i>igrali</i>	ks	ku	ku	ku	ku	ku
<i>dopirali</i>	ku	ku	ku	ku	ku	(du)
<i>počele</i>	(du)	ks	ks	ks	ks	ku
<i>raznosili</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku
<i>imali</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku
<i>prelazilo</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku
<i>lajući</i>	ks	ks	ks	ks	ks	ks

c) Zamjenice

Zamjenice	Mostar_ 003k	Mostar_ 005k	Sarajevo_ 001k	Zagreb_ 010k	Zagreb_ 009k	Bjelovar_ 006k
<i>sebi</i>	proklitika	ks	proklitika	proklitika	ks	ks
<i>oni</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku
<i>neki</i>	ks	ks	ks	ks	ks	ks

d) Prilozi

Prilozi	Mostar_ 003k	Mostar_ 005k	Sarajevo_ 001k	Zagreb_ 010k	Zagreb_ 009k	Bjelovar_ 006k
<i>jutros</i>	ks	ks	ks	ks	ks	ks
<i>dalje</i>	proklitika	ks	ks	proklitika	ks	ku
<i>postepeno</i>	ks	ks	ks	ks	ks	ku
<i>više</i>	ks	ks	ks	ks	ks	ks
<i>veselo</i>	ks	ks	ks	ks	ks	ks
<i>povremeno</i>	ku	ku	ks	ks	ku	ku
<i>rano</i>	ks	ks	ks	ks	ks	ks

e) Pridjevi

Pridjevi	Mostar_ 003k	Mostar_ 005k	Sarajevo_ 001k	Zagreb_ 010k	Zagreb_ 009k	Bjelovar_ 006k
<i>velika</i>	ks	ks	ks	ks	ks	ks
<i>obližnjem</i>	ks	ku	ks	ks	ks	ks
<i>bučnije</i>	ku	ku	ku	ku	ku	ku

Literatura

- Babić 2007: Babić, Stjepan. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Globus.
- HER 2002: Anić, Vladimir. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- JS 1999: Barić, Eugenija; Hudeček, Lana et al. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Martinović 2008: Martinović, Blaženka. *Naglasna kolebanja imenica u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Doktorska disertacija.
- Mićanović 2006: Mićanović, Krešimir. *Hrvatski s naglaskom*. Zagreb: Disput.
- Šonje 2000: Šonje, Jure. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski Zavod Miroslav Krleža.

Vukušić 2007: Vukušić Stjepan: *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*. Zagreb: Globus

Zoričić 1998: Zoričić, Ivan: *Naglasak pridjeva u hrvatskome književnom jeziku*. Pula: Filozofski fakultet.

Izvori

Petrović-www: <http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/>. 26.6.2009.

Pranjko-vic-www: http://209.85.129.132/search?q=cache:AMJx6_lFs7QJ:www.ihjj.hr/dokumenti/Zapisnik_22.%2520sjednica.doc+pranjko%4%87+22.sjednica&cd=1&hl=de&ct=clnk&gl=at&client=firefox-a. 26.6.2009

Sandra Forić (Graz)

Das Verhältnis von kurz steigendem und kurz fallendem kroatischen Akzent im Gralis-Korpus

In vorliegender Arbeit wird eine Analyse des Verhältnisses und der Verteilung der beiden kurzen Akzente des Kroatischen durchgeführt. Im Zuge der Untersuchungen konnte dabei festgestellt werden, dass eine Neutralisierung von kurz steigendem und kurz fallendem Akzent eintritt, die in den meisten Fällen zugunsten des kurz steigenden Akzents ausfällt. In Dubletten jedoch ist der kurz fallende Akzent der häufigere. Eine Untersuchung mit Kroatisch sprechenden ProbandInnen aus den Staaten Bosnien und Herzegowina und Kroatien zeigte, dass die Neutralisierung in Kroatien verbreiteter ist.

Sandra Forić
0412726
Heinrichstrasse 145
8010 Graz
Austria
sandraforic@yahoo.com

Damir Horga (Zagreb) – Vesna Požgaj Hadži (Ljubljana) – Marko Liker (Zagreb)

Fonetski opis segmentalne razine hrvatskog jezika i sposobnost hrvatskih govornika u slušnom razlikovanju bošnjačkog, hrvatskog i srpskog govora

U radu se govori o odnosu između klasične i uporabne implicitne norme. Ta se dihotomija analizira na primjeru govora elektroničkih medija i uspoređuje s De Saussureovom podjelom na „langue“ i „parole“ te s međujezikom kao dinamičkim sustavom koji se javlja u procesu učenja stranoga jezika i ima karakteristike određene prvim jezikom govornika (sociolingvistički faktori), ali i karakteristike samog govornika (psiholingvistički faktori). Hrvatska uporabna implicitna norma oblikovala se prema sociolingvističkim zakonitostima, a ne kao neposredni rezultat normativističke jezične politike. Njezine se karakteristike i odstupanja od klasične norme polako uvode u normativističke priručnike. To ne znači mijenjanje jezičnoga identiteta i odricanje od kulture govora, već neminovno prihvaćanje jezičnoga razvoja i uvođenje novih sustavnih pojava u hrvatskome jeziku za koje postoje prazna mjesta.

Uzimajući u obzir odnos između klasične i uporabne implicitne norme, prikazuju se posebnosti fonološkoga opisa hrvatskoga jezika i izgovornih, a to znači i akustičkih realizacija. S obzirom na opća pravila hiper- i hipogovora, zakone koartikulacije te različite stupnjeve adaptacije i asimilacije govornih segmenata prikazuju se različite izgovorne realizacije vokala i konsonanata. Postavlja se pitanje mogu li govornici hrvatskog jezika na temelju samo fonetskih parametara razlikovati bošnjački, hrvatski i srpski, odnosno kolike su psiholingvističke razlike ovih jezika. Rezultati preliminarne istraživanja ukazuju na zatvorenost pojedinih jezičnih prostora kao i razlike na fonetsko-fonološkom planu koje doprinose perceptivnom razlikovanju jezika. Bilo bi plodno te razlike promatrati a) pomoću perceptivnih testova s govornicima svakoga od promatranih jezika i b) u govoru elektroničkih medija u kojem se uporabna implicitna norma najjasnije očituje i vidjeti koje su tendencije razvoja fonetsko-fonoloških sustava bošnjačkoga, hrvatskog i srpskog jezika.

1. Uporabna implicitna norma

Hrvatski su radio i televizija 2006. godine proslavili 80. odnosno 50. godišnjicu postojanja. Naime, 15. svibnja 1926., kako je rečeno 1957. godine u radio emisiji „Prvi koraci u eteru“ u povodu proslave tridesete obljetnice radija, u Zagrebu se među trošne kuće pune arhaične draži uvuklo čudo 21. stoljeća – zvuk radija. U 20 sati i 25 minuta eterom je zabrujala Lijepa naša i domaća riječ koju je odaslala brodkasting stanica s Griča. Glas prve spikerice Božene Begović najavljivao je otada svaku večer dvosatnu emisiju. Trideset godina nakon radija, 1956., zagrebačka je televizija zvuku pridružila i sliku.

Taj elektronički jezični prostor imao je nesumnjivo snažno djelovanje na razvoj hrvatskoga jezika. Njegov je utjecaj osobito velik danas, jer se u promijenjenim društvenim okolnostima u zadnjem desetljeću 20. stoljeća taj

prostor naglo proširio i sada u Hrvatskoj djeluju dva državna javna televizijska programa, jedan nacionalni, 30-ak lokalnih televizijskih postaja i 125 privatnih i lokalnih radio-postaja. Osim u kvantitativnom smislu taj elektronički komunikacijski bum ima i kvalitativni utjecaj na uspostavljanje uporabnog standarda i ortoepske norme u hrvatskom jeziku. S jedne strane u govoru elektroničkih medija zbog zahtjeva komunikacijske učinkovitosti i razvoja kulture govora govornici se nastoje osloboditi svojega organskog idiolekta pa se tako govorna raznolikost različitih socijalnih, regionalnih i dijalektalnih varijanata hrvatskoga jezika homogenizira u uporabnom standardu koji predstavlja rezultantu svih tih varijanata. Ta nastojanja pojedinih govornika imaju uzor u govoru kulturološki, intelektualno i estetski prestižnih govornika u javnim elektroničkim medijima koji ne ostvaruju nužno ideale klasične govorne norme na segmentalnoj i na prozodijskoj razini. Međutim, s druge strane demokratizacijom medijskoga elektroničkog prostora i pojavom velikog broja privatnih i lokalnih radio- i televizijskih postaja usmjerenih prema užem krugu slušatelja, a time i prema užim nestandardnim idiolektima, ali isto tako i zbog nastupa velikog broja neprofesionalnih govornika koji u takvome komunikacijskom prostoru mogu zadržati svoj organski govor, dolazi do raslojavanja govora elektroničkih medija i njegova odstupanja od standarda. Te dvije tendencije i te dvije suprotstavljene sile u govoru elektroničkih medija stvaraju napetost u kojoj se nalazi uporabna norma koja se pod djelovanjem tih silnica destabilizira i usmjerava prema uspostavljanju nove norme. Ona pak u nekom trenutku, kada se ostvari kritična masa, može postati prihvaćena i propisana i u klasičnom smislu te može dovesti do sustavnih promjena standarda. Međutim, u teorijskom smislu valja pretpostaviti da je napetost između propisanog standarda i uporabe različitih idiolekata te uporabne norme trajan dinamički proces razvoja nekoga jezika te da jezik dijakronijski prolazi kroz stanja smanjenih napetosti u tom odnosu, tj. stanja stabilnosti sustava i kroz stanja povećane napetosti i povećane nestabilnosti koja se razrješavaju prihvatanjem novog standarda, nove norme i sustavnih promjena. Silić (izlaganje na 1. simpoziju „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog“, Graz 12.–14. 4. 2007.) govori o tome da za nove sustavne promjene u jeziku postoje otvorene latentne mogućnosti i prazna mjesta koja, kada se popune na novom stadiju jezičnog razvoja, ostaju u duhu jezika i ne mijenjaju njegov stvarni identitet.

Jezična norma koja je rezultat standardološkoga planskog nastojanja opisa iz kojega proizlazi i propis jezične uporabe naziva se klasičnom normom. Klasični se hrvatski idiom uspostavio krajem devetnaestog stoljeća, kada su hrvatski lingvisti (Broz i Iveković, Maretić) prihvatili Vukova standardološka stajališta. Druga je norma određena zakonitostima ostvarivanja jezičnog sustava i naziva se uporabna implicitna norma, a Škarić je (Škarić 2006: 33) naziva svehrvatski implicitni govorni standard. Dihotomija između klasične i uporabne implicitne norme nije daleko od De Saussureove podjele na „langue“ i „parole“. Ako se jezična realizacija promatra u psiho- i sociolingvističkoj

perspektivi, onda je ona rezultanta djelovanja organskih idioma govornika i njihove težnje da ostvare standard. Ta se situacija može usporediti s učenjem stranoga jezika, u kojem se učenik nastoji odmaknuti od svog prvog (materinskog) jezika i naučiti jedan novi jezični sustav te u tom nastojanju ostvaruje novi govorni sustav koji se približava sustavu stranoga jezika, ali nosi obilježja prvoga jezika učenika i naziva se međujezik ili interlanguage (Selinker 1975). Međujezik je dinamički sustav koji se procesom učenja mijenja i asimptotski približava sustavu stranoga jezika. Međujezik će imati karakteristike određene prvim jezikom govornika (sociolingvistički faktori), ali i karakteristike samoga govornika (psiholingvistički faktori). Uporabna implicitna norma vjerojatno se više kvantitativno nego suštinski razlikuje od međujezika u učenju stranoga jezika. Govornici nekoga jezika nastojeći da govore propisanim standardom mogu se razlikovati jer udaljenosti između različitih organskih idioma i standarda mogu biti različite. S druge strane kulturološko i civilizacijsko vrednovanje pojedinog idiolekta može biti različito pa si govornik visoko vrednovanog idiolekta može dopustiti manji stupanj prilagođavanja standardu. Nadalje, psihološke i obrazovne karakteristike govornika mogu utjecati na stupanj njegove prilagodljivosti standardu. Sva ta pitanja prelamaju se kroz uporabu jezika i u konačnici čine rezultantu ostvarivanja standarda koja se više ili manje približava klasičnom standardu. Neke pojave u realiziranom standardu dobivaju svoju težinu učestalošću pojavljivanja i svojom prihvatljivošću pa kada prijeđu neku graničnu vrijednost, postaju prihvaćena forma. Međutim, implicitni standard ima odlike koje pravično udaljavaju sve govornike od njihova organskoga govora, i to u smjeru većini najpoželjnijih oblika. Dakle, hrvatska uporabna implicitna norma oblikovala se prema sociolingvističkim zakonitostima, a ne kao neposredni rezultat normativističke jezične politike, tako da njezinu osnovicu čine tri dijalekta čakavski, kajkavski i štokavski, ali i drugi socijalno uvjetovani varijabiliteti hrvatskoga govora. Njezine se karakteristike i odstupanja od klasične norme uvode u normativističke udžbenike, priručnike i opise kao moguća i dopustiva u većoj ili manjoj mjeri odstupanja od klasične norme. Tako i proglas o statusu hrvatskoga jezika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti navodi: „U zanaglasnim slogovima vokali mogu biti dugi ili kratki, iako postoji jaka tendencija da se u tom položaju, na velikom dijelu prostora, vokalna kvantiteta zbog male funkcionalne opterećenosti reducira.“ ili „[...] naglasci na posljednjim slogovima nisu karakteristični za standardni jezik iako su česti u razgovornom liku jezika“ (HAZU 2007: 23).

Takva sociolingvistička situacija vrlo je slična diglosičnim standardizacijama u Švicarskoj ili Grčkoj. John Lyons (1995) kaže da u diglosičnoj situaciji postoji visoka i niska forma koje su podijeljene prema funkcionalnom kriteriju. Visoka je forma često ona koja odgovara književnom standardu, a ponekad i onome što nazivamo klasičnom normom, a niska je forma često lokalni govorni jezik. Međutim, budući da ne postoji tipična jezična zajednica, ne postoji niti tipična diglosična zajednica, pa autor navodi

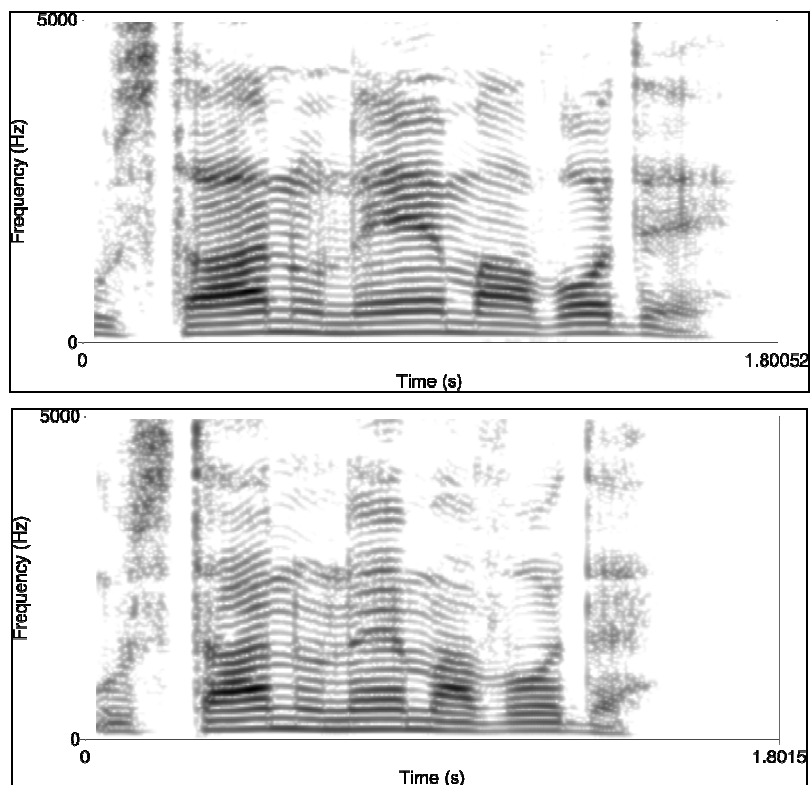
nekoliko primjera koji se razlikuju od tog opisa. Peter Trudgill (1995) nešto detaljnije obrađuje temu diglosije. Definira je kao posebnu vrstu jezične standardizacije u kojoj postoje dvije različite varijante jezika u cijeloj jezičnoj zajednici, pri čemu svaka od varijanti ima određenu društvenu ulogu. Te dvije varijante obično su standardna visoka i niska forma, koja također može biti standardizirana, ali može biti i podložna određenoj geografskoj varijaciji. Važna obilježja diglosijske situacije jesu: nitko ne koristi visoku klasičnu varijantu u normalnoj svakodnevnoj situaciji, niska je varijanta također standardizirana u različitim stupnjevima, obje varijante imaju ime i govornici ih percipiraju drugačijima, a njihove su društvene uloge jasne i različite. Prema tim opisima i primjerima jasno je da postoje različiti stupnjevi diglosije, a sociolingvistički odnos naše klasične norme i uporabne implicitne norme vrlo je blizak nekima od njih.

Ideji uporabne implicitne norme kao moćnom čimbeniku uspostavljanja novih standardoloških određenja jezičnoga sustava suprotstavljaju se oni koji na sustav gledaju kao na čvrstu strukturu koju valja čuvati i njegovati pa se to stajalište eksplicitno iznosi i u spomenutom proglasu Akademije, gdje stoji: „(...) u većine Hrvata postoji razvijena svijest da standardni jezik nije jednak svakodnevnomu govornomu i razgovornomu jeziku, da nije istovjetan ni s jednim narječjem ili govorom nekoga narječja, nego da je rezultat djelovanja mnogobrojnih jezičnih i kulturnopovijesnih silnica te dugotrajna razvoja na hrvatskome jezičnom prostoru. Odatle i svijest većine Hrvata da se standardni jezik treba sustavno učiti“ (HAZU 2007: 25).

Međutim, valja reći da pojam uporabne implicitne norme ne znači odricanje od kulture govora i brige o jezičnoj svijesti, nego on samo prihvaća realnost utjecaja organskog idioma na dostizanje standarda. Dakako, ostaje pitanje koliko je otvaranje demokratskih društvenih procesa pridonijelo tomu da se govornici u javnoj komunikaciji služe svojim organskim idiomom i da se jednostavno čak i ne pokušavaju približiti standardu.

Razlike između klasične i uporabne implicitne norme ilustrirat ćemo na primjeru akustičke analize govora iz fonetskog udžbenika Ivšića i Kravara Hrvatski jezik na pločama (Ivšić/Kravar 1955), dakle onoga što se prije 50-ak godina smatralo ortoepskom normom hrvatskoga jezika. Iako ovdje ne razmatramo pitanja prozodije, ipak možemo istaknuti da se vjerojatno proteklih 50-ak godina osjećaj o prihvatljivosti govora promijenio. Kada danas govornici hrvatskoga jezika ocjenjuju taj govor sa stajališta njegove prihvatljivosti kao javnoga govora, smatraju ga neprihvatljivim. Ako se npr. usporedi trajanje dugih i kratkih vokala, uočavaju se razlike: dok su u spomenutom udžbeniku dugi naglašeni vokali 1,86 puta duži od kratkih, već 30-ak godina kasnije taj se omjer sveo na svega 1,26, što ukazuje na neutralizaciju razlike u dužini naglašanih vokala (Bakran 1996). Tu ćemo činjenicu ilustrirati na primjeru jedne rečenice koju je za ovo istraživanje izgovorio fonetski vješti govornik

najprije vjerno ponavljajući model klasične norme, a nakon toga danas prihvatljivom uporabnom implicitnom normom.

Slika 1. Sonografski prikaz rečenice *U stanu nema vode* izgovorene klasičnom hrvatskom normom (gornja slika) i uporabnom implicitnom normom (donja slika)

2. Fonemski sustav

Fonemi su kao minimalne razlikovne jedinice određeni skupom razlikovnih obilježja koje Škarić (Škarić 1991) naziva unutarnjim razlikovnim obilježjima (URO). Fonemski sastav nekoga jezika može varirati ovisno o tome formira li se repertoar razlikovnih obilježja na temelju izgovornih, akustičkih ili slušnih parametara. Nadalje, fonem je određen cjelinom fonološkoga sustava nekoga jezika i svojim odnosom prema svim drugim fonemima tog sustava pa to može biti daljnji razlog različitoga fonemskog opisa. Prototipnost, odnosno rubnost fonema (učestalost uporabe, uklapanje u fonološki sustav, artikulacijska i akustička kontrastivnost) također može pridonijeti različitom popisu fonema u pojedinom jeziku. U fonološkim opisima hrvatskoga jezika navodi se 30-ak fonema ovisno o tome smatraju li se fonemima slogotvorno *r*, refleks jata *ie* i još neki drugi. Škarić (2006: 33) navodi 30 fonema, Turk (Turk 1992: 21) i Silić (Silić 1999: 13) 31 fonem, a Barić et al. (Barić et al. 1995: 54) i Brozović (Brozović 1991: 426) 32 fonema.

Jelaska (2004) prikazuje repertoar razlikovnih obilježja ovisno o različitim teorijskim polazištima (strukturalističkom, generativnom ili višeglasnom) i daje pregled primjene sustava obilježja u opisu hrvatskoga jezika. I strukturalistički i generativni opis raspolažu s repertoarom od 15 obilježja koja se dakako ne poklapaju, osim toga različiti autori koristili su različit broj obilježja.

Fonemi i njihove inačice, foni, u govoru se realiziraju glasnicima. Termin glasnik uveo je Škarić (1991) kako bi termin glas ostao slobodan za ono što nastaje fonacijom. Općenito glas je sloj govora koji ne pripada tekstu, dakle obavijesti oblikovanoj jezičnim kodom, nego posebnim govornim znakovima. Može se reći da glasnici imaju svojstva samostalnosti, ponovljivosti i zamjenjivosti, ali kontekstualno uvjetovane posebne fonemske inačice govornici teško izdvajaju i samostalno ponavljaju jer ih imaju u svojoj mentalnoj prezentaciji kao foneme i tako ih i realiziraju. Tako će posebne alofonske glasnike moći ponavljati izolirano, van konteksta koji ih uvjetuje, tek vješti fonetičari.

Temeljno je pitanje u razumijevanju mehanizama govorne proizvodnje dihotomija između reprezentacijske, jezične razine formulatora i fizičke, izvedbene razine artikulatora. Prva se opisuje kao sustav apstraktnih, invarijantnih i diskretnih jedinica (fonema), a druga kao skup promjenjivih, kontinuiranih i djelomično istodobnih obrazaca izgovornih pokreta čime se proizvodi jednako tako promjenjivi i nediskretni akustički signal. Općenito je prihvaćeno da je varijabilnost i nemogućnost segmentiranja govornoga signala na jasno razgraničene jedinice u velikome dijelu rezultat univerzalnoga fenomena koartikulacije ili suizgovora, tj. sistematičnoga i recipročnog međudjelovanja susjednih govornih segmenata.

Teorije koartikulacije trebale bi objasniti na koji se način diskretne i invarijantne jedinice reprezentacijske razine međusobno povezuju u izgovoru i govornom zvuku. Te bi teorije također trebale objasniti kako slušatelji prevladavaju koartikulacijski varijabilitet i otkrivaju stvarni fonemski sastav izričaja i konačno obavijest koju nosi govor. Dakle, postavlja se pitanje kako se realizira obavijesna istost na različitim razinama govornog procesiranja. Ili drugim riječima kako se obavijest preoblikuje tijekom govorne proizvodnje prelazeći s jedne razine na drugu. Sljedeće je pitanje kako se ostvaruje istost između obavijesti koju je proizveo govornik i one koju prima slušatelj, koji akustički signal preoblikuje u auditivne jedinice, zatim u jezične i konačno u kognitivne obavijesne jedinice koje je odaslao govornik.

Odnos između fonološke reprezentacije i izgovorne, a to znači i akustičke realizacije nije jednoznačan. Ista fonološka reprezentacija može biti izvedena na različite načine zbog utjecaja različitih suprasegmentalnih uvjeta, kao što je npr. tempo ili potreba isticanja nekog elementa ili nekog smisla. Ta-

ko je prirodno zamisliti dvije različite realizacije fonološke postavice: /iz#zagreba/

1. [izagreba]

2. [iz | zagreba] – (s naglašenim **iz** da bi se istaknulo značenje da netko dolazi iz Zagreba, a ne iz Splita)

S druge strane različite fonološke reprezentacije mogu se jednako realizirati na izgovornoj i akustičkoj razini pa:

1. /iz#zagreba/ i

2. /i#zagreba/

mogu imati jedinstvenu realizaciju: [izagreba]

U skladu s općim pravilima hiper i hipogovora (Lindblom et al. 1979) i zakonima koartikulacije te različitim stupnjevima adaptacije i asimilacije govornih segmenata fonem se može realizirati na ove načine:

1. kao tipična realizacija fonema

p → [p] to je glasnik **p** → [p]

2. kao tipična realizacija nekoga drugog fonema

p → [b] /kapznoja/ → [kabznoja]

3. kao posebna alofonska realizacija fonema, tj. realizacija koja se od tipične razlikuje za jedno razlikovno obilježje, a nije tipična realizacija nekoga drugog fonema

n → [ŋ] /banka/ → [baŋka]

4. kao nulti glasnik

p → [ø] /kap bevande/ → [kaøbevande]

Valja pretpostaviti da je ovdje najprije došlo do ozvučavanja [p] u [b], pa zatim do njihovog sažimanja ili ispadanja slabijeg.

5. dva se ista fonema sažimlju i realiziraju kao jedan glasnik

/iz#zuba/ → [izuba]

6. dva se fonema realiziraju kao tipična realizacija trećeg

nj → [ɲ] /sin je/ → [siɲe]

7. nulti se fonem realizira kao nefonemski glasnik

ø → [ə]/petø/ → [petə]

Jedan glasnik može predstavljati dva fonema: u [preʔobom] **t** predstavlja **dt**, ali dva glasnika mogu predstavljati jedan fonem: u → [petə] **t** predstavlja samo fonem **t**.

3. Fonemski, posebni alofonski i prozodijski (nefonemski) glasnici

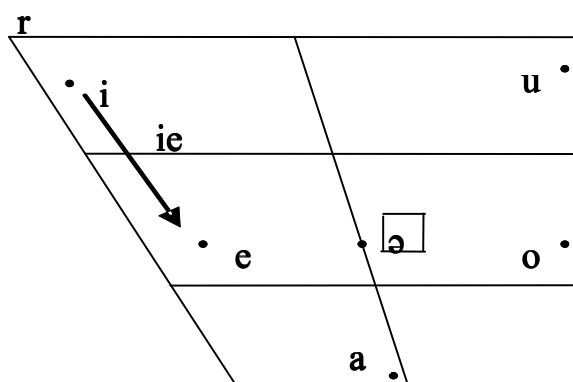
U psiholingvističkom smislu fonemski glasnici imaju svoje mentalne predodžbe koje se optimalno realiziraju kad je fonem oslobođen kontekstualnih dodataka te se zato zahtijeva realizacija svih njegovih artikulacijskih i akustičkih obilježja zbog informacijski maksimalnog opterećenja, za razliku od njegove realizacije u kontekstualnim okolnostima koje povećavaju njegovu redundantnost i omogućuju manje preciznu artikulaciju. Dakle, realizacija fonema koja je najbliža njegovoj mentalnoj predodžbi ostvarit će se kada na pitanje za neki fonem: „Što je to“ odgovorimo npr. „To je fonem [pə].“ Budući da valja pretpostaviti da su mentalne predodžbe fonema u govornika nekoga jezika relativno čvrste, stabilne i jednoznačne, njihova će realizacija u takvoj optimalnoj poziciji biti najsljednija među govornicima. U takvoj izoliranoj poziciji konsonanti se izgovaraju tako da im se pridruži vokal [ə], a vokali s početnim [ʔ].

Posebni alofonski glasnici realizacije su fonema koje se razlikuju od tipične realizacije za barem jedno razlikovno obilježje, a nisu tipična realizacija nekoga drugog fonema. Oni su rezultat različitih kontekstualnih djelovanja koja dovode do adaptacija i asimilacija te se najčešće realiziraju unutar govorne ili prozodijske riječi.

Prozodijski (nefonemski) glasnici realizacije su nultoga fonema pod utjecajem mehaničkih artikulacijskih procesa ili zahtijeva slogovne strukture govora.

4. Vokalski sustav

U vokalskom sustavu hrvatskoga jezika (v. sliku 2) glavnih pet vokala ravnomjerno je raspoređeno tako da oni zadržavaju svoje izgovorne i akustičke karakteristike relativno čvrsto bez obzira na naglašenost i dužinu. To je karakteristično i za klasičnu i za uporabnu varijantu govora. Samoglasničko se **ɾ** izgovara kao [ər], s time da se u uporabnoj normi redovito ostvaruje kao kratko. Stari se jat u uporabnoj normi ostvaruje kao [je] a u kombinaciji s **l** i **n** kao [e], s time da se **l** i **n** palataliziraju i postaju **ʎ** i **ɲ**. U klasičnoj se varijanti ostvaruje dvosložni **ije** ili diftonški **ie** izgovor. Nefonemski vokalski glasnik jest **ə**.

Slika 2. Vokalski sustav hrvatskoga jezika (u kvadratu: prozodijski glasnik)

5. Konsonantski sustav

Konsonantski je sustav prikazan u tablici 1. Za uporabnu je normu karakteristična neutralizacija razlika između afrikata **tʃ** i **tɕ** te **dʒ** i **dʑ**, koji se realiziraju kao neka srednja pozicija između tvrdih i mekih, tako da Škarić (2006) postavlja pitanje njihove fonemske prirode čime se mijenja i broj fonema u uporabnoj implicitnoj normi. Ako se gubi razlika između tvrdih i mekih afrikata, onda se u uporabnoj normi gube i posebni alofoni **ɕ** i **ʑ**.

	BIL	LABD	DEN	ALV	PALV	PAL	VEL	GLO
OKLUZIV	p b		t d				k g	ʔ
AFRIKATA			ts dz		tʃ dʒ tɕ dɕ			
NAZAL	m	ɱ		n		ɲ	ŋ	
FRIKATIV		f v	s z		ʃ ʒ	ç ʝ	x ɣ	h
VIBRANT				r				
APROKSIM.	w	ʋ				i̯ i̯j		
LAT. APROKSIM.				l		ʎ		

Tablica 1. Konsonantski sustav hrvatskoga jezika

(sivo: posebni alofonski glasnici, u kvadratu: prozodijski glasnici; BIL = bilabijalni, LABD = labiodentalni, DEN = dentalni, ALV = alveolarni, PALV = postalveolarni, PAL = palatalni, VEL = velarni, GLO = glotalni)

6. Preliminarno istraživanje

U ovome se istraživanju postavilo pitanje mogu li govornici hrvatskoga jezika na temelju samo fonetskih parametara razlikovati bošnjački, hrvatski i srpski, odnosno kolike su psiholingvističke razlike tih jezika. Iz tako postavljana pitanja proizlazi pitanje stvarnih artikulacijskih i akustičkih razlika ovih jezika te doprinosa pojedinih fizičkih karakteristika njihovu perceptivnom razlikovanju.

Iz do sada skupljenoga govornog materijala u korpusu GRALIS (www.gewi.kfunigraz.ac.at/gralis) odabrali smo deset različitih rečenica koje su izgovorili po dva govornika za svaki jezik. Dakle, ukupni uzorak od 60 rečenica (10 rečenica, 3 jezika, 2 govornika) složili smo slučajnim redoslijedom tako da je svaka rečenica snimljena 2 puta s razmakom od 1 sekunde. Tu smo snimku ožujka 2007. emitirali preko zvučnika u mirnoj prostoriji ugodnim intenzitetom skupini od 20 studenata 4. godine fonetike Filozofskog fakulteta u Zagrebu kojima je prvi jezik hrvatski. Između parova istovjetnih rečenica u stanci od 5 sekundi ispitanici su na skali od 7 ocjena (1 do 7) davali procjenu svoje sigurnosti je li neka rečenica bošnjačka, hrvatska ili srpska. Ako su bili potpuno uvjereni da je ona hrvatska, na skali za hrvatski dali su joj ocjenu 7, a na skalama za bošnjački i srpski ocjenu 1 jer su bili uvjereni da ona ne pripada tim jezicima. Izračunate su prosječne ocjene za svaku rečenicu i ukupne ocjene za rečenice svakoga jezika. Procjenjivane rečenice bile su: Đaci su se spremali za odlazak u školu. Ja se spremam za rad. Jutro je sve više prelazilo u dan. Na travi je i dalje ležala rosa. Neki od njih imali su na sebi džempere. Oni su se veselo igrali povremeno lajući. Poštari su raznosili pisma. Trgovine su počele s radom. U daljini se prostirala velika šuma. Ulice su postajale sve bučnije.

U tablici 2 prikazani su rezultati sigurnosti s kojom su studenti procjenjivali pripadnost govornika, odnosno izgovorenih rečenica pojedinom jeziku.

Jezik procjenjivane rečenice	Srednja vrijednost procjene pripadnosti pojedinom jeziku		
	HR	SR	BiH
HR	5,42	3,79	2,06
SR	2,44	3,92	4,29
BiH	2,61	3,06	4,28

Tablica 2. Srednje vrijednosti procjene pripadnosti rečenica pojedinom jeziku

Iz tablice 2 vidljivo je da govornici hrvatskoga najbolje procjenjuju pripadnost hrvatskih rečenica hrvatskomu (5,42), a češće ih zamjenjuju srpskim (3,79) nego bošnjačkim (2,06). Srpske rečenice procjenjuju najlošije (3,92) i čak ih češće pripisuju bošnjačkome (4,29) nego srpskom jeziku, ali ih

dosta jasno razlikuju od hrvatskoga (2,44). Bošnjačke rečenice najčešće pripisuju bošnjačkomu (4,28), a rjeđe srpskom (3,06) te najrjeđe hrvatskom jeziku (2,61). Može se zaključiti da hrvatski govornici na temelju samo fonetskih razlika tih triju jezika bolje prepoznaju prvi jezik nego druga dva, od druga dva jezika srpski procjenjuju kao sličniji hrvatskom nego bošnjački, ali isto tako bošnjački i srpski procjenjuju kao međusobno sličnije nego što su slični hrvatskom. Prosječna je ocjena za točno procijenjene hrvatske rečenice 5,42, a za pogrešne procjene 2,53, što ukazuje na relativno veliku sigurnost u razlikovanju prvoga, hrvatskoga jezika za razliku od druga dva istraživana jezika (bošnjačkoga i srpskoga). Međutim, točno prepoznavanje srpskog i bošnjačkog dobilo je ocjenu 4,10, a kriva je procjena dobila ocjenu 3,68; dakle razlika je znatno manja. Dakako da je prirodno očekivati da će se prvi jezik prepoznavati bolje i razlikovati bolje od stranih jezika nego što će se razlikovati dva strana jezika međusobno. Ovaj rezultat ipak može ukazivati na zatvorenost pojedinih jezičnih prostora i na njihovu povećanu diferenciranost i na fonetskom planu.

Može se postaviti pitanje, mogu li se u uzorku promatranih rečenica izdvojiti one koje se najbolje prepoznaju kao rečenice određenoga jezika i koji su to akustički i izgovorni parametri koji ih tako jasno markiraju kao rečenice toga jezika. Rečenice koje su promatrane u ovom istraživanju nisu bile konstruirane s tim ciljem. Međutim, u budućim istraživanjima perceptivnih razlika među promatranim jezicima mogle bi se konstruirati rečenice u kojima bi bili fonetski elementi za koje bi se prethodnom akustičkom analizom ustanovilo da su različiti u promatranim jezicima, pa bi se mogao mjeriti njihov doprinos perceptivnim razlikama.

7. Umjesto zaključka

Razlike na fonetsko-fonološkom planu među bošnjačkim, hrvatskim i srpskim jezikom osim mjerenjem akustičkih razlika mogle bi uključivati i doprinos pojedinih akustičkih parametara perceptivnim razlikama. Ta vrsta istraživanja zahtijevala bi da se takvi perceptivni testovi provedu s govornicima svakog od promatranih jezika, s time da uzorci ispitanika budu izjednačeni.

Smatramo isto tako da bi bilo plodno razlike promatrati na govoru elektroničkih medija i vidjeti koje su tendencije razvoja fonetsko-fonoloških sustava ovih jezika na temelju uporabne norme koja se najjasnije očituje kroz takvu vrstu uporabe jezika.

Literatura

- Bakran 1996: Bakran, J. *Zvučna slika hrvatskog govora*. Zagreb: IBIS grafika.
 Barić et al. 1995: Barić, E. et al. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

- Brozović 1991: Brozović, D. Fonologija hrvatskoga književnoga jezika. In: Babić, S. et al. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: HAZU/Nakladni zavod Globus.
- HAZU 2007: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (Hg.). *Hrvatski jezik*. Zagreb: HAZU.
- Horga 2001: Horga, D. Dijakronija vremenskih parametara hrvatskoga govora u elektroničkim medijima. In: *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Slavica VI*. Torun: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. S. 33–44.
- Horga 2005: Horga, D. Izgovorni zglobovi u spontanom govoru. In: Pranjković, I. (Hg.). *Od fonetike do etike. Zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. dr. Josipa Silića*. Zagreb: Disput. S. 63–74.
- Ivšić/Kravar 1955: Ivšić, S./Kravar, M. *Srpsko-hrvatski jezik na pločama*. Zagreb: Epoha i Jugoton.
- Jelaska 2004: Jelaska, Z. *Fonološki opis hrvatskoga jezika. Glasovi, slogovi, naglasici*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Lindblom et al. 1979: Lindblom, B. et al. Formant frequencies of some fixed-mandible vowels and a model of speech motor programming by predictive simulation. In: *Journal of Phonetics*. Nr. 7. S. 147–161.
- Lončarić 1998: Lončarić, M. (Hg.). *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Hrvatski jezik*. Opole: Uniwersytet Opolski/Instytut Filologii Polskiej.
- Silić 1999: Silić, J. *Hrvatski jezik 1*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škarić 1999: Škarić, I. Sociofonetski pristup k standardnom naglašavanju. In: *Govor. Časopis za fonetiku*. Zagreb, 1999. Nr. XVI/2. S. 117–137.
- Škarić 2006: Škarić, I. *Hrvatski govorili!* Zagreb: Školska knjiga.
- Turk 1992: Turk, M. *Fonologija hrvatskoga jezika*. Rijeka – Varaždin: IRC.

Damir Horga (Zagreb) – Vesna Požgaj Hadži (Ljubljana) – Marko Liker (Zagreb)

Phonetische Beschreibung der Segmentalebene des Kroatischen und die Fähigkeit von Sprechenden des Kroatischen, bosniakisch, kroatisch und serbisch auditiv zu unterscheiden

Die Arbeit handelt vom Verhältnis zwischen der klassischen und der angewandten, impliziten Norm, die sich durch phonologische Repräsentation und akustische Realisierung des Phonembestandes des Kroatischen äußert. Es ist bekannt, dass angesichts der allgemeinen Regeln von Hyper- und Hyposprache, Gesetzen der Koartikulation und unterschiedlicher Adaptionen- und Assimilationsgrade von Sprachsegmenten unterschiedliche Realisierungen in der Aussprache von Phonemen bestehen. Es stellt sich die Frage, ob es tatsächliche artikulatorische und akustische Unterschiede zwischen dem Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen gibt, die die physischen Charakteristiken der einzelnen Sprachen und von deren perzeptiver Differenzierung ausmachen. Die Ergebnisse einer Pilot-Untersuchung zeigen das Vorhandensein solcher Unterschiede und weisen den Weg für künftige Untersuchungen: a) perzeptive Tests mit Sprechenden jeder einzelnen der drei Sprachen und b) Sprache in den elektronischen Medien des Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen.

Damir Horga

Filozofski fakultet, Ivana Lučića 1, HR – 10 000 Zagreb

Tel.: ++385 1 612 00 98

Fax.: ++385 1 615 68 79

Privat: 10 000 Zagreb, Aleja pomoraca 25

E-mail: dhorga@ffzg.hr

Vesna Požgaj Hadži

Filozofski fakultet, Aškerčeva 2, SI – 1000 Ljubljana

Tel.: ++ 00 386 1 241 12 96

Fax.: ++ 00 385 1 425 93 37

Privat: 1000 Ljubljana, Teslova 21

E-mail: vesna.hadzi@guest.arnes.si

Web-Seite: <http://www.ff.uni-lj.si/oddelki/slavistika/hsm/>

Marko Liker

Filozofski fakultet, Ivana Lučića 1, HR – 10 000 Zagreb

Tel.: ++385 1 612 00 98

Fax.: ++385 1 615 68 79

Privat: 44 250 Petrinja, Andrića Ive 2

E-mail: mliker@ffzg.hr

Damir Horga (Zagreb) – Vesna Požgaj Hadži (Ljubljana) – Ines Šafarić (Zagreb)

Fonetsko-fonološke razlike govora u beogradskom, sarajevskom i zagrebačkom televizijskom dnevniku

Govor u elektroničkim medijima može biti pokazatelj stvarnoga stanja odnosa između jezičnih silnica koje teže zadržati ono što je u jeziku tradicionalno i onih silnica koje putem različitih govornih idioma u jezični sustav unose nove elemente. Naime, u svojoj programskoj orijentaciji elektronički mediji nastoje očuvati „čistoću“ jezika (jezični standard), ali zbog pojavljivanja velikog broja govornika dovoljno su i otvoreni pa se u njima odražavaju različiti jezični varijeteti čije se karakteristike mogu prihvatiti kao novi „uporabni“ standard.

U ovome se istraživanju na primjerima televizijskih dnevnika kao središnjih informativnih emisija javnih televizija Hrvatske (HRT – Hrvatska radio televizija), Bosne i Hercegovine (FTV – Federalna televizija) i Srbije (RTS – Radio televizija Srbije) uspoređuju fonetsko-fonološki sustavi triju jezika: bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog te se otkrivaju tendencije njihova razvoja u ovom trenutku. Osim toga analiziraju se i neki akustički te vremenski parametri.

1. Uvod

1.1. Govor elektroničkih medija

Promjene u društvu od 90-ih godina prošloga stoljeća utjecale su i na promjene u medijima „demokratizacija“ medija pridonijela je i „demokratizaciji“ jezika u medijima (usp. Kalin Golob 2004: 77), i to pisanoga i govorenoga. Nove tehnologije, ali i novi način komuniciranja dali su primat govorenome jeziku koji čak utječe i na pisani jezik. Jezične se promjene u medijskome diskursu primjećuju na svim razinama; najuočljivija je naravno leksička. Prisjetimo se samo purističkog odnosa prema srbizmima, a naročito slavenizmima u hrvatskim državnim medijima početkom 90-ih godina prošloga stoljeća (više o tome npr. u Škarić 2006. i Opačić 2006), kao i „poplavi“ razlikovnih rječnika, uglavnom amaterskih autora, koji su donijeli više štete nego koristi i uzrokovali brojne nesporazume, posebice na stranim slavistikama. I dok je to razdoblje bilo obilježeno pretjeranom kroatizacijom i kovanjem novih riječi, novo je tisućljeće u hrvatskim elektroničkim medijima obilježeno „haranjem anglizama“ (Opačić 2006: 522). Osim toga demokratizacija medijskoga elektroničkog prostora (pojava novih privatnih i javnih postaja, uporaba nestandardnih idiolekata u njima, veći broj neprofesionalnih govornika itd.) na različite načine „pritišće“ ionako krhku i narušenu ortoepsku normu hrvatskoga jezika.³ Treba naglasiti da na navedene promjene pismenoga i govorenoga medijskog diskursa utječe također

³ Slična preispitivanja i promjene u ortoepskoj normi događaju se i u slovenskom jeziku, v. npr. radove Tivadar i Šušteršič 2001, Tivadar 2006, Verovnik 2004. i dr.

ciljna publika, ali i različite govorne situacije, odnosno žanrovi koji „traže“ određena i za njih tipična jezična sredstva. Nažalost, moramo ustvrditi da su analize govorenoga medijskog diskursa u usporedbi s pisanima rijetke; nedostaju opisi govornih svojstava pojedinih medijskih žanrova: od onih strogo zadanih (npr. informativne emisije) pa sve do onih u kojima se pojavljuje govor blizak svakodnevnoj konverzaciji.

Dobar govor elektroničkih medija može se odrediti na osnovi njegova komunikacijskog dometa i efikasnosti. Prema Škariću i Horgi model dobrog javnoga govora morao bi imati ova svojstva: govornost, tečnost, osobnost, jezičnu pravilnost, logičnost, poetičnost, informativnu odmjerenu, komunikacijsku otvorenost, fatičnost, tolerantnost, kulturu slušanja, eufoničnost i kontroliranost (citirano prema Horga 1994). Može se čak i govoriti o „prepoznatljivim govorničkim idealima“ koje su oblikovali pojedini mediji. Tako npr. za hrvatske državne medije Škarić (2006) daje nacrt govorničtva, pri čemu se izdvajaju ove osobine: govornost (koja se postiže dobrim govornicima – prezentirima), purizam (koji se sastoji od odlika koje pokazuju hrvatsku jezičnu standardnost i od odlika koje pokazuju govorno zdravlje) i elegancija (pri čemu govorenje teži uglađenosti, istančanosti, estetičnosti, kultiviranosti, pa i otmjenosti, gospodstvenosti).

1.2. Raslojavanje govora elektroničkih medija

U svim vrstama javne komunikacije trebao bi se upotrebljavati standard jer jedan jedini standard u jeziku podrazumijeva i jedan jedini standard u govoru (Granić 1994). Međutim, demokratizacija medijskoga elektroničkog diskursa pridonijela je većem raslojavanju govora elektroničkih medija i, naravno, raznolikijem odstupanju od standarda. Održavanju standarda u govoru teže oni kojima je to zvanje, npr. glumci, spikeri, voditelji, novinari itd., a o tome se „brinu“ fonetičari, logopedi, profesori hrvatskoga jezika, lektori, službe za jezik i govor (npr. na hrvatskoj televiziji) itd. S druge strane, o odstupanju od standarda može se govoriti, prije svega, kod neprofesionalnih govornika, ali i kod govornika koji se često pojavljuju u medijima (npr. neke javne osobe: od političara, sportaša, gospodarstvenika itd.). Svi govornici na ovaj ili onaj način utječu na ortoepsku normu hrvatskoga jezika, čemu doprinosi i uvriježeni stereotip „tako govore na televiziji“ (Opačić 2006: 523) – što znači tako je pravilno. Naravno, idealan govor (korektan govor bez pogrešaka u kojem govornik zna što želi reći i kada to kaže, kaže tečno) rijetko se postiže, ali se njemu teži (Horga 1996). Uostalom pojam 'idealnosti' „ne vrijedi uvijek i svugdje (u svakoj govornoj situaciji) za sve fenomene govora“ (Granić 2003).

1.3. Kakav govorni model nude mediji?

Budući da je govor elektroničkih medija javan, neprestano je izložen preispitivanju i ocjenjivanju gledateljstva/slušateljstva i jezikoslovaca. Postavlja se pitanje kakav nam govorni model nude javni mediji s obzirom na činjenicu je da je ortoepska norma, za razliku od drugih normi, „manje podložna stan-

dardizaciji“ odnosno „najlakše izmiče čvrstoj jezgri standarda“ (Mićanović 2006: 100). Upravo zbog toga kod nje najviše dolazi do izražaja napetost između kodifikacije i uporabe, odnosno napetost između klasične i uporabne implicitne norme. Problematičnost hrvatske ortoepske norme, posebice njezine prozodijske razine, prema Pranjkoviću (citirano prema Mićanović 2006: 100) „izvire dobrim dijelom iz činjenice da je ona i najkonzervativnija. Naime, normativci uglavnom inzistiraju na tzv. klasičnoj ili ‘maretićevskoj’ akcentuaciji koja se ne zasniva na realnom stanju u pojedinim hrvatskim govorima /.../, nego je zapravo strana većini govornika hrvatskoga standardnoga jezika /.../, pa se zapravo /.../ uči kao strana.“⁴ Klasična je norma rezultat Bečkoga književnoga dogovora iz 1850. godine, kada je istočnohercegovačka varijanta štokavskoga govora izabrana kao osnovica „hrvatsko-srpskoga“ jezika s brojnim prilagodbama u 20. st. (npr. dopuštenom zapadnom i istočnom varijantom). Za razliku od klasične norme, koja je rezultat normativističke jezične politike i koju zastupaju oni koji na jezični sustav gledaju kao „čvrstu strukturu koju valja čuvati i njegovati“, hrvatska uporabna implicitna norma oblikovala se prema sociolingvističkim zakonitostima i njezina se odstupanja od klasične norme polako uvode u normativističke priručnike kao moguća i dopustiva (Horga et al. 2008: 189).

2. Istraživanja govora elektroničkih medija ili „Važno je kako izgledaš, a ne kako govoriš“

Govor medija, odnosno ocjene govornika radija i televizije bio je temom jezikoslovaca od 50-ih godina prošloga stoljeća do danas (v. npr. Jonke 1956, Pranjković 1978, Opačić 1978, Buzina 1987, Škavić 1994, Hršak/Zgrabljic 2003 et al.). Cilj je tih radova bio upozoriti na tipične pogreške na različitim jezičnim razinama, što se fonetsko-fonološke razine tiče na prvo-mje je mjestu prozodijska razina.⁵ U radovima se ukazuju na raskorak između kodifikacije i uporabe osobito na naglasnoj razini, ali i u zanaglasnim duljinama, u prebacivanju naglasaka na proklitiku, izgovoru pojedinih glasnika, refleksu jata itd.

Kakva je „skupna slika govora hrvatske televizije“? Prema istraživanju Škarić/Varošaneć-Škarić (1994a, 1994b) pri izboru televizijskih govornika najvažniji je izgled, a najmanje važan govor. Dok spikeri-voditelji moraju

⁴ Na ovome mjestu nećemo se baviti različitim koncepcijama hrvatske prozodijske norme o kojoj postoji bogata polemička literatura različitih autora, npr. K. Mićanovića, I. Pranjkovića, M. Samardžije, I. Škarića, G. Varošaneć Škarić, S. Vukušića, I. Zoričića i dr. O odnosu preskriptivne akcentologije i hrvatskog standardnog jezika tj. o „hrvatskim akcentuacijama“ v. u preglednom polemičkom radu I. Lupića (2001).

⁵ Upozoravamo na kritički pogled na odnos hrvatskoga jezikoslovlja prema naglascima u javnim medijima u radu Đ. Škavić, 1994. te na novije „kritike“ akcenatske razine u radu S. Hršak i N. Zgrabljic (2003) i N. Opačić (2006).

dobro izgledati i dobro govoriti, novinari moraju biti dobri u retoričkom dizajnu, a kako izgledaju i kako govore manje je važno. Autori zaključuju da HRT iskušava u mediju veliko mnoštvo govornika koji ne odgovaraju medijskim zahtjevima, od kojih je neproporcionalno mnogo žena. Posebno su olabavljeni kriteriji za govor, i to pri primanju na televiziju, ali i pri puštanju slaboga govora u medij. Televizijski govornici govore znatno ispod zamišljenog ideala (i dalje ostaje otvoreno pitanje što je uopće „zamišljeni idealni govor“ i kako ga definirati), ali prema nekim pokazateljima govorno su sposobniji od općeg prosjeka govornika. Kao pozitivnu osobinu autori ističu činjenicu da se televizijski govornici biraju prema pojedinačnoj govornoj darovitosti, a ne prema blizini njegova organskog idioma standardu, kako je to bilo nekoć. Također naglašavaju potrebu za dodatnim školovanjem televizijskih govornika u svim ortoepskim slojevima – od standardne prozodije do pravila povezanoga govora, ali i u govorničkim umijećima (od dojmliiva glasa do neverbalnih sredstava). Najnovije istraživanje govora hrvatske javne televizije (Banković-Mandić/Runjić-Stoilove 2006) pokazuje da je taj govor, promatran u varijablama glasa, govornih mana, jezičnih i izgovornih pogrešaka – u odnosu na nove komercijalne televizije u Hrvatskoj, još uvijek najbolji. Dakle, hrvatska se televizija trudi održati „imidž“ koji je nekada imala; podsjetimo samo da su prije 50-ak godina jezični savjetnici zagrebačke televizije i radija bili vrsni jezikoslovci (v. Opačić 2006).

3. Istraživanje

3.1. Govorni materijal i cilj

Za analizu smo odabrali tri središnja televizijska dnevnika zagrebački (Hrvatske radio televizije – HRT), sarajevski (Federalne televizije – FTV) i beogradski (Radio televizije Srbije – RTS) zbog toga jer je riječ o najgledanijim emisijama koje prate širok krug gledatelja, među kojima je većina obrazovanih i potencijalno jezično aktivnih. Naime, neka istraživanja (npr. Verovnik 2004) dokazuju da je s jedne strane parametar gledanosti izuzetno značajan, a s druge strane da potencijalno jezično aktivniji gledatelji imaju veći utjecaj na normu govorenoga jezika. Osim toga u dnevnicima se pojavljuju žanrovski raznovrsni prilogi u kojima sudjeluju različiti govornici, o čemu će biti riječi u nastavku. Cilj je istraživanja bio otkriti kakav je govor u tim dnevnicima u odnosu na klasičnu (kodificiranu) govornu normu i kakve su međusobne razlike nekih fonetskih parametara među bosanskim/bošnjačkim, hrvatskim i srpskim jezikom. Promatrane su ove varijable: prozodijske ili suprasegmentalne te segmentalne-vokalske i segmentalne-konsonantske.

3.2. Govornici

Analizirani su svi govornici koji se pojavljuju u pojedinom dnevniku, a govore bosanskim/bošnjačkim ili hrvatskim, odnosno srpskim jezikom. Govornici su podijeljeni u četiri kategorije: voditelji, spikeri, novinari i gosti. Voditelji i spikeri školovani su govornici od kojih se očekuje „visoka govorna

izvedba“ (Škarić/Varošaneć-Škarić 1994a, 1994b), od novinara se također očekuje kultivirani govor, a najzanimljiviji u kontekstu ovoga rada jesu gosti – sugovornici novinara. Riječ je o stručnjacima za određeno područje ili o slučajnim govornicima iz „puka“ u čijem će spontanom govoru najvjerojatnije biti najveće i najraznolikije odstupanje od kodificirane norme – naime, te osobe nisu „vične“ javnome govoru. Napominjemo da je za neke govornike uzorak govora bio prekratak da se ocijene u svim promatranim karakteristikama.

3.3. Analiza govorenog materijala

Škarić (2007a) je na uzorku od 226 srednjoškolaca za koje se može smatrati da predstavljaju relativno reprezentativan uzorak hrvatskih govornika ustanovio šest glavnih fonetskih razlika između klasične izgovorne norme i tzv. prihvaćenog izgovora ili uporabne implicitne norme kojom govore obrazovani govornici hrvatskoga jezika u javnoj uporabi. Tako 76% ispitanika ostvaruje umjesto klasičnog četveronaglasnog sustava tronaglasni sustav s dugosilaznim, dugouzlaznim i jednim kratkim naglaskom koji se najčešće realizira kao kratkosilazni. Zanaganasne duljine ne ostvaruje 71% ispitanika. Čak 82% ispitanika skraćuje dugo slogotvorno /r/. Oksitonska realizacija naglasaka na posljednjem slogu riječi koju klasična novoštokavska norma ne dopušta, u ovom uzorku ispitanika ostvarena je u samo 15% od svih mogućih slučajeva. Klasičnom normom propisan izgovor jata kao /ie/, odnosno u izgovoru kao /ije/ ako je dug ili kao /je/ ako je kratak. U 90 % slučajeva realizira se kao /je/ s dugim ili kratkim vokalom /e/ ovisno o duljini jata. Međutim iza /l/ i /n/ može se pojaviti njihova palatalizacija, tj. izgovor palatalnih glasnika /ɕ/ ili /ɲ/ npr. lje-pota [ɭepota] i Njemačka [ɲemačka], dok se kod izgovora dugog refleksa jata oni izgovaraju na svom temeljnom izgovornom mjestu kao alveolari /l/ i /n/ npr. lijep [ljep] i Nijemac [ɲjemac]. Budući da se u srpskom jeziku jat uglavnom realizira kao /e/, ne može se govoriti o razlikama u njegovoj realizaciji u klasičnoj normi i današnjoj uporabi pa te razlike u realizaciji jata ostaju samo specifičnost hrvatskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika. Konačno, 90% ispitanika ne razlikuje izgovor fonema /č/ i /ć/, nego ih izgovara kao jedan glasnik srednji po izgovoru između ova dva. Ta odstupanja uporabne izgovorne norme od klasične ustanovljena su i u zagrebačkom idiomu koji tako dobiva prestižnu sociolingvističku funkciju u njegovu prihvaćanju kao društveno poželjnog izgovora, a time i potencijalnog kriterija u određenju novoga izgovornog standarda.

Navedene karakteristike izgovora bile su polazište u definiranju govornih varijabli koje su promatrane u tri središnja televizijska dnevnika kako bi se pokazalo odstupaju li i srpski i bosanski/bošnjački od klasične izgovorne norme i ako da, u kojem se smjeru to odstupanje događa.

Dvoje kvalificiranih fonetičara slušno je procijenilo ove izgovorne varijable:

- a) prozodijske ili suprasegmentalne: četveronaglasni sustav, ostvarivanje zanaglasnih duljina, oksitonski naglasak, preskače li naglasak na proklitiku;
- b) segmentalne-vokalske: sinkopiranje, realizacija jata, realizacija slogotvornog /r/, realizira li se /e/ kao srednje otvoreno ili postoji i realizacija /zatvorenog e/ i otvorenog /e/, realizira li se /o/ kao otvoreno /o/;
- c) segmentalne-konsonantske: razlikovanje afrikata /č/ i /ć/, odnosno /dž/ i /d/.

3.4. Rezultati i rasprava

S obzirom na govorni status i stupanj govorene profesionalnosti u istraživanju je sudjelovalo ukupno 106 govornika, i to 3 voditelja, 16 spikera, 20 novinara i 67 gostiju (v. tablicu 1).

	voditelj	spiker	novinar	gost	ukupno
HRT	1	3	7	23	34
FTV	1	7	3	19	30
RTS	1	6	10	25	42
ukupno	3	16	20	67	106

Tablica 1. Broj govornika po stupnju govorene profesionalnosti u tri dnevnika

3.4.1. Razlike među jezicima

Rezultati učestalosti pojedinih varijabli u dnevnicima HRT-a, FTV-a i RTS-a prikazani su u tablici 2 kao broj ili postotak govornika čiji govor karakterizira prisutnost pojedine govorene varijable.

	HRT		FTV		RTS	
suprasegmentalne varijable	n	%	N	%	n	%
četveronaglasni sustav	17	50	30	100	42	100
zanaglasne duljine	10	29	30	100	7	17
oksitonski naglasak	1	3	-	-	-	-
preskakanje naglasaka na proklitiku	2	6	3	10	-	-
segmentalne-vokalske varijable						
sinkopiranje	0	0	30	100	0	0
realizacija jata	0	0	2	7	-	-
slogotvorno r	1	3	0	0	0	0
zatvoreno i otvoreno e	0	0	4	14	27	64
otvoreno o	0	0	0	0	3	7
segmentalne-konsonantske varijable						
razlikovanje č/ć	13	38	15	50	42	100

Tablica 2. Broj i postotak pojavljivanja promatranih izgovornih varijabli u tri dnevnik

Iz rezultata istraživanja prikazanih u tablici 2 proizlaze ove karakteristike promatranih govornih varijabli:

– U hrvatskom jeziku gubi se četveronaglasni sustav (uglavnom postaje tronaglasni jer se neutralizira razlika između kratkouzlaznog i kratkosilaznog) dok bosanski/bošnjački i srpski čvrsto drže četveronaglasni sustav.

– Zanaslasne duljine gube se u hrvatskom i srpskom jeziku, a zadržavaju u bosanskom/bošnjačkom.

– Oksitonski naglasak pojavljuje se samo u hrvatskom jeziku.

– Naglasak preskače na proklitiku u hrvatskom i bosanskom/bošnjačkom, ali to nije zabilježeno u srpskom jeziku (vjerojatno zato što je preskakanje naglasaka i općenito rijetko).

– Sinkopiranje (gutanje /i/ i /u/) pojavljuje se samo u bosanskom/bošnjačkom, dok su u hrvatskom i srpskom vokali jasno artikulirani.

– U bosanskom/bošnjačkom dugi jat realizira se dvosložno kao /ije/, a u hrvatskome jednosložno kao /je/.

– Slogotvorno /r/ redovito se skraćuje u hrvatskom jeziku.

– U bosanskom/bošnjačkom i osobito u srpskom jeziku javlja se razlika između otvorenog i zatvorenog /e/ koje u hrvatskome nema.

– U srpskom jeziku javlja se razlika između otvorenog i zatvorenog /o/.

– Razlika /č/ i /ć/ gubi se u hrvatskom, smanjuje u bosanskom/bošnjačkom, a izrazito drži u srpskom jeziku.

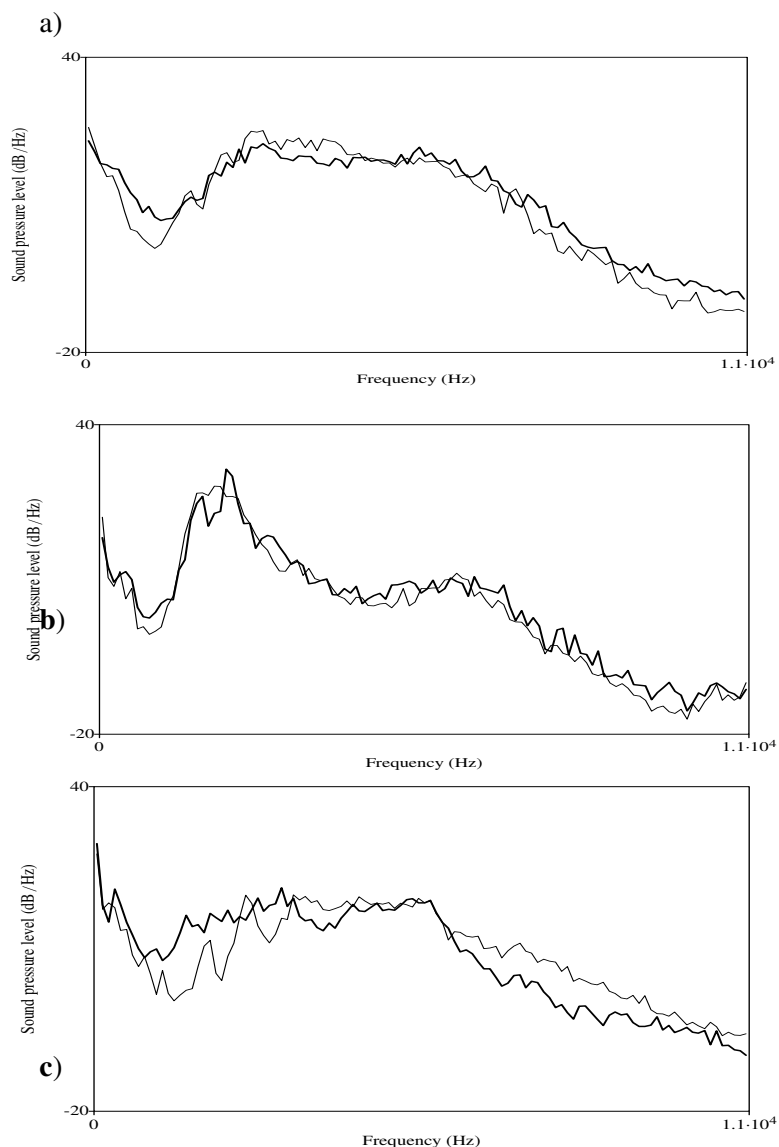
Možemo zaključiti da bosanski/bošnjački i srpski jezik zadržavaju neke karakteristike klasične norme kojih u hrvatskome jeziku više nema, ali da imaju i neke karakteristike koje ih u izgovornom smislu dodatno određuju, kao što je sinkopiranje, razlikovanje otvorenih i zatvorenih /o/ i /e/.

3.4.2. Akustičke razlike između afrikata /č/ i /ć/

Usporedba triju jezika na fonetskom planu zahtijevala bi sustavnu i opsežnu akustičku analizu. U ovom radu uspoređene su spektralne karakteristike frikativnog dijela afrikata /č/ i /ć/ kao jedne od karakteristika koje se na segmentalnoj razini perceptivno izrazito razlikuju u trima promatranim jezicima. Ta se razlika odnosi dakako i na razliku između zvučnih parnjaka tih glasova, tj. /dž/ i /đ/. Naime, u hrvatskom se govoru neutralizira razlika između tvrdih i mekih afrikata (Škarić 2000). U ovom je radu izračunat prosječni dugotrajni spektar za šumni dio afrikata /č/ i /ć/ za 15 muških govornika u promatranim dnevnicima. Rezultati analize prikazani su na slici 1. Spektralne krivulje jasno pokazuju da je razlika između /č/ i /ć/ očita u srpskom jeziku jer su za /ć/ pojačane visoke, a oslabljene niske frekvencije u odnosu na /č/. U hrvatskom i bo-

sanskom/bošnjačkom razlika se gubi i krivulje dugotrajnog prosječnog spektra gotovo su identične.

Slika 1. Dugotrajni prosječni spektar frikativnoga dijela afrikata /č/ – podebljana linija i /ć/ – tanka linija u a) hrvatskom, b) bosanskom/bošnjačkom i c) srpskom dnevniku

Na primjeru tih glasova promatrano je i trajanje frikativnog dijela afrikata te ustanovljeno da i tu postoje stanovite razlike (tablica 3). Općenito meki je dulji od tvrdog; ta je razlika najizrazitija u bosanskom/bošnjačkom; u srp-

skom je trajanje obje afrikate kraće nego u hrvatskom i bosanskom/bošnjačkom.

	HRT	FTV	RTS
č	65	47	44
ć	68	68	52

Tablica 3. Prosječno trajanje frikativnog dijela afrikata /č/ i /ć/ (u ms) u tri dnevnik

Napominjemo da bi sve ove akustičke rezultate valjalo provjeriti na većim uzorcima govora i na laboratorijskim snimkama govornika.

3.4.3. Razlike među govornicima s obzirom na stupanj govorne profesionalnosti

Rezultati učestalosti pojavljivanja pojedinih govornih varijabli s obzirom na stupanj govorne profesionalnosti govornika u dnevnicima prikazani su u tablici 4.

	HRT				FTV				RTS			
	V	S	N	G	V	S	N	G	V	S	N	G
Supra-segmentalne varijable												
4 naglasaka	0	100	43	48	100	100	100	100	100	100	100	100
zanaglasne duljine	0	67	29	26	100	100	100	100	100	50	20	4
oksitonski naglasak	–	–	–	4	–	–	–	–	–	–	–	–
preskakanje naglasaka na proklitiku	100	–	–	4	–	–	–	16	–	–	–	–
segmentalne-vokalske varijable												
sinkopiranje	0	0	0	0	100	100	100	100	0	0	0	0
realizacija jata	0	0	0	0	0	14	33	0	–	–	–	–
samoglasno r	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
zatvoreno i otvoreno e	0	0	0	0	0	43	0	11	100	50	100	52
otvoreno o	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16	20	0
segmentalne-konsonantske varijable												
razlikovanje č/ć	0	67	43	35	100	86	100	26	100	100	100	100

Tablica 4. Postotak pojavljivanja promatranih izgovornih kategorija u tri dnevnik s obzirom na stupanj govorne profesionalnosti

S obzirom na stupanj govorne profesionalnosti ovo pilot istraživanje pokazalo je da profesionalniji govornici (spiker i voditelji) u sva tri jezika drže

četveronaglasni sustav, ali u ostalim promatranim elementima uglavnom slijede opće tendencije u pojedinom jeziku.

4. Zaključak

Govorena praksa, a i ovo pilot istraživanje, ukazuju na problematičnost kodificirane norme i njezino „zaostajanje“ za uporabom te na razlike u nekim fonetskim parametrima među bosanskim/bošnjačkim, hrvatskim i srpskim jezikom. Istraživanje je pokazalo da bosanski/bošnjački i srpski jezik za razliku od hrvatskoga zadržavaju neke karakteristike klasične norme (npr. četveronaglasni sustav), ali da imaju i neke posebne karakteristike koje ih u izgovornom smislu dodatno određuju (npr. sinkopiranje, razlike između otvorenog i zatvorenog /e/ i /o/). Promatrana tri jezika izrazito se razlikuju u uporabi /č/ i /ć/ (što se onda odnosi i na /dž/ i /đ/); naime rezultati akustičke analize pokazuju izrazite razlike samo u srpskome jeziku.

Istraživanje također ukazuje na teškoće pronalaženja standardnog izgovora odnosno „zamišljenog idealnog govora“ koji bi komunikacijski kompetentni govornik prihvatio kao svoj model i njemu težio. I dalje ostaje otvorenim pitanje što je standard u govoru i na osnovi čega dolazimo do njega. Na to pitanje nećemo moći odgovoriti bez referencijskih korpusa govorenoga jezika koji bi omogućili istraživanja govora uzimajući u obzir jezične, ali i izvanjezične karakteristike govora. Osim toga naše prethodno istraživanje (Horga et al. 2008) u okviru ovog projekta pokazalo je da govornici hrvatskoga jezika već na temelju nekih fonetskih parametara mogu sa stanovitim stupnjem sigurnosti razlikovati govori li netko hrvatski, bosanski/bošnjački ili srpski. Valjalo bi provesti istraživanje koje bi pokazalo koji od fonetskih parametara najviše doprinosi međusobnom razlikovanju tih jezika.

Literatura

- Banković-Mandić/Runjić-Stoilove 2006: Banković-Mandić, I.; Runjić-Stoilove, A. Govor Hrvatske javne televizije kao prestižan. In: Granić, J. (Hg.). *Jezik i mediji*: Zagreb – Split: HDPL. S. 63–72.
- Bulić 1999: Bulić, R. *Bosanski jezik u praksi i normi*. Tuzla: Printcom.
- Buzina 1987: Buzina, T. Ortoepska odstupanja u televizijskim dnevnicima. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 4/2. S. 153–162.
- Granić 1994: Granić, J. Standard u jeziku i standard u govoru. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 11/2. S. 84–88.
- Granić 2003: Granić, J. Idealne govorne izvedbe – idealni govornici i idealni slušatelji. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 20/12. S. 99–105.
- Horga 1994: Horga, D. Tečnost govora u elektroničkim medijima. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 11/2. S. 15–21.

- Horga 1996: Horga, D. *Obrada fonetskih obavijesti*. Zagreb: HFD.
- Horga et al. 2008: Horga, D. et al. Fonetski opis segmentalne razine hrvatskog jezika i sposobnost hrvatskih govornika u slušnom razlikovanju bošnjačkog, hrvatskog i srpskog govora. In: Tošović, B. (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et al: LIT. S. 187–199.
- Hršak/Zgrabljic et al. 2003: Hršak, S.; Zgrabljic, N. Akcenti na Hrvatskome javnom radiju. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 20/12. S. 133–146.
- Jahić/Halilović/Palić 2000: Jahić, Dž.; Halilović, S.; Palić, I. *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Jonke 1956: Jonke, Lj. Akcentuacija na našoj Radio-stanici. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 4/5. S. 129–133.
- Kalin Golob 2004: Kalin Golob, M. Novinarski jezik in stil: Kaj vemo in česa ne. In: Poler Kovačič, M.; Kalin Golob, M. (Hg.). *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri*. Ljubljana: FDV. S. 69–83.
- Lupić 2001: Lupić, I. Preskriptivna akcentologija i hrvatski standardni jezik. In: *Kolo*. Nr. 11/1. S. 85–134.
- Mićanović 2006: Mićanović, K. *Hrvatski s naglaskom*. Zagreb: Disput.
- Monnesland 2005: Monnesland, S. (Hg.). *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo– Oslo: Institut za jezik – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije.
- Opačić 1978: Opačić, N. Slušajući programe Radio-Zagreba. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 25/5. S. 153–156.
- Opačić 2006: Opačić, N. Mediji i hrvatski standardni jezik. In: Granić, J. (Hg.). *Jezik i mediji*. Zagreb – Split: HDPL. S. 521–532.
- Pranjeković 1978: Pranjeković, Ivo 1978: O govoru spikera (i drugih radnika i suradnika) Radio-Zagreba. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 25/5. S. 148–153.
- Simić 2001: Simić, R. *Srpska gramatika 1: uvod, fonologija, morfologija*. 2. izmenjeno i dopunjeno izd. Beograd: MH Aktuel.
- Stanojčić/Popović 1997: Станојчић, Ж.; Поповић, Лј. *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Subotić 2005: Subotić, Ljiljana 2005: *Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*, Novi Sad: Filozofski fakultet – Odsjek za medijske studije.
- Škarić/Varošaneć-Škarić 1994a: Škarić, I.; Varošaneć-Škarić, G. Ocjene televizijskih govornika. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 11/1. S. 1–7.

- Škarić/Varošaneć-Škarić 1994b: Škarić, I.; Varošaneć-Škarić, G. Skupna slika govora Hrvatske televizije. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 11/2. S. 1–13.
- Škarić 2000: Škarić, I. Č i Ć. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 17/2. S. 77–104.
- Škarić 2006: Škarić, I. *Hrvatski govorili*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škarić 2007a: Škarić, I. Hrvatski izgovorni identitet. In: *Govor*. Nr. 14/2. S. 79–90.
- Škarić 2007b: Škarić, I. Fonetika hrvatskoga književnoga jezika. In: Babić, S. et al. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus. S. 15–157.
- Škavić 1994: Škavić, Đ. Odnos hrvatskoga jezikoslovlja prema naglascima u javnim medijima. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 11/1. S. 69–73.
- Tivadar/Šušteršić 2001: Tivadar, H.; Šušteršić, R. Otvorena pitanja standardnoga slovenskog izgovora. In: *Govor*. Zagreb. Nr. 18/2. S. 113–122.
- Tivadar 2006: Tivadar, H. Slovenski medijski govor v 21. stoletju in pravorečje – RTV Slovenija vs. komercialne RTV-postaje. In: Palková, Z.; Janoušková, J. (Hg.). *Kapitoly z fonetiky a fonologie slovanských jazyků : příspěvky z pracovního vědeckého setkání na XVI. zasedání Komise pro fonetiku a fonologii slovanských jazyků při Mezinárodním komitétu slavistů*. Prag: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. S. 209–226.
- Verovnik 2004: Verovnik, T. Govorjeni knjižni jezik v televizijskih dnevnoinformativnih oddajah: študija primera. In: Poler Kovačič, M.; Kalin Golob, M. (Hg.). *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri*. Ljubljana: FDV. S. 157–173.

Damir Horga (Zagreb) – Vesna Požgaj Hadži (Ljubljana) – Ines Šafarić (Zagreb)

Phonetisch-phonologische Unterschiede in den aus Beograd, Sarajevo und Zagreb emittierten TV-Nachrichten

In dieser Untersuchung wird am Beispiel von TV-Nachrichten als elementare Informationssendung der öffentlichen Fernsehanstalten Kroatiens (HRT – Kroatisches Radio und TV), Bosnien und Herzegowinas (FTV – TV der Förderung) und Serbiens (RTS – Radio und TV Serbiens) die phonetisch-phonologischen Systeme dreier Sprachen verglichen: des Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen, wobei Tendenzen von deren gegenwärtiger Entwicklung untersucht werden. Eine weitere Analyse betrifft einige Akustik- und Zeitparameter.

Damir Horga
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 1
10 000 Zagreb
Hrvatska
Tel.: +385 1 612-00-98
Faks: +385 1 615-68-79
Privat: 10 000 Zagreb, Aleja pomoraca 25
dhorga@ffzg.hr

Vesna Požgaj Hadži
Filozofska fakulteta
Aškerčeva 2
1000 Ljubljana
Slovenija
Tel.: +00 386 1 241-12-96
Faks: +00 385 1 425-93-37
Privat: 1000 Ljubljana, Teslova 21,
vesna.hadzi@guest.arnes.si
<http://www.ff.uni-lj.si/oddelki/slavistika/hsm/>

Ines Šafarić
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 1
10 000 Zagreb
Hrvatska
Tel.: +385 1 612-00-98
Faks: +385 1 615-68-79
isafaric@ffzg.hr

Sanda Martinčić-Ipšić (Rijeka)

Raspoznavanje i sinteza hrvatskoga govora

U ovome su radu predstavljeni sustavi za raspoznavanje i sintezu hrvatskoga govora kontekstno ovisnim akustičnim modelima. Kontekstno ovisni akustični modeli obaju sustava zasnivaju se na formalizmu skrivenih Markovljevih modela (SMM) i modeliraju iste kontekstno ovisne akustične jedinice, trifone. Trifoni omogućavaju modeliranje lijevih i desnih koartikulacijskih promjena nastalih izgovaranjem glasa s prethodnim odnosno sljedećim glasom. Akustični su modeli sustava za raspoznavanje i sustava za sintezu izgrađeni zajedničkim postupcima pomoću predloženog skupa fonetskih pravila za hrvatski govor. U radu je predstavljen i hrvatski govorni korpus VEPRAD koji obuhvaća: govor profesionalnih spikera Hrvatskoga radija, tematski vezan uz dnevne vijesti i vremensku prognozu, telefonska vremenska izvješća dežurnih meteorologa Državnoga hidrometeorološkog zavoda RH te pripadajuće transkripcije i anotacije. U radu je prikazan postupak izgradnje sustava za raspoznavanje i sustava za sintezu, te rezultati raspoznavanja hrvatskoga govora kao i vrednovanja sintetiziranoga govora.

1. Uvod

Razvoj računalnih sustava, koji koriste govor za komunikaciju, izazov je velikom broju istraživača već dugi niz godina. Cilj je istraživanja iz područja govornih tehnologija razvoj inteligentnih sučelja, koja korisnicima olakšavaju rad s računalima. Razvoj sustava za raspoznavanje govora prati razvoj suvremenih tehnologija i postupaka, ali još uvijek nije široko primijenjen i korišten. Razlozi su takvu stanju u promjenjivoj naravi govora:

dijelovi riječi i rečenica u spontanom govoru često su ispušteni, nerazumljivo izgovoreni, različito naglašeni, izgovoreni različitom brzinom, glasni ili tiši, podložni utjecaju dijalekata,

teško je razlučiti početak i kraj riječi koje se zajedno izgovaraju,

anatomske su razlike govornika koje se očituju u govoru velike,

govor je često popraćen šumom, pozadinskim zvukovima, glazbom i drugim.

Primarni je cilj sinteze govora – razumljivost umjetno tvorenoga govora, postignut u većini sustava za sintezu. Međutim, ni sustavi za sintezu nisu dostatno primijenjeni uglavnom zbog svoje „neprirodnosti“. Pomak prema široj uporabi traži se unošenjem emocionalne komponente, prirodnosti i glasovne raznolikosti umjetno stvorenoga govora.

Govor se u sustavima govornih tehnologija pojavljuje kao medij za pristup informacijama i uslugama, ali govor i sam nastupa kao izvor informacija. Osnovu za izgradnju svih sustava govornih tehnologija koji se temelje na statističkim pristupima i metodama učenja iz podataka predstavlja govor

prikupljen u govornome korpusu. Govorni korpusi predstavljaju najvažniji dio sustava za raspoznavanje i sintezu govora. Današnji se razvoj tih sustava temelji na statističkim pristupima i metodama učenja iz podataka (Rabiner 1989) pa zato veličina, raznolikost sadržaja, kvaliteta i tehničke odlike govornoga korpusa izravno utječu na razvojne mogućnosti i rezultate istraživanja. Važno je svakako naglasiti da rezultati automatskog raspoznavanja govora i sinteze govora proizlaze iz opsega i kvalitete korpusa (Furui 2005, Church 2003, Moore 2005). Dakle, bez obzira na vrstu problema koji rješavamo kakvoća i cjelovitost korpusa vitalni su dio sustava. Važnost korpusa proizlazi i iz činjenice da je proces izgradnje korpusa dugotrajan, težak i skup. Zato za jezike kojima se služi velik broj govornika, poput engleskoga jezika, postoji i velik broj korpusa (akademske i komercijalne, koje je moguće kupiti) dok ih je za jezike poput nizozemskoga (Oostdijk 2000) ili hrvatskoga (Martinčić-Ipšić et al. 2004) potrebno izgraditi.

Raspoznavanje govora

Cilj je automatskoga raspoznavanja govora traženje niza izgovorenih riječi iz govornog signala. Pri raspoznavanju govora odabrane se akustične jedinice (glasovi, riječi) modeliraju skupom skrivenih Markovljevih modela (SMM-a) s kontinuiranim razdiobama vjerojatnosti značajki govornoga signala. Najčešće se odabire lijevo-desna topologija SMM-a s nekoliko stanja, pri čemu prvo i zadnje stanje nemaju izlaznih simbola kako bi se modeli u tim stanjima mogli povezivati. Takvim je povezivanjem moguće dobiti modele većih akustičnih jedinica. Pri raspoznavanju se pomoću dinamičnog programiranja određuje najvjerojatniji slijed stanja skrivenoga Markovljevog modela akustičnih jedinica za ulazni vektor značajki govornoga signala s ciljem određivanja najvjerojatnijega niza izgovorenih riječi (Rabiner 1989).

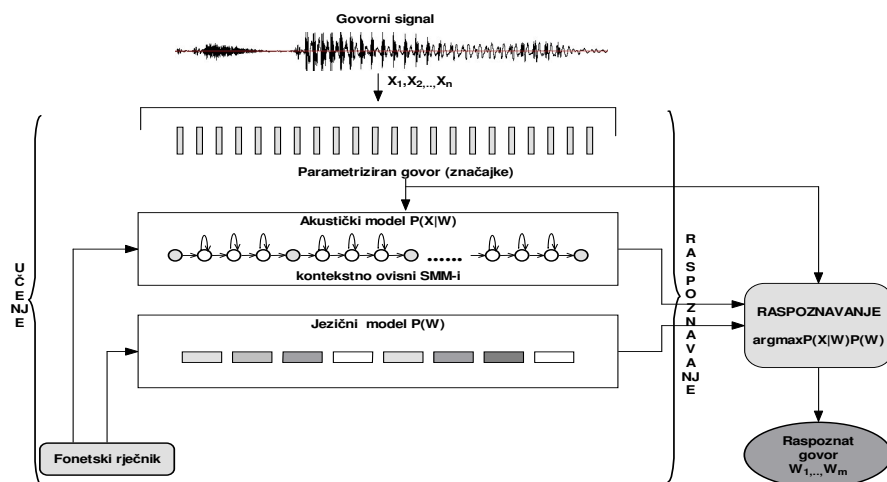
U sustavima za raspoznavanje kontinuiranoga govora akustično se modeliranje izvodi pomoću jedinica manjih od riječi. Podmodeli riječi mogu se realizirati s monofonskim, bifonskim, trifonskim, a često i kvinfonskim modelima (Gauvain/Lamel 2003). Cilj je odabira akustične jedinice odabrati onu za koju postoji dovoljno akustičnoga materijala za učenje, a koja istodobno omogućava slobodno kombiniranje u složenije modele – riječi. Pristup omogućava izgradnju prilagodljivijega sustava za raspoznavanje, koji može raspoznati i glasove izgovorene u riječima, koje sustav nije unaprijed učio, te iz takvih manjih modela izgraditi i raspoznati nove riječi.

Najčešća je osnovna akustična jedinica koja se u sustavima za raspoznavanje govora koristi fonem. Broj fonemskih jedinica je u svakome jeziku ograničen. Zato je za foneme moguće naučiti točne modele iz relativno maloga broja izgovorenih rečenica, maloga opsega akustičnog materijala potrebnog za učenje modela. Dakle, modeli se uče na osnovu malog opsega akustičnoga materijala i omogućavaju uopćavanje u kompleksnije modele. Modeli s

kojima se modelira jedan fonem nazivaju se monofonski modeli. Monofonski modeli pretpostavljaju da je realizacija svakoga fonema jedinstvena, čime se u potpunosti zanemaruju koartikulacijska svojstva susjednih fonema ili susjednih skupina fonema.

U sustavima za raspoznavanje kontinuiranoga govora od monofonskih se modela grade kompleksniji modeli koji uvažavaju koartikulacijska svojstva susjednih fonema. Oni omogućavaju dobro modeliranje svake različite realizacije pojedinoga fonema odnosno fona (alofona), a istodobno omogućavaju tvorbu kompleksnijih modela, modela riječi. Upravo se zato u sustavima za raspoznavanje modeliraju bifonski ili trifonski kontekstno ovisni akustični modeli. Pri tome se ne smije zanemariti da izgradnja kontekstno ovisnoga akustičnoga modela nosi određene probleme i ograničenja, primjerice problem oskudnosti akustičnoga materijala za učenje parametara modela i sl.

Na slici 1 predstavljen je sustav za raspoznavanje govora. U postupku izgradnje sustava za raspoznavanje najprije se izvede obrada govornog signala i njegova parametrizacija. Time se iz govornoga signala otkloni zalihost, a zadrži neophodna informacija potrebna za daljnje postupke izgradnje akustičnoga modela. Izgradnja se akustičnoga modela sastoji od „učenja“ skrivenih Markovljevih modela za odabrane kontekstno neovisne i kontekstno ovisne akustične jedinice. Izgradi se i jezični model, koji sadrži statističke značajke jezika za riječi obuhvaćene u fonetskom rječniku. Zatim se sustav za raspoznavanje govora može koristiti za automatsko raspoznavanje na način da se ulazni govorni signal predstavljen nizom vektora značajki, na osnovi akustičnoga i jezičnoga znanja, zapisanoga u akustičnom i jezičnom modelu, pretvara u niz riječi.

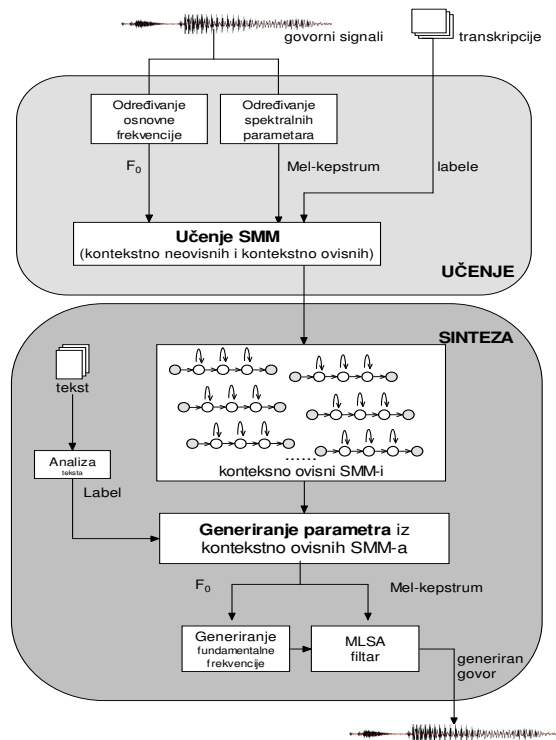
Slika 1. Sustav za raspoznavanje govora

Sinteza govora

Sinteza govora temeljena na skrivenim Markovljevim modelima (SMM-ima) koristi iste postupke za akustično modeliranje govora kao i raspoznavanje govora. Cilj je postupaka sinteze govora odrediti za ulazni tekst niz vektora značajki govornoga signala, trajanje pojedinih akustičnih jedinica i osnovnu frekvenciju za automatsku tvorbu govora. Pri postupcima sinteze na izlazu je niz generiranih značajki govornoga signala, dok je u raspoznavanju izlaz niz raspoznatih riječi.

Na slici 2 prikazan je postupak izgradnje sustava za sintezu govora pomoću SMM-a. Ulazni je govorni signal predstavljen nizom vektora značajki koje sadrže spektralne značajke (mel-kepstralne koeficijente) i osnovnu frekvenciju. Vektori značajki govornoga signala te odgovarajući tekstualni prijepis signala sudjeluju u postupku "učenja" parametra skupa SMM. U postupcima se automatske tvorbe govora za ulazni tekst zapisan u primjerenom obliku pomoću kontekstno ovisnih SMM-a generira niz vektora značajki: mel-kepstralnih koeficijenata, osnovne frekvencije i duljine trajanje pojedinog fonema. Pomoću postupka obrade parametara modela (MLSA filter) iz vektora mel-kepstralnih koeficijenata, osnovne frekvencije i duljine trajanje pojedinih akustičnih jedinica generira se govorni signal (Tokuda et al. 2000).

Istodobno učenje parametra SMM-a za spektralne podatke i osnovnu frekvenciju te njihove dinamične značajke prvoga i drugoga reda omogućeno je višeprostornim SMM-a (Tokuda et al. 2000a). Višeprostorni SMM-i koriste se iz razloga što je osnovna frekvencija izražena nizom jednodimenzionalnih vrijednosti osnovne frekvencije za zvučne te diskretnim simbolom za nezvučne dijelove govora (u nedefiniranim područjima).

Slika 2. Sustav za sintezu govora

Sustav za sintezu govora mora biti u stanju proizvesti govor za proizvoljan tekst. S obzirom na to da broj riječi i njihovih kombinacija, pogotovo u flektivnim jezicima poput hrvatskoga, gotovo da i nije ograničen, jedinica koju sustav za sintezu upotrebljava mora biti manja od riječi, pa čak i manja od sloga (Möbius 2000). U sustavima za sintezu govora odabir je odgovarajuće akustične jedinice od iznimne važnosti. Odabrana akustična jedinica izravno utječe na kvalitetu generiranoga govora. Tako se jedan od načina korpusne sinteze temelji upravo na odabiru najbolje akustične jedinice iz zbirke akustičnih jedinica (Campbell/Black 1997). Odabrane se jedinice zatim povezuju, generirani se signali obrađuju i tvori se umjetni govor. Obrada signala koristi postupke glaćenja diskontinuiteta na mjestima povezivanja govornih jedinica. Akustične jedinice koje se pri tome koriste mogu biti različite. Najčešće se koriste difoni (Dutoit 1997), a rjeđe slogovi (Lewis/Tatham 1999), riječi pa i cijele fraze (Black/Lenzo 2000).

Sinteza govora pomoću skrivenih Markovljevih modela također može koristiti različite akustične jedinice, od kojih se tvori umjetan govor. Osnovna je razlika da u govornom korpusu za sintezu nisu pohranjene već pripremljene akustične jedinice, nego odgovarajući modeli akustičnih jedinica, SMM-i. Modelirane akustične jedinice i u ovom pristupu mogu biti različite duljine. Najčešće se koriste monofoni i trifoni, pa su tako problemi akustičnoga mode-

liranja sustava za SMM sintezu analogni problemima akustičnoga modeliranja sustava za raspoznavanje govora.

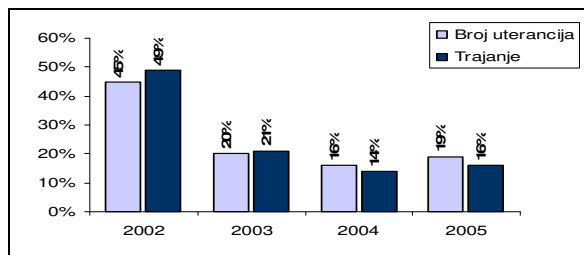
Hrvatski govorni korpus Veprad

Hrvatski je govorni korpus VEPRAD (**Vr**Emenske **P**rognose **RAD**io) nastao snimanjem radijskih vremenskih prognoza i vijesti od 2002. do 2005. godine i sadrži govor u ukupnom trajanju od 19 sati (Martinčić-Ipšić et al. 2004). Sastoji se od radijskog dijela u kojem govore profesionalni spikeri i telefonskoga dijela u kojem govore meteorolozi. U radijskome je dijelu obuhvaćen govor tematski vezan uz vremensku, biometeorološku, pomorsku prognozu, vodostaj rijeka te dnevne novosti i vijesti, dok telefonski dio sadrži vremenska izvješća, koje telefonski prezentiraju profesionalni meteorolozi u okviru radijskih vijesti. VEPRAD je dakle tematski vezan korpus sastavljen od dvaju dijelova: prvi dio obuhvaća govor tematski vezan uz vrijeme i vremensku prognozu, dok drugi dio obuhvaća govor vezan uz širok spektar tema u dnevnim novostima.

Spikeri u bazi VEPRAD radio pretežito čitaju izgovoreni tekst. Pa se može reći da VEPRAD radio baza sadrži pretežito čitani i planirani govor. Druga je važna osobina govora obuhvaćenoga u VEPRAD radiju visoka kakvoća govora, budući da ga govore školovani govornici, spikeri. Tako je obuhvaćen govor izgovoren i naglašen sukladno standardu hrvatskoga govora. Ograničen broj različitih riječi (1462) u VEPRAD radijskim vremenskim prognozama proizlazi iz ograničenosti problemske domene (vrijeme i vremenska prognoza). Broj je riječi u VEPRAD radijskim vijestima velik (9923). Veličina toga vokabulara proizlazi iz širokoga spektra tema obuhvaćenih u dnevnim vijestima i novostima.

Meteorolozi svoja izvješća također pažljivo planiraju, no neki i spontano dodaju osobne intervencije u govor, pa možemo reći da taj dio baze sadrži poluspontani govor, koji sadrži sporadične improvizacije u odnosu na unaprijed pripremljen predložak toga govora. Dakle, izgovoren tekst nije izravno čitanje objavljenoga teksta već verzija prilagođena govornome stilu, raspoloženju te osobinama pojedinih meteorologa. Na taj je način uvedena određena spontanost u govor pa bi se baza mogla okarakterizirati kao djelomično spontani govor. Drugu značajku baze čine pozadinski zvukovi, koji često prate meteorologov govor i koji su u bazi posebno označeni. Telefonski je govor praćen pozadinskim šumom ili bukom, smetnjama i izobličenjima prouzročenih karakteristikama telefonskoga kanala i jeke prouzrokovanim radijskim emitiranjem. Tako su u telefonskom govornom signalu prisutni: modemski šum, zvonjava telefona, šum rada automobilskog motora i kočenja, zvuk otvaranja i zatvaranja vrata, pozadinski govor, šuškanje papira, kašalj, smijeh i slično.

Dinamika nastajanja korpusa prikazana je na slici 3. Gotovo polovica od ukupnoga trajanja govora snimljena je u prvoj godini, dok je u sljedećim godinama prikupljan govor novih govornika, vijesti te govor koji je utjecao na povećanje vokabulara.

Slika 3. Udio broja i trajanja uterancija po godinama uključivanja u hrvatski govorni korpus VEPRAD

Statistika

Hrvatski se govorni korpus VEPRAD sastoji od vremenskih prognoza i novosti koje govore profesionalni spikeri na radiju (VEPRAD radio), te vremenskih izvješća koje telefonski prezentiraju meteorolozi (VEPRAD telefon).

VEPRAD radio sadrži 1057 vremenskih prognoza i 237 dnevnih vijesti, 9431 uterancija koje izgovara 11 profesionalnih spikera i 14 profesionalnih spikerica u ukupnom trajanju od 13 sati. VEPRAD radio sadrži 183000 pojava, od kojih je 10227 različitih. VEPRAD telefon sadrži 170 vremenskih izvješća, koje 7 meteorologinja i 5 meteorologa govori u ukupnom trajanju od 6 sati. VEPRAD telefon sadrži 52430 pojava, od kojih je 1788 različitih. Zbirni podaci VEPRAD radio i VEPRAD telefon baze prikazani su u tablici 2. Ukupan je broj riječi u govornom korpusu 235430 od kojih je 10898 različitih.

VEPRAD	Broj		Spikeri		Riječi		Trajanje
	izvješća	uterancija	muški	ženski	svih	različitih	sekundi
radijske prognoze	1057	5456	11	14	77322	1462	28909
radijske vijesti	237	3975	1	2	105678	9923	17610
UKUPNO radio	1294	9431	11	14	183000	10227	46519
UKUPNO telefon	170	3276	5	7	52430	1788	21585
UKUPNO VEPRAD	1464	12707	16	21	235430	10898	68104

Tablica 1. Statistika hrvatskoga govornoga korpusa VEPRAD: broj izvješća, uterancija, riječi, govornika i trajanje

Transkripcija

Proces transkripcije obuhvaća različite aktivnosti koje se odvijaju u nekoliko faza. Najprije je potrebno pripremiti prijepis izgovorenoga govora, zatim je potrebno označiti sve posebne događaje nastale tijekom govora (pogreške, zabune, šumove), te naposljetku razrezati govorni signal na uterancije i to na pogodnim mjestima gdje nastupa funkcionalna stanka u govoru (uzdah, izdah, stanka).

Transkripcija govora obuhvaćenog u VEPRAD korpusu u ukupnom trajanju od 19 sati odvijala se u nekoliko etapa. U prvoj su etapi transkribirane vremenske prognoze koje izgovaraju profesionalni spikeri jer je za njih postojao predložak objavljen na internetnim stanicama Državnoga hidrometeorološkoga zavoda. U drugoj je etapi izvedena transkripcija telefonskih vremenskih izvješća, a u trećoj radijskih vijesti, koji nisu popraćeni javno objavljenim tekstom, pa ga je bilo potrebno u cijelosti ispisati. Dodatni je napor pri transkripciji telefonskih izvješća zahtijevala i nešto slabija kakvoća telefonskih signala često popraćena šumom i pozadinskom bukom poput govora, lupanja vratima, automobilskim zvukom, zvonjavom telefona i slično. Na nemalo mjesta dolazi i do zabuna, koje govornik „u hodu“ ispravlja ili one pak prođu neopaženo. Pojavljuju se i pogreške koje rezultiraju izgovorom nepostojećih i/ili neovjerenih riječi. Stoga je pri prvom koraku u postupku transkripcije preuređen postojeći preuzeti tekst i usklađen sa snimkom, odnosno zapisan je tekst za slučajeve gdje unaprijed nije postojao predložak. U sljedećoj su se fazi, pored pogrešaka u izgovoru, u tekstu jednolično označili i svi posebni događaji poput šumova, uzdaha, listanja papira, udarca, stanke i slično. Za označavanje posebnih događaja korištena je notacija s posebnim znakovima < i >. Primjerice svaki je udah označen <udah>, a svaka stanka oznakom <sil>.

U drugoj su fazi transkripcije govorni signali ponovno preslušani, pronađena je prirodna stanka u govoru (izostanak funkcionalnoga govornog signala) i na tom je mjestu govorni signal razrezan u manje odsječke – uterancije (izraze). Za svaku uteranciju u bazi VEPRAD postoji odgovarajuća transkripcija u tekstualnom formatu pohranjena u drugoj datoteci ali s istim imenom. Govorni je korpus transkribiran na razini riječi i sastoji se od izgovorenih izraza te pripadajućega teksta. Posebna je pozornost pri transkripciji posvećena brojevima, rednim brojevima, datumima i godinama koji su zapisani riječima. Problem su pri transkripciji predstavljali nazivi i kratice, koji su u cijelosti ispisani riječima, te strana imena, koja su zapisana prema transkripcijskome ortografskom načelu. Posljednja faza pri izgradnji govornoga korpusa obuhvaća provjeru sadržaja i formata pripremljenih uterancija i odgovarajućih transkripcija (Martinčić-Ipšić et al. 2004). Primjerenost govornoga korpusa VEPRAD za izgradnju sustava za raspoznavanja i sintezu hrvatskoga govora pokazana je izgradnjom sustava za automatsko raspoznavanje i sustava za sintezu hrvatskoga govora.

Postupak izgradnje sustava za raspoznavanje

Postupak izgradnje sustava za raspoznavanje govora koristi HTK alate i slijedi postupke opisane u Young et al. 2002. Digitaliziran govorni signal i odgovarajuće transkripcije iz govornoga korpusa predstavljaju ulaz u sustav za raspoznavanje. Jezični je model pripremljen iz transkripcija i fonetskoga rječnika, a akustični model sustava za raspoznavanje iz značajki govornoga signala, transkripcija te fonetskoga rječnika. U akustičnom su modelu najprije naučeni kontekstno neovisni (monofonski), a zatim i kontekstno ovisni (trifonski) modeli. Sustav za raspoznavanje hrvatskoga govora izgrađen je za čisti radijski govor i šuman telefonski govor iz korpusa VEPRAD.

Određivanje značajki govornog signala

Postupkom parametrizacije govora određuju se vektori značajki govornoga signala. Za parametrizaciju korišten je Hammingov prozor širine 20 ms s pomakom od 8 ms. Vektor značajki ukupno sadrži 39 vrijednosti: prvih 13 mel-kepstralnih koeficijenata, 13 njihovih prvih diferencija Δ , te 13 njihovih drugih diferencija Δ^2 .

Učenje akustičnog modela

Transkripcije i 39-dimenzionalni vektori značajki sudjeluju u učenju kontekstno neovisnih SMM-a. Svaki je od 30 standardnojezičnih fonema hrvatskoga jezika modeliran jednim monofonskim SMM-om. Izabrani su lijevo-desni, ili linearni SMM-i s Gausovim kontinuiranim funkcijama gustoća vjerojatnosti vektora značajki. Dodatno se modeliraju stanka, udah i izdah kao i svi posebni akustični događaji u govoru. Na početku su srednje vrijednosti i varijance svih SMM-a postavljene na iste inicijalne vrijednosti, koje su jednake globalnim vrijednostima izračunatima iz svih vektora značajki. Svaki SMM ima 5 stanja od kojih su prvo i zadnje neemitirajuće stanje. Prijelazi među stanjima definirani su matricom vjerojatnosti prijelaza. Za zadnje neemitirajuće stanje SMM-a sve su vjerojatnosti prijelaza jednake nuli. Matrica prijelaza među stanjima je bi-dijagonalna, budući da nije dopušten prijelaz u sva stanja, već samo u sljedeće stanje te svakoga stanja u samog sebe. Prave srednje vrijednosti i vrijednosti varijanci stanja modela se određuju postupcima Baum-Welcheva učenja odnosno postupcima procjene parametara modela (Rabiner 1989). Monofonski su modeli s ocijenjenim vrijednostima parametara jednom iteracijom Baum-Welcheva postupka učenja omogućili izvođenje automatske segmentacije. Rezultat su automatske segmentacije vremenski poravnati intervali izgovora na fonetskoj razini pomoću kojih se nastavlja postupak izgradnje sustava za raspoznavanje. Stanja monofonskih modela najprije su modelirana pomoću jedne Gaussove funkcije distribucije gustoća vjerojatnosti, a zatim je broj mješavina Gaussovih funkcija povećavan. Pri sva-

kom je povećanju broja Gaussovih mješavina izvedeno učenje na monofonskih SMM-a ponavljanjima iteracija Baum-Welcheva algoritma te su ocijenjeni parametri svih stanja modela.

Monofonskim se SMM-ima u sljedećim koracima izgradnje sustava za raspoznavanje govora inicijaliziraju trifonski SMM-i. Svaki je trifon koji nastupa u dijelu podataka za učenje modeliran jednim lijevo-desnim SMM-om s pet stanja od kojih su prvo i zadnje neemitirajuće, te Gausovim kontinuiranim funkcijama gustoća vjerojatnosti, kao i kod monofonskih modela. Inicijalne su vrijednosti svih parametara trifonskih modela postavljene na odgovarajuće vrijednosti monofonskih modela, te ponovno procijenjene jednom iteracijom Baum-Welcheva postupka. Problem predstavlja oskudnost akustičnoga materijala za točnu procjenu svih parametara trifonskih modela pa se na sljedećem koraku izvede postupak vezivanja stanja pomoću hrvatskih fonetskih pravila (Young et al. 1994).

Postupkom vezivanja stanja trifonskih SMM-a pomoću fonetskih stabala odlučivanja vezuju se parametri sličnih stanja akustičnoga modela, čime se dobiva dovoljno akustičnoga materijala za bolju ocjenu parametara vezanoga stanja, a koristi se u postupcima raspoznavanja i sinteze govora. Fonetska se stabla odlučivanja grade na osnovi fonetskih pravila, koja se mogu odrediti izravno iz fonetskoga znanja o govoru nekog jezika (Young et al. 1994, Gauvain/Lamel 2003). Fonetska su stabla odlučivanja binarna stabla u kojima se u čvorovima nalaze fonetska pitanja o neposrednom lijevom ili desnom kontekstu fonema. Odgovorom *da* ili *ne* nastavlja se put kroz binarno stablo do sljedećeg čvora s novim fonetskim pitanjem. U listovima se nalaze skupine fonetski srodnih stanja, kojima se vezuju parametri te tako tvore jedinstveno vezano stanje. Postupak vezivanja osigurava da će po završetku vezivanja nova vezana stanja imati dovoljno podataka za određivanje parametara Gaussovih mješavina modela. Izgradnja se fonetskih stabala odlučivanja temelji na fonetskom znanju o govoru zapisanom fonetskim pravilima na temelju kojih se tvore fonetska pitanja. Svako fonetsko pravilo opisuje lingvistička, artikulacijska ili akustična svojstva skupine fonema. Pravila mogu biti opća npr. samoglasnik, suglasnik, detaljnija poput: nosni ili lateralni suglasnici, ili najdetaljnija – u kojima nastupaju pojedini fonemi (Martinčić-Ipšić/Ipšić 2006).

Za vezana se stanja ponovi postupak procjene parametara vezanih distribucija trifonskih modela ponavljanjem deset koraka Baum-Welcheva algoritma. Zatim je moguće povećati broj mješavina Gaussovih funkcija gustoće vjerojatnosti. Pri svakom povećanju broja Gaussovih mješavina je na vezanim trifonskim modelima ponovno izvedeno učenje ponavljanjem Baum-Welcheva algoritma. Rezultat je toga postupka kontekstno ovisan akustični model govora, koji se koristi pri postupku raspoznavanja.

Izgradnja bigramskoga jezičnog modela

U sustavu za raspoznavanje hrvatskoga govora koristi se bigramski jezični model s gladežem pomoću unigramskoga modela. Frekvencija je nastupa svih parova riječi i pojedinih riječi izračunata za vokabulare vremenskih prognoza, izvješća i radijskih vijesti pri čemu su svi oblici pojedine riječi (svi flektivni oblici) promatrani jednako. Pri izgradnji jezičnoga modela vjerojatnosti su ocijenjene pomoću svih tekstualnih transkripcija govora. Dodatni tekstovi nisu bili uključeni u izgradnju bigramskoga jezičnog modela.

Postupak izgradnje sustava za sintezu govora

Sustav za sintezu govora zasniva se na formalizmu skrivenih Markovljevih modela (SMM-a). Postupci izgradnje akustičnoga modela sustava za sintezu slijede postupcima izgradnje akustičnoga modela sustava za raspoznavanje. Razlike proizlaze ponajprije iz višeprostornoga svojstva SMM-a koji se koriste u postupcima modeliranja akustičnoga modela. Najvažnije faze predstavlja priprema spektralnih i prozodijskih značajki govornoga signala, učenje akustičnoga modela sustava za sintezu te generiranje govornoga signala iz kontekstno ovisnih SMM-a (Martinčić-Ipšić/Ipšić 2006a).

Određivanje značajki govornoga signala

Višeprostorni SMM-i omogućavaju istodobno modeliranje spektralnoga dijela podatka kao i odgovarajuće osnovne frekvencije, zato je i vektor značajki govornoga signala sastavljen od dvaju dijelova. Prvi spektralni dio sastoji se od prvih 25 mel-kepstralnih koeficijenata te odgovarajućih prvih i drugih diferencija, što znači da spektralni dio vektora značajki ukupno sadrži 75 vrijednosti. Drugi dio vektora značajki sadrži vrijednost logaritma osnovne frekvencije ($\log F_0$), te odgovarajuće dinamične komponente, dakle prve ($\Delta \log F_0$) i druge ($\Delta^2 \log F_0$) diferencije logaritma osnovne frekvencije. Osnovna je frekvencija određena postupkom koji se zasniva na traženju maksimuma autokorelacijske funkcije kratkovremenskoga signala, koji neizbježne pogreške pri određivanju osnovne frekvencije dodatno otklanja algoritmom slijeđenja osnovne frekvencije (Talkin 1995).

Zbog različite dimenzionalnosti spektralnih podataka i osnovne frekvencije, te njezine nedefiniranosti pri bezvučnim glasovima, dvodijelni se vektor značajki se razbija u više tokova. Parametri svakoga toka služe za istodobnu procjenu parametara višeprostornih SMM-a na način da se za procjenu parametara pojedinog prostora koristi točno određeni dio vektora značajki. Spektralni se dio podatka u višeprostornim SMM-ima modelira kontinuiranim Gausovim distribucijama vjerojatnosti iz prvih 75 vrijednosti vektora značajki. Osnovna se frekvencija modelira višeprostornim distribucijama iz preostalih 3 vrijednosti vektora značajki, logaritma osnovne frekvencije te dinamič-

nih komponenti. Vrijednosti su osnovne frekvencije kontinuirane u definiranom, te diskretne u nedefiniranim područjima. Upravo se iz toga razloga koriste višeprostoporni SMM-i (Tokuda et al. 2000a).

Učenje akustičnoga modela

Akustični model sustava za SMM sintezu nastao je učenjem kontekstno neovisnih, a zatim i kontekstno ovisnih modela govorom odabranoga govornika. Parametri SMM-a sustava za sintezu procijenjeni su iz niza vektora značajki govornoga signala, gdje svaki vektor sadrži 78 vrijednosti te pripadajućih automatski segmentiranih tekstualnih transkripcija. Svaki je od 36 fonema hrvatskoga govora (razlikovanje između naglašenih i nenaglašenih samoglasnika) modeliran jednim lijevo-desnim višedimenzionalnim SMM-om s 5 stanja, od kojih prvo i zadnje nemaju izlaza. Vjerojatnosti su prijelaza među stanjima dane bi-dijagonalnom matricom. Broj je fonema sustava za sintezu povećan za 6 razlikovanjem naglašenih i nenaglašenih samoglasnika te samoglasničkog *r* u odnosu na broj fonema u sustavu za raspoznavanje. Parametri višedimenzionalnih monofonskih SMM-a procijenjeni su ponavljanjem Baum-Welcheva postupka učenja (Rabiner 1989).

Monofonskim se višedimenzionalnim SMM-ima se u sljedećim koracima inicijaliziraju trifonski višedimenzionalni SMM-i na isti način kao i kod sustava za raspoznavanje. Svaki je od 10394 trifona koji nastupaju u govoru odabranoga govornika također modeliran jednim lijevo-desnim višedimenzionalnim SMM-om s pet stanja. Vrijednosti se parametara distribucija procijene jednom iteracijom Baum-Welcheva postupka. Zbog oskudnosti akustičnoga materijala (17% viđenih trifona) za točnu se procjenu svih parametara trifonskih modela na sljedećem koraku izvede postupak vezivanja stanja pomoću istih hrvatskih fonetskih pravila, koja su korištena i za vezivanje stanja sustava za raspoznavanje. U postupku se tvore stabla odlučivanja za spektar i osnovnu frekvenciju odvojeno zbog različitih utjecaja fonetskih osobina obuhvaćenih fonetskim pravilima. Vrijednosti se parametara distribucija vezanih trifonskih stanja procijene izvođenjem deset iteracija Baum-Welcheva postupka. U posljednjoj se iteraciji odrede parametri distribucije trajanja svakoga vezanog stanja SMM-a, te se izgradi fonetsko stablo odlučivanja trajanja.

Kontekstno ovisni SMM-i i duljina trajanja svakoga stanja, fonetska stabla odlučivanja za spektar, osnovnu frekvenciju i trajanje omogućavaju i generiranje parametara modela i za sve „neviđene“ trifone, koji u postupku učenje nisu sudjelovali. Time je postupak izgradnje sustava za SMM sintezu završen. Naučeni se kontekstno ovisni akustični SMM-i modeli trajanja mogu upotrijebiti za tvorbu govora.

Generiranje govornoga signala

Tekst za koji želimo generirati govor potrebno je analizirati (npr. datumi, brojevi i kratice zapisuju se riječima) te pomoću fonetskoga rječnika pretvoriti u odgovarajući fonetski zapis. Iz fonetskog se zapisa zatim tvori trifonski zapis. Za svaki od trifona iz ulaznoga teksta povezuju se trifonski SMM-i u modele riječi i rečenica. Zatim se pomoću modela trajanja izračuna trajanje svakoga stanja u povezanim SMM-ima. Za vrijeme trajanja svakog stanja se iz stanja generiraju izlazna opažanja, tako da se iz distribucija vjerojatnosti stanja generiraju izlazni vektori mel-kepstralnih značajki govornoga signala. Duljina trajanja utječe na broj izlaznih vektora, koji će se generirati iz toga stanja. Trajanje stanja je moguće odrediti iz parametra Gaussove distribucije stanja SMM-a, koji su procijenjeni u zadnjoj iteraciji Baum-Welcheva učenja (Yoshimura et al. 1998).

Izlazni vektori značajki po svojoj strukturi odgovaraju ulaznima i imaju 78 vrijednosti. Prvi dio opisuje spektralni dio signala: 25 mel-kepstralnih koeficijenta, te po 25 prvih i drugih dinamičnih komponenti, dok je drugi dio vrijednost logaritma osnovne frekvencije te vrijednost prve i druge diferencije. Na posljednjem se koraku iz generiranih vektora mel-kepstralnih značajki i osnovne frekvencije upotrebom MLSA filtra generira govorni signal.

Rezultati raspoznavanja hrvatskoga govora

Za raspoznavanje hrvatskoga radijskoga govora naučena su dva različita akustična modela. Učenje je prvoga akustičnog modela izvedeno na govoru koji obuhvaća isključivo vokabular radijskih prognoza i u nastavku se naziva sustavom za raspoznavanje radijskih prognoza dok je u drugome uključen govor koji vokabular širi i na područje radijskih vijesti te rezultira sustavom za raspoznavanje radijskih vijesti. U nastavku su prikazane osobine i postavke obaju akustičnih modela, kao i rezultati kontekstno neovisnoga (monofonskoga) i kontekstno ovisnoga (trifonskoga) raspoznavanja. Prikazani su rezultati raspoznavanja za oba sustava usporedivi, budući da se razlikuju isključivo u opsegu akustičnoga materijala (govora) uključenog u postupke učenja, dok su im ostale postavke jednake.

Parametri modela sustava za raspoznavanje radijskih prognoza procijenjeni su na govoru iz 3065 uterancija, koje izgovaraju spikeri m01, m02, m03, m04, m05, m06, m07 i m08 te spikerice z01, z02, z03, z04, z05, z06, z07 i z08. To predstavlja 68% govora u radijskim prognozama. Preostali je govor (32% od ukupnoga) iz 1710 uterancija poslužio testiranju sustava za raspoznavanje radijskih prognoza. Budući da testni govor izgovaraju spikeri m09, m10, m11 i spikerice z09, z10, z11, z12, z13 i z14, djelovanje je sustava za raspoznavanje vrednovano neovisno od govornika. U sustavu za raspoznavanje radijskih prognoza korišten je bigramski jezični model gladen prela-

skom na unigramski s perpleksnošću 11.17, kojim su obuhvaćene 1462 različite riječi.

Sustav za raspoznavanje radijskih vijesti učen je na govoru radijskih prognoza i govoru radijskih vijesti. Radijske vijesti izgovaraju spiker sm04 i spikerice sz04 i sz08. Ukupan je broj uterancija za učenje 8030 što predstavlja 82% ukupnoga govora obuhvaćenoga sustavom. Vrednovanje sustava za raspoznavanje vijesti izvedeno je na istom govoru kao i vrednovanje sustava za raspoznavanje radijskih prognoza. To je govor triju spikera i šest spikerica, čiji govor nije uključen u postupke učenja pa su prikazani rezultati neovisni o govorniku. Sustav za raspoznavanje radijskih vijesti testiran je na istih 1710 uterancija koje predstavljaju 18% ukupnoga govora radijskih vijesti. U sustavu za raspoznavanje radijskih vijesti korišten je bigramski jezični model gladen prelaskom na unigramski s perpleksnošću 17.16, kojim je obuhvaćeno 10230 različitih riječi.

Kontekstno ovisni akustični modeli sustava za raspoznavanje radijskih prognoza definirani su iz 33 monofonska modela, a sustava za raspoznavanje radijskih vijesti iz 34 monofonska modela. U radijskim prognozama nastupaju 4042 trifona preko granica riječi, što je oko 13% od ukupno mogućega broja trifona (31.585), a u radijskim vijestima 7931 trifona preko granica riječi, što je oko 21.62 % od ukupno mogućega broja (36.684).

Točnost i preciznost raspoznavanja radijskih vijesti i radijskih prognoza za monofonske i trifonske modele za 1, 10 i 20 Gaussovih mješavina prikazane su tablici 2. Svi su rezultati prikazani za bigramski jezični model vokabulara vremenskih prognoza s 1462 različitih riječi. Točnost (*correctness*) raspoznavanja računa se iz broja grešaka nastalih izostavljanjem riječi u raspoznatom nizu riječi i broja grešaka nastalih zamjenama pravilne riječ i iz izvornog niza nepravilnom riječi u raspoznatome nizu riječi te ukupnoga broj riječi u izvornome nizu riječi. Preciznost (*accuracy*) dodatno uvažava broj grešaka nastalih ubacivanjem nepravilnih riječi u raspoznatome nizu riječi, na mjesta gdje u izvornome nizu nema riječi.

	VEPRAD			
	radijske prognoze		radijske vijesti	
	% točnost	% preciznost	% točnost	% preciznost
monofonski	modeli			
1	88.61	81.30	89.05	81.51
10	93.79	88.43	93.96	88.64
20	94.04	89.46	94.35	89.42
trifonski	modeli			
1	91.02	82.73	93.62	85.31
10	94.65	88.72	95.93	90.44
20	94.86	89.39	96.24	91.07

Tablica 2. Točnost i preciznost raspoznavanja radijskoga hrvatskoga govora za 1, 10 i 10 Gaussovih mješavina

Parametri akustičnoga modela sustava za raspoznavanje telefonskoga govora procijenjeni su na govoru iz 2036 uterancija. To predstavlja 62% od ukupnoga telefonskoga govora, a izgovaraju ga meteorolozi h01, h02, h03 i meteorologinje f01, f02 i f03. Sustav je testiran na 30% govora u 964 uterancije, koje izgovaraju meteorolozi h04 i h05 te meteorologinje f04, f05, f06 i f07 pa je sustav testiran neovisno o govorniku. Preostalih je 8% govora iz 277 uterancija već u fazi izrade korpusa izdvojeno kao posebice šuman govor upravo s namjenom da posluži testiranju sustava u što lošijim akustičnim uvjetima. Šuman govor izgovaraju f01, f02, f03, f04, f07, h02, h03 i h05, pa su ti rezultati samo djelomično neovisni o govorniku i to za f04, f07 i h05.

U sustavu za raspoznavanje telefonskoga govora najprije su prikazani rezultati raspoznavanja riječi kontekstno neovisnim akustičnim modelom, a zatim i kontekstno ovisnim akustičnim modelom. U obama je slučajevima korišten bigramski jezični model gladen prelaskom na unigramski s perpleksnošću od 17.97. Broj je različitih riječi u fonetskome rječniku 1788. Monofonski su akustični modeli naučeni za 29 fonema standardnog hrvatskog govora i 4 posebna akustična događaja: stanku, uzdah, pogreške u govoru (pogrešno izgovorene riječi, zamuckivanja itd.) i buku (svi pozadinski šumovi). Fonem /ž/ nije se pojavio u obuhvaćenom vokabularu pa za njega nije naučen odgovarajući akustični model. Kontekstno ovisni akustični modeli sustava za raspoznavanje telefonskoga govora definirani su iz 33 monofonska modela. U podacima je ukupno viđeno 4618 trifona, što je oko 14.62% od ukupno mogućega broja 31585. Teorijski je maksimalan moguć broj trifona 35937. Budući da su posebni događaji poput pauze, uzdaha i drugi, modelirani kao monofonski modeli ili tek kao lijevi ili desni kontekst fonema, taj je broj smanjen.

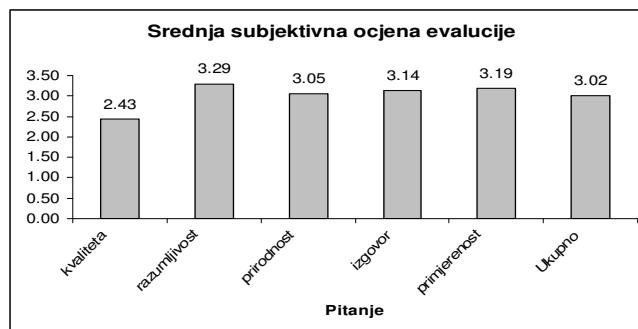
	VEPRAD telefon	
	% točnost	% preciznost
monofonski	modeli	
1	80.84	69.59
5	85.73	76.58
10	86.81	78.24
trifonski	modeli	
1	85.70	72.84
10	89.57	79.17
20	90.05	79.94

Tablica 3. Točnost i preciznost raspoznavanja telefonskoga hrvatskoga govora za 1, 10 i 10 Gaussovih mješavina

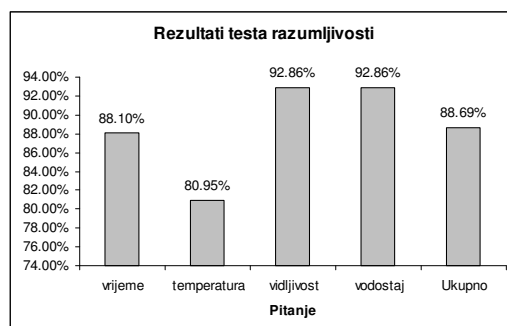
Vrednovanje sustava za SMM sintezu hrvatskoga govora

Kontekstno ovisan akustični model sustava za sintezu hrvatskoga govora pomoću SMM-a izgrađen je na govoru odabranoga govornika iz VEPRAD korpusa. Odabrani govornik sm04 izgovara 6222 različite riječi u

2332 uterancije u ukupnom trajanju od 2 sata i 28 minuta. Izgrađen sustav za sintezu hrvatskoga govora vrednovan je subjektivnim testom. Subjektivni test izveden je pomoću ankete koju je ispunio 21 ocjenjivač. Svim je ocjenjivačima predložen isti sintetiziran govor u ukupnom trajanju od 30 s koji sadrži 76 riječi u 11 rečenica, a odnosi se na vremensku prognozu, temperaturu, brzinu i smjer vjetrova te vodostaj rijeka. Svaki je od ocjenjivača najprije preslušao sintetiziran govor, a zatim ispunio anketu. Anketa se sastoji od nekoliko dijelova. Prvi dio prikuplja podatke o ispitanicima, drugi ocjenu sintetiziranoga govora, treći je dio namijenjen provjeri razumljivosti sintetiziranoga govora, dok je posljednji dio namijenjen opažanjima ocjenjivača. Anketna pitanja, koja ocjenjuju kvalitetu, razumljivost, prirodnost te pravilnost izgovora sintetiziranoga govora nude 5 odgovora, pa je svakom odgovoru dodijeljeno od 1 (najslabiji) do 5 (najbolji) bodova, da bi se mogla dobiti srednja subjektivna ocjena. Peto pitanje koje ispituje primjerenost sintetizatora za uporabu u sustavima za govorne informacije nudi samo tri odgovora, pa su dodijeljeni bodovi 1 (nije primjeren), 3 (primjeren uz popravke) i 5 (primjeren). Vrijednosti su srednjih subjektivnih ocjena po anketnim pitanjima prikazane grafom na slici 4. Završni dio ankete ispituje razumljivost sintetiziranoga govora. Svaki je ocjenjivač odgovorio na postavljena pitanja: o vremenu na Jadranu, temperaturi zraka, vidljivosti na moru te vodostaju rijeka. Pravilnom odgovoru dodijeljeno je 2 boda, nepotpunom 1 bod a pogrešnom 0 bodova, pa je svako pitanje moglo postići maksimalna 42 boda. Slika 5 prikazuje postotke pravilnih odgovora po pitanjima. Najslabiji rezultati postignuti su u drugom pitanju 81% pravilnih odgovora, a najbolji pri trećem i četvrtome 93 % pravilnih odgovora. Ukupno je postignuto 89% pravilnih odgovora.

Slika 4. Srednje vrijednosti subjektivne ocjene po anketnim pitanjima

Slika 5. Postoci pravilnih odgovora po pitanjima iz testa razumljivosti sintetiziranoga govora

Zaključak

U ovom su radu predstavljeni sustavi za raspoznavanje i sintezu hrvatskoga govora kontekstno ovisnim akustičnim modelima. Kontekstno ovisni akustični modeli obaju sustava zasnivaju se na formalizmu skrivenih Markovljevih modela (SMM-a) i modeliraju iste kontekstno ovisne akustične jedinice, trifone. Trifoni omogućavaju modeliranje lijevih i desnih koartikulacijskih promjena nastalih izgovaranjem fonema s prethodnim odnosno sljedećim fonemom. Akustični su modeli sustava za raspoznavanje i sustava za sintezu izgrađeni zajedničkim postupcima pomoću predloženoga skupa fonetskih pravila za hrvatski govor.

U radu je predstavljen i hrvatski govorni korpus VEPRAD koji obuhvaća: govor profesionalnih spikera Hrvatskoga radija, tematski vezan uz dnevne vijesti i vremensku prognozu, telefonska vremenska izvješća dežurnih meteorologa Državnoga hidrometeorološkog zavoda RH te pripadajuće transkripcije i anotacije. Hrvatski govorni korpus je namijenjen razvoju govornih tehnologija za hrvatski jezik. Pomoću govora iz korpusa VEPRAD izgrađeni su sustavi za raspoznavanje i sintezu. Korpusom je obuhvaćen hrvatski govor u ukupnom trajanju od 19 sati i pripadajuće tekstualne transkripcije. Više od 12000 govornih uterancija, blokova izgovorenih riječi, izgovara 37 govornika. Korpus uključuje preko 235000 izgovorenih riječi od kojih je više od 10000 različitih.

Sustav za raspoznavanje hrvatskoga govora izgrađen je za različite problemske domene: prognoze i vijesti, te različite kvalitete govornoga signala: radijski i telefonski govor, u kojima se raspoznaje i različito velik vokabular. Postignuti se rezultati raspoznavanja hrvatskoga govora odlikuju visokim postocima točnosti te nešto nižim postocima preciznosti raspoznavanja:

za radijske prognoze 94% točnost i 89% preciznost (raspoznavanje vokabulara 1462 riječi),

za radijske vijesti 96% točnost i 91% preciznost (raspoznavanje vokabulara 1462 riječi, ali model učen na vokabularu od 10230 riječi) te

za telefonska izvješća 90% točnost i 80% preciznost (raspoznavanje vokabulara 1788 riječi).

Sustav za sintezu hrvatskoga govora vrednovan je subjektivnim srednjim ocjenama anketiranih ocjenjivača. Bez obzira na to što sintetiziran hrvatski govor uključuje prozodijske čimbenike, osnovni ton i duljinu izgovora fonema, generirani govor ocjenjivačima zvuči "neprirodno". Kvalitetu i razumljivost ocjenjuju srednjim ocjenama, iako je u testu razumljivosti 89% odgovora točnih.

U radu je pokazano da se uporabom istog formalizma za raspoznavanje i sintezu u velikoj mjeri ubrzavaju i pojednostavnjuju postupci razvoja sustava za raspoznavanje, a posebice sustava za sintezu govora. Zajednička jezikoslovno-akustična osnova i zajednički formalizam akustičnoga modeliranja sustava omogućavaju jednostavnu razmjenu znanja i postupaka među sustavima, a time znatno olakšavaju i ubrzavaju postupak razvoja sustava govornih tehnologija.

Točnost i preciznost postignutih rezultata raspoznavanja hrvatskoga govora dobri su pa je smisleno razmišljati o daljnjem razvoju kompleksnijih sustava govornih tehnologija za hrvatski govor, koji uključuju i raspoznavanje hrvatskoga govora. Za tu bi svrhu bilo potrebno povećati govorni korpus govorom vezanim uz vijesti i to u smjeru proširenja opsega govora svih već postojećih govornika u korpusu, a zatim uključivanja i govora novih govornika. Budući da razvijen sustav za raspoznavanje raspoznaje pretežito čitan i djelomice spontan govor, koji je već obuhvaćen korpusom, nadogradnja bi morala ići i u smjeru obuhvaćanja potpuno spontanoga govora, dijaloga, različitih akustičnih okolina (pozadinske glazbe, govora i slično), govora na dijalektu, govora „neprofesionalnih“ govornika, djece itd. U sustavu za sintezu hrvatskog govora pomoću SMM-a postoji prostor za poboljšanje kakvoće sintetiziranoga govora prvenstveno njegovih prozodijskih komponenti, a to se može postići uključivanjem većeg opsega govora u postupke učenja akustičnoga modela, te boljim modeliranjem prozodijskih čimbenika.

Literatura

- Black/Lenzo 2000: Black, A./Lenzo, K. Limited domain synthesis. In: *Proc. ICSLP*. Beijing. Nr. 2. S. 411–414.
- Campbell/Black 1997: Campbell, N./Black, A. Prosody and the selection of source units for concatenative synthesis. In: Van Sanaten, J. et al. (Hg.): *Progress in Speech Synthesis*. New York. S. 663–666.

- Church 2003: Church, K. Speech and Language Processing: Where Have We Been and Where Are We Going? In: *EUROSPEECH '03. ISCA*. Genf. S. 1–4.
- Dutoit 1997: Dutoit, T. High quality text-to-speech synthesis: an overview. In: *Journal of Electrical and Electronics Engineering, Special issue on speech recognition and synthesis*. Nr. 17(5). S. 25–37.
- Furui 2005: Furui, S. Recent Progress in Corpus-Based Spontaneous Speech Recognition. In: *IEICE Trans. Inf. & System*. Nr. E88-D/3.
- Gauvain/Lamel 2003: Gauvain, J. L./Lamel, L. Large Vocabulary Speech Recognition Based on Statistical Methods. In: Chou, W./Juang, B. W. (Hg.): *Pattern Recognition in Speech and Language Processing*. Florida: CRC Press. LLC.
- Lewis/Tatham 1999: Lewis, E./Tatham, M. Word and syllable concatenation in text-to-speech synthesis. In: *EUROSPEECH'99*. Budapest. Nr. 2. S. 615–618.
- Martinčić-Ipšić et al. 2004: Martinčić-Ipšić, S. et al. Korpus hrvatskog govora. In: *Govor. Časopis za fonetiku*. Zagreb. Nr. XXI/2. S. 135–150.
- Martinčić-Ipšić/Ipšić 2006: Martinčić-Ipšić, S./Ipšić, I. Context-Dependent Acoustic Modelling of Croatian Speech. In: *International Conference on Language Technologies*. Ljubljana. S. 251–257.
- Martinčić-Ipšić/Ipšić 2006a: Martinčić-Ipšić, S./Ipšić, I. Croatian HMM Based Speech Synthesis. In: *Journal of Computing and Information Technology – CIT*. Nr. 14(4). S. 299–305.
- Möbius 2000: Möbius, B. Corpus-Based Speech synthesis: Methods and Challenges. In: Institut of natural Language processing, University of Stuttgart (Hg.): *Technical report*. Nr. 6(4). S. 87–116.
- Moore 2005: Moore, R. Research Challenges in the Automation of Spoken Language Interaction. In: *ISCA Workshop on Applied Spoken Language Interaction in distributed Environments*. Aalborg.
- Oostdijk 2000: Oostdijk, N. The Spoken Dutch Corpus. Overview and First Evaluation. In: *Proc. of 2nd International Conference on Language Resources & Evaluation 2000. LREC2000*. Paris.
- Rabiner 1989: Rabiner, L. R. A tutorial on hidden Markov models and selected applications in speech recognition. In: *Proc. IEEE*. Nr. 77/2. S. 257–286.
- Talkin 1995: Talkin, D. A. Robust Algorithm for Pitch Tracking (RAPT). In: Kleijn, W. B./Paliwal, K. K. (Hg.): *Speech coding and Synthesis*. Elsevier Science. S. 495–518.

- Tokuda et al. 2000: Tokuda, K. et al. Speech Parameter Generation Algorithm for HMM-Based Speech Synthesis. In: *HMM. Proc. ICASSP*. Nr. 3. S. 1314–1318.
- Tokuda et al. 2000a: Tokuda, K. et al. Multi-Space Probability Distribution HMM. In: *IEICE Trans. Inf. & System*. Nr. E85-D/3.
- Yoshimura et al. 1998: Yoshimura, T. et al. Duration modeling for HMM-based speech synthesis. In: *Proc. International Conference on Spoken Language Processing, ICSLP '98*. Australia. Nr. 2. S. 29–32.
- Young et al. 1994: Young, S. et al. Tree-Based State Tying for High Accuracy Acoustic Modelling. In: *ARPA Workshop on Human Language Technology*. Plainsboro: Morgan Kaufman Publishers. S. 307–312.
- Young et al. 2002: Young, S. et. al. *The HTK Book (for HTK Version 3.2)*. Cambridge: Cambridge University Engineering Department.

Sanda Martinčić-Ipšić (Rijeka)

Speech recognition and speech synthesis for Croatian language

This paper presents work done on the development of the speech recognition and the speech synthesis system for Croatian language. Context dependent models of both systems are using context dependent hidden Markov models triphones. Context dependent acoustic models are constructed from context independent acoustic models using the Croatian speech corpus VEPRAD. The Croatian speech corpus VEPRAD was recorded, transcribed and annotated from the radio weather forecast and news broadcasted on the national radio. The Croatian speech recognition and synthesized speech evaluation results are presented.

Sanda Martinčić-Ipšić
Odsjek za informatiku
Filozofski fakultet Rijeka
Omladinska 14
51000 Rijeka
Hrvatska
smart@ffri.hr

Blaženka Martinović (Pula)

Akcentatske razlike između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika

Začetke naglasnoga normiranja hrvatskoga jezika pratimo nesustavno od B. Kašića do Š. Starčevića, a preskriptivno naglasno normiranje i u hrvatskome i u srpskome standardom jeziku postaje sustavno sredinom XIX. stoljeća kada su Karadžić i Daničić započeli propisivati. Takav tzv. Karadžić-Daničićev naglasni sustav, koji je preuzeo i Maretić, nije u potpunosti saživio ni u hrvatskome ni u srpskome standardu, a različiti odmaci od toga naglašavanja (oprimjereni naglasnom tipologijom imeničkoga korpusa) svjedoče o samosvojnosti tih dvaju standardnih jezika.

Uvod

Karadžić-Daničićev naglasni sustav uzrokovao je naglasnonormativna previranja u XX. st. ne samo u hrvatskome standardnom jeziku nego i u srpskome standardu. Cilj je rada utvrditi opseg i posljedice prijevora i na jednoj i na drugoj strani, i to na primjeru jednoga dijela naglasnomorfološke norme – naglasne tipologije imenica. Individualnost unutar standardnih oblika novoštokavštine najčešće se u literaturi prikazivala na primjeru glagolskoga sustava (nekih infinitiva, glagolskih pridjeva radnih i trpnih, 1. i 2. lica množine prezenta, 2. i 3. lica jednine aorista, glagolskih priloga)¹ pri čemu se, u konačnici, posvjedočilo o nesveobuhvatnosti i o neautonomnosti standarda te samosvojnome razvoju tih dvaju jezika. Isto će se to pokušati pokazati na primjeru imeničkoga korpusa.

U analizi se je krenulo od pisanih izvora koji imaju pretenziju k normativnosti (kao što su gramatike i rječnici²) i od onih koji problematiziraju normativnost (znanstveni radovi i monografije), ostavljajući zasad jezičnu uporabu postrani. Suvremeno stanje u priručnicima i jednoga i drugoga standardnog jezika pokazat će nam koliko su njihovi naglasni sustavi konvergent-

¹ Posebnosti hrvatskoga naglasnog sustava vidljive su i u naglasku neodređenoga vida pridjeva, kosih padeža ličnih zamjenica, u deklinaciji imenica i u mnogim pojedinačnim riječima. Usp. Vukušić 1999: 121–125.

² Komparativno nismo obrađivali Anićev rječnik jer smo se usmjerili na suvremene rječnike u kojima očekujemo jasniju sliku naglasnoga stanja, posebice nakon što su uklonjene „dječje bolesti“ prvoga izdanja jednojezičnika kakav je bio Anićev. Također smo imali u vidu da je u HER uklonjen veći dio građe upravo iz Anićeva rječnika: „Dotadašnja izdanja Novog Libera Rječnik hrvatskoga jezika Vladimira Anića (prvo izdanje 1991, drugo prošireno izdanje 1994, treće prošireno izdanje 1998), Rječnik stranih riječi Vladimira Anića i Ive Goldsteina (prvo izdanje 1999, drugo dopunjeno izdanje 2000) bila su oslonac i najvažniji izvor građe za prvi Hrvatski enciklopedijski rječnik.“ (Predgovor, HER, VI)

ni, a koliko divergentni, s jednoipolstoljetnim odmakom od propisa koji se je počesto bez prigovora i nekritički prihvaćao i prepisivao iz priručnika u priručnik.

Odmaci od preskriptivne naglasne norme

Jezikoslovci, koji su se bavili prozodijom hrvatskoga standardnog jezika, bili su suglasni u jednome: jezična uporaba razlikovala se od zapisane, tzv. Karadžić-Daničić-Maretićeve, i jedino je ona stvarno funkcionirala i funkcionira u hrvatskome jeziku. Takva je naglasna realnost zahvatila gotovo cijelo dvadeseto stoljeće. Prvi otpori takvu jednostranome naglašavanju i standardiziranju javili su se još u XIX. st. u radovima V. Pacela³, P. Budmanija (Budmani 1883), M. Milasa (Milas 1898) te početkom XX. stoljeća u radovima J. Gopića (Gopić 1907), G. Tomljenovića (Tomljenović 1911), M. Japunčića (Japunčić 1912), mladoga S. Ivšića (Ivšić 1912), N. Andrića (Andrić 1911), a daljnje su poticaje dali Lj. Jonke (Jonke 1961), D. Brozović (Brozović 1972), S. Vukušić (Vukušić 1976), S. Babić (Babić 1968) i dr. (v. literaturu). Pomaci k hrvatskoj uporabnoj normi zaokruživali su se izdanjima rječnika i gramatika sredine i druge polovice XX. stoljeća.

I u srpskim se jezikoslovnim krugovima upozoravalo i upozorava se na odmake od propisane naglasne norme, najčešće ju objašnjavajući razvojnim značajkama svakoga jezika, primjerice S. Marković (Marković 1979) i M. Ivić (Ivić 1990), a za daljnju su obradbu istraživani i radovi B. Nikolića (Nikolić 1970), A. Pece (Peco 1991), M. Stevanovića (Stevanović 1991), M. Telebaka (Telebak 2001), E. Feketa (Fekete 2000) i dr. (v. literaturu).

Novonastalu naglasnonormativnu realnost u Hrvatskoj i Srbiji D. Brozović objasnio je ovako: „Hrvatska se standarnonovoštokavska naglasna norma u posljednjim desetljećima već uglavnom oslobodila od nametnute maretićevske Karadžić-Daničićeve norme i okrenula se hrvatskim zapadnonovoštokavskim obrascima. I drugo, razvoj standarda otišao je u Srbiji od Karadžić-Daničićevih modela mnogo dalje, jer je u samoj Srbiji novoštokavska tradicija u jezičnoj stvarnosti mnogo slabija nego u cjelini hrvatskoga naroda.“⁴ Takvu tvrdnju potkrepljuje i D. Petrović (1996) koji prepoznaje tri tipa odmarka u srpskome standarnom jeziku:

³ V. Pacel 1860. objavljuje gramatiku „Slovnica jezika Hrvatskoga ili Srbskoga, I. diel. Nauka o prieslovu“ u kojoj se nije držao Karadžića jer je smatrao da je u njegovu rječniku naglasak „jednostran“.

⁴ Brozović 2005: 11

1. južno od jugoistočne Srbije nema kvantitetskih i tonskih kontrasta,
2. veliki dio središnje Srbije nema tonske opozicije u kratkim slogovima, a u dugima se javlja samo u pretposljednem slogu ispred kratke ultime,
3. sjeverni i zapadni dijelovi Srbije najdosljedniji su u Karadžićevu sustavu.

Iz toga proizlaze dvije temeljne prozodijske promjene u standardnome srpskom jeziku: uklanjanje tonskoga kontrasta u kratkim naglašenim slogovima i uklanjanje zanaglasne dužine – duge neakcentovane prozodem. Upozorava i na sve izrazitiju pojavu silaznih naglasaka izvan prvoga sloga kojoj doprinosi i neprenošenje naglasaka u proklitičkim spojevima. Takve pojavnosti bilježi i hrvatski standardni jezik, no u srpskome je standardom jeziku, smatra se, nužno u većoj mjeri tolerirati silazne naglaske na nepočetnim slogovima zbog snažnog utjecaja starostokavskih govora, beogradskoga govora i južnosrbijanskih govora.⁵ Isto bismo tako mogli utvrditi da je moguće tolerirati silaznost izvan početnoga sloga i u hrvatskome standardnom jeziku jer je neupitan snažni medijski utjecaj zagrebačkoga govora, no tomu se ne priklanjaju normativne knjige.

E. Fekete zalaže se za preispitivanje naglasne norme, tj. naglasnih pravila o raspodjeli naglasaka da bi se smanjio raskorak između jezične uporabe i propisane norme (preskripcijom nakon deskripcije).⁶ U svome se radu poziva na zaključke M. Ivić koja je deset godina prije upozorila na „drastično odstupanje od Vukove akcentuacije”. Oboje se zalažu za gradsku akcentuaciju: „stvarnu komandu nad glavnim tokovima jezika neumitno uzimaju osnovni rasadnici kulture – veliki gradovi [...] u korist aktuelne jezične norme.”⁷ Tzv. gradsko naglašavanje pripada također jednoj od koncepcija prozodijske norme hrvatskoga jezika s I. Škarićem na čelu.

M. Stevanović⁸, ujedno i autor poznate gramatike srpskoga jezika, nije popustio jezičnoj uporabi i opirao se silaznome naglasku u nepočetnome slogu u standardnome jeziku (iako donosi u svojoj knjizi i sljedeće primjere: *pòd rǔku* ili *pod rǔku*, *nà glǎvu* ili *na glǎvu* itd., a time je silazni naglasak na nepočetnome slogu izgovorne riječi). Silaznim se naglascima opirao i A. Be-

⁵ Pranjković 2001: 299–306.

⁶ Fekete 2000: 1323.

⁷ Ivić 1990: 106.

⁸ Stevanović, 1991. Stevanović se izdvaja i po tome što je sklon normirati nakon što se istraže na štokavskome terenu sve izoglose te se za najbolje uzme ono što je najčešće, a tome se Brozović protivi na razini hrvatskoga standarda.

lić, A. Peco i dr., a i suvremeni priručnici odolijevaju uporabi, primjerice ortoepski priručnik M. Telebaka (Telebak 2001), premda je i u Karadžića ostalo zapisano: *očevīdno, očīglēdno, bogobōjĵāzan*.⁹ Takvi su stavovi bliski i jednoj hrvatskoj koncepciji naglasne norme koja nije sklona odbacivanju tradicije, već samo zamjeni istočnonovoštokavskih osobina zapadnonovoštokavskima, ustoličena u liku i djelu D. Brozovića, a potvrđuju je i gramatike hrvatskoga jezika. Ipak silaznim naglascima u određenim kategorijama popuštaju poneki suvremeni priručnici hrvatskoga jezika, primjerice među prvim „Hrvatska gramatika” E. Barić (Barić et al. 1995) i skupine autora (dalje u tekstu HG), zatim priručnik „Naglasak u hrvatskome književnom jeziku” S. Vukušića, I. Zoričića i M. Grasselli-Vukušić (Vukušić et al. 2007), Silić-Pranjkovićeva gramatika (Silić/Pranjković 2005) te „Hrvatski enciklopedijski rječnik” (Jojić/Matasović 2002), koji likove dubliraju i stilski diferenciraju. U hrvatskim se priručnicima također sve više služi terminima preporučljivo-nepreporučljivo u neutralnome izričaju, a u srpskome se standardu ipak češće govori o pravilnome i nepravilnome, primjerice M. Telebak drži nepravilnima *gimnazijālka, medālja, aplāuz, prōizvod, Bēograd, Kānada* i sl., a gotovo sve su one dublirane primjerice u „Hrvatskom jezičnom savjetniku” (Barić et al. 1999), s odgovarajućom stilskom odrednicom ondje gdje nije riječ o istovrijednicama.

Jedina koncepcija bez pristalica na hrvatskoj je strani ona koja bi prihvatila tzv. klasičnu Karadžić-Daničićevu normu. Među srpskim jezikoslovcima ipak prevladava sljedeće: „Unošenje izmjena u tu akcentuaciju može biti dozvoljeno samo onda kada se utvrdi da je neki od Vuk-Daničićevih akcenata danas rijetkost u govorima koji čine osnovicu književnog jezika.”¹⁰ Tiče se to, dakako, i naglasne tipologije.

Već je 1976. člankom „Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja imenica muškog roda na -o”¹¹ S. Vukušić zaključio, između ostalog, da na zapadnoj strani nema dvedeset i triju Daničićevih naglasnih tipova (po tadašnjoj terminologiji), ali postoji pet novih tipova, tj. naglasnih jedinica. Daničićevu metodološkome pristupu naglasnoj tipologiji i u srpskim se jezikoslovnim krugovima pronašlo zamjerki upravo zbog razdiobe kojoj je morfološko i fonološko obilježje pred naglasnim. Stevanović u radovima i u knjizi objavljenj 1991. „Knjiga o akcentu književnog jezika” naglašavao je važnost

⁹ Priručnici hrvatskoga jezika također izbjegavaju silazni ton nepočetnoga sloga, vidno je pomicanje naglaska prema početku riječi: *očevīdno* i *očīglēdno*, ali i *ōčevīdno* i *ōčīglēdno*. Akademijin je rječnik ipak u tih riječi zabilježio silazni ton središnjega sloga koji se i danas čuje.

¹⁰ Peco 1991: 23.

¹¹ Vukušić 1976: 92–118.

mjesta naglasaka, prirode i podrijetla (Stevanović 1991: 111), a Milorad Dešić u „Malome akcenatskome rečniku“ iz 2001. (Dešić 2001) ponovno u prvi plan stavlja naglasak, morfološke su oznake time u drugome planu, pa se govori o akcenatskim tipovima, a ne o akcenatskim tipovima pojedinih vrsta riječi. Suvremena su naglasna tipiziranja okrenuta, dakle, samo prozodijskim obilježjima: mjestu, tonu i trajanju, a S. Vukušić otišao je i dalje i na većemu stupnju apstrakcije razdijelio sve riječi unutar dva tipa: promjenljivi i nepromjenljivi (Vukušić 1982), a daljnja dioba ide u smjeru preinaka ili tona, ili trajanja, ili mjesta, ili koje njihove kombinacije (ukupno je zabilježeno 24 preinaka, tj. naglasnih jedinica; Vukušić et al. 2007), a ostali priručnici nude još pokoju). Naglasne su tipološke preinake predstavljene u tipovima, podtipovima, skupovima jedinica i u samim naglasnim jedinicama.

Naglasna tipologija imenica dvaju standardnih jezika

S obzirom na smjenu prozodijskih obilježja može se govoriti o sljedećim naglasnim paradigmatskim promjenama: 1. promjena tona; 2. promjena trajanja; 3. promjena tona i trajanja; 4. promjena mjesta naglasaka; 5. promjena mjesta i tona; 6. promjena mjesta i trajanja te 7. promjena mjesta, tona i trajanja naglasaka.

Sljedeći analiza sličnosti i razlika naglasnoga promjenljivog tipa imenica u hrvatskome i srpskome standardnom jeziku, grupiranim po navedenim prozodijskim značajkama.

Unutar jedinica kojima se mijenja t o n zabilježeno je sljedeće:

U imenica koje tvore dužinu morfemima **-ov/-ev-** na velikome je dijelu korpusa zabilježena promjena tona u L jd. *grâd* – u *grâdu* te predvidljiva promjena trajanja u množini N jd. *grâd* – N mn. *grădovi*. Priručnici srpskoga jezika skloni su dubliranju G mn. *gradóvā* i *grădôvā*; napominjući da su rjeđe dublete u DLI mn. *gradòvima*. U Brabec-Hraste-Živkovićevoj gramatici (dalje u tekstu: BHŽ) i u „Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika“ JAZU-a (AR) pomaknuti je naglasak u G mn. zabilježen kao jedini, a današnje je stanje takvo da se odreda u svim priručnicima govori o stilski obilježenim likovima. Neskloni promjenama unutar tzv. tradicionalnoga naglasnog sustava u dubletnim sljedovima na prvome mjestu još uvijek donose pomaknuti naglasak G mn.

U srpskome se standardnom jeziku daje prednost nepromjenljivome tipu unutar imenica koje tvore množinu bez morfema **-ov/-ev-**: N jd. *mrâv* – N . mn. *mrâvi* – DLI mn. *mrâvima*, a kao drugotni se lik javlja metatonijski *mrávima*. U priručnicima je hrvatskoga jezika obrnuto, promjena intonacije u DLI mn. imenica bez množinskih morfema **-ov/-ev-** proizlazi iz morfološko-naglasne značajke G mn. po kojoj uzlazna intonacija prethodi nastavku -K.

Na hrvatskoj se strani podosta pisalo o paradigmatškoj preinaci tona u množinskim padežima bez kraćenja sloga pred množinskim morfemima **-ov/-ev**¹² u primjeru N jd. *vâl* – G jd. *vâla* – N mn. *vâlôvi*. U priručniku Vukušića, Zoričića i Grasselli-Vukušić (Vukušić et al. 2007) takva se naglasna preinaka ne uvrštava u tipološkome razvrstavanju, no svi ostali priručnici odreda je potvrđuju. Jednako se tako potvrđuje i dvostruki naglasak G mn. *grôzdôvâ* i *grôzdôvâ*, no u hrvatskim se priručnicima dosljednije bilježi dug naglasak G mn. od kratkoga, u navedenoj kategoriji, kojemu se pak daje prednost u Stevanovićevu priručniku (Stevanović 1991).

U hrvatskim se priručnojezičnim knjigama s druge strane nailazi na naglasnu dvostrukost množinskih padeža unutar jedinice N jd. *kljûč* – G jd. *kljûča* – N mn. naime pored lika *kljûčevi* javlja se i *kljûčevi* (kojemu je sklon Vukušićev priručnik) i *kljûčevi* (kojemu su skloni ostali priručnici), čime dosljedno provode kraćenje sloga pred množinskim morfemima **-ov/-ev**. Upravo se takvi naglasno kratki množinski padeži unutar te jedinice mogu smatrati posebnosću hrvatskoga standardnog jezika.

Promjena kratkosilaznoga u kratkouzlazni i u jedninskim i u množinskim padežima u primjeru paradigme N jd. *drûm* – G jd. *drûma* – N mn. *drûmovi* bilježi se dosljedno i u hrvatskim i u srpskim priručnicima, dvojben je samo G mn., naime ponovno se stavljaju u odnos silazni i uzlazni naglasak: *drûmôvâ* ili *drûmôvâ*. Zanimljivo je zamijetiti da je silaznome na hrvatskoj strani skloniji samo „Rječnik hrvatskoga jezika“ Leksikografskoga zavoda (dalje Šonje 2000), a BHŽ gramatika dublirala je naglasak padeža. Danas se na tome dijelu korpusa najviše uočava pomak k nepromjenljivome tipu čak i u priručnicima, posebice hrvatskoga standardnog jezika (*džîp*, *frăk*, *pûp*, *šâv*, *šêf*, *štîh*, *tûč*, *trôp*, *zbôr* i mnoge druge).

Imenice srednjega roda koje kratkosilazni ton jedninskih padeža mijenjaju u uzlazni ton u množinskim padežima Stevanović oprimjeruje paradigmom N jd. *břdo* – N mn. *břda*. Priručnici hrvatskoga jezika skloniji su nepromjenljivome tipu, posebice HER, a jedino Vukušićev priručnik još uvijek prepoznaje promjene tona na jednome dijelu korpusa (*brdo*, *mjesto*, *polje*, *zvono*, *žito* i sl.). U BHŽ gramatici i u AR imenice *gřlo* i *mjęsto* naglasno su nepromjenljive, a *břdo* samo onda kada znači tkalački stan.

Promjena tona u silazni u množinskim je padežima u Stevanoviću oprimjereno paradigmom N jd. *sêlo* – N mn. *sêla*. Suvremene gramatike hrvatskoga jezika (Babić et al. 1991, Barić et al. 1995, Silić-Pranjakovića)

¹² Usp. Vukušić 1982: 26–27: *štâpovi* (i)li *štâpovi* (*štâpovi*).

odreda bilježe promjenu jedninskoga kratkouzlaznog naglaska u kratkosilazni naglasak u množini (*bèdro* – *bèdra*; *sělo* – *sěla*), no Vukušić et al. 2007 ne prikazuje takvu promjenu u imenica srednjega roda. U Šonje 2000, Jojić/Matasović 2002 i u „Hrvatskome jezičnom savjetniku“ (Barić et al. 1999) također se ne nalazi.

Preinaka tona u množinskim padežima u jedinici N jd. *lānac* – N mn. *lānci* nije zabilježena u Vukušićevu priručniku, a u ostalima se upravo takva oprimjeruje, i proširuje (*jānjac* – *jānjci* ili uz promenu trajanja i *kòsac* – *kòsci*). Ipak se može zaključiti da su tendencije takve da je jedinica na pragu nepromjenljivosti koju je Vukušić već uvrstio među nepromjenljive.

Izvan Vukušićeve tipologije (bilo je tako i u AR) ostala je i promjena tona u množinskih padeža u imenica muškoga roda s uzlaznim naglaskom i nepostojanim *a* koju Stevanović oprimjeruje paradigmom N jd. *òganj* – N mn. *ògnjevi*. U rječnicima hrvatskoga jezika iščitava se takva preinaka u primjeru *kòsac* – *kòsca* – *kòsci* (Jojić/Matasović 2002).

Suglasje u oba standarda vlada u metatonijskoj preinaci imenica ženskoga roda s dugouzlaznim naglaskom u NGLI jd. te GDLI mn., a u ostalim padežima prelazi u dugosilazni: N jd. *gláva* – D jd. *glâvi* i *glâvi* – A jd. *glâvu* – N mn. *glâve* – DLI mn. *glávama*. U priručnicima hrvatskoga jezika nailazimo na dubletni lik D jd. u nekih imenica, te DLI mn. *glávama* i *glàvama*, suprotno samo jednome liku u AR. Pitanje silaznosti nalaska u A jd. (*glâvu* ili *glâvu*) povlači se u srpskome jeziku još od Daničićeva tipologiziranja, naime Daničić je izdvojio imenice *bráda*, *víba*, *klúpa* i *sténa* upravo po dubletnome uzlaznome tonu A jd. Stevanović (Stevanović 1991) pak zaključuje da je naglasak A jd. češće izjednačen s naglaskom N jd., tj. da prednjači uzlazni ton (*víbu*, *klúpu* i sl.), a silazni ton D jd. također se označava rijetkim, posebice u istočnim ekavskim govorima (osim u imenica *glava*, *duša* i *ruka* koje je još i Daničić takvima izdvojio). A. Peco također je isto to utvrdio za imenice *glava* i *vila* te *voda* i *koza*.¹³ Gramatika S. Babića i skupine autora (Babić et al. 1991) napominje da se u hrvatskome standardnom jeziku A jd. češće čuje nemetatonirano. Pomak cijele paradigme k nepromjenljivome tipu naslućuje tek HG koja i u množini dublira pokoje naglasne likove (*glâve* i *glâve*; *snâge* i *snâge*). Po toj i Akademijinoj gramatici (S. Babić et al. 1991) imenica *grána* može se uvrstiti u skupinu jedinica s promjenom i tona i trajanja jer za DLI mn. donose lik kojemu se mijenja i trajanje.: *grànama*. Daničić je također isticao kratki slog nekih imenica u DLI mn., no Stevanović utvrđuje tendenciju

¹³ Peco o. c: 23.

duljenja sloga. Iste su takve tendencije uočene i na dijelu korpusa kojemu je nominativni naglasak kratak: N jd. *vòda* – G jd. *vòdē* – D jd. *vòdi* i *vòdi* – A jd. *vòdu* – N mn. *vòde*. U njih se dublira samo D jd., i to u nekih imenica. Osim naglasnoga izjednačivanja jedninskih padeža, snažno je izjednačivanje i množinskih padeža s onima u jednini, što rezultira većim brojem imenica unutar nepromjenljivoga tipa u priručnicima hrvatskoga jezika. U BHŽ gramatici i Stevanovićevu priručniku (Stevanović 1991) izdvajaju se i imenice koje imaju naglasak na drugome slogu, no istih su promjena kao i imenica *gòra*: *ljepòta* – *ljèpotu* – *ljèpote* – *ljepòtama* (a po takvoj promjeni su i ove: *bržina*, *čistina*, *daljina*, *dubina*, *dužina*, *leđina*, *planina*, *ravnina*, *rudina*, *sramòta*, *širina*, *visina*, *vručina*, *živina*, *dolina*, *krivina*, *topòla* i sl.). Stevanović upozorava na njihovu rijetku uporabu, a u priručnicima se hrvatskoga jezika i ne izdvaja takva preinaka, metatonija u A jd. drži se obilježenom, knjiškom i zastarjelom (*plàninu*, *sràmotu*, *šrinu*, *dòlinu*). U istu skupinu je uvrštena i imenica *djèca*, i to u priručnicima srpskoga jezika, no u hrvatskome je standardnom jeziku došlo do izjednačivanja L jd. s DAV jd. (*o djèci*), obrnuto od onoga što se primjerice dogodilo s imenicom *vòda* u kojoj je došlo do izjednačivanja D jd. s N i L jd.

Imenice ženskoga roda i-sklonidbe koje dugosilazni naglasak N jd. mijenjaju u dugouzlazni u L jd. i GDLI mn. oprimjeruju se paradigmom: N jd. *stvâr* – L jd. *u stvâri* – N mn. *stvâri* – G mn. *stvârī* – DLI mn. *stvârima* i oko njih nema razilaženja. Dvojben je samo naglasak L jd. u kojemu sve više prednjače nemetatonirani lik, kao i u imenica muškoga roda, na što upozoravaju i suvremeni priručnici hrvatskoga jezika, posebice dvosložnih imenica (S. Babić et al 1991: *u rávni* i *rávni*; *u plijēsni* i *plijēsni*). Stevanović ne upozorava na takve odmake, štoviše preporučuje *u rávni*, *u plásni*, *u mīsli* i sl. (Stevanović 1991: 142).

Jedinice s promjenom *t r a j a n j a* nakon komparativne analize otkrivaju sljedeće:

Promjena trajanja u jedninskim i množinskim padežima u paradigmati N jd. *bòg* – G jd. *bòga* – N mn. *bògovi* nije zabilježena u Vukušićevu priručniku, no ostali donose upravo takvu metatoniju. Nekada je silazni naglasak bio na množinskome morfemu, no novoštokavskom metatonijom javio se je uzlazni na prethodnome slogu (čemu je skloniji Vukušić, u primjeru *ròg* – *ròga* – *rògovi*). Inačice preinaka sa silaznim naglaskom množinskih padeža kakvu potvrđuje literatura nastale su analogijom prema jedninskim padežima (u S. Babić et al. 1991: *ròg* – *ròga* – *rògovi*). Stevanović u svojoj knjizi (Stevanović 1991) dublira i DLI mn.: *kràjevima* i *krajèvima*.

Promjene trajanja u imenica srednjega roda stalne su i u hrvatskome i u srpskome standardu: N jd. *dijéte* – G jd. *djèteta*; N jd. *čeljáde* – G jd. *čeljàdeta*; N jd. *práse* – G jd. *pràseta*. Kraćenje naglasaka u paradigmati može se smatrati predvidljivim jer se radi o kraćenju sloga ispred alternante **-et-**, tj. inačice nasuprot infiksu **-e-** (*dijét-e-ø* – *djèt-et-a*), koje onda izravno utječe na naglasak. Sve se više u priručnicima hrvatskoga jezika upozorava na analogijske naglaske pa u AG pored jedinoga *dijéte* – *djèteta* nalazimo dubletno *uže* – *užeta* i *užeta*; *ćóše* – *ćòšeta* i *ćóšeta*; *jáje* – *jàjeta* i *jájeta*, *práse* – *pràseta* i *prášeta* i sl. Barić et al. 1995, AR i ostali suvremeni rječnici hrvatskoga jezika također ne krato uvijek slog ispred **-et-** (*čeljáde* – *čeljádeta*; *mladúnče* – *mladúnčeta*).

Paradigmatska promjena tona i trajanja odrazila se je na ovakav način:

Promjena u jedninskim i množinskim padežima u primjeru N jd. *grôm* – G jd. *gròma* – N mn. *gròmovi* drži se vrlo rijetkom. Bilježe je i hrvatski i srpski priručnici. Izdvajaju se BHŽ gramatika i Šonje 2000 jer dubliraju G mn. *vòlōvā* i *vòlōvā*. U srpskome je standardu svakako češći silazni naglasak i u G mn. Priručnici hrvatskoga jezika nisu ujednačeni, u Akademijinoj gramatici (Babić et al. 1991) silaznome je tonu dana prednost, a u Vukušić et al. 2007, Barić et al. 1995 i AR uzlaznome.

Promjena tona i trajanja samo u množinskim padežima u Stevanovićevoj je knjizi (Stevanović 1991) opimjerena paradigmatom *mòmak* – *mômci*. Naglasna je preinaka zabilježena i u priručnicima hrvatskoga jezika, no korpus se uvijek ne podudara. Kao primjer imenice u kojoj se ustalila kračina ispred sonanta u konsonantskome skupu u naglasnome priručniku (Vukušić et al. 2007) upravo paradigma: *mòmak* – *mòmka* – *mòmci*, isto je tako i u AR: *mòmak* – *mòmka* – *mòmci* i *mòmci*; no Barić et al. 1995 upozoravaju i na promjenu *mòmak* – *mómka*, Šonje 2000 *mòmak* – *mòmka* – *mômci*, „Hrvatski jezični savjetnik“ (Barić et al. 1999) nudi dubletu *mòmak* – *mòmka* – *mômci* i *mòmci*, a Akademijina gramatika (Babić et al. 1991) tripletu: *mòmak* – *mòmka* – *mòmci/mômci/mòmci*. Naglasni priručnik (Vukušić et al. 2007) prepoznaje samo paradigmatu koja slijedi položajno duljenje, no ostali priručnici hrvatskoga jezika (primjerice savjetnik, Barić et al. 1999) opimjeruju i para-

digmu koja odstupa od toga duljenja, posebice se to odnosi na jedninske padeže: *lònac – lònca – lònci; šànac – šànca – šànci*.¹⁴

I u jednome je i drugome standardu ovjerena preinaka tona i trajanja u imenica ženskoga roda i-sklonidbe: N jd. *nôć* – G jd. *nòći* – L jd. *u nòći* – N mn. *nòći* – DLI mn. *nòćima*. U rječnicima se hrvatskoga jezika ponovno pokazalo nedosljednim bilježenje L jd. (primjerice u savjetniku, Barić et al. 1999 izjednačuje se naglasak L jd. s naglaskom D jd.: *dòbi*; zatim se dublira naglasak L jd.: *làži/lăži*; naglasak D jd. izjednačuje se s naglaskom L jd.: DL *răži* i sl.). Stevanovićev priručnik (Stevanović 1991) ne dvoji o naglasku L jd. tih imenica. U dijelu imenica vidljiva je tendencija prelaska iz tipa u tip, rječnici bilježe takva stremljenja: *žûć – žûći, svâst – svâsti* u Šonje 2000, Jojić/Matasović 2002, Barić et al. 1999; *čâđ – čâđi, dób – dóbi* u Jojić/Matasović 2002. Naglasak I jd. pred nastavkom **-ju** u srpskome je standardnome jeziku češće dug: *zòblju, křvlju, lăžju* i sl., a u priručnicima hrvatskoga jezika nema suglasja: u Jojić/Matasović 2002 preteže kratki slog, u Akademijinoj gramatici (Babić et al. 1991) dugi, a ostali dvoje. Korpus se može proširiti množinskim oblicima *òći* i *ûši* koje su naglasno ustaljene.

M j e s t o je naglasaka promjenljivo u sljedećih paradigmati:

Promjena mjesta naglasaka najčešće zahvaća imenice muškoga roda s ništičnim nastavačnim morfemom i kratkouzlaznim naglaskom (N jd. *život* – G jd. *živòta*), a sve češće se naglasno grupiraju s onim imenicama izvedenim sufixom **-ōv-** (*mřkōv – mřkòva*) te posuđenicama kojima je posljednji slog osnove otvoren i naglašen (*břfē – břfēa*). Na razini dvaju standarda uočeno je da isti leksički naglasak može motivirati različite paradigmatske naglasne smjene (*čòvjek – čòvjeka/čòvjek – čòvjeka* nasuprot preinaci *čòvjek – čòv-jèka*), što je rjeđe od toga da različiti leksički naglasci, razumljivo je, motiviraju i različite preinake (*sòkol – sòkola* i *Židov – Židova* nasuprot likovima *sòkō – sokòla, Židōv – Židòva*), uzimajući svakako u obzir da se u priručnicima srpskoga jezika upozorava i na jedna i drugi leksički naglasak, a slično je i u AR (*sòkō – sokòla* i *sòko – sòkola*; ali ipak *Židōv – Židòva*). Unutar iste paradigmatske smjene, s druge strane, katkad je moguće uočiti različite ostvaraje pojedinih padeža, primjerice G mn. (*mřkōv – mřkòva – mřkòvā*) nasuprot likovima zabilježenim u Stevanovića *mřkōv – mřkòva – mřkòvā*). Naglasne preinake, a i sami leksemi, izvedenica na **-ōv-** sve se više gube iz uporabe, a

¹⁴ Već je i u Karadžića zabilježen lik koji se je duljinom jednacio s množinskim padežima: *jānjac – jānjci*, suprotno, primjerice, liku u AR *jānjac – jānjci*.

na standardnoj razini u priručnicima hrvatskoga jezika (odreda rječnicima) vidna je i tendencija gubljenja zanaglasnih dužina (Barić et al. 1999: *kùdrov i kùdrov; mṛkov i mṛkōv*). Na razini hrvatskoga standardnog jezika u tih se imenica preinaka drži lokalno obilježenom, specifičnom za sjeveroistočne krajeve. Naglasna je jedinica danas ponovno oživljena posuđenicama na standardnoj razini (*bifē – bifèa, defilē – defilèa*), no u razgovornome je stilu standardnoga jezika došlo do pomaka k jedinici promjene tona: *bifē – bifèa; defilē – defilèa*. U Barić et al. 1995 upozoreno je samo na primjere sa silaznim tonom krajnjega sloga: *asistènt – asistènta*, što je zasad osamljeni normativno-priručnički primjer u općih imenica.

Imenice srednjega roda koje u jednini imaju kratkouzlazni naglasak na prvome slogu, a u množini na trećemu u Vukušićevu su priručniku (Vukušić et al 2007) oprimjerene paradigmom N jd. *prèzime* – G jd. *prèzimena* – N mn. *prezimèna*. U Stevanovićevoj se knjizi (Stevanović 1991) ne nalazi, a u BHŽ gramatici i AR naglasno je bila nepromjenljiva imenica s kratkim naglasom: *prèzime – prèzimena – prèzimena*. Barić et al. 1995 ostavlja dubletnima množinske padeže, naglasno i promjenljive i nepromjenljive.

M j e s t o i t o n naglasaka mijenjaju se po sljedećem obrascu:

I u hrvatskome i u srpskome je standardnom jeziku stalna preinaka mjesta i tona naglasaka u množinskim padežima u imenica srednjega roda s infiksom **-en-**: N jd. *ìme* – G jd. *ìmena* – N mn. *imèna*. U tu se skupinu može uvrstiti i preinaka imenice N jd. *vrijéme* – G jd. *vrèmena* – N mn. *vremèna* koja se razlikuje samo naglasom N jd. pa su u njoj sadržane promjene i m j e s t a i t o n a i t r a j a n j a . U priručnicima hrvatskoga jezika imenica *jèzero* ide po istome naglasno-sklonidbenome obrascu (*jèzero – jèzera – jezèra*), no u priručnicima srpskoga jezika promjena je množinskih padeža rezervirana samo za toponim *Jezèra* (Stevanović 1991: 130).

Promjenom m j e s t a i t r a j a n j a obuhvaćene su iduće naglasne jedinice:

Korpusno je najdominantnija jedinica u kojoj se uzlazni ton imenica muškoga roda s ništičnim nastavačnim morfemom premješta na mjesto zanaglasne dužine, oprimjereno paradigmom N jd. *jùnāk* – G jd. *junāka* – N mn. *junáci*. Kratkosilazni se naglasak V jd. (*jùnāče*) drži i u hrvatskome i u srpskome standardu naglasno predvidljivim. Naglasak V jd. u nekih je imenica dvostruk, tj. onaj koji podliježe općim pravilima i onaj analoški, posebice u Barić et al. 1995: *gospòdār – gòspodāru i gospodáru*, s napomenom da je drugi lik razgovorno obilježen. Stevanović (1991) upozorava da je u višesložnih običnji naglasak ostalih padeža (*potkupljiváču*), a ne silazni početni ton

koji donosi „Pravopis 1960“ (*pòtkupljivāču*) te dublira naglasak u složenica: *metaloprèrađivāču* i *metaloprerađivāču*; *ispodsùnčaniče* i *ispodsunčaniče*. Ostavljamo ovdje postrani moguće različite leksičke naglaske koji onda uvjetuju i pomake k nepromjenljivome tipu, specifične samo za jedan standardni jezik (naglasno promjenljive *činòvnīk*¹⁵, *rjêčnīk* i *rjèčnīk*¹⁶, *pīsār*, *stanòvnīk* stoje nasuprot naglasno nepromjenljivima *činōvnīk*, *rjèčnīk*, *pīsār*, *stànōvnīk*¹⁷) ili unutar jednoga standarda (primjerice hrvatskoga: *bròdār* – *brodāra* ili *bròdār* – *bròdāra*; *čàrobnjāk* – *čàrobnjāka* ili *čaròbnjāk* – *čarobnjāka* itd.). Priručnici hrvatskoga jezika ponegdje bilježe preinake samo množinskih padeža (Šonje 2000, Barić et al. 1999: *bàndit* – *bàndita* – *bandíti*), a sve više prodiere i promjena samo mjesta naglaske, nauštrb zanaglasne dužine i promjene trajanja (Barić et al. 1999: *fòsil* – *fosila*, Jojić/Matasović 2002 *farìzej* – *farizèja*, *jubilej* – *jubilèja* i sl.). Jojić/Matasović 2002 pokazuje tendenciju stabiliziranja divergentnog odnosa kodeks – uzus uvođenjem razgovornih naglasnih likova kao dubletnih, no čini to nesustavno: *abònmān* (*abonmān*); *dèbīl* (*debīl*); *donžùān* (*donžuān*); ali ne donosi primjerice *admirāl*; *advokāt*; *dekôr* itd. Na istraženome se dijelu korpusa najjasnije uočavaju tendencije naglasnoga pojednostavnjivanja paradigmi širenjem nepromjenljivoga tipa na veći dio korpusa. U većini slučajeva radi se o drukčijim leksičkim naglascima (motiviranim ukidanjem zanaglasne dužine ili promjenom silaznoga tona u uzlazni) koji onda dalje određuju tip (*anglòfil* – *anglòfila*; *antisèmit* – *antisèmita*; *àzil* – *àzila* itd.). U Šonje 2000 uočava se djelomično pojednostavnjivanje naglasnih preinaka, tj. stalnost naglaske zahvatila je određene padeže, primjerice G mn.: *psihòpāt* – *psihopáta* – *psihòpātā*; *ramàzān* – *ramazána* – *ramàzānā*; *redòvnīk* – *redovníka* – *redòvnīkā*; *stànār* – *stanára* – *stànārā*. Ni u jednome se standardu još ne govori dovoljno o bliskoznačnim i istoznačnim raznozvučnicama koje uporaba sve više kontekstno razjedničuje, primjerice imenica *pòslanīk* (suprotno liku *pòslānīk*) unutar nepromjenljivoga je tipa kada se odnosi na zastupnika ili izaslanika, ali je naglasno promjenljiva u sintagmi *Božji poslanīk*; suprotno tomu u religijskome je kontekstu uvriježena sintagma *dìonīk vječnoga života*, s naglasno nepromjenljivom imenicom, a u

¹⁵ V.: Brozović 1972: 129.

¹⁶ I Daničić (1925) je bilježi kao jedini lik, zajedno s *vjèsnīk* i još kojom.

¹⁷ Pravopis 1960. donosi *pòslānīk* i *poslānīk*, ali i drukčijim redoslijedom, s likovima ubičajenijim u hrvatskome jeziku na prvome mjestu, *stanòvnīk* i *stànōvnīk*, *rjèčnīk* i *rjêčnīk*. U BHŽ gramatici ne nalazimo takvih dubleta (osim potonje). AR dublirao je ovako: *stànōvnīk* i *stanòvnīk*.

svjetovnome značenju sudionika često ostaje promjenljivom¹⁸. U gradskim se sredinama, pod utjecajem dijalekata, čuje i *junák – junáka*, dakle nepromjenljiva naglasna jedinica, nemetatonirana i nemetataksična inačica standardne promjenljive naglasne jedinice, ali i jedinica s nominativnim silaznim naglasom na nepočetnome slogu koji dalje u paradigmi metatonira (*azíl – azíla*) koju vrlo često ostvaruju i školovani govornici, ali na koju nije upozorio ni jedan priručnik.¹⁹

Naglasnoparadigmatske posebnosti

Zajedničko je i jednim i drugim priručnicima naglasno izjednačivanje D i L jd. Srpski jezikoslovci usuglašeni su u tome da je odmak od Daničićeve norme vidan u dokidanju metatonije s metataksom u L jd., posebice u imenica s kratkosilaznim naglaskom i zanaglasnom dužinom, kao u primjerima: *kàmēn – na kàmēnu i kamēnu*; *gòvōr – u gòvōru i govōru*; *àmbār – u àmbāru i ambāru*; *òprēz – na òprēzu i oprēzu*; *òblāk – na òblāku i oblāku*; *òblīk – po òblīku i oblīku*; *pòglēd – u pòglēdu i poglēdu*; *slūčāj – u slūčāju i slučāju*; *mlādōst – u mlādosti i mladosti* i sl. Stevanović (1991) daje prednost nepreinačenim likovima, no ne isključuje ni preinačene, dakako uzimajući u obzir da se ponegdje očuvala i semantička razlika. Priručnici hrvatskoga standardnoga jezika preinačene drže stilskom rezervom ondje gdje se nisu stilski izdiferencirali (*u tom poglědu : u pòglēdu je tuga*), premda ni stilaska diferencijacija još nije svugdje jasno objašnjena: „Mali broj imenica ovoga skupa u ustaljenim sintagmama ima neistoslogovnu preinaku u lokativu jednine [...]” (Vukušić et al. 2007: 49). Primjerice o naglasnoj dvostrukosti L jd. imenice *òblīk* može se govoriti i na neutralnoj razini: *u glagolskome oblīku*, ali često samo *u òblīku tijela* i sl. Radova o stilskome raslojavanju i semantičkome diferenciranju unutar naglasne norme nedostaje i na jednoj i na drugoj strani.

Zamjećuje se i dubliranje V jd. u srpskim priručnicima u višesložnih imenica s dugouzlaznim naglaskom: *Bosánac – pored uobičajenoga Bòsānče* javlja se i *Bòsānče*, a u G mn. daje se prednost prenesenome metatoniranome *Bòsānācā*, ne nailazeći na metatonirani lik *Bosánācā* koji se susreće u priručnicim hrvatskoga jezika, ali kojemu se ne daje prednost (osim u Vukušić et al. 1991 i u Barić et al. 1999). I jedna i druga strana upozoravaju i na silazni ton nepočetnoga sloga *Bosānācā*.

¹⁸ U priručnicima se donosi samo jedan lik, primjerice u NHKJ stoji samo *diònlīk* koji S. Babić u članku u Jeziku držī arhaičnim. (1982: 59–60)

¹⁹ Preinaka je dosad bila rezervirana samo za neka strana vlastita imena.

Gubitak zanaglasnih dužina najdosljednije je opisan u suvremenim priručnicima srpskoga standardnog jezika u kojima se kraćenje dužina iza dugouzlaznih naglasaka gotovo dosljedno provodi (izuzimlju se primjerice radovi A. Pece koji upozorava na tu pojavnost, ali ih ipak svjesno bilježi) i na leksičkoj (nástoĵnik, nástavnĵik; dúžnost, hrábrost) i na paradigmatskoj razini (zadovóljstvo – zadòvoljstāvā, a u govoru i svih ostalih dužina primjerice G mn.), unatoč Daničićevu propisu (koji, zanimljivo je, u tome nije bio i Karadžićev). Priručnici hrvatskoga jezika gotovo dosljedno bilježe dužine i u tim pozicijama (u paradigmatskih se primjera ponegdje izdvaja Akademijina gramatika, Babić et al. 1991). Barić et al. 1995 upozorava na dubletne likove u imenica s uzlaznim naglaskom na predzadnjemu slogu: hrábrōst i hrábrōst; lijénōst i lijénost, no kratki sufiks drži rjeđim.

Zaključak

Odmaci u hrvatskome i u srpskome standardnom jeziku od „klasične” naglasne norme imaju isti uzrok – razilaženje propisa i uzusa. Posljedice su bile u mnogome slične, ali i različite u hrvatskome i u srpskome standardnom jeziku. Sličnosti se najviše uočavaju na polju pojednostavnjenja paradigmi, posebice analogijom, no nepotpuna i gotovo nemoguća autonomnost standarda, bilo na vertikalnoj bilo na horizontalnoj razini, i na jednoj i na drugoj strani dovela je do toga da Karadžić-Daničićev sustav, pa tako i tipologija, nisu u svemu saživjeli ni na jednoj strani. Različiti odrazi na standardnoj razini svjedoče o samosvojnome razvoju dvaju standardnih jezika.

Literatura

- Andrić 1911: Andrić, N. *Branič jezika hrvatskoga*. Zagreb.
- AR: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti (Hg., 1880–1976). *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Bd. I.–XXIII. Zagreb: JAZU.
- Babić 1968: Babić, S. O Daničićevu naglasnom sustavu kao sustavu. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XV/5. S. 150–157.
- Babić 1976: Babić, S. Napomene uz prethodni članak. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXIII/3–4. S. 118.
- Babić 1982: Babić, S. Dìonĵik ili diònĵik, spasénje ili spásénje? In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXX/2. S. 59–60.
- Babić et al. 1991: Babić, S. et al. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: HAZU/Nakladni zavod Globus.
- Barić et al. 1995: Barić, E. et al. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

- Barić et al. 1999: Barić, E. et al. (Hg.). *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje/Pergamena/Školske novine.
- Benešić 1949: Benešić, J. *Hrvatsko-poljski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- BHŽ: Brabec, I. et al. (1963). *Gramatika hrvatskosrpskog jezika*. Zagreb.
- Brozović 1955: Brozović, D. (1955). Akcentuacija tudica na -or u hrvatskom jeziku. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. III/4. S. 118–123.
- Brozović 1972: Brozović, D. Uz jedno vrijedno, ali i kontroverzno akcentološko djelo – razmišljanja o genezi, sustavu i normi. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XIX/4–5. S. 123–140.
- Brozović 1973: Brozović, D. O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 20/3. S. 65–74.
- Brozović 2005: Brozović, D. *Prvo lice jednine*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Budmani 1883: Budmani, P. Dubrovački dijalekat, kako se sada govori. In: *Rad JAZU*. Nr. LXV. S. 155–179.
- Daničić 1925: Daničić, Đ. *Српски акценти*. (priredio: M. Rešetar). Beograd – Zemun: Srpska kraljevska akademija.
- Dayre 1956: Dayre, J. et al. *Hrvatskosrpsko-francuski rječnik*. Zagreb: Novinarsko izdavačko poduzeće.
- Dešić 2001: Dešić, M. *Mali akcenatski rečnik srpskoga jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Fekete 2000: Fekete, E. Neke pojave sistem(at)skog narušavanja akcenatske norme. In: *Južnoslovenski Filolog*. Beograd. Nr. VI/3–4. S. 1297–1329.
- Finka 1965: Finka, B. Utvrđivanje kvantitativnih odnosa u hrvatskosrpskom jeziku. In: *Jezik*. Zagreb, 1965. Nr. XII/4. S. 86–89, 111–117.
- Gopić 1907: Gopić J. *Prilog poznavanju akcenatske teorije Mažuranićeve u obzoru na komentatorska domišljanja*. Zagreb: Naklada Literarnoga kluba akademičke mladosti Starčevićanske.
- Ivić 1990: Ivić, M. *O jeziku Vukovom i vukovskom*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Ivić/Lehiste 1963: Ivić, P./Lehiste, I. Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku. In: *Zbornik za filologiju i lingvistiku*. Novi Sad: Matica Srpska. Nr. 6. S. 31–71.

- Ivić/Lehiste 1965: Ivić, P./Lehiste, I. Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom jeziku. In: *Zbornik za filologiju i lingvistiku*. Novi Sad: Matica Srpska. Nr. 8. S. 75–117.
- Ivić/Lehiste 1967: Ivić, P./Lehiste, I. Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom jeziku. In: *Zbornik za filologiju i lingvistiku*. Novi Sad: Matica Srpska. Nr. 10. S. 55–93.
- Ivšić 1912: Ivšić, S. Prikazi gramatika Matije Antuna Reljkovića i Ignjata Alojzija Brlića. In: *Rad JAZU*. Nr. 194. S. 1–155.
- Ivšić 1971: Ivšić, S. *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München: Fink.
- Ivšić/Kravar 1955: Ivšić, S./Kravar, M. *Srpsko-hrvatski jezik na pločama – Izgovor i intonacija s recitacijama*. Zagreb: Epoha.
- Japunčić 1912: Japunčić, M. Osobine bunjevačkoga govora u Lici. In: *Nastavni vjesnik – list za srednje škole*. Zagreb. Bd. XX. S. 266–273.
- Jojić/Matasović 2002: Jojić, Lj./Matasović, R. (Hg., 2002): *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- Jonke 1965: Jonke, Lj. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje.
- Jonke 1961: Jonke, Lj. Akcenatska problematika hrvatskosrpskoga književnog jezika danas. In: *Jezik*. Zagreb, 1961. Nr. IX/1. S. 1–7.
- Lehiste/Ivić 1986: Lehiste, I./Ivić, P. *Word and Sentence Prosody in Serbo-croatian*. Cambridge (Massachusetts) – London: The MIT Press.
- Lončarić/Vukušić 1998: Lončarić, M./Vukušić, S. Fonologija, Morfologija. In: *Hrvatski jezik*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1998. S. 7–90, 91–105.
- Maretić 1899: Maretić, T. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana.
- Marković 1979: Marković, S. *Akcenatska kolebanja i odstupanja od norme u srpskohrvatskom standardnom jeziku*. Titograd: XXIX. seminar za strane slaviste.
- Milas 1898: Milas, M. Ispravci dubrovačkih riječi u Vukovu rječniku. In: *Rad JAZU*. Nr. CXXXVI. S. 223–248.
- Moskatelo 1954: Moskatelo, K. Akcentuacija tuđica na -or u hrvatskom jeziku. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. III/2. S. 51–56.
- Nikolić 1970: Nikolić, B. *Osnovi mlađe novoštokavske akcentuacije*. Beograd: Biblioteka JF.
- Peco 1971: Peco, A. *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Naučna knjiga.

- Peco 1991: Peco, A. *Akcenti i dužine u srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Naučna knjiga.
- Petrović 1996: Petrović, D. Фонетика. In: Radovanović, M. (Hg.): *Српски језик*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1996.
- Pranjeković 2001: Pranjeković, I. Za demokratizaciju hrvatske ortoepske norme. In: *Jezik i demokratizacija. Posebna izdanja Instituta za jezik u Sarajevu*. Sarajevo. Nr. 12. S. 299–307.
- Pravopis 1960: Matica hrvatska/Matica srpska (Hg., 1960): *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*. Zagreb – Novi Sad.
- Raguž 1997: Raguž, D. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Silić/Pranjeković 2005: Silić, J./Pranjeković, I. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škarić et al. 1987: Škarić, I. et al. Silazni naglasci na nepočetnim slogovima. In: *Govor. Časopis za fonetiku*. Zagreb. Nr. IV/2. S. 139–152.
- Šonje 2000: Šonje, J. (Hg.). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“/Školska knjiga.
- Stanojčić/Popović 1997: Stanojčić, Ž./Popović, Lj. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stevanović 1973: Stevanović, M. *Савремени српскохрватски језик I. (Граматички системи и књижевнојезична норма)*. Beograd: Naučna knjiga.
- Stevanović 1991: Stevanović, M. *Књига о акценту књижевног језика*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Telebak 2001: Telebak, M. *Правоговор – уста нису штампарија*. Banja Luka – Beograd.
- Tažak/Babić 2000: Težak, S./Babić, S. *Gramatika hrvatskoga jezika – priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tomljenović 1911: Tomljenović, G. Bunjevacaki dijalekat zaleda senjskog s osobitim obzirom na naglas. In: *Nastavni vjesnik – list za srednje škole*. Zagreb. Bd. XIX. S. 335–348, 401–414, 483–499, 579–604.
- Vukušić 1976: Vukušić, S. Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja imenica muškog roda na -ø. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXIII/3–4. S. 92–118.
- Vukušić 1980: Vukušić, S. Grga Tomljenović i Milan Japunčić – preteče današnjih akcentoloških spoznaja. In: *Zbornik Pedagoškoga fakulteta u Rijeci*. Pula. Nr. 2. S. 267–271.

- Vukušić 1982: Vukušić, S. *Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja – stiničkog i Daničićeva: Prilog za uporabnu normu hrvatskog književnog jezika*. Poseban otisak. Senj: Senjsko muzejsko društvo.
- Vukušić 1984: Vukušić, S. *Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta*. Pula: Istarska naklada.
- Vukušić 1989: Vukušić, S. Naglasno normiranje. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 37/2. S. 48–53.
- Vukušić 1993: Vukušić, S. O silaznom naglašavanju nepočetnog sloga. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 40/3. S. 76–79.
- Vukušić 1999: Vukušić, S. Zapadno novoštokavsko – hrvatsko književnojezično naglašavanje. In: *Mostarski dani hrvatskog jezika – Zbornik radova*. Mostar. S. 121–125.
- Vukušić et al. 2007: Vukušić, S. et al. *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Zoričić 1990: Zoričić, I. *Naglasni odnosi i norma*. Zagreb: Školske novine.
- Matica hrvatska/Matica srpska 1967–1976: Matica hrvatska/Matica srpska (Hg.). *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. Bd. 1–6. Zagreb – Novi Sad.

Blaženka Martinović (Pula)

Akzentuelle Unterschiede zwischen dem kroatischen und serbischen Standard

Die Abweichungen von der „klassischen“ Akzentnorm haben sowohl im kroatischen als auch im serbischen Standard die gleiche Ursache: die Kluft zwischen präskriptiven Regelwerk und dem Sprachusus. Die Folgen stellen sich dabei in vielerlei Hinsicht ähnlich, häufig aber auch unterschiedlich dar. Ähnlichkeiten treten am häufigsten auf dem Gebiet der Paradigmenvereinfachung, vor allem hinsichtlich Analogien, zu Tage, wobei die unvollständige wie auch beinahe unmögliche Autonomie der Standards sowohl auf vertikaler wie auch auf horizontaler Ebene dazu geführt haben, dass das System von Karadžić-Daničić und somit auch die Terminologie weder auf der einen noch auf der anderen Seite voll zur Entfaltung kamen. Unterschiedliche Lösungen auf standardologischer Ebene zeugen von einer unabhängigen Entwicklung im Rahmen zweier Standardsprachen.

Blaženka Martinović
Odsjek za kroatistiku
Odjel za humanističke znanosti
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
I. M. Ronjgova 1
52 100 Pula
Kroatien
Tel., Fax: ++385 (0)52 505 383
Mobil: ++385 (0)91 561 58 68
bmartino@ffpu.hr

Blaženka Martinović (Pula)

Leksički naglasak kao razlika (primjer prefigiranih odglagolnih izvedenica sufiksom -Ø)

Komparativnom analizom naglasaka dijela tvorenica u suvremenim priručnicima hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika pokazat ćemo koliki je opseg razlika u tomu dijelu naglašavanju dvaju standarda. Naglasak će biti na prefiksalsnim odglagolnim izvedenicama sufiksom -Ø. Odmaci od Karadžić-Daničićeva naglašavanja očekivani su u oba sustava i o njima se podosta pisalo pa će težište biti na suvremenim naglasnim pojavnostima i tendencijama. Posebice ćemo bistriti pojavu tzv. „prodora u ortoepski standard“, i to usporedbenom analizom priručnika obiju strana.

Uvod

Leksički je naglasak naglasak polaznoga ili osnovnoga lika²⁰, tj. nominativa jednine²¹ (rjeđe množine – p l u r a l i a t a n t u m) ili infinitiva.²² Dijelom je leksičke norme²³, tj. „naglasnih ponašanja koja vrijede za točno određenu riječ“ (NHKJ²⁴: 26). Rječnici daju i drugih naglasnih podatak unutar gramatičke obavijesti čime zalaze na područje obličnoga naglasaka, ali i tipologije. Stoga razlikujemo naglasak r i j e č i od naglasaka o b l i k a r i j e č i.

Naglasno ponašanje kanonskoga lika najčešće ne određuju kojoj će naglasnoparadigmatskoj preinaci riječ pripasti, primjerice imenice *trāvanj*,

²⁰ Leksem je riječ u ukupnosti svojih značenja i oblika (Tafrā 2005: 140). Budući da je leksem jedinica na razini jezika, a ne govora, pitanje je pojmovlja otvoreno jer je naglasna norma dijelom govora. U literaturi se govori i o riječi i leksičkoj jedinici. B Tafrā pojašnjava da se: „pod riječju, najčešće, misli na kanonski lik, a sva variranja unutar paradigmi su oblici jedne te iste riječi“ (Tafrā 2005: 140). Budući da *riječ* nije uvijek osnova za natuknički niz (primjerice *anti-*), često se izbjegava u leksikografiji. Tafrā se u svojim radovima odlučuje za naziv *leksička jedinica*, u značenju – polazište za ustrojstvo lijeve strane rječnika (što može biti manje ili veće od riječi).

²¹ U leksikografiji se o istome govori kao o „lijevoj strani rječnika“, o leksikografskome liku ili o „naslovu“ rječničkoga članka (Tafrā 2005: 138).

²² U glagola je polazišni gramatički lik infinitiv; u pridjeva, pridjevnih zamjenica, broja *jedan* i rednih brojeva nominativ jednine muškoga roda; u ličnih zamjenica i sklonjivih glavnih brojeva nominativ. Polazišni se lik u literaturi naziva još i kanonskim. Važno je naglasiti da nije jednak svim jezicima, primjerice u latinskome je 1. lice prezenta glagolski kanonski lik (Zgusta 1991).

²³ Leksik je otvoren sustav pa se u knjizi *Norme i normiranje* (Samardžija 1999) otvara pitanje norme na leksičkoj razini, no ipak je prevladao stav da se može govoriti o standardizaciji.

²⁴ U radu ćemo se često pozivati na normativne priručnike pa smo svakome odredili kraticu čije je pojašnjenje u popisu literature.

nařod, *kiřa*, *břser* idu u jedan tip, neovisno o polaznome naglasku, jer im se fleksijom ne mijenjaju naglasna obilježja, no primjeri kao řto su *mřrnar*, *bořsač*, *jřnāk* i sl. (za razliku od primjerice *sřbār*, *křčmār*, *jādņik*) već leksičkim naglaskom upućuju na promjenu mjesta i trajanja u paradigmi. Sve to upućuje na suodnos jezičnih razina koji uvjetuje naglasna norma kao dio ortoepije, tj. jezičnoga plana řto definicijom upravo pokriva više jezičnih razina (Mateřić 2007).

Leksička je naglasna norma ona koju se ne teži potpuno normirati (točnije stabilizirati dokidanjem dvostrukosti ili viřestrukosti), jer bi to bio uzaludan posao u nečemu tako živomu kao řto je jezik, pa je dubletnost i tripletnost najvećma svojstvo upravo te norme.²⁵ „Ukratko potpuna usustavljenost naglasaka opseže samo jezičnu jezgru, a řto se ide dalje prema rubovima leksika, kolebljivost je veća“ (NHKJ: 10). Leksičke su viřestrukosti najčeřće motivirane dvojbenim raspodjelnim pravilima naglasaka (redom: koliko naglasak može imati riječ, može li posljednji slog biti naglařen, řiri li se distribucijsko polje silaznoga tona, gubi li se tonska opreka kratkih slogova, pomiče li se i uzlazni naglasak prema početku riječi i sl., o čemu se više govori i piře), ali su one uvjetovane i novim razvojnim tendencijama u izvođenju i slaganju imenica, o čemu nema sustavnih prikaza. O drugome će ovdje stoga biti riječi.

Okrenemo li se tvorbi riječi u rasvjetljivanju dvostrukosti i viřestrukosti, dvojbenosti će nam se kategorijalno oslikati pa stoga ovdje odabiremo taj put u sagledavanju leksičkoga naglasaka kao razlike. Komparativna analiza leksičkoga naglasaka dvaju standarda najčeřće započinje (i zavrřava) na već ustaljenim primjerima kao řto su *ljřbičica*²⁶ (umanjenica u hrvatskome jeziku) i *ljubičica* (u srpskome jeziku u značenju *ljubice*) (Brozović 2005: 91), zatim *rječņik* i *rječņik* nasuprot *rečņik*; *književņost* nasuprot *književņost*; *činovņik*, *stanovņik* nasuprot likovima *činovņik* i *stanovņik* (Jonke 1965: 226) ili pak likovima *Pětar* – *Pětra*, *čřvjek* – *čřvjeka*, *přkoj* – *přkoja*, *přvoj* – *přvoja*, *vřče*, *křplje*, *přsar* i sl. koji su posebnost zapadne novořtokavřtine, kojima se posebice bavio S. Vukuřić u svojim radovima (NHKJ: 24–25).²⁷ Ovdje ćemo

²⁵ „Najveće probleme normi standardnoga jezika pričinja leksik, prije svega zato řto je on najviše podlořan promjenama i řto je u njemu najviše onoga řto je izvanjezične naravi, pa zato traži specifične načine integracije u standardni jezik“ (Silić 1998: 171).

²⁶ řkarićevi su informanti odreda dali prednost *ljřbičici* pred *ljubičicom* (řkarić 2006: 138).

²⁷ Neřto su jasnije razlike u glagola (*doči* – *doči*; *řpeči* – *řpeči*; *řělimo* – *řelimo* i sl.) i o takvima se više piře, posebice jer se zadire i u razvojne faze naglasnoga sustava.

naime i dalje ostati na imeničnome korpusu, pisanih normativnih izvora (s pokojim izletom u uporabu profesionalnih govornika gdje se njome rasvjetljava dvojbenost) jer je broj i oslikava stanje o kojemu želimo govoriti, ali ćemo potražiti i nova mjesta koja su različna i razlikovna.

Naglasne ustaljenosti

Naglasno stanje dakako nije dvojbeno u svih leksema, naime držimo da je u većini slučajeva naglasna stabilnost osigurana, a ondje gdje se javi višestrukosti (20–30%), opisive su u jeziku kao standardu. Primjerice, promotrimo li izvedenice tvorene sufiksalsnom tvorbom, nameće se određeni broj sufikasa (od kojih dakako nisu svi plodni) koji nam odmah ukazuju na naglasak leksema i u čemu gotovo nema dvojbi (posebice što se tiče mjesta, a ton se ponegdje stilski diferencira). U hrvatskome standardnom jeziku prepoznali smo sljedeće sufikse koji tvorenici osiguravaju naglasnu stabilnost: **-áda** (*marináda*); **-àna** (*dvo-ràna*); **-ijáda** (*univerzijaáda*); **-iònār** (*revolucìonār*); **-iònāš** (*protekcìonāš*); **-òba** (*gnusòba*, *rugòba*); **-ínče** (*marvínče*); **-ònica** (*kupaònica*); **-ácija** (*situácija*); **-àncija** (*toleràncija*); **-àrija** (*maštàrija*); **-àdija** (*ženskàdija*); **-àdžija** (*filmađžija*); **-àgija** (*česađgija*); **-àjlja** (*nogađlja*); **-àlija** (*kasablja*); **-ànija** (*petljañija*); **-èdžija** (*silèdžija*); **-èncija** (*apstinèncija*); **-èrija** (*maši-nèrija*);

-èsija (*silèsija*); **-ícija** (*abolícija*, *investícija*); **-ijácija** (*diferencijácija*); **-ilija** (*atmosferílije*); **-jùrija** (*ptičùrija*); **-jùrlja** (*dječùrlja*); **-mèrija** (*žandar-mèrija*); **-òlija** (*mudrolja*); **-òrija** (*ludòrija*); **-òsija** (*grdošija*); **-ùdija** (*star-ruđija*); **-ùrdija** (*balavùrdija*); **-ùrija** (*smjehuñrija*); **-ètik** (*teorètik*); **-ònik** (*umi-vaònik*); **-òvnik** (*jelòvnik*); **-ašanin** (*Jagmašanin*); **-ašin** (*kumašin*); **-èlin** (*vlas-tèlìn*); **-járčanin** (*Sušinjárčanin*); **-oljánčanin** (*Mostovljánčanin*); **-àrina**²⁸ (*glavàrina*); **-jùrina** (*koščuùrina*); **-ùrina** (*voduùrina*); **-ùsina** (*volušina*); **-àčina** (*deràčina*); **-čùrina** (*koščùrina*); **-èrina** (*kućèrina*); **-èsina** (*tjelèsina*); **-èšina** (*glavešina*); **-lnština** (*Grobìlnština*); **-jàčina** (*mirnjačina*); **-jèšina** (*starjèšina*); **-nina** (*invalidnina*); **-òvština** (*dogodòvština*); **-ùšina** (*orlušina*); **-iz(a)m** (*arhaizam*); **-àtika** (*enigmàtika*); **-ètika** (*energètika*); **-èska** (*humorèska*); **-ánstvo** (*božánstvo*); **-íno** (*maraskíno*); **-òvilo** (*spolòvilo*); **-ikātor** (*mistifikaťor*); **-àna** (*ciglaña*); **-òća** (*hladnoća*); **-òta** (*ljepòta*; za živo: *jakota*); **-atúra** (*signa-tùra*);

-àža (*kamuflaža*); **-èut** (*farmaceùt*); **-éza** (*princeža*); **-ljant** (*denuncijant*); **-ljāt** (*antikvarijāt*); **-ijatúra** (*klavijatúra*); **-ijēr** (*hotelijēr*); **-ijéra** (*bombonijéra*);

²⁸ O naglasku *svadbàrina*, a ne („Vukovu“) *svāđbarina* usp. S. Ivšić (1953: 72–73) i S. Babić (1999: 187).

-ikāt (*falsifīkāt*); **-iōnēr** (*reakciōnēr*); **-ītis** (*sinusītis*); **-īza** (*ekspertīza*); **-ljāga** (*prtljāga*); **-ōja** (*zloja*); **-ōjo** (*zlojo*); **-ōna** (*gostiōna*); **-ōza** (*tromboza*) itd.

Ustaljenost je u velikoj mjeri zabilježena i u priručnika srpskoga jezika (koja se jasno naslućuje iz Nikolićeva prikaza Mlade novoštokavske akcentuacije 1970., iz Pecina prikaza zanaglasnih dužina 1991., u Stevanovića 1991., u RSKJ, u RMS itd.²⁹). No u komparativnoj analizi izvedenica u dvama standardima uočili smo i razgraničili naglašavanje dvaju sustava, naime u srpskome je standardu primjerice: *svāđbarina* (**-arina**), *kūpaonica*, *gōstionica*, pored *kupaonica*, *gostiōnica* (**-onica**), *sīledžija* (**-edžija**), *filmadžija* (**-adžija**), *jēlōvnik* (**-ōvnik**), *blizānac* i *blīžanac* (pored *blīžnac*, a ne *blizānac*), *bānič* – *baniča* (**-ić**), sufixs **-ūs** je dug (*ūkuš*) i sl.

U svemu tako razlikujemo troje: naglasnu ustaljenost u svakome od standarda i međusobno naglasno podudaranje dvaju standardnih jezika, zatim naglasnu ustaljenost unutar standarda, ali naglasno nepodudaranje među njima te na koncu naglasne neustaljenosti u obama standardima. Dakako da drugo i treće izaziva veću pozornost pa tragom tih nedoumica i kročimo dalje u tekstu.

Naglasne neustaljenosti na primjeru odglagolnih izvedenica

Ovdje ćemo više zauzetosti posvetiti izvedenicama muškoga roda na ništični sufixs (sufiks **-ø**)³⁰ iz dvaju razloga: prvo, u akcentološkoj se literaturi upravo na korpusu tih tvorenica upozoravalo na širenje dugouzlaznoga naglasaka na račun kratkouzlaznoga, tj. na *prōdor/prođor* u ortoepski standard koji „nije svojstven hrvatskome jeziku“ (što je posebice isticao D. Brozović 1964.) i drugo, dvojbe i dubletnosti u uporabi i u priručnicima i danas su u prefigiranih odglagolnih izvedenica. Zatekli smo se stoga na raspuću kolebljivih podataka 800-tinjak imenica u priručnicima, koje je 90-ih god. prošloga stoljeća opisivao I. Zoričić (1990), no valjalo je provjeriti kakvo je stanje nakon dvaju desetljeća.

Naglasak izvedenica muškoga roda ovisi o broju slogova, je li osnova prefigirana i o prefiksu. Izvođenjem od neprefigiranih osnova ne nastaju kolebljivi naglasni podatci (osim u onih s nepostojanim **a**: *šāpat* i *šāpāt* te na **-or**: *žūbor*, *žubor*, *žūbor* i *žubor*). Dvojbe se javljaju u onih od prefigiranih osnova,

²⁹ Stanojčić-Popovićeve gramatika ne donosi akcentuirane primjere pa se ne da zaključiti ništa o naglasku u derivaciji.

³⁰ O tim su izvedenicama pisali D. Brozović (1964), S. Babić (1969, TR 1991), S. Vukušić (1976), B. László (1996b), a detaljnije o naglasku takvih imenica pisao je I. Zoričić (1982, 1985, 1990). Posebice je zanimljivo usporediti stanje u priručnicima do 1990., na kojima se temelji Zoričićovo istraživanje, sa suvremenim stanjem.

posebice u dvosložnica³¹. U izvedenica na **-oj** može biti dužina, a i ne mora (što je u konačnici i prevagnulo u hrvatskome standardu): *nabȏj i nabȏj, nāpȏj i nāpȏj, nāvoj, ȏdgoj, pōvoj (pōvoj)*.

S. Babić u Tvorbi riječi (TR: 335 i 338) prepoznaje „tri naglasna tipa“³²: *doček, načrt, iškāp*. U radu ćemo se služiti suvremenim akcentološkim nazivljem u tipologiziranju koje razlikuje dva osnovna tipa: promjenljivi i nepromjenljivi.³³ U imenica o kojima je riječ nema promjene naglasaka u sklonidbi tako da su sve one unutar nepromjenljivoga tipa te podjela koja je ponuđena u Babićevoj Tvorbi oslikava zapravo podtipove, a ne tipove.

Raspodjela najčešće ovisi o prefiksu i prikazuje se ovako:

a) *ā̑*: **do-**, **iz-**, **o-**, **ob-**, **od-**, **po-**, **pod-**, **pro-**, **u-**, **uz-**

b) *āā*: **na-**, **nad-**, **pre-**, **pri-**, **raz-**, **sa-**, **su-**, **za-**

c) *āā̑*: tip je rijedak, smatra se da je neplodan i u uzroku (osim u trosložnica)³⁴.

Dakako da raspored prHfKksā u podtipovima nije strogo zacrtan te da su ponegdje dvostrukosti (u literaturi se spominje oko 30% dubleta, usp. Zoričić 1990), no prevaga kojega naglasak u korpusu odlučila je o rasporedu u podtipove. U literaturi se pak i u uporabi zapaža prodor drugoga podtipa na područje prvoga („prodor u ortoepski standard“, u dvosložnih imenica s prefiskom koji sadrži samoglasnik **o**), a dosada se u normativnoj literaturi osnovnome podtipu davala prednost. S tog će razloga o svemu detaljnije biti riječi kroz prefikse.

U izvedenica s prefiskom **do-**, prema S. Babiću (TR), prevladava kratkouslazni: *doček, dokaz, dȏmet, dȏpust, dȏpis*; ali ipak *dȏdir, dȏglēd, dȏhvȃt* (i *dȏhvat*); no mnoge imaju i dugouslazni: *dȏdir, dȏgon, dȏlet, dȏpis, dȏseg, dȏvod* i sl. koje Brozović (1964) ne smatra normativnim. Stanje u priručnicima koji teže normativnosti ipak nije posve jednoglasno ni usuglašeno u Bro-

³¹ S prefiskom su **s-** jednosložne pa u njih dolaze samo silazni naglasci (*skȏk, slȏg, splȇt, slijȇv, spȏj, zbrȏj; slȏm i slȏm, spjȇv i spjȇv, stvȏr i stvȏr, svȏd i svȏd, zbjē̑g i zbjē̑g*), s time da u srpskome standardu preteže kratkosilazni naglasak.

³² Detaljnije su ih proučavali S. Babić (1981) i I. Zoričić (1990).

³³ Usp. radove S. Vukušića.

³⁴ Trosložnice imaju najčešće kratkosilazni na početnome slogu te dužinu za završnome slogu: *dȏgovōr, ȋzazōv, m̑imohōd, prȇokrȇt, prȇporōd, ȓāsporȇd; dȏprinos i doprȋnos; prȇdȗjam i predȗjam* i sl.

zovićevoj tezi (osim dakako u RHJ-LZ gdje je Brozović bilježio nadslove): NHKJ *dokaz* i *dokaz*, *doimet* HER *dožak* i *dokaz*, *doimet*, *dolet*; HJS *dokaz* i *dokaz*, *došeg* i *došeg*, no ipak više no što je to u uporabi (*dokaz*, *doimet*, *dopis*, *dolet*, *dopis*, *došeg*), posebice u štokavaca (i)jekavaca, a opstojnost kratkouzlaznoga čuvaju školovani neštokavci i štokavci ikavci.³⁵ Ekspanzija dugouzlaznoga još je uvijek jaka u uporabi, no priručnici ne slijede takve ostvaraje.³⁶ Novost je suvremenih priručnika hrvatskoga jezika da je manje dubleta no što je bilo u priručnicima prije 90-ih godina prošloga stoljeća (posebice u RSKJ). (Zoričić 1990.) Dugouzlazni je naglasak bio rezerviran tek za nekoliko izvedenica: *dogon*, *dolaz*, *dolet*, *dopis*, *dopust* koje su analogijom prema izvedenicama na druge prefikse dobile dugouzlazni naglasak; a dublete su bile u ovih: *dokaz*, *doimet*, *dovod*, *dovoz*, *doživ*, *dođir*, *došeg*. Zoričić je izdvojio nekoliko imenica koje se podudaraju u tadašnjoj zapisanoj normi i „uporabnoj normi“ koju je osluškivao: *doček*, *dohod*, *donos*, *dopir*, *dopuz*, *došeg*, *doškok*, *dotoč*, *dovod*, *dovoz*. Suvremeno uporabno stanje zasigurno bi smanjilo broj izdvojenih izvedenica. Premda je dugouzlazni naglasak u tih imenica drugotan i analoški, pitanje je vremena kada će proširenost nadvladati stariji i zasad sustavniji kratkouzlazni jer autonomija standardnoga jezika ne znači začahurenost (što je Brozović istaknuo još 1964., str. 149) i jer se ne radi više samo o „komotnosti razgovornoga jezika“ već i o „komotnosti“ suvremenoga kodeksa. Svjedočimo da takvo popuštanje kodeksa ipak nije dovelo do „likvidacije“ kratkouzlaznoga akcenta. Naime suvremena istraživanja pokazuju da govornici tzv. urbanih govora „dinamično“ izgovaraju i dugouzlazni pa je i on na udaru i uzroku.³⁷ Suvremeni rječnik srpskoga jezika također potvrđuje prevagu dugouzlaznoga, ali i često dubliranje (RMS: *dolet*, *dokaz* i *dožak*, *doimet* i *domet*, *dopust* i *dopust*, *dopis* i *dopis*, *dogon* i *dogon*, *doživ* i *doživ*, *dođir*, *dođléd*, *dohvat* i *dohvat*, *doček*, *došeg*, *dovod*, *dovoz*).

U imenica s prefiksom **iz-** gotovo nema prodora dugouzlaznoga naglasaka (premda se čuje *iskaz*, *ispad*, *istup*³⁸), naime preteže kratkouzlazni: *isjek*,

³⁵ Usp. I. Zoričić 1990: 108.

³⁶ Podrijetlo se takvu kanovačkome naglasku (u novoštokavskim govorima) traži u „srbijanskim govorima“ i „pobalkanjivanju“.. (LBSzIT 1996a: 341; 1996b: 433 – 435) No i Daničić je primjerice zabilježio samo *doček*, *pòmor*, *pòrod*, a u A. Pavića (1881: 19) niz je primjera s kratko naglašenim prefiksima **dò-**, **iz-**, **ò-**, **òb-**, **òd-**, **pò-**, **pòd-**, **prò-**, **ù-**, **ùz-**.

³⁷ E. Pletikos 2007 (disertacija u rukopisu).

³⁸ U njih je prevladao kratkouzlazni, vrlo rijetko kratkosilazni koji donosi HER ili RHJ-LZ.

iskop, ispit, izraz, izum; ali i *iskāp, izgled, izrašt* (TR navodi da je moguć i kratkouzlazni). Dubliranje se ponegdje javlja s kratkosilaznim naglaskom: NHKJ *izraz* i *izraž, izum* i *izuū*; RHJ-LZ *izraž* i *izraz, izum* i *izuū*; HER *izraž*, kao što je i u RMS. Sa silaznim tonom običnije su: *iskāp, izgled, izrašt; istovār, izgovōr, izazōv*, a *izvid* koju su Zoričić i stariji priručnici uvrstili u tu skupinu ipak se ustalila kao *izvid*. Zoričić je zabilježio kolebanja u sljedećih: *iskup, ispad, ispit, istek, istok, istup, izdah, izlet, izraz, izrez, izum*. Značenjski se izdiferencirala dvostrukost u imenice *iskup*: *iskup* dolazi od *iskupiti*, a *iskuṗ* od *iskupiti*. U imenica *ispad, ispit, istek, istok* nema više naglasnih dvojbi, jer se više ne prepisuju Karadžićevi naglasni podatci, zatim oni iz RSKJ ili rječničkog dijela *Pravopisa* iz 1960. Preostalih šest dublira se još jedino u RHJ-LZ, poneke u ostalim priručnicima (*izraz* i *izum*), no težnja je k uzlaznom tonu u uporabi hrvatskoga standarda prevladala. U RMS danas je još uvijek *istok* i *istok, ispad ispād, izdah, izlet* i *izleṭ, izraž, izrez*.

Dugouzlazni je naglasak preporučljiv u TR u imenica s prefiksom **na-** (*naboj, nabor, nBcrt, načín, nágib, nápoj, návoj*; ali i *nažeb* i *nāžeb, náteg* i *nàtEg, nàuk* i *naúk, nàum*) pa je očekivano manje kolebanja, jer ono proizlazi upravo iz širenja dugouzlaznoga na ostale „tipove“ u imenica na ništični nastavni morfem. Ostali priručnici izdvajaju tek nekoliko izvedenica, primjerice NHKJ *nāteg, nàum*; RHJ-LZ *nāteg, nàum, nàuk*; HER *nàuk, nàum*; HJS *nàuk* i *naúk, nàum*; stariji priručnici dvoje samo u navedenim izvedenicama, no u uporabi, posebice startnih štokavaca (i)jekavaca, prevladao je dugouzlazni (premda Zoričić izdvaja *nàuk* i *nàum* kao uporabno stabilne). Dominaciju dugouzlaznoga bilježi i RMS (uz *nàuk* i *nàum*), s time da je u nekih običniji lik sa zanaglasnom dužinom (*naboṭ, nápoṭ, návoṭ*).

U imenica s prefiksom **nad-** (*nádgléd, nádjev, nádvoj, nápis*³⁹) naglasno je stanje nedvojbeno.

Kolebanja su brojnija u izvedenica s prefiksom **o-**. U TR zapisane su izvedenica sa svim trima naglascima: *ògrjev, òklop, òkov, òmjer, òmot, òpip, òprost, òsip*; *òglās, òkreṭ, òkruḡ* te dvojbene *òšvīt* i *òsvrt*; *òpis* i *òpis* itd. (u koje ne spada *òtok* i *òtok* jer su značenjski razjedničeni). RMS jednako bilježi. Priručnici hrvatskoga jezika rijetko kako drukčije bilježe: NHKJ *òsvrt*; RHJ-LZ *òsvrt, òpis*; HER *ómjer, òsvrt, òpis*; HJS *òsvrt, òpis*, a u uporabi se ostvaruje i *ógrjev, ómot, óprost, ósvrt, ópis*. Dugouzlazni se naglasak u izvedenica s pre-

³⁹ Još samo u TR i RHJ-LZ dubletno i *nàtpis*. Dubliralo se i u *Pravopisu* 1960. i RSKJ, no danas u RMS više ne.

fiksom **o-** javlja u leksikografskim djelima istom od RSKJ. (Zoričić 1990: 71) Zoričić dalje navodi da informanti odreda imenicu *okvir* izgovaraju bez dužine (*okvir* ili *okvir*), a u današnjim je priručnicima ipak *okvīr* ili *okvīr*, pri čemu je potonji prevladao u govoru (zajedno s dužinom). U svemu ipak prevladava kratkouzlazni, a kratkosilazni uzmiče u hrvatskome jeziku (posebice uspoređujući izvedenice sa starijim leksikografskim djelima), ustaljen je još samo u ovih: *òblīk*, *òglās*, *òglēd*, *òkrēt*, *òkrūg*, *òprēz*, *òpozīv*, *òsmijeh*, *òtok* (oteklina).

Manje dvojbi između kratkouzlaznoga i kratkosilaznoga naglaska zabilježeno je u izvedenica s prefiksom **ob-** (*òblog*, *òbrub*, *òbzor*, *òplod*, *òpkop*; a neke u TR *òbleť*, *òbruť*, *òbzīr*). Suvremeni priručnici donose *Ubrub* što je često i u uporabi (na što je upozorio i Zoričić, 1990: 73). Dugouzlazni ima samo *obuĵam*. U RMS dublira se *òbrub* i *òbruť*.

Kratkouzlazni je ustaljeniji u imenica s **od-** (*òdgoj*, *òdjek*, *òdjel*, *òdljev*, *òdmor*, *òdnos*). U TR zabilježeno je i *òdraž*, *òdsjaĵ*, *òtpād* i *àtpad*, no dio govornika hrvatskoga jezika danas češće ostvaruju *òdraz* i *òtpad* (što donosi RHJ-LZ, NHKJ), ali i *òdjek* (NHKJ, HER, HJS) i *òdljev*, zajedno s *òdstrel*, *òdziv* i *òtpis*. Zoričić (1990: 76) izdvaja sljedeće s kratkosilaznim naglaskom: *òdjek*, *òdlīk*, *òdsjaĵ*, *òdzdrāv*; *òdgovor*, *òtpozdrāv*. Ponovno se nameće da kratkosilazni i ovdje uzmiče pred kratkouzlaznim naglaskom (osim u govornika iz zapadnijih područja Dalmacije, iz Primorja i Like, koje je anketirao i Zoričić). RMS izmjenjuje kratkouzlazni s kratkosilaznim naglaskom (*òdjek* i *òdjek*, *òdliv*, *òdraž*, *òdsjaĵ*, *òtpād* i *òtpad* i sl.)

Širenje dugouzlaznoga naglaska uočeno je u imenica s prefiksom **po-**. Pored običajenoga kratkouzlaznoga naglaska na većemu dijelu korpusa (*pògreb*, *pòhod*, *pòklon*⁴⁰, *pòkolj*, *pòmak*) ili u manjemu dijelu kratkosilaznoga (redom su ove: *pòglēd*, *pògovōr*, *pòkreť*, *pòkreť*, *pòràšt*, *pòràž*, *pòsluh*, *pòvik*, *pòzdrāv*, *pòžār*)⁴¹, TR navodi i „nepreporučljive likove“ s dugouzlaznim nagla-

⁴⁰ S. Babić (1969) ukazao je na često prepisivanje Karadžićeva lika s kratkosilaznim naglaskom u riječi *poklon* u tadašnjim leksikografskim djelima.

⁴¹ Uspoređujući naglasak izvedenica s naglaskom infinitiva i prezenta (dakle promatrajući naglasak s tvorbenog gledišta), Zoričić (1990: 80) došao je do sljedeće formule: *pòžār* < *pòžārīti*, *pòžārīm*; *pòtop* < *pòtopīti*, *pòtopīm*, a uzimajući u obzir ekspanziju dugouzlaznoga treća bi sveza izgledala ovako: *pòživ* < *pòživāti*, *pòživāīm* ili *pòmak* < *pòmaknūti*, *pòmakneīm*. Da takve sveze ne pomažu u rasvjetljavanju situacije, pokazuje i sljedeći primjer: *pòpis* < *pòpīšati*, *pòpīšeīm* i sl. Iz svega se ipak daje zaključiti da je dugouzlazni naglasak ipak običniji u uporabi u onih izvedenica koje se mogu dovesti u tvorbenu vezu s infinitivima s dugouzlaznim naglaskom: *pòpis* – *pòpīšati*;

skom (*pógon, pópis, pópust, póvez, pówod, póvoj, poživ*). U jezičnoj uporabi hrvatskoga standarda još ih je i više: *pohod, pòkolj, pómak, pómor, pógreb, poños, póraz, poñor, pošjed, póród, požor, pótez, poček, pógon, pòkrov, pokus, polet, polog, pómol, pórub, pošjek, pótóp* i sl. (čini se i više od 40% izvedenica nego što je Zoričić zabilježio u svojim informanata). Pisani se izvori ponegdje poklapaju s uporabom: NHKJ *póvoj*; HER *póvez, poživ, pošjed, pòtēz* i *pótez*; HJS *pógon, pòpust* i *pópust, pòvez* i *póvez, poživ* i *pòživ, pómak, pošjed, pòrod* i *póród, pógon, polog*; osim dakako u RHJ-LZ u kojemu je naglaske bilježio D. Brozović (ondje su pak zapisani pak *pòvoj* i *pòživ* koji nisu široko rasprostranjeni). Pregled starijih leksikografskih djela (koji je učinio Zoričić, 1990) pokazuje da je prodor dugouzlaznoga naglasaka suvremenija pojava, naime u starijim je djelima dugouzlazni bio zabilježen samo u riječi *pómjer*. U RMS još uvijek je *pòkloñ* (uz *pòklon*), *pòživ* (uz *poživ*), *pòtēz* (uz *pótez*), *pòlēt* (uz *polet*), *pòmól* (uz *pómol*), uz uobičajene likove *pòglēd, pògovór, pòkrēt, pòràz, pòvik, pòžār* i sl. te su mnogi primjeri dubleta s kratkouzlaznim i dugouzlaznim naglasakom (*pohod* i *pòhod, pógon* i *pògon, pópis* i *pópis, pòpust* i *pópust, pówod* i *pówod, pošjed* i *pòsjed, pòvoj* i *póvoj*), čime se izjednačuje njihova zastupljenost. U imenice *potres* uočeno je blago semantičko i naglasno diferenciranje u govornika hrvatskoga jezika: *pòtres mozga – vulkanski pòtrēs*, a čvršće je razjednačeno *pòskok* (zmija) i *póskok* (skok u vis; analogijom prema *préskok*).

Slična su naglasna variranja i u izvedenica s prefiksom **pod-**, naime u TR nalazimo zapisano sljedeće: *pòdbjel, pòdbod, pòtkop, pòtpis, pòdvoz; pòdvīg, pòihvāt; pódmet* i *pòdmet*; što upućuje na pojavu svih triju naglasaka. Premda preteže kratkouzlazni (koji prodire i na mjestu kratkosilaznoga, primjerice *pòihvat*), nisu rijetki ni likovi s dugouzlaznim naglasakom (posebice u štokavaca (i)jekavaca: *pòdbjel, pòdbod, pódmet, pódój, pódruh, pódvez, pódvod, pódvoz, pòtkop*). U priručnikoj se literaturi ipak ustalilo samo *pTdmet* (osim u RHJ-LZ), a ostali s dugouzlaznim nisu prošireni kao primjerice likovi s **po-**. S kratkosilaznim su se ustalile u hrvatskome standardu samo tri: *pòdsmijēh, pòdvīg* (samo u NHKJ *pòdvig*) i *pòdvīk*. U RMS također preteže kratkouzlazni (*pòtkop, pòtpis, pòdvoz, pòdvīg* i *pòdvig, pódmet* i *pòdmet, pòdvez, pòdvoz* i sl.)

Prevaga dugouzlaznoga zablježena je u izvedenica s prefiskom **pre-**. TR bilježi sljedeće: *prégib* i *prègīb, prégled* i *prèglēd, prēkid* i *prèkīd, prēkup* i *prékūp, preljev, prémaz* i *prēmaz, prépad, prépjev, préskok, préžir* i *prèžīr*;

póvez – povežati, poživ – pozivati, póraz – poraziti, póteg – potégnuti, što prema pret-hodnim formulama pokazuje da je kratkosilazni u uzmagu.

prědah i *prědah*, *prěvrať*, *prěbjeg* i *prěbjeg*, *prěcrt* i *prěcrt*, *prěsjek*, *prětek* itd. Uporaba je dokinula dvostrukosti i ustalila dugouzlazni naglasak⁴², kratkosilazni i kratkouzlazni uobičajeni su još samo u nekoliko primjera (dakako u trosložnica poput *prěgovōr*, *prěobrať*, *prěkreť*, *prěporōd*, *prětovār*; zatim u imenice *prěžīr*⁴³; te uzlazni u imenica *prědah*, *prěvrat*, *prětek*). NHKJ potvrđuje uporabnu težnju (izdvaja se tek *prědah*, *prěvrať*, *prěbjeg*), na istome su tragu HER (izuzimljući *prěskok*, *prědah*, *prěvrať*, *prěbjeg*) i HJS (uz nekoliko jednakih iznimaka *prědah*, *prěvrať*, *prěžg*, *prěbjeg*), a dubliranju s dugouzlaznim naglaskom sklon je još samo RHJ-LZ (i ponegdje izbjegavanju ustaljenoga dugouzlaznoga kratkouzlaznim: *prěmaz*, *prěpad*, *prěskok*, *prěbjeg*, *prěpad*, *prěsjek*). Dugouzlazni je naglasak dakle u većini suvremenih priručnika hrvatskoga jezika gotovo posve istisnuo kratkosilazni naglasak s prefiksa **pre-**. U RMS vidan je prodor dugouzlaznoga te stoga i češće dubliranje: *prěpad* i *prěpad*, *prěpjev* i *prěpjev*, *prěmaz* i *prěmaz*, *prěskok* i *prěskok*, *prěsjek* i *prěsjek*, *prěžir* i *prěžīr*, *prěgib* i *prěgīb*, *prěgled* i *prěglěd*, *prěkid* i *prěkīd*, *prědah*, *prěvrať*, a i veća opstojnost silaznoga naglasaka u govoru.

Imenica s prefiksom **pred-** sljedeće su: *predūjam*, *prědgovōr*, *prědmet*, *prijědlog*⁴⁴. TR dublira *predūjam* s likom *prědujam* (u NHKJ samo *prědujam*) koji je u starijim izvorima bio čest, a danas je ponovno oživljen tendencijom pomicanja naglasaka ulijevo. Starija dvojba *prědmet* ili *prědmet* (primjerice u Pravopisu 1960; u Zoričića 1999) danas je ograničena samo na RHJ-LZ (*prědmet*). Nameće se zaključak da dvije izvedenice nose kratkosilazni, a dvije dugouzlazni na prefiksu **pred-** u hrvatskome standardu. U RMS stanje je kao i u starijih priručnika: *prědgovōr*, *prědujam* i *predūjam*, *prědmet* i *prědmet*, *prědlog*.

Dugouzlazni je naglasak svojstven i prefisku **pri-** (*prīdjev*, *prihod*, *prikaz*, *prīlaz*, *prīnos*). U TR izdvaja ih se tek nekoliko s drukčijim naglaskom

⁴² Dugouzlazni je naglasak, razumije se, i ondje gdje se *e* smjenjuje s *i*je u prefiksu (u izvorima je četrdesetak imenica): *prijědor*, *prijekor*, *prijelaz*, *prijelom*, *prijěnos*, *prijěpis* itd. S. Babić sklon je smjeni **e/ije** (TR 2002: 337) pa navodi i *prijěmet*, *prijěplet*, *prijěsjed*, *prijětvor*, *prijěvjes* i sl., što se ipak danas rijetko ostvaruje i normativno potvrđuje. D. Brozović (1957) pisao je o inačicama s prefiksom **pre-**: *prěgled*, *prěglěd*, *prijěgled*. Posrijedi je kanovačko duljenje (prodor dugouzlaznoga naglasaka), naime dulji se kratki prefiks (**prě-**), bez zamjene dugim refleksom jata (**prijě-**).

⁴³ Zoričić (1990: 100) uobičajenima drži *prědah*, *prěkreť* i *prěžīr*.

⁴⁴ U TR uvrštena je i imenica *prijědlog* koju pak Zoričić (1990: 99) uvrštava u skupinu s prefiksom **pre-**. U ovome bismo se priklonili S. Babiću jer je postankom prozirno **pred + ložiti** (*stavljati*).

(*prìglèd, prìhvať, prìrāst, prìpūž; prìček i prīček*). Uporaba je u suglasju (izdvaja se tek *prìhvat*, a ne *prihvat* ili primjerice *prīrast* kako navodi Zoričić 1990: 101; ili u drugome primjeru i RHJ-LZ). U RMS dublira se *prìrāst i prīrast*.

U izvedenica s prefiksom **pro-** još nema suglasja u priručnicima. U TR nalazimo trojako: *pròcjep, pròcvat, pròdor, prògon, pròlaz, pròlom, pròljev, pròmjer*; zatim *pròcijēp, pròcvāť, pròglāš, pròhòd, pròrāst* te *probir, proboj, prolaz, proljev, prómjer*. I s trima su naglascima u zabilježene neke izvedenice: *pròsjek, pròsijek, prósjek*; no zasigurno bi se našla još koja (*pròcjep, pròcijēp, prócjep; pròcvat, pròcvāť, prócvat* i sl.). RHJ-LZ sklon je kratkouzlaznome naglasku, rjeđe kratkosilaznome: *prócvat, pròdor, prògon, pròlaz, pròlom, pròljev, pròmjer, pròhod, pròboj, pròsjek, pròglāš, pròcijēp, pròzor* itd.; a „pròdoru u ortoepski standard“ Brozović (koji je i bilježio ondje naglaske) dakako se odupro (i u primjerima *pròred, pròrok, pròživ*, koje su u starijim rječnicima nosile dugouzlazni, kao i *pròžeb*). Upravo izvedenica *prórok* pokazuje da dugouzlazni naglasak na prefiksu nije uvijek odskorašnji. HER donosi sva tri naglasaka, dakle dugouzlazni drži također normativnim: *pròcijēp i prócjep, pròcvāť, pròdor, prògon, pròlaz, pròlom, pròljev, prómjer, pròhod, pròglāš, pròsjek, pròrok* te se pokazalo da je bliz uporabi na dijelu korpusa, zajedno s HJS (iako oskudijeva izvedenicama na ništični nastavačni morfem): *pròcijēp i prócjep, prògon i prógon, pròlaz, pròljev, prómjer, pròsjek, prórok i pròrok*. NHKJ priklonio se srednjemu putu pa u svoje retke ponegdje unosi dugouzlazni naglasak u izvedenica s prefiksom **pro-** koje je smatrao uobičajenijim: *pròcjep, pròcvāť, pròdor, prògon, pròlaz, pròljev, prómjer, proboj, pròbīr, pròsjek, pròzor, pròrok*. U uporabi su se sasvim ustalile sintagme *kazneni prógon, pròsjek plaća, imati dobar pròlaz* i sl. Dade se zaključiti troje: da više ne preteže kratkosilazni naglasak u hrvatskome standardu (gotovo svaka dvosložnica ima inačicu s kratkouzlaznim ili dugouzlaznim; naime samo je još u ovih uobičajeno: *pròbīr, pròglāš, pròrāst, pròšvīt, pròvlāk*); zatim da je kratkouzlazni, koji je bio čest i u starijim rječnicima, na uzroku (posebice u tzv. kontinentalnome naglašavanju), ali još uvijek živ i specifikum tzv. uzmorskoga tipa naglašavanja (kratkouzlazni je uobičajen na širemu području u ovih riječi: *pròcvat, probir, pròbod, pròcrt, pròpuh, pròpust, pròtest, pròtok*, a na užemu u ovih: *prògon, pròhod, pròkaz, pròkop, pròlog, prònos, pròsjek, pròsjev, pròslov, pròstrel, pròsvjed, pròšav, pròvor, pròvoz, pròpis, pròrez, pròvod*) te na koncu da je dugouzlazni prodro u suvremene priručnike, počevši od sredine prošloga stoljeća i dvojezičnih rječnika (već samim leksemom *pròdor* u Dea-

nović-Jernejevu dvojezičniku⁴⁵). U srpskome je standardnom jeziku u izvedenica s prefiksom **pro-** situacija i zanimljivija, naime u Karadžićevu su rječniku bili zabilježeni primjeri samo s kratkouzlaznim i kratkosilaznim naglaskom (*pròder*, *pròdoł*, *pròhod*, *prokop*, *pròlět*, *proljev*, *prònos*, *pròzor* i sl.). Ni u Akademijinu rječniku (AR) nije bilo primjera s dugouzlaznim naglaskom (osim imenice *prórok*), no u *Rečniku* Matice srpske (RSKJ) niz je dubleta koje uključuju dugouzlazni naglasak (*probir* i *pròbīr*; *probod* i *pròbòd*; *pròdor* i *prođor*; *prògon* i *prógon*; *prohtjev* i *prohtjev*; *prolaz* i *prolaz*; *proljev* i *proljev*; *promet* i *promet*; *pròput* i *proput*; *prórez* i *pròrez*; *prózor* i *pròzor* itd.), a niz je i primjera koji učvršćuju status podtipa s kratkosilaznim naglaskom (*pròcijep*, *pròcvāt*, *pròdoł*, *pròglāš*, *pròlēt*, *pròšjek*, *pròtēg*, *pròvlāk* itd.). Jednako je stanje danas i u RMS (*pròdor* i *prođor*, *prògon* i *prógon*, *proboj* i *proboj*, *prolaz* i *prolaz*; *prórok*, *prómer*; *pròbīr* i *probir*, *pròglāš*, *pròcijep*, *pròcvāt* i sl.).

Prevaga dugouzlaznoga usklađena je i priručnički i uporabno na prefiksu **raz-**. TR donosi: *rāsad*, *rāscjep*, *rāshod*, *rāskid*, ali i *rāžglēd* i *rāžgled*, *rāžrēž* i *rāžrez*, *rāžlaz* i *rāžlaz* itd. Dugouzlazni je naglasak ipak prošireniji, potvrđuju to ispitanici, NHKJ, RHJ-LZ, HER i HJS (u kojemu nisu zastupljene sve imenične izvedenice s ništičnim nastavačnim morfemom). Kratkosilazni je još samo u trosložnica (*rāšporēd*, *rāžgovōr*) te u pokojoj dvosložnici (*rāžvrāt*), ali vrlo rijetko u suvremenoj uporabi (čuje se *rāžvrat* ili *rāžvrat*, bez dužina koje su u HER *rāžvrāt* ili u RHJ-LZ *rāžvrāt*). RMS donosi također prevagu dugouzlaznoga naglasaka, a dublira ove: *rāžglēd* i *rāžgled*, *rāžvrāt* i *rāžvrat*.

Naglasno su ustaljene i izvedenice s prefiksom **s-/sa-**: *sabir*, *sāgib*, *sāstav*, *sāvez*, *saživ*, *spròvod* i *spróvod*, *sūdaīr*, *sabor* i *sābor* (koja prestaje biti tvorbenom, ali još uvijek nije potonji lik prevladao u priručnicima hrvatskoga jezika premda je ustaljena sintagma *Hrvatski sābor*). Izvedenica *sastav* nametnula se naglasno kolebljivom u informanata koje je anketirao Zoričić: *sāstav*, *sāstav* i *sāstāv* (Zoričić 1990: 103). Suvremeno stanje pokazuje da se naglasni lik *sBstav* nametnuo svim drugima, a lik *sāstāv* mogao bi pokriti koje drugo značenjsko polje (mjesto gdje se spajaju dva sastojka, spoj). Naglasno kolebanje izvedenice *sprovod* danas je riješeno prevagom kratkouzlaznoga naglasaka (*spròvod*). Dugouzlazni je naglasak većinom i u RMS, prevagnulo je *sāstav* i *sabor*, a *spròvod* i *spróvod* još se dublira.

⁴⁵ Zoričićovo je istraživanje (1990: 86) pokazalo da je u starijim leksikografskim djelima dugouzlazni naglasak bio češći u rječničkome dijelu Pravopisa 1960, u višesveščanom RSKJ, u Jurančićevu rječniku *Serbsko-horvatsko-ruskij slovar* te Tolstojevu rječniku *Srbskohorvatsko-slovenski slovar*.

U TR kolebljivim su prikazane izvedenice s prefiskom **su-**: *sukob* i *sūkob*, *sušret* i *sūšrēt*, *sūštīg*, no već je Zoričić utvrdio da kratkosilazni uzmiče pred uzlaznim naglascima. (Zoričić 1990: 94) Školovani govornici ostvaruju *sukob* i *sukob*, *sušret* i *sušret*, *suštav* i *suštav*. U priručnicima se još samo ponegdje javi kratkosilazni: NHKJ *suštav* i *sūštāv*, RHJ-LZ *sušret* i *sūšret* (!). U RMS dublira se ovako: *sukob* i *sūkob*, *sušret* i *sušret*, *suštav* i *sūštāv*.

Dvojbena je naglasak i u izvedenica s prefiskom **u-**. Naglasak u TR u izvedenica (*uĥod*, *uĥav* i *uĥāv*, *uġriz*, *uĥov*, *uġlez*; *uĥār*, *uĥrās*, *uġrēs* i *uġres*, *uġrlīk*; *uĥor*, *uġlet*, *uĥog*, *uġnos*, *uġpis* itd.) nije ni uporabno ni priručnički ujednačen. Zoričić je zaključio da u govoritelja zapadnijih ijekavskih govora preteže dugouzlazni, a kratkosilazni u tzv. „klasičnoj normi“ (Zoričić 1990: 91). Kratkosilazni je u uporabi stabilan u trosložnica (*uġgovōr*, *uġtovār*) te u nekoliko dvosložnica (*uĥār*, *uġrlīk*, *uġlēđ*, *uĥāv*, *uġrīz*). Danas su kolebanja ograničena na kratkouzlazni (koji se dosad držao većinskim) i dugouzlazni, i to prostorno diferencirajući govoritelje. U novoštokavaca (i)jekavaca dominantniji je prodor dugouzlaznoga naglasaka (*uġġel*, *uĥog*, *uĥov*, *uġlez*, *uġnos*, *uġres*, *uġpit*, *uġrod*, *uġrok*, *uġvez* itd.), i više no što bi se dalo zaključiti iz Zoričićeva istraživanja (1990: 91–92), a što potvrđuje i HER: *uĥod*, *uĥor*, *uĥov*, *uĥog*, *uġlez*, *uġnos*, *uġpis*, *uġres*, *uġrod*, *uġrok*, *uġvez*; uz likove *uġriz*, *uġpit*; *uĥāv*, *uġlēđ*, *uġrlīk*, *uĥār*, *uĥrās*. RHJ-LZ tek ponegdje dublira (*uĥor* i *uĥor*, *uĥog* i *uĥog*, *uġres* i *uġrēs*), naime sklon je kratkouzlaznome naglasku. NHKJ dugouzlaznome još uvijek ne daje prednost te većinom oslikava naglasno stanje ikavaca i neštokavaca (dijelom tzv. uzmoreškoga naglašavanja): *uĥod*, *uĥov*, *uġlez*, *uġnos*, *uġpis*, *uġrok*, *uġvez*, *uġriz*, *uġpit*; uz likove *uĥor*, *uĥog*; *uġrēs*, *uġlēđ*, *uġrlīk*, *uĥār*, *uĥrās*.⁴⁶ RMS danas donosi niz dubleta ostavljajući mjesta dugouzlaznome naglasku (*uĥor* i *uĥor*, *uġlet* i *uġlet*, *uġnos* i *uġnos*, *uġpis* i *uġpis*, *uĥog*, ali i *uġrlīk*, *uĥrās*, *uġrēs* i *uġres*, *uġlēđ*, *uĥav* i *uĥāv* i sl.). Naglasne su dublete stoga neminovnost budućih leksikografskih pothvata.

Naglasna je neustaljenost zabilježena i u izvedenica s prefiskom **uz-**. TR donosi sljedeće lekseme: *uġskok*, *uġgoj*, *uġgon*, *uġmah* i *uġmaĥ*, *uġrok*, *uġvrat*; *uġsklīk*, *uġdaĥ*, *uġrāst*, *uġvīk*; *uġspon* i *uġspon* itd., iz čega je vidljivo da se smjenjuju sva tri naglasaka. Istraživanje pokazuje da kratkosilazni uzmiče (još je samo u izvedenica *uġsklīk*, *uġrāst*, *uġvīk*, *uġshī*)⁴⁷, a da dugouzlazni prodiere (*uġspon*, *uġgoj*, *uġgon*, *uġzlet*, *uġzor*, *uġrok*, *uġvrat*), i to istom u novijim

⁴⁶ Izvedenica s prefiskom **u-** nema dovoljno u rječničkome dijelu HJS-a da bi se moglo dokučiti kojemu se naglasku daje prednost.

⁴⁷ Zoričić pridodaje *uġdaĥ*, a izuzima *uġvik* (Zoričić 1990: 92).

priručnicima hrvatskoga jezika.⁴⁸ HER najdosljednije slijedi uporabne naglaske: *úšpon, úžgoj, úžgon, úžlet, úžor, úžrok; ušhit, uškok, užvrať, užrašť, uždah, užvik, užklik*; u HJS tek je u nekoliko primjera uočen dugouzlazni naglasak: *úšpon* i *úspon, užor* i *úžor*, a u ostalih kao u TR (*uškok, užlet* i *užlět, užrok, užvrať* i *užvrat, užklik, užrašť, užvik*), a slično je naglasno označivanje zastupljeno i u RHJ-LZ (*užlet* i *užlet, úšpon* i *úspon, užor* i *úžor, ušhit, užgoj, užgon, užrok, užvrat* i *užvrať, uždah, užklik, užvik*). Jedino se još NHKJ opire dugouzlaznome naglasaku na prefiksu **uz-** (*úšpon, užlet, užor, užrok, uškok, ušhit, užrašť, uždah, užvik, užklik*). I RMS se odupro dugouzlaznome naglasku, no očuvao je kratkosilazni (*uškok, užgoj, užgon, užmah* i *užmah, užrok, užklik, uždah, užrašť, užvik; úšpon* i *úspon, užvrať* i *užvrat*).

Naglasnih je dvojbi nešto manje na prefiksu **za-** na kojemu dominira dugouzlazni naglasak. U TR zabilježeno je sljedeće: *začin, zahtjev, zaklon, zakup, zalaz, zalet; zàhvať, zàtæg; zàmah* i *zámah*, no priručnici i uporaba potvrđuju da je prevladalo i *zàhvat, zàteg, zámah* (*zámah* ipak samo u RHJ-LZ, HJS). Kratkosilazni javlja se samo u trosložnica (*zàborav, zàgovar, zàokreť*), a likovi *zàdah, zàhvať* iz starijih izvora i pokojih novijih (NHKJ, RHJ-LZ, HER, HJS bilježe još uvijek samo *zàdah*) danas su uporabno zanemareni, naime naglašuju se uzlaznim naglascima: *zàdah* i *zàhvat*. Dubliranje u imenice *zàpad* značenjski se i naglasno diferenciralo (*zàpad* „zalazak“ i *zàpad* „strana svijeta“), a lik *zàpàd* iz starijih leksikografskih djela (primjerice u Akademijinu rječniku i rječničkome dijelu Pravopisa 1960) te iz suvremenih srpskoga jezika više se ne javlja u hrvatskih priručnika. RMS dublira *zàpad* i *zàpàd, zàhvat* i *zàhvať, zàmah* i *zámah*, a u ostalih preteže dugouzlazni.

Zaključak

Na koncu se daje zaključiti da su leksičke dvojbe u naglašavanju normativna stvarnost dvaju standarda. U prefikslnih odglagolnih izvedenica kratkosilazni je naglasak u uzroku u hrvatskome standardnom jeziku, veže se uz trosložnice i pokoju dvosložnicu (Zoričić (1990: 108) pokazao je da je to 10% imenica, no suvremeni priručnici pokazuju da je postotak i manji), a u svemu su prevladali kratkouzlazni i dugouzlazni naglasci, sa sve izraženijom težnjom prodora dugouzlaznoga naglasaka, koja je zabilježena u dijelu suvremenih priručnika. D. Brozović, nakon komparativne analize, na primjeru 114 imenica

⁴⁸ U leksikografskim djelima od Karadžića do devedesetih godina XX. stoljeća dugouzlazni se naglasak na prefiksu **uz-** ne bilježi (tek kao dvostrukost u nekoliko kolebanja u Rečniku Matice srpske, RSKJ), a i Zoričić drži da nije znatnije proširen u „uporabnoj normi“ (Zoričić 1990: 92–93).

zaključio je sljedeće: ekavski su izvori prema oblicima s **o** tolerantniji nego ijekavski; mlađi su izvori tolerantniji od starijih; pisci rječnika tolerantniji su nego pisci akcentoloških djela. (Brozović 1964: 148) Do sličnih zaključaka dolazimo i četiri desetljeća poslije autorova istraživanja, ali s većim postotkom „tolerancije“ prema dugouzlaznome tonu, ali ne samo u prefiksa s vokalom **o** već i u onih s vokalom **u**, a ne uvijek ni u svih s vokalom **o** (izuzimlju se **o-**, **ob-**, **od-**). Čak je i u RSKJ lik *prođor* bio na prvome mjestu. Dubliranje uzlaznih naglasaka na prefiksima leksikografska je neminovnost u priručnicima hrvatskoga jezika jer su oba sustavna i proširena, jedan na tzv. kontinentalnome, a drugi na tzv. uzvorskom dijelu hrvatskoga govornog područja. Danas više nema bojazni od „prodora u ortoepski standard“, naime svjedoci smo da se nije dogodio, dapače i jedan i drugi uzlazni naglasak na pragu su dinamičnosti, posebice u urbanim govorima.

Hrvatski i srpski standard (a možemo ovdje uključiti i bosanski/bošnjački) većma se razilaze u podtipu s kratkosilaznim naglaskom, ali i u drugim podtipovima, naime danas je u hrvatskome standardu odreda: *pòklon*, *pròcjep*, *pròdol*, *ìstok*, *ìzum*, *ìzlet*, *òsvrt*, *pòtez*, *pòvrat*, *uštáp*, *uĵed*, *uĵmak*, *uĵres*, *uĵdah*, *uĵteg*, *uĵvrat*, *prèvrat*, *prìvid*, *prìjam*, *ràspad*, *ràzglas*, *ràzgléd*, *zàhvát*, *zàpad* i *zàpad*, *prìràšt* – suprotno likovima *pòklōn*, *pròcijep*; *pròdol*, *ìstok*, *ìžum*, *ìžlèt*, *òšvīt*, *pòtèž*, *pòvraīt*, *uštāp*, *uĵēd*, *uĵmak*, *uĵrēs*, *uĵdah*, *uĵēg*, *uĵvraīt*, *prèvraīt*, *prìvīd*, *prìjām*, *ràspāđ*, *ràžglās*, *ràžglēđ*, *zāhvāt*, *zāpād*, *prīrast* itd. Danas RMS sve više dublira naglasne likove, no još uvijek je kratkosilazni jedan od dubletnih naglasaka (*pòklōn* i *pòklon*, *uĵēd* i *uĵed*, *ìstok* i *istok*, *òšvīt* i *òsvrt*, *pòtèž* i *pòtez*, *uĵvraīt* i *uĵvrat* i sl.) Unutar srpskoga standarda zabilježen je također odmak od tzv. klasične, Karadžić-Daničićeve norme, naime i ondje se širi dugouzlazni naglasak na područje kratkouzlaznoga i kratkosilaznoga posebice u prefiksa **o-**, **u-**, **uz-** i **pre-**.

Idući dakle za dvojbenim podacima što ih je donosila akcentološka literatura prošloga stoljeća potanje raščlanjujući korpus došli smo do krajnjega cilja – popisa podtipova (unutar nepromjenljivoga tipa) i prefikslnih skupova dvaju standarda:

hrvatski standardni jezik

a) **āa**: do-, iz-, o-, ob-, od-, po-, pod-, pro-, **su-**, u-, uz-

b) **āa**: do-, na-, nad-, **po-**, pre-, **pred-**, pri-, **pro-**, raz-, sa-, su-, **u-**, **uz-**, za-

c) **āā**: podtip je rijedak, neplodan je i u uzmaku (osim, dakako, u trosložnica)

srpski standardni jezik

- a) **āa**: do-, iz-, o-, ob-, od-, po-, pod-, pro-, **su**-, u-, uz-
- b) **āa**: **do**-, na-, nad-, **po**-, **pre**-, **pred**-, pri-, **pro**-, raz-, sa-, su-, **u**-, **uz**-, za-
- c) **āā**: do-, iz-, mimo-, o-, ob-, od-, po-, pod-, pre-, pred-, pri-, pro-, raz-, sa-, su-, u-, uz-, za-⁴⁹

Dvostrukosti su dakle u oba (tri) standarda neizbježne, no raspored u dubleti i opseg dubletnosti nije jednak što ponovno pokazuje da svaki kroči svojim putem individualizirajući svoj naglasni sustav onako kako je odvajkad i činjeno i kako jedino valja – samosvojno.

Sažetak

Komparativnom analizom naglasaka prefiksálnih odglagolnih izvedenica sufiksom -ø u suvremenim priručnicima hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika pokazali smo opseg razlika i razvojnih tendencija u dijelu naglašavanja. U tih je izvedenica kratkosilazni naglasak u uzroku u hrvatskome standardnom jeziku, veže se uz trosložnice i pokoju dvosložnicu, a u svemu su prevladali kratkouzlazni i dugouzlazni naglasci, sa sve izraženijom težnjom prodora dugouzlaznoga naglasaka, koja je zabilježena u dijelu suvremenih priručnika. Hrvatski i srpski standard (a možemo ovdje uključiti i bosanski/bošnjački) većma se razilaze u podtipu s kratkosilaznim naglaskom, ali i u drugim podtipovima, naime danas je u hrvatskome standardu odreda: *poklon*, *pròcjep*, *pròdol*, *istok*, *izum*, *izlet*, *òsvrt*, *pòtez*, *pòvrat*, *uštáp*, *uřed*, *umák*, *ures*, *udáh*, *uřed*, *užvrat*, *prèvrat*, *prìvid*, *prìjam*, *ráspad*, *ražglas*, *ražgled*, *záhvat*, *západ* i *zâpad*, *prîraš* – suprotno likovima *pòkloñ*, *pròcijep*; *pròdol*, *istok*, *izum*, *izlèt*, *òsvit*, *pòtèž*, *pòvrat*, *uštáp*, *uřed*, *umák*, *urèš*, *udáh*, *urèg*, *užvrat*, *prèvrat*, *prìvid*, *prìjam*, *ráspád*, *ražglaš*, *ražglèd*, *zâhvat*, *zâpad*, *prîrast* itd. Unutar srpskoga standarda zabilježen je također odmak od tzv. klasične, Karadžić-Daničićeve norme, naime i ondje se širi dugouzlazni naglasak na područje kratkouzlaznoga i kratkosilaznoga, posebice u prefiksa **o**-, **u**-, **uz**- i **pre**-. Na koncu nudimo popis podtipova (unutar nepromjenljivoga tipa) i prefiksálnih skupova dvaju standarda.

⁴⁹ Masnim su slovima istaknuti likovi koji se dubliraju u priručnicima i koji su prodrli u korpus kojega drugoga podtipa (posebice je istaknut odnos prvoga i drugoga), a nije tomu tako bilo uvijek. Treći podtip nismo istaknuli masnim slovima jer je jasno da se on dublira s ostalim dvosložnicama (osim dakako prefiksa **mimo**-) ili ostaje samostalán. Podcrtali smo one prefikse koji su bili drukčije raspoređeni u tzv. klasičnoj normi.

Literatura

- Andrić 1911: Andrić, N. *Branič jezika hrvatskoga*. Zagreb.
- AR – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Hg., 1880–1976): *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Bd. I.–XXIII. Zagreb: JAZU.
- Babić 1968: Babić, S. O Daničićevu naglasnom sustavu kao sustavu. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XV/5. S. 150–157.
- Babić 1969: Babić, S. Kakav je naglasak u imenice poklon? In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XVI/4. S. 127–128.
- Babić 1976: Babić, S. Napomene uz prethodni članak. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXIII/3–4. S. 118.
- Babić 1981: Babić, S. Tvorba imenica nultim sufiksima. In: *Bilten Zavoda za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu*. Nr. 4. S. 4–53.
- Babić 1982: Babić, S. D Poni ili diònik, spasenje ili spàsenje? In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXX/2. S. 59–60.
- Babić 1999: Babić, S. Problem norme u hrvatskom književom jeziku. In: Samardžija, M. (Hg.). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. S. 182–202.
- Babić et al. 1991: Babić, S. et al. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus.
- Barić et al. 1995: Barić, E. et al. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Benešić 1949: Benešić, J. *Hrvatsko-poljski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- BHŽ 1963: Brabec, I. et al. *Gramatika hrvatskosrpskog jezika*. Zagreb.
- Brozović 1955: Brozović, D. Akcentuacija tuđica na -or u hrvatskom jeziku. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. III/4. S. 118–123.
- Brozović 1957: Brozović, D. Jezična i pravopisna pitanja o jat (Prilog diskusiji o prijedlogu Pravopisne komisije). In: *Jezik*. Zagreb. Nr. V/5. S. 147–153.
- Brozović 1964: Brozović, D. Prodor u naš ortoepski standard. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XI/5. S. 144–153.
- Brozović 1972: Brozović, D. Uz jedno vrijedno, ali i kontroverzno akcentološko djelo – razmišljanja o genezi, sustavu i normi. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XIX/4–5. S. 123–140.
- Brozović 1973: Brozović, D. O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XX/3. S. 65–74.
- Brozović 2005: Brozović, D. *Prvo lice jednine*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Budmani 1883: Budmani, P. Dubrovački dijalekat, kako se sada govori. In: *Rad JAZU*. Nr. LXV. S. 155–179.
- Daničić 1925: Даничић, Ђ. *Српски акценти*. (приредио: М. Решетар). Београд – Земун: Српска краљевска академија.
- Dayre 1956: Dayre, J. et al. *Hrvatskosrpsko-francuski rječnik*. Zagreb: Novinarsko izdavačko poduzeće.
- Dešić 2001: Дешић, М. *Мали акценатски речник српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Fekete 2000: Fekete, E. Neke pojave sistem(at)skog narušavanja akcenatske norme. In: *Južnoslovenski Filolog*. Beograd. Nr. VI/3–4. S. 1297–1329.
- Finka 1965: Finka, B. Utvrđivanje kvantitativnih odnosa u hrvatskosrpskom jeziku. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XII/4. S. 86–89, 111–117.
- Gopić 1907: Gopić, J. *Prilog poznavanju akcenatske teorije Mažuranićeve u obzoru na komentatorska domišljanja*. Zagreb: Naklada Literarnoga kluba akademičke mladosti Starčevićanske.
- HER: Jojić, Lj.; Matasović, R. (Hg., 2002): *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- HJS: Barić, E. et al. (1999): *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine.
- Ivić 1990: Ivić, M. *O jeziku Vukovom i vukovskom*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Ivšić 1953: Ivšić, S. Oko naše ortoepije. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. I/3. S. 69 – 74.
- Ivšić 1971: Ivšić, S. *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München: Fink.
- Ivšić/Kravar 1955: Ivšić, S.; Kravar, M. *Srpsko-hrvatski jezik na pločama – Izgovor i intonacija s recitacijama*. Zagreb: Epoha.
- Japunčić 1912: Japunčić, M. Osobine bunjevačkoga govora u Lici. In: *Nastavni vjesnik – list za srednje škole*. Zagreb. Bd. XX. S. 266–273.
- Jonke 1965: Jonke, Lj. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje.
- Jonke 1961: Jonke, Lj. Akcenatska problematika hrvatskosrpskoga književnog jezika danas. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. IX/1. S. 1–7.
- László 1996a: László, B. Bilješka o književnōme naglasku hrvātskōme. In: *Suvremena lingvistika*. Zagreb:HFD. Nr. 22/1–2 (41–42). S. 333–393.
- László 1996b: László, B. Općitbena bilježitost pri odredbi srbštine i hrvaštine. In: *Jezik i komunikacija – Zbornik radova*. Zagreb: HDPL. S. 430–451.
- Lehiste/Ivić 1986: Lehiste, I.; Ivić, P. (*Word and Sentence Prosody in Serbo-croatian*. Cambridge (Massachusetts) – London: The MIT Press.

- Lončarić/Vukušić 1998: Lončarić, M.; Vukušić, S. Fonologija, Morfologija. In: Lončarić, M. (Hg.). *Hrvatski jezik*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. S. 7–90, 91–105.
- Maretić 1899: Maretić, T. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana.
- Marković 1979: Marković, S. *Akcenatska kolebanja i odstupanja od norme u srpskohrvatskom standardnom jeziku*. Titograd: XXIX. seminar za strane slaviste.
- Matešić 2007: Matešić, M. Fonologija i ortoepija – određenje i razgraničenje. In: *Zadarski filološki dani – Zbornik radova*. Zadar. S. 187–199.
- Milas 1898 – Milas, M. Ispravci dubrovačkih riječi u Vukovu rječniku. In: *Rad JAZU*. Nr. CXXXVI. S. 223–248.
- NHKJ – Vukušić, S. et al. (2007): *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Nikolić 1970: Nikolić, B. *Osnovi mlađe novoštokavske akcentuacije*. Beograd: Biblioteka JF.
- Pavić 1881: Pavić, A. Studije o hrvatskom akcentu. In: *Rad JAZU*. Zagreb. Nr. 59. S. 1–102.
- Peco 1971: Peco, A. *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Naučna knjiga.
- Peco 1991: Peco, A. *Akcenti i dužine u srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Naučna knjiga.
- Petrović 1996: Петровић, Д. Фонетика. In: Radovanović, M. (Hg.): *Српски језик*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. S. 87–110.
- Pletikos 2007: Pletikos, E. *Akustičke i perceptivne osobine naglasaka riječi u hrvatskim naddijalektalnim govorima* (manuscript). Zagreb.
- Pranjković 2001: Pranjković, I. Za demokratizaciju hrvatske ortoepske norme. In: *Jezik i demokratizacija. Posebna izdanja Instituta za jezik u Sarajevu*. Sarajevo. Nr. 12. S. 299–307.
- Pravopis 1960: *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* (izradila Pravopisna komisija). Zagreb – Novi Sad: Matica hrvatska – Matica srpska.
- RHJ-LZ: Šonje, J. (Hg., 2000): *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.
- RMS: Matica srpska (Hg., 2007): *Речник српског језика*. Нови Сад.
- RSKJ – Matica hrvatska / Matica srpska (Hg., 1967–1976): *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. Bd. 1–6. Zagreb – Novi Sad.

- Samardžija 1999: Samardžija, M. (Hg.). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Silić 1998: Silić, J. Leksik i norma. In: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, Nr. 32. S. 169–175.
- Silić/Pranjковић 2005: Silić, J.; Pranjковић, I. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stanojčić/Popović 1997: Станојчић, Ж.; Поповић, Лј. *Грамматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Stevanović 1973: Stevanović, M. *Савремени српскохрватски језик I. (Грамматички системи и књижевнojeзична норма)*. Београд: Научна књига.
- Stevanović 1991: Stevanović, M. *Књига о акценту књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Škarić 1987: Škarić, I. et al. Silazni naglasci na nepočetnim slogovima. In: *Govor. Časopis za fonetiku*. Zagreb. Nr. IV/2. S. 139–152.
- Škarić 2006: Škarić, I. *Hrvatski govorili!* Zagreb: Školska knjiga.
- Tafra 2005: Tafra, B. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Telebak 2001: Телебак, М. *Правоговор – уста нису штампарија*. Бања Лука – Београд.
- Težak/Babić 2000: Težak, S.; Babić, S. *Gramatika hrvatskoga jezika – priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tomljenović 1911: Tomljenović, G. Bunjevacки дијалекат за леђа сенјског s osobitim obzirom na naglas. In: *Nastavni vjesnik – list za srednje škole*. Zagreb. Bd. XIX. S. 335–348, 401–414, 483–499, 579–604.
- TR: Babić, S. (1991, 2002³): *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus.
- Vukušić 1976: Vukušić, S. Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja imenica muškog roda na -ø. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. XXIII/3–4. S. 92–118.
- Vukušić 1982: Vukušić, S. *Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja – stiničkog i Daničićeva: Prilog za uporabnu normu hrvatskog književnog jezika*. Poseban otisak. Senj: Senjsko muzejsko društvo.
- Vukušić 1984: Vukušić, S. *Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta*. Pula: Istarska naklada.
- Vukušić 1989: Vukušić, S. Naglasno normiranje. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 37/2. S. 48–53.

- Vukušić 1999: Vukušić, S. Zapadno novoštokavsko – hrvatsko književnojezično naglašavanje. In: *Mostarski dani hrvatskog jezika – Zbornik radova*. Mostar. S. 121–125.
- Zoričić 1982: Zoričić, I. Naglasci imenica izvedenih nultim sufiksom. In: *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*. Nr. 4. S. 253–259.
- Zoričić 1985: Zoričić, I. O naglasku jednosložnih izvedenica nultim sufiksom. In: *Radovi Pedagoškog fakulteta u Rijeci*. Nr. 5. S. 333–338.
- Zoričić 1990: Zoričić, I. *Naglasni odnosi i norma*. Zagreb: Školske novine.
- Zgusta 1991: Zgusta, L. *Priručnik leksikografije*. Sarajevo.

Blaženka Martinović (Pula)

**Der lexikalische Akzent als Unterschied
(am Beispiel präfigierter Verbalderivate mit ø-Endung)**

Mit vorliegender Analyse der Akzente präfigierter Verbalderivate mit ø-Endung in Nachschlagewerken des kroatischen und serbischen Standards wurde der Umfang der Unterschiede und der Entwicklungstendenzen aufgezeigt. Der kroatische und der serbische Standard (hierbei könnte man auch den bosnischen/bosniakischen nennen) zeigen Abweichungen in einem Untertypus mit kurz fallendem Akzent wie auch in anderen Subgruppen. So etwa trifft man im kroatischen Standard auf *pòklon*, *pròcjep*, *pròdol*, *ìstok*, *ìzum*, *ìzlet*, *òsvrt*, *poéz*, *pòvrat*, *uštáp*, *uĵed*, *uĵmak*, *uĵres*, *uĵdah*, *uĵeg*, *uĵvrat*, *prèvrat*, *prìvid*, *prìĵam*, *rašpad*, *ražglas*, *ražgled*, *zahvat*, *západ* i *západ*, *prìràst* – suprotno likovima *pòklon*, *pròcijep*; *pròdol*, *ìstok*, *ìzum*, *ìzlet*, *òsvit*, *pòlež*, *pòvrat*, *uštáp*, *uĵed*, *uĵmak*, *uĵreš*, *uĵdah*, *uĵeg*, *uĵvrat*, *prèvrat*, *prìvid*, *prìĵam*, *rašpad*, *ražglas*, *ražgléd*, *zahvat*, *západ*, *prìrast* usw. Innerhalb des serbischen Standards konnte ebenfalls eine Abweichung von der so genannten klassischen Norm von Karadžić und Daničić festgestellt werden, die vor allem in Verbindung mit den Präfixen **o-**, **u-**, **uz-** und **pre-** ein Vordringen des lang steigenden Akzentes zu Lasten des kurz steigenden und kurz fallenden zeigt.

Blaženka Martinović
Odsjek za kroatistiku
Odjel za humanističke znanosti
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
I. M. Ronjgova 1
52 100 Pula
Hrvatska
Tel., Fax: ++385 (0)52 505 383
Mobil: ++385 (0)91 561 58 68
bmartino@ffpu.hr

Milica Mihaljević – Barbara Štebih (Zagreb)

Usporedba hrvatskoga i srpskoga fonološkog nazivlja

U radu se uspoređuje hrvatsko fonološko nazivlje sa srpskim. Posebna se pozornost posvećuje podjeli glasova te nazivlju glasovnih promjena. Uočava se temeljna razlika u tome da se u hrvatskome nazivlju često pojavljuju izvedenice (usnenici, desnici) dok se u srpskome nazivlju uz internacionalizme pojavljuju i dvorječni nazivi (usnjeni suglasnici). Također je uočeno da hrvatski izvori (školski udžbenici pa čak i HNOS) razlikuju značenje naziva suglasnik i samoglasnik s jedne te otvor-
nik/zatvornik/zapornik s druge strane. Na tu razliku nismo naišle u srpskim izvorima. U hrvatskim je izvorima sinonimija zastupljenija nego u srpskim izvorima iako ni u srpskim izvorima jednome pojmu nije uvijek pridružen samo jedan naziv.

1. Uvod

Tema ovoga rada usporedba je hrvatskoga i srpskoga fonološkog nazivlja. U našoj smo analizi u prvome redu pozornost usmjerile na glasovno nazivlje i nazive glasovnih promjena. Osim samih naziva analizirale smo i neke definicije te razredbene kriterije. Na istraživanje nas je potaknula neujednačenost toga nazivlja u suvremenoj hrvatskoj literaturi koja je s različitih aspekata već analizirana u nekoliko radova: Milica Mihaljević (Mihaljević 2007) „Međuudžbenička i unutarudžbenička sinonimija i nepodudarni terminološki sustavi“, Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Domagoj Vidović (Hudeček et al.) „Sinonimni parovi i nizovi u temeljnome jezikoslovnom nazivlju“ i Marijana Horvat i Milica Mihaljević (Horvat/Mihaljević 2007) „Glasovne promjene: nepostojano a i e (problematizacija naziva, definicija i međuodnosa glasovnih promjena)“. O tim se problemima govorilo i na „IV. međunarodnom leksikografskom skupu“ održanom u Zagrebu u prostorijama HAZU u prosincu 2005. godine (referati: Hudeček – Mihaljević – Vidović, Jelaska – Novak, Brozović itd.) te na Zagrebačkome lingvističkom krugu (Mihaljević: „Terminološka analiza sinonimnih naziva u udžbenicima hrvatskog jezika“). Navedeni radovi i izlaganja poslužili su kao polazište za ovo istraživanje.

U sklopu projekta „Razlike između bosanskoga/bošnjačkoga, hrvatskoga i srpskoga jezika“ odlučile smo stanje u hrvatskome usporediti s onime u srpskome jeziku.

U radu se polazi od određenja terminologije kao znanosti koja proučava postanak pojmova, odnose i veze među njima, svojstva pojmova, stvaranje pojmovnih sustava, opise pojmova, stvaranje definicija, pridruživanje označila-
ca pojmovima, odnose između objekta, pojma i označioca, ustroj i stvaranje naziva, usklađivanje naziva i pojma, metode terminološke leksikografije te probleme izgradnje terminoloških baza podataka⁵⁰. Vidljivo je da terminološki

⁵⁰ Usp. Mihaljević 1998: 8.

problemi obuhvaćaju i definiciju i pojam i objekte koji se pridružuju pojedino-
mu nazivu. Dakle, problem definicije i odgovarajućega primjera pravi su ter-
minološki problemi jer se prema terminološkoj literaturi terminologija ne treba
baviti samo izrazom naziva nego i njegovim značenjem. Polazište je za svaki
terminološki rad pojam kojemu se pridružuje definicija i utvrđuje mjesto u
pojmovnome sustavu, a tek takvom definiranom pojmu pridružuje se i odgo-
varajući naziv. Stoga terminološki problem nije samo koji naziv upotrijebiti
nego i koju definiciju pridružiti upotrijebljenome nazivu⁵¹ i kako odrediti odno-
se među nazivima.

Istraživanje je usporedno provedeno na dvama korpusima. Popis izvora
obaju korpusa nalazi se na kraju rada. Iz navedenoga je vidljivo da je srpski
korpus manji od hrvatskoga. Autoricama su, naime, srpski izvori teško dostup-
ni. Polazeći od opisane terminološke neujednačenosti u hrvatskoj literaturi i
tradicionalno purističke orijentacije hrvatskoga standardnog jezika⁵², moglo se
pretpostaviti da će srpsko fonološko nazivlje biti ujednačenije te da će među
nazivima prevladavati oni egzogenog (internacionalizmi), a ne indigenog
(prevedenice) podrijetla.

2. Razradba

2.1. Osnovni fonološki nazivi

Osnovni nazivi u srpskome jeziku prikazani su tablično:

autor/i	glas	fonem	fon	alofon	samoglasnik	suglasnik
Simić ⁵³	glas	fonema	fon	alofon	nelokalizovani glas, samo- glasnik, vokal	lokalizovani glas, su- glasnik, konsonant

⁵¹ Usp. npr. različito određenje samoglasnika i vokala u hrvatskome i srpsko-
me jeziku.

⁵² Ovdje određujemo purizam kao pozitivan odnos prema jeziku i njegovu
identitetu koji vodi računa o logici jezičnog razvoja, o potrebi jezičnog normiranja koja
uzima u obzir činjenicu da je jezik dinamičan sustav koji se mijenja i prilagođuje
potrebama koje se pred njega stavljaju u skladu sa svojim unutrašnjim zakonitostima.
Težnja za čistoćom trajno je obilježje hrvatskog jezika. U skladu s njom on nastoji
najprije iskušati vlastite mogućnosti, a tek kad su one iscrpljene, poseže za tuđim. Ta se
težnja može ostvariti samo velikim trudom. Potrebno je stvoriti hrvatske riječi i izraze
što zahtijeva aktivan odnos prema jeziku i njegovim izražajnim mogućnostima. U praksi
od toga smjera ima različitih odstupanja, ali je on ipak pretežit u povijesti hrvatskog
jezika, te se i danas nastavlja smjerom koji je tradicijski zacrtan.

⁵³ Budući da se autor i u „Srpskoj gramatici“ (2001) i u „Srpskom pravopisu“
(2006) koristi istim nazivima, u tablici ih ne donosimo odvojeno.

Gudurić	glas	fonema	fon	Ø ⁵⁴	samoglasnik, vokal	suglasnik, konsonant
Pešikan et al. ⁵⁵	glas	Ø	Ø	Ø	samoglasnik	suglasnik
Stanojčić/ Popović	glas	fonema	Ø	Ø	samoglasnik	suglasnik
Klajn	glas	Ø	Ø	Ø	samoglasnik, vokal	suglasnik, konsonant
Paunović	glas	fonema	fon	alofon	vokal	konsonant

Već na razini osnovnih naziva uočavaju se razlike između hrvatskog i srpskog nazivlja. U svim hrvatskim izvorima potvrđeni su nazivi *glas*, *fonem*, *fon* i *alofon*. Zbog velikoga broja izvora te opće ujednačenosti temeljnog nazivlja (*glas*, *fonem*, *fon* i *alofon*) te hrvatske nazive nećemo tablično prikazivati.

Međutim, nazivi *samoglasnik* i *suglasnik* u hrvatskome jeziku upotrebljavaju se u drugome značenju nego u srpskome jeziku. U srpskome su jeziku potvrđeni samo nazivi *vokal/samoglasnik* i *konsonant/suglasnik*. U hrvatskome jeziku razlikuje se tročlani bliskoznačni niz *otvornik/samoglasnik/vokal* te četveročlani niz *zatvornik/zapornik/suglasnik/konsonant*. Tu je razliku u hrvatsko jezikoslovlje uveo Dalibor Brozović⁵⁶, a danas se nalazi u nizu izvora, a potvrđena je čak i u HNOS-u (obrazovnome standardu za osnovu školu)⁵⁷.

Međutim, samo u našem udžbeničkome korpusu (a ti su udžbenici nastali prije izradbe HNOS-a) potvrđeni su ovi slučajevi različite uporabe spomenutih naziva:

1. nazivi su *samoglasnik/otvornik/vokal* sinonimni (Lugarić/Koharović 1998, Težak/Kanajet 1999, Bičanić/Lončarić 2003)

2. sinonimni su nazivi *otvornik* i *vokal* (odnose se na način postanka glasa, tj. na slobodu prolaska zračne struje), a *samoglasnik* ima drukčije

⁵⁴ Ako se u konzultiranom djelu ne pojavljuje naziv za određeni pojam, to označujemo znakom Ø.

⁵⁵ Konzultirale smo dva izdanja ijekavske verzije pravopisa, iz 1993. i 1995. Budući da se u oba koriste isti termini, u tablici ih ne donosimo odvojeno.

⁵⁶ Brozović (1991: 412) razlikuje diobu fonema prema funkciji u slogu (nositelj sloga ili ne – samoglasnik ili suglasnik) i njihovoj prirodi (vokal, konsonant, sonant). Naglašava da se dva kriterija ne smiju miješati.

⁵⁷ U obrazovnim postignućima za 8. razred piše: „razumjeti razliku između načina nastajanja glasa i njegove ulogu u slogu (r kao zatvornik, najčešće suglasnik, katkad samoglasnik)“.

značenje jer se odnosi na ulogu u slogu (Lugarić/Koharović 1998, Težak/Babić 2004)

3. sinonimni su nazivi *samoglasnik* i *vokal*, a naziv *otvornik* ima drukčije značenje (Dujmović-Markusi 2003, 2004)

4. *samoglasnik* i *otvornik* imaju drukčije značenje, a *vokal* se ne spominje (Težak et al. 2004)

5. *samoglasnik* i *otvornik* imaju isto značenje, a *vokal* se ne spominje (Diklić/Janković 2004)

6. istoznačni su nazivi *samoglasnik* i *vokal*, a *otvornik* se ne spominje (Silić 2000a).

Analiza naziva *suglasnik/konsonant/zatvornik/zapornik* još je složenija jer se naziv *suglasnik* upotrebljava s jedne strane kao sinonim za *zatvornik/zapornik*, a s druge za *šumnik/opstruent*. Zbrku povećava i to što se nazivi *zatvorni suglasnik/zatvornik/zapornik* pojavljuju i kao sinonim nazivu *okluziv*.

U našem su udžbeničkome korpusu potvrđeni ovi slučajevi uporabe spomenutih naziva:

1. nazivom *suglasnik* označuje se i nadređena i njoj podređena skupina glasova (Silić 2000a)

2. *suglasnik* i *konsonant* su sinonimi, treći je član sinonimnog niza *šumnik* (Lugarić/Koharović 1998)

3. *zatvornik* i *suglasnik* su sinonimi (Težak et al. 2004)

4. *zatvornik* i *konsonant* su sinonimi, *suglasnik* je naziv koji označuje ulogu glasa u slogu; *zatvornici* (*konsonanti*) dijele se na *šumnike* i *zvončanike* (Težak/Babić 2004)

5. nazivom *suglasnik* označuje se nadređena skupina koja se dijeli na *šumnike/opstruente* i *zvonke suglasnike/sonante/zvončanike* (Bičanić/Lončarić 2003).⁵⁸

U pravopisu Babić et al. (2005) pojavljuje se u istome značenju naziv *zapornik*, tj. taj se naziv odnosi na način postanka glasa (nalazi se u opreci prema otvorniku).

2.2. Podjela glasova

Glasovi se mogu dijeliti po zvučnosti, po mjestu i po načinu tvorbe. Podjelom glasova po zvučnosti dobivamo *zvučne* i *bezvučne glasove* (*suglasnike/samoglasnike*). S tim nazivima nema problema i oni su istovjetni u hrvat-

⁵⁸ Usp. Hudeček et al. (In Druck.)

skome i srpskome jeziku. Jedino se u knjizi Z. Jelaske pojavljuju i nazivi *zvučnik* i *bezvučnik*.

2.2.1. Podjela glasova po mjestu tvorbe

U odabranim srpskim izvorima glasovi se po mjestu tvorbe dijele ovako:

autor/i	labijal	bilabijal	labiodental	dental
Simić	usneni glas, labijal	dvousneni glas, bilabijal	usneno-zubni glas, labiodental	(jezično)zubni glas, (lingvo)dental
Gudurić	labijal	bilabijal	labiodental	dental
Pešikan et al. ⁵⁹	Ø	Ø	Ø	Ø
Stanojčić/Popović	usneni glas, labijal	Ø	usneno-zubni glas	zubni glas, dentalni glas
Klajn	usneni, labijalni suglasnik	Ø	usneno-zubni, labiodentalni suglasnik	zubni, dentalni suglasnik
Paunović	Ø	Ø	Ø	Ø

autor/i	palatal	velar	alveolar
Simić	(jezično) prednjonepčani glas, (lingvo)palatal	(jezično) zadnjonepčani, (lingvo)velar	Ø
Gudurić	palatal	velar	alveolar
Pešikan et al. ⁶⁰	meki, prednjonepčani suglasnik, palatal	Ø	Ø
Stanojčić/Popović	prednjonepčani, palatalni glas	zadnjonepčani glas, velar	alveolar
Klajn	prednjonepčani meki, palatalni suglasnik	zadnjonepčani, velarni suglasnik	alveolarni suglasnik
Paunović	Ø	Ø	Ø

Zbog velikoga broja konzultiranih autora teško je navesti istovjetne tablice hrvatskih naziva. Ovdje stoga navodimo samo odabir nekih konzultiranih udžbeničkih i gramatičkih izvora.

autor/i	labijal	bilabijal	labiodental	dental
---------	---------	-----------	-------------	--------

⁵⁹ Konzultirale smo dva izdanja ijekavske verzije pravopisa, iz 1993. i 1995. Budući da se u oba koriste isti nazivi, u tablici ih ne donosimo odvojeno.

⁶⁰ Konzultirale smo dva izdanja ijekavske verzije pravopisa, iz 1993. i 1995. Budući da se u oba koriste isti nazivi, u tablici ih ne donosimo odvojeno.

L/K ⁶¹	usnenik	dvousnenik	zubnousnenik	zubnik
B/L ⁶²	Ø	dvousneni glas	zubnousneni su- glasnik	zubni suglasnik
D/M ⁶³	Ø	dvosuneni suglasnik	usnenozubni su- glasnik	prednjojezični, zubni suglasnik
T/B ⁶⁴	Ø	dvousnenik	zubnousnenik	zubnik
Jelaska ⁶⁵	usnenik	dvousnenik	zubnousnenik	zubnik
Barić ⁶⁶	usneni suglasni	dvousnensi suglasnik	zubnousneni su- glasnik	Ø
Akad. gram. ⁶⁷	usneni suglasnik	dvousneni suglasnik	zubnousneni (zub- no-usneni)	zubnik
B/H/M ⁶⁸	usnenik	Ø	Ø	Ø

autor/i	palatal	velar	alveolar
L/K ⁶⁹	palatal	jedrenik	desnik
B/L ⁷⁰	nepčani suglasnik	meko nepčani suglas- nik, (mekonepčanik)	nadzubni suglasnik
D/M ⁷¹	srednjojezični, prednjonepčani su- glasnik		stražnjojezični, zadnjonepčani su- glasnik
T/B ⁷²	nepčanik		jedrenik (meko- nepčanici)
Jelaska ⁷³	nepčanik		jedrenik
Barić ⁷⁴	Ø		jedrenik
Akad.	Ø		Ø

⁶¹ U udžbenicima autora Lugarić/Koharović 1998.

⁶² U udžbenicima autora Lončarić /Bičanić 2003.

⁶³ U udžbenicima autorice Dujmović-Markusi 2003, 2004.

⁶⁴ U gramatici autora Težak/Babić 2004.

⁶⁵ U Jelaska 2004.

⁶⁶ U gramatici Barić et al. 1997.

⁶⁷ Akademijina gramatika 1991

⁶⁸ U pravopisu autora Babić et al. 2005.

⁶⁹ U udžbenicima autora Lugarić/Koharović 1998.

⁷⁰ U udžbenicima autora Lončarić/Bičanić 2003.

⁷¹ U udžbenicima autorice Dujmović-Markusi 2003, 2004.

⁷² U gramatici autora Težak/Babić 2004.

⁷³ U Jelaska 2004.

⁷⁴ U gramatici Barić et al. 1997.

gram. ⁷⁵			
B/H/M ⁷⁶	nepčanic		Ø

Temeljem analize navedenih tablica možemo zaključiti da u srpskome jeziku postoje ovi sinonimni nizovi naziva:

labijal	labijal, labijalni suglasnik, usneni glas, usneni suglasnik
bilabijal	bilabijal, dvousneni glas
labiodental	labiodental, labiodentalni suglasnik, usneno-zubni glas, usneno-zubni suglasnik
dental	dental, dentalni glas, dentalni suglasnik, (jezično)zubni glas, (lingvo)dental, zubni glas, zubni suglasnik
palatal	(jezično)prednjonepčani glas, (lingvo)palatal, meki, prednjonepčani suglasnik, prednjonepčani glas, palatal, palatalni glas, prednjonepčani meki suglasnik, palatalni suglasnik
velar	(jezično)zadnjonepčani glas, (lingvo)velar, velar, velarani suglasnik, zadnjonepčani glas, zadnjonepčani suglasnik
alveolar	alveolar, alveolarni suglasnik

U hrvatskome jeziku postoje ovi sinonimni nizovi naziva:

labijal	labijal, labijalni suglasnik, usneni suglasnik, usnenik
bilabijal	bilabijal, dvousneni suglasnik, dvousnenik, usneni suglasnik
labiodental	labiodental, usnenozubni suglasnik, usneno-zubni suglasnik, zubnousneni suglasnik, zubnousnenik
dental	dental, dentalni suglasnik, prednjojezični suglasnik, zubni suglasnik, zubnik
palatal	nepčani suglasnik, nepčanic, palatal, palatalni suglasnik, prednjonepčani suglasnik, srednjojezični suglasnik, tvrdonepčani suglasnici, tvrdonepčanic
velar	jedrenik, mekonepčani suglasnik, mekonepčanic, stražnjonepčani ⁷⁷ suglasnik, velar, velarni suglasnik, zadnjojezični suglasnik, zadnjonepčani suglasnik

2.2.2. Podjela glasova po načinu tvorbe

Po načinu tvorbe glasovni se u odabranim srpskim izvorima dijele ovako:

autor/i	okluziv	frikativ	afrikata
Simić	lokalizovani pregradni glas, eksplozivni glas	lokalizovani tesnačni glas, strujni, frikativni	lokalizovani pregradno-tesnačni glas,

⁷⁵ Akademijina gramatika 1991.

⁷⁶ U pravopisu autora Babić et al. 2005.

⁷⁷ Može se dodati i naziv grleni suglasnici potvrđen u Silić-Pranjakovićevoj gramatici (Silić/Pranjaković 2005).

		glas	afrikata
Gudurić	okluzivni suglasnik, okluzivi	frikativni glas, frikativ	sliveni suglasnik, afrikata
Pešikan et al.	praskavi suglasnik	strujni suglasnik	sliveni suglasnik, sliveni šuštači suglasnik, afrikata
Stanojčić/Popović	eksploziv	frikativni glas	afrikata
Klajn	ploziv, okluziv	frikativ	afrikata
Paunović	Ø	Ø	Ø

autor/i	sonant	nazal	likvida	lateral	vibrant
Simić	polulokalizovani glas, glasnik, sonant	Ø	Ø	Ø	Ø
Gudurić	Ø	nazalni suglasnik	Ø	lateral	vibrant
Pešikan et al.	sonant	Ø	Ø	Ø	Ø
Stanojčić/Popović	glasnik, sonant	nazal	Ø	lateral	vibrant
Klajn	sonant	nazal	likvida	Ø	Ø
Paunović	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø

Zbog velikoga broja konzultiranih autora teško je navesti istovjetne tablice hrvatskih naziva. Ovdje stoga navodimo samo odabir nekih konzultiranih udžbeničkih i gramatičkih izvora.⁷⁸

autor/i	okluziv	frikativ	afrikata	sonant
L/K	praskavi zatvornik	tjesnačni zatvornik	praskavo-tjesnačni (slivenik) zatvornik	Ø
B/L	zatvorni suglasnik okluziv (zapornik)	tjesnačni suglasnik	sliveni suglasnik, poluzatvorni suglasnik, afrikata	sonant
D/M	zatvorni suglasnik	tjesnačni suglasnik	poluzatvorni suglasnik	zvonačnik
T/B	zapornik, prekidnik	tjesnačnik	slivenik	zvonačnik
Jelaska	prekidnik	tjesnačnik	slivenik	zvonačnik
Barić	zatvorni suglasnik	tjesnačnik	poluzatvorni suglasnik	sonant
Akad. gram.	okluziv	neprekidni suglasnik, tjesnačni suglasnik	afrikat	sonantni suglasnik

⁷⁸ Iscrpne tablice vidi u radu Hudeček et al.

B/H/M	Ø	Ø	Ø	Ø
-------	---	---	---	---

autor/i	nazal	likvida	lateral	vibrant
L/K	nosni zatvornik	Ø	Ø	drhtavi zatvornik
B/L	nosni suglasnik, nazal, nosnik	tekući sonant	bočni sonant, lateral	treperavi sonant, titrajnik
D/M	nosnik	protočnik	Ø	Ø
T/B	nosni zvonačnik nosnik	protočnik, tekućnik	bočnik	treptajnik, titrajnik
Jelaska	nosnik	protočnik	bočnik	treptajnik
Barić	nosni suglasnik	tekući suglasnik	bočni suglasnik	treperavi suglasnik
Akad. gram.	nosni suglasnik	Ø	bočni suglasnik	treperavi suglasnik
B/H/M	Ø	Ø	Ø	Ø

Temeljem analize navedenih tablica možemo zaključiti da u srpskome jeziku postoje ovi sinonimni nizovi naziva.

okluziv	eksploziv, eksplozivni glas, lokalizovani pregradni glas, okluziv, okluzivni suglasnik, ploziv, praskavi suglasnik
frikativ	frikativ, frikativni glas, lokalizovani tesnačni glas, strujni glas
afrikata	afrikata, lokalizovani pregradno-tesnačni glas, sliveni suglasnik, sliveni šuštači suglasnik
sonant	glasnik, polulokalizovani glas, sonant
nazal	nazal, nazalni suglasnik
likvida	likvida
lateral	lateral
vibrant	vibrant

U hrvatskome jeziku postoje ovi sinonimni nizovi naziva:

okluziv	eksplozivni suglasnik, okluži, praskavac, praskavi suglasnik, pregradnik, zapornik, zatvorni suglasnik
frikativ	frikativ, frikativni suglasnik, strujnik, tjesnačni suglasnik, tjesnačnik
afrikata	afrikata, afrikatni suglasnik, polupregradnik, poluzatvorni suglasnik, praskavo-tjesnačni suglasnik, prekidni tjesnačnik, slivenik, sliveni suglasnik
vibrant	drhtavi suglasnik, titrajnik, treperavi suglasnik, vibrant, vibrantni suglasnik
nazal	nazal, nazalni, nosnik
likvida	likvide, tekući suglasnik, tekućnik
lateral	bočni suglasnik, bočnik, lateral
sonant	sonantni spirant, tjesnačnik

2.2.3. Nazivi glasovnih promjena

Različiti nazivi glasovnih promjena u srpskome jeziku navedeni su u sljedećim tablicama:

a)

autor/i	„nepo– stojano a“	alternacija l/o	palatalizacija	sibilarizacija	jotacija
Simić	nepo– stojano a	smena sonanta l vokalom o; zamena glasa l samoglasni- kom o	smena zadnjonepčani/ palatalni sugla- snik; prva pala- talizacija; pala- talizacija	druga palata- lizacija; sibi- larizacija	jotovanje
Gudurić	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø
Pešikan et al.	nepo– stojano a	promjena l u o	prva palataliza- cija	druga palata- lizacija	jotovanje
Stanojčić/ Popović	nepo– stojano a, alternacija a/Ø	alternacija l/o	palatalizacija	sibilarizacija	jotovanje
Klajn	nepo– stojano a	prelazak l u o	palatalizacija	sibilarizacija	jotovanje, jotacija
Paunović	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø

b)

autor/i	jednačenje po zvučnosti	jednačenje po mjestu tvorbe	ispadanje zatvornika	disimilacija
Simić	smena/alternacija po zvučnosti; smena zvučni- bezvučni suglasnik; jed- načenje po zvučnosti	jednačenje po mjestu tvor- be	ispadanje suglasnika	disimilacija, razjednačavanje
Gudurić	Ø	Ø	Ø	Ø
Pešikan et al.	jednačenje suglasnika po zvučnosti	jednačenje po mjestu tvorbe	upročćavanje suglasničkih grupa	disimilacija, razjednačavanje
Stanojčić/ Popović	alternacija zvučnih i bezvučnih glasova, jed- načenje/asimilacija su- glasnika po zvučnosti	jednačenje po mestu artikulacije	Ø	disimilacija
Klajn	jednačenje po zvučnosti	jednačenje po mestu tvorbe	Ø	disimilacija
Paunović	Ø	Ø	Ø	Ø

Različiti nazivi glasovnih promjena u hrvatskome jeziku navedeni su u sljedećim tablicama:

a)

autor/i	„nepostojano a“	alternacija l/o	palatalizacija	sibilarizacija
L/K	nepostojano a	zamjena l sa o	palatalizacija	sibilarizacija

B/L	nepostojano a	alternacija l/o vokalizacija	palatalizacija	sibilarizacija
D/M	nepostojano a	zamjena l sa o	palatalizacija	sibilarizacija
T/B	nepostojano a	zamjena l sa o	palatalizacija	sibilarizacija
Akad. gram.	Ø	Ø	Ø	Ø
Jelaska	Ø	Ø	Ø	Ø
Barić	alternacija a/ø	vokalizacija	palatalizacija	sibilarizacija
HNOS	nepostojano a	Ø	palatalizacija	sibilarizacija
B/H/M	Ø	Ø	Ø	Ø

b)

autor/i	jotacija	jednačenje po zvučnosti	jednačenje po mjestu tvorbe	ispadanje zatvorni- ka
L/K	jotacija	jednačenje suglas- nika po zvučnosti	jednačenje sugla- snika po mjestu tvorbe	ispadanje
B/L	jotacija	jednačenje po zvučnosti	jednačenje po mjestu tvorbe	ispadanje suglasni- ka
D/M	jotacija	jednačenje suglas- nika po zvučnosti	jednačenje sugla- snika po mjestu tvorbe	ispadanje suglasni- ka (gubljenje) su- glasnika
T/B	jotacija	jednačenje suglas- nika po zvučnosti	jednačenje sugla- snika po mjestu tvorbe	gubljenje suglasni- ka
Akad. gram.	Ø	Ø	Ø	Ø
Jelaska	Ø	Ø	Ø	Ø
Barić	jotacija	jednačenje suglas- nika po zvučnosti	jednačenje sugla- snika po mjestu tvorbe	ispadanje suglasni- ka
HNOS	jotacija	jednačenje po zvučnosti	jednačenje po mjestu tvorbe	ispadanje suglasni- ka ⁷⁹
B/H/M	Ø	jednačenje šumni- ka po zvučnosti	jednačenje za- pornika po tvor- benom mjestu	gubljenje zaporni- ka

U tablici su navedene samo glasovne promjene koje se pojavljuju i u srpskim izvorima. Svi hrvatski izvori navode i nepostojano **e**, glasovnu promjenu svojstvenu za hrvatski jezik koja se ne pojavljuje u srpskome jeziku, neki izvori među glasovnim promjenama spominju i navezak, prijeglas, prijevoj,

⁷⁹ U HNOS-u su glasovne promjene navedene kao obrazovna postignuća za 8. razred.

alternaciju **ije/je/e/i**⁸⁰, gubljenje suglasnika (različita glasovna promjena od ispadanja) i epentezu.

U srpskome se jeziku pojavljuju ovi različiti nazivi glasovnih promjena:

alternacija l/o	alternacija l/o , prelazak l u o , promena l u o , smena sonanta l vokalom o , zamena glasa l samoglasnikom o
disimilacija	disimilacija, razjednačavanje
ispadanje zatvornika	ispadanje suglasnika, uproščavanje suglasničkih grupa
jednačenje po mjestu tvorbe	jednačenje po mestu artikulacije, jednačenje po m(j)estu tvorbe
jednačenje po zvučnosti	alternacija zvučnih i bezzvučnih glasova, jednačenje po zvučnosti, jednačenje /asimilacija suglasnika po zvučnosti, smena / alternacija po zvučnosti, smena zvučni-bezzvučni suglasnik
jotacija	jotacija, jotovanje
nepostojano a	alternacija a/ø , nepostojano a
palatalizacija	palatalizacija, prva palatalizacija, smena zadnjonepčani /palatalni suglasnik
sibilarizacija	druga palatalizacija, sibilarizacija

U hrvatskome jeziku postoje ovi različiti nazivi glasovnih promjena:

alternacija l/o	alternacija l/o , zamjena l s(a) o , zamjena l > o , vokalizacija
alternacije ije/je/e/i	alternacije ije/je/e/i , smjenjivanje ije/je/e/i , zamjene (alternacije) ije/je/e/i
disimilacija	disimilacija, razjednačivanje
ispadanje zatvornika	gubljenje suglasnika, gubljenje zapornika, ispadanje suglasnika, stapanje suglasnika, ispadanje, gubljenje ili redukcija ⁸¹

⁸⁰ Ovdje je važno napomenuti da se svi hrvatski izvori ne slažu ni o statusu dugoga refleksa jata. Naime, u nekim se izvorima dugi jat promatra kao fonem ie (Težak/Babić 2004, Barić et al. 1997, Raguž 1997, Ham 2002, a u nekima kao morfonem (Škarić 1996). Više o statusu refleksa jata u hrvatskome jeziku vidi i u Isabegović 2006: 33–34 i Jelaska 2004: 72–74. Konzultirani srpski izvori ne bave se posebno alternacijama jata. Samo Pešikan et. al. (1993: 64) donose „Praštokavsko jat po izgovoru je bilo između e i i, a do kraja srednjega vijeka diferenciralo se utlagom torjako: izgovornim otvaranjem u e (ekavica), zatvaranjem u i (ikavica) i diftongizacijom (rašćlanjivanjem samoglasničke artikulacije) u zamjene tipa ie, ije, je (ijekavica).“

⁸¹ Postavlja se pitanje je li stapanje i ispadanje/gubljenje suglasnika (zapravo bi trebalo govoriti o zatvornicima, a ne o suglasnicima) ista ili različita glasovna promjena jer samo udžbenik „Fon-fon“ (Dujmović-Markusi 2003, 2004) razlikuje ispadanje suglasnika koji je različit od susjednih suglasnika i ispadanje (naziva ga stapanje) jednog od dvaju istih suglasnika.

jednačenje po mjestu tvorbe	glasovna promjena na granici morfema, jednačenje po mjestu tvorbe, jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe, jednačenje zapornika po tvorbenom mjestu, mjesno jednačenje
jednačenje po zvučnosti	glasovna promjena na granici morfema, jednačenje po zvučnosti, jednačenje suglasnika po zvučnosti, jednačenje šumnika po zvučnosti
jotacija	jotovanja ⁸²
nepostojano a	alternacija a/ø , nepostojano a
palatalizacija	–
sibilarizacija	–

Nazivlje glasovnih promjena ujednačenje je nego ono za vrste glasova, no ipak se unutar istoga priručnika katkad pojavljuje i nekoliko naziva za istu pojavu (npr. Simić se koristi nazivima *smena zadnjonepčani/palatalni suglasnik*, *prva palatalizacija*, *palatalizacija*, a Stanojčić i Popović *alternacija zvučnih i bezvučnih glasova*, *jednačenje po zvučnosti*, *asimilacija po zvučnosti*).

2.2.4. Neka sporna pitanja određenja glasovnih promjena

Na temelju pregledanih hrvatskih izvora dolazimo do zaključka da je naziv *nepostojano a*⁸³ u hrvatskoj literaturi zapravo višeznačan jer označuje:

⁸² Naziv jotovanje nalazi se u starijim izvorima, npr. u Pavešićevu „Jezičnom savjetniku s gramatikom“ ili u Florschützovoj gramatici.

⁸³ U literaturi se susreće i naziv blagoglasno **a** (Babić 1991: 33):

62 U neke se osnove umeće blagoglasno **a** da se izbjegne neobična suglasnika skupina:

pisámce < *pismo*, *pisma-a* (zbog **pismce*)

stakálce < *staklo*, *stakl-a* (zbog **staklce*)

bòsanski < *Bosna*, *Bosn-e* (zbog **bosnski*)

ìstarski < *Istra*, *Istr-e* (zbog **istrski*)

cìrnačkì < *crnac*, *crnc-a* (zbog **crnčki*).

Umetanje blagoglasnog **a** u neke osnove zadaje određene toretske teškoće pa je katkada praktički jednostavnije ako se kaže da se kao osnova uzima nominativni lik:

sùdačkì < *sudac* (osnova *suc-a*)

svètačkì < *svetac* (osnova *svec-a*)

- a) sam glas
- b) glasovnu promjenu.

Ako označuje sam glas, naziv je jasan i precizan. Stoga bismo npr. u nizu *djevojaka, momak, zadatci, pijetao, zla* lako izdvojili primjere u kojima se pojavljuje nepostojani glas **a** (*djevojaka, momak, pijetao*).

Međutim, ako govorimo o glasovnoj promjeni, odgovor nije uopće jasan ni jednoznačan. Prije svega, prisutna je terminološka neujednačenost – o nepostojanome se **a** govori kao o glasovnoj promjeni i kao o morfološki i tvorbeno uvjetovanoj alternaciji. Također nije dovoljno jasno u kojim se oblicima određenih imenskih riječi pojavljuje glasovna promjena jer se udžbenici i priručnici uglavnom zadovoljavaju točnim navođenjem oblika s nepostojanim **a**.⁸⁴

Kao i u hrvatskoj literaturi i u srpskoj je naziv nepostojano **a** višeznačan ili je teško iščitati upotrebljavaju li ga pojedini autori kad govore o samom glasu ili o glasovnoj promjeni. Naime, paragrafi u kojima se tumači ta vrsta morfološki i tvorbeno uvjetovane alternacije redovito nose naslov Nepostojano **a**. U daljnjem tekstu nalazimo tvrdnje poput „takvo **a** koje se nekad pojavljuje, a nekad izostaje u sistemu oblika nazivamo *nepostojano a*“⁸⁵, ili definiciju „Glas **a** koji se u nekim oblicima reči javlja, a u drugima ga oblicima (ili srodnim rečima) nema – zove se *nepostojano a*“⁸⁶, što bi značilo da se nazivom označava sam glas. Ipak, pri nabranju glasovnih promjena većina konzultiranih izvora naziv *nepostojano a* donosi ravnopravno s palatalizacijom, sibilizacijom, jotovanjem, što bi značilo da se on odnosi i na vrstu glasovne promjene. Samo autori Stanojčić i Popović (2002: 42) jasno diferenciraju između *nepostojanog a* kao naziva za glas i *alternacije a/ø* kao naziva kojim se označuje glasovna promjena.

O nepostojanom **a** govori se kod imenica (*lonac* – lonca, *koplje* – *ko-palja*), pridjeva (*dobar* – dobra), glagola (*rekao* – rekla) i prijedloga (*s* – *sa*, *uz* – *uza*).

U hrvatskoj se literaturi **a** u *s* – *sa*, *uz* – *uza* najčešće smatra naveskom, a ne nepostojanim **a**. Ipak u nekim se izvorima navezak **a** izjednačuje s nepostojanim **a**. U „Hrvatskoj gramatici“ (Barić et al. 1997) pod podnaslovom „Proširivanje“ (1997: 81–82) navodi se alternacija **ø/a**, koja se javlja npr.:

stvāralačkī < stvaralaca (osnova *stvaraoc-a*). Iz navedenih potvrda nije jasno smatraju li autori blagoglasno **a** sinonimom nepostojanom **a**. U poglavlju o glasovnim promjenama pojavljuje se samo naziv nepostojano **a**.

⁸⁴ Više o tome vidi u Horvat/Mihaljević 2007 (u tisku).

⁸⁵ Pešikan et al. 1993: 95).

⁸⁶ Simić 2001: 99.

– na početku osnove u prezentu (inf. *trti* – prez. *tarem*)

– u prijedlogu i prefiksu (*k* – *ka*, *s* – *sa*, *strugati* – *sastrugati*). „Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I. Dio“, u kojem se za nepostojano **a** kaže: „[...] imaju ga promjenljive riječi, osobito imenice i pridjevi, ali dolazi kadšto i u nekih prijedloga (usp. *s* – *sa*, *k* – *ka*) [...]“

Pitanje koje se tijekom iščitavanja hrvatskih izvora nametnulo kao prijedorno jest i pitanje odnosa jotacije i epenteze. Nije jasno jesu li to u suvremeno hrvatskom jeziku dvije neovisne glasovne promjene ili se radi o jednoj promjeni koja u sebi obuhvaća dva koraka. Moguće dvojbe potječu naravno iz nejasnih ili proturječnih formulacija u udžbenicima i priručnicima.⁸⁷

U srpskoj se literaturi taj problem ne pojavljuje. Govoreći o toj alternaciji, autori se koriste samo nazivom *jotacija*. Nazivi epenteza ili epentetsko **j** uopće se ne spominju, nego se samo kao primjeri za jotaciju donose zamjene **t** > **ć**, **l** > **lj**, **n** > **nj**, **b** > **blj** i **p** > **plj**.

3. Zaključak

Analizom svih navedenih primjera možemo zaključiti da je sinonimija internacionalizma i domaćega naziva prisutna u glasovnome nazivlju i nazivlju glasovnih promjena i hrvatskoga i srpskoga jezika. Usto je u obama jezicima prisutna i sinonimija unutar domaćih naziva⁸⁸. Ipak usporedimo li broj hrvatskih i srpskih istoznačnica koje odgovaraju pojedinome internacionalizmu, vidimo da je sinonimija ipak nešto češća u hrvatskome nego u srpskome glasovnom nazivlju.

internacionalizam	hrvatski naziv	srpski naziv
labijal	5	4
bilabijal	5	2
labiodental	5	3
dental	6	5
palatal	8	6
velar	9	4
okluziv	10	7
frikativ	6	4
afrikata	12	5

⁸⁷ Npr. u Dujmović-Markusi (2003, 2004) epenteza se nalazi u popisu glasovnih promjena: Epenteza kada se usneni suglasnici **b**, **p**, **m** i **v** nađu ispred glasa **j**, umeće se **l** (epentetsko **l** ili umetnuto **l**).

⁸⁸ Pri analizi sinonimije hrvatskih naziva uzimani su u obzir svi nazivi potvrđeni u korpusu i navedeni u citiranim člancima, a ne samo nazivi koji su navedeni u skraćenim tablicama koje se nalaze u ovome radu.

vibrant	5	1
nazal	3	2
likvida	3	1
lateral	3	1

Također možemo zaključiti da su u hrvatskome glasovnome nazivlju češće izvedenice (*dvousnenik, jedrenik, nepčanik, usnenik, zubnik, zubnousnenik*) dok u srpskome prevladavaju dvorječni nazivi (*pregradni glas, eksplozivni glas, strujni suglasnik*).

Literatura

- Frančić 2006: Frančić, A. et al. *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Ham 2002: Ham, S. *Školska gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Horvat/Mihaljević 2007: Horvat, M./Mihaljević, M. *Neki problemi u temeljnoj jezikoslovnoj literaturi*. (In Druck).
- Hudeček et al.: Hudeček, L. et al. Sinonimni parovi i nizovi u temeljnom jezikoslovnom nazivlju. In: *Filologija*. Nr. 46. (In Druck).
- Isabegović 2006: Isabegović, F. *Struktura i uloga sloga u engleskome i hrvatskome jeziku (kontrastivna analiza u svjetlu dosadašnjih teorija i metoda)*. Univ. Dissertation. (Handschrift).
- Mihaljević 1998: Mihaljević, M. *Terminološki priručnik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Mihaljević 2007: Mihaljević, M. Međuudžbenička i unutarudžbenička sinonimija i nepodudarni terminološki sustavi. In: Češi, M./Barbaroša-Šikić, M. (Hg.): *Komunikacija u nastavi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Slap.
- Horvat/Mihaljević 2007: Mihaljević, M./Horvat, M. Glasovne promjene: nepostojano **a** i **e**, epenteza **i** jotacija (problematizacija naziva, definicija i međuodnosa glasovnih promjena). In: *Rasprave*. Nr. 33. (In Druck).
- Škarić 1996: Škarić, I. Što s hrvatskim standardnim refleksom dugoga staroga jata? In: *Govor*. Časopis za fonetiku. Zagreb, 1996. Nr. XIII/1–2. S. 1–23.

Hrvatski izvori

- Babić 1991: Babić, S. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti/Nakladni zavod Globus.
- Babić 1991: Babić, S. et al. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: HAZU/Nakladni zavod Globus.

- Babić et al. 1996: Babić, S. et al. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić et al. 2005: Babić, S. et al. *Hrvatski školski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Barbaroša-Šikić/Cvikić 2004: Barbaroša-Šikić, M./Cvikić, L. *Hrvatski jezik 1, udžbenik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Barić et al. 1997: Barić, E. et al. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Barić et al. 1999: Barić, E. et al. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje/Pergamena/Školske novine.
- Bičanić/Lončarić 2003: Bičanić, A./Lončarić, M. *Hrvatski jezik 1, udžbenik za 1. razred gimnazije*. Zagreb: Profil.
- Čubrić 2001: Čubrić, M. *Hrvatski jezik 2, udžbenik za 2. razred četverogodišnjih strukovnih škola*. Zagreb: Školska knjiga.
- Diklić/Janković 2004: Diklić, Z./Janković, B. *Moj hrvatski, udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Znanje.
- Dujmović-Markusi 2003: Dujmović-Markusi, D. *Fon-fon 1, udžbenik hrvatskoga jezika za prvi razred gimnazije*. Zagreb: Profil.
- Dujmović-Markusi 2003: Dujmović-Markusi, D. *Fon-fon 2, udžbenik hrvatskoga jezika za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil.
- Dujmović-Markusi 2004: Dujmović-Markusi, D. *Fon-fon 3, udžbenik hrvatskoga jezika za treći razred gimnazije*. Zagreb: Profil.
- Dujmović-Markusi 2003: Dujmović-Markusi, D. *Fon-fon 4, udžbenik hrvatskoga jezika za četvrti razred gimnazije*. Zagreb: Profil.
- Florschütz 2002: Florschütz, J. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Ex libris.
- HNOS 2006: HNOS. *Nastavni plan i program za osnovnu školu*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.
- Hudeček et al. 2001: Hudeček, L. et al. *Hrvatski jezik IV, Udžbenik za IV. razred gimnazije*. Zagreb: Profil.
- Jelaska 2004: Jelaska, Z. *Fonološki opisi hrvatskoga jezika. Glasovi, slogovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Lončarić/Bičanić 2003: Lončarić, M./Bičanić, A. *Hrvatski jezik 2, udžbenik za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Profil.
- Lugarić/Koharović 1998: Lugarić, Z./Koharović, N. *Hrvatski jezik 7, Udžbenik za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.
- Lugarić/Koharović 2006: Lugarić, Z./Koharović, N. *Hrvatski jezik, udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil.

- Pavešić 1971: Pavešić, S. *Jezični savjetnik s gramatikom*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pranjeković 2001: Pranjeković, I. *Hrvatski jezik 3, udžbenik za 3. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Raguž 1997: Raguž, D. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Samardžija 1998: Samardžija, M. *Hrvatski jezik 4, Udžbenik za IV. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Silić/Pranjeković 2005: Silić, J./Pranjeković, I. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Silić 2000a: Silić, J. *Hrvatski jezik 1, udžbenik za 1. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Silić 2000b: Silić, J. *Hrvatski jezik 2, udžbenik za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Težak/Babić 2004: Težak, S./Babić, S. *Gramatika hrvatskoga jezika – priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Težak/Kanajet 1999: Težak, S./Kanajet, L. *Moj hrvatski 5, udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
- Težak/Diklić 2003: Težak, S./Diklić, Z. *Moj hrvatski, udžbenik za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Znanje.
- Težak et al. 2005: 2005: Težak, S. et al. *Hrvatski jezik 6, udžbenik za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
- Težak/Klinžić 1998: Težak, S./Klinžić, Z. *Hrvatski jezik 7, udžbenik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Težak et al. 2004: Težak, S. et al. *Moj hrvatski 8, udžbenik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vignjević/Znika 2003: Vignjević, J./Znika, M. *Hrvatski jezik III, Udžbenik za III. razred gimnazije*. Zagreb: Profil.

Srpski izvori

- Gudurić 2004: Gudurić, S. *O prirodi glasova*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Klajn 2006: Klajn, I. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Paunović 2002: Paunović, T. *Fonetika i/ili fonologija. Kritički prikaz fonoloških teorija XX. veka*. Niš: Prosveta.

- Pešikan et al. 1993: Pešikan, M. et al. *Pravopis srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Pešikan et al. 1994: Pešikan, M. et al. *Pravopis srpskoga jezika*. Školsko izdanje. Beograd: Matica srpska/Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Simić 2001: Simić, R. *Srpska gramatika 1*. Beograd: MX aktuel.
- Simić 2006: Simić, R. *Srpski pravopis*. Beograd: Jasen.
- Stanojčić/Popović 2002: Stanojčić, Ž./Popović, Lj. *Gramatika srpskog jezika. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Milica Mihaljević – Barbara Štebih (Zagreb)

Vergleich der kroatischen und serbischen phonologischen Terminologie

In der vorliegenden Arbeit wird die kroatische phonologische Terminologie mit der serbischen verglichen. Das Hauptinteresse gilt dabei der Einteilung der Laute und den Benennungen der Lautveränderungen. Als einer der grundlegenden Unterschiede wird hervorgehoben, dass im kroatischen Ableitungen (*usnenici*, *desnici*) besonders häufig sind, während im Serbischen neben den Internationalismen terminologisierte Syntagmen überwiegen. Die durchgeführte Analyse hat gezeigt, dass in den kroatischen Quellen, Bedeutungsunterschiede zwischen den Termini *suglasnik/samoglasnik* einerseits und *otvornik/zatvornik/zapornik* andererseits bestehen. In den serbischen Quellen gibt es diese Unterscheidung nicht. In der kroatischen Literatur ist Synonymie häufiger als in der serbischen, obwohl auch in den serbischen Quellen für die meisten Begriffe unterschiedliche Benennungen bestehen.

Milica Mihaljević, Barbara Štebih
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16
10 000 Zagreb
Hrvatska
mmihaljevic@ihjj.hr
bstebih@ihjj.hr

Elenmari Pletikos (Zagreb)

Akustičke i perceptivne osobine naglasaka riječi u hrvatskim naddijalektalnim govorima

U ovom radu istražujemo koliko različite dijalektalne osnovice prozodije riječi utječu na pokušaj proizvodnje naddijalektalnog, standardnog izgovora i kako se takav govor percipira. Govornici čiji se govor temelji na štokavskoj osnovici i nekim južnim čakavskim osnovicama ostvaruju većinom tonski četveronaglasni sustav, a govornici s kajkavskog i sjevernih čakavskih područja dinamički jedno- ili dvonaglasni sustav. U istraživanju percepcije prozodije riječi (na ljestvici na kojoj ocjena 1 predstavlja izrazito dijalektalan, a 7 potpuno standardan izgovor) prosječna je ocjena štokavaca 4,4 (sd 1,5), kajkavca 4,3 (1,7), a čakavca 4,2 (1,7). Rezultati pokazuju da štokavski tonski četveronaglasni sustav ima vrlo malu prednost pred kajkavskim i čakavskim dinamičkim naglasnim sustavom. Dakle, prozodija riječi koja potječe iz sva tri dijalekta ima podjednaku potenciju da bude prihvaćena kao bliska standardnome izgovoru.

Razlikuju li se bosanski/bošnjački, hrvatski i srpski jezik po naglasnom repertoaru?

U sva tri jezika opisan je isti repertoar prozodije riječi. Naime, normativna djela, rječnici i gramatike, nasljeđe su zajedničke standardizacije hrvatskog i srpskog jezika u drugoj polovici 19. stoljeća. Repertoar prozodije riječi temelji se na novoštokavskom narječju, a čine ga četiri naglasaka: dugosilazni (npr. *zlâto*), dugouzlazni (npr. *rúka*), kratkosilazni (npr. *kŭča*) i kratkouzlazni naglasak (npr. *žèna*) te zanaglasna dužina (npr. *vòjnĭk*): Takva prozodija riječi kodificirana je i u suvremenim hrvatskim rječnicima (Klaić 1979, Anić 1991, Anić/Goldstein 1999, Šonje 2000) i u srpskim rječnicima (RSHJ 1967–1976, Dešić 2001, Klajn/Šipka 2006).

U okviru ovoga projekta postaviti ćemo pitanje fonetske različitosti prozodije riječi u tim trima jezicima unatoč jednakom normativnom opisu naglasnog repertoara¹. Do sada postoje dvije opsežne kontrastivne studije o razlikama prozodije riječi u ovim jezicima, jedna s perceptivnog i jedna s akustičkog motrišta. Magner i Matejka (Magner/Matejka 1971) analizirali su

¹ Dakako postoje i razlike u naglasnom normiranju pojedinih riječi, u pripadnosti iste riječi različitim naglasnim tipovima (npr. hrv. *pòvŭći*, srp. *povúći*) i sl., ali naglasni repertoar je jednako opisan. Prozodijski sustav tipološki se smatra vrstom ograničenog tonskog sustava (koji se naziva još visinski ili tonsko-dinamički, engl. *pitch-accent system*) te se na razini norme uopće ne otvara mogućnost prihvatljivosti dinamičkog naglasnog sustava (koji se naziva i udarni, engl. *stress accent system*). Smatram da je upravo dinamički naglasni sustav u Hrvatskoj vrlo raširena i prihvatljiva pojava, pretežno na kajkavskom i na sjevernom čakavskom području.

prozodijske razlike u najvećim bosanskim, crnogorskim, hrvatskim i srpskim gradovima ispitujući perceptivnu funkcionalnost minimalnih naglasnih parova na oko 1 600 ispitanika. Kravar (1988/89) je sažeo rezultate koje su objavili Magner i Matejka te ih reinterpreterirao ustvrdivši da prevladava percepcija troakcenatskog sustava (u kojoj je neutralizirana razlika kratkouzlaznog i kratkosilaznog naglasaka) i dvoakcenatskog sustava (u kojoj je u potpunosti neutralizirana tonska razlika, te se razlikovnim percipira samo trajanje naglašenog sloga). Rezultati raširenosti troakcenatskog sustava naspram dvoakcenatskog u glavnim gradovima su sljedeći: Sarajevo 40% : 28%, Titograd (danas Podgorica) 32% : 47%, Zagreb 31% : 34%, Beograd 43% : 25%. Uzimajući u obzir i druge gradove u tadašnjim republikama (uglavnom gradove s više od 70.000 stanovnika) odnos zastupljenosti tronaglasnog i dvonaglasnog sustava se mijenja u korist tronaglasnog, u Bosni i Hercegovini odnos je 56% : 22%, u Crnoj Gori 32% : 34%, u Hrvatskoj 48% : 22%, a u Srbiji 56% : 12%. Najslabije je zastupljena percepcija standarda kao jednonaglasnog i četveronaglasnog sustava. Zanaganasne su dužine također različito prihvaćene: u Sarajevu i Titogradu funkcioniraju kao razlikovne, a u Beogradu i Zagrebu ne. Jedan od Kravarovih zaključaka je da glavni gradovi u tri tadašnje republike: u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori, predstavljaju isti prihvatanaglasnog sustava kakav je raširen u zemlji, dok Zagreb značajno odstupa od percepcije akcenata koji prevladava u Hrvatskoj, što se tumači dijalektalnom raznolikošću hrvatskog govornog prostora.

Smiljanić (2004) na temelju nekoliko govornika iz Zagreba i Beograda opisuje akustičku razliku četiriju naglasaka hrvatskog i srpskog govora. Utvrđeno je da se u beogradskom prema trajanju i mjestu vrha fundamentalne frekvencije (f_0) razlikuju četiri naglasaka, a u zagrebačkom tek jedan do dva. Osim toga, otkriveno je da u zagrebačkom idiomu mjesto vrha f_0 preuzima funkciju obilježavanja fokusa. Govori ovih dvaju glavnih gradova ne predstavljaju nužno standardne varijante, ali imaju zasigurno velik utjecaj na predodžbu ljudi o standardu. Postoje, dakako, još brojne akustičke analize naglasaka riječi u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku. Bez obzira na činjenicu da se jezik zvao zajedničkim imenom *hrvatskosrpski*, *srpskohrvatski*, *hrvatski ili srpski* i sl. (Brozović/Ivić 1988) akustička se analiza nužno provodi na temelju snimljenoga govora, pa se može reći da rezultati analize predstavljaju opis samo jednog od triju (ili četiriju) danas priznatih jezika: kod Purcella (1971) govorni je korpus bosanski izgovor, kod Bakrana (1985/86), Pletikos (2003) i Škarića (2007) hrvatski, a kod Lehiste (1961), Lehiste i Ivića (Lehiste/Ivić 1986) i Sovilj (2002) srpski. Stoga bi se detaljnom usporedbom rezultata ovih istraživanja moglo zaključiti i o akustičkim razlikama prozodije riječi bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika.

Škarić je (2001) proveo sociofonetsko ispitivanje umišljaja koji naglasak hrvatski govornici percipiraju više kao hrvatski, a koji više kao srpski, bez obzira na to znaju li govornici srpski. Rezultati pokazuju da se klasični

naglasci, osobito uzlazni, procjenjuju više kao srpski, a silazni naglasci, osobito silazni na središnjem i završnom slogu, više kao hrvatski. Cilj ovog istraživanja nije bio utvrditi „što su filološki gledano doista sustavni hrvatski elementi, a pogotovo ne što su srpski, o kojima naši ispitanici jedva da i mogu imati kakvu realnu predodžbu. Cilj je naprotiv bio da se ispita jezični umišljaj“ (Škarić 2001: 13).

Koji govornici predstavljaju standardni izgovor?

Prije nego što se u idućem radu upustimo u usporedno istraživanje prozodije riječi iz bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika na temelju govornog korpusa, postavlja se pitanje koje govornike analizirati kao reprezentativne govornike pojedinoga jezika? U ovom radu pokušat ćemo odgovoriti samo na onaj dio pitanja koji se odnosi na hrvatski jezik. Kako odabrati govornike koji bi bili reprezentativni predstavnici hrvatskoga govora? Jesu li predstavnici standardne varijante govornoga jezika samo govorni profesionalci u elektroničkim medijima: spikeri, voditelji i novinari? Ili su to i glumci? Ili u uži izbor predstavnika standardnoga govora mogu ući i profesori hrvatskoga jezika? Ili samo profesori fonetike? Ili svi srednje i visokoobrazovani građani Hrvatske kada u službenim situacijama teže govoriti standardnim hrvatskim?

U sociolingvističkoj raspravi o standardnom varijetetu, njegovom mjestu među drugim jezičnim varijetetima, o kodifikaciji, nadregionalnosti, autonomnosti, funkcionalnosti, prestižnosti i drugim osobinama standarda Mićanović (2006: 111) ističe problematičnost sociolingvističkog statusa hrvatske kodificirane prozodijske norme i „mukotrpnost iznalaženja standardnog izgovora koji bi komunikacijski kompetentan govornik prihvatio kao model kojemu treba težiti“². Lupić (2001) uspoređuje različite kriterije preskriptivne akcentologije razgolićujući stavove pojedinih jezikoslovaca koji se temelje na osobnim vrijednosnim sudovima, a sam smatra kako je „standardna hrvatska govorna praksa“ u znaku sve veće regionalizacije. Vjerujemo da u svijesti slušača postoji hrvatska izgovorna norma, no ona je više implicitna, nego što je opisana i propisana u rječnicima i gramatikama. Katičić (2004: 51) tvrdi čak da je „uporabna norma temeljnija od eksplicitne“ te da se „standardnost jezika ne ocjenjuje po priručnicima, nego po jezičnoj porabi, uzusu“. Rječnikom je moguće propisati da je standardni naglasak u riječi *vin*o dugouzlazni, no kako akustički treba biti ostvaren taj naglasak, tj. koliko treba trajati, kakvu intonaciju i kakve intenzitetske odnose treba imati da bi se percipirao kao standardni naglasak? Pitanje je čak šire: hoće li hrvatski slušači kao

² O raskolu između kodificirane ili klasične i verificirane ili uporabne norme u hrvatskom raspravljalo se uglavnom na primjeru silaznih akcenata na nepočetnim slogovima (Anić 1968/69).

nestandardni naglasak u riječi *vin*o prepoznati neki drugi naglasak koji je ostvaren umjesto dugouzlaznog: kratkouzlazni, kratkosilazni, dugosilazni ili tzv. dinamički naglasak? Škarić i Lazić (Škarić/Lazić 2002: 5–6) na temelju ispitivanja vrijednosnih sudova prema svakom od četiri hrvatska naglasaka i prema zanaglasnoj duljini, kod 165 kompetentnih govornika hrvatskoga jezika, zaključili su da svi normativni naglasci sociolingvistički prihvatljivi, ali da su i pravilno i nepravilno naglašene riječi rastegnute u kontinuumu vrijednosnih sudova, tj. da nema jasne polarizacije na način da su ispravni naglasci izrazito dobro ocijenjeni, a pogrešni izrazito loše. Naime, sva se četiri naglasaka „podjednako pozitivno vrednuju kad su u riječi u kojoj je takav naglasak inherentan, ali se silazni naglasci mogu smatrati normalnim, a uzlazni odmaknutima naglascima te u slučaju neutralizacije silazni bi preuzeli ulogu arhitonema, pogotovo kratkosilazni“. Škarić (2007) raslojava opći hrvatski jezik na tri idioma: klasični tip, prihvatljivi tip i općeprihvaćeni tip. Repertoar prozodije riječi u klasičnome i prihvatljivome tipu općega hrvatskoga čine četiri naglasaka i zanaglasna duljina (koja je u prihvatljivome tipu reducirana), a repertoar prihvaćenog tipa čine tri naglasaka (dugosilazni, dugouzlazni i kratkosilazni) i samo kratki zanaglasni slogovi.

Treba li u opisu hrvatskoga standardnoga izgovora u obzir uzeti tronarječnost?

Rad zasnivamo na nekoliko pretpostavki. Smatramo da je dijalektalna podloga prozodije riječi teško iskorjenjiva, tj. da se tragovi dijalektalnog porijekla govornika čuju i kada se govornik vrlo približi standardnom izgovoru. Stoga je i najviši stupanj standardnoga izgovora nastao utjecajem osobina prozodije riječi koje su porijeklom iz sva tri hrvatska narječja. Ne radi se nužno o prijenosu pojedinih dijalektalnih naglasaka koje bismo istraživali kad bismo se bavili dijalektologijom, već o utjecaju prozodije riječi koja je karakteristična za određeni regiolekt, većinom urbanolekt, pa čak i sociolekt. Skup tih raznih utjecaja uz težnju k standardu na kraju stvara idiolekt – govor pojedinca. Coseriu (1980, 1988 prema Mićanović 2006) smatra da se „povijesni jezik“ realizira kao niz „funkcionalnih jezika“ koji s obzirom na prostorne razlike oblikuju dijalekte (tzv. dijatopijska različitost), s obzirom na društveno-kulturne razlike (dob, spol, obrazovanje i sl.) tvore razne slojeve (tzv. dijastratička različitost), a s obzirom na ekspresivnost tvore različite stilove (tzv. dijafazijska različitost). Dakako da se slažemo s tvrdnjom da standardni varijetet treba biti prostorno neutralan, tj. da se kod govornika čiji izgovor smatramo potpuno standardnim ne treba čuti dijalektalno porijeklo, ali ne samo kajkavsko ili čakavsko nego se, unatoč činjenici da se norma temelji na štokavskome narječju, ne bi trebalo čuti ni organsko štokavsko porijeklo (Škarić 1977/78). Koliko je u stvarnosti lako pronaći govornika kod kojeg se ne čuje odakle je? Jesmo li sigurni da najbolji spikeri Hrvatske televizije i Hrvatskog radija, za koje smatramo da govore sasvim standardno, govore s prozo-

dijskim sustavom koji ima četiri novoštokavska naglasaka i zanaglasne duljine? Ovaj rad ne uzima spikere kao korpus za istraživanje, već druge visoko-obrazovane govornike, među njima i nekoliko fonetičara i kroatista koji uče kako govoriti pravilno i kako podučavati druge hrvatskoj ortoepiji. Takav korpus omogućuje veću dijatopijsku raznolikost na kojoj će se istražiti s jedne strane akustička raznolikost naglasaka, a s druge strane i stavovi slušača, dojmovi o naddijalektalnosti, odnosno dijalektalnosti govornika.

Zbog pretpostavke da se hrvatski akcenatski govorni standard temelji ne samo na štokavskom ostvarenju naglasaka, već je na njega utjecala i prozodija kajkavskih i čakavskih govora (Bašić 2006, usmeno), analizirat ćemo ukratko prozodiju svih triju narječja. Činjenica je da u hrvatskim dijalektima postoji velika raznolikost naglasnih sustava. Čakavsko narječje skup je različitih čakavskih govora (za različite podjele na dijalektalne tipove v. Langston 2006). Iako se temeljnim čakavskim naglasnim sustavom smatra stari troakcenatski sustav u kojem postoje tri naglasaka (brzi, silazni i akut, koji se naziva i zavnuti) te prednaglasna i zanaglasna duljina, unutar čakavskog narječja ostvaruju se razne varijante od jedno- do četveronaglasnog sustava (za podjelu akcenatskih tipova, repertoar i pravila v. Moguš 1977). I kajkavsko je narječje skup različitih govora koji se dijele na različite tipove i podtipove prozodijskih sustava (v. Ivšić 1936, Lončarić 1996). Temeljni inventar također čine tri naglasaka (kratki, cirkumfleks ili dugosilazni i akut ili dugouzlazni) te prednaglasna duljina. I u kajkavskim dijalektima postoje varijante od jedno-naglasnog do tronaglasnog sustava, a Kovačec (1989) smatra da se dvosložni naglasni obrazac, koji se sastoji od prednaglasne duljine i naglašenog vokala, može opisati kao zaseban četvrti naglasak te ga naziva dvosložnim silazno-uzlaznim naglaskom. Kao tipičan jednonaglasni sustav opisuju se stari zagrebački govori (Magner 1966, Šojat 1998). Štokavsko narječje također je skup različitih dijalekata, a od ukupno osam dijalekata, na području Hrvatske govori se četirima štokavskim dijalektima (Lisac 2003). Temeljni naglasni sustav čine četiri naglasaka (kratkosilazni, kratkouzlazni, dugosilazni i dugouzlazni) te zanaglasna duljina. Brojne akcenatske sustave štokavskih govora, od jedno- do petoakcenatskog sustava pregledno opisuju Peco (1971), Brozović/Ivić (1988) i Lisac (2003). U staroštokavskim govorima, koji su najrašireniji u Posavini, opstali su neki naglasci staroga tronaglasnog sustava (čiji su repertoar činili kratkosilazni, dugosilazni i metatonijski akut) koji s dva nova prenesena naglasaka (s kratkouzlaznim i dugouzlaznim) čine petonaglasni sustav. Najrašireniji naglasni repertoar u štokavskim govorima jest četveroakcenatski, ali i unutar tog sustava opisuju se regionalne razlike u ostvarenju uzlaznih naglasaka (Kravar 1988).

Cilj ovoga rada nije opis naglasaka u dijalektima, već naddijalektalni govor. Pod nazivom „naddijalektalan“ obuhvaćamo izgovorne varijante koje govornici hrvatskoga ostvaruju kada govore s težnjom (i s uputom) da govore pravilan, standardni, književni hrvatski. Smatramo da neke prozodijske osobi-

ne karakteristične za pojedine dijalekte ostaju u izgovornom sustavu govornika i kada se odmiču od dijalekta, pa pojam naddijalektalnoga govora ističe da se ne radi o „standardu“ već o težnji prema standardnosti, koja je ostvarena u određenom stupnju. Opisujući taj idiom Škarić (2007) rabi naziv opći hrvatski prihvaćeni tip. Zbog raznolikosti koje se pojavljuju u prozodijskim ostvarenjima ne rabimo termin „općehrvatski“, a nećemo koristiti niti naziv „prihvaćeni izgovor“, koji je prevedenica s engleskog te izvorno označava klasičnu varijantu izgovora i kodificirani izgovor (Kalogjera 2003). U ovom radu rabimo nazive „naddijalektalni“ izgovor, kojim označavamo određeni stupanj odmaka od dijalekta u smjeru standardnoga izgovora te naziv „standardni“, kojim označavamo predodžbu o potpuno pravilnom izgovoru i najvećem stupnju naddijalektalnosti.

Ovaj rad želi odgovoriti na pitanje koliko su primjetni tragovi dijalekta i koje dijalektalne prozodijske osobine ostaju, iako se govornik trudi govoriti „standardno“. Pitanje je: Imaju li govori (većinom gradski) koji su se razvili na području jednog dijalekta manju dijatopijsku obilježenost od govora temeljenih na drugim dijalektalnim osnovicama, pa stoga ostavljaju jači dojam o standardnosti? Primjerice, jesu li govori s područja štokavskog dijalekta čiji govornici ostvaruju četiri novoštokavska naglasna percipirani kao bliži standardnom varijetetu ili su govori kajkavske ili sjeverne čakavske osnovice koji se pretežno ostvaruju kao dvonaglasni sustav percipirani kao bliži standardu? Drugo je pitanje: Utječe li izgovor glasnika na percepciju standardnosti prozodije riječi? Radi se dakako o predodžbi slušača o standardnom izgovoru. Tek nakon što odredimo kakva se prozodija riječi pojavljuje u hrvatskom jeziku i kako se ona percipira, moći ćemo je usporediti s prozodijom bosanskog/bošnjačkoga i srpskoga jezika, no potomje će biti predmet nekog idućeg istraživanja.

Istraživanje: akustika i percepcija naglasaka koji se pojavljuju u hrvatskome naddijalektalnom idiomu

a) Postavljanje problema

Ovaj rad pokušat će odgovoriti na dva pitanja: (1) kakav se naglasni repertoar pojavljuje kod govornika hrvatskoga jezika kada teže govoriti standardnim izgovorom (koliko naglasaka i kakvi naglasci – akustički opis); i (2) kako slušači procjenjuju pojedine naglasne sustave govornika koji potječu iz raznih krajeva Hrvatske, kada se trude govoriti standardno (percepcija jakosti dijalektalne obilježenosti govornika u prozodiji riječi i izgovoru glasnika).

b) Metode istraživanja

c) Jezični materijal i postupak snimanja

Za snimanje su odabrane dvosložne riječi fonetski izbalansiranog segmentalnog sastava. Riječi su, prema naglascima potvrđenim u Anićevo-

rječniku (2003), predstavljale četiri novoštokavske naglasne kategorije, sa i bez zanaglasne duljine: s dugosilaznim naglaskom – *bûnda, dîvan, gêni, môre, sûnce, râdnîk, pûtnîk*; s dugouzlaznim – *dûša, médo, národ, sávez, víno, pûder, glúpôst, vážnôst, túpôst*; s kratkosilaznim – *dâti, dõbar, vûna, kîša, màma, nèbo, dèvet, vîtak, ràdôst, vûčjâk, pākôst, pāmēt*; s kratkouzlaznim – *dânas, dúbok, vîsok, nòga, vòda, žèna, pàpîr, čùdâk, pûšâč, pākēt*. Riječi su snimljene u rečeničnom okviru „Reci [...] sada“, a pojavljivale su se slučajnim redoslijedom. Uputa je govornicima bila da govore standardno, tj. onako kako bi, po njihovom sudu, bilo poželjno govoriti u hrvatskoj javnosti. Taj uvjet vjerojatno se postiže već samim postupkom snimanja u studiju jer takva „neprirodna“ situacija povećava odgovornost govornika te se oni trude govoriti „pravilno“. Govornici nisu znali što je cilj istraživanja. Snimanje govornika odvijalo se u tihoj komori audiostudija Odsjeka za fonetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu tijekom 2005. godine. Zvuk je digitaliziran frekvencijom uzorkovanja od 44,1 kHz, a rezolucija je bila 16 bita. Snimanje je vodio tehničar Jordan Bičanić, a slušno nadzirala autorica rada. Računalnim programom CoolEdit Pro 2.0 digitalizirani zvuk segmentiran je u datoteke zasebnih rečenica (za akustičku analizu) i datoteke riječi (za percepcijsku procjenu).

d) Karakteristike i porijeklo govornika

Iz većeg snimljenog korpusa odabrano je 19 govornika, pet govornika s čakavskog područja, šest s kajkavskog i osam govornika sa štokavskog područja. Ovaj odabir ne zastupa u reprezentativnom odnosu hrvatska narječja (a još i manje sve hrvatske krajeve) ali može dati odgovor na pitanje na koji način govornici sa sva tri dijalektalna područja ostvaruju prozodiju riječi. Većina je snimljenih govornika ženskog spola (15 žena i 4 muškarca), u dobi od 19 do 45 godina (prosječna dob bila je 22,2 godine) i u tijeku visokoškolske nabrazbe (svi su snimljeni govornici studenti Filozofskog fakulteta u Zagrebu). Iscrpni podaci o svakom govorniku dobiveni na temelju upitnika (dob, spol, porijeklo govornika i njegovih roditelja, samoprocjena utjecaja narječja) a podaci o broju i vrsti ostvarenih naglasaka na temelju slušne procjene dvaju stručnjaka nalaze se u prilogu I. Slušnu procjenu naglasnog sustava dale su fonetičarke mr. sc. Jelena Vlašić i autorica ovog rada. Procjeniteljice su, na temelju vrste i broja naglasaka u naglasnom sustavu svakog pojedinog govornika, govornike grupirale u tri skupine: (1) one s tonskim naglasnim sustavom (u dvije podskupine: s četveronaglasnim i tronaglasnim sustavom), (2) one s dinamičkim naglasnim sustavom (tri podskupine: s dvonaglasnim, jednonaaglasnim i jedno-do-dvo naglasnim) i (3) one s prijelaznim dinamičko-tonskim sustavom (s dva-do-tri naglasaka), (v. Sliku 1. i Prilog I).

e) Karakteristike slušača i upitnik za slušnu procjenu

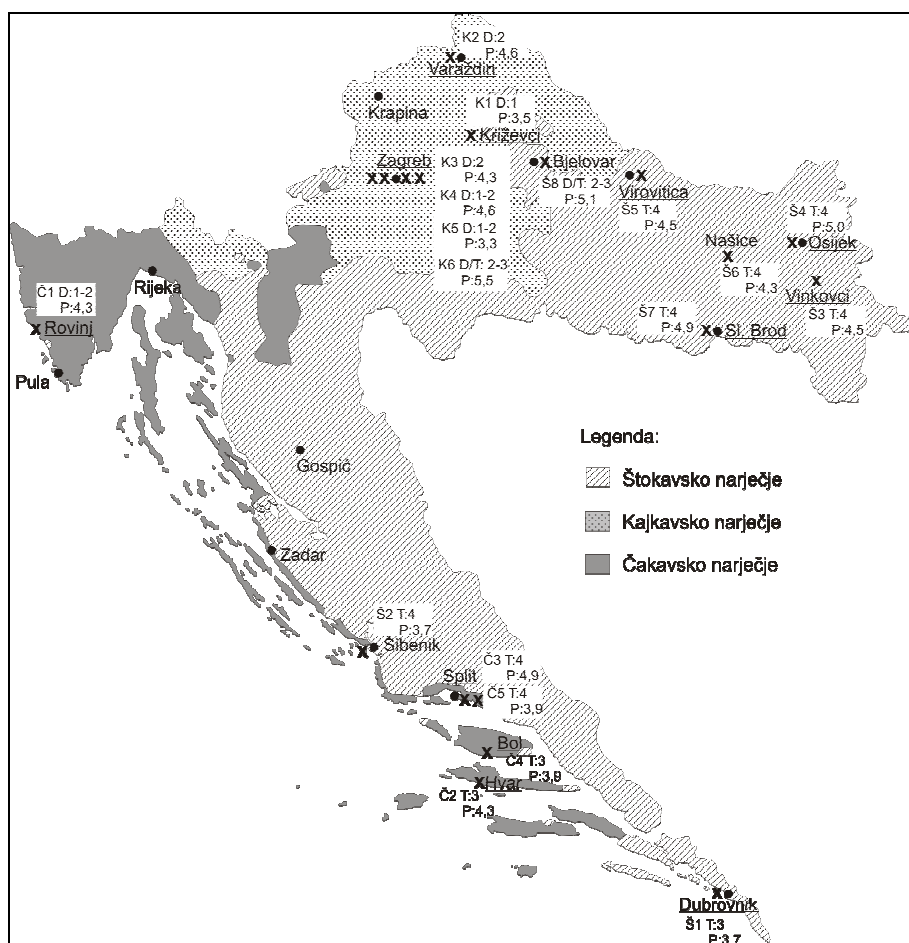
Snimke riječi opisanih govornika slušalo je 48 procjenitelja. Slušači ($N = 48$) su bili studenti fonetike svih godina studija (45 žena i 3 muškarca), prosječne dobi od 22,1 godine i s prosječnim utjecajem čakavskoga dijalekta 8,6%, kajkavskoga 33,9% i štokavskoga 57,7% (podaci o svakom pojedinom slušaču su u prilogu II). Slušači su svakog govornika zasebno procjenjivali na temelju audiokorpusa sastavljenog od 40-ak riječi, među kojima su se slučajnim redoslijedom mogla očekivati sva četiri standardna naglaska (v. poglavlje Jezični materijal). Slušači su svakog govornika procijenili u tri kategorije: (1) naddijalektalnost prozodije riječi, (2) naddijalektalnost glasnika i (3) određenje dijalektalnog porijekla govornika. Stupanj naddijalektalnosti prozodije riječi i glasnika procjenjivao se na ljestvici od 1 do 7, na kojoj ocjena 1 označava izrazito dijalektalan izgovor, a 7 sasvim naddijalektalan, tj. pravilan, standardan izgovor. U određivanju narječja slušači su na upitniku mogli zaokružiti jedno od tri narječja ili odgovor da se ne može razabrati dijalektalno porijeklo govornika.

f) Statistička analiza podataka

Podaci dobiveni akustičkom analizom riječi u programu Praat 4.2. i podaci o percepciji dobiveni upitnikom analizirani su osnovnim deskriptivnim statističkim metodama u programu MS excel. Varijable odabrane za akustičku analizu bile su trajanje naglašenog vokala (u milisekundama – ms), odnos prosječne tonske visine naglašenog i zanaglasnog vokala (u polutonovima – ST) te raspon tona u naglašenom vokalu (u polutonovima). Za svakog je govornika izračunata i prosječna fundamentalna frekvencija naglašenog i zanaglasnog vokala ukupno za sve riječi (u Hertzima – Hz). Akustički i perceptivni podaci analizirani su za svakog govornika zasebno, a rezultati ispitivanja percepcije i u skupinama prema dijalektalnom porijeklu. Uz svaki podatak koji pokazuje srednju vrijednost (sr. v.) u zagradama je podatak o standardnoj devijaciji (sd). Između podataka o slušnoj procjeni naddijalektalnosti prozodije riječi i podataka o procjeni naddijalektalnosti glasnika izračunat je koeficijent korelacije.

Rezultati i rasprava

Ukupni rezultati akustičkog opisa i perceptivne procjene naglasaka kod pojedinih govornika prikazani su na slici 1 i u tablicama 1, 2a i 2b, 2c i 2d, 2e i 2f.

Slika 1: Prikaz rezultata akustičkog repertoara naglasaka i perceptivne procjene po pojedinim govornicima na dijalektološkoj karti Hrvatske

Legenda: Na zemljovidu Hrvatske različito su osjenčana područja triju narječja: štokavskog, kajkavskog i čakavskog narječja (Kartu je izradio Jordan Bičanić stilizacijom podataka s dijalektalnih karta objavljenih u Brozović/Ivić 1988). Na slici je znakom x približno obilježeno zemljopisno porijeklo govornika koji čini govorni korpus. Govornici su prikazani oznakama Č za čakavski, K za kajkavski i Š za štokavski i rednim brojem (brojčane oznake pojedinih govornika odgovaraju oznakama u prilogu 1, a u tablicama 2a i 2b, 2c i 2d, 2e i 2f kratice govornika su ča, kaj i što). Akustički opis naglasnog sustava prikazan je kraticama T za tonski sustav, D za dinamički sustav i uz njega je broj naglasnih entiteta (od 1 do 4). Perceptivna procjena prikazana je kraticom P uz koju je navedena prosječna ocjena stupnja naddijalektalnosti prozodije riječi (rezultati su u rasponu od 3,3 do 5,5).

Perceptivna procjena: dojam o izgovornom sustavu govornika

Smatramo da na dojam o izgovoru govornika utječu i segmentalna razina (osobito vokali) i suprasegmentalna razina (prozodija riječi). Zato smo slušačima postavili dva pitanja: procjenu stupnja dijalektalnosti prozodije riječi i procjenu dijalektalnosti glasnika. Rezultati procjene ukupno svih govornika ($G = 19$) od svih slušača ($S = 48$) u kategoriji prozodije riječi iznosi prosječno 4,3 (1,6), u kategoriji glasnika 4,2 (1,5), a ukupni koeficijent korelacije između ove dvije kategorije jest 0,52. Budući da se radi o procjeni na ljestvici od 1 do 7, na kojoj ocjena 1 označava izrazitu dijalektalnost, a 7 potpuno standardan izgovor, ovi rezultati pokazuju da su hrvatski govornici prosječno vrlo udaljeni od dijalektalnog izgovora, ali im i do „čistog standardnog izgovora“ nedostaje 2 do 3 stupnja. Rezultati po pojedinim dijalektalnim skupinama govornika (v. tablicu 1) pokazuju da su u kategoriji prozodije riječi najbližima standardnu procijenjeni štokavski govornici s prosječnom ocjenom 4,4 (1,5), zatim kajkavski govornici s prosjekom od 4,3 (1,7), a najlošije čakavci s prosjekom 4,2 (1,7), ali su razlike među skupinama vrlo male. U kategoriji glasnika najbolje su procijenjeni kajkavski govornici s 4,6 (1,5), a za pola boda manje standardnim procijenjeni su i štokavci i čakavci, s identičnim prosjekom od 4,1 (1,6).

Podaci o pokušaju određivanja porijekla govornika, pokazuju ipak da su štokavski govornici u najvećoj mjeri prepoznati kao štokavci (66%), ali ih poneki čuju kao čakavce (17%), i kajkavce (6%), dok je samo 11% slušača napisalo da se kod tih govornika ne može razabrati dijalektalno porijeklo. Kajkavski se govornici također dobro prepoznaju kao kajkavci (56%), rijetki ih čuju kao čakavce (6%), mnogi slušači ih čuju kao štokavce (20%), a velik dio smatra da se kod njih ne može razabrati dijalektalno porijeklo (18%). Čakavski se govornici ne čuju jasno kao čakavci (33%), čak se češće čuju kao štokavci (43%), ponekad se čuju i kao kajkavci (15%), a samo 9% slušača ih smatra dijalektalno neodredivima. Kod čakavaca je velika razlika u izgovoru između pojedinih govornika, s obzirom na to potječu li sa sjevera ili s juga. Primjerice, čakavski govornik iz Istre procijenjen je čak 55% kao kajkavac, a samo 16% kao čakavac, a dva u samoprocjeni čakavska govornika iz Splita, procijenjeni su prosječno više od 50% kao štokavci, a 30-40% kao čakavci. Govornici iz Splita, iako u samoprocjeni čakavci, imaju novoštokavsku prozodiju riječi. Radi se naime o prozodijskom utjecaju štokavskog dijalekta dalmatinskog zaleđa. Protumačimo li stupanj naddijalektalnosti prema procjeni da se govorniku ne može prepoznati dijalektalno porijeklo, najbliži su standardu kajkavski govornici.

Budući da ni slušači ne mogu biti dijalektalno neutralni, rezultati su, osim ukupno, obrađeni i s obzirom na porijeklo slušača. Pretpostavka je bila da će slušači govor s utjecajem svog dijalekta percipirati kao manje obilježen (jer im je takav izgovor normalan) pa će mu dati višu ocjenu (tj. smatrati ga bližim standardu), dok će druge dijalektalne utjecaje prepoznati kao strane pa

stoga i dijalektalno obilježenije i udaljenije od standarda.³ Kao što pokazuju rezultati u tablici 1, ova je tvrdnja samo djelomično istinita. Naime, štokavski slušači (tj. oni koji su procijenili da je na njih najviše utjecao štokavski dijalekt, v. prilog II) najbližima standardnoj prozodiji procijenili su štokavske govornike s prosječnom ocjenom 4,6 (1,4), tek neznatno slabije čakavske govornike s 4,4 (1,6) i kajkavske s 4,3 (1,7). Čakavski su slušači prosječno podjednako procijenili i čakavske 4,5 (1,7) i kajkavske govornike s 4,5 (1,5), a tek neznatno bolje štokavske govornike s 4,6 (1,4). Kajkavski su slušači bili najkritičniji, podjednako i prema kajkavskim i prema štokavskim govornicima s 4,2 (1,6), a najviše prema čakavskim govornicima s 4,0 (1,8). Dakle, tvrdnju da slušači utjecaj prozodije vlastitog dijalekta smatraju manje obilježenom i bližom standardu prema dobivenim podacima ne možemo smatrati istinitom.

Podaci o prosječnoj ocjeni svakog pojedinog govornika mogu se očitati sa slike 1 i iz tablica 2a i 2b, 2c i 2d, 2e i 2f. Iz njih vidimo veliku razliku među pojedinim govornicima, ali i činjenicu da su govornici s najvećim ocjenama standardnosti prozodije s dijalektalno različitih područja: govornik s najvišom prosječnom ocjenom 5,5 (1,3) je iz Zagreba, govornik s ocjenom 5,1 (1,4) je iz Bjelovara, govornik s ocjenom 5,0 (1,2) živi u Osijeku, govornik s ocjenom 4,9 (1,3) je iz Slavonskog Broda i govornik s ocjenom 4,9 (1,7) živi u Splitu. Ali i govornici s prozodijom riječi koja je procijenjena kao najudaljenija od standarda (s prosječnim ocjenama između 3,3 i 3,9) porijeklom su sa sva tri dijalektalna područja: govornik s Brača ocijenjen je s prosječnom ocjenom 3,9 (1,7), govornik koji smatra da je na njegov govor najviše utjecao čakavski dijalekt, a porijeklom je iz Splita s ocjenom 3,9 (1,7), dva govornika koji smatraju da je na njihov govor najviše utjecao kajkavski dijalekt, jedan porijeklom iz Zagreba s ocjenom 3,3 (1,5) i jedan iz Križevaca s ocjenom 3,5 (1,7) i dva govornika štokavca, jedan iz Dubrovnika s ocjenom 3,7 (1,4) i jedan iz Šibenika s ocjenom 3,7 (1,6). Možemo zaključiti da prozodija riječi usvojena u svim hrvatskim dijalektima perceptivno može biti obilježena kao umjereno dijalektalna, ali ima i priliku da bude prihvaćena kao vrlo bliska standardu. Koje su to akustičke osobine prozodije riječi koje se prihvaćaju kao standardne, a koje se odbijaju kao dijalektalne pokazat će usporedna akustička i perceptivna analiza za svakog pojedinog govornika (v. tablice 2a i 2b, 2c i 2d, 2e i 2f).

³ Pod standardom podrazumijevamo predodžbu govornika o pravilnom izgovoru koja je oblikovana tijekom školovanja i izloženosti medijima masove govorne komunikacije.

	Procjena stupnja dijalektalnosti izgovora (1 – izrazito dijalektalan, 7 – standardan)				Prepoznavanje porijekla govornika			
	slušači čakavci (n = 5)	slušači kajkavci (n = 23)	slušači štokavci (n = 28)	svi slušači (n = 48)	Ukupni postotak dijalekta u koji su slušači svrstali govornike			
Govornici:	srednja vrijednost (standardna devijacija)				ne čuje se	čak.	kajk.	štok.
ČAKAVCI (n = 5)								
A. prozodija riječi	4,5 (1,7)	4,0 (1,8)	4,4 (1,6)	4,2 (1,7)	9 %	33 %	15 %	43 %
B. glasnici	4,4 (1,6)	4,1 (1,6)	4,0 (1,5)	4,1 (1,6)				
koef. korel. (A-B)	0,30	0,61	0,48	0,51				
KAJKAVCI (n = 6)								
A. prozodija riječi	4,5 (1,5)	4,2 (1,6)	4,3 (1,7)	4,3 (1,7)	18 %	6 %	56 %	20 %
B. glasnici	4,5 (1,4)	4,7 (1,4)	4,5 (1,5)	4,6 (1,5)				
koef. korel. (A-B)	0,47	0,58	0,50	0,52				
ŠTOKAVCI (n = 8)								
A. prozodija riječi	4,6 (1,4)	4,2 (1,6)	4,6 (1,4)	4,4 (1,5)	11 %	17 %	6 %	66 %
B. glasnici	4,3 (1,5)	4,0 (1,5)	4,1 (1,6)	4,1 (1,6)				
koef. korel. (A-B)	0,62	0,61	0,51	0,56				

Tablica 1: Prosječne ocjene slušača za pojedine skupine govornika (ukupno i prema porijeklu slušača)

Moguća mana ove perceptivne procjene je da su slušači naglasno obrazovani, pa stoga ne mogu predstavljati hrvatski prosjek. No, iako su slušači fonetičari, a mnogi od njih, osobito oni viših godina studija, već su na nekim kolegijima naučili slušati i proizvoditi četiri klasična novoštokavska naglasaka, te su svjesni da je hrvatski standard opisan kao četveronaglasni sustav, ipak su i govornike koji nemaju novoštokavski naglasni sustav procijenili kao vrlo bliske standardu, kao što su i govornike iz „čistih“ štokavskih područja i sa sva četiri novoštokavska naglasaka procijenili vrlo udaljenim od standarda. Dakle, iako bi se od tih slušača moglo očekivati da preferiraju četveronaglasnu klasičnu normu, odnosno da budu oštri prema svim nenovoštokavskim naglasnim sustavima s reduciranim naglasnim repertoarom, smatramo da su se slušači povodili za unutarnjim sociolingvističkim osjećajem te da su različite prozodije porijeklom iz svih dijalekata prihvatili kao dio hrvatskog jezika. Naime, prozodija riječi slušačima nije izrazito obilježena i prepoznata je kao bliska standardu čak i kada je sustav reducirao samo na dugi i kratki dinamički naglasak.

Odnos perceptivne procjene stupnja dijalektalnosti izgovora i akustičkih osobina prozodije riječi

Iako smo perceptivnu procjenu stupnja dijalektalnosti/standardnosti izgovora analizirali u trima dijalektalnim skupinama, za otkrivanje veza iz-

među akustičkih osobina prozodije riječi i percepcije standardnosti prozodije riječi nužna je analiza po pojedinim govornicima. Naime, velika je varijabilnost u akustičkom ostvarenju naglasaka između govornika s istog dijalektalnog područja. Ta je raznolikost velika ne samo zato što unutar jednog narječja postoje različiti naglasni sustavi, koji se mogu pretpostaviti kao dijalektalna podloga govornika, već i zbog migracija stanovništva, tj. različitih naglasnih sustava kod roditelja i drugih govornih uzora, i zbog upitnosti samoprocjene utjecaja pojedinih dijalekata na govornike, koja nam je polazište za dijalektalnu klasifikaciju. U tablicama 2a i 2b, 2c i 2d, 2e i 2f prikazani su rezultati akustičkih mjerenja i perceptivne procjene naglasaka kod pojedinih govornika. Akustičke varijable opisa prozodije riječi su trajanje naglašenog vokala (ms), trajanje zanaglasnog vokala (ms), odnos ukupne tonske visine naglašenog i zanaglasnog vokala (ST) te raspon tona u naglašenom vokalu (ST).

Iz podataka o vrijednosti trajanja naglašenog vokala (N) vidljivo je razlikuju li govornici (u proizvodnji) duge i kratke naglaske. Budući da razlika u trajanju dvaju glasnika da bi bila zamjetna treba iznositi najmanje 10 do 40 ms (Lehiste 1970), vidljivo je da su mnogi govornici, kod kojih se razlika u trajanju dugih i kratkih naglašenih vokala nalazi unutar diferencijalnog praga, od stručnih slušača (Sluš.) svrstani u dinamički jednonaglasni, dinamički dvonaglasni ili jedno-do-dvonaglasni sustav. U dinamičkom jednonaglasnom ili jedno-do-dvonaglasnom sustavu razlika prosječnog trajanja dugih i kratkih naglašenih vokala manja je od 25 ms, a u dinamičkom dvonaglasnom sustavu razlika je oko 30 ms. Kod većine govornika s dinamičkim naglascima zanaglasni je vokal (N/Z) za prosječno 2 do 3 polutona niži od naglašenog vokala, a naglašeni je vokal (N) prosječno silazne tonske krivulje raspona oko 1 poluton. Govornici odabranoga korpusa za koje se i prema stručnoj procjeni i prema akustičkim mjerenjima dokazalo da imaju dinamički naglasni sustav su govornik sa sjevernog čakavskog područja (ča_1) i pet govornika s kajkavskog područja (kaj_1, kaj_2, kaj_3, kaj_4, kaj_5). Iz perceptivne procjene standardnosti izgovora vidljivo je da ocjene unutar ove skupine variraju od najniže (3,3) do najviše (4,6). Možemo zaključiti da slušači ne procjenjuju prozodiju riječi pojedinog govornika kao izrazito dijalektalnu čak ni kada se radi o govornicima koji ne razlikuju duge i kratke naglaske, a kamoli silazne i izlazne. Govornik (kaj_1) koji je procijenjen kao izrazito nestandardan (s prosjekom 3,5) ima mnogo veći pad tonske visine u zanaglasnom vokalu (6-7 ST) od ostalih govornika. Govornik (kaj_5), koji je također procijenjen kao izrazito nestandardan (s prosjekom 3,3), u mjerenim akustičkim varijablama ne odudara od drugih govornika dinamičkog sustava. Budući da je taj govornik i na razini percepcije glasnika procijenjen kao lošiji od ostalih (s prosjekom 4,0) možemo pretpostaviti da se radi o odmaku u vokalskom sustavu, pa ocjena manje standardnosti na segmentalnoj razini utječe i na takvu procjenu suprasegmentalne razine.

			Akustika									
			Trajanje (ms)				Uk. f ₀ (Hz)	Raspon tona (ST)				
			N		Z			N/Z		N		
Gov.	Nagl.	Služ.	sr.v.	sd	sr.v.	sd	N i Z	sr.v.	sd	sr.v.	sd	
ča_1	ds	D: 1-2	120	21	70	23	181	2,8	0,3	1,0	0,6	
	du		110	32	75	13		2,3	0,5	1,0	0,4	
	ks		108	19	57	8		2,6	0,6	0,9	0,2	
	ku		108	17	61	10		2,3	0,6	1,0	0,4	
ča_2	ds	T: 3 ?	144	13	56	7	124	5,8	2,9	3,5	0,8	
	du		151	15	61	12		4,8	0,6	1,0	0,4	
	ks		96	22	55	11		5,2	0,5	1,2	0,6	
	ku		93	20	58	15		4,3	0,5	1,0	0,4	
ča_3	ds	T: 4	175	20	62	8	166	4,0	0,3	3,3	0,5	
	du		199	23	77	14		-0,8	0,3	1,0	0,2	
	ks		95	19	58	12		5,0	0,2	0,6	0,1	
	ku		113	21	73	10		-1,1	0,5	0,6	0,2	
ča_4	ds	T: 3 ?	190	20	69	15	116	3,7	0,7	3,8	0,6	
	du		188	31	74	12		2,6	0,8	2,3	0,5	
	ks		96	14	74	15		4,2	0,7	1,5	0,8	
	ku		87	11	115	21		3,0	1,1	0,6	0,4	
ča_5	ds	T: 4	163	18	77	15	245	2,1	0,6	2,5	0,6	
	du		166	17	85	12		-0,6	0,2	0,6	0,3	
	ks		111	22	90	23		3,6	1,3	0,8	0,4	
	ku		105	23	99	19		-0,5	0,4	0,5	0,2	

Percepcija												
	svi slušači (n=48)		čakavci (n=5)		kajkavci (n=23)		štokavci (n=28)		Prepoznavanje porijekla (%)			
	r.v.	sd	r.v.	sd	r.v.	sd	r.v.	sd	ne	ča	kaj	što
prozodija	4,3	1,7	5,4	0,5	4,2	1,6	4,2	1,8	16	16	54	14
glasnici	4,6	1,2	5,2	0,8	4,6	1,3	4,6	1,2				
prozodija	4,3	1,4	4,8	1,8	3,9	1,5	4,6	1,2	13	35	19	33
glasnici	4,2	1,5	5,0	2,0	4,3	1,5	4,0	1,5				
prozodija	4,9	1,7	5,2	1,6	4,9	1,9	5,0	1,7	13	34	0	53
glasnici	4,5	1,8	3,6	1,3	4,7	1,8	4,5	1,8				
prozodija	3,9	1,7	3,6	1,8	3,3	1,8	4,2	1,5	0	38	0	62
glasnici	3,2	1,4	3,8	1,9	3,1	1,4	3,3	1,2				
prozodija	3,9	1,7	3,4	1,9	3,5	1,8	4,1	1,7	5	40	5	50
glasnici	3,8	1,6	4,4	1,8	3,7	1,6	3,7	1,6				

Tablica 2a, 2b: Rezultati akustičkih mjerenja i perceptivne procjene naglasaka kod pojedinih govornika s čakavskog područja

			Akustika								
			Trajanje (ms)				f ₀ (Hz)	Raspon tona (ST)			
			N	sd	Z	sd		N/Z	sd	N	sd
Gov.	Nagl.	Sluš.	sr.v.		sr.v.		N i Z	sr.v.		sr.v.	
kaj_1	ds	D: 1	110	25	55	13	148	6,9	1,1	1,8	1,3
	du		99	21	65	12		7,0	1,0	1,2	0,6
	ks		87	13	56	13		6,9	1,8	1,1	0,5
	ku		84	13	57	10		5,8	1,0	1,0	0,6
kaj_2	ds	D: 2	137	27	54	13	172	2,7	0,8	2,7	0,6
	du		129	30	60	17		2,3	0,9	2,6	1,0
	ks		108	19	56	17		2,8	0,8	2,1	0,5
	ku		102	17	58	17		2,7	1,1	1,7	0,6
kaj_3	ds	D: 2	125	19	62	16	218	2,3	0,5	1,1	0,8
	du		126	25	64	6		2,4	0,7	0,9	0,5
	ks		94	17	60	16		2,4	0,7	1,1	0,7
	ku		93	21	62	13		2,5	0,6	1,3	0,5
kaj_4	ds	D: 1-2	130	28	54	11	186	3,6	2,5	1,0	0,5
	du		125	26	61	10		2,6	0,5	0,8	0,4
	ks		105	23	54	15		4,1	2,2	1,2	0,6
	ku		97	20	49	12		2,8	1,0	0,7	0,4
kaj_5	ds	D: 1-2	119	29	72	20	198	2,0	0,4	1,1	0,6
	du		113	27	72	12		1,8	0,7	1,1	0,7
	ks		106	22	63	18		2,4	1,9	1,6	0,5
	ku		99	23	66	28		2,5	2,2	1,1	0,3
kaj_6	ds	D/T: 2-3	165	41	70	19	176	2,4	1,4	2,5	0,8
	du		134	32	71	15		4,0	1,6	1,3	0,8
	ks		108	20	55	11		3,3	0,4	1,5	0,7
	ku		105	28	69	28		3,0	0,8	1,1	0,4

Percepcija												
	svi slušači (n=48)		čakavci (n=5)		kajkavci (n=23)		štokavci (n=28)		Prepoznavanje porijekla (%)			
	sr.v.	sd	sr.v.	sd	sr.v.	sd	sr.v.	sd	ne	ča	kaj	što
prozodija	3,5	1,7	4,6	1,5	3,4	1,6	3,4	1,7	6	9	79	6
glasnici	3,8	1,2	3,8	1,8	3,7	1,2	3,9	1,2				
prozodija	4,6	1,5	4,4	1,3	4,2	1,5	4,7	1,5	10	0	88	2
glasnici	5,1	1,3	5,0	1,0	5,2	1,3	5,0	1,4				
prozodija	4,3	1,6	4,6	1,8	4,5	1,3	4,4	1,6	40	9	21	30
glasnici	4,4	1,4	4,4	1,1	4,7	1,3	4,4	1,4				
prozodija	4,6	1,4	4,2	1,1	4,3	1,4	4,8	1,5	10	10	33	47
glasnici	4,6	1,7	3,6	1,5	4,8	1,4	4,7	1,7				
prozodija	3,3	1,5	3,2	1,6	3,1	1,4	3,3	1,5	7	7	86	0
glasnici	4,0	1,3	4,6	0,9	4,0	1,3	3,8	1,4				
prozodija	5,5	1,3	6,2	0,4	5,7	1,3	5,4	1,3	33	2	27	38
glasnici	5,5	1,3	5,8	1,3	5,7	1,2	5,4	1,3				

Tablica 2c, 2d: Rezultati akustičkih mjerenja i perceptivne procjene naglasaka kod pojedinih govornika s kajkavskog područja

			Akustika									
Gov.	Nagl.	Sluš.	Trajanje (ms)				f ₀ (Hz)	Raspon tona (ST)				
			N	sd	Z	sd		N/Z	sd	N	sd	
što_1	ds	T: 3 ?	169	23	66	8	169	3,3	0,4	3,2	0,5	
	du		163	20	81	6		2,5	0,5	1,2	0,6	
	ks		111	13	69	13		3,8	0,5	2,0	0,6	
	ku		101	17	78	27		3,6	0,5	0,8	0,4	
što_2	ds	T: 4	157	17	61	18	208	3,6	2,5	3,0	0,7	
	du		166	13	81	17		0,2	0,8	1,6	0,6	
	ks		90	18	73	18		3,1	0,8	1,1	0,7	
	ku		88	22	89	30		0,2	0,7	0,5	0,3	
što_3	ds	T: 4	158	20	76	16	217				6,2	1,1
	du		142	35	78	19					2,8	1,2
	ks		117	17	64	18					3,8	1,7
	ku		114	27	84	18					3,1	1,2
što_4	ds	T: 4	159	30	74	11	201	5,0	3,0	4,0	2,8	
	du		133	30	61	10		0,4	0,7	1,4	0,6	
	ks		114	19	76	10		4,3	3,5	1,7	0,7	
	ku		104	22	80	15		0,6	0,3	1,5	0,5	
što_5	ds	T: 4	155	24	72	13	95				3,4	1,6
	du		144	22	67	8		1,0	0,6	1,2	0,6	
	ks		113	25	72	12		3,1	0,0	1,6	0,7	
	ku		113	24	57	18		1,1	0,9	0,9	0,7	
što_6	ds	T: 4	185	29	83	15	188	1,9	0,4	2,8	0,6	
	du		180	38	106	27		0,1	0,3	0,8	0,3	
	ks		136	20	83	20		2,4	0,5	1,0	0,5	
	ku		135	26	113	24		0,6	0,6	0,8	0,2	
što_7	ds	T: 4	134	16	54	11	189	3,0	4,3	4,5	1,2	
	du		131	28	57	6		0,4	0,4	1,6	0,8	
	ks		109	16	55	13		4,0	1,3	2,2	0,9	
	ku		112	24	64	13		1,4	1,4	1,6	0,8	
što_8	ds	D/T: 2-3	163	28	76	16	176	3,1	1,7	3,7	0,5	
	du		168	41	84	18		2,5	1,1	1,3	0,5	
	ks		124	22	76	12		3,3	0,6	2,4	0,9	
	ku		123	17	89	13		2,6	1,1	1,4	0,5	

Percepcija												
	svi slušači (n=48)		čakavci (n=5)		kajkavci (n=23)		štokavci (n=28)		Prepoznavanje porijekla (%)			
	sr.v.	sd	sr.v.	sd	sr.v.	sd	sr.v.	sd	ne	ča	kaj	što
prozodija	3,7	1,4	3,8	1,8	3,5	1,7	3,8	1,2	0	47	2	51
glasnici	2,9	1,6	3,8	2,6	2,6	1,6	2,8	1,5				
prozodija	3,7	1,6	3,8	1,3	3,5	1,7	3,9	1,7	12	39	7	42
glasnici	3,4	1,3	3,2	0,8	3,1	1,3	3,5	1,4				
prozodija	4,5	1,2	4,4	1,5	4,3	1,2	4,4	1,3	6	11	6	77
glasnici	4,3	1,2	4,6	0,5	4,0	1,2	4,4	1,2				
prozodija	5,0	1,2	5,2	0,8	4,8	1,2	5,1	1,2	8	6	2	84
glasnici	4,6	1,4	4,6	1,9	4,6	1,3	4,6	1,5				
prozodija	4,5	1,4	4,4	1,7	4,2	1,3	4,6	1,5	16	13	13	58
glasnici	4,5	1,7	4,4	1,8	4,2	1,6	4,6	1,8				
prozodija	4,3	1,4	4,4	1,7	4,0	1,6	4,3	1,3	9	7	9	75
glasnici	3,9	1,2	4,4	1,1	3,8	1,1	3,9	1,2				
prozodija	4,9	1,3	5,4	1,1	4,8	1,6	5,0	1,2	29	6	2	63
glasnici	4,6	1,4	5,0	1,4	4,7	1,5	4,6	1,2				
prozodija	5,1	1,4	5,0	0,7	4,6	1,6	5,2	1,5	11	9	2	78
glasnici	4,5	1,7	4,6	1,1	4,5	1,4	4,3	1,9				

Tablica 2e, 2f: Rezultati akustičkih mjerenja i perceptivne procjene naglasaka kod pojedinih govornika sa štokavskog područja

Legenda: Gov. – oznaka govornika; Nagl. – normativni naglasak; Sluš. – slušna procjena naglasnog sustava dvaju stručnjaka; N – naglašeni vokal; Z – zana-

glasni vokal; N/Z – odnos naglašenog i zanaglasnog vokala; sr. v. – srednja vrijednost, sd – standardna devijacija

Iz podataka o tonskoj razlici naglašenog i zanaglasnog vokala (N/Z) možemo zaključiti proizvode li govornici novoštokavske uzlazne naglaske. Čakavski govornici (ča_3, ča_5) iz Splita ostvaruju uzlazne naglaske na način da je zanaglasni vokal prosječno višeg tona od naglašenog vokala (od -0,5 do -1,1 ST), (pozitivni predznak označava da je zanaglasni vokal nižeg tona od naglašenog vokala, a negativni predznak da je višeg tona). Štokavski govornici (što_2, što_4, što_5, što_6, što_7) ostvaruju uzlazne naglaske na način da zanaglasni vokal ostane na visokoj tonskoj razini, ali je njegova prosječna visina za 0,2 do 1,4 ST niža od prosječne visine naglašenog vokala. Iz podatka o tonskom rasponu naglašenog vokala (N) možemo zaključiti ostvaruje li govornik dugosilazni naglasak. Ako je raspon tona naglašenog vokala veći od 2,5 ST vjerojatno govornik proizvodi dugosilazni naglasak (njegov je raspon najčešće oko 3 do 4 polutona). Uspoređujući akustičko ostvarenje naglasaka s rezultatima preceptivne procjene naddijalektalnosti možemo vidjeti da govornici koji ostvaruju novoštokavski četveronaglasni sustav nisu nužno prepoznati kao prozodijski najbliži standardnom varijetetu. Naime, među govornicima koji ostvaruju četveronaglasni sustav neki su procijenjeni kao vrlo bliski standardu (npr. govornik ča_3 s ocjenom 4,9 i govornik što_4 s ocjenom 5,0), a neki pak kao bliži dijalektalnom ostvarenju (npr. govornik ča_5 s ocjenom 3,9 i govornik što_2 s ocjenom 3,7). Dakle, proizvodnja novoštokavskih uzlaznih naglasaka ne pridonosi nužno tome da se govornik percipira kao prozodijski blizak standardu.

Kod nekih su govornika stručni slušači procijenili da govornik ima tonski tronaglasni sustav, no iz akustičkih se podataka ne vidi ostvarivanje uzlaznih naglasaka. Primjerice, čakavski govornik s otoka Hvara (ča_2) i čakavski govornik s Bola na Braču (ča_4) u riječima u kojima bismo očekivali uzlazne naglaske zanaglasni vokal nije na visokoj tonskoj razini, već opada prosječno za 2,4 do čak 4,8 ST. Naime, ova dva govornika u tim u riječima ostvaruju naglasak sličan čakavskome akutu. Neoakut ($\sim$), tzv. „podravski akut“ ili „čakavski akut“, jest uzlazni akcent koji se od novoštokavskog uzlaznoga razlikuje „što glas u prvog (dugouzlazni) raste jednako, a u drugoga (akut) skoči“, te je u drugome i veći tonski raspon (Ivšić 1911). O akustičkom opisu akuta do sada postoji vrlo malo podataka (Pletikos 2005: 109–110, Langston 2006), a podaci se kod istog autora razlikuju u opisu naglašenog vokala (ton u naglašenom vokalu može biti uzlazan ili ravan), ali se slažu u opisu zanaglasnog vokala (ton je u zanaglasnom vokalu uvijek niži). Akustički podaci izneseni u ovom radu nisu dostatni da bismo jednoznačno opisali akut (zaključak da se radi o naglasku koji slični akutu temelji se na procjeni stručnih slušača). Naime, i podaci o tronaglasnom sustavu nekih kajkavskih i štokavskih govornika pokazuju slične vrijednosti, tj. da ton zanaglasnog vokala opada u riječima u kojima bismo očekivali štokavske uzlazne naglaske,

jednako kao i u riječima u kojima očekujemo silazne naglaske (kaj_6, što_1, što_8). Kod ovih se govornika ne čuje akut, već smo zaključili da se radi o naglasnom sustavu u kojem se ne ostvaruju štokavski uzlazni naglasci, ali se na mjestima dugouzlaznog naglasaka ostvaruje dugi naglašeni vokal koji je u opoziciji s dugosilaznim jer nema velik silazni tonski raspon. Na temelju samo ovih nekoliko akustičkih kategorija ne možemo utvrditi razliku dugog naglasaka koji nije ni uzlazan ni dugosilazan (prigodno ćemo ga nazvati dinamički dugi naglasak) i dugog naglasaka koji se čuje kao akut, a ima vrlo slične akustičke osobine kao dinamički dugi.

Da se osvrnemo još na radove koji ukazuju na to da je hrvatska suvremena prozodija riječi tronaglasna. Magner i Matejka (1971) pokazali su da je na području Hrvatske najraširenije prepoznavanje triju akcenata (48% slušača). O tendenciji neutralizacije kratkouzlaznog i kratkosilaznog naglasaka prema kratkosilaznome u suvremenom hrvatskom govoru postoje mnoga istraživanja (Škarić 2001; Varošanec-Škarić 2001; Varošanec-Škarić/Škavić 2001). U novoj „Velikoj hrvatskoj gramatici“ Škarić (2007) repertoar prihvaćenog idioma općeg hrvatskoga jezika (za razliku od klasičnog idioma) opisuje kao tronaglasni sustav u kojem postoje dugosilazni, dugouzlazni i kratkosilazni naglasak. Ovo istraživanje utjecaja dijalektanih prozodijskih obilježja na pokušaj proizvodnje standardne prozodije pokazuje da se govornici češće polariziraju prema tonskom četveronaglasnom sustavu ili prema dinamičkom jedno-do-dvonaglasnom sustavu, a tronaglasni sustav, kao hibrid između dinamičkog i tonskog sustava, iako perceptivno prihvatljiv vrlo se rijetko proizvodi. U tronaglasnom sustavu (v. govornike kaj_6 i što_8) akustički se ostvaruje razlika dugih i kratkih naglašenih vokala i dugosilazni naglasak, a na mjestu štokavskog dugouzlaznog pojavljuje se dugi naglasak u kojem ton zanaglasnog vokala opada kao kod silaznih naglasaka pa ga nazivamo dinamičkim dugim naglaskom. Tezu o tronaglasnosti suvremenog hrvatskog potvrđuju rezultati percepcije koji pokazuju da su upravo ova dva govornika procijenjeni kao najbliži standardnoj prozodiji (s ocjenama 5,5 i 5,1). Ipak trebamo oprezno interpretirati ove podatke, jer su i neki govornici s tronaglasnim sustavom (što_1, ča_4) procijenjeni kao vrlo udaljeni od standarda.

Akustički podaci o trajanju zanaglasnih fonološki dugih i fonološki kratkih vokala upućuju na činjenicu da većina govornika ne ostvaruje zanaglasne dužine. Podaci o trajanju zanaglasnih vokala, koje je izraženo kao odnos trajanja zanaglasnog vokala prema naglašenom (u postocima), pokazuju da se samo tri govornika ističu ostvarenjem dugih zanaglasnih vokala. To su govornici s oznakama ča_4, što_1 i što_2. Kod govornika ča_4, koji je s Bola na Braču, odnos trajanja dugih zanaglasnih vokala prema naglašenim vokalima za 25% je veći nego taj odnos kod kratkih zanaglasnih vokala (Z dugi 79%, Z kratki 54% trajanja naglašenog vokala). Kod govornika što_1, koji je porijeklom iz Dubrovnika, odnos dugih zanaglasnih vokala prema

naglašenomu za 18% je veći nego taj odnos kod kratkih zanaglasnih vokala (Z dugi 73%, Z kratki 55% trajanja naglašenog vokala), a kod govornika što_2 iz Šibenika taj je odnos za 35% veći u korist dugih (Z dugi 98%, Z kratki 63% trajanja naglašenog vokala). Budući da su ova tri govornika procijenjena kao vrlo udaljena od standardne prozodije riječi (s prosjecima između 3,7 i 3,9) možemo zaključiti da ostvarenje zanaglasne dužine nije u predodžbi standardne prozodije riječi i vjerojatno je čak i negativno utjecalo na slušače, tj. utjecalo je na način da govornike koji ostvaruju zanaglasne dužine percipiraju kao izrazito dijalektalne.

Zaključak

Govornici kada teže standardnom izgovoru, u govornoj osnovici zadržavaju neke odlike prozodije riječi karakteristične za područje s kojeg potječu. Govornici sa štokavskih područja i govornici s dalmatinskih čakavskih područja većinom zadržavaju tonski četveronaglasni dinamički sustav, a govornici sa sjevernih čakavskih područja, kao govornici s kajkavskog područja govore najčešće s dinamičkim naglasnim sustavom u kojem se zadržala samo razlika dugih i kratkih naglašenih vokala. Prozodija riječi usvojena u svim hrvatskim dijalektima ima podjednaku priliku da perceptivno bude prihvaćena kao dijalektalno neobilježena i standardna. Izgovor glasnika percipiran je kao bliži standardu kod govornika s kajkavskog područja (većinom govornici iz Zagreba), a kao dalji od standarda kod čakavskih i štokavskih govornika. Neki govornici koji ostvaruju novoštokavski četveronaglasni sustav kao i neki govornici koji ostvaruju dinamički naglasni sustav procijenjeni su kao podjednako bliski standardnoj prozodiji riječi, ali govornici s takvim naglasnim sustavima procijenjeni su i kao podjednako daleki od standardne prozodije (većeg stupnja dijalektalnosti). Moramo dakako istaknuti da se radi o predodžbi slušača što je standardna prozodija riječi. Iako smo ovim radom pokazali raznolikost u ostvarenju naglasaka kod govornika porijeklom s različitih dijalektalnih područja, nismo za svakog pojedinog govornika uspjeli utvrditi razloge zbog kojih su stigmatizirani kao izrazito udaljeni od standarda. Vjerojatno se dijalektalna obilježenost temelji najviše na vokalskom sustavu (čije parametre ovdje nismo analizirali). Srednje veliki koeficijent korelacije između procjene stupnja dijalektalnosti prozodije riječi i stupnja dijalektalnosti izgovora glasnika (0,52) ukazuje da je procjeniteljima teško slušno odvojiti suprasegmentalnu razinu prozodije riječi od segmentalne razine ostvarenja glasnika.

Literatura

- Anić 1968/69: Anić, V. O jednom akcenatskom procesu u različitim službama književnog jezika. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 16. S. 84–89.
- Anić 1991: Anić, V. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Anić/Goldstein 1999: Anić, V./Goldstein, I. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber.
- Bakran 1985/86: Bakran, J. Ortoepija na drugi način. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 33/5. S. 143–148.
- Bašić 2006: Bašić, N. Hrvatski jezik i međunarodna slavistika nakon raspada Jugoslavije. Vortrag am Institut für Phonetik der Kroatischen philologischen Gesellschaft. 23. April 2007.
- Brozović/Ivić 1988: Brozović, D./Ivić, P. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“.
- Dešić 2001: Dešić, M. *Mali akcenatski rečnik srpskoga jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ivšić 1911: Ivšić, S. Prilog za slavenski akcenat. In: *Radovi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. S. 133–207.
- Ivšić 1936: Ivšić, S. *Jezik Hrvata kajkavaca: o stogodišnjici našega novoga pravopisa i književnog jezika*. Zagreb: Nadbiskupska tiskara.
- Kalogjera 2003: Kalogjera, D. Prihvaćeni izgovor vs. received pronunciation. In: *Govor. Časopis za fonetiku*. Zagreb. Nr. XX/1–2. S. 181–190.
- Katičić 2004: Katičić, R. Hrvatski jezični standard. In: *Jezik*. Zagreb, 2004. Nr. 51/2. S. 49–60.
- Klaić 1979: Klaić, B. *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Klajn/Šipka 2006: Klajn, I./Šipka, M. *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej.
- Kovačec 1989: Kovačec, A. Četverotonski prozodijski sustav nekih kajkavskih govora. In: *Govor. Časopis za fonetiku*. Zagreb. Nr. VI/2. S. 13–27.
- Kravar 1988: Kravar, M. Prilog fonetici četveroakcenatskoga sistema. In: *Filologija*. Nr. 16. S. 101–113.
- Kravar 1988/89: Kravar, M. Jezično-politički aspekti naše akcenatske problematike. In: *Sveučilište u Splitu/Filozofski fakultet Zadar (Hg.): Radovi: Razdio filoloških znanosti*. Bd. 28/18. S. 35–49.

- Langston 2006: Langston, K. *Čakavian Prosody: The Accentual Patterns of the Čakavian Dialects of Croatian*. Bloomington, Indiana: Slavica.
- Lehiste 1961: Lehiste, I. Some Acoustic Correlates of Accent in Serbo-Croatian. In: *Phonetica*. Nr. 7. S. 114–147.
- Lehiste 1970: Lehiste, I. *Suprasegmentals*. Cambridge, Massachusetts – London: MIT Press.
- Lehiste/Ivić 1986: Lehiste, I./Ivić, P. *Word and sentence prosody in Serbo-Croatian. Current studies in linguistics series 13*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Lisac 2003: Lisac, J. *Hrvatska dijalektologija 1: hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lončarić 1996: Lončarić, M. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lupić 2001: Lupić, I. Preskriptivna akcentologija i hrvatski standardni jezik. In: *Kolo*. Nr. 1. S. 85–134.
- Magner 1966: Magner, T. *Zagreb Kajkavian Dialect*. Pennsylvania State University.
- Magner/Matejka 1971: Magner, T. F./Matejka, L. *Word accent in modern Serbo-Croatian*. University Park – London: The Pennsylvania State University Press.
- Mićanović 2006: Mićanović, K. *Hrvatski s naglaskom: standard i jezični varijeteti*. Zagreb: Disput.
- Moguš 1977: Moguš, M. *Čakavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Peco 1971: Peco, A. *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Naučna knjiga.
- Pletikos 2003: Pletikos, E. Akustički opis hrvatskih standardnih naglasaka. In: *Govor. Časopis za fonetiku*. Zagreb. Nr. XX/1–2. S. 321–346.
- Pletikos 2005: Pletikos, E. Percepcija sličnosti prozodije riječi stranih jezika s hrvatskim naglascima. In: *Govor. Časopis za fonetiku*. Zagreb. Nr. XXII/2. S. 89–126.
- Purcella 1971: Purcell, E. T. The Acoustic Differentiation of Serbo-Croatian Accents in Statements. In: *Phonetica*. Nr. 24. S. 1–8.
- RSHJ 1967–1976: Matica hrvatska/Matica srpska (Hg.). *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. Bd. 1–6. Zagreb – Novi Sad.
- Smiljanić 2004: Smiljanic, R. *Lexical, Pragmatic and Positional Effects on Prosody in Two Dialects of Croatian and Serbian: An Acoustic Study*. New York – London: Routledge.

- Sovilj 2002: Sovilj, M. Kretanje laringealnog glasa u akcentima srpskog jezika. In: *Acta universitatis Nicolai Copernici. Studia Slavica VII*. Heft 358. Torun.
- Škarić: 1977/78: Škarić, I. Pleoaje za govor organski i govor standardni. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 25/2. S. 33–42.
- Škarić 1991: Škarić, I. Fonetika hrvatskoga književnog jezika. In: Babić, S. et al. (1991): *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: HAZU/Nakladni zavod Globus. S. 71–378.
- Škarić 1999: Škarić, I. Sociofonetski pristup standardnom naglašavanju. In: *Govor. Časopis za fonetiku*. Zagreb, 1999. Nr. XVI/2. S. 117–137.
- Škarić 2001: Škarić, I. Razlikovna prozodija. In: *Jezik*. Zagreb. Nr. 48/1. S. 11–19.
- Škarić/Lazić 2002: Škarić, I./Lazić, N. Vrijednosni sudovi o hrvatskim nagla-scima. In: *Govor. Časopis za fonetiku*. Zagreb. Nr. XIX/1. S. 5–34.
- Škarić 2007: Škarić, I. Fonetika hrvatskoga književnoga jezika. In: Babić, S. et al. (2007): *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus. S. 17–157.
- Šojat 1998: Šojat, A. Zagrebački gradski govor u prošlosti i sadašnjosti. In: Šojat, A (Hg.): *Zagrebački kaj: govor grada i prigradskih naselja*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. S. 1–87.
- Šonje 2000: Šonje, J. (Hg.). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“/Školska knjiga.
- Varošane-Škarić 2001: Varošane-Škarić, G. Poželjnost nekih kategorija izografnih naglasnih heterofona. In: *Govor. Časopis za fonetiku*. Zagreb. Nr. XVIII/1. S. 33–46.
- Varošane-Škarić/Škavić 2001: Varošane-Škarić, G./Škavić, Đ. Neutralizacija kratkouzlaznoga i kratkosilaznog naglaska u suvremenom hrvatskom prihvaćenom izgovoru. In: *Govor. Časopis za fonetiku*. Zagreb. Nr. XVIII/2. S. 87–104.

Oznaka slušača	Spol	God. studija	God. starosti	Porijeklo govornika (u zagradama su navedene ukupne godine boravka, a kod manjih mjesta grad u blizini)	Samoprocjena utjecaja narječja (%)		
					ča	kaj	što
s_07	ž	1	20	Nova Gradiška	0	0	100
s_08	ž	1	20	Zagreb	0	10	90
s_09	ž	1	22	Zagreb	1	20	79
s_10	ž	1	19	Zagreb	0	20	80
s_11	ž	1	19	Ivanić Grad	5	15	85
s_12	ž	1	19	Slavonski Brod	20	10	70
s_14	ž	1	19	Zagreb	0	15	85
s_15	ž	1	19	Šibenik	0	5	95
s_16	ž	1	20	Zagreb (15), Savski Marof (5)	0	30	70
s_17	ž	1	19	Orašje (13), Njemačka (5)	0	0	100
s_18	ž	2	20	Zagreb	0	30	70
s_20	ž	2	21	Zagreb	10	30	60
s_21	ž	2	20	Split	10	10	80
s_22	m	2	22	Velika Gorica	0	5	95
s_30	ž	3	23	Sisak	5	5	90
s_32	m	3	22	Zagreb (roditelji iz Gruda)	0	10	90
s_33	ž	3	23	Sarajevo (8), Vrbnik (6), Pazin (4), Zagreb (5)	40	0	60
s_34	ž	4	24	Vukovar (8), Pula (10), Zagreb (5)	15	5	80
s_35	ž	4	21	Pregrada (kraj Krapine)	0	40	60
s_36	ž	4	22	Zagreb (15), Samobor (7)	0	40	60
s_40	ž	4	24	Odžak (BiH, 8), Dugo Selo (kraj Zagreba, 16)	0	10	90
s_42	ž	5	26	Nova Kapela (kraj Sl. Broda 13), Zagreb (13)	0	20	80
s_43	ž	5	24	Vinkovci (19), Zagreb (5)	0	20	80
s_44	ž	5	23	Zagreb	0	50	50
s_45	ž	5	24	Metković (18), Zagreb (6)	0	0	100
s_48	ž	4	24	Zagreb	0	10	90

Prilog 1: Podaci o pojedinim govornicima (na temelju upitnika i slušne procjene stručnih slušača)

Govornici su svrstani u čakavsko, odn. kajkavsko narječje ako su procijenili da je utjecaj toga narječja na njihov govor veći od 30%. Jedino je govornik K 4, svrstan je u kajkavske govornike unatoč samoprocjeni da je njegov govor 88% pod utjecajem štokavskoga.

Oznaka slušača	Spol	God. studija	God. starosti	Porijeklo govornika (u zagradama su navedene ukupne godine boravka, a kod manjih mjesta grad u blizini)	Samoprocjena utjecaja narječja (%)		
					ča	kaj	što
				Čakavski slušači (n = 5)	≥ 30%		
s_01	ž	1	20	Rabac (kraj Labina)	70	0	30
s_06	ž	1	19	Kaštel Gomilica (14), Split (5)	85	0	15
s_27	ž	3	21	Zagreb	40	40	20
s_33	ž	3	23	Sarajevo (8), Vrbnik (6), Pazin (4), Zagreb (5)	40	0	60
s_47	ž	4	23	Krk (10), Punt (4), Zagreb (10)	50	30	20
				Kajkavski slušači (n = 23)		≥ 30%	
s_02	ž	1	36	Zagreb	5	55	45
s_04	ž	1	21	Zagreb	10	50	40
s_13	ž	1	20	Zagreb	10	50	40
s_16	ž	1	20	Zagreb (15), Savski Marof (5)	0	30	70
s_18	ž	2	20	Zagreb	0	30	70
s_19	ž	2	19	Ivanec (kraj Varaždina)	0	70	30
s_20	ž	2	21	Zagreb	10	30	60
s_23	ž	2	21	Koprivnica	2	80	18
s_24	ž	2	20	Stubičke Toplice	5	60	35
s_25	ž	2	21	Varaždin	0	70	30
s_26	ž	3	22	Čakovec	1	95	4
s_27	ž	3	21	Zagreb	40	40	20
s_28	ž	3	21	Zagreb	0	60	40
s_29	ž	3	22	Varaždin	0	80	20
s_31	ž	3	23	Karlovac (17), Kutina (4)	0	80	20
s_35	ž	4	21	Pregrada (kraj Krapine)	0	40	60
s_36	ž	4	22	Zagreb (15), Samobor (7)	0	40	60
s_37	ž	4	22	Koprivnica	0	75	25
s_38	ž	4	22	Varaždin	0	100	0
s_39	ž	4	22	Ivanec (kraj Varaždina)	0	70	30
s_41	ž	5	24	Zagreb (17), Sisak (7)	0	70	30
s_44	ž	5	23	Zagreb	0	50	50
s_46	m	5	33	Zaprešić (kraj Zagreba, 25), Punt (na Krku, 6)	15	45	40
				Stokavski slušači (n = 28)			≥ 50%
s_03	ž	1	29	Zagreb (22), Zadar (1), Svicarska (6)	10	10	80
s_05	ž	1	19	Vukovar (4), Zagreb (15)	5	25	70

Ozn. gov.	Spol	God. rođ.	Naglasni sustav prema slušanju stručnjaka: din. ili ton., broj i vrsta nagl.	Porijeklo govornika (mjesto gdje je živio najmanje 5 godina)	Porijeklo majke	Porijeklo oca	Narječje	Samoprocjena utjecaja narječja (%)		
								ča	kaj	što
Č 1	ž	1985	Din: 1-2 (d/k?)	Rovinj, Zagreb	Pula	Rovinj	ča	30	10	60
Č 2	m	1986	Ton: 3 ? (ks, ds, du)	Hvar	Hvar	Split	ča	50	0	50
Č 3	ž	1983	Ton: 4 (ds, ks, du, ku)	Stobreč, Split	Sinj, Split	Split	ča	30	0	70
Č 4	m	1979	Ton: 3 ? (ds, ks, du, ku)	Bol (Brač)	Bol (Brač)	Selca (Brač)	ča	70	0	30
Č 5	ž	1985	Ton: 4 (ds, ks, du, ku)	Split	Split	Split	ča	75	0	25
K 1	m	1960	Din: 1 (k)	Sv. Ivan Žabno (Križevci), Zagreb	Sv. Ivan Žabno (Križevci)		kaj	0	30	70
K 2	ž	1981	Din: 2 (d, k)	Varaždin	Varaždin	Čakovec	kaj	0	100	0
K 3	ž	1985	Din: 2 (d, k)	Zagreb	Zagreb	Zagreb	kaj	0	70	30
K 4	ž	1985	Din: 1-2 (d/k?)	Zagreb	Zagreb	Zagreb	kaj*	10	2	88
K 5	ž	1984	Din: 1-2 (d/k?)	Zagreb	Zagreb	Zagreb	kaj	0	100	0
K 6	ž	1982	Din/Ton: 2-3 (ks, ds?, du?)	Zagreb	Zagreb	Zagreb	kaj	0	60	40
Š 1	ž	1985	Ton: 3 (ds, ks, du)	Dubrovnik	Dubrovnik	Orebić	što	10	0	90
Š 2	ž	1984	Ton: 4 (ds, ks, du, ku)	Šibenik	Šibenik	Šibenik	što	0	0	100
Š 3	ž	1983	Ton: 4 (ds, ks, du, ku)	Vinkovci	Vinkovci	Vinkovci	što	0	10	90
Š 4	ž	1986	Ton: 4 (ds, ks, du, ku)	Osijek	Osijek	Osijek	što	2	2	96
Š 5	m	1985	Ton: 4 (ds, ks, du, ku)	Virovitica	Virovitica	Virovitica	što	0	0	100
Š 6	ž	1986	Ton: 4 (ds, ks, du, ku)	Našice	Nova Gradiška	Našice	što	0	10	90
Š 7	ž	1983	Ton: 4 (ds, ks, du, ku)	Slavonski Brod	Slavonski Brod	Slavonski Brod	što	10	20	70
Š 8	ž	1986	Din/Ton: 2-3 (ks, ds?, du?)	Bjelovar	Bjelovar	Bjelovar	što	0	0	100

Prilog 2: Podaci o pojedinim slušačima (na temelju upitnika)

Slušači su s obzirom na samoprocjenu utjecaja dijalekata na svoj govor grupirani u tri skupine: čakavsku, kajkavsku i štokavsku. U čakavske i kajkavske slušače svrstani su oni ispitanici koji su procijenili da je na njihov govor čakavski ili kajkavski dijalekt utjecao najmanje 30%, a u štokavske slušače oni ispitanici koji su procijenili da je na njihov govor štokavski dijalekt utjecao najmanje 50%. Prema ovom kriteriju neki su procjenitelji (njih 7) svrstani u dvije skupine slušača.

Elenmari Pletikos (Zagreb)

Akustische Eigenschaften und Perzeption der Wortakzente in der supradialektalen Aussprache des Kroatischen

In der vorliegenden Arbeit wird untersucht, wie groß in der Wortprosodie der Einfluss der verschiedenen Dialektbasen bei der Hervorbringung einer supradialektalen Standardaussprache ist und wie diese Aussprache perzipiert wird. Sprechende, deren Aussprache auf einer štokavischen Grundlage oder auf verschiedenen süd-čakavischen Dialektbasen beruht, realisieren mehrheitlich ein tonales 4-Akzentsystem, Sprecher mit kajkavischer oder nord-čakavischer Basis hingegen ein dynamisches 1- oder 2-Akzentsystem. Die Untersuchung der Perzeption der Wortprosodie (auf einer Skala mit dem Wert 1 für ausgesprochen dialektale und dem Wert 7 für völlig standardmäßige Aussprache) zeigt eine Durchschnittsbewertung von Štokavischsprechenden mit 4,4 (Standardabweichung 1,5), Kajkavischsprechenden mit 4,3 (1,7) und Čakavischsprechenden mit 4,2 (1,7). Die Ergebnisse weisen einen nur sehr geringen Vorsprung des štokavischen tonalen 4-Akzente-Systems vor dem kajkavischen und dem čakavischen dynamischen Akzentsystem auf. Jede der auf einer der drei Dialektbasen fußenden Wortprosodien zeigt somit ein gleich starkes Potential, um als „der Standardaussprache nahe“ perzipiert zu werden.

Elenmari Pletikos
Odsjek za fonetiku
Filozofski fakultet
I. Lučića 3
10 000 Zagreb
Hrvatska
Tel.: ++385 98 658 657; Faks: ++385 1 6120 096
epletiko@ffzg.hr
<http://www.ffzg.hr/fonet/pletikos/>

Tea Pršir (Genève/Ženeva – Leuven/Louvain)

Usporedna prozodija bosanskog, hrvatskog i srpskog pomoću Prosograma

U ovom tekstu je predstavljen računalni program Prosogram kojemu je namjena predočiti prozodijske varijacije usmenog govora. U prvom dijelu su opisani obilježja i pojave prozodije koje obrađuju računalni programi Praat i Prosogram. O programima će biti riječ u drugom dijelu: Prosogram je ugrađen u Praat, te koristi njegove informacije o fizičkim obilježjima zvučnog signala. Teorijsko zaleđe Prosograma traži rješenje problema apsolutnog sluha *m a š i n e*, predlažući pristup koji uzima u obzir ljudsku percepciju. U trećem dijelu će biti prikazano korištenje Prosograma na primjerima Gralis Speech-Korpusa.

Prozodija. Fizička obilježja prozodije

Prozodija se proučava preko tri fizička obilježja zvuka:

1) osnovna frekvencija, F_0 , izražena u Hz ili u tonovima (ovisno o metodi i pristupu); 2) glasnoća ili intenzitet, izražen u dB; 3) trajanje, može se mjeriti u desetinkama sekunde u Prosogramu, te stotinkama i tisućinkama sekunde u Praatu. Sva tri obilježja sudjeluju u ostvarivanju prozodijskih pojava: intonacija, naglasak, ritam, pauza i vokalna kvaliteta. Radi se o kompleksnom odnosu gdje svi elementi djeluju međusobno jedni na druge. Za intonaciju i naglasak je odgovorna prvenstveno osnovna frekvencija, ali i trajanje dužine sloga. Nedavna istraživanja pokazuju kako i jačina ima određenu ulogu (Kochanski 2007). Trajanje sudjeluje uvelike u pojavama ritma i pauze, ali i ovdje je bitno napomenuti da i ostala dva obilježja sudjeluju u njihovom ostvarivanju. Vokalna kvaliteta su varijacije u boji glasa koje nastaju usred promjene kvalitete samoglasnika, tj. frekvencije njihovih formanta što se može vidjeti na sonografu. Ljudski će se glas promijeniti kad osoba želi izraziti ironiju, kad tepa malom djetetu ili kad je tužna¹. Prosogram ne može prikazati karakteristike vokalne kvalitete. Taj dio prozodije ostaje još uvijek nedovoljno istražen i upitno je hoće li moći jednoga dana biti standardiziran, za razliku od ostalih pojava koje su djelomično standardizirane, ovisno o jezicima (npr. francuski i engleski).

Iako jedan dio istraživača smatra kako je teško, ako ne i nemoguće, standardizirati prozodiju, mnogi koraci su napravljeni u njenom opisivanju i pridonose jasnijoj slici o njenim ulogama u govoru. Razlog tome je što je jedan dio prozodije konvencionalan, što znači opće prihvatljiv i prepoznatljiv, bilo da se radi o sintaksi (lingvistika) ili o pragmatici. Govornici istog jezika će, na primjer, lako prepoznati izjavnu, upitnu ili uskliknu rečenicu, isto tako imaju

¹ Za proučavanje tih prozodijskih karakteristika trenutno nema pouzdanih mjerenja, iako se određeni rezultati mogu dobiti promatranjem formanta vokala.

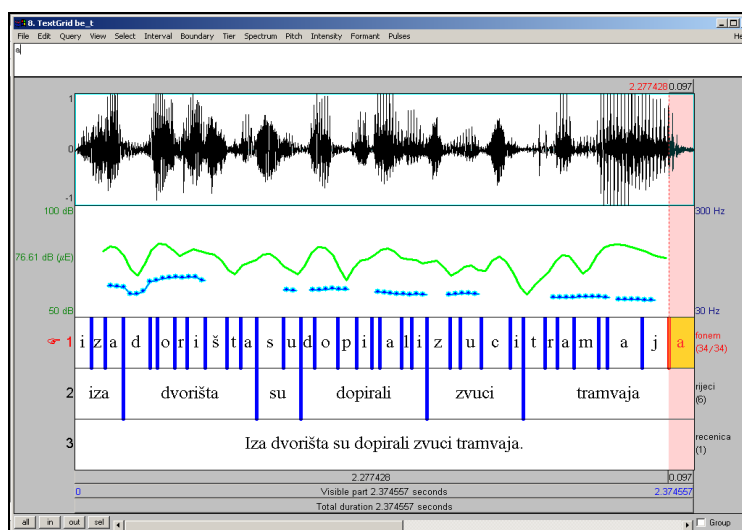
sposobnost prepoznati da li je govornik iznenađen, tužan ili sretan. Zbog tih razloga ne očekuju se razlike između BHS-a za pragmatički dio prozodije. Određene razlike su unutar sintakse, no najistaknutije razlike se ispoljavaju u fonologiji (naglasak riječi) i fonetici (izgovor pojedinih glasova).

U istraživanju prozodije se mogu promatrati veće prozodijske cijeline, kao na primjer prozodija sintagme (imeničke ili glagolske) ili prozodija rečenice. Međutim, većina istraživača promatraju manje cjeline kao naglasak riječi ili sloga. U tom području postoje određena neslaganja – čak između eminentnih stručnjaka – što je i za očekivati sa varijacionističkog sociolingvističkog stajališta, te ne predstavlja nepremostivu prepreku za opisivanje jezika. Varijacije imaju svoja ograničenja koja je potrebno sakupiti na terenu: tako se, na primjer, standardno *zàmisliš* izgovara *zamišliš* ili *zamišliš* (primjer utjecaja zagrebačkog naglasaka na okolna kajkavska govorna područja, posuđen iz Kapović 2004). S obzirom da je naglasak sastavni dio prozodije on neminovno utječe na nju, što znači da će na Prosogramu naglasak biti predočen. Potrebna su dodatna istraživanja, te provjera na primjerima, ne bi li se ustanovilo u kojoj mjeri je Prosogram podoban za proučavanje naglasaka. Konkretno, radi se o akustičnim i perceptivnim testovima za određivanje praga percepcije uzlaznog ili silaznog naglasaka.

Računalni programi

Kao što je bilo rečeno u uvodu, Prosogram je baziran na Praatu koji je slobodno dostupan i otvoren računalni program. O t v o r e n u smislu da se u njega mogu ugraditi novi programi koji koriste informacije koje izračunava Praat. Znači, da bi napravili Prosogram trebamo znati osnove korištenja Praata. Autori Praata su Paul Boersma i David Weenink sa Slobodnog Fakulteta u Amsterdamu. Program postoji od 1996, svake godine izlaze nove poboljšane verzije. Paul Boersma je fonetičar, stoga je program osmišljen za lingviste fonetičare, a nije kao većina programa nedostupan ili namijenjen za komercijalnu uporabu. Praat je jedan od najraširenijih programa, te funkcioniра na svim bitnijim sistemima eksploatacije: Windows, Macintosh, Linux i drugi. Praat omogućuje akustičnu analizu snimaka. Na prikazu 1, mogu se vidjeti tri fizička obilježja – F_0 , dB i trajanje – prikazana u Praatu. Isprekidana² linija predstavlja osnovnu frekvenciju, puna linija predstavlja intenzitet, trajanje je označeno na dnu prikaza. U Praatu se može isto tako ostvariti anotacija, ili pridruživanje teksta zvuku (TextGrid): u više različitih polja se unesu informacije koje zanimaju istraživača. Na prikazu 1, u prvom polju je segmentacija na foneme (svakom fonemu odgovara njegov odsječak zvuka), u drugom polju je segmentacija na riječi i u trećem polju je cijela rečenica.

² Ako glasnice ne vibriraju, nije moguće zabilježiti osnovnu frekvenciju, stoga su ti dijelovi osnovne frekvencije prazni iako su izgovoreni bezvučni glasovi kao s ili š.

Prikaz 1: prozor Praata

Polazeći od navedenih informacija koje prikazuje Praat, lingvisti traže prikaz intonacije koji bi bio čitljiviji od prikaza isprekidane linije F_0 i koji bi sadržavao više uputstva za njenu interpretaciju. Jedan od načina je stilizacija intonacije.

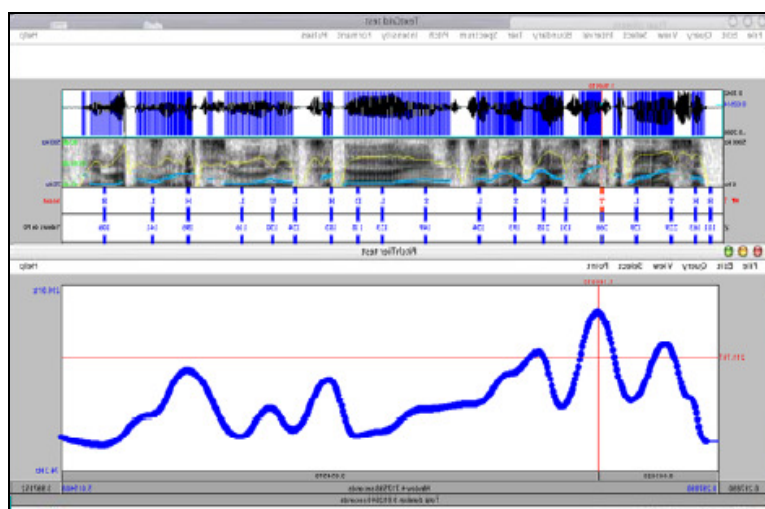
Stilizacija³ intonacije

Zvučni signal je kompleksan i ljudski sluh ne može čuti sve pojedino-sti, stoga se koncentrira na elemente koji su funkcionalni. Namjena stilizacije je da, nakon uklanjanja pojedinosti koje nemaju funkcionalnu / komunikativnu ulogu, intonacijska linija zadrži bitne informacije ključne za sporazumijevanje u usmenom govoru (Hermes 2006: 29). Drugim riječima, stilizacija znači „dotjerivanje“ linije osnovne frekvencije. Na taj način lingvisti, koji proučavaju prozodiju u širem smislu, teže otkrivanju strukture intonacije u „prirodnom“ govoru. U ovom radu su predstavljene dvije vrste stilizacije: MOMEL i Prosogram.

Momel

Lingvisti/prozodisti Daniel Hirst et Robert Espesser (Hirst/Espesser 1993) u Aix-en-Provence, u Francuskoj, predlažu da se isprekidana linija osnovne frekvencije ispuni pomoću algoritma Momel (*Modelling melody*) koji izračunava dio linije koji nedostaje. Hirst/Espesser polaze od činjenice da se linija F_0 sastoji istodobno od mikro i makro prozodijskih učinaka. Namjena Momela je da otkloni mikro učinke fonetskog tipa, te da sačuva makro učinke koji su posljedica izbora intonacije govornika, što se može vidjeti na prikazu 2.

³ Ovaj termin se ne odnosi na *stil* u literaturi, ni na proučavanje diskursa.

Prikaz 2: Stilizacija Momel-om

Prosogram

Stilizacija linije F_0 , koju predlaže Piet Mertens⁴ (2004) sa Prosogramom, se razlikuje od Momela u tome što je Prosogram osmišljen unutar tonalne ljestvice kojoj je cilj uzeti u obzir ljudski sluh. Naime Praat, kao i sve mašine, ima apsolutni sluh i čuje one detalje koje ljudsko uho nemože čuti. Jedan od razloga je što se čovjek, između ostalog, koncentrira na smisao onoga što čuje. Praat izračunava osnovnu frekvenciju na osnovi više frekvencija koje su prisutne u zvučnom signalu. U tom izračunavanju može pogriješiti, pogotovu ako ima velikih razlika u intonaciji unutar jedne rečenice ili riječi, te greške se kasnije odražuju na Prosogramu.

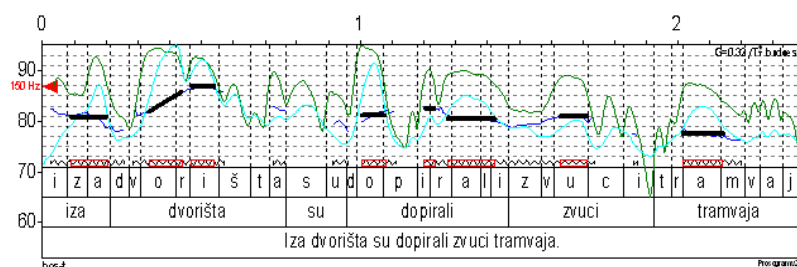
Da bi se postigla stilizacija uspostavljeni su pragovi tonalne percepcije ljudskog sluha psiho-akustičnim testovima. Ustanovilo se da su varijacije F_0 koje su manje od 1.5 polutona i koje imaju trajanje manje od 100 ms⁵ teško čujne u razgovornom govoru (Scheffers 1988: 987), te da jedino razlike od 3 polutona imaju ulogu u komunikativnim situacijama ('t Hart et al. 1990: 29). Nakon novih testova praga percepcije, D'Alessandro/Mertens (1995) su odlučili uzeti zvučni dio sloga kao tonalnu jedinicu. Zatim je Mertens (2004), na osnovi svih tih informacija o percepciji, osmislio Prosogram koji označava naglašene slogove (što se ne poklapa u potpunosti s koncepcijom naglaska u hrvatskom, srpskom i bosanskom).

⁴ Katholieke Universiteit Leuven, Belgija.

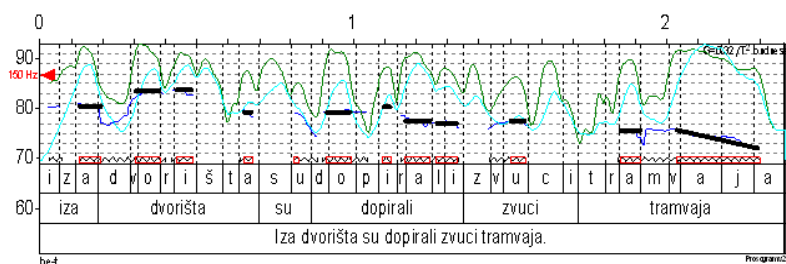
⁵ ms : tisućinka sekunde.

Prosogram je pojednostavljeno predočavanje intonacijskih linija (vidjeti prikaz 3). Crne zadebljane crte na Prosogramu su rezultat stilizacije, te prekrivaju dijelove isprekidane linije F_0 izračunate Praatom. Prekriveni su oni dijelovi za koje se smatra da nose određenu informaciju, te ih ljudski sluh registrira ne bi li odgonetnuo smisao poruke. Na primjer, slušatelj će čuti da li je ton viši ili niži u odnosu na tonove koji ga okružuju (tj. dolaze prije ili poslije njega u tonalnom nizu). Polazeći od te činjenice Prosogram prikazuje relativni odnos tonova, što s Pratom i Momelom nije moguće. Slušatelj će isto tako primjetiti da li netko govori brže ili sporije. Prosogram omogućava izračunavanje govorne brzine: broj slogova u jedinici vremena. Desetinke sekunde su označene na vrhu Prosograma. Između svake sive vodoravne crte, koje čine „mrežu“ u pozadini, je jedan poluton. Na prikazu 3 možemo izračunati da unutar riječi *dvo-rišta* ton uzlazi od 3 polutona za fonem [o]. Osim stilizacije osnovne frekvencije, Prosogram stilizira i intenzitet što je nazvano *sonia*: na prikazu to je tanka puna linija (siva) koja slijedi liniju intenziteta (crna, uzeta iz Praata) i uglavnom je ispod nje što pokazuje da ljudski sluh čuje intenzitet slabije od računalnog programa.

Primjeri prikazivanja prozodije za bosanski, srpski i hrvatski

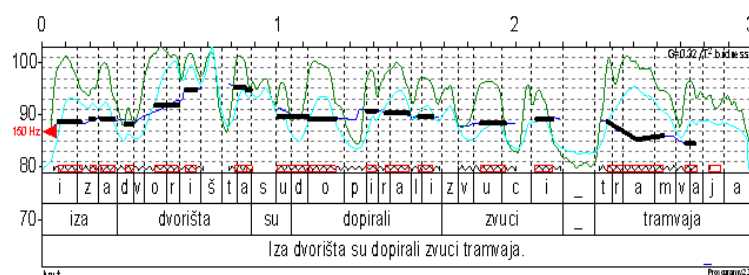

Prikaz 3: Stilizacija Prosogramom za bosanski⁶

Prikaz 4: Stilizacija Prosogramom za srpski

⁶ Radi se o rečenici *Iza dvorišta su dopirali zvuci tramvaja* iz teksta *Jutro u Gralis Speech-Korpusu*.

Prikaz 5: Stilizacija Prosogramom za hrvatski

Učestalost zadebljanih crta, tj. naglašenih slogova, na tri prikaza daje informaciju o općim značajkama u tri izgovora. Može se vidjeti da je broj naglašenih slogova veći u srpskom [11] nego u bosanskom [8], te veći u hrvatskom [16] nego u srpskom. Što je ujedno i razlog da govornik hrvatskog treba više vremena za istu rečenicu : 3 sekunde za hrvatski naspram 2.4 za bosanski i srpski. Dijeljenje rečenice na 4 dijela *iza* | *dvorišta* | *su dopirali zvuci* | *tramvaja* je opravdano time što su prvi i treći dio praktički identični u tri varijante. Riječi *dvorišta* i *tramvaja* su smatrane bitnim informacijama te su naglašene, ali na različite načine kao što prikazuje Prosogram. Tako će naglasak u *dvorišta* biti izraženiji za bosanski izgovor gdje je [o] uzlazno, te skoro jedan puta duže nego za hrvatski i srpski. Slijedi opis naglaska u *tramvaja*. Za bosanski je naglašen prvi slog; za srpski je isto naglašen prvi, ali naglasak drugog sloga dolazi više do izražaja jer je duži i osim [a] obuhvaća i [j]; za hrvatski je naglašen prvi slog, ali se ne izražava samo na samoglasniku [a] već i na glasu [r], drugi slog je jedva naglašen.

Zaključak

Uspoređivanjem tri Prosograma bosanskog, srpskog i hrvatskog (prikazi 3, 4 i 5) jasno se vide razlike u prozodiji između tri varijante jedne iste rečenice. Vide se isto tako i sličnosti što upućuje da su te razlike izraženije na razini naglaska sloga, nego na razini prozodije rečenice. Pitanje je da li su te razlike rezultat različitih varijanti jezika ili su rezultat razlika između govornika. Da bi se odstranio individualni čimbenik govornika trebalo bi imati barem dvadesetak govornika jedne varijante jezika i svi govornici bi trebali biti iz istog govornog područja. Stoga nije reprezentativno za prozodiju, na primjer hrvatske varijante, da govornici budu iz Splita, Zagreba ili Varaždina, jer se prozodije tih govornih sredina bitno razlikuju. Zanimljivo bi bilo istražiti da li usprkos tri narječja hrvatskog jezika s mnogobrojnim pripadajućim dijalektima, postoji rečenična prozodija koja im je zajednička i koja se razlikuje od rečenične prozodije na područjima Bosne i Hercegovine i Srbije. Gralis Speech-Korpus sadrži snimke govornika iz različitih područja, no međutim u puno slučajeva govornici su sa istog područja ali sa različitim materinskim jezikom koji utječe na njihovu prozodiju. Ako je cilj usporediti prozodiju bosanskog, srpskog i hrvatskog tada treba uzeti standardne varijante, a ne lokalne zbog navedenih razloga. Standardna varijanta se govori u medijima, u školi, u

politici i činjenica je ako uzmemo te govornike, nećemo dobiti sliku svih drugih varijanata unutar jedne zemlje. Međutim, barem ćemo imati podatke o varijanti kojoj su govornici svakodnevno izloženi i koja s vremenom ostavlja tragove u njihovom izgovoru.

Literatura

- 't Hart et al. 1990: 't Hart, J.; Collier, R.; Cohen, A. *A perceptual study of intonation: An experimental-phonetic approach to speech melody*. Cambridge: Cambridge University Press.
- D'Alessandro/Mertens 1995: D'Alessandro, C.; Mertens, P. Automatic pitch contour stylization using a model of tonal perception. In: *Computer Speech and Language*. Nr. 9. S. 257–288.
- Hirst/Espesser 1993: Hirst, D.; Espesser, R. Automatic Modelling of Fundamental Frequency using a quadratic spline function. In: *Travaux de l'Institut de Phonétique d'Aix-en-Provence*. Nr. 15. S. 75–85.
- Hermes 2006: Hermes, D. J. Stylization of Pitch Contours. In: Sudhoff et al. (Hg.). *Methods in Empirical Prosody Research*. Berlin – New York: De Gruyter. S. 29–62.
- Kapović 2004: Kapović, M. Jezični utjecaj velikih gradova. In: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. Nr. 30 (2004). S. 97–105.
- Kochanski 2007: Kochanski, G. Prosody Beyond Fundamental Frequency. In: Sudhoff et al. (Hg.). *Methods in Empirical Prosody Research*. Berlin – New York: De Gruyter. S. 89–121.
- Mertens 2004: Mertens, P. Un outil pour la transcription de la prosodie dans les corpus oraux. In: *Traitement Automatique des Langue*. Nr. 45. S. 109–130.
- Scheffers 1988: Scheffers, M. Automatic stylisation of F0-contours. In: Ainsworth, W. A.; Holmes, J. N. (Hg.). *Proceeding of the 7th FASE Symposium*. Edinburgh. Vol. 3. S. 981–987.

Računalni programi

- Boersma/Weenink 2008: Praat: doing phonetics by computer (Version 5.0.24) [Computer program]. <http://www.praat.org/>
- Prosogramm: <http://bach.arts.kuleuven.be/pmertens/prosogram>

Izvor

- Gralis Speech-Korpus: <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/0.Projektarium/Fix-Korpus/speech.php>

Tea Pršir (Genève/Ženeva – Leuven/Louvain)

Comparative prosody with the help of Prosogramm

In this paper, the author describes the application of two computer programs – Praat (Boersma/Weenink 1996–2008) and Prosogram (Mertens 2004) – to comparing the prosody of Bosnian, Croatian and Serbian. First, Praat is used to study acoustic features of sound: fundamental frequency (F_0), intensity and time. Since Prosogram is implemented in Praat, it uses its computation to create a graphic representation of prosody. The difference is that Prosogram gives a stylization of pitch contours, as well as of intensity, following the model of tonal perception. The aim is to represent what a human ear really perceives in opposition to the „perfect“ ear of a machine (Praat). In order to obtain this stylization, it was necessary to use the results of specific psycho-acoustic tests for the threshold of audibility of pitch change.

Tea Pršir
Université de Genève
Faculté des Lettres
Département de la linguistique
Université Catholique de Louvain
tea_prsir@hotmail.com

V.

Morfologija
Morphologie

Jagoda Granić (Split)

Gramatemi kao distinktivna obilježja bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika

Gramatika je **ars obligatoria**, „prinudna uprava“, skup pravila prema kojima jezični elementi čine sustav, odnosno jezik; tvorba riječi – tradicionalna gramatička disciplina – objekt je morfološkog opisa ali i svakodnevne komunikacijske prakse jer su promjene u jezičnoj upotrebi prozirne i lako uočljive. Pravilna, strogo određena kombinacija leksema i gramatema zapravo je na tankoj granici između morfologije, sintakse i semantike, konačan popis gramatema i pridruženi mu propis analogni su fonološkom sustavu, dakako s razlikom u karakteru distinktivnih obilježja (gramatikalnih umjesto akustičkih i artikulacijskih). Naime, bosanski/bošnjački, hrvatski i srpski flektivni su jezici čijim se izrazima gramatema istovremeno pridružuje više gramatičkih sadržaja, a i fonem je skup simultanih, nelinearnih **éléments différentiels**: za/pro/mjenom gramatema (slično kao i fonema na drugoj razini) mijenja se plan sadržaja jezičnog znaka, tj. semantika same riječi. Gramatemi kao nositelji gramatičkog sadržaja također su elementi identiteta jezika, upućuju na sličnosti, ali i na razlike, no izbor između njih stilistički je i/ili sociolingvistički, ali ne i gramatički. Upravo gramatika, a ne leksik, čuva identitet jezika jer se u nju preslikao jezični, a ne izrazito varijabilni, nesustavni izvanjezični univerzum.

1. Uvod: Gramatika – ars obligatoria

Na aksiomatskoj hipotezi lingvističkih promišljanja o popisu i propisu u svakom jeziku, i to na svakoj razini (fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i semantičkoj) moguće je modelirati jezik upravo na temelju inventarizacije jedinica i pravila o tome kako se te jedinice na nižoj razini slažu u jedinice viših razina. Prvi opisi pojedinih jezika, a poslije i strukturalistička lingvistika, potvrdili su da pravila o odnosima među jedinicama iskazuju strukturu jezičnog sustava (a to su konkretne postavke ostvarene u govoru), odnosno uređen skup ili odnose (sintagmatske) jedinica u njihovim uređenim podskupovima. Pojedinačni popisi i propisi o međusobnim relacijama čine opći opis cjelokupnog sustava, a kao paradigma toga općeg opisa jezičnog sustava uzimaju se njegov rječnik (leksik) i gramatika koja uključuje niz nužnih pojedinačnih popisa – fonološki, morfološki i sintaktički (Škiljan 1993). Ukupnost pravila u bilo kojem jeziku jest zapravo njegova **gramatika** koja za lingviste ima dvostruko značenje: prvo, to su pravila koja govornici podsvjesno primjenjuju u upotrebi jezika; drugo, gramatika je svjesno nastojanje lingvista da ta pravila kodificiraju (v. Aitchison 2004³: 16). Normativna gramatika i nije ništa drugo nego svjesna lingvistička intervencija u sustav – izbor i vrijednosna klasifikacija jedinica sustava po nekakvim kriterijima. Prema Franzu Boasu, gramatika izdvaja, klasificira i izražava razne aspekte iskustva i ima još jednu važnu funkciju: određuje one aspekte iskustva koji se **moraju** izraziti. Osim toga, Boas je ukazao na obvezatnost gramatičkih kategorija a Roman Jakobson na govornikov izbor gramatičkog oblika koji slušatelju daje točno određen broj informacija. Jakobson također upozorava na strukturu jezika koja „zahtijeva da se značenja gra-

matičkih jedinica – baš kao i svih drugih jezičnih elemenata – ne proučavaju izdvojeno jedna od drugih, nego unutar sustava (podsustava) kojemu pripadaju“ (Jakobson 2008: 394). Strukturalnost je bitna odrednica svakog jezika, i gramatike i leksika, s tom razlikom što je gramatička norma visoko određena, izbor mogućnosti prilično je sužen u takvom jednom zatvorenom sustavu, a leksička je suprotno tome nisko određena i s neograničenim brojem mogućnosti u otvorenom sustavu.

Gramatika je **ars obligatoria** (ne samo za skolastičare), „prinudna uprava“, skup pravila prema kojima jezični elementi čine sustav, odnosno jezik, a koja svaki govornik mora naučiti te su mu već zbog te činjenice nametnuta (što uostalom vrijedi za sva pravila, čak i ona paranormativna a kamoli za ona gramatička, po definiciji normativna!).

Gramatika i leksik mogu se promatrati i kao dva komplementarna područja jezične strukture: gramatici pripada ono što jedan jezik **mora** izraziti (što je podudarno s Boasovim razmišljanjima), a leksiku ono što **može** izraziti (usp. Bugarski 2003). Prema tradicionalnom modelu, kaže Bugarski, leksik je popis pojmova i odnosa u svijetu, a gramatika je skup pravila za manipuliranje jedinicama s tog popisa, s čime se, dakako, nisu složili ni antropolozi ni deskriptivisti jer su pojmovi odraz kulture jedne zajednice a ne svijeta u cjelini (v. Bugarski 1983: 172). Leksik otkriva pojmove o kojima razmišljaju i govore članovi neke jezične zajednice (Saussureovske **masse parlante**), a gramatika pak ukazuje na njihov doživljaj izvanjezične stvarnosti: primjer je jedna riječ u jeziku hopi koja ima tri značenja ‘avion, avijatičar, insekti’, ali koja nema nastavaka (gramatema) za perfekt nego samo za prezent – pitanje je kako onda Hopi vide svoju stvarnost bez kategorije vremena, jesu li zbog toga uskraćeni za percepciju jednoga drugog njezina vida. No unatoč razlikama, sva je – Chomskyevskim očima – pojavna raznolikost jezika površinska i u svojoj se dubini (tj. **deep structure**) može svesti na veoma male ili nikakve razlike (Škiljan 1972).

2. Gramatemi kao distinktivna obilježja

U opisivanju i popisivanju jezičnih jedinica još od prvih povijesnih gramatika dva su različita kriterija ekvivalentna onima Noama Chomskog: potvrđenost i ovjerenost. Na fonemskoj i, dijelom, morfemskoj razini koja obuhvaća gramatičke morfeme ili gramateme, popis jedinica ostvaruje se prema kriteriju potvrđenosti. Na razinama na kojima je kreativnost mala, potvrđenost je osnovni kriterij, a tamo gdje je velika, važnija je ovjerenost. Nove jezične situacije moguće je objasniti gramatemima zbog toga što su od svih jedinica „najdublje vezani za jezičnu strukturu, a najmanje za onu izvanjezičnu“ (Škiljan 1972a: 49). Popis jedinica u sustavu gramatema uvijek je iscrpan ili barem gotovo iscrpan, za razliku od otvorenog popisa leksema.

Tvorba riječi – tradicionalna gramatička disciplina – objekt je morfološkog opisa, ali i svakodnevne komunikacijske prakse jer su promjene u jezičnoj upotrebi prozirne i lako uočljive. Za Claudea Hagègea morfologija nekog jezika jest sustav čiji su elementi povezani određenom kohezijom. „Izvedenice sa svojom osnovom, koja je proširena sufiksom, održavaju odnos motivacije. Ako se izvedenica pa i u najmanjoj mjeri prestane tumačiti kao semantički ovisna o svojoj osnovi, vrijednost uporabe sufiksa se raspršuje“ (Hagège 2005: 37).

Tvorba riječi, rječotvorje ili derivacijska morfologija, tradicijska je gramatička disciplina. „Nerijetko se izjednačuje s purističkim nastojanjima i zahvatima određene jezične zajednice a u purističkim težnjama tvorba je riječi najizrazitije lingvističko sredstvo čije rezultate brzo i lako uočavaju govornici, stoga i ne čudi da se u stajalištima društva prema tvorbi riječi zrcali i vrsta jezične politike“ (Kuna 2006: 340). Za razliku od korijena (ili osnove riječi) koji je nositelj osnovnog ili leksičkog značenja riječi, gramatička značenja izražavaju se drugim sredstvima: afiksacijom, intonacijom, redom riječi itd.

Morfemi, na čiji se plan sadržaja preslikavaju i pojave iz samog jezičnog sustava, ulaze u podskup ograničenog opsega, s konačnim brojem elemenata u svakom jeziku, koji označavaju neke odnose među morfemima i znakovima viših razina – to su gramatički morfemi ili **gramatemi**. Gramatemi su oni semantemi u koje se preslika barem jedan element **n** iz samog jezika, a u leksemi se preslikavaju oni podskupovi univerzuma u kojima postoje elementi **n** izvan jezika. Broj gramatema je ograničen, a **n** je iz skupa prirodnih brojeva **N**, dakle neograničen, tj. beskonačan. Leksemi i gramatemi međusobno se kombiniraju po određenim pravilima. Pravilna, strogo određena kombinacija leksema i gramatema zapravo je na tankoj granici između morfologije, sintakse i semantike. Konačan popis gramatema i pridruženi mu propis analogni su fonološkom sustavu i Jakobsonovu tumačenju distinktivnih obilježja, dakako s razlikom u karakteru distinktivnih obilježja (gramatikalnih, umjesto akustičkih i artikulacijskih). Distinktivna obilježja na drugoj razini (martinetovske prve artikulacije) percipirat ćemo kao apstraktne krajnje točke analize plana jezičnog izraza koje odgovaraju Hjelmslevovim glosemama.

Svaki jezik ima sustav distinktivnih obilježja i pravila koja služe razlučivanju riječi različita značenja. Iako sva tri jezika – bosanski/bošnjački, hrvatski i srpski – osim podrijetla imaju i zajedničko gramatičko ustrojstvo, tri različite izvanjske intervencije proizvele su tri različita standarda sa svojim sustavima razlikovnih obilježja i pravila.

Bosanski/bošnjački, hrvatski i srpski flektivni su jezici čijim se izrazima gramatema istovremeno pridružuje više gramatičkih sadržaja, a i fonem je skup simultanih, nelinearnih **éléments différentiels**. Za/pro/mjenom gramatema (slično kao i fonema na drugoj razini) mijenja se plan sadržaja jezičnog znaka, tj. semantika same riječi.

Gramatički morfemi mogu biti derivacijski i flektivni. **Derivacijski morfemi** afiksni su morfemi koji modificiraju leksičko značenje korijena i tvore novu riječ, mogu biti prefiksalni i sufiksalni.

Vezani i slobodni morfemi: za razliku od slobodnih koji mogu slobodno stajati u rečenici, vezani se mogu upotrebljavati samo u kombinaciji s drugim morfemima u sastavu riječi (kao **-nik** u *radnik*, **-telj** u *snimatelj*...).

Afiksni morfem (gramatem) modificira leksičko značenje korijena i tvori novu riječ. Premda su riječi nastale derivacijom ili kompozicijom, ali svakako u skladu s pravilima, neki afiksi (sufiksi) imaju veću produktivnost, „plodniji“ su, pa stoga imaju i prednost pred drugima. Tako se govori o manjoj ili većoj **produktivnosti** pojedinih afiksa ili tvorbenih obrazaca. „Afektivno su obojeni množinski oblici imenica *nebesa*, *čudesna*, *telesna* (pored ‘normalne’ množine *neba*, *čuda*, *tela*)“ (Bugarski 2003: 171). Događa se da neki afiksi poslije dužeg vremena i mirovanja naglo povećaju svoju produktivnost, no razlozi su rijetko (ili uopće nisu) lingvističke prirode. Promijenjeni društveni odnosi u novom društvenom kontekstu snažno i neposredno djeluju na veću produktivnost ili ponovno pojavljivanje nekih zaboravljenih afiksa.

U svakom jeziku postoje neke pravilima sasvim dopuštene ali neiskorištene kombinacije koje predstavljaju potencijalne riječi iz područja stvaralačkog. Dubravko Škiljan prije više od trideset godina primijetio je da uz „visokofrekventne i nestvaralačke, dakle obične riječi kao što su *graditelj*, *molitelj*, *učitelj*, u sustavu postoje i niskofrekventne, ali zato ne manje pravilne, riječi *lovitelj*, *nositelj*, *plovitelj* pa čak i *pitelj* (od *piti*). Neobičnost ovih riječi potječe iz njihove nenormiranosti i nepotvrđenosti, a ne iz neovjerenosti“ (v. Škiljan 1972a: 52). U riječi *nosilac* morfem **-lac** zamijenjen je srodnim morfemom iz sustava **-telj**. Isti morfem mogao se zamijeniti prema istom kriteriju drugim morfemom, primjerice, latinskim **-tor**, ali je ta zamjena izvansustavna, iz drugog sustava. Što se tiče nekoć niskofrekventnih, ali pravilnih, riječi, jedna od njih već se i potvrdila u hrvatskoj jezičnoj praksi: *nositelj*. Što će biti s ostalima, pokazat će vrijeme, no u svakom slučaju pojava niskofrekventnih oblika najočekivanja je u sustavima u kojima norma dopušta i najmanje mogućnosti, a najmanja u onima u kojima ima više mogućnosti. No ne treba smetnuti s uma da kreativnost nije imanentna jeziku nego je svojstvena govorniku koji ga upotrebljava. Uostalom jezik jedino i živi u govoru, u svojoj upotrebi. Premda je kreativnost po definiciji nepredvidiva, sve potencijalne jedinice u jednoj mogu biti ostvarene u drugoj sinkroniji. Tvorba riječi prema analogiji (primjerice korištenjem poznatih gramatema) najbolji je dokaz. Uostalom, mnoge su nove predložene hrvatske riječi nastale na taj način, primjerice, *mlačnjak* ‘bojler’, *dojmovnik* ‘knjiga dojmova’ (usp. Granić 2009, 2009a).

3. Produktivni (stari i novi) gramatemi: prefiksi i sufiksi

Za jezičnu standardizaciju nisu dovoljne samo logičke i lingvističke zakonitosti ili nečija dobra volja, nego je nužna opća prihvaćenost određenog obrasca.

S promjenom političkih prilika, ali i globalnih procesa, i u Hrvatskoj i u BiH i u Srbiji počele su se javljati jezične novine na svim razinama, ne samo u leksiku, iako su tu promjene najintenzivnije i najuočljivije. U nekim slučajevima ima podudarnosti među bosanskim/bošnjačkim, hrvatskim i srpskim jezikom, ali i razlika. Među razlikama svakako je u hrvatskom naglašena učestalost riječi sa sufiksom **-(id)ba**. „Na razini tvorbe riječi izrazita je frekvencija imenica, uglavnom novotvorenica, sa sufiksom **-idba** umjesto glagolskih imenica na **-nje**, npr. *ugrozba, usmjerba, zaslužba, sklonidba, obradba...*“ (v. Pranjković 2008: 1997). Treba reći i to da su početkom 90-ih godina prošlog stoljeća *promidžba* ili *postrojba* smatrani „uljezima“ te su bili obilježeni, a danas su to posve neutralni i općeprihvaćeni izrazi (usp. Silić 2006: 90).

U hrvatskom je učestalija i upotreba imenica sa sufiksom **-telj** (usp. Pranjković 2008, 1997; Kuna 2006; Silić 2006). Isto su tako izrazito frekventnija nego prije postala **nomina agentis** muškog roda sa sufiksom **-telj**, dok su imenice na **-lac** sve rjeđe i sve obilježene, čak i kao svojevrsni srbizmi. Tako se isključivo upotrebljavaju (u Hrvatskoj) *čitatelj, slušatelj, gledatelj, pratitelj, stvaratelj, prevoditelj, počinitelj, utemeljitelj, mačevatelj, [...] starosjeditelj, [...] uporabitelj* itd. (v. Pranjković 2008). U novijoj lingvističkoj terminologiji nailazimo i na izraz *trpitelj radnje*.

Josip Silić upozorava: „Kad su posrijedi imenice na **-lac** koje znače vršitelja radnje, treba voditi računa o njihovoj tradiciji, terminologičnosti i uporabi te ih nipošto nasilno zamjenjivati imenicama na **-telj**. Nije potrebno *ličioca* pretvarati u *ličitelja*, *mačevaoca* u *mačavatelja*, *ronioca* u *ronitelja*, *mislioca* u *mislitelja*, *spasioca* u *spasitelja* itd. Tako je i s imenicama na **-ać** i **-nik** s istim značenjem“ (Silić 2006: 102) (istaknula J. G.).

Činjenica jest da postoje različite tvorbene mogućnosti, a posljedice su razlike u semantici bez obzira na jednaki korijen riječi (leksem) i istorodni gramatem, primjerice ‘vršitelj radnje’, kao u riječima:

- *Primjer: spasitelj* ‘Spasitelj, Isus Krist’
spasilac ‘onaj koji spašava po dužnosti’

U bosanskom/bošnjačkom zasad preteže sufiks **-lac**, nema tih iznijansiranih semantičkih razlika, ali treba reći da se u posljednje vrijeme koristi i sufiks **-telj**, no ne i u srpskom jeziku.

Nastavak **-ak**, i ranije prisutan u mnogim riječima, posljednjih je godina izrazito produktivan s novim „familijarno-žargonskim“ značenjem i u bosanskom/bošnjačkom, hrvatskom i srpskom jeziku: *buvljak* ‘buvlja pijaca’, *narodnjak*, *zabavnjak* ‘narodna, zabavna melodija’, *kožnjak* ‘kožni kaput’, *lažnjak*

‘lažni proizvod’, *mirovnjak* ‘pripadnik mirovnog pokreta’ – pri čemu čak i već korištene kombinacije s osnovama dobivaju nova značenja: *crnjak* ‘crno vino’, danas i ‘crni humor’. Naravno da ima i nekih oblika koji su prisutni u dvama jezicima ili samo u jednom kao, primjerice, u srpskom riječ *Studenjak* ‘studentski grad’ i *divljak* s novim, dodanim značenjima ‘neregistrirani radio, taksi, ugostitelj, građevinar’ i sl. te *oštrak* ‘oštro piće’.

Sufiks **-džija** najprije se dodavao turskim osnovama, a poslije i drugima: *račundžija*, *bundžija*, *kavgadžija*, *provodadžija*, *nišandžija*, *tobdžija* (danas hrv. *topnik*). Čak se našao uz njemačku osnovu u riječi *patroldžija*, a uz englesku u novoj riječi *tejpadžija* ‘radnik na traci u filmskom studiju’ (v. Bugarski 2003: 176).

Sufiksa stranog podrijetla ‘vršitelj radnje’ (**-er**, **-ant**, **-and**, **-or**, **-os**) ima i u leksiku standardnog jezika i u žargonizmima (usp. Bugarski 2002, 2005, 2009; Šipka 2009), i to u svim trima jezicima (*šljaker*, *luzer*, *šminker*, *folirant*, *zabušant*, *diplomand*, *imitator*, *gnjavator*, *alkos*, *desperados*) pa takvi gramatemi sasvim sigurno nemaju distinktivnu ulogu nego posve suprotnu, no to je i očekivana posljedica aloglotskih utjecaja i globalnih procesa u svim jezičnim zajednicama.

Mocijski morfemi, posebno oni derivacijski/tvorbeni (uz, naravno, leksičke/supletivne) označavaju spol/rod. U kontekstu političke korektnosti i rodne ravnopravnosti, odnosno ravnopravnosti spolova (Whorf je tvrdio da su gramatike jezicima samo norme konvencionalne i društvene korektnosti) kao i činjenice da sve više žena obavljaju i tzv. muške poslove, stvaraju se izvedenice ženskog roda za označavanje zanimanja i/ili statusa.

Po svemu žene zaslužuju biti ‘vršiteljice radnje’, odnosno zaslužuju nastavke za ženski rod. Odatle i ženski oblici: *farmericalfarmerka*, *psihologinja/psihološkinja/psihologica*, čak i još jedan oblik: *psihologista* (v. Šipka 2009), potvrđen u bosanskom/bošnjačkom, pa *asistenticalasistentkinja*, *ministricalministarka* itd.

Evo nekih i sličnosti i razlika u upotrebi gramatema u bosanskom/bošnjačkom, hrvatskom i srpskom jeziku:

Bosanski/Bošnjački	Hrvatski	Srpski
Apstraktne imenice		
-ost/-stvo (<i>odsutnost, prisustvo</i>) -stvo (<i>uputstvo</i>)* -(o)ta (<i>toplota</i>)*	-ost (<i>odsutnost, prisunost</i>) -a (<i>uputa</i>) -(i)na (<i>toplina</i>)	-stvo (<i>odsustvo, prisustvo</i>) -stvo (<i>uputstvo</i>) -(o)ta (<i>toplota</i>)
Imenice za vršitelja/vršiteljicu radnje		
-ač (<i>prodavač</i>) -nik/telj (<i>upravnik, upravitelj</i>) -lac (<i>pratilac</i>) -ija (<i>sudija</i>) -ic(a) (<i>ministrica*, autorica, doktorica</i>) -ic(a) (<i>studentica</i>)	-ač (<i>prodavač</i>) -telj (<i>upravitelj, pratitelj</i>) -ac (<i>sudac</i>) -ic(a) (<i>ministrica, autorica, doktorica</i>) -ic(a) (<i>studentica</i>)	-ac (<i>prodavac</i>) -nik (<i>upravnik</i>) -oc (<i>pratiod</i>) -ija (<i>sudija</i>) -k(a) (<i>ministarka, autorka, doktorka</i>) -kinj(a) (<i>studentkinja</i>)
Umanjenice		
-ić (<i>jastučić, lončić, prslučić</i>) -ic(a) (<i>djevojčica, sjekirica</i>)	-ić (<i>jastučić, lončić, prslučić</i>) -ic(a) (<i>djevojčica, sjekirica</i>)	-če/ić (<i>jastučeljastučić, lončellončić, prslučelprslučić</i>) -če/-ic(a) (<i>devojče, sekirče/sekirica</i>)
Prefiksalna tvorba		
protu- (<i>protunapad, protuzakonit, protutuusluga</i>) sa- (<i>savremen</i>)* iz- (<i>ishrana</i>)* pod- (<i>potpredsjednik</i>)	protu- (<i>protunapad, protuzakonit, protuusluga</i>) su- (<i>suvremen</i>) pre- (<i>prehrana</i>) do- (<i>dopredsjednik</i>)	protiv(u)- (<i>protivnapad, protiv(u)zakonit, protivuusluga</i>) sa- (<i>savremen</i>) iz- (<i>ishrana</i>) pod- (<i>potpredsednik</i>)
Sufiksalna tvorba (posuđenice)		
-ij (<i>podij, atrij, kriterij</i>)* -ø/-a (<i>minut/a, afrikat/a</i>) -a (<i>teritorija, imperija, planeta, leksika</i>)* -irati (<i>inspirirati, grupirati, reformirati, diskutirati, konstatirati</i>)** -isati (<i>inspirisati, grupisati, reformisati, konstatovati</i>)* -ovati (<i>diskutovati, konstatovati</i>) -ijsk(i) (<i>populacijski, koncentracijski, integracijski</i>)*	-ij (<i>podij, atrij, kriterij</i>) -a (<i>minuta, afrikata</i>) -ø (<i>teritorij, imperij, planet, leksik</i>) -irati (<i>inspirirati, grupirati, reformirati, konstatirati</i>) -irati (<i>diskutirati, konstatirati</i>) ijsk(i) (<i>populacijski, koncentracijski, integracijski</i>)	-(ij)um (<i>podijum, atrijum, kriterijum</i>) -ø (<i>minut, afrikat</i>) -a (<i>teritorija, imperija, planeta, leksika</i>) -isati (<i>inspirisati, grupisati, reformisati, konstatovati</i>) -ovati (<i>diskutovati, konstatovati</i>) -ion(i) (<i>populacioni, koncentracioni, integracioni</i>)

* češći oblik

** u standardu i supstandardu (pisani jezik)

*** u govornom jeziku

Kao što vidimo iz primjera, nije svejedno o kojoj se komunikaciji radi, u kakvom kontekstu i na kojem idiomu bosanskog/bošnjačkog jezika. Ima dubleta, premda je i u tom slučaju veća učestalost jednog oblika (primjerice, u bosanskom/bošnjačkom češće se upotrebljavaju oblici *uputstvo*, *ishrana*, *savremen*, *kriterij*, *planeta* nego *uputa*, *prehrana*, *suvremen*, *kriterijum*, *planet* itd.).

Na tvorbenoj razini primjećuje se niz riječi, uglavnom posuđenica, koje su u jednom jeziku imenice muškog roda, a u drugome imenice ženskog roda, ili obrnuto, npr. *minuta* – *minut*, ..., *šablona* – *šablon*, *fonem* – *fonema*, *leksem* – *leksema*, *gramatem* – *gramatema*. Tako je u bosanskom/bošnjačkom *šablon*, ali i *fonem* i *fonema* i *gramatem* i *gramatema* – dakle dvostruki oblici čija upotreba ovisi o mnogim nelingvističkim razlozima. No činjenica jest da se ni norma uvijek ne poštuje, pa se čini da je svrha sama sebi.

Nastavak **-um** u srpskom preuzet je iz latinskog (*radijum*, *stadijum*, *kriterijum*, *atrijum*), hrvatski preuzima obično čistu osnovu (*radij*, *stadij*, *kriterij*, *atrij*).

Od pridjevskih sufiksa u hrvatskom je posebno zazoran, kaže Ivo Pranjković, postao sufiks **-ioni**. Sada je samo *stabilizacijski* a ne *stabilizacioni*, *demarkacijski* a ne *demarkacioni*, samo *organizacijski* a ne *organizacioni*, *koncentracijski* a ne *koncentracioni* itd.

Kod onih glagola kod kojih je glagolski pridjev trpni običan i s nastavkom **-n** i s nastavkom **-t** u hrvatskom se jeziku preferiraju likovi s nastavkom **-n**: *dan*, *dodan*, *nadodan*, *pridodan*, *izdan*, *predan*, *udana*, *uračunan*, *satrven*, *naduven* i sl. a ne *dat*, *dodat*, *nadodat*, *pridodat*, *izdat*, *predat*, *udata*, *uračunat*, *satrt*, *nadut* itd. U bosanskom su u upotrebi oba lika, ali je onaj s nastavkom **-n** puno rjeđi.

Gubi se deklinacija pridjeva i u srpskom i u bosanskom/bošnjačkom, a zadržava u hrvatskom standardu (usp. *njegov liječnik*, *njegova liječnika*, ... *njegov ljekar*, *njegovog ljekara*...).

U morfologiji se osjeća izrazita tendencija da se u imenica ženskog roda, kad god je to moguće, ujednači genitiv množine na **-a**, pa se tako izrazito preferiraju oblici tipa *tórbā*, *bórbā*, ..., *nárūdžbā* ili *nárudžābā*, *izvēdbā* ili *izvedābā*. Iz nekih se (prilično nejasnih) razloga zazire od nastavka **-i** u tim i takvim imenicama, čak i onda kad je taj nastavak (bio) najobičniji, npr. *tórbī*, *borbī*... itd.

„Još je veće cjepidlačenje insistiranje na razlikovanju navezaka, pa bi *momu*, *njevom*, *sestrinom* i sl. bilo samo u dativu, a (u) *mome*, *njevome*, *sestrinome* samo u lokativu. To nije cjepidlačenje samo zato što tzv. navesci ionako nemaju značenja, pa su posve nebitni nego i zato što su se dativ i lokativ

(i jednine) praktično izjednačili, a sada bi se ponovo počeli razlikovati, i to samo po navescima“ (Pranjeković 2008: 87).

U bosanskom/bošnjačkom jeziku oblik *mom* je najčešći, katkad se upotrebi oblik *mojem*, ali nikad *mojemu*, eventualno *mome*.

Što se tiče policentričnosti standardnoga srpskog jezika, treba napomenuti da su navedeni primjeri potvrđeni u srpsko/srbijanskoj ili istočnoj varijanti (srbijansko-vojvođanskoj), jednoj od triju varijanti srpskog jezika, dok u drugim dvjema (istočnoj i zapadnoj, odnosno istočnohercegovačko-crnogorskoj i bosanskohercegovačko-krajiškoj) ima nekih odstupanja, primjerice, koriste se oblici *autorica*, *prslučić*, *djevojčica* umjesto *autorka*, *prsluče*, *devojče* (v. Okuka 2009).

Što se pak tiče bosanskog/bošnjačkog, neki se gramatemi počinju više koristiti, ali nisu ekskluzivni (još uvijek ima dvostrukosti), u nekim slučajevima bosanski više inklinira hrvatskom, barem što se tiče norme (*inspirirati*, *konstatirati*), dok se drugi oblici više koriste u privatnoj komunikaciji i u kolokvijalnom govoru (*inspirisati*, *konstatovati*). Dakako, tome treba pridodati i kontekst koji itekako utječe na izbor, primjerice, češći je oblik *upravnik*, ali se u posljednje vrijeme spominje i oblik *upravitelj* (zgrade), novija je i riječ *ministrica*, češći su oblici na **-irati**, nego na **-ovati** i **-isati**. U svakom slučaju situacija u BiH po svemu je specifična zbog triju standardnih jezika čije su norme u raskoraku s jezičnom praksom (v. Palić 2009).

Ne smije se zaboraviti ni činjenica da stariji govornici, unatoč očekivanom utjecaju medija, sporo ili slabo mijenjaju svoje govorne navike, što je posve razumljivo. Stoga oni izborom svojih jezičnih jedinica ne šalju nikakve poruke o svojoj možebitnoj političkoj orijentaciji ili ideologiji. Za njih jezik ne mora imati primarnu simboličku funkciju već komunikacijsku.

4. Zaključak: Gramatemi – elementi identiteta

Gramatemi kao nositelji gramatičkog sadržaja također su elementi identiteta jezika, upućuju na sličnosti, ali i na razlike. Izbor između njih stilistički je i/ili sociolingvistički, ali ne i gramatički. Upravo gramatika, a ne leksik, čuva identitet jezika jer se u nju preslikao jezični a ne izrazito varijabilni, nesustavni izvanjezični univerzum. Pitanje je više strogo matematičko nego lingvističko ako ne znamo pripadaju li strukture koje u sebi nose neku jedinicu izvan sustava uopće tom sustavu. Naime, unošenje izvansustavnih elemenata, ako oni ne ruše sasvim uređenost strukture, ne onemogućuje djelovanje sustava koji se nalazi iza ostvarene strukture. Važno je imati na umu da sličnost ili različnost, odnosno srodnost ili nesrodnost dvaju entiteta, u ovom slučaju jezika ili nekih njegovih segmenata – jezičnih jedinica, uvijek ovisi o tome što istraživač, lingvist, želi saznati, koje su mu (nadamo se, jasne) namjere, tj. što će glasno istaknuti a koje će razlike prešutjeti, zanemariti. No da voluntarizam, slučajni ili hotimični, ne bi bio ispred znanosti, prije bilo kakvoga lingvističkog

istraživanja najvažnije je definirati, a onda i primijeniti, isključivo znanstvene kriterije.

Literatura

- Aitchison 2004: Aitchison, Jean. *Language change: progress or decay?* Third edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bugarski 1983: Bugarski, Ranko. *Lingvistika o čoveku*. Beograd: Prosveta.
- Bugarski 2002: Bugarski, Ranko. *Lica jezika: sociolingvističke teme*. Beograd: Čigoja štampa – XX vek.
- Bugarski 2003: Bugarski, Ranko. *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Čigoja štampa – XX vek.
- Bugarski 2005: Bugarski, Ranko. *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek – Knjižara Krug.
- Bugarski 2009: Bugarski, Ranko. Žargon kao činilac modernizacije srpskog jezika. In: Badurina, Lada et al. (Ur.). *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput. S. 283–289.
- Granić 2009: Granić, Jagoda. Jezična stvarnost: novogovor u užem izboru. In: Granić, Jagoda (Ur.). *Jezična politika i jezična stvarnost / Language Policy and Language Reality*. Zagreb: HDPL. S. 423–432.
- Granić 2009a: Granić, Jagoda. Purizam ili o(d)brana autohtone bosanske / bošnjačke, hrvatske i srpske leksičke norme. In: Tošović, Branko (Ur.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen: Lexik – Wortbildung – Phraseologie*. Münster et al.: LIT Verlag. S. 65–83.
- Hagège 2005: Hagège, Claude. *Zaustaviti izumiranje jezika*. Zagreb: Disput.
- Jakobson 2008: Jakobson, Roman. *O jeziku*. Zagreb: Disput.
- Kuna 2006: Kuna, Branko. Proučavanje tvorbe riječi u hrvatskom jeziku tijekom 20. stoljeća. In: Hekman, Jelena (Ur.). *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska. S. 339–365.
- Okuka 2009: Okuka, Miloš. Srpski jezik danas: sociolingvistički status. In: Badurina, Lada et al. (Ur.). *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput. S. 215–233.
- Palić 2009: Palić, Ismail. Mogućnost funkcioniranja triju standardnih jezika (bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga) u Bosni i Hercegovini. In: Badurina, Lada et al. (Ur.). *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput. S. 112–123.
- Pranjeković 1997: Pranjeković, Ivo. *Jezikoslovna sporenja*. Zagreb: Konzor.

- Pranjkoć 2008: Pranjkoć, Ivo. *Sučeljavanja: polemički dueli oko hrvatskoga jezika i pravopisa*. Zagreb: Disput.
- Silić 2006: Silić, Josip. Morfologija hrvatskoga jezika u 20. stoljeću. In: Hekman, Jelena (Ur.). *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska. S. 89–108.
- Šipka 2009: Šipka, Danko. Leksičke promjene devedesetih godina – danas. In: Tošović, Branko (Ur.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen: Lexik – Wortbildung – Phraseologie*. Münster et al. LIT Verlag. S. 85–98.
- Škiljan 1972: Škiljan, Dubravko. Domet stvaralačkog u jeziku. In: *Suvremena lingvistika*. Zagreb. Br. 5. S. 65–70.
- Škiljan 1972a: Škiljan, Dubravko. Domet stvaralačkog u jeziku (svršetak). In: *Suvremena lingvistika*. Br. 7. Zagreb. S. 49–60.
- Škiljan 1993: Škiljan, Dubravko. *Lingvistički qui pro quo ili leksikograf pred izborom*. In: *Suvremena lingvistika*. Br. 1–2. Zagreb. S. 199–209.

Jagoda Granić (Split)

**Grammatemes as Distinctive Features
of the Bosnian/Bosniak, Croatian, and Serbian Languages**

Although all three languages have a shared ancestry and grammatical structure, three different outside interventions have produced three different standards each with its system of distinctive features and rules. Grammar is an *ars obligatoria* imposing decisions, a set of rules thanks to which linguistic elements form a system that is the language. Word-formation, one of the traditional grammatical disciplines, is a topic for morphological study but also for everyday communication, since changes in usage are transparent and easy to observe. The regular, strictly governed combination of lexemes and grammatemes is at the very boundary between morphology, syntax, and semantics. A finite list of grammatemes and its accompanying prescriptions for usage are analogous to the phonological system, just with a different sort of distinctive features (grammatical rather than acoustic and articulatory). Bosnian/Bosniak, Croatian and Serbian are inflected languages and each of their grammatemes expresses several grammatical contents simultaneously, very much as the phoneme is a set of simultaneous, nonlinear differential elements. If we (ex)change grammatemes (as with phonemes on the phonological level), we change the plane of content of the language sign, i.e. the semantics of the word itself. The affix morpheme (grammateme) modifies the lexical meaning of the root and creates a new word. Although words originating by derivation or compounding always comply with rules, some affixes (suffixes) have greater productivity, are more 'fertile', and hence are preferred over others. Grammatemes as bearers of grammatical content are also elements of the language's identity; they indicate similarities, but also differences. Choosing among them is a stylistic and/or sociolinguistic matter, not a grammatical one. It is grammar, rather than lexicon, that preserves the identity of a language, since it reflects the language universe and not the highly variable, unsystematic extralinguistic universe.

Jagoda Granić
Filozofski fakultet
Radovanova 13
21 000 Split
Kroatien
Tel.: ++385 21 488 486
Fax: ++385 21 489 582
jgranic@ffst.hr

Blaženka Martinović (Pula)

Oblični naglasak kao razlika (primjer tipologije imenica)

Komparativnom analizom općeparadigmatskih i tipoloških naglasnih pravila imenica u suvremenim priručnicima hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika pokazat ćemo koliki je opseg razlika u naglašivanju i tipologiziranju između dvaju standarda na tome dijelu sustava. Zalazimo dakle i u teoriju i u praksu. Promotrit ćemo i Daničićevu tipologiju imenica, i to iz kuta suvremene tipološke razdiobe kojoj je glavno mjerilo za razvrstavanje svih vrsta riječi u naglasne tipove prije svega raspodjela prozodijskih svojstava – tona, trajanja i mjesta – i njihove preinake u paradigmama. Analizom uzoraka nekada i danas dolazimo do pojednostavnjene (praktične, pregledne i upotrebljive) naglasne tipologije.

0. Dosadašnja su akcentološka istraživanja¹ obiju strana pokazala da se odmaci od kodificirane naglasne norme tiču inventara i raspodjele naglasaka, a redom su ovi: silazni se ton javlja i na nepočetnim slogovima riječi te je dijelom i leksičkoga i paradigmatskoga naglašivanja; prenošenje je silaznih naglasaka na proklitiku sve rjeđe; čest je izostanak zanaglasnih dužina; kratki su slogovi bez tonske opreke u većim gradskim sredinama; uzlazni se naglasak sve više pomiče ulijevo i paradigmatske su naglasne preinake sve više u uzroku. Dio pitanja koji želimo rasvijetliti upravo su paradigmatske smjene prozodijskih sastojaka jer se u literaturi ponajmanje sustavno govorilo upravo o odmaku od naglasne norme koji zahvaća fleksiju, tj. o stvarnome stanju pojednostavnjenja paradigmi u pisanim izvorima i u govoru.² Budući da su „tipologija i tipološka klasifikacija pravi predmet akcentologa, jer se naglaskom u fonetici i fonologiji, u morfologiji i tvorbi bave i stručnjaci tih disciplina“ (Vukušić 1989: 52), težište je u ovome radu na naglasnoj tipologiji i morfološkom naglasku, i to jedne vrste riječi – imenica.³ Naglasna kolebanja ogledaju se u sljedećemu: leksičke dvostrukosti, paradigmatske dvojbenosti i neujednačeno tipološko razvrstavanje. O potonjemu bit će dalje riječi.

1. Među naglasnim pravilima bistrimo dva temeljna:

¹ Usp. M. Kravar (1989), M. Lončarić i S. Vukušić (1998), I. Škarić (1999, 2006), M. Samardžija (2002), H. Delaš (2002), B. Martinović (2006), E. Fekete (2000).

² Usp. Vukušićeve i Zoričićeve radove te primjerice istraživanje I. Škarića o naglasku L. jd. (1999; isto i 2006: 137).

³ „Od svih vrsta riječi imenice su najbrojnije, imaju više različitih oblika (posebni oblici za muški, ženski i srednji rod, razlikovanje oblika jednine i množine, uz ostatke dvojine, promjena po padežima) i odlikuju se velikom raznolikošću u ponašanju akcenta“ (Finka 1968: 143).

- **opća pravila**

- a) raspodjelna (tiču se raspodjele naglasnoga inventara)

- b) općeparadigmatska (uvjetovana morfološko-tvorbenim značajkama i fonemskim sastavom riječi; opći su naglasci predvidljivi, konstante su u fleksiji)

- naglasna **tipologija** (usko vezana uz morfologiju riječi).

Opća su naglasna pravila, koja su i u temelju naglasne tipologije, dobila zamah „Slovnícom“ Antuna Mažuranića, naime ondje se donose paradigmatičke naglasne preinake, i to po deklinacijskim vrstama (I., II., III., tj. a-vrsta, e-vrsta, i-vrsta). U gramatikama, koje nasljeđuju Karadžić-Daničić-Maretićeve naglasne teorije, akcenatski pregledi imenica predstavljeni su nakon prikaza deklinacije, i to po rodovima. Đ. Daničić u radovima koji su izlazili od 1851. do 1871.⁴ (skupljeni u knjizi „Srpski akcenti“, pod redakcijom M. Rešetara), daje prvi detaljan popis tipova vrsta riječi, a posebno mjesto zauzimaju tipovi imenica muškoga, ženskoga i srednjega roda, s obzirom na nastavak nominativa jednine. Pri tipiziranju prednost daje broju slogova, promjeni naglasaka u paradigmati, pojavi zanaglasne dužine u padežima te nepostojanome **a** (jer se odražava na broj slogova u paradigmati). Ukupno je 246 (252 po S. Babiću i I. Zoričiću, 227 po J. Matešiću) naglasnih „tipova“ imenica (po tadašnjoj terminologiji): 129 „tipova“ imenica muškoga roda (tj. 111 „tipova“ imenica muškoga roda „na suglasnik“, tj. ništični nastavakni morfem, i 18 „tipova“ imenica muškoga roda na samoglasnik), 50 „tipova“ imenica srednjega roda (tj. 32 „tipova“ imenica „s padežnim nastavkom u N jd.“ i 18 „tipova“ imenica „bez padežnog nastavka u N jd.“) i 67 „tipova“ imenica ženskoga roda (tj. 49 „tipova“ imenica ženskoga roda na **-a** i 18 „tipova“ imenica ženskoga roda na ništični nastavakni morfem). Kad se imenicama pribroje i naglasni „tipovi“ pridjeva i glagola, dobije se oko 450 „tipova“⁵ (u skladu s mladogramatičarskim učenjem, tj. gomilanjem podataka iz novoštokavskoga dijalektnog idioma).

Karadžićevom rječničkom i naglasnom građom poslužio se i A. Pavić (1881) te je došao do sličnih tipoloških rješenja kao i Daničić, no učinio je i nekoliko pomaka. Njegovo je polazište bilo naglasno ponašanje i raspodjela naglasaka (triju velikih skupina: „supstantiva kojima se osnova svršuje na **a** ili **ja**; supstantiva kojima se osnova svršuje na **i**; supstantiva kojima se osnova svršuje na suglas“), a ne morfološki kriteriji (podjela imenica po rodovima), pa se to odrazilo i na konačan broj od 280 „tipova“ (po ondašnjoj terminologiji). Vri-

⁴ Izlazilo u časopisima „Slavishe Bibliothek“ 1851., u „Glasniku Srpske Slovesnosti“ 1856. i 1859., u „Radu JAZU“ 1869. i 1871.

⁵ S. Vukušić izbrojio je 451 „tip“, ali upozorava da zavisno o načinu brojenja može biti i nešto više „tipova“ (tj. uzoraka) – 1982: 293.

jednost je njegova rada u tome što je prvi započeo izdvajati opća pravila i time dao buduće razvojne smjernice na polju tipologije. Primjerice izdvaja opće pravilo o dugim nastavcima („sporednom akcentu“) u G mn., zatim o zanaglasnoj dužini („sporednome akcentu“) u G i I jd. Sveobuhvatnost njegove tipologije ogleda se i u impozantnome naglasnom korpusu. Šireuporabnu vrijednost naglasne tipologije koju je ponudio A. Belić (1972) potire uvođenje dijakronijskoga gledišta, kao i u B. Klaića nešto poslije. Belićevo je mjerilo za naglasnu podjelu imenica muškoga i srednjega roda bio naglasak u kosim padežima jednine što je vrlo blisko rješenjima u suvremenim gramatikama. Naglasak se tih imenica dijeli u dvije skupine: na imenice sa starim silaznim naglascima u kosim padežima na prvome slogu i sa starim naglaskom na drugim slogovima.⁶ Naglasak- imenica ženskoga roda podijelio je u tri skupine, i to na one koje su imale stari naglasak na kraju u N jd., trosložne koje su imale naglasak na srednjem slogu i na dvosložne i višesložne koje su imale naglasak na početnome slogu riječi. Pokušaj je ostao pedagoški neprimjenljiv.

Daničićevo je naglašivanje našlo mjesta i u gramatikama „hrvatskih vukovaca“ pa tako- i u gramatici T. Maretića, pojednostavnjena tipologija i u gramatici Brabeca-Hraste-Živkovića te knjizi J. Matešića „Der Wortakzent in der Serbokroatischen Schriftsprache“⁷. Matešić je vrlo zorno prikazao tipologiju (u 69 imeničnih uzoraka), no nije bio uspješan u racionalizaciji jer nije izdvajao zanaglasne dužine i naglasak G mn. Uzimao je u obzir, većim dijelom, samo naglaske istočne novoštokavštine u kojoj je uobičajena preinaka *čovjek – čovjeka; tañe – tanèta; djèd – djèdovi* (zanimljivo je da se kolebaju i suvremeni normativni priručnici u naglasku *djèdovi* ili *djèdovi*). Više je postigao u pojednostavnjivanju naglasnih tipova/uzoraka drugih vrsta riječi.

Nakon pregleda sklanjanja imenica muškoga roda, T. Maretić navodi sljedeće: „Akcenat je u riječi ovoga sklanjanja dosta nepostojan, ali opet ne toliko, da se nebi dao svesti u neka pravila. Tijeh pravila ima mnogo, pa se u ovoj knjizi ne mogu sva navoditi, kako se ne će i ne mogu navoditi sva akcenatska pravila ni za sklanjanje ostalih imenica ni za sprežanje, jer bi taj posao zauzeo previše prostora.“ (1899: 151) Maretić nema sustavna pregleda, no jasno je da gramatike počinju davati ustaljena opća pravila zajedno s onim tipolo-

⁶ Na morfološkoj i morfonološkoj razini služimo se činjenicama morfologije i morfonologije pa u skladu s tim pojam sloga, kao fonološka činjenica, biva zamijenjen pojmom morfem na morfološkoj razini; primjerice dulji se morfem, a ne slog pred nastavkom G mn. -*ā*. (Silić 2006: 97) Imajući to u vidu bilo bi preporučljivije promjene mjesta naglasaka u paradigmi nazvati istomorfemskim i neistomorfemskim, umjesto istoslogovnim i neistoslogovnim.

⁷ S. Babić smatra da je to jedini potpun prikaz koji se može usporediti s onim Daničićevim (jer se u gramatikama ne može tražiti iscrpnost), no nadodaje i da činjenično stanje Matešić ne prikazuje u pravome svjetlu. (1981: 342)

škima koja u takvim pregledima nikako ne mogu biti potpuna, a na koncu ni šireuporabljiva. Pregledniji opis naglasnih ponašanja nalazimo istom u gramatici njegovih nasljedovatelja Brabeca, Hraste i Živkovića.⁸ Pisci gramatika, općenito, daju nesustavne naglasne preglede, bez jasna tipološkoga kriterija i iscrpna prikaza. Tipologiju u pravome smislu- (koja zahtijeva mjerila, obuhvaća cjelinu sustava, iscrpno prikazuje uzorke naglasnog ponašanja, a po mogućnosti i korpus) imaju primjerice Daničić i Pavić, a u gramatičkim prikazima kakve imamo sve do danas i ne očekuje se. Postoje i takvi stavovi koji naglasni sustav izuzimaju iz gramatika jer pripada komunikaciji, a ne modelskome prikazu (primjerice Silić-Pranjkovićeve gramatika).

Šireuporabno neprimjenljiva Daničićeva naglasna tipologija bila je povod jednomu pedagoškom pokušaju u akcentologiji koji je učinio B. Klaić (1963), no taj se pokušaj smanjenja broja tipova ne smatra najboljim (Babić 1968). Naime, Klaić je 23 „tipa“ imenica muškoga roda sveo na četiri „tipa“ polazeći od proklize, osvrćući se na povijest jezika i na dijalekte. Analizom „tipova“ *rât*, *grâd*, *dvôr* i *vrânac* u njihovu odnosu s proklitikama uočen je model u koji se mogu uklopiti ostale preinake (npr. *rât* – *râta* – *ù rat* = *jèlen* < *jelèn*; *grâd* – *ù grâd* = *slučaj* – *slučaja*; *ù dvôr* – *iz dvôra* = *seljak* – *seljaka*). Prenošnje naglasaka na proklitiku zahtijeva dobro poznavanje povijesti jezika tako da se to sažimanje ne doima šire uporabljivim.⁹ J. Hamm bavio se također naglasnom tipologijom u „Kratkoj gramatici“ (1967), no njegov je način sažimanja uspješniji. Naglasak imenica obuhvaća: opća pravila (prvo, nepromjenljiv je naglasak u četverosložnih i višesložnih imenica; drugo, nepromjenljiv je naglasak i u mnogih trosložnih imenica koje nemaju kratkouzlazni na početnome slogu; treće, promjenljiv je naglasak u imenica u kojih se osnova u nekim padežima skraćuje ili produljuje i u dvosložnih i trosložnih imenica s kratkouz-

⁸ Nakon analize naglasnih „tipova“, brojčani je zaključak ovakav: ukupno je 125 „tipova“, tj. uzoraka; unutar promjenljivoga tipa zabilježeno je 50 uzoraka preinaka (manje 7 koje mogu biti i unutar nepromjenljivoga ako imenica primjerice ima množinske morfeme *-ov/-ev-*, ako imenica znači živo, ako je s (ne)postojanim *a*); nepromjenljivih je jedinica unutar tipa 75; a po rodovima izgleda ovako: imenice muškoga roda: 46 uzoraka; imenice srednjega roda: 17 uzoraka; imenice ženskoga roda: 62 uzorka. Ono što razlikuje tu gramatiku od većine dotadašnjih pionirskih tipiziranja upravo je pokušaj bogaćenja i upotpunjavanja naglasne tipologije naglasnim korpusom, nepotpunim i nesveobuhvatnim, ali ipak spomena vrijednim.

⁹ Proklizom se bavio i Z. Junković koji je predložio i nov način leksikografske obrade natuknica u kojima bi dolazilo samo najobavjesnije, a naglasno su to prijedložni izrazi: primjerice *dò mjeseća*, iz čega se nameće naglasak bez prijedloga *mjěšeća*, a onda i N jd. *mjěšec*. (Junković 1970: 6) Budući da je danas prenošenje naglasaka neobavezno, Junkovićev prijedlog postaje neuporabljivim. Iz Junkovićeve prikaza nije jasno što se događa s naglaskom u množinskim padežima.

laznim naglaskom na prvome slogu) i šest promjena (opozicija) po padežima, i to opozicija N jd. i G jd., zatim V jd. u opoziciji prema ostalim padežima, G mn. prema ostalim padežima, također DLI mn. prema drugim padežima, jedni-na prema množini i na kraju opozicija D jd. i L jd. koja se sve više gubi. Takvim će putem krenuti nešto kasnije i G. Neweklowsky. Manjkavost takva sažimanja ogleđa se u preopćenitosti i zanemarivanju mnogih potankosti, napose u općih naglasnih pravila koja se mogu izuzeti iz tipologije i tako ju učiniti ekonomičnijom. Drugi je Hammov pokušaj precizniji, i to u gramatici na njemačkome jeziku „Grammatik der serbokroatischen Sprache“. Osnovno je polazište bilo da se različiti oblici naglasne raspodjele u riječi u prvome redu svrstavaju u tipove/podtipove po naglasnim kriterijima, a ne po morfološkim, što se i u suvremenim pokušajima smatra najboljim kriterijem.

Godine 1968. u časopisu „Jezik“ izlaze važni članci o naglasnoj tipologiji kojima su autori S. Babić i B. Finka. B. Finka (1968) pohvaljuje nastojanja Brabeca, Hraste i Živkovića te J. Hamma da naglasna klasifikacija bude što praktičnijom, pristupačijom i upotrebljivijom.¹⁰ Izdvaja Hammov i Pavićev pristup naglasnoj klasifikaciji imenica kao onaj pravi: pri klasifikaciji najvažniji su naglasci, manje su važne dužine (jer podliježu općim pravilima), a najmanje su važne promjene uvjetovane fonološki ili morfološki te prokliza. Naglasno se jednako ponašaju i jednosložna imenica *dīm*, trosložna *žètalac* te dvosložna *šljīva* i četverosložna *šljīvovica*. Imenice različitih rodova i različitih morfoloških kategorija mogu se naglasno jednako ponašati, npr. *mjèšto* i *knjīga*. Tim zaključcima B. Finka učinio je veliki pomak u naglasnoj tipologiji te je pridonio stvaranju moderne hrvatske akcentologije u časopisima, zbornicima i posebnim izdanjima. Tih je godina pisao i o primjeni naglasne tipologije u standardnim rječnicima (usp. Finka 1969), no toga oprimjerenja još nema, naime još su uvijek samo djelomične naglasne obavijesti u rječnicima. S. Babić (1968) pokušao je smanjiti broj Daničićevih naglasnih tipova, s 252 (koliko ih je on izbrojio) na 54¹¹, i to uvođenjem šest općih pravila¹², nakon što je sve „tipove“ bez promjene naglaska uvrstio u jedan tip. Šest općih pravila redom su ova: prvo, ako G mn. ima nastavak -a, tada su dva posljednja sloga duga (*žètelac* –

¹⁰ B. Finka bavio se tipologijom i 1969., i to s W. Lehfelptom (1969), u kojoj za imenice imaju samo devet „tipova“ jer uzimaju u obzir samo osnovne elemente, a u leksikološke svrhe.

¹¹ S. Babić upozorava da je brojka od 54 „tipa“ na granici gdje sažetost i jednostavnost počinju prelaziti u svoju suprotnost (1981: 344). S. Vukušić u svojim je radovima zabilježio 67 uzoraka naglasno-morfoloških paradigmi (o čemu više poslije) pa zaključujemo da je šezdesetak uzoraka vjerojatno broj koji će u konačnici i prevagnuti ondje gdje se polazišta ne kompliciraju.

¹² U Babićevu članku koji je izišao u „Zborniku u čast Đuri Daničiću“ 1981. broj je općih pravila smanjen na četiri, izbačeno je 4. i 6. pravilo.

žetelācā, nārod – nārodā; žēnā – žēnā; gljīva – gljīva); nastavak **-i** u G mn. uvijek je dug (*kokošī, braždī*); drugo, imenice a-deklinacije imaju uvijek dug nastavak u G i I jd. (*žēna – žēnē – žēnoīm*); treće, kad se samoglasnik nađe pred suglasničkim skupom u kojemu je prvi sonant (**j, l, lj, m, n, nj, r, v**), on se dulji (duljenje po položaju: *nāstavak – nāstāvka – nāstavakā; stàrac – stārca – stārāca*); četvrto, imenice koje u množini gube **-in** dulje samoglasnik ispred **-in**, osim ako na slogu ispred **-anin** nije koji uzlazni naglasak (*Beògradanin – Beògradāni*, ali: *Mlèčanin – Mlèčani*), i ako nisu ove četiri imenice s brzim naglaskom (*Buğarin – Buğari; Cìganin – Cìgani; dušmanin – dušmani; Krčānin – Krčāni*)¹³; peto, imenice na **-Qst** gube dužinu kad dobiju nastavak (*prāvednōst – prāvednosti – prāvednošću*) i šesto, imenice sa skupinom **ije** idu po istom „tipu“ po kojem bi išle kad bi umjesto **ije** imale jedan slog- (**ā = ĩje; á = ije; ā = ije**)¹⁴. U suvremenim su priručnicima opća pravila proširena i nadopunjena, primjerice krajnje je **-k** u G mn. (*riku, nõgu*) i krajnje **-ū** u nastavku **-ijk** (*očiju, ušiju*) dugo. Položajno duljenje ne događa se uvijek po navedenu pravilu, naime još je S. Ivšić zamijetio sljedeće primjere *Buğarčād, buğarskī* u kojima se ne dulji samoglasnik pred suglasničkim skupom ako iza njega dolazi dužina (Ivšić 1979: 10). No primjeri sa sufiksom **-nKk**, česti u uporabi, protive se Ivšićevoj iznimci (*načelnik, nādzōrnīk* – u NHKJ). Zanaglasna dužina izostaje ponegdje i u primjerima tipa *Istrani, grāđani, brđani*, zabilježeno kao dubletnost (NHKJ, 31). Također se ne smatra tipološkim čimbenikom ni zanaglasna dužina na sufiksima imenica. Naglasak glagolskih i zbirnih imenica obilježava se također predvidljivim.¹⁵ U opća pravila ulazi i pokrata naglasaka u množini s morfemima -

¹³ Navedeno je pravilo o imenicama sa završetkom **-in** koje znače kakvo podrijetlo uočio S. Vukušić (1982: 290), kao osobitost tadašnje „uporabne norme“ koja je supostojala uz kodificiranu. Iznimka se ne proširuje na navedene četiri imenice s kratkosilaznim naglaskom.

¹⁴ Takvo bilježenje (i dvosložni izgovor) naglasaka na dugome refleksu jata nije svojstveno hrvatskome standardnom jeziku, osim, dakako, ponegdje u književno-umjetničkome stilu. O razlikama između bosanskoga/bošnjačkoga, hrvatskoga i srpskoga jezika u literaturi se često govori i na fonetsko-fonološkoj razini, imajući u vidu upravo refleks jata. (Tošović 2006: 167–169) J. Silić izdvaja pak fonetske, morfonološke i leksičke razlike (naspram fonološkim, morfološkim i sintaktičkim podudaranjima) kao one koje razjedničuju štokavske podsisteme/alosisteme unutar štokavskoga sistema (Silić 2007).

¹⁵ Glagolske su imenice naglasno predvidljive: dvosložne imaju dugouzlazni naglasak (*znāti – znānje*), višesložne motivirane nesvršenim glagolom nose naglasak infinitiva i zanaglasnu dužinu na predsufiksalsnome slogu (*pāmtiti- – pāmčēnje*), a one motivirane svršenim glagolom dugouzlazni naglasak na pretposljednemu slogu (*oslo-*

ov/-ev-. J. Matešić i J. Hamm izdvojili su vokativ u sustavu padeža pa se i naglasno izdvaja iz tipoloških klasifikacija, posebice u tipologiji koju predlaže S. Vukušić, o čemu će biti više riječi.

Pomacima koji su učinili B. Finka i S. Babić u normativnoj akcentologiji, i to u tipologiji, prethodio je dijalektološki rad M. Moguš (1966) o čakavskoj akcentologiji. Naime, Moguš je dosljedno primijenio tipološko mjerilo po kojemu je pri određivanju naglasnih tipova najvažniji naglasak (tj. je li isti naglasak na istome mjestu, različit naglasak na istome mjestu, različit naglasak na različitome mjestu ili pak isti naglasak na različitome mjestu). Naglasni su „tipovi“, dakle, raspoređeni „od postojanosti akcenta i mjesta preko njihove djelomične promjenljivosti do potpune nepostojanosti“. (Moguš 1966: 63)

Nakon tih važnih pomaka nizali su se radovi o naglasnoj tipologiji u kojima se u klasifikaciji izuzimlje sve što je predvidljivo i sve što se može svrstati u opća naglasna pravila. Na tome je tragu bila i Z. Vuković (1978) te se posvetila naglasnoj tipologiji glagola. D. Grečl (1981) pedagoški je učinio (donekle) pristupačnijim hrvatsko naglašivanje naglasno klasificirajući imenice u četiri naglasna razreda s obzirom na naglasak u G jd. te bazirajući se na predvidljivim naglasnim značajkama (u G mn., u G i I jd. imenica ž. r., u imenica sa skupinom sa sonantom, u imenica na -*ōst*). G. Neweklowsky (1975) nudi nekoliko rješenja za smanjenje broja naglasnih preinaka u Daničića, na istome tragu: opća fonološka i morfonološka pravila (o mjestu naglaska i raspodjeli, o duljenu pred sonantom, o zanaglasnim dužinama u G mn. i u G i I jd. ž. r. i u sufiksu -*ōst*) trebaju biti nabrojena prije tipiziranja. Naglasne su alternacije ili alternacije mjesta ili alternacije intonacije, a alternacije su trajanja predvidljive. Alternacije tona i mjesta naglaska u paradigmi (V jd. izuzet je jer je predvidljiv), metodološki vrlo bliske Hammovim opozicijama, po Neweklowskome su sljedeće: jednina prema množini (*jězero* – *jezěra*); L jd. prema ostalim padežima (*slučāju* – *slučāju*); A jd. (D jd.) prema ostalim padežima (*glāvu* – *glāva*); G mn. prema ostalim padežima (*pīšāma* – *pīšma*) te N i A mn. prema ostalim padežima (*zěmlje* – *zemaļja*).

U sistematizaciji naglasnih tipova hrvatskoga standardnog jezika posebice se izdvaja članak S. Vukušića „Usporedba dvaju novoštokavskih naglaš-

bòditi – *oslobođenje*). Zbirne imenice nose naglasak koji također ima značajku konstante. Pravila su naglaska ova: dvosložne imenice sa sufiksom -*je/-e* imaju dugosilazni naglasak (*gUra* – *gSrje*), a višesložne ostvaruju zanaglasnu dužinu pred sufiksom te kratkouslazni naglasak na prethodnome slogu (*jāšēn* – *jāsēnje*); dvosložne zbirne imenice na -*ād* imaju kratkosilazni naglasak i čuvaju dužinu u paradigmi (*teļe* – *tēlād* – *teļlādi*), a u trosložnih prednjači kratkouslazni na prvome slogu te dužina na trećemu (*ūnuče* – *ūnučād*).

vanja imenica muškog roda na -ø“ (1976) jer je preispitao tadašnju naglasnu normu. Nakon uspoređivanja „Daničičeva naglašavanja“ (110 „tipova“) i „zapadno novoštokavskog naglašavanja“ (ZNŠN) zaključeno je da se samo 20 „tipova“ podudara u potpunosti, 43 „tipa“ jednaka su po tipološkim naglasnim odredbenicama, ali različita po distribuciji imenica dok se osam „tipova“ razlikuje i po tiološkim pojedinostima i po distribuciji (riječ je o G mn.: *krajevā, lovācā, piličā, jarčēvā, nokaīā, prijateljā* te o L jd. *u prstēnu, u događāju* koji u ZNŠN nisu intersilabički preinačeni). Na „zapadnoj strani“ nema 23 Daničičevih- naglasnih „tipova“ (*Pètar – Pèra; závoj – závoja; pòvoj – pòvoja; solad – sòlda; pokròvac – pokròvca; nākovanj – nākovnja; Bābakaĵ – Bābakaja; nērādin; vodòpoj – vodòvoja; šarāmpōv – šarāmpōva; porebārac – porebārca; Vīnkōvčanin; řđakovīć; čēsārovac – čēsārōvca; dèvermāviš; Duġobraĵ-đić; arēndaĵor; malōvēčnik; Pećkovičānin; mrznovōlĵavac – mrznovōlĵāvca; po-nēdeonīk; kupīkrastāvčīć; òskoruškovac – òskoruškōvca*), posebice jer ni većina riječi nije u porabi u hrvatskome jeziku, ali Vukušić navodi pet novih „tipova“ (*očnjak – očnjaka; knjižēvnik – knjižēvnika; òskoruškovac – òskoruškōvca; kupīkrastāvčīć; Pōrkolovac – Pōrkolōvca*) koji se gotovo odreda tiču drukčijega leksičkoga naglasaka (s tim da su dvojbeni dva naglasaka u okviru jedne pisane riječi). S. Vukušić bavio se i imenicama srednjega roda¹⁶ te je zaključio sljedeće: od 50 Daničičevih naglasnih „tipova“ imenica srednjega roda samo se 12 posve poklapa sa ZNŠN, sedam Daničičevih „tipova“ nije zabilježio, ponovno jer nekih riječi nema u porabi (*sēlo – sēla; bezočānstvo; nezakōnstvo; nāzime – nāzīmena; ždrebešce – ždrebeščeta; Sārājevče – Sārājevčeta, govedārče – govedārčeta*), no uočio je četiri nova (*drugārstvo – drugārstāvā i drugārstāvā; dostojānstvo – dostojānstāvā i dostojānstāvā; neprijateljstvo – neprijateljstāvā i neprijateljstāvā; Bēōgrače – Bēōgračeta*). Dvadeset i osam „tipova“ jednako je po tipološkim odrednicama, a različito po raspodjeli imenica dok su tri „tipa“ s različitim tipološkim odredbenicama i s različitim podjelom imenica. Tim se člancima poljuljala prepisivačka naglasna norma temeljena na Karadžić-Daničić-Maretićevu modelu te se u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća gramatičari ponovno oslanjaju na hrvatsku naglasnu tradiciju, već time da se naglasni tipovi imenica određuju prema deklinacijskim vrstama, a ne rodovima.

Rezultati novije naglasne tipologije po kojima je pri određivanju naglasnih tipova najvažnije jednako naglasno ponašanje, tj. naglasak, a ne broj slogova, tip fleksije ili rod imenice našli su mjesta i u svim drugim radovima S. Vukušića, posebice u knjizi „Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja –

¹⁶ Usp. Vukušić 1978. Članci se nalaze i u knjizi „Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta“ iz 1984.

stiničkog i Daničićeva“ (1982) u kojemu je takav način razdiobe i predstavljen. Glavno je tipološko mjerilo za razvrstavanje vrsta riječi u naglasne tipove razdioba prozodijskih razlikovnih obilježja i njihova preinaka u paradigmama po kojemu se došlo do dva osnovna naglasna tipa: *p r o m j e n l j i v i i n e p - r o m j e n l j i v i* (uzimajući u obzir predvidljiva pravila, tj. „prozodijske sastojke koji ne određuju tip“). Kombinacijom raspodjele prozodijskih razlikovnih obilježja bez preinaka, odnosno kombinacijom preinaka u paradigmama dobivaju se podtipovi, skupovi jedinica i same jedinice¹⁷ (primjerice jedinica *rôb – roba* uvršten je skup jedinica s preinakom tona koji pripada prvome podtipu s endosilabičnom preinakom, a time i promjenljivome tipu).

Noviji pogledi na naglasno tipologiziranje uočeni su i u Nikolića (1971) koji je obradio naglasak u morfologiji tako da je analizirao naglasne alternacije, ne uzimajući u obzir morfološki kriterij jer se slične ili identične alternacije događaju u svim vrstama riječi. Strani slavisti također tako pristupaju tome pitanju, promatraju naglasne alternacije neovisno o morfološkim kategorijama, primjerice E. Stankiewicz (i to za „Serbo-Croatian“, 1993: 97–155) imenice *jezik*, *koljeno*, *nedjelja* zajedno promatra jer imaju identičnu promjenu u G mn. Pored odnosa N jd. – G mn., luči i sljedeće odnose: L jd. prema ostalim padežima (*zŭb – zŭbu*); N jd. prema A jd. (*ruka – rŭku*), N jd. prema N mn. (*bôg – bôgovi*) i sl., iz čega je jasno da se takve kategorije promjenljivo-nepromjenljivo razlikuju od onoga kako ih definiramo u suvremenoj kroatističkoj literaturi.

Temelji koje je udario Daničić dugo su u literaturi bili stabilni i nepoljuljani, a u srpskome je standardnom jeziku tako ostalo sve do današnjih dana. (Martinović 2007) Posljednjih se godina čuju glasovi otpora tomu sustavu; primjerice u radovima M. Ivić, zatim E. Fekete upozorava na silazne naglaske nepočetnoga sloga, a M. Dešić preustrojava naglasnu tipologiju, no još uvijek u tradicionalnim okvirima. Dešićev „Mali akcenatski rečnik srpskoga jezika“ vrijedan je jer pokazuje da naglasna tipologija prelazi morfološke okvire te da se naglasna ponašanja promatraju upravo prema naglasnim obilježjima, a ne prema morfološkim značajkama, no manjkavost je njegove tipološke razdiobe neizdvajanje općih naglasnih pravila (naglasak V jd., G mn., zanaglasne dužine i sl.)¹⁸ čime bi se tipologija uvelike pojednostavnila. U knjizi se donosi 85 „ti-

¹⁷ U radu ćemo pokušati ići i dalje u sažimanju tipološkoga razvrstavanja. Naime „podtip“ nam znači ono što je u NHKJ skup jedinica, a naglasne jedinice sami su uzorci. Čini nam se da bi se „podtip“ prije uvriježio posebice jer je i u literaturi proširen termin „tip“ za svaki naglasni uzorak. Još se uvijek nije ustalilo govoriti o dvama tipovima – promjenljivome i nepromjenljivome i o tome da se oni dalje granaju na manje jedinice.

¹⁸ Vidi četvrto poglavlje.

pova“ te se naslućuje da bi ih na koncu moglo biti dvjestotinjak. (Dešić 2001: 6)

2. U ovome je radu prevagnula ona struja (koju danas predvode akcentolozi S. Vukušić i I. Zoričić, a začeta je u radovima J. Hamma, B. Finke, S. Babića, M. Moguša i ranim radovima S. Vukušića) koja tipologiji pristupa s a m o iz sfere naglasaka, a morfološke značajke ostavlja po strani. Novina suvremene hrvatske akcentološke literature upravo je naglasna tipologija, a S. Vukušić s vremenom ju je gradio polazeći dalje od spoznaja drugih jezikoslovaca, koji su u tipološkoj klasifikaciji počeli izuzimati nenaglasna mjerila pa su u konačnici sama naglasna počela (ton, trajanje i mjesto naglasaka) osnovni kriterij u tipološkoj razdiobi. Puno oprimjerenje novoga pristupa tipološkoj normi nalazimo u monografiji „Naglasak u hrvatskome književnom jeziku“ (NHKJ). Jezične mijene i polifunkcionalnost standarda nameću i potrebu novoga sagledavanja tipologije i naglasne norme, no ipak se može utvrditi da je najveći prinos monografije u tome što je kao glavno mjerilo za razvrstavanje svih vrsta riječi u naglasne tipove uzeta raspodjela prozodijskih svojstava – tona, trajanja i mjesta – i njihove preinake u paradigmama. Postoji, dakle, nepromjenljivi i promjenljivi naglasni tip koji se dalje dijele na podtipove, skupove jedinica i naglasne jedinice. Ukupno je 85 naglasnih jedinica (18 u prvome, nepromjenljivome tipu; 67 u drugome, promjenljivome tipu), a na imenice otpada 18 naglasnih jedinica unutar nepromjenljivoga tipa te 24 naglasne jedinice unutar promjenljivoga naglasnoga tipa u NHKJ. Tipologija briše granice vrste riječi, ulazi u morfološke i tvorbene kategorije te na jednome mjestu ne moraju biti sve vrste riječi. Nepromjenljivi naglasni tip (NT) zadržava u paradigmi ili naglasak osnovnoga oblika (*národ* – *národa*) ili naglasak mijenja po općim pravilima (promjene su predvidljive, primjerice fonološki: *klīnac* – *klīnci*), a promjenljivi tip (PT) čine riječi koje imaju naglasak uzorka (čiji je broj ograničen).

I pravila i tipovi da bi bili valjani svakako moraju udovoljiti trima temeljnim načelima svakoga znanstvenog istraživanja: logička neproturječnost, potpunost (iscrpnost, bez ostatka) i jednostavnost (Katičić 1967: 6; Zoričić 1990: 53), a upravo je potonje dosad bilo najteže postići u pregledima tipova (jer ju je počesto potirala preopširnost). Jednostavnost na koncu ipak ne smije doći prije iscrpnosti, a posebice ne prije neproturječnosti pa ćemo se u prijedlogu naglasnomorfoloških uzoraka time i voditi.

3. Naglasna je tipologija usko vezana uz morfologiju riječi, jednako kao i paradigmatski naglasak unutar općih pravila, no osnovna je razlika u tome što su tzv. opći naglasci (tj. preinake) predvidljivi jer su konstante u fleksiji, za što nije nužno uvoditi novi tip/uzorak/jednicu, a tipološki nisu. Općom se naglasnom normom, morfološko-tvorbeno uvjetovanom, smatraju ona naglasna pravila koja u morfološkim paradigmama i tvorbi riječi određuju naglasak bez obzira na onaj u polaznome obliku (npr. zanaglasne dužine padežnih nastavaka,

zanaglasne dužine u prezentu glagola na **-ām**, **-īm**; dvosložni komparativ uvijek s kratkosilaznim naglaskom itd.).¹⁹ U svemu je presudan genitivni naglasak (bez prijedloga) jer je obavijestan, s obzirom na nominativni koji je zalihostan.

Morfološka naglasna pravila možemo još nazvati i paradigmatiskim (općim) naglasnim pravilima, a odnose se na oblične naglaske koji su predvidljivi i koji su zajednički tipološkim uzorcima pa se i izuzimlju iz tipološkoga klasificiranja (usp. Babić 1968; Finka 1968; NHKJ).²⁰ Upravo se predloženim izdvajanjem naglasna tipologija jednostavnije i preglednije opisuje nego što se to dosad činilo. Naglasne su konstante uvjetovane fonološki (*stàrac – stârca*); morfonološko-morfološki (*stân – stânovi*) ili tvorbeno (*svàdba – svadbârina*).

Gotovo bi svaki padež mogao biti zahvaćen kojim od pravila, bar u nekoj od kategorija, primjerice N jd. tvorbom riječi, G jd. fonološkom uvjetovanošću (*pàlac – pâlca*) ili dužinom u imenica ženskoga roda (*žèna – žène*), D i A jd. promjenom tona u nekih imenica ženskoga roda (*vòda – vòdi i vòdi – vòdu*), V jd. naglasno uposebljuje prevaga silaznoga, čelnoga naglasaka (*žèna – žèno*), L jd. izdvaja se uzlaznim tonom u nekih imenica za neživo (*u grâdu*), I jd. bilježi zanaglasnu dužinu u imenica ženskoga roda (*žènõm*), N mn. najčešće krati naglasak pred množinskim morfemima **-ov/-ev-** (*grâd – grâdovi*), G mn. izdvaja se dužinama (*grâdovâ*), duljenjem morfema (*kónja*) i prevagom silaznosti u višesložnih riječi (*kòrito – kòrîta*), naglasak DLI mn. izdvojen je u imenica i-vrste (*kćèrima*), a samo A i V mn. naglasno se podudaraju s N mn. (izuzimljući stilski obilježje preinake V mn. u imenica preinake *juñak – junaka*). Upravo stupanj predvidljivosti te proširenosti među paradigmama/tipološkim uzorcima određuje koja će od navedenih naglasnih posebnosti u fleksiji postati opće pravilo, a koja će ući u tipologiju, zaseban uzorak.

U morfološkome je naglasku bilo važnih preskriptivnih promjena u drugoj polovici XX. stoljeća. Riječ je o inovacijama specifičnim za zapadnovostokavske govore od koji su isticane sljedeće: prvo, u imenica muškoga roda pokratio se osnovni vokal ispred množinskih morfema: *vijêk – vjêkovi*; drugo, dokinute su neistoslogovne preinake u L jd., G mn. i DLI mn. poput ovih: *u kâmenu*, umj. *u kameñu*, *u mlâdosti*, umj. *u mladosti*, *sîñovâ*, umj. *sinová*; *sîñovima*, umj. *sinòvima*; treće, odmaci od kanonskoga naglasaka G mn. tipa *Dalmaťîñācā* prema uporabnome *Dalmatîñācā*, rjeđe *Dalmatîñācā*; četvrto,

¹⁹ Detaljnije o tome u uvodnim poglavljima knjige NHKJ te u članku S. Vukušića iz 1989.

²⁰ U stranoj se literaturi takve naglasne alternacije nazivaju automatskima (*the automatic alternations*) – Stankiewicz 1993: 108.

dokidanje naglasnih alternacija u V jd. poput *DalmatNnče/DalmatMnče* ili *olujo/olujo*, umj. *Dālmatīnče, ōlūjo*; peto, prelazak imenica iz tipa u tip, primjerice *lažōv/lažov – lažova*, umj. *lažōv – lažōva*. (Vukušić, Lončarić 1998: 98) Akcentološke studije u XX. stoljeću ponajviše su se bavile morfološkim alternacijama naglasaka V i L jd. te GDLI mn. (primjerice Brozović 1958), no danas su ipak uvelike prevladane „istočno-zapadne opozicije“ te se pitanje alternacija produbljuje i proširuje (u smjeru funkcionalne raslojenosti jezika).

„Prozodijske sastojke koji ne određuju tip“, jer su predvidljivi, svrstavamo u sedam skupina, redom su ove:

- a) duljenje pred suglasničkim skupom koji počinje sonantom²¹
- b) naglasak glagolskih imenica
- c) naglasak zbirnih imenica
- d) imenice muškoga roda s nastavkom **-o** ili **-e**²²
 - e) kraćenje morfema u imenica srednjega roda na **-ø** ispred **et** (ili **en**)
- f) naglasak pojedinih padeža:
 - V jd.** (dominira silazni čelni naglasak)
 - L jd.** (izdvaja se uzlaznim tonom u jednosložnih i nekih dvosložnih i trosložnih imenica muškoga roda i ženskoga roda i-vrste za neživo i apstraktno koje nose u osnovi silaznu intonaciju)
 - N mn.** („kraćenje u zamjenu“ pred množinskim morfemom **-ov/-ev-**, a imenice kojima nominativni naglasak u jednini metatonira u dugouzlazni imaju dubletni lik N mn., pod utjecajem tzv. mediteranskoga tipa naglašivanja)
 - G mn.** (kao i u V jd. preteže silazni ton)
 - DLI mn.** (jednak je naglasku G mn. u imenica na **-K** i **-ijū**)
- g) zanaglasne dužine²³ (u gramatičkih dužina vlada, a u ostalih rješenja su u teoriji i praksi još uvijek dijelom neujednačena).²⁴

²¹ Nije dobro nazivati ga položajnim duljenjem jer položajnim možemo nazvati svako duljenje uvjetovano određenim položajem pa je nužno razlikovati fonološki uvjetovano duljenje, koje je pred sonantom, od morfološkoga, primjerice u G mn., ili pak tvorbenoga, *djēdo*, *djēva* i sl.

²² Imenice muškoga roda koje završavaju na vokal naglasno su nepromjenljive. Naglasci V jd. i G mn. mogu se držati predvidljivima.

Nakon takva izuzimanja općih paradigmatskih pravila slijede primjeri paradigmi koje mijenjaju naglasak osnovnoga lika upravo po opisanim pravilima: *grād – u grādu – grādovi*; *stvár – u stvári – stvári – stvárima*; *òko – òčiju – òčima*; *nòkat – nòktiju – nòktima*; *dijeće – djèteta*; *čeljađe – čeljàdeta*; *prāse – prāseta*; *dòlac – dolca – dolci*; *stàrac – stârca – stârci*; *pàlac – pàlca – pàlčevi*; *òvan – óvna – òvni*. Budući da je riječ o predvidljivim preinakama, navedene paradigme uvrštavamo u nepromjenljivi naglasni tip, slijedeći načelo da je za svrstavanje imenica u tipove jedini kriterij akcenatski, a ne naglasne promjene izazvane fonološko-morfološkim i tvorbenim razlozima.

4. Tipološka su pravila ona koja vrijede samo za tipove i manje jedinice od tipova. Naglasni je tip dijelom jezika kao sustava koji se konkretizira normiranjem. Riječ je dakle o naglasnim uzorcima koje uposebljuju preinake (tona i/ili trajanja i/ili mjesta) i pripadajući korpus. Za standardno je naglašivanje specifično seljenje riječi iz jednih naglasnih preinaka u druge (ne)preinake, no osim konkretnih riječi još je ostalo otvorenim pitanje broja i vrsta uzoraka koji su u sustavu, a koji se opimjeruju u teoriji ili u praksi standardnoga jezika.

Naglasni tipovi, promjenljivi i nepromjenljivi tip, moraju se dalje granati samo po naglasnim značajkama, ne uzimajući u obzir fonološku (broj slogova) i morfološku (vrsta sklonidbe ili rod imenice) značajku riječi. Riječi unutar promjenljivoga tipa granamo u 7 podtipova: s promjenom tona; promjenom trajanja; zatim tona i trajanja; promjenom mjesta; mjesta i tona;- promjenom mjesta i trajanja i na koncu mjesta, tona i trajanja.²³ Unutar svakoga podtipa, u obzoru samo naglasnih značajki i preinaka u paradigmi, postoje jedinice (uzorci) s pripadajućim korpusom.

²³ Dužine su uglavnom prozodijske, a ne naglasne, a to znači da su morfološki uvjetovane pa nije potrebno promatrati cijelu riječ. Gramatička se dužina (G mn. imenica, G jd. i I jd. imenica ž. r., u prezentu) stoga u literaturi drži fonološkom pojavom jer je razlikovna (i njezinu se gubitku treba oduprijeti), suprotno tzv. sustavnim dužinama (*znanost, zidař – zidařa*) koje su fonetskom pojavom jer su nerazlikovne. Etimološke su dužine, one u sufiksima, u prezentu ili padežnim nastavcima, prve na udaru tendencije gašenja.

²⁴ Osnovna se naglasna pravila mogu i više utočniti i definirati, uočili smo primjerice da se naglasak vokativa jednine dade sažeti u pet pravila, a naglasak genitiva množine u devet, no to je temom drugoga rada koji je u izradi. Osnovne napomene o općim pravilima mogu se pronaći i u NHKJ.

²⁵ Pokušaj nije nepoznat u jezikoslovnoj literaturi, naime I. Zorić (1990: 56) sličnu je raspodjelu primijenio na manjemu korpusu imenica s ništičnim nastavačnim morfemom: promjenljivi je tip dijelio na podtipove uzimajući u obzir promjene svih prozodijskih počela, ne samo mjesta.

5. Navedenim pristupom (tj. izuzimanjem paradigmi u kojima su naglasne smjene predvidljive) jasno je da se Daničićeva tipologija može sažimati, naime prepoznali smo 38 uzoraka koji nose tipološku značajku.

PROMJENLJIVI TIP						
istomorfemske i neistomorfemske preinake						
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Podtip	Podtip	Podtip	Podtip	Podtip	Podtip	Podtip
ton	trajanje	ton i trajanje	mjesto	mjesto i ton	mjesto i trajanje	mjesto, ton i trajanje
<i>groš</i> – <i>groša</i>	<i>déte</i> – <i>dèteta</i>	<i>rôg</i> – <i>rôga</i> – <i>rogov</i>	<i>život</i> – <i>života</i>	<i>râme</i> – N mn. <i>ramèna</i>	<i>junak</i> – <i>junaka</i>	<i>vréme</i> – <i>vrèmena</i> – <i>vremèna</i>
<i>stu̇p</i> – <i>stu̇pa</i> – <i>stu̇povi</i>	<i>prȧse</i> – <i>prȧseta</i>	<i>stȯl</i> – <i>stȯla</i>	<i>kotȧlac</i> – <i>kȯtaoca</i>	<i>plaṅina</i> – <i>plā̇ninu</i> – <i>plā̇nine</i>		
<i>grȧd</i> – u <i>grȧdu</i> – <i>grȧdovi</i> – <i>gradȯva</i> – <i>gradov̇ima</i>	<i>čeljȧde</i> – <i>čeljȧdeta</i> <i>krȧj</i> – <i>krȧja</i> – <i>krȧjevi</i> – <i>krajėvȧ</i> – <i>krajev̇ima</i>	<i>dȯlac</i> – <i>dȯlci</i> <i>grȧna</i> – <i>grȧne</i> – <i>grȧnama</i>	<i>tȧne</i> – N. mn. <i>tanėla</i> ²⁶	<i>čovėk</i> – <i>čovėka</i> ²⁷		<i>ḋinȧr</i> – <i>ḋinȧra</i> – <i>o dinȧru</i> – <i>dinȧri</i> ²⁸
<i>ȯko</i> – <i>ȯčima</i> <i>zvȯno</i> – N mn. <i>zvȯna</i> <i>stvā̇r</i> – u <i>stvā̇ri</i>		<i>nȯć</i> – u <i>nȯći</i> – N pl. <i>nȯći</i> <i>gvō̇žde</i> – N mn.				

²⁶ *Tȧne* – *tȧneta* – *tanèta* uzorak je koji nije zabilježio Daničić, no na njega je upozorio Maretić u svojoj gramatici, a poslije i J. Matešić (1970). Uvrštavamo ga u 4. podtip – promjene mjesta jer je promjena trajanja očekivana alternantom **-et-**.

²⁷ Pored imenice *čovėk* Daničić je zabilježio i dubletu *čovėk*. Promjenu *čovėk* – *čovėka* nose još samo neka vlastita imena: *Mi̇loš* – *Mi̇loša* i *Urȯš* – *Urȯša* (što se u srpskome jeziku nazire i iz prezimena *Mi̇lošević*, *Urȯšević*).

²⁸ Takvu naglasnu smjenu Daničić bilježi još samo za imenicu *kȯmȧd*. U Maretića je *ḋinȧr* – *dinȧri*.

	<i>gvožđa</i>
<i>gláva</i> –	<i>čvořak</i> –
<i>glâvi</i> –	<i>čvõřkovi</i>
<i>glâve</i> –	
<i>glávama</i>	
<i>gõra</i> N	
mn. <i>gõre</i>	
<i>võda</i> –	
<i>võdi</i> – <i>võde</i>	
<i>djèca</i> –	
<i>djèci</i>	
<i>vèpar</i> –	
<i>vèprovi</i>	
<i>vaļ</i> –	
<i>vaļovi</i> –	
<i>valõvā</i>	
<i>grõb</i> –	
<i>grõba</i> –	
<i>grõbovi</i> –	
<i>grõbovā</i>	
<i>vīr</i> – <i>vīra</i> –	
<i>vīrovi</i>	
<i>mõmak</i> –	
<i>mõmci</i>	
<i>solad</i> –	
<i>sõlda</i>	
<i>bèdro</i> – N	
mn. <i>bèdra</i>	
<i>mèšo</i> – N	
mn. <i>mèša</i>	

Tablica 1: Daničićevi naglasni uzorci imenica (dopunjeni Maretićevim)
i nova razdiobna načela²⁹

Iako smo izdvajanjem općih naglasnih pravila iz tipologije saželi prvi sustavni prikaz, ipak smo utvrdili da je Daničić (a poslije i Maretić) zabilježio

²⁹ U tablici smo masnim slovima označili uzorke koji su ostali izvan pregleda u monografiji NHKJ. Neki od uzoraka koji su označeni masnim slovima ipak se javljaju u nekim drugim normativnim priručnicima hrvatskoga jezika (dakako da to ne znači da je i korpus podudaran, no naglasne smjene gdje gdje jesu): *vaļ* – *vaļovi* – *valõvā*; *vīr* – *vīra* – *vīrovi*; *kraļ* – *kraļa* – *kraļjevi* i dalje bez intersilabičkih promjena.

više naglasnih uzoraka nego što je to u suvremenome sustavnome prikazu hrvatskoga jezika (NHKJ). Razlika bi dakako bilo i više kad bismo dokinuli opća paradigmatska pravila o V i L jd. te ona o G mn. (neutralno: *Dalmatīnac* – *Dālmaīnče* – *Dalmatīnāca*; te danas obilježeno: *u kamènu*; *u mladošti*; *kesteńa* i sl., s tim da je i Karadžić naznačio da može biti i *u grèbenu* i *grèbēńa*), pa onda i o DLI mn. (*prijateljā* – *prijateljima*) i kad bismo širili naglasnu tipologiju (ne)stalnošću zanaglasnih dužina ili kakvim (u tipologiji) sporednim značajkama (*ražboj* – *ražboja*; *zàstorak* – *zàstorka*), što više nije suvremenom tendencijom u tipologiziranju. Neki će se uzorci (koji su ostali izvan NHKJ) i dalje pojavljivati u suvremenim priručnicima (*val* – *valovi*; *kīp* – *kīpa* – *kīpovi*; *krāj* – *krāja* – *krājēvi*), neki su ostali izvan hrvatskoga standardnog jezika (*prèzime* kao naglasno nepromjenljiva; *dīńār* – *dināri*; zatim promjena mjesta i tona u imenica muškoga roda: *čòvek* – *čovēka*; preinaka mjesta u uzorku *kotalac* – *koťaoca*; predvidljiva promjena trajanja, ali ne i tona izvan je većine priručnika i uporabe *čvórak* – *čvòrkovi*), nadalje promjena trajanja u množini imenica poput *grāna* – *grāne* – *grānama* danas više nije nužna, naime prodire analogija (*grānama*); zatim neki su uzorci u uzroku u hrvatskome standardu (*gvóžđe* – *gvožđa*; *měso* – *měsa*; *bědro* – *bědra*; *mòmci* – *mòmci*; *planīna* – *plāńine*), a u neke je posumnjao već i Daničić (*soład* – *sōlda*). Promjena tona samo u množinskih padeža u jednosložnih imenica s kratkosilaznim naglaskom (*ròk* – *ròka* – *ròkovi*) nije zabilježena u Daničića, napominje tek da je moguće u dvosložne *vèpar* – *vèprovi*. Preinaka *prèzime* – *prezimēna* također nije prepoznata (jer se ta imenica izgovara naglasno nepromjenljivo), no poslije je J. Matešić (1970: 124) prikazao jednaku promjenu u primjeru *duǵme* – *dugmēta*.

U Dešićevu rječniku u zasad prikazanih 85 „tipova“, od kojih je imeničnih 36, tek je nekoliko uzoraka koji se novim pristupom tipologiji imenica mogu prepoznati kao oni tipološki: *rob* – *roba* (34.), *žulj* – *žuljevi* (36.), *strič* – *strića* (37.), *atašE* – *atašēa* (51.) što je jednako promjeni *svèdok* – *svedoča* (77.), *bijeg* – *bijègovi* i *bijégovi* (64.), *junak* – *junaka* (70.), a po općem pravilu „kraćenja u zamjenu“ idu uzorci *druǵ* – *druǵovi* (80.), *grād* – *grādovi* (84.), *brījeg* – *brègovi* (85.). Iz svega se nameće da uvođenjem općih pravila u analizu Dešićeva rječnika bistrimo tek šest imeničnih uzoraka koji nose tipološku značajku (što je šest puta manje od onoga što rječnik prikazuje).

6. Komparativnom analizom suvremenih rječnika i gramatika hrvatskoga jezika na korpusu od oko 3 000 čestouporabnih imenica dobili smo niz naglasnosklonidbenih uzoraka koje ćemo tablično predstaviti u nastavku. Naglasni uzorci koji su zajednički monografiji „Naglasak u hrvatskome

književnom jeziku“ (NHKJ) i ostalim suvremenim priručnicima (koji su u popisu literature) raspodijeljeni su u jednome retku u tabličnome prikazu, a u sljedećemu su nizu, ispod crte, uzorci koji nisu zabilježeni u NHKJ, ali ih nalazimo u ostalim suvremenim priručnicima.

PROMJENLJIVI TIP						
istomorfemske i neistomorfemske preinake						
1. Podtip	2. Podtip	3. Podtip	4. Podtip	5. Podtip	6. Podtip	7. Podtip
promjena tona	promjena trajanja	prom- jena tona i trajanj a	promjena mjesta	promjena mjesta i tona	promjena mjesta i trajanja	prom- jena mjesta, tona i trajanj a
<i>ròk</i> – <i>rokovi</i>	<i>dijete</i> – <i>djeteta</i>	<i>rôg</i> – <i>rôga</i> – <i>rôgovi</i>	<i>život</i> – <i>života</i>	<i>ràme</i> – N mn. <i>ramena</i>	<i>junač</i> – <i>junaka</i>	<i>vrijeme</i> – G jd. <i>vrè-</i> <i>mena</i> – N mn. <i>vre-</i> <i>mèna</i>
<i>grôš</i> – <i>groša</i> ³⁰	<i>praše</i> – <i>prašeta</i>	<i>stôl</i> – <i>stola</i>	<i>prèzime</i> – N mn. <i>prezime-</i> <i>na</i>			
<i>stu̇p</i> – <i>stu̇pa</i> ³¹	<i>čeljađe</i> – <i>čeljadeta</i>	<i>dôlac</i> – <i>dôlci</i> <i>grâna</i> – N mn. – <i>grâne</i> – DLI <i>grânam</i> <i>a</i> i <i>grânam</i> <i>a</i>				
<i>grâd</i> – <i>u</i> <i>grâdu</i>						
<i>ôko</i> – <i>očima</i>		<i>gláva</i> – D jd. <i>glâvi</i> i <i>glâvi</i> –				

³⁰ Jednako se naglasno ponaša i razgovorni lik *asistènt* i slični.

³¹ Jednaku naglasnu preinaku možemo primjerice promatrati u razgovornome liku *dokorađ* i sličnima.

						N mn. glâve – DLI mn. glávam a i glàvam a noč – G jd. noči – u noči
<i>mjèsto</i> – N mn. <i>mjèsta</i>						
<i>stvať</i> – u						
<i>stvaťi</i>						
<i>gòra</i> – N mn. <i>gòre</i> <i>vòda</i> – D jd. <i>voði</i> – N mn. <i>vòde</i> <i>djèca</i> – D jd. <i>djèci</i>						
<i>bāl</i> – <i>bāla</i> – <i>balovi</i>	<i>lôm</i> – <i>lòma</i> – <i>lòmovi</i>	<i>lîk</i> – <i>lîka</i> – <i>lîkovi</i>	<i>bržac</i> – <i>bržaca</i> – <i>bržaci</i> – <i>bržacā</i>	<i>něvrijéme</i> – G jd. <i>něvremen</i> a – N mn. <i>nevremèn</i> a <i>mlădòšt</i> – u <i>mladòsti</i>	<i>bândit</i> – <i>bandîti</i>	
<i>buř</i> – <i>buřa</i> – <i>buřovi</i>	<i>dořac</i> – <i>dořca</i> – <i>dořci</i>;	<i>smjêr</i> – <i>smjêra</i> – <i>smje-</i> <i>řovi</i>				
	<i>stařac</i> – <i>stařca</i> – <i>stařci</i>	<i>hód</i> – <i>hòda</i> – <i>hòdovi</i>		<i>planîna</i> – <i>plăninu</i> – <i>plănine</i>		
<i>kîp</i> – <i>kîpa</i> – <i>kîpovi</i>	<i>stolac</i> – <i>stolca</i> – <i>stolci</i>	<i>lônac</i> – <i>lônca</i> – <i>lônci</i>			<i>međuvrijéme</i> – G jd. <i>međuvre-</i> <i>mena</i> – N mn. <i>međuvre-</i> <i>mèna</i>	
<i>kòsac</i> – N	<i>pălac</i> –	<i>šănac</i> –				

mn. <i>kòsci</i>	<i>pālca</i> –	<i>šānca</i> –
	<i>pālčevi</i>	<i>šānci</i>
<i>jańjac</i> –	<i>òvan</i> –	<i>òvca</i> –
<i>jańjci</i>	<i>óvna</i> –	<i>òvce</i>
	<i>ònovi</i>	
<i>nòkat</i> – u		<i>gvòžđe</i>
<i>nòktu</i> – u		– N
<i>nòkti</i>		mn.
		<i>gvòžđa</i>
<i>bèdro</i> – N		<i>ražanj</i>
mn. <i>bèdra</i>		–
		<i>ražnje-</i>
		<i>vi</i>
<i>brvno</i> – N		
mn. <i>brvna</i>		
<i>měso</i> – N		
mn. <i>měsa</i>		

Tablica 2: Naglasni uzorci imenica (skupovi jedinica i jedinice) u suvremenim priručnicima hrvatskoga jezika³²

7. Iz paradigmatskih obrazaca, koji su prikazani u tablici 2, možemo izdvojiti one promjene koje su predvidljive iz općih paradigmatskih pravila (u tablici su masnim slovima označeni) jer po njima pripadaju nepromjenljivomu naglasnom tipu, zatim preinake koje nisu potvrđene u uporabi i većini priručnika, koje su korpusno ograničene (izbjegavajući „atomiziranje“ jezične građe) te nisu na razvojnome pravcu (primjerice na pravcu naglasnoga izravnavanja ili ujednakā) zanemarene su također u prijedlogu (*měso* – *měsa*, *stòlac* – *stolca* – *stòlci*; *smjēr* – *smjèra* – *smjèrovi*; *lònac* – *lònca* – *lònci*; *hòd* – *hòda* – *hòdovi*; *šānac* – *šānca* – *šānci*; *gvòžđe* – *gvòžđa*; *ražanj* – *ražnjevi*; *bàndit* – *bandiiti*; *poluvrijéme* – *poluvrèmena* – *poluvremèna*; *međuvrijéme* – *međuvremèna* – *međuvremèna*; *biñār* – *bunári*). Primjerice *hòd* – *hòda* – *hòdovi* u kontinentalnome bi dijelu imao češće ovakvu inačicu: *hòd* – *hòda* – *hòdovi*, a u uzmorskome dijelu ovakvu: *hòd* – *hòda* – *hòdovi*. Jedinice koje se izdvajaju samo jednim padežnaglasnim likom koji je uklopljiv u postojeće obrasce također nismo izdvajali (*djèca* – *djècē* – *djèci* – o *djèci*). Vremenskim raslojavanjem jezika i uvođenjem napomena u opća paradigmatska pravila popis je ponovno

³² Masnim su slovima u ovome tabličnome prikazu označene paradigme u kojima je promjena naglaska uvjetovana općim, predvidljivim naglasnim pravilima te morfološki i tvorbeno uvjetovanim pa držimo da ih nije potrebno uvrštavati u tipologiju.

moгуće sažeti (*mlăđôst – u mladôsti; planîna – plăînine*), a zanemarivanjem morfoloških kategorija (primjerice roda imenice) i isticanjem samo naglasnih značajki postiže se i jače sažimanje (*kôšac – kôšci i bēdro– bēdra te jănjac – jănjci i brŭno– brŭna*). Sve su te jedinice, zajedno s *mššo – mēsa* i *gvoždē – gvožđa*, u uzroku. Smanjenju broja preinaka pridonijet će i vrlo prošireno harmoniziranje naglasaka u fleksiji (primjerice jedininskih padeža *glăva – glăvi, glăvi; vōda – vōdi, vōdi*).

Nakon što smo prikazali sve ono što se pojavljuje u normativnim priručnicima, daljnjim analizama eliminirali smo dakle ono što nije na razvojnome pravcu, sustavno ili prošireno pa prijedlog naglasnih preinaka možemo svesti na još manji broj. Prijedlog od 22 uzorka koji se na koncu izbistrio također ne mora biti konačan jer i u njih uočavamo neke koji su u uzroku ili na razvojnome pravcu dosadašnjih uzoraka. Vodili smo računa o praktičnosti, preglednosti i upotrebljivosti, na što su odavno upozoravali jezični teoretičari (Babić 1968: 157, 1999: 63; Finka 1969: 36), i na koncu prikazali uzorke na kojima se dalje može graditi jednostavna slika naglasnih preinaka u paradigmati: *rôk – rôkovi; grôš – grôša – grôševi; stuŭp – stuŭpa – stuŭpovi/stuŭpovi* i moguću razvojnu i analošku u množinskoj paradigmati *kîp – kîpa – kîpovi; bāl – balovi; gōra – gōru – gōre; grāna – grānu – grāne; mjēsto – mjēsta; kôšac– kôšci/bēdro – bēdra; jănjac – jănjci/brŭno – brŭna; rôg – rôga – rôgovi* i moguću razvojnu *lôm – lōma – lōmovi; stol – stola – stolovi* i moguću razvojnu i analošku u množinskoj paradigmati *buŭt – buŭta – buŭtovi*; vrlo rijedak i ograničen *lîk – likovi; dōlac – dōlci; nôč – nôci; žîvot – živoŭti; prēzime – prezimēna; răme – ramēna; jûnak – junáci; vrijēme – vrēmēna – vremēna*.

PROMJENLJIVI TIP						
istomorfemske i neistomorfemske preinake						
1. Podtip promjena tona	2. Podtip prom- jena trajanja	3. Podtip prom- jena tona i trajanja	4. Podtip prom- jena mjesta	5. Podtip prom- jena mjesta i tona	6. Podtip prom- jena mjesta i tra- janja	7. Podtip prom- jena mjesta, tona i trajanja
<i>rôk – rôkovi</i>	<i>lôm – lōma – lōmovi</i>	<i>rôg – rôga – rôgovi</i>	<i>žîvot – živoŭta</i>	<i>răme – N mn. ramēna</i>	<i>jûnak – junaka</i>	<i>vrijēme – G jd. vrēmēna – N mn. vremēna</i>
<i>grôš – grôša</i>		<i>stol – stola</i>	<i>prēzime – N mn. prezi- mēna</i>			

<i>stûp</i> –	<i>dôlac</i> –
<i>stûpa</i>	<i>dôlci</i>
<i>mjêsto</i> – N	<i>grâna</i> –
mn. <i>mjêsta</i>	N mn. –
	<i>grâne</i> –
	<i>grânama</i>
	i
	<i>grânama</i>
<i>gôra</i> – N	<i>noć</i> – G
mn. <i>gôre</i>	jd. <i>noći</i>
<i>bâl</i> – <i>bâla</i>	<i>lîk</i> – <i>lîka</i>
– <i>bâlôvi</i>	– <i>lîkovi</i>
<i>bût</i> – <i>bûta</i>	
– <i>bûtôvi</i>	
<i>kîp</i> – <i>kîpa</i>	
– <i>kîpôvi</i>	
<i>kôsac</i> – N	
mn. <i>kôsci</i>	
<i>jânjac</i> –	
<i>jânjci</i>	
<i>bêdro</i> – N	
mn. <i>bêdra</i>	
<i>brvno</i> – N	
mn. <i>brvna</i>	

Tablica 3: Prijedlog naglasnih uzoraka imenica

Na istome je tragu moguće prikazati i naglasne uzorke srpskoga i bošnjačkoga/bosanskoga standardnog jezika.

8. Od začetaka naglasne tipologije pa sve do danas vidljiva je težnja k sažimanju, izdvajanju općih pravila i pojednostavnjenju, no nije se uvijek imalo na umu da naglasna tipologija mora biti logički neproturječna, iscrpna bez ostatka te na koncu jednostavna. Posebice je potonje bilo i jest najteže postići. Primjer tipologije imenica dvaju standardnih jezika pokazao je da su priručnici hrvatskoga jezika otišli korak dalje u zadovoljenju jednostavnosti kao jednoga od principa naglasne tipologije, a također se izbistilo koji su naglasni uzorci svojstveni svakomu od navedenih jezika što na koncu ponovno potvrđuje njihov samosvojan razvoj.

Literatura

- AR: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Ur., 1880–1976): *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Bd. I.–XXIII. Zagreb: JAZU.
- Babić 1968: Babić, S. O Daničićevu naglasnom sustavu kao sustavu. In: *Jezik*. Zagreb. Br. XV/5. S. 150–157.
- Babić 1981: Babić, S. Daničićevi naglasni tipovi (jedan pogled s današnjeg gledišta). In: *Zbornik o Đuri Daničiću*. Zagreb – Beograd. S. 341–345.
- Babić 1999a: O pridjevnim naglascima u hrvatskome književnom jeziku. In: *Jezik*. Br. 47/2. S. 63–69.
- Babić 1999b: Babić, S. Problem norme u hrvatskom književnom jeziku. In: Samardžija, M. (Ur.). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika*. S. 182–202.
- Babić et al. 1991: Babić, S. et al. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: HAZU – Nakladni zavod Globus.
- Barić et al. 1995: Barić, E. et al. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Belić 1972: Belić, A. *Историја српскохрватског језика*. III/1. Речи са деκлинацијом. Београд: Научна књига.
- BHŽ: Brabec, I. et al. (1963): *Gramatika hrvatskosrpskog jezika*. Zagreb.
- Brozović 1958: Brozović, D. O normiranju književnih naglasaka. In: *Jezik*. Br. VI/3. S. 65–73.
- Daničić 1925: Daničić, Đ. *Српски акценџи*. (Rešetar, M., Ur.). Beograd – Zemun: Srpska kraljevska akademija.
- Delaš 2002: Delaš, H. *Silazni naglasци na nepočetnim slogovima*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Univ.-DA.
- Dešić 2001: Dešić, M. *Mali akcenatski rečnik srpskoga jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Fekete 2000: Fekete, E. Neke pojave sistem(at)skog narušavanja akcenatske norme. In: *Južnoslovenski Filolog*. Beograd. Br. VI/3–4. S. 1297–1329.
- Fekete 2007: Fekete, E. Akcenatske razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. In: Tošović, B. (Ur.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et al. S. 350–364.
- Finka 1968: Finka, B. Prilog akcenatskoj tipologiji u imenica. In: *Jezik*. XV/5. S. 143–150.
- Finka 1969: Finka, B. Naglasna tipologija i njena primjena u standardnim rječnicima. In: *Jezik*. XVII/2. S. 33–36.

- Grečl 1981: Grečl, D. Naglasna klasifikacija imenica hrvatskoga književnog jezika. In: *Jezik*. Br. 28/4. S. 108–115.
- Hamm 1967: Hamm, J. *Kratka gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika za strance*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hamm 1969: Hamm, J. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika za strance*. Zagreb: Školska knjiga.
- HER: Jojić, Lj.; Matasović, R. (Ur., 2002): *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- HJS: Barić, E. et al. (1999): *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine.
- Ivić 1990: Ivić, M. *O jeziku Vukovom i vukovskom*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Ivšić 1971: Ivšić, S. *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München: Fink.
- Jonke 1961: Jonke, Lj. Akcenatska problematika hrvatskosrpskoga književnog jezika danas. In: *Jezik*. Zagreb. Br. IX/1. S. 1–7.
- Junković 1970: Junković, Z. Naglasak na proklitici. In: *Jezik*. Br. XVIII/1. S. 4–14.
- Katičić 1967: Katičić, R. *Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije*. Zagreb.
- Klaić 1963: Klaić, B. Jedan pedagoški pokušaj u akcentologiji. In: *Zbornik u čast Stjepana Ivšića*. Zagreb. S. 195–202.
- Kravar 1989: Kravar, M. Jezično-politički aspekti naše akcenatske problematike. In: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*. Br. 28/18. S. 35–43.
- Lehfeldt/Finka 1969a: Lehfeldt, W.; Finka, B. Das Akzentverhalten im Serbokroatischen dargestellt an den Substantiven. In: *Die Welt der Slaven*. Wiesbaden. Br. XIV/1. S. 26–46.
- Lehfeldt/Finka 1969b: Lehfeldt, W.; Finka, B. Akzentverhalten im Serbokroatischen dargestellt an den Verben. In: *Die Welt der Slaven*. Wiesbaden. Br. XIV/2. S. 174–192.
- Lončarić/Vukušić 1998: Lončarić, M.; Vukušić, S. Fonologija, Morfologija. In: *Hrvatski jezik*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. S. 7–90, 91–105.
- Maretić 1899: Maretić, T. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana.
- Marković 1979: Marković, S. *Akcenatska kolebanja i odstupanja od norme u srpskohrvatskom standardnom jeziku*. Titograd: XXIX. seminar za strane slaviste.

- Martinović 2006: Martinović, B. Odmaci od preskriptivne naglasne norme u hrvatskome standardnom jeziku. In: *Riječki filološki dani*. Zbornik radova. Br. 6. S. 247–259.
- Martinović 2007: Martinović, B. Akcenatske razlike između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika. In: Tošović, B. (Ur.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen 1/3*. Graz. S. 385–404.
- Matešić, 1970: Matešić, J. *Der Wortakzent in der serbokroatischen Schriftsprache*. Heidelberg: Carl Winter – Universitätsverlag.
- Mažuranić 1861: Mažuranić, A. *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole*. Dio I. Rječoslovje. Troškom spisateljevima. Zagreb.
- Moguš 1966: Moguš, M. Današnji senjski govor. In: *Senjski zbornik*. Senj: Gradski muzej Senj. Br. II. S. 5–152.
- Neweklowsky 1975: Neweklowsky, G. Класификација српскохрватских именица по акценатским типовима. In: *Научни сасатанак слависта у Букове дане*. Beograd. Br. 5. S. 597–603.
- NHKJ: Vukušić, S. et al. (2007): *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Nikolić 1970: Nikolić, B. *Osnovi mlađe novoštokavske akcentuacije*. Beograd: Biblioteka JF.
- Pavić 1881: Pavić, A. (1881): Studije o hrvatskom akcentu. In: *Rad JAZU*. Zagreb. Br. 59. S. 1–102.
- Peco 1971: Peco, A. *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Naučna knjiga.
- Peco 1991: Peco, A. *Akcenti i dužine u srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Naučna knjiga.
- Petrović 1996: Petrović, D. Фонетика. In: Radovanović, M. (Ur.): *Српски језик*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Pravopis 1960: Matica hrvatska/Matica srpska (Ur., 1960): *Pravopis hrvatsko-srpskoga književnog jezika*. Zagreb – Novi Sad.
- RHJ-LZ: Šonje, J. (Ur., 2000): *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ – Školska knjiga.
- RMS: Matica srpska (Ur., 2007): *Речник српскога језика*. Novi Sad.
- RSKJ: Matica hrvatska/Matica srpska (Ur., 1967–1976): *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. Bd. 1–6. Zagreb – Novi Sad.

- Samardžija 2002: Samardžija, M. (2002): *Nekoć i nedavno: odabrane teme iz leksikologije i novije povijesti hrvatskoga standardnoga jezika*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Silić 2006: Silić, J. Morfologija hrvatskoga jezika u 20. stoljeću. In: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću – Zbornik radova*. Zagreb: Matica hrvatska. S. 89–109.
- Silić 2007: Silić, J. Fonetsko-fonološke i ortografsko-ortoepske razlike između bosanskoga (bošnjačkoga), hrvatskoga i srpskoga jezika. In: Tošović, B. (Ur.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et al. S. 266–275.
- Silić/Pranjeković 2005: Silić, J.; Pranjeković, I. (2005): *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stankiewicz 1993: Stankiewicz, E. *The Accentual Patterns of the Slavic Languages*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Stevanović 1973: Stevanović, M. *Савремени српскохрватски језик I. (Граматички системи и књижевнојезична норма)*. Beograd: Naučna knjiga.
- Stevanović 1991: Stevanović, M. *Књига о акценту књижевног језика*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Škarić 1999: Škarić, I. (1999): Sociofonetski pristup standardnom naglašavanju. In: *Govor*. XVI/2. S. 117–137.
- Škarić 2006: Škarić, I. (2006): *Hrvatski govorili!* Zagreb: Školska knjiga.
- Tošović, 2006: Tošović, B. (2006): Fonetsko-fonološke razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika (standardološka rješenja). In: Jesenšek, M.; Zorko, Z. (Ur.). *Jezikovna predanost* Maribor. S. 165–181.
- Vuković 1978: Vuković, Z. O glagolskoj naglasnoj tipologiji. In: *Jezik*. Br. XXVI/2. S. 33–42.
- Vukušić 1976: Vukušić, S. (1976): Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja imenica muškog roda na -ø. In: *Jezik*. Br. XXIII/3–4. S. 92–118.
- Vukušić 1978: Vukušić, S. Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja imenica srednjeg roda. In: *Filologija*. Br. 8. S. 413–424.
- Vukušić 1982: Vukušić, S. *Usporedba dvaju novoštokavskih naglašavanja – stiničkog i Daničićeva: Prilog za uporabnu normu hrvatskog književnog jezika*. Poseban otisak. Senj: Senjsko muzejsko društvo.
- Vukušić 1984: Vukušić, S. *Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta*. Pula: Istarska naklada.

Vukušić 1989: Vukušić, S. Naglasno normiranje. In: *Jezik*. Br. 37/2. S. 48–53.

Vukušić 1999: Vukušić, S. Zapadno novoštokavsko – hrvatsko književnojezično naglašavanje. In: *Mostarski dani hrvatskog jezika – Zbornik radova*. Mostar. S. 121–125.

Zoričić 1990: Zoričić, I. *Naglasni odnosi i norma*. Zagreb: Školske novine.

Blaženka Martinović (Pula)

**Der morphologische Akzent als Unterschied
(Beispiel einer Typologie von Substantiven)**

Aus dem Blickwinkel der modernen typologischen Unterteilungen gesehen, als deren Hauptkriterium für eine Klassifizierung aller Wortarten nach den Akzentuierungstypen vor allem die prosodischen Eigenschaften – Ton, Dauer und Betonungsstelle – und deren Entsprechungen in den Paradigmata dienen, wurde eine Analyse von Daničićs Typologie der Substantive durchgeführt, von der ausgehend in weiterer Folge die aktuellen normativen Regelwerke durchgesehen und schließlich Akzentuierungsmuster für die kroatische Standardsprache vorgeschlagen wurden. Die gleiche Methodologie könnte auch für das Serbische und das Bosnische/Bosniakische angewandt werden. Auf diese Weise wurde durch eine Analyse von einstigen und heutigen Mustern eine vereinfachte (praktische, übersichtliche und verwendbare) Akzentuierungsnorm für Substantiva geschaffen.

Blaženka Martinović
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za humanističke znanosti
Odsjek za kroatistiku
I. M. Ronjgova 1
52 100 Pula
Hrvatska
bmartino@ffpu.hr

Izvori

Izvori

I. Opći aspekti

Jagoda Granić (Split). PLANIRANJE STATUSA I PLANIRANJE KORPUSA BOSANSKOG/BOŠNJAČKOG, HRVATSKOG I SRPSKOG STANDARDA. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et. al., 2008: LIT. S. 45–60. [Slawische Sprachkorrelationen 1]

Anita Peti-Stantić (Zagreb). STANDARDIZACIJA – KONVERGENCIJE I DIVERGENCIJE. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et. al., 2008: LIT. S. 117–129. [Slawische Sprachkorrelationen 1]

Ivo Pranjković (Zagreb). O AKTUALNOME SOCIOLINGVISTIČKOM I LINGVOPOLITIČKOM STATUSU STANDARDNIH JEZIKA NA NOVOŠTOKAVSKOJ OSNOVICI. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et. al., 2008: LIT. S. 130–134. [Slawische Sprachkorrelationen 1]

II. Pravopis

Lada Badurina – Mihaela Matešić (Rijeka). ORTOEPIJA I ORTOGRAFSKA NAČELA (NA PRIMJERU HRVATSKE I SRPSKE ORTOGRAFSKE NORME). In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et. al., 2008: LIT. S. 477–494. [Slawische Sprachkorrelationen 1]

Lada Badurina – Mihaela Matešić (Rijeka). USPOREDBA KONCEPCIJA PRAVOPISNIH RJEČNIKA HRVATSKOGA, BOSANSKOGA/BOŠNJAČKOGA I SRPSKOGA JEZIKA. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Lexik – Wortbildung – Phraseologie*. Münster et. al., 2009: LIT. S. 415–426. [Slawische Sprachkorrelationen 2]

Josip Silić (Zagreb). FONETSKO-FONOLOŠKE I ORTOGRAFSKO-ORTOEPSKE RAZLIKE IZMEĐU BOSANSKOGA (BOŠNJAČKOGA), HRVATSKOGA I SRPSKOGA JEZIKA. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et. al., 2008: LIT. S. 266–274. [Slawische Sprachkorrelationen 1]

III. Leksik. Tvorba riječi

Branka Drljača Margić (Rijeka). ENGLISKI ELEMENT U OGLAŠAVANJU NA HRVATSKOME I SRPSKOME JEZIKU. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Lexik – Wortbildung – Phraseologie*. Münster et. al., 2009: LIT. S. 263–279. [Slawische Sprachkorrelationen 2]

Branka Drljača Margić (Rijeka). STAVOVI IZVORNIH GOVORNIKA HRVATSKOGA I SRPSKOGA JEZIKA PREMA UTJECAJU ENGLISKOGA NA NJIHOVE JEZIKE. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Grammatik*. Münster et. al., 2009: LIT. S. 391–404. [Slawische Sprachkorrelationen 3]

Sandra Forić (Graz). KROATIZMI U HRVATSKOME I SRPSKOME JEZIKU NA TEMELJU MATERIJALA IZ GRALIS-KORPUSA. Rad pripremljen u okviru Projekta.

Jagoda Granić (Split). PURIZAM ILI O(D)BRANA AUTOHTONE BOSANSKE/BOŠNJAČKE, HRVATSKE I SRPSKE LEKSIČKE NORME. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Lexik – Wortbildung – Phraseologie*. Münster et. al., 2009: LIT. S. 65–83. [Slawische Sprachkorrelationen 2]

Marijana Horvat – Barbara Štebih Golub (Zagreb). GLOBALIZACIJA I INTERNACIONALIZACIJA U HRVATSKOME I SRPSKOME JEZIKU. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Grammatik*. Münster et. al., 2009: LIT. S. 405–419. [Slawische Sprachkorrelationen 3]

Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb). HRVATSKO I SRPSKO RAČUNALNO NAZIVLJE. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Lexik – Wortbildung – Phraseologie*. Münster et. al., 2009: LIT. S. 137–142. [Slawische Sprachkorrelationen 2]

Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb). MOCIJSKA TVORBA U HRVATSKOME I SRPSKOME JEZIKU. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Grammatik*. Münster et. al., 2009: LIT. S. 81–101. [Slawische Sprachkorrelationen 3]

Lelija Soćanac (Zagreb). ANGLICIZMI U HRVATSKOM I SRPSKOM JEZIKU: SLIČNOSTI I RAZLIKE. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Lexik – Wortbildung – Phraseologie*. Münster et. al., 2009: LIT. S. 239–252. [Slawische Sprachkorrelationen 2]

IV. Fonetika. Fonologija. Prozodija

Sandra Forić (Graz). SUODNOS KRATKOUZLAZNOG I KRATKOSILAZNOG NAGLASKA HRVATSKOGA JEZIKA U GRALIS-KORPUSU. Rad pripremljen u okviru Projekta.

Damir Horga (Zagreb) – **Vesna Požgaj Hadži** (Ljubljana) – **Marko Liker** (Zagreb). FONETSKI OPIS SEGMENTALNE RAZINE HRVATSKOG JEZIKA I SPOSOBNOST HRVATSKIH GOVORNIKA U SLUŠNOM RAZLIKOVANJU BOŠNJAČKOG, HRVATSKOG I SRPSKOG GOVORA. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et. al., 2008: LIT. S. 187–199. [Slawische Sprachkorrelationen 1]

Sanda Martinčić-Ipšić (Rijeka). RASPOZNAVANJE I SINTEZA HRVATSKOGA GOVORA. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et. al., 2008: LIT. S. 678–697. [Slawische Sprachkorrelationen 1]

Blaženka Martinović (Pula). AKCENATSKE RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA STANDARDNOG JEZIKA. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et. al., 2008: LIT. S. 385–403. [Slawische Sprachkorrelationen 1]

Blaženka Martinović (Pula). LEKSIČKI NAGLASAK KAO RAZLIKA (PRIMJER PREFIGIRANIH ODGLAGOLNIH IZVEDENICA SUFIKSOM -Ø). In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Lexik – Wortbildung – Phraseologie*. Münster et. al., 2009: LIT. S. 393–413. [Slawische Sprachkorrelationen 2]

Milica Mihaljević – **Barbara Štebih Golub** (Zagreb). USPOREDBA HRVATSKOGA I SRPSKOGA FONOLOŠKOG NAZIVLJA. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et. al., 2008: LIT. S. 227–246. [Slawische Sprachkorrelationen 1]

Elenmari Pletikos (Zagreb). AKUSTIČKE I PERCEPTIVNE OSOBINE NAGLASAKA RIJEČI U HRVATSKIM NADDIJALEKTALNIM GOVORIMA. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Münster et. al., 2008: LIT. S. 404–429. [Slawische Sprachkorrelationen 1]

Tea Pršir (Genève/Ženeva – Leuven/Louvain). USPOREDNA PROZODIJA BOSANSKOG, SRPSKOG I HRVATSKOG POMOĆU PROSOGRAMA. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Lexik – Wortbildung – Phraseologie*. Münster et. al., 2009: LIT. S. 433–440. [Slawische Sprachkorrelationen 2]

V. Morfologija

Jagoda Granić (Split). GRAMATEMI KAO DISTINKTIVNA OBILJEŽJA BOSANSKOG/BOŠNJAČKOG, HRVATSKOG I SRPSKOG JEZIKA. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Grammatik*. Münster et. al., 2009: LIT. S. 59–70. [Slawische Sprachkorrelationen 3]

Blaženka Martinović (Pula). OBLIČNI NAGLASAK KAO RAZLIKA (PRIMJER TIPOLOGIJE IMENICA). In: Tošović, Branko (Hg.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Grammatik*. Münster et. al., 2009: LIT. S. 202–228. [Slawische Sprachkorrelationen 3]

Branko Tošović – Arno Wonisch (Graz)

Die kroatische Sichtweise des Verhältnisses zwischen dem Kroatischen, Serbischen und Bosniakischen

Diese Publikation stellt eines der Resultate des am Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz (Österreich) durchgeführten vierjährigen Projektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ (Projektnummer: P-19158-G03) unter der Leitung von Branko Tošović dar, das vom Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung (FWF) in Wien finanziert wird. Das vorliegende Buch beinhaltet sämtliche Arbeiten kroatischer Sprachwissenschaftlerinnen und Sprachwissenschaftler, die zwei Arbeiten ausgenommen in drei Sammelbänden in den Jahren 2006 bis 2009 abgedruckt wurden. In insgesamt 25 wissenschaftlichen Aufsätzen werden von 20 Autorinnen und Autoren Standpunkte zum Verhältnis zwischen der kroatischen, serbischen und bosnischen/bosniakischen Sprache dargestellt, die sich nach folgenden Kapiteln gliedern: I. Allgemeine Aspekte; II. Rechtschreibung; III. Lexik. Wortbildung; IV. Phonetik. Phonologie. Prosodie und V. Morphologie.

Eingangs befindet sich das aus drei Arbeiten bestehende Kapitel zu den allgemeinen Unterschieden bzw. zum generellen Verhältnis zwischen den drei behandelten Sprachen, worin Jagoda Granić, Anita Peti-Stantić und Ivo Pranjković ihre Sichtweise zu Fragen der Standardisierung und des sozio- sowie sprachpolitischen Status darlegen. Jagoda Granić geht dabei im Beitrag „Planiranje statusa i planiranje korpusa bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog standarda – Die Ausarbeitung des Status und des Korpus des bosnischen/bosniakischen, kroatischen und serbischen Standards“ der Frage nach, wie sehr Sprachen eine Identität stiftende Funktion zukommt, wobei sich dieser Aspekt gerade in Bezug auf das Bosnische/Bosniakische, Kroatische und Serbische von besonderer Relevanz erweist, weil diese Sprachen sowohl über einen inneren Standard in den Mutterländern als auch über einen äußeren in den angrenzenden Staaten verfügen. Einem ähnlichen Themenfeld widmet sich auch Anita Peti-Stantić („Standardizacija – konvergencije i divergencije – Standardisierung – Konvergenzen und Divergenzen“), die in ihrer Arbeit aktuellen Transformationen des Kroatischen nachgeht, die mit Standardisierungsprozessen einhergehen. Dabei erachtet sie im Sinne des Findens einer zufriedenstellenden Norm eine Bestandsaufnahme des aktuell gebräuchlichen sprachlichen Gesamtkorpus der kroatischen Sprache als unerlässlich. Ivo Pranjković greift in seinem Aufsatz mit dem Titel „O aktualnome sociolingvističkom i lingvopolitičkom statusu standardnih jezika na novoštokavskoj osnovici – Über den aktuellen soziolinguistischen und sprachpolitischen Status der Standardsprachen auf neuštokavischer Grundlage“ schließlich Aspekte der jüngsten Entwicklungen hinsichtlich Benennung und Standardisierung der Nachfolgesprachen des Serbokroatischen bzw. Kroatoserbischen auf, wobei er sich unter

Berücksichtigung des Montenegrinischen gegen eine politische Einflussnahme auf sprachliche Belange ausspricht.

Im zweiten Kapitel, das der Rechtschreibung gewidmet ist, werden in drei Aufsätzen („Ortoepija i ortografska načela /na primjeru hrvatske i srpske ortografske norme/ – Orthoepie und orthographische Prinzipien am Beispiel der kroatischen und serbischen orthographischen Norm; „Usporedba konceptija pravopisnih rječnika hrvatskoga, bosanskoga/bošnjačkoga i srpskoga jezika – Vergleich der Konzeptionen von Rechtschreibwörterbüchern des Kroatischen, Bosnischen/Bosniakischen und Serbischen“, beide Arbeiten von Lada Badurina und Mihaela Matešić, und „Fonetsko-fonološke i ortografsko-ortoepske razlike između bosanskoga (bošnjačkoga), hrvatskoga i srpskoga jezika – Phonetisch-phonologische, orthoepische und orthographische Unterschiede zwischen dem Bosnischen (Bosniakischen), Kroatischen und Serbischen“, Josip Silić) grundlegende Fragen zu orthographischen Prinzipien und Gepflogenheiten aufgegriffen. In der erstgenannten Arbeit der beiden Autorinnen liegt der Schwerpunkt auf einer Gegenüberstellung von Orthoepie und Orthographie, im Rahmen derer die Rechtschreibung als schriftliche Realisierung der rechtmäßigen und korrekten gesprochenen Sprache untersucht wird. In ihrem zweiten Beitrag widmen sich Lada Badurina und Mihaela Matešić der Konzeption von orthographischen Werken, die in einen Kontext zur Kroatischen Rechtschreibung von Ivan Broz aus dem Jahre 1892 gesetzt werden, welche erstmals die heute übliche Zweiteilung nach allgemeinen Regeln und einem Verzeichnis von orthographisch interessanten Lexemen vornahm. Josip Silić nimmt sodann eine Analyse der phonetisch-phonologischen und orthographisch-orthoepischen Unterschiede zwischen den drei behandelten Sprachen vor, wobei er zwischen Sprache als System und Sprache als Standard unterscheidet. Bei dieser Unterteilung wird als gemeinsames System aller Sprachen das Štokavische angesehen, das sich als Standard (bzw. Standards) in den drei Sprachen Bosnisch (Bosniakisch), Kroatisch und Serbisch manifestiert. In diesem Kapitel kann es als bemerkenswert angesehen werden, dass alle Arbeiten aus der Feder ausgewiesener Fachleute auf diesem Gebiet stammen, da Lada Badurina und Josip Silić maßgeblich für zwei der derzeit insgesamt drei kroatischen Rechtschreibungen verantwortlich zeichnen.

Das Kapitel zum umfangreichen Thema der Lexik, die sich im Falle der drei untersuchten Sprachen als die am häufigsten aufgegriffene und bearbeitete linguistische Disziplin erweist, besteht aus acht Arbeiten. Branka Drljača Margić thematisiert in ihren beiden Arbeiten „Engleski element u oglašavanju na hrvatskome i srpskome jeziku – Das englische Element in der Werbung in kroatischer und serbischer Sprache“ und „Stavovi izvornih govornika hrvatskoga i srpskoga jezika prema utjecaju engleskoga na njihove jezike – Attitudes of native speakers of Croatian and Serbian to the influence of English on their respective languages“ anhand von Umfragen Einfluss und Status des Englischen im Kroatischen und Serbischen. Ebenfalls die in den letzten

Jahren und Jahrzehnten stets wachsende Bedeutung der weltweit wichtigsten Sprache ist Inhalt von „Anglicizmi u hrvatskom i srpskom jeziku: sličnosti i razlike – Anglizismen im Kroatischen und Serbischen: Ähnlichkeiten und Unterschiede“ (Lelija Sočanac). Den Schwerpunkt dieser Arbeiten bilden Arten des englischen Einflusses auf das Kroatische und Serbische und Aspekte der orthographischen, morphologischen, derivativen und semantischen Adaption von Anglizismen in die beiden Sprachen. Ein verwandtes Thema wurde von Marijana Horvat und Barbara Štebih Golub in „Globalizacija i internacionalizacija u hrvatskom i srpskom jeziku – Globalisierung und Internationalisierung im Kroatischen und Serbischen“ aufgegriffen, indem sie Prozesse einer, auch sprachlichen, Globalisierung, die meist an die englische Sprache gekoppelt ist, im Kroatischen und Serbischen untersuchen. Ebenfalls im Bezug zu Anglizismen gesehen werden kann der Beitrag von Milica Mihaljević und Barbara Štebih Golub „Hrvatsko i srpsko računalno nazivlje – Kroatische und serbische Computerterminologie“, wobei ein Element erkannt werden kann, dass für die kroatische Sprache in ihrer Gesamtheit als charakterisierend angesehen werden kann. Es ist dies das Bestreben um möglichst große „Reinheit“ der Sprache, in der Linguistik als Purismus bezeichnet, der von Jagoda Granić behandelt wird („Purizam ili o/d/brana autohtone bosanske/bošnjačke, hrvatske i srpske leksičke norme – Purismus oder Verteidigung der autochthonen bosnischen/bosniakischen, kroatischen und serbischen lexikalischen Norm“). Dabei geht die Autorin von der – weithin unumstrittenen – Feststellung aus, dass das Kroatische mehr als die anderen Nachfolgesprachen des Serbokroatischen bzw. Kroatoserbischen mit der Etikette des Purismus behaftet ist. Sandra Forić widmet sich in ihrer Arbeit („Kroatizmi u hrvatskom i srpskom jeziku na temelju materijala iz Gralis-Korpusa – Kroatismen im Kroatischen und Serbischen anhand des Gralis-Korpus“) dem Einwirken kroatischer Lexik auf das Serbische, wobei als theoretischer Unterbau die von Ivo Škarić entwickelte Theorie von so genannten Kroatismen als eindeutig und ausschließlich kroatisch markierte Wörter sowohl im Kroatischen als auch in den anderen untersuchten Sprachen herangezogen wird. Das Thema der Wortbildung durch Derivation (Ableitung) behandeln in diesem Kapitel abschließend Milica Mihaljević und Barbara Štebih Golub in „Mocijska tvorba u hrvatskom i srpskom jeziku – Movierung im Kroatischen und Serbischen“, die in ihrem Aufsatz auf soziolinguistische und lexikographische Aspekte der Bildung femininer grammatikalischer Formen im Kroatischen und Serbischen eingehen. Dabei kommen sie zur Schlussfolgerung, dass das Kroatische über eine höhere Frequenz an weiblichen Derivaten verfügt als das Serbische.

Das umfassende Kapitel zur Phonetik, Phonologie und Prosodie besteht aus neun Arbeiten von elf Autorinnen und Autoren, wobei die Prosodie bzw. Akzentologie mit fünf Arbeiten an erster Stelle steht. Der komplexen akzentuellen Frage nahmen sich Sandra Forić („Suodnos kratkouzlaznog i kratkosi-laznog naglaska hrvatskoga jezika u Gralis-Korpusu – Das Verhältnis von kurz steigendem und kurz fallendem kroatischen Akzent im Gralis-Korpus“),

Blaženka Martinović („Akcentatske razlike između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika – Akzentuelle Unterschiede zwischen der kroatischen und serbischen Standardsprache“; „Leksički naglasak kao razlika /primjer prefigiranih odglagolnih izvedenica sufiksom –ø/ – Der lexikalische Akzent als Unterschied /am Beispiel präfigierter Verbalderivate mit ø-Endung/“), Elenmari Pletikos („Akustičke i perceptivne osobine naglasaka riječi u hrvatskim naddijalektalnim govorima – Akustische Eigenschaften und Perzeption der Wortakzente in der supradialektalen Aussprache des Kroatischen“) und Tea Pršir („Usporedna prozodija bosanskog, srpskog i hrvatskog pomoću Prosograma – Vergleichende Prosodie des Bosnischen, Serbischen und Kroatischen mithilfe des Prosogramms“) an. Sandra Forić begibt sich mithilfe des Gralis Speech-Korpus auf die Suche nach dem Verhältnis zwischen den beiden wohl am schwersten zu unterscheidenden Akzenten – dem kurzsteigenden und dem kurzfallenden, die in gesprochener Sprache auch von einer großen Zahl an Personen kroatischer Muttersprache nur mit Mühe differenziert werden können. Blaženka Martinović beschreibt die akzentuellen Unterschiede zwischen dem Kroatischen und Serbischen und gelangt zur Feststellung, dass beide Sprachen erhebliche Abweichungen von der von Vuk Stefanović Karadžić und Đuro Daničić geschaffenen Norm ausweisen und mittlerweile über zwei eigenständige Akzentsysteme verfügen. In ihrem zweiten Beitrag nimmt die Autorin am Beispiel präfigierter Verbalderivate eine Revision des einstmaligen gemeinsamen prosodischen Systems vor und erkennt, dass „Verletzungen“ der präskriptiven Norm sowohl für das Serbische als auch für das Kroatische typisch sind, wobei sich – wie auch von Sandra Forić konstatiert – der kurz steigende Akzent als der instabilste erweist. Um perzeptive Aspekte geht es bei Elenmari Pletikos, die eine Untersuchung erhob, wie regionale štokavische, kajkavische und čakavische Akzente in Bezug auf das Verhältnis zum Standard gedeutet werden. Dabei wurden štokavische Akzentuierungen als dem Standard am nächsten gedeutet, wenn auch der Abstand zu kajkavischen und čakavischen kleiner als möglicherweise erwartet ausfiel. Tea Pršir analysiert mithilfe der beiden Programme „Praat“ und dessen funktionaler Erweiterung „Prosogramm“ sowie mit dem Gralis Speech-Korpus die prosodische Charakteristik gesprochener kroatischer und serbischer Sprache.

Zum Thema der Phonetik wurden zwei Arbeiten verfasst, nämlich „Fonetski opis segmentalne razine hrvatskog jezika i sposobnost hrvatskih govornika u slušnom razlikovanju bošnjačkog, hrvatskog i srpskog govora – Phonetische Beschreibung der Segmentalebene des Kroatischen und die Fähigkeit kroatischer Sprechender, das Bosniakische, Kroatische und Serbische auditiv zu unterscheiden“ (Damir Horga, Vesna Požgaj Hadži, Marko Liker) und „Fonetsko-fonološke razlike govora u beogradskom, sarajevskom i zagrebačkom televizijskom dnevniku – Phonetisch-phonologische Unterschiede in den aus Beograd Sarajevo und Zagreb emittierten TV-Nachrichten“ (Damir Horga, Vesna Požgaj Hadži, Ines Šafarić). In diesen beiden Beiträgen wird zum einen der Frage nachgegangen, ob es tatsächliche artikulatorische und akustische Un-

terschiede zwischen den drei untersuchten Sprachen gibt, die eine perzeptive Differenzierung ermöglichen. Die Antwort darauf fällt bejahend aus. Im zweiten Aufsatz zur Phonetik liegt der Fokus auf den drei abendlichen Hauptnachrichtensendungen der drei staatlichen Fernsehanstalten Kroatiens, Bosnien und Herzegowinas und Serbiens, wobei als abschließende Feststellung konstatiert wird, dass die Sprecherinnen und Sprecher der kroatischen TV-Nachrichten die größten Abweichungen von der prosodischen Norm aufweisen. In Bezug auf die Phonologie trifft man in diesem Kapitel auf einen Aufsatz von Milica Mihaljević und Barbara Štebih Golub („Usporedba hrvatskoga i srpskoga fonološkog nazivlja – Vergleich der kroatischen und serbischen phonologischen Terminologie“), in dem die beiden Autorinnen darauf hinweisen, dass das kroatische in Wahrung seiner puristischen Tradition terminologisch kroatisch-slawischen Bezeichnungen den Vorrang einräumt, während das Serbische die internationale Terminologie bevorzugt. Ein Beitrag zur Spracherkennung stammt von Sanda Martinčić-Ipšić („Raspoznavanje i sinteza hrvatskog govora – Spracherkennung und Sprachsynthese für das Kroatische“), die wesentlich für die Entwicklung des Korpus der gesprochenen Sprache „VEPRAD“ verantwortlich zeichnet. Dieses Tool beinhaltet Aufnahmen professioneller kroatischer Sprecherinnen und Sprecher inklusive phonetische Transkription und Annotierung, sodass es auf diese Weise sowohl für Spracherkennung als auch Sprachsynthese herangezogen werden kann.

Das abschließende Kapitel zum Thema Morphologie umfasst zwei Arbeiten (Jagoda Granić: „Gramatemi kao distinktivna obilježja bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika – Grammatemes as Distinctive Features of the Bosnian/Bosniak, Croatian, and Serbian Languages“ und Blaženka Martinović: „Oblični naglasak kao razlika /primjer tipologija imenica/ – Der morphologische Akzent als Unterschied /Beispiel einer Typologie von Substantiven/). Jagoda Granić geht in ihrem Beitrag der Frage nach der Funktion von Grammatemen als kleinsten Elementen grammatikalischen Inhalts nach, wobei sie die Überzeugung vertritt, dass gerade die Grammatik (und nicht etwa die Lexik) auf Grund ihrer differenzierten und verzahnten Gesamt- und Kompaktheit als Hüterin von Sprachidentität auftritt. Blaženka Martinović nimmt in ihrem dritten in diesem Sammelband abgedruckten Aufsatz Daničićs akzentueller Typologie der Substantive nach und schlägt deren erhebliche Vereinfachung vor – ein Vorgehen, das sie neben dem Kroatischen auch im Bosnischen/Bosniakischen und Serbischen als vereinfachend und praktikabel erachtet.

Zum Abschluss sei festgehalten, dass mit dieser Publikation ein erster Versuch unternommen wurde, das Verhältnis zwischen den Sprachen Kroatisch, Serbisch und Bosnisch/Bosniakisch (denen sich mittlerweile auch das Montenegrinische angeschlossen hat) durch die Beiträge namhafter kroatischer Linguistinnen und Linguisten individuell und sachlich darzustellen. In den insgesamt 25 Beiträgen werden anhand konkreten Materials (Texte unterschiedli-

cher Stile und Provenienz, Sprachkorpora, Spracherkennungsprogramme) erarbeitete Darstellungen abgedruckt, die eines der in sprachlicher Hinsicht wohl komplexesten Verhältnisse zwischen sehr nahe verwandten Sprachen zum Thema haben – die Koexistenz der Sprachen Kroatisch, Serbisch und Bosnisch/Bosniakisch.

Inhalt

<i>Vorwort</i>	13
<i>I. Allgemeine Aspekte</i>	15
Jagoda Granić (Split). DIE AUSARBEITUNG DES STATUS UND DES KORPUS DES BOSNISCHEN/BOSNIAKISCHEN, KROATISCHEN UND SERBISCHEN STANDARDS	17
Anita Peti-Stantić (Zagreb). STANDARDISIERUNG – KONVERGENZEN UND DIVERGENZEN	35
Ivo Pranjković (Zagreb). ÜBER DEN AKTUELLEN SOZIOLOGISCHEN UND SPRACHPOLITISCHEN STATUS DER STANDARDSPRACHEN AUF NEUŠTOKAVISCHER GRUNDLAGE	49
<i>II. Rechtschreibung</i>	55
Lada Badurina – Mihaela Matešić (Rijeka). ORTHOEPISCHE UND ORTHOGRAPHISCHE PRINZIPIEN AM BEISPIEL DER KROATISCHEN UND SERBISCHEN ORTHOGRAPHISCHEN NORM	57
Lada Badurina – Mihaela Matešić (Rijeka). VERGLEICH DER KONZEPTIONEN VON RECHTSCHREIBEWÖRTERBÜCHERN DES KROATISCHEN, BOSNISCHEN/BOSNIAKISCHEN UND SERBISCHEN	75
Josip Silić (Zagreb). PHONETISCH-PHONOLOGISCHE, ORTHOEPISCHE UND ORTHOGRAPHISCHE UNTERSCHIEDE ZWISCHEN DEM BOSNISCHEN (BOSNIAKISCHEN), KROATISCHEN UND SERBISCHEN	87
<i>III. Lexik. Wortbildung</i>	99
Branka Drljača Margić (Rijeka). DAS ENGLISCHE ELEMENT IN DER WERBUNG IN KROATISCHER UND SERBISCHER SPRACHE	101
Branka Drljača Margić (Rijeka). ATTITUDES OF NATIVE SPEAKERS OF CROATIAN AND SERBIAN TO THE INFLUENCE OF ENGLISH ON THEIR RESPECTIVE LANGUAGES	119
Sandra Forić (Graz). KROATISMEN IM KROATISCHEN UND SERBISCHEN ANHAND DES GRALIS-KORPUS	133
Jagoda Granić (Split). PURISMUS ODER VERTEIDIGUNG DER AUTOCHTHONEN BOSNISCHEN/BOSNIAKISCHEN, KROATISCHEN UND SERBISCHEN LEXIKALISCHEN NORM	151
Marijana Horvat – Barbara Štebih Golub (Zagreb). GLOBALISIERUNG UND INTERNATIONALISIERUNG IM KROATISCHEN UND SERBISCHEN	171
Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb). KROATISCHE UND SERBISCHE COMPUTERTERMINOLOGIE	187
Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb). MOVIERUNG IM KROATISCHEN UND SERBISCHEN	193

Lelija Soćanac (Zagreb). ANGLIZISMEN IM KROATISCHEN UND SERBISCHEN: ÄHNLICHKEITEN UND UNTERSCHIEDE	215
IV. <i>Phonetik. Phonologie. Prosodie</i>	229
Sandra Forić (Graz). DAS VERHÄLTNIS VON KURZ STEIGENDEM UND KURZ FALLENDEN KROATISCHEN AKZENT IM GRALIS-KORPUS	231
Damir Horga (Zagreb) – Vesna Požgaj Hadži (Ljubljana) – Marko Likar (Zagreb). PHONETISCHE BESCHREIBUNG DER SEGMENTALEBENE DES KROATISCHEN UND DIE FÄHIGKEIT KROATISCHER SPRECHENDER, DAS BOSNIAKISCHE, KROATISCHE UND SERBISCHE AUDITIV ZU UNTERSCHIEDEN	243
Damir Horga (Zagreb) – Vesna Požgaj Hadži (Ljubljana) – Ines Šafarić (Zagreb). PHONETISCH-PHONOLOGISCHE UNTERSCHIEDE IN DEN AUS BEOGRAD SARAJEVO UND ZAGREB EMITTIERTEN TV-NACHRICHTEN	257
Sanda Martinčić-Ipšić (Rijeka). SPRACHERKENNUNG UND SPRACHSYNTHESE FÜR DAS KROATISCHE	271
Blaženka Martinović (Pula). AKZENTUELLE UNTERSCHIEDE ZWISCHEN DER KROATISCHEN UND SERBISCHEN STANDARDSPRACHE	291
Blaženka Martinović (Pula). DER LEXIKALISCHE AKZENT ALS UNTERSCHIED (AM BEISPIEL PRÄFIGIERTER VERBALDERIVATE MIT Ø-ENDUNG)	311
Milica Mihaljević – Barbara Štebih Golub (Zagreb). VERGLEICH DER KROATISCHEN UND SERBISCHEN PHONOLOGISCHEN TERMINOLOGIE	333
Elenmari Pletikos (Zagreb). AKUSTISCHE EIGENSCHAFTEN UND PERZEPTION DER WORTAKZENTE IN DER SUPRADIALEKTALEN AUSSPRACHE DES KROATISCHEN	353
Tea Pršir (Genève/Ženeva – Leuven/Louvain). VERGLEICHENDE PROSODIE DES BOSNISCHEN, SERBISCHEN UND KROATISCHEN MIT HILFE DES PROSOGRAMMS	379
V. <i>Morphologie</i>	387
Jagoda Granić (Split). GRAMMATEME ALS DISTINKTIVE BESONDERHEITEN DES BOSNISCHEN/BOSNIAKISCHEN, KROATISCHEN UND SERBISCHEN	389
Blaženka Martinović (Pula). OBLIČNI NAGLASAK KAO RAZLIKA (PRIMJER TIPOLOGIJE IMENICA)	401

<i>Quellen</i>	429
Branko Tošović – Arno Wonisch (Graz). DIE KROATISCHE SICHTWEISE DES VERHÄLTNISSES ZWISCHEN DEM KROATISCHEN, SERBISCHEN UND BOSNIAKISCHEN	433
<i>Inhalt</i>	439